

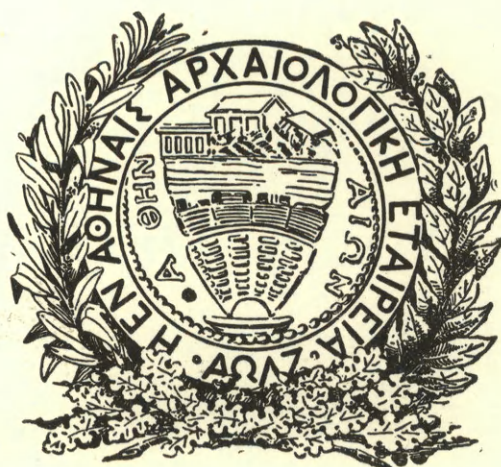
Φ. ΟΥΡΣΙΟΣ ΕΠΟΙΗΣΕΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

1937

ΤΟΜΟΣ
ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

1956

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

1937

ΤΟΜΟΣ
ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

1956

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Βενιζέλου (Πανεπιστημίου) 22.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμεναι, συντεταγμέναι δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἣ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἐαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματεῖαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμων φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι πενήκοντα ἢ καὶ πλεονα, μετ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου, ἀντίτυπα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν, ἅτινα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικά περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ (1937)

	σελίδες
ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΙ ANNA: Ἡ Κερυνίτις ἔλαφος ἐπὶ κοπιτικοῦ ὑφάσματος	325 - 337
BEAZLEY J. D.: A Fröhner Fragment	14 - 16
BEES (ΒΕΗΣ) NIKOS A: Zwei Briefe von Ludwig Ross an den Fürsten von Pückler-Muskau	737 - 746
ΒΕΡΔΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Ἐρυθρόμορφος ὑδρία τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν	754 - 766
BLEGEN CARL W.: Post-Mycenaean Deposits in Chamber-Tombs	377 - 390
BRONEER OSCAR: Studies in the Topography of Corinth at the time of St. Paul	125 - 133
BULLE HEINRICH: Ein Beitrag zur Kunst des Mikon und des Aga- tharchos	473 - 482
BUSCHOR ERNST: Die laufende Göttin im Ostgiebel des Parthenon ..	454 - 456
CHAPOUTHIER FERNAND: L'Orient et la Crète à propos d'un cylindre crétois	321 - 324
CURTIS LUDWIG: Ἑλλάς und Ἀσία	493 - 500
DELLA SETA ALESSANDRO: Arte Tirrenica di Lemno	629 - 654
DEMANGEL ROBERT: Π	144 - 158

	σελίδες
DINSMOOR WILLIAM BELL: The Final Account of the Athena Parthenos	507 - 511
DÖRPFELD WILHELM: Meine Tätigkeit für die Griechische Archäologische Gesellschaft	1 - 13
DRERUP E.: Stammesanlagen als Wurzel der griechischen Dichtung	409 - 413
EITREM SAM: Jugendlicher Dionysos (?)	17 - 19
ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Δ.: Εἰκονομαχικὰ μνημεῖα ἐν Θεσσαλονίκῃ	341 - 351
FIECHTER ERNST: Τὸ δρῶμενον καὶ ἡ Ἀττικὴ τραγῳδία	275 - 277
FLICKINGER ROY C.: The Ludovisi-Boston Altar Screen	30 - 32
GÖSSLER PETER: Nordische Gäste in Athen um 1810	69 - 82
HERBIG REINHARD: Bildnis eines griechischen Gelehrten in Würzburg	534 - 537
HERZOG RUDOLF: Zu den ἱάματα von Epidauros	522 - 526
HEURTLEY W.: Ἡ θέσις τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ὀδυσσεύς	266 - 267
HILLER F. v. GÄRTRINGEN unter Mitwirkung von P. WILSKI: Theräische Studien	48 - 60
ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Θράνις	833 - 846
ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Ἰερὸς παρ' Ὀμήρῳ καὶ τοῖς μεθ' Ὀμηρον	414 - 418
ΚΑΛΛΙΓΑΣ ΜΑΡΙΝΟΣ: Βυζαντινὴ φορητὴ εἰκὼν ἐν Freising	501 - 506
ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ Κ.: Περὶ τῶν καμπυλῶν τοῦ στυλοβάτου τοῦ Παρθενῶνος καὶ περὶ τῆς ἀποστάσεως τῶν κιόνων αὐτοῦ	120 - 124
KARO GEORG: Etruskisches in Griechenland	316 - 320
ΚΑΡΟΥΖΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ: Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ λέοντος ἐν Σίφνῳ	599 - 603
ΚΑΡΟΥΖΟΥ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ ΣΕΜΝΗ: Δακτυλιόλιθος ἐκ Μιλήτου	705 - 707
ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ.: Μακεδονικὰ ἐγγχωρίου κατασκευῆς λίθινα ἐργαλεῖα	367 - 373
KIRCHNER JOHANNES: Attische Grabstellen des dritten und zweiten Jahrhunderts v. Chr.	338 - 340
KLAFFENBACH GÜNTHER: Zu IG IV ² 1, 86	263 - 265
KOLBE WALTHER: Akropolisfragen	363 - 366
ΚΟΝΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ.: Οἰκοδομικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Μυτιλήνης	483 - 492
ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ.: Ἑλληνιστικοὶ παναθηναῖκοι ἀμφορεῖς τοῦ Μουσείου Μυκόνου	576 - 589
ΚΟΤΖΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Ὁ παρὰ τὸ ἀεροδρόμιον τῆς Θεσσαλονίκης (Σέδες) Γ' τάφος	866 - 895
ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Ἑλευσινιακὴ δαδουχία	223 - 253
ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι.: Ἐπίγραμμα εἰς Αὐλήτην	433 - 438
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩΑΝΝΑ Κ.: Χαλκοῦς Σίληνός τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου	727 - 736
ΚΩΤΤΑ ΒΕΝΕΤΙΑ: Περὶ σπανίας παραστάσεως τῆς Θεοτόκου ἐπὶ εἰκόνης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν	673 - 686

	σελίς
LAMBRINO SCARLAT: La famille d'Apollon à Histria	352 - 362
LANGLOTZ ERNST: Orpheus	604 - 607
LEMERLE PAUL: Chapiteaux chrétiens à protomes de béliers	292 - 299
LIBERTINI GUIDO: Δημητριακά	715 - 726
LIPPOLD GEORG: Eukleides	254 - 255
LÖWY EMANUEL: Von Euphronios, Exekias und anderen	559 - 575
LOUKIANOFF GRÉGOIRE: Une statue - caryatide d'Unnefer	767 - 775
ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Ι.: Νέαι εἰδήσεις ἐκ Δίου τοῦ Πιερίκοῦ. Ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς	527 - 533
ΜΑΚΡΙΑΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Χαλκᾶ Μακεδονικά τοῦ Μουσείου Μπενάκη .. .	512 - 521
ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ: Αἱ Μινωικαὶ Θεαὶ τοῦ Γάζι	278 - 291
ΜΕΑΥΤΙΣ GEORGES: Dionysos chez le Poète	27 - 29
MERLIN ALFRED: Fragment de loutrophore attique au Musée du Louvre	185 - 187
ΜΙΤΣΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ: Εἰς IG IV ² 1, 70	708 - 714
MÖBIUS HANS: Spätarchaischer Bronzekopf in Kassel	374 - 376
MORGAN CHARLES H: The Drapery of the Hermes of Praxiteles	61 - 68
ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Καβάλας	464 - 472
ΜΠΑΛΑΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Ἡ νέα ἀναστήλωσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (1935 - 1939)	776 - 807
ΜΥΛΩΝΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε.: Ἡ Πρωτοελλαδικὴ καὶ ἡ Μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ ..	40 - 47
ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Παραστάσεις ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπὶ Βυζαντινῶν ἀγγείων	192 - 202
ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π.: Ἀνδριὰς Περικλέους	896 - 909
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ.: Ἡ κρήνη τοῦ ἐν Τήνῳ ἱεροῦ τοῦ Ποσει- δῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης	608 - 620
ΠΑΛΛΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Οἱ χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι (Καταγωγὴ καὶ λατρευτικαὶ ἰδέαι)	847 - 865
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ: Εἰκονιστικά	694 - 704
ΠΑΠΠΑΔΑΚΙΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ.: Ἰερὸς νόμος Βενδιδείων	808 - 823
PERNIER LUIGI: Copie italiche dell'Herakles epitrapezios di Lisippo ..	33 - 39
ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α.: Ἀττικά Ἐπιγράμματα	538 - 558
ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α.: Ἐκ τῶν παπύρων τῆς Συλλογῆς τῆς Ἀρ- χαιολογικῆς Ἑταιρείας	439 - 448
PFUHL ERNST: Sepulcrale Bilder von Segelschiffen	92 - 96
PHILIPPART HUBERT: De Sémélé à la Madone	256 - 257
PICARD CHARLES: Sur un signe d'écriture Minoenne: «Casque» (?) ou Idole?	83 - 91
ΠΛΑΤΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Τανάγρας	655 - 667

	σελίδες
ΠΟΛΙΤΗΣ ΛΙΝΟΣ: Χεῖρ πρωΐμου ἀπτικοῦ κούρου	747-753
POULSEN FREDERIK: Über ein Reitermotiv des Parthenonfrieses.. .. .	188-191
PRASCHNIKER CAMILLO: Goethe als Archaeologe	423-432
RAINER FR. I.: Une note réaliste curieuse dans l'art plastique du temple d'Aphaia d'Egine	221-222
RICHTER GISELA M. A.: A Roman Copy of the Eleusinian Relief	20-26
RODENWALDT GERHARD: Ein attischer Nachklang in den Alpen	134-139
RUBENSOHN OTTO: Ἡ Γέρανος	590-598
ΡΩΜΑΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Ὁ κέραμος τοῦ Λαφρναίου τῆς Καλυδῶνος	300-315
SCHRADER HANS: Zur Chronologie der elischen Münzen	208-216
SHEAR THEODORE LESLIE: A Spartan Shield from Pylos	140-143
SITTE HEINRICH: Thürmer's Parthenon-Westfassade	268-274
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΟΙΒΟΣ Δ.: Ὁ κοῦρος τῆς Κέας	687-693
ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α.: Ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 7 ^{ον} καὶ 8 ^{ον} αἰῶνα	171-184
ΤΡΑΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ν.: Σπήλαιον τοῦ Πανὸς παρὰ τὸ Δαφνί	391-408
ΤΡΥΠΑΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Τὸ ἐλληνικὸν ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα μέ- χρι τῶν χρόνων τῶν Περσικῶν πολέμων	824-832
URE P. N.: «Kothons» and Kufas	258-262
WACE, A. J. B.: A Spartan Hero Relief	217-220
WALTER OTTO: Die Reliefs aus dem Heiligtum der Echeliden in Neu-Phaleron	97-119
WATZINGER CARL: Ariadne auf Naxos	449-453
WELTER GABRIEL: Das Thrasylosmonument	419-422
WILHELM ADOLF: Ein Gedicht zu Ehren der Könige Antigonos und Demetrios	203-207
WOODWARD ARTHUR M.: The Golden Nikai of Athena	159-170
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Ὁ κοῦρος τῆς Ἀναβύσου	668-672
ΧΑΤΖΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ.: Γαῦρος - Ἄνδρος - Στάγιρος	621-628
ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥ ΘΕΟΔΩΤΟΣ ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΑΒΡ.: Ἡ σημειογραφικὴ φιάλη τοῦ Τριβελλίου Πωλλίωνος	457-463

E I K O N E Σ

Σελ. Εἰκ.

A Froehner Fragment.

- 14 1 A Froehner fragment [from an Attic b.-f. hydria]. Paris, Cabinet des Médailles.
15 2 From the amphora Cabinet des Médailles 206.
16 3 [Fragments from a b.-f. hydria] Cabinet des Médailles - and Göttingen.
16 4 [Fragment from a b.-f. hydria]. Göttingen.

Jugendlicher Dionysos (?).

- 18 1 Jugendlicher Dionysos (?) in Oslo. Rückenansicht.

A Roman Copy of the Eleusinian Relief.

- 21 1 The Eleusinian Relief in the National Museum, Athens. Photograph by Alinari (with restorations marked).
22 2 Fragments shown in fig. 3 reconstructed with a cast of the relief shown in fig. 1 (Photograph by E. Milla).
23 3 Fragments of a Roman copy of the Eleusinian relief in the Metropolitan Museum, New York (Photograph by E. Milla).
24 4 (πιν. 1) Head of Demeter, from the Greek relief shown in fig. 1 (Photograph by H. Wagner).
24 5 » Head of Demeter from the Roman relief shown in fig. 2 (Photograph by E. Milla).
24 6 (πιν. 2) Head of Persephone from the Greek relief shown in fig. 1 (Photograph by H. Wagner).
24 7 » Head of Persephone from the Roman relief shown in fig. 2 (Photograph by E. Milla).
24 8 (πιν. 3) Drapery of Persephone from the Greek relief shown in fig. 1 (Photograph by H. Wagner).
24 9 » Drapery of Persephone from the Roman relief shown in fig. 2 (Photograph by E. Milla).
24 10 (πιν. 4) Body of Triptolemos from the Greek relief shown in fig. 1 (Photograph by H. Wagner).

Σελ. Εἰκ.

- 24 11 (πιν. 4) Body of Triptolemos from the Roman relief shown fig. 2 (Photograph by E. Milla).
24 12 Part of a sandalled foot (Photograph by E. Milla).

Copie italiche dell' Herakles Epitrapezios di Lisippo.

- 36 1 (πιν. 1) Statuetta in terracotta da Sinalunga (Arezzo).
35 2 Statuina in bronzo dal peristilio di una villa Pompejana presso il Sarno. Napoli, Museo Nazionale.
37 3 Bronzetto del R. Museo Archeologico di Firenze.
37 4 Moneta di Crotone (già della Coll. Pozzi).
38 5 Lamina di bronzo da una tomba di Praeneste (Palestrina). Fot. Alinari 20223.

Theräische Studien

- 50 1 Profil des theräischen Karneenlaufes.
54 2 Höhle, Zeustempel, Apollon Karneios.
56 3 Zeustempel und Weihinschriften.

The Drapery of the Hermes of Praxiteles.

- 62 1 The Drapery of the Hermes at Olympia.
63 2 Detail of Drapery of Olympia Hermes showing Marks of Rasp and Swelling at the hem.
65 3 Detail of Drapery from Lykosoura.
66 4 Bronze Herm by Boethos. Reproduced from Monuments Piot (XVII-1909).
67 5 Detail of Drapery of the Diadoumenos from Delos.

Sur un signe d'écriture Minoenne : «Casque» (?) ou Idole ?

- 83 1 «Horned Helmet» sign and its Derivatives j, k represent a variant form occurring in the same sign-groups with i.
84 2 «Robes votives» de Tylissos.

171	1	Τμημα ἐπιστυλίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου προερχόμενον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.
173	2	Ἐπίκρανον παραστάδος του 5ου μ.Χ. αἰῶνος ἀνευρεθὲν εἰς τὸ αἶθριον τῆς βασιλικῆς Γ Νέας Ἀγχιάλου.
175	3-4	Ἐπίκρανα παραστάδων τοῦ 7ου αἰῶνος ἀνευρεθέντα μετὰ τῶν ἐπικράνων τῆς ἐικόνος 2.
176	5	Ἐπίθημα παρασάδοις τῆς βασιλικῆς Γ Νέας Ἀγχιάλου.
176	6	Ἐπίκρανον παραστάδος ἀνευρεθὲν παρὰ τὸ ἐπίκρανον τῆς εἰκ. 5.
177	7	Τμημα θωρακίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
177	8	Ἐπίθημα κοσμούμενον διὰ φύλλων ἀκάνθου εἰς σχῆμα ριπιδίου ἀνευρεθὲν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς βασιλικῆς Δ Νέας Ἀγχιάλου.
178	9	Κιονόζοον διαχωριστικοῦ κιονίσκου πα-

Σελ. Εἰκ.

- ραθύρου ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς τῆς βασιλικῆς Δ.
- 178 10 Τμήμα θωρακίου ἐπιπεδογλύφου ἀποκείμενον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν.
- 179 11 Γεῖσον ἔχον ἡμιδιάτρητον κόσμημα, ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς τῆς βασιλικῆς Γ Νέας Ἀγχιάλου.
- 180 12 Ἐπίθημα Μουσείου Νέας Ἀγχιάλου.
- 181 13 Ἐπίθημα Μουσείου Νέας Ἀγχιάλου.
- 181 14 Κιονόκρανον Μουσείου Νέας Ἀγχιάλου.
- 182 15 Ἐπιστύλιον ἀποκείμενον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν.
- 183 16 Ἐπιστύλιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
- 184 17 Τμήμα μεγάλου ἐπιστυλίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Fragment de loutrophore attique au Musée du Louvre.

- 186 1 Fragment de loutrophore au musée du Louvre.

Über ein Reitermotiv des Parthenonfrieses.

- 188 1 Parthenonfries, Westseite, Reiter.
- 188 2 Parthenonfries, Westseite, Reiter.
- 189 3 Relief eines Reiters im Metropol. Museum, New-York.
- 190 4 Parthenonfries, Nordseite, Reiter.
- 190 5 Parthenonfries Westseite, Vorbereitung.

Παραστάσεις ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπὶ Βυζαντινῶν ἀγγείων.

- 193 1 Ἀγγεῖον ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. (Μέγεθος πρωτοτύπου).
- 194 2 Ἀγγεῖον ἐν τῷ Μουσείῳ Θεσσαλονίκης. (Μέγεθος 3/4 τοῦ πρωτοτύπου).
- 195 3 Ἀγγεῖον ἐν τῷ Μουσείῳ Μπενάκης. (Μέγεθος πρωτοτύπου).
- 200 4 Τμήμα ἐκ μικρογραφίας τοῦ ὑπ' ἀριθ. 424 Ἀρμενικοῦ χειρογράφου τῆς ἐν Βενετίας μονῆς τῶν Μεχταριστῶν.

Ein Gedicht zu Ehren der Könige Antigonos und Demetrios.

- 204 1 IG II² 3424.

Σελ. Εἰκ.

Zur Chronologie der elischen Münzen.

- 209 1 Elische Münzen im Berliner Münzkabinett.
- 210 2 Elische Münze, Berlin.
- 210 3 Herakles der olympischen Metope mit den stymphalischen Vögeln.
- 211 4 Elische Münzen, Berlin.
- 212 5 Elische Münze, Berlin. (CA)
- 212 6 Elische Münze, Berlin. (CH)
- 213 7 Elische Münze, Berlin.
- 213 8 Elische Münzen mit Adlerdarstellungen.
- 214 9 Elische Münzen mit Blitzzeichen.
- 215 10 Elische Münzen mit Niken.
- 216 11 Elische Münzen mit Blitzzeichen.

A Spartan Hero Relief.

- 218 1 Hero relief of Chilon at Sparta.

Une note réaliste curieuse dans l'art plastique du temple d'Aphaia d'Égine.

- 221 1 Quatre aspects schématiques du «raphé médian de la lèvre supérieure».
- 221 2 Femme roumaine présentant le raphé médian de la lèvre supérieure.
- 222 3 Tête éginète du fronton Est du temple d'Aphaia, à la Glyptothèque de Munich. Raphé médian de la lèvre supérieure, étendu bien net.
- 222 4 Tête éginète du fronton Est du temple d'Aphaia, à la Glyptothèque de Munich, portant l'indication A. 93.94 [alte Nummer 92]. Raphé médian de la lèvre supérieure un peu moins étendu mais aussi bien net.

Ἐλευσινιακὴ δαδουχία.

- 227 1 Ἐλευσινιακὴ στάμνος με παράστασιν δαδουχίας' προσθία ὄψις.
- 228 2 Ἐλευσινιακὴ στάμνος με παράστασιν δαδουχίας' ὀπισθία ὄψις.
- 229 3 Κόσμημα λαβῆς τῆς Ἐλευσινιακῆς στάμνου τῶν εἰκ. 1 καὶ 2.
- 230 4 Δαδουχία τῆς Ἐλευσινιακῆς στάμνου.
- 232 5 Κιθαρωδὸς με ἐπενδύτην.
- 233 6 Πολεμιστὴς με ἐπενδύτην ἐξ ἀμφορέως τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημείας.
- 234 7 Ὅραριον χριστιανοῦ ἱερέως.
- 235 8 Ὁ Ποσειδὼν με ἐπενδύτην καὶ γλαμύδιον διώκων τὴν Ἀμυμώνην.

Σελ. Εικ.

- 237 9 Μύσσης τῆς Ἑλευσινιακῆς στάμνου.
 238 10 Ἡ Περσεφόνη τῆς Ἑλευσινιακῆς στάμνου.
 239 11 Ἑλευσινιακὴ δαδουχία.
 240 12 Ἑλευσινιακὴ δαδουχία.
 240 13 Ἑλευσινιακὴ δαδουχία.
 241 14 Ὁ Δαδοῦχος τῆς μελανομόρφου λουτροφόρου.
 243 15 Ἑλευσινιακὸς πίναξ Εὐφιλῆτου.
 244 16 Μορφαὶ ἐκ τῆς Ἑλευσινιακῆς δαδουχίης μελανομόρφου λουτροφόρου.
 245 17 Μορφαὶ ἐκ τῆς Ἑλευσινιακῆς δαδουχίης.
 246 18 Μορφαὶ Ἑλευσινιακῆς δαδουχίης.
 250 19 Δαδουχοῦσα ἐκ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς Ἑλευσινιακῆς στάμνου.
 251 20 Μύσσης καὶ δαδουχοῦσα ἐκ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς Ἑλευσινιακῆς στάμνου.

Eukleides.

- 254 (πίν. 1) 1. «Giganten» Kopf, Athen Nat. Mus. 374.
 2. Kopf Eleusis: Einzelaufnahmen 1298.
 3. Zeuskopf des Eukleides. Phot. Inst. Ath. M.M. 1701.
 4. Silenskopf. Kopenhagen.

De Sémélé à la Madone.

- 256 1 (πίν. 1) a. Voile de mousseline trouvé à Antinoé Musée du Louvre. Zeus et Sémélé. b. Voile d'Antinoé. Louvre. Sémélé et deux servantes.
 257 2 Pyxis en ivoire. Bologne. Accouchement de Sémélé.

«Kothons» and Kufas.

- 260 1 Kothon, Nation. Museum, Athens.
 261 2 Kothon, Akadem. Kunstmuseum, Bonn.
 262 3 Kufa.

Ἡ Θέσις τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ὀδυσσεύς.

- 266 1 (πίν. 1) Ὁ λόφος τῶν Πηλικιάτων ἐν Ἰθάκῃ.
 266 2 » Περίβολος ἐξ ὀγκολίθων Πηλικιάτων Ἰθάκης.

Thürmer's Parthenon - Westfassade

- 269 1 Westfassade des Parthenon nach einer Zeichnung von Joseph Thürmer (1819).

Σελ. Εικ.

Αἱ Μινωικαὶ θεαὶ τοῦ Γάζι.

- 278 1 Αἱ θεαὶ τοῦ Γάζι.
 279 2 Σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς.
 280 3 Μία ὄψις τοῦ χώρου ἐκ Βορρᾶ διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.
 282 4 Αἱ θεαὶ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5.
 283 5 Πήλινα σκεύη.
 284 6 Σωληνοειδὴ «Ἀνθοδοχεῖα» καὶ τράπεζα προσφορῶν.
 285 7 Πήλινα ἀγγεῖα.
 287 8 α., σύμβολον θεᾶς 1, β-δ Μήκων ἢ ὑποφόρος (Papaver somniferum), ε-ζ Μήκων ἢ ῥοιάς (P. Rhoeas) α-δ= 1/2, ε-ζ περιῖπου 1/1.

Chapiteaux chrétiens à protomes de bœliers.

- 294 1 Chapiteau de Saint Démétrius (Salonique).
 295 2 Chapiteau d'Iviron (Mont-Athos).
 296 3 Chapiteau de Sicyone.

Ὁ κέραμος τοῦ Λαφρναίου τῆς Καλυδῶνος.

- 303 1 Μέτωπα καλυπτήρων.
 305 2 Ἀναπαράστασις τῶν μετώπων ὀπισθεν.
 307 3 Καλυπτὴρ κορυφαίας καὶ ἀκρωτήριον.
 309 4 Ἀναπαράστασις στέγης ναοῦ Β.

L' Orient et la Crète à propos d'un cylindre crétois.

- 321 1 Cylindre trouvé à Mallia ($\frac{2}{1}$).
 322 2 Photographie du cylindre ($\frac{3}{1}$).
 322 3 Évolution de la figure féminine.
 323 4 Perle cylindrique trouvée à Mallia.

Ἡ Κερυνίτις ἔλαφος ἐπὶ κοπιτικοῦ ὑφάσματος

- 326 1 Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κερυνίτις ἔλαφος ἐξ ὑφάσματος Μουσείου Μπενάκη.
 327 2 Ἀναπαράστασις τῆς εἰκόνης 1.
 331 3 Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κερυνίτις ἔλαφος παρὰ τὸ δένδρον τῶν Ἑσπερίδων.
 332 4 Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κερυνίτις ἔλαφος.
 333 5 Ἔρις Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλέους διὰ τὸν τρίποδα.
 333 6 Ὁ Ἀπόλλων μετὰ τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου καὶ Ἡρακλῆς.

- Σελ. Εικ.
 334 7 Ἔρις Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλέους διὰ τὴν ἔλαφον.
 336 8 Ἔρις Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλέους διὰ τὸν τρίποδα.

Attische Grabstelen des dritten und zweiten Jahrhunderts v. Chr.

- 339 1 Grabstele des Pythodoros=IG II 1958.

Εἰκονομαχικὰ μνημεῖα ἐν Θεσσαλονίκῃ.

- 341 1 Ἐρείπια εἰκονομαχικῆς ἐκκλησίας ἐν Θεσσαλονίκῃ.
 342 2 Μαρμαρινὴ σαρκοφάγος τοῦ ἐγκαινίου.
 343 3 Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς σαρκοφάγου εἰκ. 3.
 344 4 Κάτοπις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος καὶ πλάτος ἐνὸς τάφου.
 345 5 Λεῖψανα τοιχογραφίας μὲ σταυροὺς ἐπὶ τῆς ν. πλευρᾶς.
 346 5α Ἀναπαράστασις τοιχογραφίας ἐπὶ τῆς ν. πλευρᾶς τοῦ κεντρικοῦ χώρου τῆς ἐκκλησίας.
 347 6 Λεῖψανα τοιχογραφίας ἐπὶ τῆς β. πλευρᾶς.
 348 7 Λεῖψανα τοιχογραφίας ἐπὶ τῆς β. πλευρᾶς τοῦ ν. παρεκκλησίου.
 349 7α Ἀναπαράστασις τῆς τοιχογραφίας τῆς εἰκόνης 7.

La famille d' Apollon à Histria.

- 352 1 Inscription votive à Apollon trouvée à Histria.
 353 2 Inscription d' Hippolochos n° 4.
 360 3 Relief d' Histria avec Zeus, Apollon et Artemis.

Akropolisfragen

- 364 1 Schnitt durch das zweite Joch von Westen.

Μακεδονικὰ ἐγχωρίου κατασκευῆς λίθινα ἐργαλεῖα.

- 368 1 Λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ἀπορρίμματα ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν εὐρεθέντα ἐν Συνδένδρῳ (Τριβένι) τῶν Γρεβενῶν (Δυτικὴ Μακεδονία).
 370 2 Λίθινος πέλεκυς ἐκ Συνδένδρου (Τριβένι) τῶν Γρεβενῶν.
 371 3 Πέλεκυς λίθινος εὐρεθεὶς ἐν τῇ Κονίτῃ (Ἡπείρῳ).
 373 4 Λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ τοῦ χωρίου Ἄγ. Γε-

Σελ. Εικ.

ώργιος (Τσοῦρχλι) ἀριθ. 22-24 καὶ τοῦ χωρίου Τσοτυλίου ἀριθ. 25-26 τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας.

Spätarchaischer Bronzekopf in Kassel.

- 374 1 Spätarchaischer Bronzekopf in Kassel.

Post - Mycenaean Deposits in Chamber - Tombs.

- 378 1 Seal ring of silver from Tomb IX.
 379 2 Bronze pins and rings.
 380 3 Objects from the pit above Tomb X.
 381 4 Bronze ring and pyxis from Tomb VIII.
 382 5 Bronze discs and vessels from Tomb VIII.
 383 6 Mesomphalic phialae of bronze from Tombs VIII and XL.
 383 7 Figurine of terracotta from Tomb XIX.
 384 8 Spools of terracotta from Tombs VIII and IX.
 385 9 Geometric pottery from Tomb XXVI.
 386 10 Geometric pottery from Tomb XXXIV.
 386 11 Jug from Tomb XIX.
 387 12 Large jars from Tomb XXXIV.
 388 13 Two-handled bowl from Tomb XXV.
 389 14 Fragment of crater from Tomb L.
 390 15 Protocorinthian skyphos, N° 613, from Tomb XXXVI.
 390 16 Protocorinthian pottery from Tomb XL.

Σπήλαιον τοῦ Πανὸς παρὰ τὸ Δαρνί.

- 393 1 Τὸ στόμιον τοῦ σπηλαίου μὲ τὸν πρὸ αὐτοῦ τοῖχον AB.
 394 2 Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου, ΖΗ ὁ τοῖχος ὁ χωρίζων τὸ διαμέρισμα I ἀπὸ τοῦ II, εἰς τὸ βάθος τὸ διαμέρισμα III.
 395 3 Κατακόρυφος τομὴ κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ σπηλαίου, ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον.
 396 4 Τὸ ὀρθογωνικὸν λάξευμα ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος I, ὅπισθεν αὐτοῦ ὁ τοῖχος ΖΗ.
 397 5 Ὅψις ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς αὐλῆς ἔμπροσθεν τοῦ σπηλαίου μὲ τὴν κλίμακα ποῦ ὁδηγεῖ ἐκ τῆς εἰσόδου K τοῦ ἀναλήμματος εἰς τὴν εἴσοδον B πρὸ τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου.
 398 6 Τρόπος οἰκοδομῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς πρὸ τοῦ σπηλαίου, τμήμα ΘΙ ἐπὶ τοῦ σχεδίου.

Σελ.	Εικ.	
400	7	[Τεμάχιον χείλους καὶ λαιμοῦ λουτροφόρου].
401	8	[Τεμάχιον ὁμοίας, ἴσως τῆς ιδίας, λουτροφόρου].
401	9	[Τεμάχιον χείλους καὶ λαιμοῦ λουτροφόρου].
401	10	[Ὅστρακον ἀγγείου].
401	11	[Ὅστρακον ἀγγείου].
401	12	[Ὅστρακον ἀγγείου].
402	13	[Συμπληρωμένη ἐρυθρόμορφος λουτροφόρος].
402	14	» » » »
404	15	[Μικρὰ ληκύθια].
404	16	[Μικρὸν ἀβαθεὲς πινάκιον].
404	17	[Μικρὰ ἀττική κύλιξ].
404	18	[Βάσις κύλικος].
405	19	[Λύχνος].
405	20	[Τὸ ἄνω μέρος εἰδωλίου Σιληνοῦ].
405	21	[Τμήμα εἰδωλίου Σιληνοῦ].
406	22	[Τεμάχια δύο γυναικείων εἰδωλίων].
406	23	[Κεφαλὴ γυναικείου εἰδωλίου].
406	24	[Τεμάχια δύο κεφαλῶν γυναικείων εἰδωλίων].
404	25	[Κεφαλὴ εἰδωλίου Ἀφροδίτης (:)].
404	26	[Τεμάχιον εἰδωλίου κυνός].

Das Thrasylosmonument.

420	1	Rekonstruierter Horizontalschnitt durch das Denkmal des Thrasylos. Zeichnung Konstantinos Oikonomos.
421	2	Denkmal des Thrasylos. Rekonstruktion. Zeichnung Konstantinos Oikonomos.

Ἐπίγραμμα εἰς ἀνλητήν.

433	1	Ἐπιτύμβια πλάξ μετ' ἀναγλύπτων αὐλῶν καὶ ἐπιγράμματος εἰς ἀνλητήν.
-----	---	--

Ariadne auf Naxos.

450	1	Kelchkrater - Fragment in Tübingen.
-----	---	-------------------------------------

Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Καβάλας.

464	1	Ἡ ἐκ Καβάλας ἐπιγραφή.
465	2	Λεπτομέρεια τοῦ ἀρχαίου μαρμαρίνου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή τῆς εἰκόνης 1.
466	3	Ἐκτύπον τῆς ἐπιγραφῆς τῆς εἰκόνης 1.

Σελ. Εικ.

Ein Beitrag zur Kunst des Mikon und des Agatharchos.

474	1	Attische Vasenscherbe aus Tarent in Würzburg.
478	2	Vasenscherbe aus Athen in Heidelberg.

Ἑλλάς und Ἀσία.

493	1	Vasenscherbe in Rom. Privatbesitz. (Φωτογρ. Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστ. Ρώμης ἀρνητ. 1935, 2060).
494	2	Vasenscherbe in Rom; vergrößerte Teile. (Φωτογρ. Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστ. Ρώμης ἀρνητ. 1935, 2062).
495	3	Vasenscherbe in Rom; vergrößerte Teile. (Φωτογρ. Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστ. Ρώμης ἀρνητ. 1935, 2063).

Βυζαντινὴ φορητὴ εἰκὼν ἐν Freising.

501	1	Ὁ βωμὸς εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ἡ εἰκὼν.
503	2	Τὸ κέντρον τῆς εἰκόνης.
504	3	Ἡ κάτω καὶ ἀριστερὰ γωνία τῆς εἰκόνης.

Νέαι εἰδήσεις ἐκ Δίου τοῦ Πιερικοῦ. Ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός.

528	1	Ἐνεπίγραφος πλάξ ἐκ Δίου ἀναμνηστικὴ οἰκοδομίας.
529	2	Ἐνεπίγραφος βάσις ἀγάλματος ἀναθηματικοῦ ἐκ Δίου.

Ἀττικά ἐπιγράμματα.

538	1	Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ σήματος τοῦ Ἀρχίου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ.
540	2	Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ βάθρου τοῦ Βουρβᾶ.
541	3	[Σχεδιογράφημα ἐνεπιγράφου στήλης].
543	4	[Σχεδιογράφημα ἐπιγραφῆς].
544	5	[Τὸ κάτω ἥμισυ ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου].
555	6	Ἡ στήλη τῆς Πεισικρατείας.
558	7	Μέρος τῆς στήλης τῆς Πεισικρατείας ἀπὸ τοῦ ἐπιγράμματος καὶ ἄνω.

Von Euphronios Exekias und anderen.

565	1	Amphora in Berlin.
572	2	Vasenbild in München.

Σελ. Εικ.

*Ἑλληνιστικοὶ παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς
τοῦ Μουσείου Μυκόνου.*

- 576 1 Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως Μυκόνου 1 προσθίας ὄψεως λεπτομέρεια.
577 2 Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως Μυκόνου 1 ὀπισθίας ὄψης.
578 3 Τὸ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ ἀμφορέως 1 σύμβολον.
579 4 Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως Μυκόνου 1 προσθίας ὄψης.
579 5 Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως Μυκόνου 2 ὀπισθίας ὄψης.
580 6 Οἱ ἵπποι τοῦ τεθρίππου τοῦ ἀμφορέως 2.
581 7 Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς Μυκόνου 2' τὸ σωζόμενον ἄνω τμήμα τῆς προσθίας ὄψεως.
581 8 Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς Μυκόνου 3' προσθίας ὄψης.
582 9 Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς Μυκόνου 3' ὀπισθίας ὄψης.
583 10 Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς Μυκόνου 4' ὀπισθίας ὄψης.
583 11 Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς Μυκόνου 5' ὀπισθίας ὄψης.
584 12 Τεμάχια ἐκ τῆς ὀπισθίας ὄψεως Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων. α' Μυκόνου ἀριθ. 8 καὶ β' Δήλου (ἀρ. εὔρ. 6780).
585 13 Τεμάχια Παναθ. ἀμφ. α' (ἀρ. εὔρ. 6778) καὶ β' (ἀρ. εὔρ. 6719) ἐκ Δήλου γ' πῶμα Παναθ. ἀμφ. Μυκόνου 9.
586 14 καὶ 15 Ἑλλειπεῖς Παναθ. ἀμφ. τοῦ Μουσείου Μυκόνου, δεξιὰ καὶ ἀριστερά ὄψης.
587 16 Ὅστρακον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, Vasen der Akropolis I πίν. 65, 1109.
588 17 Μαρμάρινον κάλυμμα κάλπης ἐκ Δήλου.
588 18 Μαρμάρινον κάλυμμα κάλπης ἐκ Δήλου.

Ἡ γέρανος.

- 592 1 Kranich tanzend.
593 2 Kranich beim Scheinangriff.
593 3 Kranich tanzend.

Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ λέοντος ἐν Σίφνῳ.

- 600 1 [Προσθία ὄψης τῆς κεφαλῆς τοῦ λέοντος].
601 2 [Πλαγία ὄψης τῆς κεφαλῆς τοῦ λέοντος].

Ἡ κρήνη τοῦ ἐν Τήνῳ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης.

- 609 1 Κάτοιψ τῆς κρήνης τῆς Τήνου. Παροῦσα κατάστασις.

Σελ. Εικ.

- 610 2 Ἐκ τοῦ τῆς κρήνης τῆς Τήνου ἀπὸ ΝΔ.
611 3 Ἡ ἀνατολικὴ πτέρυξ μετὰ τμήματος τῆς ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας.
612 4 Ἀπόλῃξις τῶν ἐδωλίων τῆς ἐξέδρας.
613 5 Ἐκ τοῦ τῆς κρήνης ἀπὸ δυσμῶν.
614 6 Ὁ στυλοβάτης τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ὁρῶμενος ἀπὸ βορρᾶ.
615 7 Λεπτομέρεια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς κρήνης τῆς Τήνου.
616 8 Τριγλῦφος καὶ μετόπαι.
617 9 Τεμάχιον φατνωματικῆς ὁροφῆς.
618 10 Τεμάχιον φατνωματικῆς ὁροφῆς.
619 11 Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς κρήνης τῆς Τήνου.

Arte tirrenica di Lemno.

- 639 1 Efestia (Lemno) - Cratere tirrenico decorato a spirali - Dalla stipe del santuario - VIII sec. a. Cr. - Museo Nazionale, Atene.
641 2 Efestia (Lemno) - Frammento di cratere tirrenico decorato a spirali e meandri - Dalla stipe del santuario - VIII sec. a. Cr. - Museo Nazionale, Atene.
641 3 Efestia (Lemno) - Deinos tirrenico decorato a spirali e meandri - Dalla stipe del santuario - VIII sec. a. Cr. - Museo Nazionale, Atene.
644 4 Efestia (Lemno) - Adoranti (?) dinanzi alla «Grande dea Lemnos» - Scena da uno stamnos tirrenico - Dalla stipe del santuario - VIII sec. a. Cr. - Museo Nazionale, Atene.
650 5 Efestia (Lemno) - Ares e Afrodite - Scena dal piede di un vaso tirrenico - Dalla stipe del santuario - VIII sec. a. Cr. - Museo Nazionale, Atene.

Χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἐκ Τανάγρας.

- 657 1 Χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἐκ Τανάγρας.

Ὁ κοῦρος τῆς Ἀναβύσου.

- 669 1 Ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ κοῦρου τῆς Ἀναβύσου.

Περὶ σπανίας παραστάσεως τῆς Θεοτόκου ἐπὶ εἰκόνης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

- 676 1 Τοιχογραφία τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Θεράποντος ἐν Ρωσσίᾳ (κατὰ φωτογραφίαν)

Σελ. Εικ.

- E. Georgievskij - Družinin ἐν Mélanges Uspenskiĭ, II, πίν. 15).
- 677 2 Ἡ παράστασις «Ἐπὶ σοὶ χαίρει Κεχαριτωμένη» ἐπὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
- 678 3 Τὸ ἔκτον ἐκ τῶν δεξιῶν τῆς παραστάσεως Ἐπὶ σοὶ χαίρει εἰκονιζόμενων τετραγωνιδίων ἐπὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
- 681 4 Μικρογραφία ἐκ τῶν Ομιλιῶν τοῦ Μοναχοῦ Ἰακώβου (Charles Diehl, Manuel d'art byzantin, II, εἰκ. 309).
- 684 5 Τοιχογραφία ἐν Μολυβοκλησιᾷ τοῦ Ἀθωνος (G. Millet, Monuments de l'Athos, πίν. 157).

Ὁ κοῦρος τῆς Κέας.

- 688 1 Ὅπισθία ὄψις τοῦ κούρου τῆς Κέας.
- 689 2 Ὅπισθία ὄψις τῆς κεφαλῆς τοῦ κούρου τῆς Κέας.
- 690 3 Δεξιὰ ὄψις τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κούρου τῆς Κέας.
- 691 4 Ἡ Νίκη τῆς Δήλου.
- 692 5 Ὑδρίσκει ἐκ τοῦ τάφου τοῦ κούρου.

Εἰκονιστικά.

- 695 1 Θουκυδίδης τοῦ Holnham Hall.
- 696 2 Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νέου ἐκ τοῦ Μουσείου Κερκύρας.
- 698 3 Μᾶρκος Αὐρήλιος τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν ἀριθ. 514.
- 699 4 Πλάγαι ὄψεις τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνης 3.
- 700 5 Μᾶρκος Αὐρήλιος τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθ. 572.
- 701 6 Πλάγαι ὄψεις τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνης 5.
- 702 7 Λούκιλλα τοῦ Μουσείου Κερκύρας.
- 703 8 Πλάγια ὄψις τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνης 7.

Δακτυλιόλιθος ἐκ Μιλήτου.

- 705 1 Δακτυλιόλιθος ἐκ Μιλήτου (μέγεθος πρωτοτύπου).
- 705 2 Δακτυλιόλιθος ἐκ Μιλήτου (ἐν μεγεθύνσει).

Εἰς IG IV² 1, 70.

- 709 1 Φωτογραφία τῆς ἐν IG IV² 1, 70 ἐπιγραφῆς.

Δημητριακά.

- 716 1-2 Camarina (Antiq. Pace). Statuetta bifronte (sono qui rappresentate le due facce).

Σελ. Εικ.

- 717 3 Statuetta bifronte da Camarina (Veduta di profilo).
- 718 4 Siracusa. (Mus. Naz.) Erma fittile da Agrigento.
- 719 5 Catania (Mus. Comunale). Ermetta della collezione Biscari.
- 722 6 Catania (Mus. Comunale). Rilievo con Demetra e Core.

Χαλκοῦς σιληνὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

- 727 1 Τομὴ καὶ συμπλήρωσις τῆς κύλικος.
- 727 2 [Τομὴ χεῖλους πυξιδοειδοῦς ἀγγείου].
- 735 3 Κεφαλὴ τοῦ σιληνοῦ πίν. 1.

Χεὶρ προΐμου ἀττικοῦ κούρου.

- 749 1 Δεξιὰ χεὶρ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης.
- 751 2 [Χεὶρ ἀρχαϊκοῦ κούρου] Ἐθνικοῦ Μουσείου.
- 752 3 [Χεὶρ ἀρχαϊκοῦ κούρου] Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Ἐρθρόμορφος ὑδρία τοῦ Ἐθν. Μουσείου Ἀθηνῶν.

- 754 1 Ὑδρία τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Μουσείου (ἀριθ. 14983).
- 755 2 Παράστασις ἐπὶ τοῦ ὄμου τῆς ὑδρίας εἰκ. 1.
- 756 3 Παράστασις ἐπὶ τοῦ ὄμου τῆς ὑδρίας εἰκ. 1.

Une statue - caryatide d'Unnefer.

- 769 1 Statue - caryatide du prêtre Unnefer, du Musée National d'Athènes.
- 771 2 Groupe du prêtre Unnefer et de son père Meri, du Musée du Caire, N° 35257.
- 772 3 Stèle du prêtre Unnefer et de sa femme Taï, dite Nefertati, du Musée du Caire. N° 34505.
- 774 4 Côté gauche du monument acéphale d'Unnefer du Musée du Caire, N° 35258.
- 774 5 Statue - caryatide du prêtre Unnefer du Musée du Louvre, A. 66.

Ἡ νέα ἀναστήλωσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (1935 - 1939).

- 776 1 Ἡ πρὸς μεσημβριαν ἄποψις τοῦ ναοῦ ἐν ᾗ ἐμφαίνεται ἡ καθίζησις τοῦ κρηπιδώματος.

- Σελ. Εικ.
- 777 2 Ἐξόγκωσις τοῦ τοίχου κατὰ 0,10 τοῦ πρὸς δυσμὰς περιβλήματος.
- 777 3 Ἡ πρὸς δυσμὰς ὄψις τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ ἐν ἣ ἐμφαίνονται τὰ κάθετα ῥήγματα τοῦ περιβλήματος.
- 778 4 Ἀποψις τοῦ θόλου τῆς Τουρκικῆς κρύπτης, ἣς ὁ πυθμὴν ἐξικνεῖται μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ θόλου, κάτωθεν ριπτὰ χώματα καὶ ὀγκόλιθοι. (Φωτ. Ἰταλικῆς Ἀρχ. Σχολῆς).
- 779 5 Ἀποψις τοῦ Τουρκικοῦ πυροβολείου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ.
- 779 6 Τὸ γωνιαῖον πρὸς δυσμὰς ἐπιστύλιον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, λαξευθὲν κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν αὐτοῦ, ὅπως ἰσοφαρίσῃ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕψους τῶν βάσεων τῆς παραστάδος καὶ τοῦ γωνιαίου κίονος. Ἡ ἄλλη γωνία τοῦ αὐτοῦ ἐπιστυλίου δὲν προσηρμόζετο εἰς τὸ τοῦ σηκοῦ.
- 780 7 Ἀποψις τῶν λίθων τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν τούτων ἐναπόθεσιν ἐπὶ τῆς σπείρας. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 781 8 Καλυμμάτια τῆς ὀροφῆς τῆς δυτικῆς προστάσεως θεώμενα ἐκ τῶν ἄνω. Χαρακτηριστικὴ ἐπεξεργασία λωρίδων εἰς τέσσαρα καλυμμάτια.
- 782 9 Διάγραμμα ὀρειχαλκίνης θήκης (χοινίκης) εἰς πλινθίδια παραστάδος πρὸς ἐγκιβωτισμὸν ἐν αὐτῇ γόμφου ἐσφηνωμένου εἰς τὴν ὑπερκειμένην πλινθίδα τῆς ἰδίας παραστάδος.
- 783 10 Ἐντομὴ τῶν τεσσάρων πρώτων πλινθῶν τῆς κορωνίδος τῆς βορείας ὀψεως τοῦ περιβλήματος (ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας αὐτοῦ) πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν λίθων τῆς εὐθυνηρίας.
- 784 11 Οἱ δύο συνεχόμενοι κάθετοι λίθοι τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος ἀναδειχθέντες μετὰ τὴν ἀνάσυσιν τοῦ 2ου ἀναβαθμοῦ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ. Ὁ ἔμπροσθεν τούτων ἐκ πύργου χρησιμεύει πρὸς προφύλαξιν τῆς λελαξευμένης ἐπιφανείας τῆς πρὸς μεσημβρίαν ὀψεως τοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος.
- 785 12 Ὁ πρὸς βορρᾶν τοίχος τοῦ κτίσματος.
- 785 13 Ἡ πρὸς δυσμὰς καὶ μεσημβρίαν εὐθυνηρία τοῦ κτίσματος. Ἀποψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος βάθρου.
- 786 14 Ὁ ἀνακαλυφθεὶς βωμὸς πρὸς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ.
- 786 15 Τὸ ὑπὸ τὸν βωμὸν ἐνεπίγραφον τεμάχιον λίθου πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ΝΑ γωνίας τούτου. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- Σελ. Εικ.
- 787 16 Ὁ ἀποκαλυφθεὶς βωμὸς ὁ ἀνήκων εἰς τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 788 17 Ἀποψις τοῦ Πελασγικοῦ τείχους μετὰ τὴν ἀνάσυσιν τοῦ 7ου δόμου τοῦ περιβλήματος. Οἱ πρὸς τὰ ἀριστερὰ δόμοι εἶναι οἱ τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος θεώμενοι ἔσθθεν μετὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν ἐκ πύργου δόμων. Οἱ πρὸς τὰ δεξιὰ δόμοι 4 καὶ 5 ἐκ πύργου λίθου ἀποτελοῦσι τὴν θεμελίωσιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ.
- 789 18 Ἀποψις τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, εἰς ἣν ἐμφαίνονται οἱ ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευτοὶ ἀναβαθμοὶ πρὸς ἔδρασιν τῶν σχετικῶν δόμων τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ οἱ τοποθετηθέντες κατὰ τὸ 1901 λίθοι πρὸς στερέωσιν τῆς βάσεως τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ περιβλήματος.
- 790 19 Τὸ ἐπίκρανον κατεστραμμένον τοῦ διαμέσου κιονίσκου. Οὗτος δὲν ἐφάπτεται τοῦ ὀπισθεν τοίχου.
- 791 20 Ἡ ἀρχαιότερα κόγχη ἐντὸς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἢ ὀπισθεν τῶν κογχῶν τοῦ δυτικοῦ περιβλήματος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 792 21 Κυκλικὸν λάξευμα, ἐφ' οὗ ἡδράζετο ἡ ὀρθογώνιος στήλη.
- 793 22 Ἀποψις τοῦ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἐνθα παρατηρεῖται ὀρθογώνιον λάξευμα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίθου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ ἔξωρον ἐπὶ τοῦ βράχου ἐφ' οὗ ἡδράζεται τὸ Πελασγικὸν τεῖχος.
- 794 23 Ἡ ἐκ λίθων Πειραιῶς ἐπίστρωσις τοῦ 18ου δόμου.
- 794 24 Τμήμα ἀναγλύφου ἀνευρεθέντος ἐντὸς τοῦ κατεδαφισθέντος τουρκικοῦ τοίχου πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πυροβολείου. (Φωτογρ. G. Welter).
- 798 25 Ἀποψις τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος μετὰ τὴν ἀνατοποθέτησιν. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 798 26 Τοποθέτησις ἡμισωλῆνων πρὸς ἀποστράγγισιν τῶν ἐκ τῶν βράχων ὑδάτων.
- 799 27 Ἡ ΝΔ γωνία τοῦ ἀνακατασκευασθέντος περιβλήματος.
- 801 28 Ἀποψις τῆς κατασκευασθείσης κρύπτης ὑπὸ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 802 29 Τοποθέτησις ζεύγους σιδηροδοκῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ ναοῦ.
- 803 30 Ἡ βάσις τοῦ ΒΑ κίονος, ἐν ἣ ἐμφανίζεται ἡ χάραξις τοῦ ἄξονος κατ' ἐπέκτασιν τοῦ τῆς σπείρας. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Σελ. Εικ.

- 805 31 Χάραξις ἀξόνων τετραγώνου λαξεύματος πρὸς ἐναπόθεσιν ὀρειχαλκίνης θήκης εἰς δύο ὑπερκειμένους λίθους τῆς αὐτῆς παραστάδος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 806 32 Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις ΒΑ παραστάδος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).
- 807 33 Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις τοίχων σηκοῦ. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Θράνις.

- 833 1 [Ἐνεπίγραφος λίθος Μουσείου Ἐλευσίνος].

Ὁ παρὰ τὸ ἀεροδρόμιον τῆς Θεσσαλονίκης (Σέδες) Γ' τάφος.

- 866 1 Ὁ μικρὸς Α' τάφος τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες (μετατοπισθεὶς πρὸ τοῦ μεγάλου Β' τάφου).
- 867 2 Τεμάχια χρυσοῦ στεφάνου καὶ λοιπὰ χρυσὰ ἀντικείμενα εὐρεθέντα ἐν τῷ μικρῷ Α' τάφῳ
- 868 Σχεδ. I Πρόσοψις τοῦ μεγάλου τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 869 3 Θύρα καὶ στέγη τοῦ Β' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.
- 869 4 Ἡ ἔναντι τῆς θύρας πλευρὰ τοῦ Β' τάφου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.
- 870 5 Ἡ πρόσοψις τοῦ Β' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 870 Σχεδ. II Τομὴ τοῦ Β' τάφου κατὰ τὴν ΑΒ τοῦ σχεδίου III.
- 871 » III Κάτοψις τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 872 » IV Ἀρχαῖοι τάφοι ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 873 » V Τομὴ κατὰ τὴν ΓΔ τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 873 » VI Κατακόρυφος τομὴ κατὰ τὴν ΑΒ τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 874 » VII Οἱ ἐν τῷ Γ' τάφῳ χρώμασι προοπτικῶς δεδηλωμένοι γεισίποδες.
- 874 » VIII Οἱ γεισίποδες τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες εἰς οἷαν κατάστασιν εὐρέθησαν.
- 874 » IX Ἡ περιθέουσα τὰς πλευρὰς τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες γιρλάνδα.
- 875 » X Ἡ γιρλάνδα τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 876 6 Ὁ ἐρωτιδεὺς ὡς προμετωπίδιον τοῦ χρυσοῦ στεφάνου τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

Σελ. Εικ.

- 877 7 Αἱ κοσμοῦσαι τὰ ἄκρα τοῦ χρυσοῦ στεφάνου τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες λεοντοκεφαλαί.
- 878 8 Ὁ χρυσοῦς στέφανος τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 879 9 Χρυσὸν περιδέραιον ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 879 10 Αἱ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ περιδεραιίου τοῦ Γ' τάφου λεοντοκεφαλαί ἢ φέρουσα τὸ ἡράκλειον ἄμμα παρίσταται ἀνεστραμμένη.
- 880 11 Χρυσαὶ πόρπαι ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 880 12 Ζεῦγος χρυσῶν πορπῶν ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες ἐν μεγεθύνσει.
- 881 Σχεδ. XI Ὁ κατὰ τὸ ἔτερον ἄκρον τῶν χρυσῶν πορπῶν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες Πήγασος.
- 881 13 Ἀργυραὶ πόρπαι Μακεδονίας: αἱ μικραὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, ἡ μεγάλη ἐκ Κοζάνης.
- 822 14 Ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 822 15 Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες: δεξιὰ ἢ ἐν τῇ σφενδόνη παραστάσει.
- 883 16 Τὰ μετὰ παραστάσεων χρυσὰ ἐλάσματα τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες μετὰ τὸν καθαρισμόν.
- 884 17 Τὸ ὡς δανάκη χρησιμοποιηθὲν 1/8 Φιλιππικοῦ στατήρος.
- 884 18 Ἀργυροῦς σκύφος ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.
- 885 19 Ὁ αὐτὸς σκύφος ἐν πλαγίᾳ θέσει.
- 885 20 Κάτοπτρον χαλκοῦν καὶ σπλεγγίς σιδηρὰ ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 886 21 Ὅστεῖνα τεμάχια ἐκ τῶν κιστῶν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 887 22 Ὅστεῖνα τεμάχια τῶν κιστῶν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 887 Σχεδ. XII Ὑπόλοιπα ἐγχαρακτῶν παραστάσεων τῶν κιστῶν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 888 » XIII Ὑπόλοιπα ἐγχαρακτῶν παραστάσεων τῶν κιστῶν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 889 23 Περσεφόνης παράστασις ὁστεῖν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 890 24 Δοχεῖα ἀλαβάστρινα καὶ πήλινα ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 890 25 Ἡ πυξὶς μετὰ τοῦ καλύμματος καὶ ὁ σκύφος τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.
- 891 26 Ἡ πυξὶς μετὰ τοῦ καλύμματος καὶ ὁ

Σελ. Εικ.

- σκύφος τοῦ Γ.΄ τάφου τοῦ Σέδες
ὁρώμενοι καθέτως.
- 891 27 Πήλινοι ἐπίχρυστοι ὄρμοι περιδεραίου
τοῦ Γ.΄ τάφου τοῦ Σέδες.
- 892 28 Πήλινα δισκία ἢ κομβία μετὰ παρα-
στάσεων Γοργονείων, κεφαλῶν Ἀ-
θηνᾶς, ἀστέρων καὶ σταφυλαί.
- 893 Σχεδ. XIV Πελανὸς εὐρεθεὶς ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ

Σελ. Εικ.

- Γ.΄ τάφου τοῦ Σέδες.
- 894 29 Ὁ Δ.΄ τάφος τοῦ Σέδες.
- Ἀνδριὰς τοῦ Περικλέους.*
- 897 1 Τὸ ἐκ Θισόας χαλκοῦν ἀγαλμάτιον μετὰ
τῶν ὑπὸ τοῦ πόδας ἐμβόλων.

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Jugendlicher Dionysos (?)

- 18 1 Kopf des jugendlichen Dionysos (?) in
Oslo.

A Roman Copy of the Eleusinian Relief.

- 24 1 4 Head of Demeter, from the Greek re-
lief shown in fig 1 (Photograph by
H. Wagner) 5 Head of Demeter
from the Roman relief shown in
fig. 2 (Photograph by E. Milla).
- 24 2 6 Head of Persephone from the Greek
relief shown in fig 1. (Photograph
by H. Wagner). 7 Head of Perse-
phone from the Roman relief shown
in fig 2 (Photography by E. Milla).
- 24 3 8 Drapery of Persephone from the Greek
relief shown in fig 1 (Photograph
by H. Wagner). 9 Drapery of Perse-
phone from the Roman relief shown
in fig. 2 (Photograph by E. Milla).
- 24 4 10 Body of Triptolemos from the Greek
relief shown in fig 1. (Photograph
by H. Wagner). 11 Body of Tripto-
leμος from the Roman relief shown
fig 2 (Photograph by E. Milla).

*Copie italiche dell' Herakles
Epitrapezios di Lisippo.*

- 36 1 1 Statuette in terracotta da Sinalunga
(Arezzo).

*Studies in the Topography of Corinth
at the Time of St. Paul.*

- 128 1 Corinth. Central area restored 1936.

Eukleides.

- 254 1 1 «Giganten» Kopf, Athen Nat. Mus.

374.- 2. Kopf Eleusis: Einzelaufnah-
men 1298.- 3. Zeuskopf des Euklei-
des. Phot. Inst. Ath. M.M. 1701.-
4. Silenskopf. Kopenhagen.

De Sémélé à Madone.

- 256 1 1a. Voile de mousseline trouvé à Antinoé.
Musée du Louvre Zeus et Sémélé.
1b. Voile d'Antinoé. Louvre Sémélé
et deux servantes.

Ἡ θέσις τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ὀδυσσεύς.

- 266 1 1. Ὁ λόφος τῶν Πηλικιάτων ἐν Ἰθάκῃ.
266 2. Περίβολος ἐξ ὀγκολίθων Πηλικιάτων Ἰθά-
κης.

Αἱ Μινωϊκαὶ θεαὶ τοῦ Γάζι.

- 284 1 Αἱ [μινωϊκαὶ] θεαὶ [τοῦ Γάζι] ὑπ' ἀριθ. 1-4.
284 2 Αἱ [μινωϊκαὶ] θεαὶ [τοῦ Γάζι] ὑπ' ἀριθ. 1 2.
[κεφαλαί].

*Chapiteaux chrétiens à protomes
de bœufs.*

- 296 1 Chapiteau de Philippes.

Ὁ κέραμος τοῦ Λαφριαίου τῆς Καλυδῶνος.

- 312 1 Τεμάχια ἀκροκεράμων καὶ καλυπτῆρος.
312 2 Καλυπτῆρες καὶ ἀκρωτήριον.
312 3 Γεῖσα.
312 4 Γεῖσα καὶ ἀκροκέραμοι τῶν ναῶν Α καὶ Β.
312 5 Ὁ κέραμος τοῦ Λαφριαίου τῆς Καλυ-
δῶνος.

Εἰκονομαχικὰ μνημεῖα ἐν Θεσσαλονίκῃ.

- 348 1 Κάτοψις καὶ τομαὶ τῆς εἰκονομαχικῆς ἐκ-
κλησίας.

Σελ. Εικ.

Σπήλαιον τοῦ Πανὸς παρὰ τὸ Δαφνί.

- 408 1 Ὅριζόντιος τομὴ ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ
δαπέδου τοῦ Σπηλαίου τοῦ Πανός.

Ariadne auf Naxos.

- 452 1 Fragment eines Kelchkraters aus Ta-
rent in Tübingen.

Οἰκοδομικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Μυτιλήνης.

- 488 1 Οἰκοδομικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Μυτιλήνης.

Βυζαντινὴ φορητὴ εἰκὼν ἐν Freising.

- 504 1 Βυζαντινὴ φορητὴ εἰκὼν τῶν ἀρχῶν 13^{ου}
αἰῶνος ἐν Freising.

The Final Account of Athena Parthenos.

- 508 1 The final account of the Athena Par-
thenos.

Χαλκὰ Μακεδονικὰ τοῦ Μουσείου Μπενάκη.

- 520 1 Ρυτόν, δίωτον σχεῦος καὶ μικροσκοπικὰ
δοχεῖα.
520 2 Ἐξαρτήματα χαλινού, περίπτα, ἐπικαλύμ-
ματα διασταυρώσεως δερματίνων ἱμάν-
των καὶ κρίκοι.
520 3 Περίπτα διαφόρων σχημάτων.
520 4 Ψέλλια, σπειροειδὲς δακτύλιος καὶ πόρπαι.
520 5 Σπειροειδεῖς πόρπαι, περόναι δακτύλιος,
κομβία καὶ ρόδακες.
520 6 Εὐρήματα τῶν ρωσικῶν ἀνασκαφῶν εἰς
Ἅγιον Παντελεήμονα (Πατέλι). Μου-
σεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

*Bildnis eines griechischen Gelehrten in
Würzburg.*

- 536 1 Bildnis eines griechischen Gelehrten
in Würzburg [προσθία καὶ δεξιὰ κατὰ
κρόταφον ὄψις].
536 2 Bildnis eines griechischen Gelehrten
in Würzburg [ὀπισθία καὶ ἀριστερὰ
κατὰ κρόταφον ὄψις].

Orpheus.

- 604 1 1 Peplosfigur, Brunswick.- 2. Spiegelträ-
gerin, Paris, Cabinet des Médail-
les - 3. Orpheus, München.- 4. Ephe-
be, Neapel.

Σελ. Εικ.

*Ἡ κρήνη τοῦ ἐν Τήνῳ ἱεροῦ τοῦ
Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης.*

- 620 1 Ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τῆς κρή-
νης τῆς Τήνου.
620 2 ἄνω : Ἀναπαράστασις τῆς ὀροφῆς τῆς κρήνης
τῆς Τήνου· κάτω : τομαὶ ἐγκάρσιαι τῆς
κρήνης ἀναπαρεσταμένης.

Arte tirrenica di Lemno.

- 654 1 Efestia (Lemno)-Stamnos tirrenico de-
corato a spirali - dalla stipe del san-
tuario VIII sec. a. Cr. Museo Na-
zionale, Atene.
654 2 Efestia (Lemno)-Artemis-Bendis cac-
ciatrice - decorazione di un idolo
tirrenico - dalla stipe del santuario -
VIII sec. a. Cr. - Museo Nazionale,
Atene.
654 3 Efestia (Lemno)-Idolo tirrenico - dalla
stipe del santuario - VIII sec. a. Cr. -
Museo Nazionale, Atene.

Ὁ κοῦρος τῆς Ἀναβύσου.

- 672 1-2 Ὁ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν
κοῦρος τῆς Ἀναβύσου.
672 3 Διάφοροι ἀπόψεις τῆς κεφαλῆς τοῦ κούρου
τῆς Ἀναβύσου.

*Περὶ σπανίας παραστάσεως τῆς Θεοτόκου
ἐπὶ εἰκόνης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου
Ἀθηνῶν.*

- 684 1 Εἰκὼν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ὁ κοῦρος τῆς Κέας.

- 692 1 Ὁ κοῦρος τῆς Κέας. Δεξιὰ ὄψις 3/4 - κατ'
ἐνώπιον - ἀριστερὰ ὄψις.
692 2 Ὁ κοῦρος τῆς Κέας. Ἡ κεφαλὴ κατ' ἐνώ-
πιον. Ἡ κεφαλὴ κατὰ κρόταφον (ἀρι-
στερὰ).

Εἰκονιστικά.

- 704 1 Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἐν Κερκύρῃ.
704 2 Προτομὴ Μάρκου Αὐρηλίου ἐν Κερκύρῃ.

Χαλκοὺς σιληγὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

- 734 1 1,2,3. Κυρία, πλαγία καὶ ὀπισθία ὄψις τοῦ Σι-
ληνοῦ.

Σελ. Εις.

Χείρ πρωίμου άττικοῦ κούρου.

750 1 Χείρ πρωίμου άττικοῦ κούρου Συλλογῆς
Μ. Καλλιγᾶ ἐν Ἀθήναις.

*Ἡ νέα άναστήλωσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς
Νίκης (1935 - 1939).*

806 1 Γενικὴ κάτοψις τοῦ ναοῦ, τοῦ άρχαιοτέρου
κτίσματος, τῶν δύο βωμῶν καὶ τοῦ
πελασγικοῦ τείχους.

Σελ. Εις.

Ἱερὸς νόμος Βενδιδείων.

822 1 Τεμάχια ἐπιγραφῆς ἐκ Πειραιῶς : Ἱερὸς
νόμος Βενδιδείων.

Ἀνδριὰς τοῦ Περικλέους.

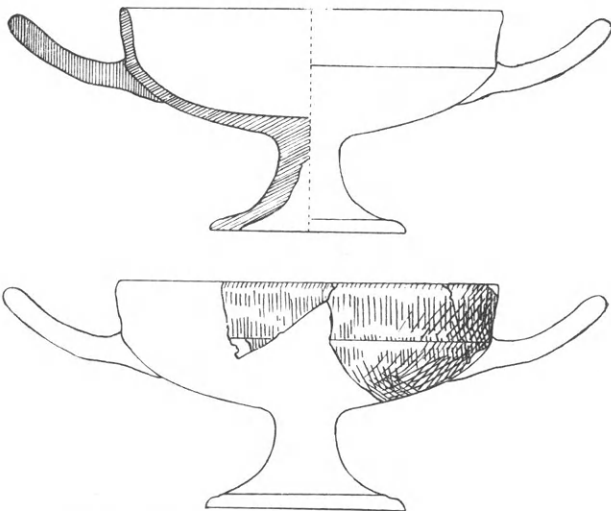
898 1 Τὸ ἐκ Θισόας χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐν τῷ
Ἑθν. Ἀρχ. Μουσείῳ. 1: προσθία ὄψις.
2: ἡ κεφαλὴ (ἐν μεγεθύνσει). 3: πλα-
γία ὄψις ἐξ άριστερῶν. 4: πλαγία ὄψις
ἐκ δεξιῶν.

ΧΑΛΚΟΥΣ ΣΙΛΗΝΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΑΣ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1936 παρεδόθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον [Εὐρ. Χ. 15211] ὁ μικρὸς χαλκοῦς σιληνὸς (πίν. 1-3)¹ εὗρεθεις ὑπὸ ιδιώτου τυχαίως κατὰ τὴν ἀνόρυξιν βόθρου, παρὰ τὸ Πυριτιδοποιεῖον (τέρμα ὁδοῦ Καβάλας), εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ. Τὸ ἀγαλμάτιον ἔχει ὕψ. 0,08, ἡ δὲ διατήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀρίστη. Ἐλλείπει μόνον ἡ ὀπλὴ τοῦ δεξιοῦ ποδός. Ἡ πρασίνη ὀξειδωσις ἔχει καταστραφῇ εἰς διάφορα μέρη τοῦ σώματος.

Τὸ ἀγαλμάτιον — μορφὴ μᾶλλον διακοσμητικὴ ἀγγείου παρὰ αὐτοτελῆς — εὗρέθη πιθανώτατα ἐντὸς τάφου, ὁ ὁποῖος ἢ εἶχεν ἄλλοτε ποτε καταστραφῇ ἢ τότε ὑπὸ τοῦ παραδώσαντος τοῦτο. Εἰς τὸν ὑποδειχθέντα χῶρον ἀπεκαλύφθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀττικῆς κ. Κυπαρίσση² ἐνεργηθεῖσαν ὀλίγους

Εἰκ. 1. Τομή καὶ συμπλήρωσις τῆς κύλικος.

Εἰκ. 2.

μῆνας ἀργότερον μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν πλεῖστα συντρίμματα πηλίνων πλακῶν, προερχομένων ἐκ τάφου, ὡς καὶ θραύσματα μελαμβραφῶν ἀγγείων. Τέσσαρα ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς κύλικα μὲ ἀποκλῖνον χεῖλος (εἰκ. 1) ὁμοιάζουσιν πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2492 τοῦ Ἐθν. Μουσείου μὲ μικρὰς διαφορὰς: τὸ περίγραμμα δηλαδὴ τῆς κοιλίας ἦτο περισσότερον τονισμένον, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἀγγεῖον ἦτο κατὰ τι μικρότερον. Τὸ ἕτερον θραῦσμα (εἰκ. 2) ἔχει εἰς τὸ ἄνω μέρος πρὸς τὰ ἔσω μικρὰν προεξοχὴν — ἀποκεκρουμένην — εἶναι δὲ χεῖλος πυξιδοειδοῦς ἀγγείου, ἀσφαλῶς μετὰ πώματος. Ὁ τάφος θὰ περιεῖχε καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς κατεστράφησαν κατὰ τὴν ἀνεύρεσιν. Ἦδη δὲ κατὰ τὴν

1 Καὶ ἐδῶ ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας πρὸς τὸν καθηγητὴν μου κ. Γ. Π. Οἰκονόμον διὰ τὰς πολυτίμους ἐπιστημονικὰς ὑποδείξεις του.

Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν κ. Fr. Brommer διὰ τὴν καλω-

σύνην τὴν ὁποίαν εἶχεν ὅπως συζητήσῃ μετ' ἐμοῦ περὶ τινων σημείων τῆς προκειμένης μελέτης.

2 Θερμότατα εὐχαριστῶ τὸν κ. Ν. Κυπαρίσσην διότι μοῦ ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄνω ἀγαλματίου.

ἀνασκαφήν ὁ χώρος εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἦτο διὰ τοῦτο ἀδύνατον νὰ γίνη συστηματικὴ ἔρευνα.

Ἐκ τῶν προκειμένων θραυσμάτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναγάγωμεν ἀκριβῆ χρονολογίαν, δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπώμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ πέμπτου π. Χ. αἰῶνος.

Ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι τὸ νέον εὑρημα ὅχι μόνον, διότι πλουτίζεται ἡ τόσον ἐλλιπὴς σειρὰ χαλκῶν ἀγαλματίων σιληνῶν ἐξ ἐργαστηρίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι ὡραιότατον ἔργον τέχνης.

Ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ, ἀντιπρόσωπος τῆς ὑψηλοτέρας βιοτεχνίας, δὲν ὑστερεῖ τῶν συναδέλφων του τῆς μνημειώδους τέχνης οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς συλλήψεως τῆς μορφῆς, οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν, οὔτε ὡς πρὸς τὸ ἦθος τοῦ εἰκονιζομένου. Κατόρθωσε νὰ ἐνσαρκώσῃ εἰς τὸ μικρὸν ἔργον τέχνης τὴν ἀνεξάντλητον εἰς ὄργανισμὸν καὶ ζωτικότητα φύσιν τοῦ ἀνθρωπομόρφου δαίμονος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸ τὸ σύμβολον τῆς πρωτογόνου φύσεως. Ὁ αἰσθησιακὸς χαρακτὴρ καὶ ἡ πλησμονὴ τῆς ζωτικότητος τῶν δαιμόνων τούτων τοῦ δάσους ἐξωτερικεύεται εἰς τὴν ζωώδη μορφήν των μὲ τὴν ἀέναον κίνησιν καὶ τὰ χορευτικὰ των πηδήματα. Δὲν σᾶς καταπίνω, λέγει ὁ Πολύφημος εἰς τὸν χορὸν τῶν σατύρων, « ἐπεὶ μ' ἂν ἐν μέσῃ τῇ γαστέρι πηδῶντες ἀπολέσαιτ' ἂν ὑπὸ τῶν σχημάτων ». Εὐριπ. Κύκλωψ 220.

Οἱ Σιληνοί, αὐτοτελεῖς κατ' ἀρχὰς δαίμονες (Brommer, Satyroi σελ. 26), ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνεκέντρωσε περὶ ἑαυτὸν ὅλους τοὺς δαίμονας τοὺς προσωποποιοῦντας τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς ἀγρίας φύσεως, τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος εἶναι ἡ κυριωτάτη ἐκδήλωσις. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κυρίου, ὡς ἦτον φυσικόν, ὑφίστανται οἱ ὀπαδοί, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ σιληνοὶ οἱ καὶ στενωτέρου μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένοι, οἱ ὁποῖοι ἐν τούτοις δὲν ἀποβάλλουν παντελῶς τὸν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀποδιδόμενον εἰς αὐτοὺς χαρακτῆρα. Ὁ Διόνυσος, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία συνδέεται, ὡς γνωστόν, μετὰ τῶν θρακικῶν καὶ ἀσιατικῶν θρησκευτικῶν συστημάτων, ἰδίως δὲ μετὰ τῆς ὀργιαστικῆς λατρείας τῆς Μεγάλης Μητρὸς¹ (Εὐριπ. Βάκχαι 60, 80 κ. ἐ. Στράβων Χ., 469), εἶναι ὁ θεὸς ὁ ἐμπνέων τοὺς ταραχώδεις ἐνθουσιασμούς. Τὰ ἑξαλλὰ παραληρήματα καὶ τὰς ὑπὸ κυμβάλων συνοδευόμενας ὀρχήσεις τῶν ἱερέων τῆς Κυβέλης παρέλαβεν ὁ θίασος τοῦ Διονύσου. Ἡ ἀκατανίκητος ὅμως δύναμις τοῦ ἐπήλυδος θεοῦ κατακλύζει τὴν ἐλληνικὴν γῆν κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, ὁ δὲ ὀργιαστικὸς χαρακτῆρ τῆς λατρείας του, κατὰ συνεπειαν καὶ οἱ χοροί, γίνονται κτῆμα καὶ ἄλλων θεῶν. (Στράβ. Χ. 468). Ἐκ τῶν χορῶν τούτων οἱ καλύτερον εἰς ἡμᾶς γνωστοὶ εἶναι οἱ βακχικοί. Οὗτοι διαφέρουν τοῦ εἵδους τῶν «καλῶν ὀρχήσεων» (Πλατ. Νόμοι VII, 815-6) ὅχι μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μορφήν. Δὲν ἔχουν τὴν εὐρυθμίαν καὶ ἀρμονίαν, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλεν ἡ αἰσθητικὴ τῶν ἀρχαίων ὀρμητικὴ κίνησις εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικόν των. (Emmanuel La danse grecque: § 405). Ὁραιότατα εἶναι τὰ παραδείγματα βακχικῶν χορῶν, τὰ ὁποῖα παρέχει ἡ πλουσία ἀγγειογραφία τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Δὲν εἶναι

¹ Κατὰ τὸν Λουκιανὸν «περὶ ὀρχήσεως» 8, ἡ Πέα ἐδίδαξεν τοὺς κορύβαντας τοὺς χορούς.

δὲ παράδοξον, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν προάγεται τὸ σατυρικὸν δρᾶμα καὶ ἡ τέχνη τοῦ χοροῦ φθάνει διὰ τοῦ Αἰσχύλου εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀνθησιν, ἢ παρὰστασις ὀρχουμένων σιληνῶν εἶναι ἐξαιρέτως ἀγαπητὸν θέμα.

Μόνον ὡς ὀργιαστικὸν χορὸν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἑξαλλον κίνησιν τοῦ μικροῦ χαλκοῦ σιληνοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θεοῦ, ὑφ' οὗ κατέχεται, πλήρης ὀρμητικῆς ζωῆς καὶ ἀδαμάστου δυνάμεως, πηδᾷ καὶ ἐκσφενδονίζει μανιωδῶς τὰ μέλη τοῦ σώματός του πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις. Ἐξετάζοντες καὶ τὰ ὀρχηστικά «σχήματα» εὐρίσκομεν, ὅτι εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συναντῶμεν σχεδὸν πάντοτε εἰς τοὺς βακχικοὺς χοροὺς τῶν μαινάδων καὶ σατύρων.

Ἡ ἰσχυρὰ κάμψις τῶν ποδῶν τοῦ σιληνοῦ κατὰ τὸ γόνυ ἐνθυμίζει τὸ παλαιὸν «Knielaufschema», τοῦ ὁποῖου εἰς τὸν πέμπτον πλὴον αἰῶνα γίνεται χρῆσις εἰς ὠρισμένας περιστάσεις καὶ ὠρισμένον εἶδος χορῶν, κυρίως ὀργιαστικῶν. (Pfuhl, Maler. u. Zeichn. I § 396).

Τὸ σχῆμα τῆς δεξιᾶς ἄκρας χειρὸς του μὲ ἀνοικτὴν τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἠνωμένους τοὺς δακτύλους¹, παλαιότατον δεῖγμα τῆς ἀρχαίας χειροσοφίας, ἀπαντᾷ συνηθέστατα εἰς μορφὰς ὀρχουμένων σιληνῶν. (Emmanuel ἔ. ἀ. εἰκ. 162, 163 καὶ 164). Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὴν κίνησιν τῆς μορφῆς ὡς ὀργιαστικὸν χορὸν εἶναι ἡ καμπύλωσις τοῦ σώματος καὶ τὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς (Emmanuel § 405).

Ἡ κλίσις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ὀπίσω, τὸ κατ' ἐξοχὴν σχῆμα τῆς ἐκστατικῆς καταστάσεως τῶν ὀπαδῶν τοῦ Διονύσου, συνηθέστατον εἰς τὰς μαινάδας (C. Sittl, Die Gebärden d. Gr. u. R. σελ. 27), ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ νέον ἀγαλμάτιον ὃχι μόνον διότι δηλώνει ψυχικὴν κατάστασιν, τῆς ὁποίας σπανίως μετέχουν οἱ σιληνοὶ (πβλ. Roscher, Lex. Mythol. λ. Satyros σελ. 477, 50 60), ἀλλὰ καὶ διότι βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς συνθέσεως τοῦ ἀγαλματίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν βάσιν αὐτοῦ.

Ὡς ἤδη ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, τὸ ἀγαλμάτιον ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διακοσμητικὴ μορφή ἀγγείου. Τίθεται τώρα τὸ ἐρώτημα, ποῖον πρέπει νὰ ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχεν ὡς κόσμημα τοιαύτην ἐλευθέραν σύνθεσιν καὶ εἰς ποῖον μέρος τοῦ ἀγγείου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ.

Αἱ διακοσμητικαὶ μορφαὶ τῶν ἀγγείων τίθενται συνήθως ἐπὶ τοῦ χεῖλους αὐτῶν ἢ τῶν λαβῶν. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ περιπτώσεις αὗται ἀποκλείονται καὶ διότι τὸ χεῖλος ἀγγείου δὲν εἶναι βάσις ἱκανὴ ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὸν χώρον τὸν ἀπαιτούμενον ὑπὸ τοῦ ἀγαλματίου καὶ διότι αἱ κινήσεις αὐτοῦ εἶναι συγκεντρωτικά, δὲν ὑποδηλοῦν δηλαδὴ τὴν ὑπαρξιν ἐτέρας μορφῆς, ἢ ὁποία θὰ ἦτο ἀπαραίτητος προκειμένου περὶ διακοσμήσεως τοῦ χεῖλους ἀγγείου. Κυρίως ὅμως ἡ κατάστασις τῆς ἐκστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν παρίσταται ὁ σιληνός, ἐφ' ὅσον ὀρίζεται ὡς ὁ ὕψιστος βαθμὸς περισυλλογῆς καὶ συγκεντρώσεως, ἀποκλείει τὴν παρουσίαν ἐτέρας μορφῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ συνεδέετο ἔστω καὶ ἐξωτερικῶς. Ὡστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἦτο μόνος καὶ εὐρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀγγείου, ἐκόσμει δηλαδὴ, χρησιμεύων καὶ ὡς λαβή, τὸ

1 Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἐρμηνεύεται ὡς «ξεφισμός» καὶ ὅμως καὶ ἀποκλειστικὸν σχῆμα τοῦ χοροῦ τούτου (πρβ. ἀπαντᾷ συχνάκις εἰς μορφὰς ὀρχουμένων τὴν σίκιννιν. Schnabel, Kordax σελ. 4). (πρβλ. Furtw.-Reich. III σελ. 41 Buschor). Δὲν εἶναι

πῶμα ὀστεοδόχου κάλπης¹. Τοῦτο ἀπαντᾷ σπανίως εἰς τὰ ἑλληνικῆς προελεύσεως τοιαῦτα ἀγγεῖα, ὡς παρετήρησεν ὁ Neugebauer (Ant. Br. St. σελ. 60), ὅστις μολονότι δὲν ἐγνώριζε παρόμοιον παράδειγμα ἐξ Ἑλλάδος, ἐρμηνεύει ὁρθῶς τὸν σιληνὸν τοῦ Λούβρου ὡς λαβὴν. Ἡ προκειμένη ἐν τούτοις περίπτωσης δὲν εἶναι μοναδική, διότι καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 13253 Ἑθν. Μουσ. χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ὁκλάζοντος σιληνοῦ ἐκ Πύργου (Brommer ἔ. ἀ. σελ. 29) προέρχεται ἀσφαλῶς ἐξ ἀγγείου. Ἡ συμφυὴς βάσις αὐτοῦ σχηματίζει ἐλαφρὰν καμπύλην, ἣτις μόνον εἰς τὴν καμπύλην πώματος κάλπης δύναται ν' ἀντιστοιχῇ².

Ὁ σιληνὸς τοῦ Λούβρου, ἔργον τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ πέμπτου π. Χ. αἰῶνος ἔχει ὡς ἔρεσμα τὴν ἐπιφάνειαν. Ἡ ἐπίπεδος διαμόρφωσις αὐτοῦ δὲν πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἀδυναμία τοῦ ἐπαρχιακοῦ τεχνίτου ὅπως συγχωνεύσῃ δύο διαφόρους ιδιότητας, τὴν τῆς λαβῆς καὶ τὴν διακοσμητικὴν, εἰς τὴν αὐτὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐξάρτησις ἐκ τῆς ἐποχῆς. Ὁ κύριος προορισμὸς τοῦ ἀγαλματίου ἦτο ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς λαβὴ· τοῦτο λοιπὸν ὥφειλε νὰ τονίσῃ ὁ ἀρχαῖκός τεχνίτης, διὰ νὰ εἶναι καὶ ὁ σύνδεσμος κοσμήματος καὶ ἀγγείου στενότερος. Ἡ τεκτονικὴ σύνδεσις, τὸ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης³, εἰς τὸ ὁποῖον μορφολογικῶς ὀφείλεται καὶ τὸ ἀρχαῖον σχῆμα τῶν ποδῶν τοῦ νέου ἀγαλματίου, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὑπὸ ἄλλην ὅμως μορφήν. Πρόχειρον παράδειγμα φέρομεν τὰ ἀγαλμάτια τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ὡς λαβαὶ κατόπτρων. Ἡ μηχανικὴ λειτουργία ἐδῶ εἶναι περισσότερον ἔντονος καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν δύο μελῶν — δίσκου καὶ λαβῆς — στενότερος. Αἱ λαβαὶ τοῦναντίον τῶν κατόπτρων τοῦ δευτέρου τετάρτου εἶναι μορφαὶ δυνάμεναι νὰ ὑπάρξουν καὶ μόναι (πβλ. Α. Α. 1938 σελ. 546). Οὕτω καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ σιληνοῦ ἡμῶν χειραφετεῖται ἀπὸ τῆς μαθηματικῆς σχηματοποιήσεως τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ δημιουργεῖ σῶμα, τὸ ὁποῖον κινεῖται, στρέφεται, καταλαμβάνει χῶρον, ὅπως ἀπαιτεῖ πᾶς ζῶν ὁργανισμός.

Λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς ὀρμητικῆς κινήσεως τοῦ μικροῦ σιληνοῦ εἵπομεν, ὅτι ἀνῆκει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀγγειογράφων τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Ἡ μορφολογικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀγαλματίου θὰ βοηθήσῃ νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον, ποῖον στάδιον τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθ' ἣν τόσον διάφορα στοιχεῖα ἀγωνίζονται πρὸς ἐπικράτησιν, ἀντιπροσωπεύει ἡ μικρὰ μορφή καὶ κατὰ πόσον ὁ τεχνίτης αὐτῆς κατῳρθῶσε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν μεγάλην τέχνην χρησιμοποιῶν τὸν τρόπον τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως τῆς ἐποχῆς εἰς τὸ μικρὸν καλλιτέχνημα.

1 Ἡ ἀκτινοειδὴς διάθεσις τῶν μορφῶν τοῦ ἀγαλματίου ὀρίζει νοητὸν κύκλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται ἡ μορφή. Διὰ τοῦτο τὸ κυκλικὸν σχῆμα τῆς βάσεως — τῆς κάλπης δηλαδὴ — τὸ ἐμφαίνει τὴν σχέσιν τοῦ ἀγαλματίου πρὸς τὸν περίεχον χῶρον ἥτο ἀναγκαῖον.

Τὴν αὐτὴν περίπτωσιν διάταξιν τῶν τεμνομένων ἐπιπέδων, εὐρίσκωμεν εἰς τὸν ὀρχούμενον σιληνὸν τοῦ Βερολίνου (Führer I, 29, Fr. 715 b), ὁ ὁποῖος ἔνεκα τῆς στρογγύλης βάσεως αὐτοῦ ἐρμηνεύεται ὡσαύτως ὡς λαβὴ τεφροδόχου κάλπης (πρβ. Röm. Mitt. LI, 1936 πίν. 27, 4 σελ. 197 καὶ 205 Neugebauer).

2 Ὁ συνήθης τύπος τῶν ἑλληνικῶν χαλκῶν ὀστεοδόχων καλπῶν εἶναι ὁ μετὰ λαβῶν. Φέρουν δηλαδὴ εἰς τὸ

χειλὸς δύο ἢ τέσσαρας λαβὰς ἀποτελουμένας ἐκ βάσεως, μὲ διαφόρους παραλλαγὰς καὶ δακτυλίου. Εἰς τὸ κέντρον ὅμως πώματος κάλπης τοῦ Ἑθν. Μουσείου (ἀνεῦ ἀριθμοῦ) ὑπάρχουν ἔχνη δύο μικρῶν κύκλων ἐκ συγκολλήσεως ἀντικειμένου τινός. Νομίζω, ὅτι εἰς τὸ μέρος τοῦτο εἶχε συγκολληθῇ μᾶλλον μορφή παρὰ ἀπλὴ λαβή, διότι τὸ πῶμα ἔχει περὶ τὴν περιφέρειαν συμμετρικῶς τέσσαρας ἐγκοπὰς ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὰς λαβὰς τῆς κάλπης. Ὡστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρχε καὶ πέμπτη λαβὴ ἐπὶ τοῦ πώματος.

3 Θεμελιώδης εἶναι ἡ μελέτη τοῦ H. Brunn (Kl. Schriften II, σελ. 103 κ. ἐ.). «Über tektonischen Stil in gr. Pl. u. Mal.» σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἶναι ὠκοδομημένη ἡ μορφή, φέρει εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ (470-460) ἐποχὴν, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὰ εἶναι ὁ χιασμός τῆς κινήσεως καὶ ἡ καθαρὰ μετὰ γεωμετρικῆς σαφηνείας παρὰστασις τῶν ἀξόνων (πβλ. Buschor, Olympia σελ. 6 καὶ 13).

Αὐστηρὸν σύστημα γραμμῶν μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας διατεθειμένον εἶναι ὁ σκελετός, ὁ ὁποῖος ὑπόκειται ὡς βάσις διαπλάσεως τοῦ ἀγάλματι, ὡς κεντρικὸν δὲ σημεῖον τῆς συνθέσεως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸν κορμόν. Εἶναι τρόπον τινὰ ὁ κεντρικὸς ἄξων, περὶ τὸν ὁποῖον στρέφονται τὰ τρία χιαστὶ τεμνόμενα νοητὰ ἐπίπεδα τῶν ποδῶν, χειρῶν καὶ κεφαλῆς, τὸν ἄξονα τῆς ὁποίας παρακολουθεῖ ἡ οὐρά, ἥτις ἀποτελεῖ θεμελιῶδες σημεῖον τῆς συνθέσεως. Τοποθετημένη¹ αὕτη εἰς τὸ μέσον περιῖπου τοῦ ὕψους τῆς μορφῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν συγκρατεῖ δι' ἀντιρρόπου κινήσεως τὴν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὁρμήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ συγκρατεῖ, συμπληροῦσα ταῦτοχρόνως αὐτάς, τὰς γραμμὰς τοῦ περιγράμματος.

Τὴν ἔντασιν τῆς λειτουργίας ταύτης ἐδήλωσεν ὁ τεχνίτης κατὰ θαυμαστὸν τρόπον, εἰς τὸν μεστὸν δυνάμεως τριπλοῦν κυματισμὸν τῆς διεμόρφωσε δηλαδὴ τὸ ἀπλοῦν φυσικὸν στοιχεῖον εἰς πηγὴν δυνάμεως καὶ ζωῆς. Γενικῶς δὲ ἡ μετ' ἐκτάκτου δεξιότητος χρῆσις τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων ἔδωσαν εἰς τὴν γραμμικὴν σύνθεσιν ἔντονον ὀργανικὴν ζωὴν.

Εἴπομεν ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῶν ποδῶν τοῦ νέου εὐρύματος εἶναι καθυστερημένη, ἐνθυμίζουσα τὸ ἀρχαϊκὸν σχῆμα τοῦ δρομέως. Ἡ εἰς τεκτονικοὺς λόγους ὀφειλομένη σχηματικὴ αὕτη παρὰστασις τῶν ποδῶν ἀνακόπτει ὁποσδήποτε τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμῶν, ἀλλ' ἐξυπηρετεῖ τὸ θέμα². Τώρα τὸ παλαιὸν σχῆμα μεταβάλλεται εἰς ἐνέργειαν. Εἰς τοῦτο συντελεῖ ἡ κάμψις τῆς κνήμης τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἡ ὁποία ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀρχαϊκὰς μορφὰς στρέφεται πρὸς τὸ κέντρον τοῦ σώματος οὕτως, ὥστε τὸ ἄκρον τοῦ ποδός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον στηρίζεται ἡ μορφή, συμπίπτει πρὸς τὸν κεντρικὸν ἄξονα τοῦ σώματος. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, ὅτι ἡ μορφή δύναται νὰ κινηθῇ ἐλευθέρω, ὅχι δὲ μόνον κατὰ μίαν διεύθυνσιν, ἐκείνην δηλ. τὴν ὁποίαν ὀρίζει ἡ θέσις τῶν ποδῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ ἑαυτήν. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ἡ κίνησις τῶν ποδῶν ἔχει ἀποκτῆσιν ἐνέργειαν δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ καλλιτέχνου, τοῦ ὁποίου ἡ πλαστικὴ φαντασία θέλει νὰ δημιουργήσῃ μορφὴν κινουμένην ἐλευθέρως ἐν τῷ χώρῳ³. Τοῦτο ἐπιτυγχάνει διὰ τῶν στροφῶν τοῦ σώματος. Ἐνῶ οἱ πόδες εἶναι ἐν πλαγίᾳ ὅψει καὶ στρέφονται πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁ κορμός χρησιμεύων τρόπον τινὰ ὡς διάμεσος προετοιμασία διὰ τὴν μεγίστην ἀνάπτυξιν τῆς μορφῆς, συντελουμένην διὰ τῶν χειρῶν, στρέφεται πρὸς τ' ἀριστερὰ παρουσιάζων βαθμιαίως πρὸς τὰ ἄνω ὄψιν τριῶν τετάρτων. Τὴν ὀριστικὴν τέλος στροφὴν πρὸς τ' ἀριστερὰ ἐκτελεῖ ἡ κεφαλὴ, τῆς ὁποίας ἡ ὄψις εἶναι κατὰ τι μεγαλυτέρα τῶν τριῶν τετάρτων⁴. Χάριν τῆς εἰς πλάτος ἀναπτύξεως διετηρήθη ἡ εἰς παλαιότερας μορφὰς ἀπαντῶσα τετράγωνος διαμόρφωσις τοῦ γενείου (εἰκ. 3).

¹ Ἀντιθέτως πρὸς τὰς παλαιότερας μορφὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ ἡ οὐρά τοποθετεῖται ὑψηλότερον τοῦ κανονικοῦ, κατὰ τὴν ὁσφὺν περιῖπου (Roscher Lex. Satyros IV σελ. 462-463).

² Ἐξηγεῖται ὡς σχῆμα δηλοῦν πηδήματα ἐπὶ τόπον.

(Emmanuel ἐ. ἀ. § 300).

³ Ἡ κίνησις τῶν ποδῶν γίνεται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου.

⁴ Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ ἀσυμμετρία τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ προσώπου.

Αἱ περιγραφεῖσαι ἀνωτέρω κινήσεις καθιστοῦν φανερόν, πῶς τὸ ὅλον σῶμα εἶναι διατεθειμένον εἰς τρία τεμνόμενα ἐπίπεδα καὶ πόσον ἡ ἐναλλαγή τῆς διευθύνσεως αὐτῶν τονίζουσιν τὴν πλαστικότητα τῆς μορφῆς. Τὸ θέλγητρον τῶν μεγάλων τούτων κινήσεων, θεμελιωδῶς ὀργανικῶν, αὐξάνει ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται ἡ μετάβασις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέλους τοῦ σώματος εἰς τὸ ἄλλο. Θαυμαστὴ εἶναι ἡ ῥευστότης τοῦ περιγράμματος τῆς δεξιᾶς χειρὸς, τοῦ κορμοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Τὴν χαρακτηριστικὴν ταύτην γραμμὴν, τὸν ῥυθμὸν τοῦ διαγωνίου ἄξονος, ὅστις ὀρίζει τὴν μορφήν, δίδει ἡ ὄψις τοῦ πίνακος¹. Ὁ καλλιτέχνης ὅμως δὲν ἀρκεῖται νὰ χαρακτηρίσῃ σαφῶς μόνον τὸ σύνολον τῆς μορφῆς, ἀλλὰ προσέχει καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας δίδων ἀτομικὸν χαρακτήρα καὶ εἰς ἐκάστην τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν τοῦ σώματος. Ἡ ἐλικοειδὴς φορὰ τοῦ περιγράμματος κορμοῦ καὶ μηροῦ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς πίν. 1-2 εἶναι μία τῶν ἐμφαντικωτέρων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι δίδουν τὸ μέτρον τῆς ἱκανότητος τοῦ τεχνίτου, ὅπως ζωογονήσῃ τὴν ἄψυχον ὕλην.

Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀρχίζει ὁ νέος τρόπος τῆς κινήσεως τῶν μορφῶν. Τὴν περὶ τὸν ἄξονα αὐτοῦ στροφὴν τοῦ κορμοῦ εὐρίσκομεν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν θνήσκοντα πολεμιστὴν τοῦ ἀνατολικοῦ αἰετώματος τῆς Αἰγίνης (Buschor, *Plast. d. Gr.* σελ. 51). Ἡ κίνησις ὅμως ἐκεῖ δὲν εἶναι ἀκόμη σταθερὰ οὐδὲ ἔχει μεγάλην ἐνότητα, τὸ δὲ περίγραμμα τῆς μορφῆς εἶναι ἀπὸς σκληρόν.

Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τοῦ προκειμένου αἰετώματος καὶ τοῦ παλαιότερου τῆς Ὀλυμπίας ἡ νέα καλλιτεχνικὴ βούλησις λαμβάνει τὴν ὀριστικὴν τῆς ἔκφρασιν. Ὁ ὀπλιτοδρόμος τοῦ Tübingen² (480-470) (Neugebauer, *Ant. Br. St.* εἰκ. 31; Blümel *Sport d. Hellenen* πίν. 28 καὶ 29) ἀποτελεῖ ἓνα συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τοῦ αἰετώματος τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ σιληνοῦ τῆς ὁδοῦ Καβάλας.

Παρὰ τὰς διαφοράς, τὰς ὁποίας ἔχει ὁ ὀπλιτοδρόμος ἀπὸ τοῦ σιληνοῦ — διαφορὰς πηγαζούσας κυρίως ἐκ τῆς ἀλλοίας στάσεως — ὑπάρχει γενικὴ ἐντύπωσις πολὺ συγγενής. Ὁ ὀπλιτοδρόμος εἶναι τὸ παλαιότερον παρὰδειγμα μὲν χιαστὴν κίνησιν τῶν ἁκρῶν. Καὶ εἰς τὰς μορφὰς τοῦ αἰετώματος τῆς Αἰγίνης ἀπαντᾷ ὁ χιασμός, δὲν εἶναι ὅμως τόσον ἐμφαντὴς ὅσον εἰς τὸν ὀπλιτοδρόμον καὶ ἀκόμη περισσότερον εἰς τὸν σιληνόν. Τὴν στιγμιαίαν κίνησιν τοῦ ὀπλιτοδρόμου ἔχομεν καὶ εἰς τὸν σιληνόν. Ὁ τεχνίτης διὰ νὰ δηλώσῃ αὐτὸ τὸ «πρὶν» καὶ τὸ «μετὰ» ἐξέλεξε τὴν ὀρχηστικὴν στιγμὴν τοῦ μετεωρισμοῦ.

Ἄλλο στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συνδέει τὸν ὀπλιτοδρόμον πρὸς τὸν σιληνόν εἶναι ὅτι

1 Ἡ ὄψις αὕτη εἶναι ἡ πλέον ἱκανοποιητικὴ, ἡ «κυρία» δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι παρουσιάζει τὴν μορφήν ὡς ἐνιαῖον σύνολον ἔχουσαν καθαρὸν τὸ περίγραμμα: ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἄλλαι «δευτερεύουσai», κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκφραστικαί, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν προκειμένου περὶ περιόπτου μικροτεχνήματος, ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ μόνον τὴν μίαν ἐν τῷ ἄνω πίνακι ἐφαντάσθη ὡς πρωτεύουσαν.

Ἐξαιρετικὰς δυσκολίας ἐπαρουσίασεν ἡ φωτογράφησις, διότι λόγφ τῆς πολυμεροῦς κινήσεως τῆς μορφῆς, ἐδημιουργοῦντο συσκοτίσεις τῶν μελῶν εἰς βάρος τοῦ

καθαροῦ περιγράμματος. Ὁ φωτογράφος κ. Wagner, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὰς φωτογραφίας, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς πληρεστέραν ἀπεικόνισιν.

2 Λαμβάνομεν πρὸς παραλληλισμὸν τὸν ὀπλιτοδρόμον, ὅχι μόνον διότι παρουσιάζει γενικῶς πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸν σιληνόν ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς συγγενείας, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη ἀναγνωρισθῇ (Buschor, *Olympia* σ. 11), τοῦ αἰγινητικοῦ ἐργαστηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται ὁ ὀπλιτοδρόμος, πρὸς τὸ ἀττικόν, ὁπόθεν προέρχεται ὁ σιληνός.

καὶ εἰς τὰς δύο μορφὰς τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατοπίζεται πρὸς τὰ ἔμπροσ¹. Μεταξὺ ὅμως τῶν συγκρινομένων μορφῶν ὑπάρχει μία σημαντικὴ διαφορὰ· ἐνῶ δηλ. καὶ εἰς τὰ δύο ἀγαλμάτια παρίσταται μία στιγμιαία φάσις ὀρμητικῆς κινήσεως, τὸ σῶμα τοῦ σιληνοῦ ἔχει μεγαλυτέραν σταθερότητα, διότι ἢ πρὸς τὰ ἔμπροσ φορὰ τοῦ σώματος τοῦ ὀπλιτοτοδρόμου μετριάζεται εἰς τὸν σιληνὸν διὰ τῆς ἀνατάσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ἀντιθέτου πρὸς τοὺς πόδας κινήσεως τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς οὐρᾶς.

Ἡ τόσον πρωτότυπος σύνθεσις τοῦ ἀγαλματίου δυσχεραίνει τὸν παραλληλισμὸν τοῦ πρὸς ἄλλα ἔργα τῆς μικροτεχνίας, ἢ πλουσία ὅμως εἰς παράστασιν ὀρχουμένων σιληνῶν ἀττικὴ ἀγγειογραφία θὰ βοηθήσῃ ἀφ' ἐνὸς μέν, ὅπως ὀρίσωμεν σαφέστερον τοὺς χρόνους τῆς δημιουργίας του, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅπως κατατάξωμεν αὐτὸ εἰς τὴν οἰκείαν σχολὴν καὶ ὅπως κατανοήσωμεν τὴν ἀτομικότητα τοῦ τεχνίτου.

Πολλὰ εἶναι τὰ στάδια τῆς τε ἐξωτερικῆς διαμορφώσεως καὶ τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου, τὰ ὅποια διήλθεν ἡ παλαιολιθικὴ μορφή τοῦ δαίμονος τοῦ παριστωμένου συγχρόνως ὡς ἵππου καὶ ἀνθρώπου. Ἡ σωματικὴ αὐτοῦ διαμόρφωσις ποικίλλει τόσον, ὥστε εἶναι ἀδύνατον ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης νὰ ὀρισθῇ ἡ τοπικὴ καταγωγὴ του. Οὕτω ἢ μὲ ὅπλ᾽ ἵππου παράστασις τοῦ σιληνοῦ τῆς ὁδοῦ Καβάλας δὲν εἶναι στοιχεῖον ἱκανὸν ὅπως τὸν ἀπομακρύνῃ τοῦ ἀττικοῦ κύκλου, μολονότι τοῦτο εἰς τὴν ἐποχὴν, εἰς ἣν εὐρίσκόμεθα, ἀπαντᾷ σπανιώτατα εἰς ἀττικά ἔργα. Ἦδη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος (Brommer, σελ. 25) παρίσταται ἄλλοτε μὲν μετὰ ποδῶν ἀνθρώπου καὶ ἄλλοτε μετὰ ποδῶν καὶ ὀπλῶν ἵππου. Ὁ Κλιτίας εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Φλωρεντίας ζωγραφίζει συγχρόνως καὶ τοὺς δύο τύπους, τοὺς ὁποίους μὲ διαφόρους παραλλαγὰς εὐρίσκομεν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὅποτε ἡ παράστασις των εἶναι μᾶλλον ἐνιαία. Καὶ τὰ διάφορα πελοποννησιακὰ ἐργαστήρια δὲν χαρακτηρίζει ὁμοιομορφία. Ὁ σιληνὸς π. χ. τοῦ Ἑθν. Μουσείου 7544 ἐξ Ἀμυκλῶν (De Ridder, Br. Polyt. 846 πίν. III, 1), ἔργον λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, παρίσταται μετὰ ποδῶν ἀνθρώπου, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ σιληνὸς τῆς Δωδώνης ὁ ἀποδιδόμενος εἰς κορινθιακὸν ἐργαστήριον (Ἑθν. Μουσ. Συλλ. Καραπάνου 22, Ath. Mitt. LI 1936 σελ. 205 κ. ἑ. Brommer σελ. 29) ἔχει ὅπλ᾽ ἵππου.

Τὴν πραγματικὴν διαφορὰν τῶν ἀττικῶν σιληνῶν ἀπὸ τῶν σιληνῶν τῶν λοιπῶν ἐργαστηρίων δίδει ἡ γενικὴ διαμόρφωσις τοῦ σώματος. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς βαρεῖας μορφὰς μὲ πλουσίαν κόμην καὶ ζωώδη ἔκφρασιν τῶν χαλκιδικῶν καὶ ἰωνικῶν σιληνῶν (Rumpf Chalk. Vas. σελ. 146) οἱ ἀττικοὶ ἀδελφοὶ των εἶναι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως των κομψότεροι, ἔχοντες κανονικὰς σχεδὸν κεφαλὰς καὶ ὀλιγώτερον ζωώδη τὴν ἔκφρασιν.

Ὁ σιληνὸς τῆς ὁδοῦ Καβάλας κρατεῖ ἐκ τοῦ τύπου τοῦ «ἀνθρώπου-ἵππου» τοῦ κρατῆρος τῆς Φλωρεντίας τὰ μικρὰ ὀξέα ὄτα, τὴν οὐρὰν καὶ τὰς ὀπλ᾽ ἵππου. (Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης κνήμης εἰς τὸν ζωώδη ἄκρον πόδα δὲν γίνεται ἀποτόμως, ἀλλ' ὀργανικῶς καὶ βαθμιαίως κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς κνήμης). Τὸ λοιπὸν

¹ Ἡ στάσις τοῦ σιληνοῦ ἐν τῷ BCH LX, 1936 πίν. 50 εἶναι ἐσφαλμένη λόγῳ κακῆς τοποθετήσεως τοῦ ἀγαλματίου ἐπὶ τῆς βάσεως. Ἡ πρὸς τὰ ὀπίσω φορὰ τοῦ κορμοῦ εἶναι διὰ στατικὸν λόγον ἀδύνατος. Τὸ ἐπιτυχὲς καλλιτεχνικὸν μέσον τοῦ σχήματος τῆς οὐρᾶς, ὅχι μόνον ἀπο-

βάλλει τὴν σημασίαν του, ἀλλὰ καὶ φέρει ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι ἡ μορφή δὲν εὐσταθεῖ καὶ τὰ περιγράμματα γίνονται σκληρότερα. Ἀνεπιτυχὲς εἶναι καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς ὀπλῆς τοῦ δεξιῦ ποδός.

σῶμα εἶναι κανονικὸν σῶμα ἀνθρώπου ἔχον ἀνατομικὰς λεπτομερείας, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἡ ἐλαφρὰ διόγκωσις τῆς κοιλίας, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει καὶ ὁ σιληνὸς τῆς Δωδώνης, ἐνθυμίζει τὴν παλαιὰν μετὰ τῶν «προγαστόρων» «Dickbauchtänzer» συγγένειάν του (Brommer σελ. 21).

Ἡ στάσις του μὲ τὰ ἰσχυρῶς καμπτόμενα γόνατα καὶ τὴν ζωηρὰν χειρονομίαν ἐνθυμίζει τὸν σιληνόν, τὸν ὀρχούμενον πρὸ τοῦ Διονύσου ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Μονάχου 2647 (Beazley 207, 107. Jahrb. 31, 1916 σελ. 85 εἰκ. 8) τοῦ Δούριδος τῆς ἐποχῆς τοῦ «Πολυφράσμονος». Ἡ κίνησις ὅμως ἐκεῖ εἶναι ξηρά, συμβατικὴ μᾶλλον, γενικῶς δὲ ἡ μορφή στερεεῖται ζωτικότητος καὶ εὐκαμψίας. Περισσότερον ζωηρός, πλησιάζων πρὸς τὸν νέον σιληνὸν εἶναι ὁ σιληνὸς ἐπὶ τοῦ σκύφου τοῦ Βρύγου τοῦ Borden - Wood (Beazley 181, 71, - S. H. St. 38, 1918 πίν. IV). Ἀκόμη δὲ ἐγγύτερον εὐρίσκεται ὁ σιληνὸς τῆς πελίκης τοῦ Ἑρμώνακτος τῆς Villa Giulia (Hopplin II, 27, Beazley 301, 18), εἰς τὸν ὁποῖον συναντῶμεν τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εἰς δύναμιν καὶ ὀρμὴν κινήσεως.

Αἱ μεταξὺ τῶν μορφῶν διαφοραί, κυρίως ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐντάσεως τῆς κινήσεως καὶ γενικῶς τῆς ζωτικότητος αὐτῶν, ἀπορρέουν ἐκ τῆς διαφόρου προσωπικότητος τῶν ζωγράφων καὶ ὅχι ἐκ τῆς χρονικῆς ἀποστάσεως τῆς κατασκευῆς τῶν ἀγγείων, ἡ ὁποία ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι μεγάλη.

Ὁ Δοῦρις, τὸν ὁποῖον τὸ πάθος τῆς αἰσχυλείου τραγῳδίας συνεκίνησεν ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων συναδέλφων του, ἦτο φυσικὸν εἰς τὴν προκεχωρημένην ἡλικίαν του, εἰς ἣν ἀνήκουν τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς τοῦ «Πολυφράσμονος», νὰ μὴ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς σιληνοὺς τὴν ἀρμόζουσαν ἔκφρασιν. Εἰς τὰς λεπτομερείας ἐν τούτοις ὁ νέος σιληνὸς πλησιάζει πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ Δούριδος. Ἡ κεφαλὴ καὶ ἰδίως ἡ πλουσία μὲ γωνιῶδες περίγραμμα διαμόρφωσις τοῦ γενείου, τὴν ὁποίαν διατηρεῖ διὰ τὰς προκειμένας μορφὰς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ καλλιτεχνικοῦ του σταδίου, ἐνθυμίζει πολὺ τοὺς σιληνοὺς τοῦ ψυκτῆρος τοῦ Λονδίνου (Furtw.-Reich. πίν. 48). Εἰς τὴν περίοδον ὅμως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ ψυκτῆρ — τέλος χαιρεστρατείου ἐποχῆς — εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνήκῃ ὁ χαλκοῦς σιληνός. Βέβαιον εἶναι, ὅτι καὶ ἐκεῖ οἱ σιληνοὶ εἶναι ζωντανοὶ καὶ ἔχουν εὐκαμψίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μετριάζεται εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ Δούριδος, τὴν ἐποχὴν τοῦ «Ἰποδάμαντος» (πρβ. κύλικα Boston AJA 1900 πίν. I σελ. 183 κ. ἐ.; Beazley 205, 74). Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγήθη ὡς ἀποτέλεσμα ξένης ἐπιδράσεως. (Furtw.-Reich. I σελ. 246; Jahrb. XXXI 1916 σελ. 90). Εἰς τὸν ψυκτῆρα δηλαδὴ δέχονται ἐπίδρασιν τοῦ Βρύγου. Ὁ ζωγράφος οὗτος, ἂν καὶ ἔχει θρακικὸν ὄνομα, εἶναι πεπροικισμένος διὰ καθαροῦ ἀττικοῦ πνεύματος. Τὴν ἔκφρασιν τῆς ζωηρᾶς του προσωπικότητος δίδουν αἱ κύλικές του αἱ ἔχουσιν κωμαστὰς καὶ σιληνοὺς, συνθέσεις πλήρεις ζωῆς, κινήσεως καὶ ἐκφράσεως.

Οἱ σιληνοὶ τῆς κύλικος τῶν Παρισίων (Cab. d. Méd. 576; Pfuhl III 426-27 καὶ 430; Beazley 177, 13) ἂν καὶ ἀνήκουν εἰς τὰ πρὸ τοῦ 480 ἔργα τοῦ Βρύγου ἴστανται πλησίον τοῦ νέου σιληνοῦ. Τὴν παράστασιν τῆς ἐνθέου καταστάσεως τοῦ ἰδικοῦ μας ἐπανευρίσκομεν εἰς τὰς μορφὰς τῆς κύλικος, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐν τῶν ὥραιότερων παραδειγμάτων βακχικῆς ἐκστάσεως. Ὁ Βρύγος, τοῦ ὁποῖου ἡ τεχνοτροπία εἶναι καθαρῶς ζωγραφικὴ, αἰσθάνεται ἐν τούτοις τὴν δύναμιν τῆς γραμμῆς, πλησιάζων καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν τεχνίτην τοῦ σιληνοῦ.

1. ΚΥΡΙΑ ΟΨΙΣ ΤΟΥ ΣΙΛΗΝΟΥ.

2. ΠΛΑΓΙΑ ΟΨΙΣ ΤΟΥ ΣΙΛΗΝΟΥ.

3. ΟΠΙΣΘΙΑ ΟΨΙΣ ΤΟΥ ΣΙΛΗΝΟΥ.

Χαρακτηριστικὴ λόγου χάριν εἶναι ἡ δῆλωσις τῆς κομμώσεως τῶν σιληνῶν τῆς κύλικος τοῦ Λούβρου. Ἡ ἀνοικτοῦ χρώματος λεπτὴ γραμμὴ, ἡ δηλοῦσα τὰς ἀναδιπλώσεις τῆς κόμης τῶν σιληνῶν — τοῦ παίζοντος αὐλούς, τοῦ ἄλλου τοῦ κρατοῦντος πάνθηρα κ.λ.π. — ἐπαναλαμβάνει τοὺς ἐλιγμούς τῶν ὄψεων, τοὺς ὁποίους κρατοῦν αἱ μαινάδες. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ τεχνίτης μας δίδει ῥυθμὸν ζῶντος ὀργανισμοῦ εἰς τὰς γραμμάς, αἱ ὁποῖαι ὀρίζουν τὰς διαφόρους μορφὰς τοῦ σώματος τοῦ σιληνοῦ. Ἦδη ἐγένετο λόγος διὰ τὸ θαυμαστὸν περίγραμμα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ἀγαλματίου πίν. 1-2. Τὸ περίγραμμα ἀκόμη τῶν μυῶν τοῦ στήθους καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου **εἰκ. 3.** με τοὺς ἀμυγδαλωτοὺς ὀφθαλμούς καὶ τὰ ὀλίγον σαρκώδη χεῖλη τοῦ σιληνοῦ ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἐξηγηρωπισμένους σιληνοὺς τῆς κύλικος.

Τὰς μορφὰς ταύτας τοῦ Βρύγου εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ διὰ τῆς αὐτῆς ιδιοσυγκρασίας πεπρωκισμένος τεχνίτης μας, δανεῖζεται τὸν τύπον τοῦ σιληνοῦ ἐκ τῆς μεγάλης τέχνης ἢ δημιουργεῖ ἰδικόν του; Οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἀποκλείεται. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ ζωηρὰ φαντασία τοῦ Βρύγου ἐπέδρασε καὶ εἰς ἄλλους νεωτέρους ζωγράφους. Ὁ Σωτάδης, ὁ ὁποῖος μετ' ἐξαιρετικῆς στοργῆς ζωγραφίζει τοὺς διαφόρους τύπους τῶν σιληνῶν, δὲν λησμονεῖ ὅτι ὡς νέος ἐμαθήτευσεν ἴσως ἢ ὀπωσδήποτε ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Βρύγου. (Ath. Mitt. 1928 σελ. 15).

Πρὶν κλείσωμεν τὴν μελέτην μας θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ μίαν ἀκόμη λεπτομέρειαν χαρακτηριστικὴν διὰ τὴν ἐποχὴν.

Εἰς τὸν σιληνὸν ἡ κόμη, ἡ ὁποία ἔχει ἀποδοθῇ ὡς λεῖα ἐπιφάνεια χωρὶς λεπτομερείας¹, δεῖγμα καὶ αὐτὸ τῆς ἐντόνου προσπάθειας πρὸς ἀπλοποίησιν τῶν μορφῶν κατὰ τὴν προκειμένην ἐποχὴν, συναθροίζεται ἐπὶ τοῦ αὐχένος. Ἔχομεν δηλαδὴ τὸν συνήθη τρόπον κομμώσεως τῶν μορφῶν τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ, τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν ἐνίοτε καὶ εἰς τοὺς σιληνοὺς.

Ἡ εἰς τοὺς ἀγρίους δαίμονας τοῦ δάσους μεταφορὰ τρόπου κομμώσεως, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τὸν ἰδανικώτερον κόσμον τῆς ἐποχῆς, τὸν κόσμον τῆς παλαίστρας, δὲν εἶναι τυχαία.

Τώρα διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανίζονται καὶ νεαροὶ σιληνοὶ (Brommer σελ. 24 καὶ 56). Κατὰ πᾶσαν λοιπὴν πιθανότητα ὁ τεχνίτης ἠθέλησε διὰ τῆς κομμώσεως ταύτης νὰ δηλώσῃ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ σιληνοῦ. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον τοῦτο διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθ' ἣν ὅλως ἰδιαίτερα σημασία ἀποδίδεται εἰς τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα (Buschor, Olympia σελ. 26 καὶ 27).

Εἰκ. 3. Κεφαλὴ τοῦ σιληνοῦ πίν. 1.

¹ Τοῦτο συμβαίνει σπανιώτατα εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, συνηθέστερον δὲ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος π. Χ. Πρβ. Κεφαλὴ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐξ Αἰγίνης (Langlotz Bildhauerschulen πίν. 32 α. Buschor, Olym-

pia εἰκ. 34). Κεφαλὴ Ἀκροπόλεως 644 (Langlotz πίν. 87 α. Buschor σελ. 29 εἰκ. 33). Κεφαλὴ Νέας Ὑόρκης (Langlotz πίν. 80). Ἀετώματα Ὀλυμπίας.

Τοιοιτοτρόπως τὸ μικρὸν καλλιτέχνημα ἐμφανίζει, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μνημειώδους τέχνης τῆς ἐποχῆς καὶ πιστοποιεῖ τὴν πρωτοτυπίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἐργάζονται οἱ ἐκπρόσωποι τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας κατὰ τὴν ὀργῶσαν ταύτην ἐποχὴν. Προσπαθοῦν καὶ αὐτοὶ νὰ βελτιώσουν τὰ ἐκφραστικὰ μέσα τελειοποιοῦντες παλαιότερους τύπους ἢ ἐπινοοῦντες νέους. Ἀλλὰ τὰ προβλήματα εἶναι περισσότερον σύνθετα, ὅσαςκις πρόκειται περὶ διακοσμητικῶν συνθέσεων¹.

Ἡ τολμηρὰ σύλληψις τοῦ ἀγαλματίου τοῦ μικροῦ σιληνοῦ βεβαιοῖ, ὅτι τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ κατέχει ὅλον τὸ αἶσθημα τῆς νέας δυνάμεως, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ φορεῖς τῆς μεγάλης τέχνης, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὁ Μύρων, παριστάνουν εἰς τὰς συνθέσεις των συγκεντρωμένην ζωὴν καὶ βιαίως κινήσεις. Ἡ μορφολογικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀγαλματίου ἔδειξε μὲ πόσῃ συνέπειαν ἐξέφρασε τοῦτο ὁ δημιουργὸς του. Εἶναι φανερόν, ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο ὅπως δώσῃ εἰκόνα ἐκτάκτου ἐντάσεως καὶ ἐκ τῶν ἔσω παλλομένης ζωῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατῴρθωσε διὰ τοῦ πλούτου τῶν γραμμῶν, τοῦ χιασμοῦ τῶν ἀξόνων καὶ τῆς ἀντικινήσεως. Ἀλλ' ὁ ὕψιστος βαθμὸς τῆς ζωτικότητος, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως ἐκπλήσσει, ὀφείλεται εἰς τὸ καθαρὸν σχέδιον². Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ νέον, τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα, τὸ προετοιμάζον τὴν κλασικὴν ἐποχὴν.

Μερικοὶ ἀρχαῖοι ὑπαγορευθέντες ἐκ τῆς προσαρμογῆς εἰς τὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ διακοσμήσῃ, ἀποτελοῦν παραφωνίαν τινὰ πρὸς τὴν ἁρμονικὴν συνήχησιν τοῦ ὁμαλοῦ ῥυθμοῦ τῶν γραμμῶν, δὲν ἐπιφέρουν ὅμως σύγχυσιν. Ἡ ἐκστατικὴ κατάστασις δὲν εἶναι τυχαία: σημαίνει δρᾶσιν ἐστραμμένην εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον. Εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐλευθερίας τῶν μελῶν τοῦ σώματος πρὸς τὸ σφικτὸν περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ σιληνικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, τὰ συνδυάζοντα τὸ ζφῶδες ἔνστικτον πρὸς τινὰ ἡρεμίαν, σχεδὸν μελαγχολίαν, εἰκονίζεται ἡ ὑπερτάτη ἔντασις, τὸ πάθος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εὐρίσκουν τὴν μεγαλειώδη ἐκδήλωσιν των εἰς τὰ ὀλίγον νεώτερα γλυπτὰ τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος τῆς Ὀλυμπίας. Αἱ μορφαὶ τῶν κενταύρων, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ σιληνοὶ ἔχουν κοινὴν τὴν φύσιν, εἶναι τὰ ἀπαράμιλλα παραδείγματα τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα εἰς τὴν νέαν ζωὴν.

ΙΩΑΝΝΑ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

1 Ὑπενθυμίζομεν τὸν μακρὸν ἀγῶνα τῶν ζωγράφων διὰ τὴν προσαρμογὴν τῶν μορφῶν ἐπὶ τοῦ στερογύλου χώρου τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν κυλίκων.

2 Διὰ τοῦ ὅρου «σχέδιον» δὲν ἐννοῶ τὸ ἰχνογραφικόν,

ἀλλὰ τὴν πραγματικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου «disegno» τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ (H. Kauffmann «Donatello» σελ. 9).

ZWEI BRIEFE VON LUDWIG ROSS AN DEN FÜRSTEN VON PÜCKLER-MUSKAU

VON NIKOS A. BEES (BEHΣ)

In deutschen öffentlichen Bibliotheken, Archiven und Privatsammlungen werden verschiedene höchst belangvolle unedierte Briefe von Ludwig Ross aufbewahrt, der sowohl in seiner ersten Stellung als Ephoros der Altertümer im jungen griechischen Staat, wie auch später als Professor an der Athener und schliesslich an der Hallenser Universität Bahnbrechendes für die Erforschung der griechischen Vergangenheit geleistet hat¹. Die Originale der unten abgedruckten Briefe befanden sich in der Autographen-Sammlung des Kgl. Preuss. Legationsrats K. A. Varnhagen von Ense, welche schon vor Jahrzehnten der Handschriften-Abteilung der Staatsbibliothek Berlin einverleibt wurde².

Der Empfänger der beiden unten publizierten Briefe ist der stattliche, die Natur und die Abenteuer liebende, charmante und vielbereiste Fürst Ludwig, Heinrich, Hermann von Pückler-Muskau (30. Okt. 1785 - 4. Febr. 1871)³, dem Goethe in

1 Zur Persönlichkeit und Tätigkeit von Ludwig Ross (22. Juli 1806 - 6. Aug. 1859) siehe besonders folgendes: «Ludwig Ross. Nekrolog von Karl Keil» (=Vorwort zu L. Ross, Archäologische Aufsätze, Bd. II, S. IX - XXI und daraus in verkürzter Gestalt in der Reihe «Klassiker der Archäologie in Neudruck herausgegeben von F. Hiller von Gaertringen, G. Karo, O. Kern, C. Robert», Bd. I, Halle, 1912, S. VII-XIV); Otto Jahns Vorwort zu den von ihm herausgegebenen Erinnerungen und Mitteilungen aus Griechenland von L. Ross, (Berlin, 1863), S. XII-XXX; Carl Robert, Zum Gedächtnis von Ludwig Ross. Rede bei Antritt des Rektorats der vereinigten Friedrichs-Universität, Halle-Wittenberg am 12. Juli 1906 (nebst dem Bildnis von Ludwig Ross) Berlin, 1906; E. A. Gardner, Ancient Athens, London, 1902, S. 218, 374, 381, 507 f.; A. Michaelis, Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts. Leipzig, 1906, S. 48 ff., 76, 105, 121, 167, 169, 232; M. L. D'Ooge, The Acropolis of Athens, New-York, 1908, S. 36, 328; W. Dörpfeld-P. Kavadias-G. Karo in den «Ath. Mitt», Bd. XXX (1908), S. I - XVI; W. Judeich, Topographie von Athen?, München, 1931, S. 25, 40, 113, 206, 391³; Nikos A. Bees,

Ἑλληνικαὶ εἰκόνες ἐκ τῶν ὁδοπορικῶν τοῦ Λουδοβίκου Ρὸς in «Φιλολογικὸς Νέος Κόσμος», 5. Heft (Juni 1935) S. 3 - 8; «Ἑθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἑκατονταετηρίς 1837-1937» Athen, 1937, S. 57 (Bildnis von Ludwig Ross).

2 Ludwig Stern, Die Varnhagen von Ense'sche Sammlung in der Königl. Bibliothek zu Berlin, geordnet und verzeichnet, Berlin, 1911, S. VI f., 614 ff.

3 Hiermit nenne ich die Hauptwerke über den vielseitigen Fürsten: Ludmilla Assing [- Grimess], Fürst H. von Pückler-Muskau. Hamburg, 1873; Langendorf-Brandt, H. Fürst von Pückler, 1921; A. Ehrhard, Der Fürst von Pückler-Muskau, 1927; R. Schlegel, Die Persönlichkeit und das Werk des grossen Parkkünstlers Pückler-Muskau. Berlin, 1928; F. Zahn und Fürst H. von Kalwa, Pückler-Muskau als Gartenkünstler und Mensch. Kottbus, 1928; «Fürst Hermann-Pückler und sein Werk: Der Muskauer Park» (anonym, ohne Ort u. Jahr erschienen).— Die oben erwähnte Ludmilla - Assing [- Grimess] hat ferner den Briefwechsel und die Tagebücher des Fürsten in neun Bänden (Hamburg, 1873-1876) herausgegeben.— Es sei auch des Werkes von Walter Drankosch,

einer Rezension¹ Lob und Anerkennung zuteil werden liess. Der Fürst, der als Schriftsteller häufig unter den Decknamen «Semilasso», «ein Verstorbener», «Rosenberg» usw.² auftrat und seinerzeit bei dem gebildeten Publikum sehr beliebt war, hat viele Landschaften des griechischen Orients bereist³. Von künstlerischem und archäologischem Interesse getrieben, hat er 1835-1836 fast den ganzen Peloponnes, Teile von Kontinental-Griechenland, sowie einige der jonischen und ägäischen Inseln besucht⁴; in Lakedämon war der Fürst von dem paradiesischen Charakter des Landes so entzückt, dass er den Entschluss fasste, dort Ländereien zu erwerben und u. a. einen kunstvollen Park anzulegen, um sich dadurch auf klassischem Boden ein ähnliches Denkmal zu setzen wie mit seinen Parkanlagen zu Muskau (Schlesien)⁵ und Baunitz (Sachsen).

Wie ich aus unedierten Quellen⁶ entnehme, hat sich der Fürst am 20. Juni 1836 brieflich in Sachen seiner Niederlassung in Lakedämon an den König Otto von Griechenland gewandt. Der König hatte schon früher (durch ein Memorandum vom 11/23. April 1835) dem Fürsten einen angemessenen militärischen Grad in der griechischen Armee zugesichert unter Voraussetzung der Verwirklichung seines zum Ausdruck gebrachten Planes, nämlich seine in Preussen gelegenen Güter zu ver-

Versuch einer Pückler-Bibliographie, «Die Bücherstube. Blätter für Freunde des Buches und der zeichnenden Künste, herausgegeben von Günther Hildebrandt und Paul Renner», Bd. IV (1925), S. 221-230, gedacht.— Am 27. September 1930 wurde im Schloss zu Muskau eine «Fürst Ludwig von Pückler-Muskau-Gesellschaft» gegründet, die sich folgendes zur Aufgabe macht: Die Erhaltung der Parkanlagen des Fürsten, sowie die Sorge für seine sämtlichen hinterlassenen Werke und ferner die Verbreitung der Pückler-Muskauschen naturphilosophischen und sozialen Ideen. Die Gesellschaft, die auch eine Filiale in Berlin unterhält, lässt «Mitteilungen» erscheinen.

1 Die Rezension bezieht sich auf das Werk des Fürsten L. H. von Pückler-Muskau «Briefe eines Verstorbenen. Ein fragmentarisches Tagebuch aus England, Wales, Irland und Frankreich, geschrieben in den Jahren 1828 und 1829. Zwei Teile. München, F. G. Fränkel, 1830». Die bewusste Rezension ist am bequemsten in Goethes sämtlichen Werken, hrsg. von K. Goedeke, Stuttgart, 1895, Bd. 27, S. 260-264, zu finden (u. a. sagt Goethe folgendes: «Der Schreibende [= Fürst L. H. von Pückler-Muskau] erscheint als geprüfter Weltmann von Geist und lebhafter Auffassung, als der durch ein bewegtes soziales Leben, auf Reisen und in höhern Verhältnissen Gebildete, daneben auch als durchgearbeiteter freisinniger Deutscher, umsichtig in Literatur und Kunst»).

2 Vgl. die oben, S. 737, Anm. 2, angeführte Bibliographie von Walter Drankosch.

3 Vgl. Walter Drankosch, a.a.O.

4 Vgl. besonders folgende Werke des Fürsten:

1) «Der Vorläufer. Vom Verfasser der Briefe eines Verstorbenen. Stuttgart, Hallberger'sche Verlagsbuchhandlung, 1838». 2) «Südöstlicher Bildersaal .. Griechische Leiden ... Herausgegeben vom Verfasser der Briefe eines Verstorbenen ...», Bd. II u. III, Stuttgart, 1840-1841. Das oben unter Nr. 1 verzeichnete Werk hat auch eine bei Walter Drankosch, a.a.O., nicht angeführte französische Übersetzung erfahren, deren Titel lautet: «Entre l'Europe et l'Asie. Voyage dans l'Archipele. Par le prince De Pückler-Muskau. Traduit de l'allemand par Jean Cohen, Bibliothécaire a Sainte Geneviève ...». Brüssel (Meline, Cans et Cie), 1840. 2 Bde, 268 + 269 S., 16°. Es sei auch auf die «Apologie eines Philhellenen wider den Fürsten Herrn L. G. v. Pückler Muskau» von Friedrich Thiersch (München, 1846) hingewiesen; diese Apologie bezieht sich grösstenteils auf das Werk «Der Vorläufer». Lesenswert sind die «Frauenbriefe von und an Hermann Pückler-Muskau. Aus dem Nachlass neu herausgegeben von Heinrich Conrad. München und Leipzig bei Georg Müller» (o. J.).

5 Der Fürst gibt in seinem Werke «Andeutungen über Landschaftsgärtnerei» (1834) eine schöne Beschreibung der von ihm in Muskau geschaffenen Parkanlagen. Vgl. auch oben S. 737³, dazu das Büchlein: «Führer durch Stadt und Bad Muskau. Herausgegeben im Einverständnis mit dem Verkehrsverein Muskau von Emil Hampel ... Verlag: Emil Hampel, Weisswasser O.—L.» (ums J. 1920).

6 Ich gedenke diese Quellen bald abzudrucken; vgl. einstweilen «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden», Bd. III, S. 209 f., 225.

kaufen und sein Vermögen in Griechenland anzulegen. Während seines letzten Aufenthalts in Mystra (Anfang November 1836¹) hat sich der Fürst um das dortige Bürgerrecht bemüht und hoffte dieses zu erhalten. «Es ist eine Gunst» — so schrieb er in sein damaliges Reisetagebuch² — «denn sehr wichtigen Leuten, die sich des spartanischen Namens wegen darum bewarben, ist es abgeschlagen worden, und ich werde es mir zur Ehre rechnen, wenn ich es erlange».

Anlässlich seines ersten Aufenthalts in Mystra (11.-20. Juni 1836³) hatte sich der Fürst von Pückler-Muskau mit dem schönen lakedämonischen Tal «Kyparissia», das etwa tausend, sich rund um eine Riesenzypresse ausdehnende Morgen umfasst, aufs engste vertraut gemacht. Er wandte sich an die griechische Regierung mit dem Anliegen, dieses Tal käuflich zu erwerben. Er gedachte hier ein Schloss (einen Pyrgos) zu errichten und ging dabei von dem Glauben aus, dass er hier, was den Park anlange, als ein Geschenk der Natur schon vorfinden würde, was er an einem anderen Ort⁴ erst nach zwanzigjähriger Arbeit und auch dann nur unvollkommen erreichen könnte. Er veranlasste die Behörden, anordnen zu lassen, «dass man [im Tale Kyparissia] bis zu ausgemachter Sache keinen Baum fälle, noch zum Behuf des Schaffutters ihn seiner Äste und seines Laubes beraube⁵». Als sich der Fürst (wie schon gesagt⁶, Anfang November 1836) zum zweiten Male und diesmal auf sehr kurze Zeit in Mystra aufhielt, begab er sich täglich nach «Kyparissia» hinaus, stellte mit Schnelligkeit und leidenschaftlichem Eifer den Parkplan fertig und mit Unterstützung des deutschen Architekten Hofer auch den Entwurf des Schlossbaus. In seinem damaligen Reisetagebuch zeichnete er auf: «Gegen 1 Uhr [1. Nov. 1836 n. S.] machte ich mich mit grossem Gefolge nach Kyparissia auf den Weg, von Neuem mit Staunen die hohe Schönheit dieses reizenden Erdflecks bewundernd. Seit drei Jahren konnte ich mich hier zum erstemal wieder mit Anlagen beschäftigen, und bei dem Abstecken der Grenzlinien meines künftigen Besitzthums erwachte die alte Passion mit solcher Kraft in mir, dass die meisten meiner Begleiter es keuchend aufgeben mussten, mir zu folgen, wie ich unermüdet, gleich einer Gemse, die Felsen hinankletterte, und in die steilen Schluchten niedersprang, um meine Pfähle an den rechten Ort placiren zu lassen Nur Griechen waren meine Gehülfen Obgleich solcher Arbeit sehr ungewohnt, verstanden die Griechen mich doch bald mit grosser Sagacität und gingen so gut in meine Ideen ein, dass sie mir häufig sehr brauchbaren Rath erteilten. Nur im Anfang ward es ihnen schwer zu begreifen, aus welchem Grunde ich gutes bebautes Land ausliess, um statt dessen dürre Felsen mit ein paar überhängenden Kastanienbäumen sorgsam auszuwählen. Mit der Zeit hoffe ich auch hier in den niedern Ständen, wie es mir in meiner vaterländischen Provinz⁷ gelungen ist, diese Verwahrlosten wieder zum Sinn des Schönen zu erwecken, der einst so

1 Nach dem neuen Kalender.

2 «Der Vorläufer» (vgl. oben S. 738, Anm. 4, S. 175-6).

3 Nach dem neuen Kalender.

4 = in Muskau (vgl. oben S. 738).

5 «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden»

(vgl. oben S. 738, Anm. 4), Bd. III, S. 225-6, 231 (vgl. auch S. 209f., 212 und [weiter unten S. 744, 746 den Kommentar zu S. 746⁴⁰]).

6 Oben S. 739, Z. 2.

7 = Muskau (vgl. oben S. 738).

Mächtiges in ihrem Volke gewirkt und der ganzen Menschheit als das erhabenste Muster Jahrtausende lang vorgeleuchtet hat. Ich blieb fünf Tage in Mystra, jeden Tag nur Kyparissia widmend, und immer von Haufen mir theilnehmend ergebener Landleute umgeben. Ich selbst war hier in meinem Elemente, und fühle immer bei solcher Gelegenheit, dass ich mir mit Wirken dieser Art eine Stufe im Himmel baue . . .¹».

Bei den Plänen des Fürsten, die sich auf seine Parkanlagen in Lakedämon beziehen, standen ihm eine Reihe von einheimischen Notabeln bei, wie Panagiotis Jatrakos samt seinen Geschwistern und seinem Sohne Georgios², G. Phengaras³ und Demetrios Saltaferos⁴; sowie auch eine Anzahl von unter König Otto beamteten Deutschen, wie vor allem Ludwig Ross. Mit diesem letzteren hatte sich der Fürst von Pückler-Muskau während seines erstmaligen Aufenthaltes in Athen im Jahre 1836 angefreundet⁵. Griechischerseits wurde Ross sogar vorgeworfen, die Freundschaft wäre soweit gegangen, dass er von den ihm als Ephoros von Attika anvertrauten Altertümern einige Stücke dem Fürsten zum Geschenk gemacht hätte⁶. Diese Angelegenheit nahm die damalige griechische Presse stark in Anspruch⁷. Der Leser wird aus dem ersten der weiter unten edierten Briefe von Ludwig Ross entnehmen, wie stark dessen Interesse an der Verwirklichung der Pläne des Fürsten war. Als der Fürst zum zweiten Male Athen besuchte (4-20 Okt. 1836 n. K.⁸), fand er, wie es scheint, den inzwischen von seinem Amt zurückgetretenen Ross dort nicht vor. Der Fürst versäumte es nicht, in seinem Reisetagebuche folgendes hierzu zu notieren: «was mich innig betrübte, Doktor Ross hatte wegen unschicklicher Behandlung von seiten eines Subalternen des Ministeriums seinen Abschied gefordert und erhalten. Ich hoffe jedoch, dass man diese Sache zu arrangiren suchen wird, da Doktor Ross zwar überall leicht eine vorteilhafte Stellung erhalten kann, die Regierung aber, ihn zu ersetzen, grössere Schwierigkeit haben möchte⁹».

Den zweiten von den unten veröffentlichten Briefen schrieb Ross, als er Professor an der Athener Universität war¹⁰, an den Fürsten von Pückler-Muskau. Wo dieser Brief den in der Welt herumreisenden Fürsten erreichte, ist unbekannt. Die

1 «Der Vorläufer» (vgl. oben S. 738, Anm. 4), S. 172-6.

2 Ebenda S. 171 f., 175. «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden», Bd. III, S. 208, 215 ff., 221 ff., 256 ff., 261, 269 ff.

3 Vgl. weiter unten S. 744, Kommentar zu S. 742⁸⁻⁹. «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden», Bd. III, S. 218, 233, 236, 242 f., 246. «Ἐφημερίς Κυβερνήσεως», Jahrgang 1936, S. 132. «Ἑλληνικὸς Ταχυδρόμος - Le Courier Grec» (Französisch-Griechische Zeitung), Jahrgang 1836, S. 16. «Σωτήρ - Sauver» (Französisch-Griechische Zeitung), Jahrgang 1837, S. 239 f.

4 «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden», Bd. III, S. 257. «Der Vorläufer», S. 171, 176.

5 «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden» Bd.

II, S. 265, 304, 309 f., Bd. III, S. 35, 75 f., 231 f., 242 f., 244 ff., «Der Vorläufer» S. 93, 113. Vgl. L. Ross, Erinnerungen und Mitteilungen aus Griechenland, S. 89-90, 95-96, 98, dazu vgl. weiter unten S. 743²⁴⁻²⁷ und S. 745, Kommentar zu S. 743²⁶.

6 L. Ross, a.a.O., S. 96, 98.

7 Vgl. z. B. «Σωτήρ-Sauver», Jahrgang 1836, Nr. 91 f., «Ἑλληνικὸς Ταχυδρόμος - Le Courier Grec», Jahrgang 1836, S. 68 f., 97 f., 115 f., 188 ff., «Ἐλπίς - Hoffnung» (Deutsch-Griechische Zeitung), Jahrgang 1836, S. 2-3, 54, 86-87, 99.

8 «Der Vorläufer», S. 110, 117.

9 Ebenda, S. 113.

10 1834-1843.

letzten Wochen des Jahres 1836 verbrachte der Fürst auf Kreta¹, um sich von dort aus nach Afrika zu begeben, wo er lang blieb, manche Abenteuer erlebte und sich besonders in Ägypten aufhielt². Von dieser Reise brachte er eine schöne Negerin nach Europa heim, die dem abessinischen Salla-Stamm angehörte, und welche er unter exzentrischen Umständen im Lande des Nils auf dem Sklavenmarkt käuflich erworben hatte³. Unterdessen hatte der Fürst seinen Plan, sich im lakedämonischen Kyparissia-Tal niederzulassen, wohl hauptsächlich aus finanziellen Gründen aufgegeben. Es scheint sicher zu sein, dass er nach seiner im Jahre 1836 erfolgten Abreise von Griechenland mit Ludwig Ross nicht mehr in Briefwechsel gestanden hat. Bei dem zweiten der unten edierten Briefe von Ludwig Ross handelt es sich vor allem um die Veröffentlichung eines als Ganzes damals noch ungedruckten Gedichtes des Grafen Friedrich Leopold von Stolberg (1750-1819)⁴. St. gehörte dem Göttinger Dichterbund an. Er war in erster Linie Lyriker, aber auch Romanschriftsteller und Übersetzer; er hat u. a. die Ilias und vier Tragödien von Äschylos übertragen. Wie der Fürst von Pückler-Muskau stammte er aus dem aufgeklärten Teil des hohen deutschen Adels. St. stand in seiner Jugend Goethe und Lavater, mit denen er zusammen gereist war, nahe. Die von Ross beabsichtigte Herausgabe des Gedichtes «Die Zukunft» von F. L. Stolberg, der übrigens sein Landsmann im engeren Sinne, nämlich Holsteiner, war, scheint nicht verwirklicht worden zu sein. Die «Zukunft» gab im Ganzen erst D. Hartwig heraus (Leipzig, 1885).

Nunmehr gebe ich treu den Text der Briefe und lasse noch einige Erläuterungen zu bestimmten Stellen des Textes folgen.

1

[Vierseitiger Briefbogen. Schrift in deutschen (gotischen) Buchstaben. Auf der ersten Seite oben der Stempel der Berliner Staatsbibliothek und links die Notiz Pückler-L. Ross. Der erste Name in Schreibmaschine, der zweite handschriftlich von K. A. Varnhagen von Ense (?) geschrieben. Die vierte Seite ganz leer].

«Athen, 14/26 Juni 1836.

Durchlauchtigster Fürst,

Gnädigster Herr!

Zu meinem grössten Leidwesen konnte ich von E. D. bei Ihrer Abreise aus Athen nicht Abschied nehmen, weil ich mich eben auf einem Ausfluge nach Oropos⁵ und Marathon befand, da tröstete mich Ihr so freundliches Schreiben aus Nauplia. Aber neue Noth —; ich wusste nicht, wohin die Antwort adressiren.

1 Ebenda, S. 405 ff.

2 Vgl. die Werke des Fürsten «Semilasso in Afrika», (1836, 5 Bde). «Aus Mechmed-Alis Reich» (1843).

3 Vgl. zuletzt Friedrich Hussong im «Berliner Lokal-Anzeiger», Morgenblatt, 13.-15. Juli 1937.

4 Zu dieser Gestalt, auf welche sich eine umfangreiche Literatur bezieht, vgl. besonders: Menge, Graf F. L. Stolberg und seine Zeitgenossen (Gotha, 1862, zwei Bde). Janssen, Friedrich Leopold, Graf zu Stolberg². Freiburg, 1900.

Desto erfreulicher war es mir, gestern durch einen Brief von Herrn G. Phengaras zu erfahren, dass Sie noch in dem paradiesischen Thale der hohlen Lakedämon
10 (dem schönweibigen, wie es Homer nennt) verweilen, und: sogar Sich dort halb und halb ansiedeln möchten. Ich eilte sogleich zu dem Minister des Innern, und fand E. D. Schreiben, an die Nomarchie vom 4/16 Majus auf der Schneckenbahn des Geschäftsganges wirklich noch nicht weiter als in die Hände des Ministers gelangt, obgleich der gute Mansolas sehr erfreut über das Anerbieten von E. D. war, und
15 dem Herrn Staatskanzler noch selbigen Tages davon zu sprechen beabsichtigte. Allein leider sehe ich noch tausend Ungebührlichkeiten unseres Geschäftsganges vorher; zum Bericht an das Finanzministerium; zum Bericht an den Finanzcommissär von Sparta; zum Bericht an Peter und Paul; enfin, ich fürchte, damit das Gute in der guten Form geschehe, wird das Gute selbst untergehen, aber die Form, als das
20 Ewige, Unveränderliche, über allen Wechsel Erhabene, als die pensée modèle des lenkenden Weltgeistes, wird erhalten bleiben; und dann ist doch das Princip gerettet.

Ich beschwöre daher E. D., der Philhellene den Philhellenen, im Interesse Griechenlands, den trefflichen Gedanken ja nicht so schnell aufzugeben, und Sich durch die scheinbaren Schwierigkeiten nicht abschrecken zu lassen. Meine unmassgeb-
25 liche Idee wäre folgende. Veranlassen Sie die Nomarchie, das in Rede stehende Terrain durch den Finanzcommissär unverzüglich inspizieren und abschätzen zu lassen, bieten Sie dann eine Kleinigkeit darauf (1 bis 1½ Drachmen für das Stremma), machen Sie Sich anheischig, auch den durch das Dotationsgesetz vorgeschriebenen Grundzins von 3/00 (also 30-45 Drachmen) jährlich zu entrichten, zwingen Sie diese
30 faulen und nachlässigen Beamten durch wohlangebrachte Drohungen, unverzüglich zu berichten, und setzen Sie gleichzeitig den Grafen von A. durch ein Privatschreiben davon in Kunde. Dann wage ich zu hoffen, dass die Sache cito und zu gegenseitiger Zufriedenheit erledigt wird. Mich aber macht schon der Gedanke trunken, nach einigen Jahren bei dem Fürsten Pückler, als unmittelbarem Nachfolger des Menelaos
35 und Lykurgos, oder vielmehr des Weltweisen Chilon und des Dichters Alkman, unter selbstgepflanzten Lauben selbstgebauten Wein zu trinken!

Zu Ausrichtung hiesiger Aufträge stehe ich immer nach Kräften bereit.

Von hier ist nichts Neues zu melden. Frau v. Prokesch, Herr v. Pr., alle Welt ist verreist, obgleich wir uns des besten Gesundheitsstandes erfreuen; und in längstens
40 drei Wochen werde ich wol auch zum Wanderstabe greifen. Am liebsten nach Sparta, wenn ich wüsste, dass ich E. D. in einen Pflanzeur verwandelt noch dort antreffen würde.

Sollte ich aber das Glück haben, Sie in Griechenland wiederzusehen, so bitte ich Sie, die aufrichtige Versicherung meiner unwandelbaren Hochachtung und
45 Ergebenheit zu genehmigen, und zuweilen ein freundliches Andenken zu schenken

Ew. Durchlaucht
sehr gehorsamem Diener
L. Ross ».

2

[Vierseitiger Briefbogen. Schrift in deutschen (gotischen) Buchstaben. Auf der ersten Seite oben der Stempel der Berliner Staatsbibliothek und links die Notiz Pückler - L. Ross. (Der erste Name in Schreibmaschine, der zweite handschriftlich von K. A. Varnhagen von Ense (?) geschrieben). Unten links auf der ersten Seite steht von der Hand des Briefschreibers: Sr Durchlaucht | Dem Fürsten H. von Pückler - Muskau. Auf der vierten Seite steht die Vorlage zu einer Widmung, die wir weiter unten, S. 744, wiedergeben].

«Durchlachtigster Fürst!

Schon mit der vorigen Post war ich im Begriff, mich mit einem Wunsche an Sie zu wenden, wenn mich nicht ein leises Bedenken abgehalten hätte, ob Sie, nach fast fünfjähriger Abwesenheit von hier, und nach einem so reichen Reiseleben, Sich Ihres ehemaligen Führers in Athen auch noch hinlänglich entsinnen möchten, 5 um ihm die Bitte, die er an Sie zu stellen hatte, zu gewähren. Ein gefälliger Freund vergönnte mir indes gestern das erste hier angelangte Exemplar Ihrer Griechischen Leiden, um welches alle Welt sich reisst, auf karge zwei Stunden; und die so überaus freundliche Weise, in welcher Ew. Durchlaucht meiner darin haben gedenken wollen, gab mir, indem sie mich meinerseits zu neuer Dankbarkeit gegen Sie ver- 10 pflichtete, anderseits auch den Muth, mit meinem Anliegen herauszurücken: um so mehr, als auch Frau v. Pr. mich gestern Abend darin bestärkte.

Seit siebzehn Jahren nämlich bin ich in Besitz eines grossen ungedruckten Gedichtes von F. L. Stolberg, die Zukunft, betitelt. Es ist nicht ohne poetischen Werth, vorzüglich aber, nach meiner Ansicht, von hohem Interesse für die Geschichte 15 der wechselnden Überzeugungen des Verfassers selbst, und für die Kenntniss der Ansichten und Hoffnungen, die damals (1779-1782) der jüngere und liberale Theil unseres hohen Adels nährte. Eine kurze Nachricht über dies posthumum, und einige dürftige Auszüge aus demselben habe ich 1832 in den Literarischen Blättern (N. 78 u. 108-11) gegeben. Jetzt aber, fast ein Menschenalter nach Stolbergs Tode, halte 20 ich es für die geeignete Zeit, das Ganze erscheinen zu lassen.

Da nun meine eigenen Schriftsünden, grösstentheils dazu bestimmt, im Staube der Bibliotheken hinzumodern, wenig Anspruch darauf erheben dürfen, mit Ihrem Namen geschmückt zu werden, ich aber dennoch den mit Ihnen verlebten Tagen und Abenden auch meinerseits ein bleibendes Denkmal zu stiften wünsche, und ich 25 mich überdies eines im Hôtel des Casalis bis in die späte Nacht gepflogenen Gespräches, gerade über die Zukunft, oft und gerne erinnere: so ergelt an Ew. Durchlaucht hiermit die Bitte zu erlauben, dass ich Ihnen die Ausgabe des Stolbergischen Gedichtes (in der umstehenden Weise) zuschreiben und sie dadurch zugleich unter Ihren Schutz stellen dürfe. Wenn Sie meinen Wunsch gewähren, so haben Sie noch die 30

Güte, meinen Bruder (Gustav Ross, stud. medic., München, Müllerstrasse No 1/2) davon in Kenntniss setzen zu lassen. Mein Bruder ist beauftragt, den Verlag des Gedichtes Cotta oder Ihrem Verleger Hallberger anzutragen; vielleicht mögen Sie die Sache noch durch einige Zeilen an denselben fördern.

35 Einen Beobachter, wie Ihnen, in drei Zeilen von den Athenischen Zuständen berichten zu wollen, hiesse freveln. Ich beschränke mich also auf die Nachricht, dass die Freunde (Pr. u. Frau) wohl sind, Sie grüssen und Ihrem Buche verlangend entgegensehen. Alle aber nähren wir die Hoffnung, den Herrn von Rosenberg (nur nicht den famosen Schlesischen Spieler) noch einmal wieder hier zu begrüßen.

40 Ihre Cypresse bei Sparta habe ich vorige Ostern zum letzten Male besucht. Leben Sie wohl, mein Fürst, und erhalten Sie Ihr freundliches Wohlwollen dem, der sich mit aufrichtigster Hochachtung und Verehrung unterzeichnet als

Ew. Durchlaucht
gehorsamsten Diener

45 Athen, 16ten Januar 1841.

L. Ross.»

Auf der vierten Seite des Briefbogens (vgl. oben S. 743) steht folgende Widmung:

«Seiner Durchlaucht | dem Fürsten | Hermann von Pückler-Muskau | widmet | in dankbarer Rückerinnerung | an Attische | zum Theil der Zukunft geweihte | Nachtgespräche | diese erste Ausgabe der Zukunft | hochachtungsvoll | der Herausgeber».

ERLÄUTERUNGEN

S. 741⁴ *bei Ihrer Abreise aus Athen*. Es handelt sich um die am 22. Mai 1836 erfolgte Abreise des Fürsten. Vgl. «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden». Bd. III, S. 99 ff, 105.

S. 741⁶ *aus Nauplia*. Der Fürst hielt sich in dieser Stadt vom 26. - 27. (vielleicht auch noch ein wenig länger) Mai 1836 auf; am 27. hatte er — wie er selbst uns berichtet — viele Briefe zu schreiben. Vgl. «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden», Bd. III, S. 129 ff, 141.

S. 742⁸⁻⁹ *Herr G.* [schreibe: *Johannes*] *Phengaras* stammte aus einer angesehenen Mystraer Familie, sprach Französisch und war in Lakedämon als ein bereitwilliger Fremdenführer bekannt. Ludwig Ross hatte ihm in J. 1834 die Fürsorge für die erste von ihm in Mystra zusammengestellte archäologische Sammlung anvertraut. Im Sommer 1835 war er Rechtsanwalt, später zeichnete er sich als Justizbeamter aus (vgl. S. 740).

S. 742¹⁰ (*den schönweibigen, wie es Homer nennt*) = Odys. 412: ὄφρ' ἂν ἐγὼ ἔλθω Σπάρτην ἐς καλλιγύναικα.

S. 742¹¹ *Minister des Innern*, vgl. weiter unten die Anm. zu S. 742¹⁴.

S. 742¹⁴ *der gute* [*Drosos*] *Mansolas*, vgl. über diesen in Deutschland ausgebildeten Arzt und Politiker, der auch für Literatur und Altertumskunde Interesse

hatte, vor allem S. Kougeas, «Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», Jg. 1933, S. (69)-70. Drosos Mansolas war zur Zeit, als der betreffende Brief geschrieben wurde, Minister des Innern. Vgl. auch L. Ross, Erinnerungen und Mitteilungen aus Griechenland, S. 65.

S. 742¹⁵ *dem Herrn Staatskanzler* = dem Grafen von Armansperg (vgl. auch weiter unten die Anm. zu S. 742³¹).

S. 742²⁷ *Stremma* = 1270 Quadratmeter.

S. 742³¹ *den Grafen von A.*, vgl. oben die Anm. zu S. 742¹⁵.

S. 742³² *cito* (lat.) = eilig.

S. 742³⁸ *Frau [Irene] v[on] Prokesch [von Osten], Herr [Anton, seit 1871 Graf] v[on] Prokesch [-Osten] [1795-1876]*. Anton v. Prokesch-Osten, ein bekannter Schriftsteller, war von 1823-1828 österreichischer Gesandter in Konstantinopel und dann von 1834-1849 in Athen. Über sein Verhältnis zum Fürsten Pückler-Muskau vgl. dessen Werke «Der Vorläufer» und «Der Südöstliche Bildersaal. Griechische Leiden», passim. Über die Tätigkeit des Grafen Anton von Prokesch-Osten befindet sich manches Interessante in dem Buche «Briefwechsel zwischen Erzherzog Johann Baptist von Oesterreich und Anton Graf von Prokesch-Osten. Nebst Auszügen aus den Tagebuchblättern des Erzherzogs Johann über seinen Aufenthalt in Athen im November 1837. Mit Anmerkungen, Erläuterungen, Actenstücken e.c. herausgegeben von Dr. Anton Schlossar . . . Stuttgart, 1898» (in diesem Buche wird auch reichlich ältere Literatur angeführt). Vgl. auch die von H. R. von Zeissberg abgefasste Lebensbeschreibung von A. von Prokesch-Osten in der «Allgemeinen Deutschen Biographie», Bd. XXVI, (Leipzig, 1888), S. 631-645. In unseren Brieftexten kommt die Abkürzung Pr. [= Prokesch] auch S. 743¹², 744³⁷ vor.

S. 743⁵ *Ihres ehemaligen Führers in Athen*, vgl. oben S. 740.

S. 743⁷⁻⁸ *Ihrer Griechischen Leiden*, vgl. oben besonders S. 738, Anm. 4.

S. 743⁹⁻¹⁰ *meiner darin haben gedenken wollen*, vgl. oben S. 740, Anm. 5.

S. 743¹² *Frau v. Pr.* = Prokesch, vgl. oben Anm. zu S. 742³⁸.

S. 743¹⁴ *F. L. Stolberg*, vgl. oben S. 741.

S. 743²⁶ *Hôtel Casalis* war das erste europäische Hotel Athens kurz vor der Befreiung der Stadt. Die verschiedenen Reisenden und Forscher, darunter auch Fürst von Pückler-Muskau¹ und Ludwig Ross², haben uns viel Interessantes über dieses Hotel hinterlassen.

S. 744³³ *den Verlag Cotta*, in Stuttgart, der seit 1659 besteht.

S. 744³³ *Verleger Hallberger*, bei dem der Fürst einen grossen Teil seiner Werke erscheinen liess, war in Stuttgart ansässig.

¹ Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden, Bd. II, S. 253, 304, Bd. III, S. 81f., 96.

² Erinnerungen und Mitteilungen aus Griechenland S. 40, 42f., 268, 276. Vgl. auch «Ἀπομνημονεύματα Χριστοφόρου Νεέζεφ, ἀπελευθερωτοῦ τῆς Ἀκροπόλεως

καὶ πρώτου φρουράρχου αὐτῆς». Τὰ πρώτα ἔτη τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. [Athen, 1834], S. 33f.; N. Tselementes in der Athenischen Zeitschrift «Ἑένια», Heft 7, März 1939, S. 8.

S. 744³⁷ (*Pr.* [= Prokesch] *u. Frau*), vgl. oben Anm. zu S. 742³⁸.

S. 744³⁸ *den Herrn von Rosenberg* (Pseudonym des Fürsten von Pückler-Muskau vgl. oben S. 738).

S. 744⁴⁰ *Ihre Cypresse bei Sparta*, im Thal «Kyparissia», vgl. oben S. 739 «den 17ten Juni 1836 . . . bot sich der Doctor, ein schöner, junger Mann, der seine Studien in Europa gemacht hat und vielseitige Bildung besitzt, gefällig an, mich nach Tripia zu begleiten, wo mitten in den Bergen die grösste Cypresse in Griechenland steht. Es ist eine weibliche, deren Aeste sich wie die der Ceder weit ausbreiten, während die männliche Cypresse pyramidenförmig wächst». «Südöstlicher Bildersaal. Griechische Leiden», Bd. III, S. 209-210.

NIKOS A. BEES (ΒΕΗΣ)

ΧΕΙΡ ΠΡΩΪΜΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ ΚΟΥΡΟΥ

ΥΠΟ ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ἡ πρῶιμος ἀττικὴ τέχνη τῆς προσολωνείου καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς σολωνείου ἐποχῆς, τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, γίνεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἰκειότερα εἰς ἡμᾶς χάρις εἰς σειρὰν νέων καὶ σημαντικῶν γλυπτικῶν καὶ κεραμικῶν εὗρημάτων. Ἡ γλῶσσα τῆς τέχνης ταύτης εἶναι τόσον ἀκριβῆς καὶ μοναδική, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ σύγχυσις. Τῆς αὐτῆς πρῶιμου ἐποχῆς ἔργον δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ (πίν. 1) ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς Μαρίνου Καλλιγᾶ ἐν Ἀθήναις. Ἡ συνεσφιγμένη στάσις αὐτῆς δηλῶνει προσέτι ἀρκούντως σαφῶς ὅτι προέρχεται ἐξ ἀγάλματος κούρου ἀναλόγου καθ' ὅλα πρὸς τοὺς τρεῖς μέχρι σήμερον γνωστοὺς πρῶιμους ἀττικοὺς κούρους, τὸν κοῦρον τοῦ Σουνίου, τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐκ τοῦ Διπύλου καὶ τὸν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν γνωσθέντα λαμπρὸν κοῦρον ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ¹. Ἡ χεὶρ τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς Καλλιγᾶ ἀποτελεῖ λοιπὸν νέον πολύτιμον εὗρημα ἐρχόμενον νὰ πλουτίσῃ τὴν γνῶσιν μας περὶ τῆς πρῶιμου ταύτης ἐποχῆς. Εἶναι δὲ καὶ ἡ μικροτέρα προσφορὰ διὰ τὴν γνῶσιν ταύτην εὐπρόσδεκτος· ὄχι μόνον, διότι παρ' ὅλα τὰ νέα εὗρήματα ἡ γνῶσις, ἣν ἔχομεν περὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀποτετελεσμένη, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῇ ὁ τεχνίτης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀντανακλᾶται μετὰ τῆς ἰδίας ἐντάσεως καὶ εἰς τὰς μικροτέρας ἀκόμη λεπτομερείας.

Προέρχεται ἡ χεὶρ πιθανώτατα ἐκ τῆς Μεσογαίας τῆς Ἀττικῆς, ὁπόθεν ἐκομίσθη ὑπὸ χωρικῶν τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1936, χωρὶς νὰ εἶναι δυστυχῶς δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερον ἢ προέλευσις. Τὸ μάρμαρον εἶναι πεντελήσιον ἢ ἴσως Ὑμηττοῦ. Ἡ χεὶρ ἔχει ἀποσπασθῇ μετὰ τμήματος τοῦ μηροῦ, τοῦ ὁποίου σφύζεται κάτωθεν τῶν δακτύλων καὶ μέρος τῆς ἐπιφανείας. Μεταξὺ τοῦ θραύσματος τοῦ μηροῦ καὶ τῆς χειρὸς διακρίνεται τὸ μεσολαβοῦν τμήμα μαρμάρου, κοινὸν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μνημονευθέντα παραδείγματα· ἄρχεται ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληξιν τοῦ μικροῦ δακτύλου κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν (πίν. 1 γ) καὶ ὀλίγον μετὰ τὴν κατάληξιν τοῦ λιχανοῦ ὑπὸ τὸ θέναρ κατὰ τὴν ἐτέραν (πίν. 1 α). Τὸ κάτω μέρος τῆς χειρὸς σφύζεται ἐπομένως, ἀντιθέτως πρὸς τὴν χεῖρα τοῦ Διπύλου, ὁλόκληρον, μετ' ἀκραίων τῶν φαλάγγων, πλὴν τῆς ἀποκεκρουμένης ἀκραίας φαλάγγος τοῦ ἀντίχειρος. Κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἡ χεὶρ εἶναι ἀποτετμημένη ἀμέσως

1 Κοῦροι Σουνίου, Ρωμαῖος, A(ntike) D(enkmäler) IV 91 κέ. πίν. 47 κέ. (τοῦ δευτέρου κούρου σφύζεται μόνον ὁ κορμός, ἄνευ χειρῶν). Διπύλου, κεφαλὴ: Buschor, A. M.

1927, 205 κέ., δεξιὰ χεὶρ: A. M. 1930, 163 κέ. Νέας Ὑόρκης G. M. A. Richter, Metr. Mus. Stud. 5, 1934-36, 20 κέ. καὶ Br. Br. 751-755.

ἄνωθεν τῆς ἐξεχούσης κεφαλῆς τοῦ ὁστοῦ τῆς ὠλένης, ὥστε ἡ περιβάλλουσα τὸ ὁστοῦν τοῦτο χαρακτηριστικὴ αὐτῆς δὲν σφύζεται ὁλόκληρος, ἔχει δὲ καὶ λοξῶς ἀποτμηθῇ μέγα μέρος τοῦ θέναντος μετὰ τοῦ μετακαρπίου τμήματος τοῦ ἀντίχειρος (πίν. 1α). Ἐκτὸς τούτου ἔχει ὑποστῇ καὶ ἡ ἐπιφάνεια φθοράς τινος, ἰδίως κατὰ τὴν πρώτην ἄρθρωσιν τοῦ μικροῦ δακτύλου καὶ τοῦ λιχανοῦ καὶ τὴν δευτέραν τοῦ παραμέσου· αἱ δύο φθοραὶ τῆς ραχιαίας ἐπιφανείας φαίνονται προελθοῦσαι νεωστὶ ἐκ τῆς ἀξίνης. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμαρίου διατηρεῖται κατὰ τὰ ἄλλα καλῶς, πλὴν ἰχνῶν κατιώσεως· τὰ ἴχνη ταῦτα εἶναι περισσότερον ἔντονα κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἀντίχειρα πλευρὰν, ἐπεκτείνονται δὲ καὶ εἰς τὴν τομὴν τοῦ θέναντος καὶ τὴν ἀποτμηθεῖσαν ἀπὸ τοῦ μηροῦ ἐπιφάνειαν, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δηλοῖ ὅτι ἡ ἀπόσπασις τῆς χειρὸς ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος δὲν εἶναι νέα.

Τὸ ὀλικὸν σφζόμενον ὕψος ἀπὸ τοῦ καρποῦ μέχρι τοῦ τμήματος τῆς ἐπιφανείας τοῦ μηροῦ εἶναι 0.165 μ. Αἱ διαστάσεις τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν τῆς χειρὸς εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰς ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ λοιπὰ γνωστὰ παραδείγματα (ἢ ἀπόσπασις ἀπὸ τῆς ἐξοχῆς τῆς ὠλένης μέχρι τῆς α' ἀρθρώσεως τοῦ μικροῦ δακτύλου ἔμετρήθη εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅπου ἔχει ἀποτμηθῇ ἡ ἐξεταζομένη χεὶρ)¹:

ἀπὸ τῆς ἐξοχῆς τῆς ὠλένης μέχρι τῆς α' ἀρθρώσεως	Καλλ.	Σουν.	Διπύλ.	Ν. Ὑόρκ.
τοῦ μικροῦ δακτύλου	9,5	13	12	10
πλάτος καρποῦ	—	10,5	8,5	7,6
πλάτος ἄκρας χειρὸς	8,6	11,5	9,5	8,1
μῆκος α' φάλαγγος μικροῦ δακτύλου	3,9-4	6,5	4,8	5
μῆκος α' φάλαγγος λιχανοῦ	6	10	7	7

Αἱ διαστάσεις ἐπομένως τῆς χειρὸς τῆς συλλογῆς Καλλιγᾶ εἶναι μικρότεροι τῶν χειρῶν τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Διπύλου· ἀπὸ τοῦ κούρου τῆς Ν. Ὑόρκης εἶναι μὲν ἡ χεὶρ μεγαλυτέρα κατὰ τὸ πλάτος τῆς ἄκρας χειρὸς, μικρότερα ὁμως κατὰ τὰς λοιπὰς (κατακορύφους) διαστάσεις· ἡ ὑπερβολὴ αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὀριζοντίας εἶναι πιθανῶς ἀποτέλεσμα τῆς γενικῶς παρατηρηθείσης ραδινότητος τοῦ κούρου. Τὸ ὕψος τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου εἶναι σήμερον μετὰ τῶν συμπληρωμένων κνημῶν 3,04 μ., τὸ ἀρχικὸν ὁμως ὕψος αὐτοῦ, κατὰ τοὺς ἀκριβεῖς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ρωμαίου², συμπεραίνεται ὅτι θὰ ἦτο 2,96 μ. ἢ 10 ἀκριβῶς σολωνείων ποδῶν. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Διπύλου δὲν εἶναι πολὺ μικρότερα τῆς κεφαλῆς τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου. Ἐὰν εἶχε τὰς αὐτὰς ἀναλογίας πρὸς τοῦτον, τὸ συμπεραίνόμενον ὕψος του θὰ ἔφθανε τοὺς ἐννέα σολωνεῖους πόδας ἢ τὰ 2,67 μ.³ Τέλος τὸ ὕψος τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης εἶναι γνωστόν: 1,927 μ. Ἐὰν λάβωμεν ἐπομένως ὡς βάσιν μίαν σημαντικὴν διάστασιν, ὡς εἶναι τὸ πλάτος τῆς ἄκρας χειρὸς, ἡ ἀναλογία αὐτῆς πρὸς τὸ ὕψος τῶν κούρων εἶναι ἢ ἀκόλουθος:

Σουνίου 1:25₅

Διπύλου 1:28

Ν. Ὑόρκης 1:23₈.

Αἱ ἀναλογίαι τῶν κούρων Σουνίου καὶ Νέας Ὑόρκης δὲν διαφέρουσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, ἐὰν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ σημαντικὴ διαφορὰ τοῦ μεγέθους.

¹ Εὐχαριστῶ θερμῶς τὴν δ. G. M. A. Richter τοῦ Metropolitan Museum τῆς Ν. Ὑόρκης διὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν διαστάσεων τῆς χειρὸς τοῦ αὐτόθι κούρου.

² A. D. IV 94.

³ 9 × τὸ ὕψος τοῦ προσώπου (= 29 ἐκ. = 1 πούς), Buschor, A. M. 1930, 208.

Ἡ ἀναλογία 1:28 τοῦ κούρου τοῦ Διπύλου δὲν εἶναι ἴσως ἀσφαλῆς, στηριζομένη μόνον εἰς δεδομένα κατὰ συμπερασμόν, πιθανόν ὅμως νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ὅλην ἐπιμήκη σύνθεσιν καὶ τὰς διαφόρους ἐπομένως ἀναλογίας αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἀπέχομεν ἴσως πολὺ τοῦ ὀρθοῦ, ἂν λάβωμεν ὡς βάσιν διὰ τὸν κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμόν τοῦ ὕψους τοῦ νέου κούρου τὴν ἀναλογίαν 1:24-25¹. Ἐχομεν οὕτω συμπεραίνόμενον ὕψος (8,6×24,5) 2,107 μ. Δὲν ἀποκλείεται τὸ ὕψος τοῦ νέου κούρου νὰ ἦτο ἐπὶ ἀκριβῶς σολωνείων ποδῶν (2,07 μ.), ἢ, ἐὰν λάβωμεν ὡς βάσιν τὸν ὀλυμπιακὸν πόδα, δεδομένου ὅτι εὗρισκόμεθα εἰσέτι εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Σόλωνος χρόνους (διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. κατ.), ἐξ καὶ ἡμίσεος ὀλυμπιακῶν ποδῶν (2,093 μ.). Θὰ ἦτο δηλαδὴ κατὰ τρεῖς σολωνείους πόδας μικρότερος τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου, κατὰ δύο τοῦ Διπύλου καὶ μεγαλύτερος κατὰ ἥμισυν ἀκριβῶς ὀλυμπιακὸν πόδα τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης.

Μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν γνωστῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὰ μόνα, πρὸς τὰ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ ἡ ἐξεταζομένη χεῖρ, τὴν μεγίστην ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν παρουσιάζουσιν αἱ χεῖρες τοῦ Διπύλου καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης. Καὶ τῶν δύο αἱ ἀναλογίαι εἶναι ἐπιμήκεις καὶ τὸ περιγραμμά των γωνιώδες. Ἐξαιρετικῶς

Εἰκ. 1. Δεξιὰ χεῖρ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης.

ὁμοία εἶναι ἡ κατεργασία τῆς ραχιαίας ἐπιφανείας (εἰκ. 1* πρὸς Α. Μ. 1930, Beil. 48), ὥστε καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης δύναται νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἡ ἐξενεχθεῖσα γνώμη ὅτι ὁ κούρος τοῦ Διπύλου καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης εἶναι ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου². Ἡ χεῖρ τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου (Α. Μ. Beil. 49 κέ.) προξενεῖ ἄλλην ἐντελῶς ἐντύπωσιν· αἱ ἐπιμήκεις ἀναλογίαι ἔχουν βραχυνθῇ, ἡ χεῖρ φαίνεται ὡς νὰ ἔχη περισσότερον συσφιγθῇ. Οὕτω ἔχει ἐλαττωθῇ ἐν ἀναλογίᾳ ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἐξοχῆς τῆς ὠλένης μέχρι τῶν ἀρθρώσεων³, αἱ ἀρθρώσεις μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας φάλαγγος πλησιάζουν περισσότερον τὴν παλάμην, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲ τὸ σαρκῶδες μέρος τοῦ ὀπισθένεαρος συστέλλεται καὶ ἐξογκοῦται, διὰ τῆς ἐξογκώσεως δὲ ταύτης ἐξουδετεροῦται ἡ πλαγία κλίσις τῆς ράχεως τῆς χειρὸς, ἣτις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τὰ δύο ἄλλα παραδείγματα. Ἡ συστολὴ αὕτη τῆς χειρὸς ἀντανακλᾶται εἰς μίαν χαρακτηριστικὴν λεπτομέρειαν: εἰς τὸ ξένον σῶμα τὸ περικλειόμενον ἐντὸς τῶν φαλάγγων τοῦ μικροῦ δακτύλου ὡς καὶ εἰς τὸ μῆκος τοῦ μικροῦ τούτου δακτύλου. Τὸ σῶμα τοῦτο εἶναι ἐπίμηκες εἰς τὴν

1 Βλ. καὶ Irma Richter, κείμενον ἐν Br. Br. 751 σελ. 29. 1. Ὑπολογίζει ἐκείνη τὸ ὕψος τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης ἴσον πρὸς 6 ὀλυμπιακοὺς πόδας (6×0,322), ἕκαστον δὲ ὀλυμπιακὸν πόδα συγκείμενον τετράκις ἐκ τοῦ πλάτους τῆς χειρὸς. Ἐπομένως τὸ πλάτος τῆς χειρὸς λαμβανόμενον 24 φορές (4×6) ἀποτελεῖ τὸ ὅλικόν ὕψος.

2 G. M. A. Richter, New York Bull. 27, 1932, 222 προτείνει δειλῶς τὴν ὑπόθεσιν. Κατηγορηματικῶς ὁ J.

D. Beazley ἐν Beazley and Ashmole, Greek Sculpture and Painting, Cambridge 1934, σελ. 20. Πρὸς μετὰ ταῦτα G. M. A. Richter, Metr. Mus. Stud. 5. ἄ. 44 = Br. Br. 751 σελ. 23 καὶ ἐσχάτως Langlotz, ἐν Die archaischen Marmorbildwerke v. d. Akropolis, herausgegeben von H. Schrader 1 σελ. 30.

3 Ἀναλογία τοῦ πλάτους τῆς χειρὸς πρὸς τὴν ἀπόστασιν ταύτην: Διπύλου 1: 1,26, Σουνίου 1: 1,13.

χειρα τοῦ Διπύλου καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης, καθίσταται δὲ σφαιρικὸν περίπου εἰς τὸν κοῦρον τοῦ Σουνίου, ὡς ἀποτελεσμα, θὰ ἡδύνατο νὰ εἴπῃ τις, τῆς συστολῆς τῶν δακτύλων· καὶ τὸ μήκος τοῦ μικροῦ δακτύλου ἐλαττοῦται ἐν ἀναλογίᾳ (Br. Br. 753 καὶ A. M. Beil. 51)¹.

Ἡ χεὶρ τοῦ Σουνίου γενικῶς ἀποδίδεται κατὰ τρόπον πλαστικώτερον, αἱ μεταβάσεις ἀπὸ ἐπιφανείας εἰς ἐπιφάνειαν εἶναι περισσότερον καμπύλαι (πρβ. π. χ. τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ λιχανοῦ, A. M. Beil. 50. Ἡ προσπάθεια πρὸς πλαστικότητα καθίσταται ἐμφανεστέρα εἰς τὴν περὶ τὸν ἀντίχειρα χώραν. Ἐνῶ εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Διπύλου καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης ὁ ἀντίχειρ προσκολλᾶται ἐπὶ τῆς πεπλατυσμένης ἐπιφανείας τοῦ λιχανοῦ μετὰ τῶν περικλειομένων οὐδετέρων ἐπιφανειῶν, εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Σουνίου ὁ ἀντίχειρ ἀπαλλάσσεται τοῦ βάθους αὐτοῦ λαμβάνων ἰδίαν ὑπόστασιν πλαστικὴν καὶ αἱ πεπλατυσμέναι ὑπὸ τῶν φαλάγγων τοῦ λιχανοῦ περικλειόμεναι οὐδέτεραι ἐπιφάνειαι ἀποστρογγυλοῦνται προσπαθοῦσαι ν' ἀποδώσωσι κατὰ τρόπον «φυσικώτερον» τὸ κοῖλον τῆς χειρὸς (Br. Br. 751 καὶ A. M. Beil. 50).

Βεβαίως ἐκφράζεται εἰς τὰς λεπτομερείας ταύτας διαφορετικὴ καλλιτεχνικὴ προσωπικότης, δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται τῆς πλαστικότητος ἀποτελοῦν δείγμα νεωτέρας ἐποχῆς. Εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικαὶ τῆς ὅλης διαφορᾶς τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου ἀπὸ τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διπύλου καὶ πιστοποιοῦν διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην σήμερον χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου μετὰ τοὺς δύο ἄλλους κούρους².

Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν λεπτομερειῶν τούτων ἡ χεὶρ τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς Καλλιγᾶ φαίνεται πλησιάζουσα περισσότερον πρὸς τὰς χεῖρας Διπύλου καὶ Νέας Ὑόρκης. Αἱ ἀναλογίαι εἶναι μὲν βραχύτεραι, οὐχὶ ὁμως ὡς εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Σουνίου, δὲν προξενεῖ δὲ διὰ τοῦτο ἡ χεὶρ τὴν συνεσφιγμένην ἐντύπωσιν τῆς τελευταίας (πρβ. καὶ τὴν ἐπιμήκη ἐπιφάνειαν μετὰ τῶν φαλάγγων τοῦ μικροῦ δακτύλου, **πίν. 1 γ**), διατηρεῖ δὲ καὶ τὴν κλίσιν τῆς ραχιαίας ἐπιφανείας, κοινὴν εἰς τὰ δύο ἄλλα παραδείγματα. Ἀντιθέτως ὁμως πρὸς ταῦτα ἡ νέα χεὶρ δεικνύει διάπλασιν περισσότερον πλαστικὴν καὶ δὲν ἔχει τὰς ἀποτόμους γωνιώδεις μεταβάσεις ἀπὸ ἐπιφανείας εἰς ἐπιφάνειαν, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει κυρίως ἡ χεὶρ τοῦ Διπύλου, διατηρεῖ ὁμως εἰσέτι ἡ χεὶρ τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἀλλὰ βεβαίως ἡ πλαστικὴ ἀπόδοσις δὲν ἔχει φθάσει τὴν βαθμίδα τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου· ὁ ἀντίχειρ δὲν ἔχει λάβει εἰσέτι ἰδίαν πλαστικὴν ὑπόστασιν, ἡ δὲ ὅλη περὶ τὸν ἀντίχειρα χώρα (**πίν. 1 α**) μετὰ τῶν περικλειομένων ὑπὸ τοῦ λιχανοῦ ἐπιφανειῶν δεικνύει ἐξαιρετικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἰδίαν χώραν τῆς χειρὸς τοῦ Διπύλου.

Χρονολογικῶς ἐπομένως ἡ ἐξεταζομένη χεὶρ θὰ πρέπη νὰ τοποθετηθῇ μετὰ τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου μὲ μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὸν πρῶτον, εἰς τὸ τέλος δηλαδὴ ἀκριβῶς τοῦ 7^{ου} αἰῶνος. Ὡρισμένοι ὁμοιό-

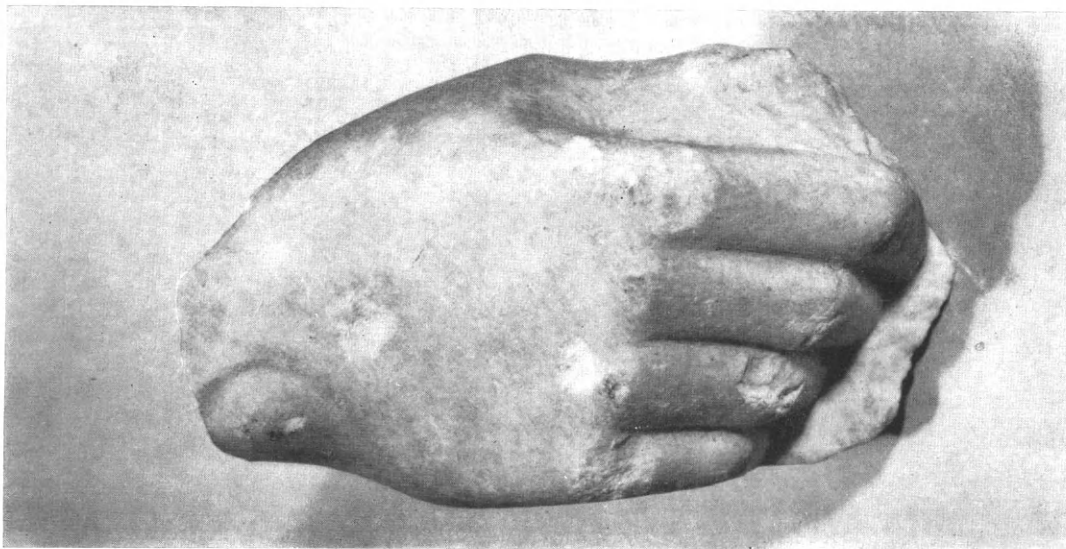
¹ Καὶ εἰς τὰ τρία ὁμως παραδείγματα φαίνεται ὁ μικρὸς δάκτυλος, ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ λιχανός, ὅτι ἔχει τέσσαρας φαλάγγας. Περὶ τῆς ἰδιοτυπίας ταύτης τῆς πρῶτου ἀρχαϊκῆς τέχνης βλ. ἐν Ἐπιμέτρῳ.

² Παρὰ τὴν πρῶτην εἰκασίαν τοῦ Buschor, A. M. 1927,

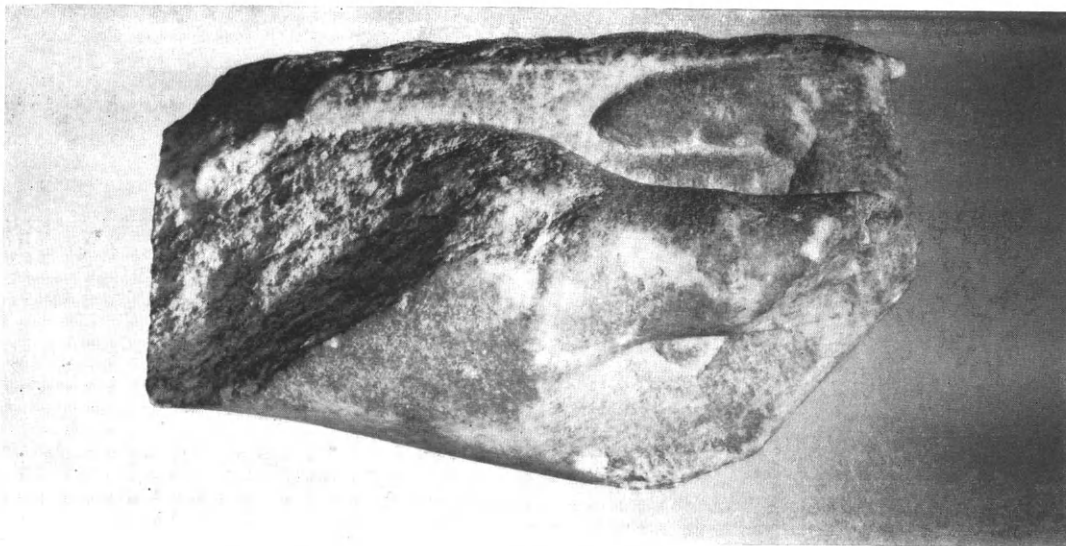
212, πρῶτος ὁ Ρωμαῖος, A. D. IV 100 διετύπωσε τὴν χρονολογικὴν ταύτην σειράν. Πρβλ. καὶ G. M. A. Richter, *Metr. Mus. Stud.* ἔ. ἀ. 43 = Br. Br. 751 σελ. 23 (κούρος Διπύλου 615-610, Νέας Ὑόρκης 610-605, κούροι Σουνίου περὶ τὸ 600) καὶ Langlotz ἔ. ἀ. σελ. 41.

γ

β

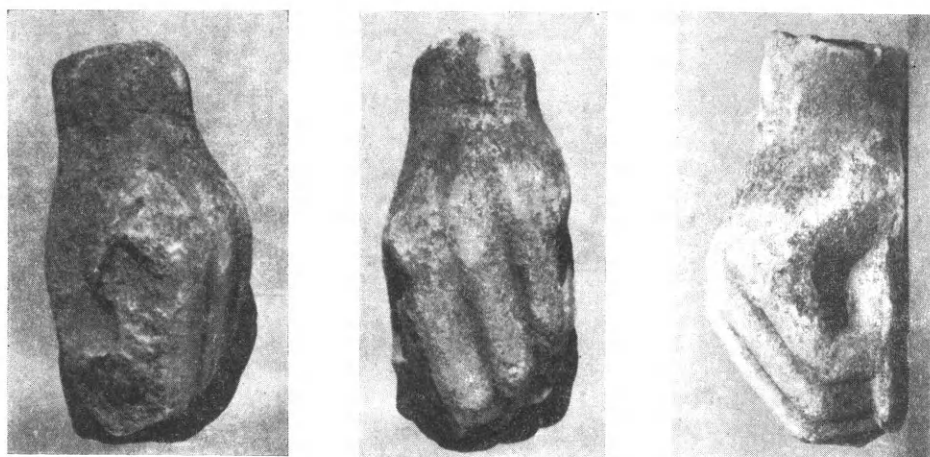
α

τητες πρὸς τοὺς δύο κούρους (ὡς π. χ. τῆς περὶ τὸν ἀντίχειρα χώρας) θὰ ἐδικοιο-
λόγουν ἴσως τὴν θέσιν τοῦ τολμηροῦ ἐρωτήματος, μήπως ἡ χεὶρ εἶναι νεώτερον ἔργον
τοῦ αὐτοῦ ἐξαιρετικοῦ τεχνίτου, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα σήμερον νὰ συλλάβωμεν, τοῦ
«τεχνίτου τοῦ Διπύλου»¹. Αἱ περιορισμέναι ὁμως δυνατότητες συγκρίσεως, τὰς ὁποίας
ἔχομεν, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ λάβῃ τὸ ἐρώτημα ἀπάντησιν ἱκανοποιητικὴν. Ἄλλως ἡ ποιότης
τῆς χειρὸς εἶναι τόσο ἐξαιρετικὴ, ὥστε ὁ τεχνίτης αὐτῆς ἀνήκει ἀσφαλῶς μεταξὺ τῶν
πρωτοπόρων τῆς πρωίμου άττικῆς τέχνης, εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν πρὸς τὸν «τεχνίτην
τοῦ Διπύλου». Εἴθε νεώτερα εὐρήματα νὰ καταστήσωσιν ἀπτοτέρα τὴν προσωπικό-
τητά του ἢ νὰ μᾶς γνωρίσωσι καὶ ἄλλα μέλη τοῦ νέου τούτου πρωίμου άττικοῦ κούρου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Δύο χεῖρες ἀρχαϊκῶν κούρων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνωτέρω δημοσιευομένην χεῖρα πρωίμου άττικοῦ κούρου,
δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ γίνωσι γνωσταὶ δύο χεῖρες, προερχόμεναι ὁμοίως ἐξ ἀρχαϊκῶν

Εἰκ. 2. Ἐθνικοῦ Μουσείου.

κούρων καὶ ἀποκείμεναι ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἄνευ δυστυχῶς δηλώ-
σεως τῆς προελεύσεως ἢ ἄλλης τινὸς σχετικῆς πληροφορίας².

Ἡ μία, μικροτέρα (Α), ἐκ φαιοῦ χονδροκόκκου μαρμάρου, εἶναι ἀριστερὰ χεὶρ
ἀποτετημένη ἄνωθεν τοῦ καρποῦ, ἔχει δὲ ἀπολέσει ὁλόκληρον τὸν λιχανὸν μετὰ τῆς
ἀκραίας φάλαγγος τοῦ ἀντίχειρος (εἰκ. 2). Ἡ δευτέρα, μεγαλυτέρα (Β) δεξιὰ χεὶρ ἐκ
λευκοῦ λεπτοκόκκου μαρμάρου εἶναι ἀποτετημένη ἱκανῶς κάτωθεν τοῦ καρποῦ·
ἐλλείπει τὸ τέλος τῆς ἀκραίας φάλαγγος τοῦ ἀντίχειρος μετὰ τοῦ ὄνυχος, φέρει δὲ καὶ

¹ Langlotz ἔ. ἀ. σ. 30.

² Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἡ μία χεὶρ (Α) νὰ προέρχεται ἐκ
Πτόφου· μετὰξὺ τῶν θραυσμάτων τῶν ἀπαριθμουμένων
ὑπὸ Μ. Holleaux, BCH. 1887, 192-3 (πρβλ. Deonna, Ap.

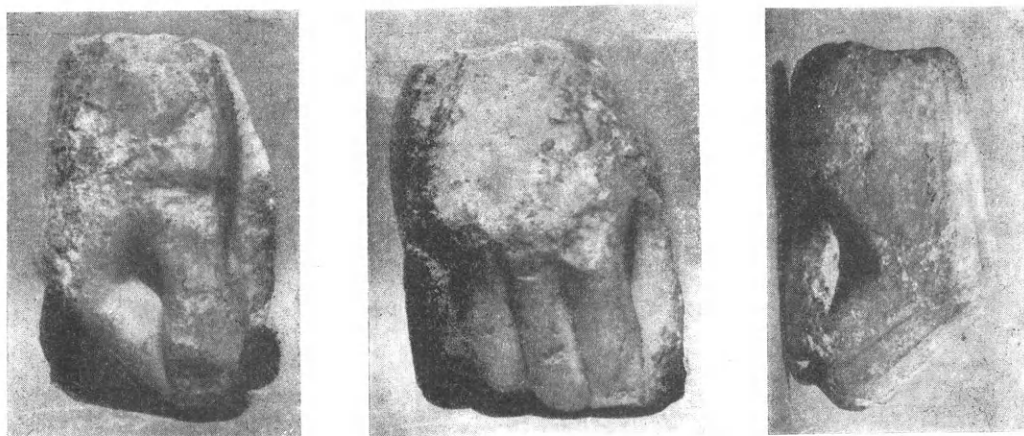
arch. κατάλ. ἀριθ. 62) ἡ περιγραφομένη ἀριστερὰ χεὶρ
ἀριθ. XV συμφωνεῖ (οὐχὶ ὁμως ἐντελῶς) κατὰ τὰς δια-
στάσεις καὶ τὰς λεπτομερείας πρὸς τὴν χεῖρα Α («marbre
gris-blanc», «l'index et l'extrémité du ponce manquent»).

φθοράς τινας εἰς τὰς ἀρθρώσεις (εἰκ. 3). Αἱ διαστάσεις τῶν δύο αὐτῶν χειρῶν εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰς ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου:

	A	B
ἀπὸ τῆς ἐξοχῆς τῆς ὠλένης μέχρι τῆς κάμψεως τῶν δακτύλων	8,5	—
πλάτος καρποῦ	6,5	—
πλάτος ἄκρας χειρὸς	(7,5) ¹	9,5
μῆκος α' φάλαγγος μικροῦ δακτύλου	5,5	7,5
μῆκος α' φάλαγγος λιχανοῦ (B) - μέσου (A)	6,5	8,5

Κατὰ ταῦτα, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ πλάτος τῆς ἄκρας χειρὸς καὶ ἐπαναλαμβάνοντες τοὺς ἀνωτέρω γενομένους ὑπολογισμούς, ἔχομεν πιθανὸν ὕψος, διὰ μὲν τὸν κοῦρον, ἔξ οὗ ἀπεσπάσθη ἡ χεὶρ A, περίπου φυσικόν: 1,84 μ., διὰ δὲ τὸν κοῦρον τῆς χειρὸς B ὑπερφυσικόν: 2,25 μ.

Ἀμφότεραι αἱ χεῖρες εἶναι νεώτεραι τῆς ἀνωτέρω δημοσιευομένης ἐκ τῆς ιδιωτικῆς συλλογῆς Καλλιγᾶ καὶ ποιοτικῶς βεβαίως ὑποδεέστεραι. Πρὸς ταύτην, ὡς καὶ πρὸς

Εἰκ. 3. Ἐθνικοῦ Μουσείου.

ὅλα τὰ πρὸς τὴν χεῖρα ταύτην παραβληθέντα ἀνωτέρω παραδείγματα, ἔχει ἡ μία χεὶρ (A) τὸ ἐξῆς κοινόν, μὴ ἀπαντῶν δὲ εἰς ἄλλα παραδείγματα χαρακτηριστικόν: ὅτι ἡ δευτέρα φάλαγξ τῶν δακτύλων κάμπτεται καθέτως πρὸς τὸν κατακόρυφον ἄξονα τοῦ ὅλου σώματος, ἡ δὲ τρίτη φάλαγξ βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦτον εἶναι δυσαναλόγως μακρά, φαίνεται δὲ ὡς οἶονεὶ ἀποτελουμένη ἐκ δύο φαλάγγων (εἰκ. 2 γ), οὕτως ὥστε οἱ δάκτυλοι τῆς χειρὸς φαίνονται συνιστάμενοι ἐκ τεσσάρων φαλάγγων (βλ. ἀνωτέρω σημ. 7). Ἡ φαινομενικὴ αὕτη ἀσυμμετρία εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, ἰδίᾳ τὴν πρῶμον· ὁ ἀρχαῖκος τεχνίτης παρατάσσει δύο κυρίας ἀπόψεις τῆς συνεσφιγμένης χειρὸς², χωρὶς νὰ ἐνώνῃ αὐτὰς ἀκόμη εἰς ἓν φυσικὸν ὅλον· ἡ παράταξις ὅμως αὕτη εἶναι τόσον πειστικὴ, ὥστε ἡ ἔλλειψις τῆς «φυσικότητος» νὰ μὴ γίνεταί διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως ἀντιληπτή.

¹ Εἰκαζόμενον.

² Τὸ σχῆμα βεβαίως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ τῆς ἀνέτως καμπτομένης, οὐχὶ δὲ συνεσφιγμένης χειρὸς, ὁπότε αἱ ἀκραῖαι φάλαγγες τῶν δακτύλων ἐπρεπε νὰ κάμπτων-

ται καθέτως πρὸς τὴν ραχιαίαν ἐπιφάνειαν (πρβλ. καὶ Deonna σελ. 25)· ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ ἀνέτου στάσεως εἰς τὰ πρῶμα αὐτὰ ἀγάλματα, ὅπου τὸ πᾶν εἶναι συνεσφιγμένον καὶ πληρὲς ἐντάσεως;

Ἡ λεπτομέρεια αὕτη συναντᾶται μόνον εἰς τὰ παλαιότερα παραδείγματα, αποκλειστικῶς δέ, καθὼς φαίνεται, εἰς ἔργα τοῦ άττικού ἐργαστηρίου. Πλὴν τῶν πρωίμων άττικῶν παραδειγμάτων τῶν μνημονευθέντων άνωτέρω παρουσιάζεται ἐπίσης, οὐχὶ ὁμως κατὰ τὴν αὐτὴν αὐστηρὰν γωνιώδη μορφήν, καὶ εἰς τὸν κοῦρον ἐκ Κερατέας καὶ τὸν μικρὸν κοῦρον άρ. 72 τοῦ Ἑθν. Μουσείου (Deonna, *Ap. arch. κατάλ. άριθ. 4*). Τοῦναντίον πρόιμα παραδείγματα ἄλλων σχολῶν, ὡς ὁ Κλέοβις καὶ ὁ Βίτων, ἡ χεὶρ τοῦ «νοτίου κολοσσοῦ» ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου (Buschor, *Altsam. Standbilder*, εἰκ. 1-2, ἀρχαὶ 6^{ου} αἰῶνος) ἢ αἱ δύο κολοσσιαῖαι χεῖρες ἐν Δήλῳ (Deonna *ἔ. ά. 104, 105*) καὶ οἱ δύο ἀκόμη κοῦροι ἐξ Ἀκτίου ἐν Παρισίῳ (Deonna *ἔ. ά. άριθ. 1.2*, εἰκ. 1 κέ.), ἔργα προφανῶς κυκλαδικά¹, δὲν παρουσιάζουσι τὴν ιδιότυπον ταύτην λύσιν τῆς ὀριζοντίου θέσεως τῆς δευτέρας φάλαγγος².

Παρὰ τὴν κοινὴν ταύτην λεπτομέρειαν πρὸς τὰ παραδείγματα ἐκ τῶν πρωίμων άττικῶν κούρων, ἡ χεὶρ Α εἶναι ἤδη περισσότερον ἐξειλιγμένη καὶ τοῦ νεωτέρου τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν, τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου. Ἡ χεὶρ Β ἐξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει πλέον τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς ὀριζοντίας θέσεως τῆς δευτέρας φάλαγγος, ἡ ὅλη διάπλασις εἶναι ὁμως εἰσέτι ἀρχαϊκὴ καὶ δὲν ἔχει φθάσει τὴν βαθμίδα τῶν κούρων περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος (π. χ. Βολομάνδρας, Τενέας, Ἀκροπόλεως 665: Young - Payne πίν. 97/8). Ἴσως ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ αἰῶνος. Ἡ χεὶρ Α δὲν θὰ εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιότερα· θὰ πρέπη ἴσως νὰ τοποθετηθῇ πρὸς τὸ τέλος τοῦ πρώτου τετάρτου· ἀλλὰ βεβαίως αἱ χρονολογίαι αὗται εἶναι διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μᾶλλον συμβατικά.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

¹ Langlotz, *Frühgr. Bildhauersch.* 129.

² Ἴσως ἐξαίρεσιν ν' ἀποτελῇ ὁ κοῦρος ἐν Δήλῳ, Deonna *ἔ. ά. άρ. 91*.

ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΥΔΡΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ¹

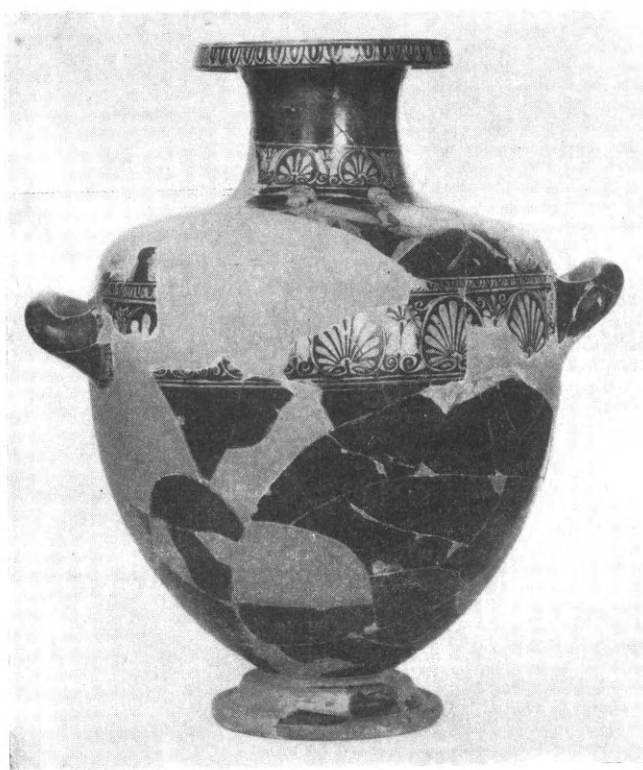
ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΕΡΔΕΛΗ

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὑδρία τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου φέρει ἀριθ. εὐρετηρίου 14983, ὅπου ἀναγράφεται ὡς ἀγορασθεῖσα παρὰ Β. Νοστράκη, ὅστις τὴν

εἰσήγαγεν ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ, χωρὶς ἄλλην τινὰ πληροφορίαν (εἰκ. 1).

Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ λεπτομέρεια ὅτι ἡ κάθετος λαβὴ δὲν ἀπέχει ἴσον ἀπὸ τῶν δύο ὀριζοντίων (ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς ἀριστερᾶς ὀριζοντίου μέχρι τοῦ μέσου τῆς καθέτου ἢ ἀπόστασις εἶναι 0,20, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς δεξιᾶς μέχρι τοῦ αὐτοῦ σημείου 0,15). Ὅμοίως τὸ κέντρον τῆς καθέτου λαβῆς πίπτει ὄχι εἰς τὸ μέσον, ἀλλ' εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον ἐνὸς ἀνθεμίου, καὶ πῶς ἀνταισθητικῶς. Εἶναι καὶ αὐτὸ μία ἀπὸ τὰς πολλαπλᾶς περιπτώσεις ἀμελείας εἰς τὸν τρόπον ἐργασίας τῶν ἀγγειογράφων.

Ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος τοῦ ἀγγείου εἶναι γεγραμμένον ὠραῖον ῥοειδὲς κόσμημα. Τὴν βάσιν δὲ τοῦ λαιμοῦ περιθεῖει σειρά φύλλων λωτοῦ ἐναλλασσομένων πρὸς ἀνθέμια περιγεγραμμένα, διακοπτομένη καθ'

Εἰκ. 1. Ὑδρία τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Μουσείου (ἀριθ. 14983).

ὃ μέρος καλύπτει ἡ κάθετος λαβή. Ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς διακόσμησις, ἀλλ' ὀλίγον μεγαλύτερα, ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας εἰς τὸ ὕψος τῶν ὀριζοντίων λαβῶν. Ἄνωθεν

¹ Εὐχαριστῶ θερμῶς τὴν Ἐφορον τοῦ Ἐθν. Μουσείου Καν Σέμνην Καρούζου διὰ τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως καθὼς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, μὲ τὸ ὁποῖον με ἐχειραγώγησε κατὰ τὴν μελέτην μου ὡσαύτως εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν Καθηγητὴν κ. J. D. Beazley διὰ τὰς πολυτίμους αὐτοῦ ὑποδείξεις.

Τὸ ἀγγεῖον, ἀπεικονισθὲν μέχρι τοῦδε ἐν μέρει μόνον καὶ προχείρως εἰς J. d. I. 1914 σ. 139 εἰκ. 12 ἦτο πρότερον συγκεκολλημένον ἀνεπιτηδειότατα· τεμάχια τινὰ ἦσαν συγκεκολλημένα εἰς μέρη, ὅπου προφανῶς δὲν

ἀνῆκον, ἀλλὰ καὶ γύφοι ἐπικαθήμενοι ἐπὶ μορφῶν ἀπέκρυπτον αὐτάς καθ' ὁλοκληρίαν, τοιουτοτρόπως δὲ τὸ ἀγγεῖον παρουσίαζε μεγάλας δυσκολίας κατὰ τὴν μελέτην αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ διαλυθῇ καὶ συγκολληθῇ ἐκ νέου. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου κ. Κοντογιώργη. Αἱ κυριώτεραι τῶν διαστάσεων τῆς ὑδρίας εἶναι: ὕψος 0,46· μεγίστη περίμετρος κοιλίας 1,07· διάμετρος στομίου ἀπὸ τοῦ ἔξω ἄκρου τῶν χειλέων 0,175· διάμετρος βάσεως 0,172.

ταύτης εύρσκεται στενή ζώνη, φέρουσα ὡσαύτως ῥοειδές κυμάτιον. Μεταξὺ τῆς ἀνθεμωτῆς διακοσμήσεως τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας καὶ καθ' ὅλον τὸ ὕψος τοῦ ὤμου ἐκτείνεται ἡ ζώνη, ἡ φέρουσα τὰς παραστάσεις, ὧν τὸ ὕψ. δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0,113 μ.

Τοῦ κάτω μέρους τῆς κοιλίας καὶ τῆς διμεροῦς βάσεως σφύζονται ὀλίγα μόνον τεμάχια, τὰ δὲ λοιπὰ συνεπληρώθησαν.

Ὀλόκληρος ἡ παράστασις περιλαμβάνει σκηνὰς ἐκ τῆς Ἰλίου πέρσιδος, διαιρουμένη εἰς δύο χωριστὰς ομάδας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀρχίζει ἐκ τοῦ ἀπέναντι ἀκριβῶς

Εἰκ. 2. Παράστασις ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς ὑδρίας εἰκ. 1.

τῆς καθέτου λαβῆς μέρους καὶ βαίνει κατ' ἀντίθετον πρὸς αὐτὴν φορὰν. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι ὅτι δὲν παρουσιάζεται εἰς τὸ ἡμέτερον ἀγγεῖον ἐνιαία παράστασις, τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ σκηναὶ νὰ ἐκτυλίσσωνται πέραξ ἐνὸς κέντρου, ἀλλ' ἡ σύνθεσις εἶναι φυγοκεντρική, πρᾶγμα σπάνιον εἰς τὸν ἐρυθρόμορφον ρυθμόν¹.

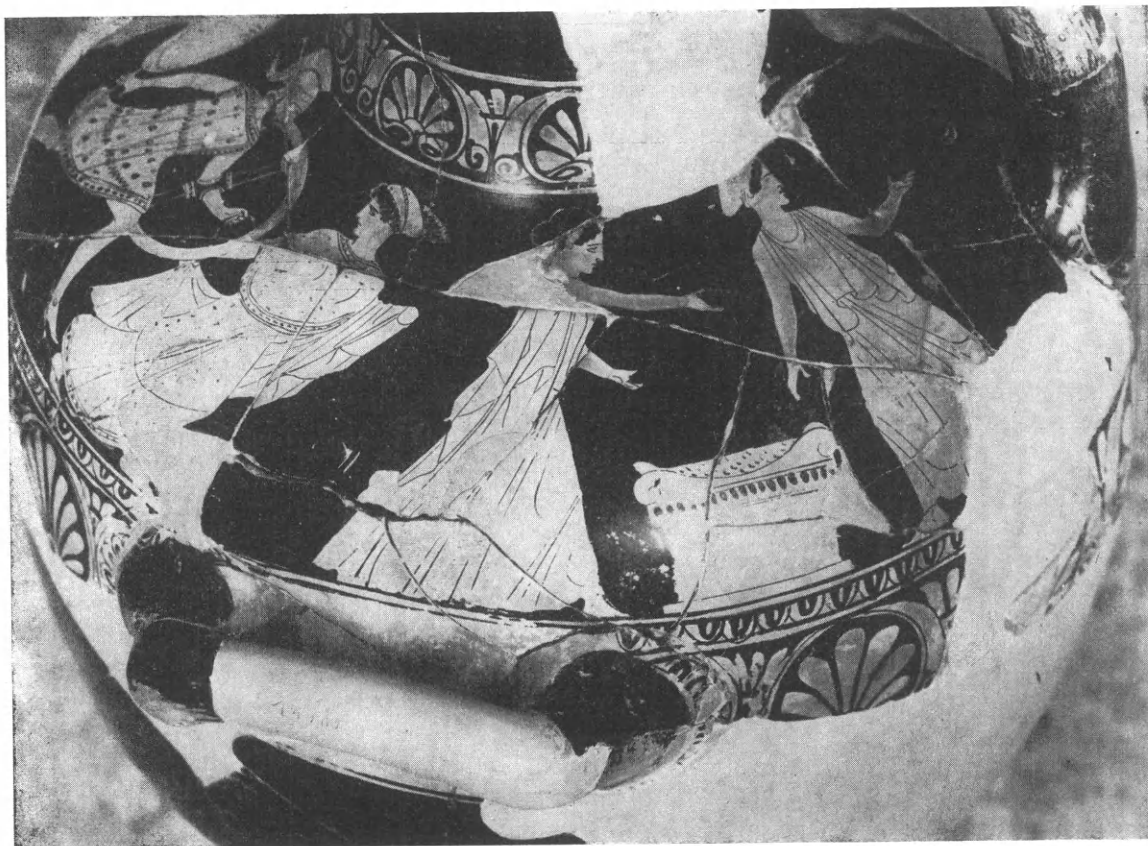
Εἰς τὸ κέντρον παρίσταται ἀνὴρ πολεμιστής, καταδιώκων γυναῖκα, τρέχουσαν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ δύο ἄλλαι πρὸ αὐτῆς καταφεύγουν εἰς βωμόν. Τὸ ξίφος τοῦ πολεμιστοῦ εἶναι ἐρριμμένον μεταξὺ τῶν σκελῶν του (εἰκ. 2).

Ὡς πρὸς τὸν ταυτισμὸν αὐτοῦ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία: εἶναι ὁ Μενέλαος, καταδιώκων τὴν Ἑλένην, αἱ δὲ πρὸ αὐτῆς φεύγουσαι εἶναι θεραπαινίδες αὐτῆς.

¹ Τάσιν πρὸς φυγὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου ἔχομεν ἤδη εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Εὐθυμήδους, εἰς τὸ Μόναχον 2309

Beazley, AV. 63.3 (βλ. σχετικῶς Beazley, Kleophradesm. ἀρ. 5. πίν. 3-6 σελ. 13).

Ὁ βραχὺς ἀχειρίδωτος χιτῶν του εἶναι πεποικιλμένος διὰ τριγωνιδίων εἰς πέντε ὀριζοντίους σειράς, παραλλήλως δὲ τούτων εἰς δύο σειράς—κατὰ τὸ μέσον καὶ τὸ κάτω μέρος—διὰ συνεχοῦς τεθλασμένης γραμμῆς, αἱ δὲ παρυφαὶ τούτου εἰς τὸ κράσπεδον καὶ τοὺς ὤμους εἶναι κεκοσμημέναι διὰ διπλῆς γραμμῆς, παρεντιθεμένων μεταξὺ τούτων μελανῶν στιγμῶν. Ὀλίγαι πτυχαὶ αὐτοῦ, διήκουσαι ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους μέχρι τοῦ κάτω ἄκρου ὀλίγον λοξῶς κατὰ τὴν κίνησιν τοῦ σώματος, δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ χιτῶνος ἐκ χονδροῦ μαλλίνου ὑφάσματος.

Εἰκ. 3. Παράστασις ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς ὑδρίας εἰκ. 1.

Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει κράνος ἄττικόν, τοῦ ὁποίου αἱ παραγναθίδες εἶναι ἥνωμένοι μετὰ τοῦ λοιποῦ μέρους, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ στραφῶσι πρὸς τὰ ἄνω, ὥς συμβαίνει εἰς τὸ ἄττικόν. (Ἡ παραλλαγή ὅμως αὕτη ἴσως ὀφείλεται εἰς ἐπινόησιν τοῦ τεχνίτου καὶ ὄχι εἰς τὴν πραγματικότητα). Ὅπισθεν ἡ οὐρὰ τοῦ λόφου εἶναι ὀλίγον ἀνεστραμμένη.

Τὴν κάτωθεν τοῦ κράνου, εἰς τὸ μέρος τοῦ τραχήλου, προβάλλουσιν κόμην, ὥς καὶ τὸ γένειον καὶ τὸν μύστακα, παρέστησεν ὁ ζωγράφος δι' ὑποξάνθου χρώματος, κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ὀμήρου: «ξανθὸς Μενέλαος» (Ἰλ. Γ 284) καὶ «κάρη ξανθὸς Μενέλαος» (Ὀδ. ο 133), ἃν καὶ ἀμφισβητεῖται ἡ σημασία τῆς λέξεως παρὰ τῷ ποιητῇ.

Ἄν καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Μενελάου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένος ἕνεκα θραύσματος κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, φαίνεται ὅμως ὅτι προσβλέπει οὗτος πρὸς τὴν ἑναντι αὐτοῦ Ἑλένην, μὲ τῆς ὁποίας τὸ βλέμμα συναντᾶται τὸ ἰδικόν του.

Διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἀσπίδα στρογγύλην «ἀργολικοῦ» τύπου, ἐκ δὲ τῆς δεξιᾶς μόλις ἔχει καταπέσει τὸ κείμενον μεταξὺ τῶν σκελῶν ξίφος.

Ἡ ὅλη κίνησις τοῦ Μενελάου, ἡ ζωηρὰ χειρονομία τῆς δεξιᾶς, δεικνύουν ἄνδρα τρέχοντα ἢ βαδίζοντα ἐσπευσμένως, ἐμπλεων ὀργῆς καὶ πάθους.

Ἡ φεύγουσα πρὸ τῆς ὀργῆς του Ἑλένη φορεῖ χιτῶνα ποδήρη, ἀχειρίδωτον, στικτόν, τοῦ ὁποίου αἱ παρυφαὶ εἶναι ἐπίσης κεκοσμημέναι διὰ στιγμῶν μεταξὺ διπλῶν γραμμῶν, ὀλίγον μόνον πτυχούμενον περὶ τὸ μέσον μεταξὺ τῶν ποδῶν. Σχηματίζονται δύο διπλοῖδια, τῶν ὁποίων τὸ ἄνω, καταλήγον ἐμπροσθεν κυκλωτερῶς, σκεπάζει ἐν μέρει καὶ τὰς χεῖρας (εἰκ. 3).

Ἄνωθεν τοῦ χιτῶνος κρατεῖ ὑψηλότερον διὰ τῶν χειρῶν τῆς τὸ ἱμάτιον, ὥστε ἐμπροσθεν νὰ ἀφήνῃ τοῦτο ἐλευθέρως νὰ διαγραφῇ διὰ τοῦ χιτῶνος ἡ ὠραία καταγραφὴ τοῦ σώματός της.

Ἡ κόμη εἶναι χαριέντως ἀναδεδεμένη διὰ ταινίας δις περιελισσομένης, ἀπολήγει δὲ ὀπισθεν εἰς ὠραῖον κρωβύλον. Καὶ τὴν Ἑλένην παρέστησεν ὡσαύτως ὁ ζωγράφος ξανθήν, προφανῶς ἵνα ἐξάρῃ ἔτι πλεον τὴν ὠραιότητά της.

Περὶ τοῦ ὅλου σχήματος ἡ Ἑλένη παρουσιάζεται μεταχειριζομένη τὸ γνωστὸν ἐκ τῆς παραδόσεως μέσον τῆς ἀποκαλύψεώς της, ἵνα ἀφοπλίσῃ τὸν κατ' αὐτῆς σπεύδοντα Μενέλαον. Τὸ καταπεσὸν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Μενελάου ξίφος δεικνύει ὅτι αἱ παρακλήσεις της δὲν ἐγένοντο ἐπὶ ματαίῳ.

Αἱ ἐμπροσθεν τῆς Ἑλένης τρέχουσαι δύο θεραπαινίδες καταφεύγουν εἰς τὸν πρὸ αὐτῶν βωμόν¹.

Ἡ μία ἐξ αὐτῶν, ἡ πλησίον τῆς Ἑλένης, φορεῖ τὸν λακωνικὸν πέπλον, πλουσίως πτυχούμενον, ἰδίως εἰς τὰ πλάγια, καὶ μετὰ χάριτος καταπίπτοντα ἐπὶ τοῦ σώματος, ἡ δὲ ἄλλη φορεῖ ἐπίσης τὸν λακωνικὸν πέπλον, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπόπτυγμα καταπίπτον ἐλαφρῶς ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ σχηματίζει ὠραιότατην πτύχωσιν.

Τὸ θέμα τοῦτο τοῦ Μενελάου καταδιώκοντος τὴν Ἑλένην εἶναι ἐκ τῶν συχνὰ χρησιμοποιηθέντων ἐν τῇ τέχνῃ καὶ δὴ τῇ ἀγγειογραφίᾳ. Μνημονευόμενον τὸ πρῶτον ἐν τοῖς Κυκλίοις ἔπεσιν, ἀναφέρεται ἔπειτα πολλάκις ἐν τῇ ποιήσει². Ἐκ τῆς ποιήσεως δὲ ἀρυσθεῖσα τοῦτο καὶ ἡ τέχνη ἀπεικόνισεν αὐτὸ πολλαχοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} μέχρι καὶ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. Ἐκάστη ὅμως ἐποχὴ παρέστησεν αὐτὸ κατ' ἴδιον τρόπον.

Ὡς ἀρχαιοτέρα ἀπεικόνισις τοῦ παρόντος θέματος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Σπάρτης παράστασις. (Brunn - Bruckmann, πίν. 226. Robert, Arch.

¹ Πρβ. Πανσανίου XXV, 4: «θεράπεινα καὶ Πανθαλίου, ἡ μὲν τῇ Ἑλένῃ παρέστηκεν, ἡ δὲ ὑποδεῖ τὴν δέσποιναν, ἡ Ἥλέκτρα· διάφορα δὲ καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα ἢ Ὅμηρος ἔθετο ἐν Ἰλιάδι...» ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Ἰλίου πέρσιδος τοῦ Πολυγνώτου ἐν τῇ ἐν Δελφοῖς λέσχῃ τῶν Κνιδίων.

² Βλ. Ἰλίου πέρσιδος: Th. Allen, Homeri opera, σελ. 107: «Μενέλαος δὲ ἀνευρὼν Ἑλένην ἐπὶ τὰς ναῦς κατά-

γει, Δηϊφοβὸν φονεύσας». Πρβλ. καὶ Ἀριστοφ. Λυσ. 155: παρὰ Allen, ἐνθ. ἀν. σ. 134: ΛΑΜ. ὁ γῶν Μενέλαος τὰς Ἑλένας τὰ μᾶλά πα | γυμνᾶς παρανιδὼν ἐξέβαλ' οἶῳ τὸ ξίφος. Καὶ Εὐριπ. Ἀνδρ. 626-631: ΠΗ. Ἑλὼν δὲ Τροίην, εἰμι γὰρ κἀνταυθὰ σοι, | οὐκ ἔκτανες γυναῖκα χειρίαν λαβών· | ἀλλ' ὥς ἐπεῖδες μαστόν, ἐκβαλὼν ξίφος | φίλημ' ἐδέξω, προδότιν αἰκάλλον κύνα, | ἥσσαν πεφυκὼς Κῦπριδος, ὃ κάκιστε σύ.

Hermeneutik, εἰκ. 176. Tod and Wace, A Catalogue of the Sparta Museum, εἰκ. 26-27, ἔνθα ἀναφέρονται καὶ πᾶσαι αἱ διδόμεναι ἐξηγήσεις τοῦ θέματος τῆς παραστάσεως). Δεδομένου ὅτι τὸ ἀνάγλυφον ἀνήκει εἰς τὸ ἀ' τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰ., ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην παράστασιν τοῦ θέματος τούτου, ἐξεργασμένην ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι τῆς Ἑλένης, τῇ Λακωνικῇ¹.

Σύγχρονος περίπου πρὸς τὸ ἄνω ἀνάγλυφον ἦτο καὶ ἡ λάρναξ τοῦ Κυψέλου, ἔνθα ἐκτὸς ἄλλων ἦτο ἀπεικονισμένον καὶ τὸ θέμα τοῦτο (βλ. ἀναπαράστασιν ἐν JHS 1894 πίν. 1 καὶ Ath. Mitt. 1916 πίν. 1). Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ ἐπὶ ἀγγειογραφῶν ἐχρησιμοποιήθη τὸ προκείμενον θέμα ἐν Κορίνθῳ, ὅτι δὲ ἐκεῖθεν πιθανῶς εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν ἀττικὴν ἀγγειογραφίαν².

Ἀπὸ τῶν μέσων πλέον τοῦ 6^{ου} αἰ. τὸ θέμα χρησιμοποιεῖται συχνὰ ὑπὸ τῶν ἀττικῶν ἀγγειογράφων, κατὰ προτίμησιν δὲ ἐπὶ ἀμφορέων διότι αἱ μεγάλαι διαστάσεις τοῦ ἀγγείου τούτου ἐπέτρεπον εἰς τοὺς τεχνίτας νὰ ἀπεικονίζουσιν ἀνέτως τὸ θέμα των.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Ἑλένη παρουσιάζεται πάντοτε φέρουσα πέπλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κατὰ τὸν τύπον τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν. Ἀπέναντι αὐτῆς ἵσταται ὁ Μενέλαος ὡς ὀπλίτης, ὅστις συνήθως διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἱματίου: Ἀμφορεὺς Βατικανοῦ: Mus. Greg. II, 46, 2α. Albizzati, Vasi del Vaticano 350 πίν. 44. — Λήκυθος ἐν Συρακούσαις 8156: Haspels, Attic Black-figured Lekythoi, πίν. 7, 4b. — Ἀμφορεὺς Λονδίνου: Gerhard, Aus. Vas. I, 2. — Ἀμφορεὺς Λονδίνου 1842: AZ 1851, πίν. 30 κ. ἄ. Ὁρμᾶ ἐναντίον τῆς κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς ξίφος: Ἀμφορεὺς τοῦ Ἀμάσιος ἐν Μονάχῳ 1383: FR. 154, 1 καὶ III σ. 224. Beazley ABS ἀρ. 6. Ath. Mitt. Beil. XLVIII. — Ἀμφορεὺς Βατικανοῦ: Albizzati 358 πίν. 47. — Ἀμφορεὺς Βιέννης: Gerhard, III, 171. — Λήκυθος Λονδίνου: Haspels, 9, 16 κ. ἄ., ἡ κρατεῖ δόρυ: Ἀμφορεὺς Βερολίνου 1685: Robert, ἔνθ. ἀν. εἰκ. 177. Buschor, Griech. Vasenm², εἰκ. 95. Pfuhl, III, 241. — Ἀμφορεὺς Λονδίνου: Gerhard I, 2. CV. III He πίν. 59, 4α³. — Ἀμφορεὺς ἐν Gerhard II, 129.

Τὰ πρόσωπα τούτων συνοδεύουν πάντοτε καὶ ἕτεραι μορφαὶ ἀνδρῶν, πολεμιστῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐνίοτε ὅμως καὶ ἱματιοφόρων (Πρίamos;) καὶ τῶν συνήθων γυμνῶν δορυφόρων, οἵτινες πλαισιώνουν τὸ κέντρον. Παρίσταται δὲ τὸ θέμα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεμονωμένον, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων (Ἀμφορ. Βερολίνου 1685 βλ. ἀνωτ., ὅπου παρίστανται καὶ ἄλλαι σκηναὶ ἐκ τῆς Ἰλίου Πέριδος).

Μέχρι τέλους τοῦ 6^{ου} αἰ. ἐλλείπει ἀπὸ τοῦ θέματος ὁ δραματικὸς χαρακτήρ. Ἡ ἡρεμία, μεθ' ἧς παρίστανται τὰ πρόσωπα, καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης κινήσεως ἐν αὐτοῖς, δὲν δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ διώξεως. Παρίσταται μᾶλλον ἡ συνάντησις τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης καὶ ἡ ἀπαγωγὴ ταύτης «ἐπὶ τὰς ναῦς» ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ξίφους.

1 Τὸ ὑπὸ τοῦ R. Hampe (Frühe griechische Sagenbilder in Böotien, σελ. 81) ἀναφερόμενον χαλκοῦν ἔλασμα τῆς Ἀκροπόλεως, ἀνήκον εἰς τὸν Ζ' αἰ., δὲν φαίνεται βέβαιον ἂν παριστᾷ ὄντως Μενέλαον.

2 Δὲν διεσώθησαν μὲν μέχρις ἡμῶν κορινθιακαὶ ἀγγειογραφίαι μετὰ τοῦ θέματος τούτου, ἔχομεν ὅμως ἄλλα παρόμοια θέματα (γάμος Πάριδος καὶ Ἑλένης, μονομα-

χία διαφόρων Ἑλλήνων καὶ Τρώων ἡρώων) ἐπὶ πρωτοκορινθιακῶν καὶ κορινθιακῶν ἀγγείων: βλ. Payne, Necrocorinthia, σελ. 135-137.

3 Μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω παραστάσεις χαρακτηρίζονται ὡς παριστῶσαι ἄλλας σκηναὶς ἐκ τῆς Ἰλίου Πέριδος (Ἀκάμας - Δημοφῶν - Αἴθρα κ. ἄ.).

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 5^{ου} αἰ. τὸ θέμα πλουτίζεται καὶ παρίσταται κατὰ διάφορον τρόπον. Ἀπὸ τοὺς πρώτους πραγματευθέντας αὐτὸ κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον εἶναι ὁ Μάκρων εἰς τὸν γνωστὸν ὠραῖον σκύφον τῆς Βοστώνης (Beazley, AV 211, 3. FR. 85. Pfuhl, 436), ὅπου ἡ σκηνὴ ἔχει γίνεи δραματικωτέρα. Ἡ ζωηρὰ κίνησις τοῦ Μενελάου καὶ ἡ ὁρμή, μεθ' ἧς ἀνασύρει τὸ ξίφος, ἡ ἔκπληξις τῶν παρακολουθούντων προσώπων καὶ δὴ τοῦ Πριάμου, ἡ σπουδὴ τῆς Ἀφροδίτης ὅπως βοηθήσῃ τὴν προστατευομένην τῆς, δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ τελουμένου ἐκτάκτου γεγονότος. Ἐπειτα ὁ πλοῦτος τῆς παραστάσεως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς πολλῶν προσώπων, πάντων μετ' ἐνδιαφέροντος συμμετεχόντων τοῦ ἐπεισοδίου, ἡ κίνησις ἐκάστου τούτων ἀναλόγως τοῦ ρόλου του, πάντα ταῦτα εἶναι στοιχεῖα ἐγκαινιαζόμενα ἀπὸ τῆς παρούσης ἐποχῆς καὶ διατηρούμενα καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ.

Καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ ὁ Μενέλαος παρίσταται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κρατῶν τὸ ξίφος εἰς τὴν δεξιάν, ἔτοιμος νὰ διαπεράσῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἄπιστον σύζυγον. Πρβλ. Κύλικα Corneto τοῦ μιμητοῦ τοῦ Βρύγου: Beazley, AV. 189. Ὑδρίαν Λονδίνου E 161 τοῦ Συρίσκου: Beazley, VA. 64 καὶ AV. 159, 15. Ἀμφορέα Bologna 154 τοῦ ζωγράφου τῶν Φλωρεντιανῶν στάμνων: Pellegrini, Vasi Fels. ἀρ. 154 καὶ Beazley AV. 292.4. Ἄλλοτε ὅμως ἔχει καταπέσει τὸ ξίφος ἐκ τῶν χειρῶν του καὶ ἐπικείται ἡ συμφιλίωσις. Τοῦτο παρατηρεῖται συνηθέστερον κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, τὴν μεταβατικὴν καὶ τὴν τοῦ ἐλευθέρου ρυθμοῦ. Πρβλ. Ἀμφορέα Λονδίνου E 263 τοῦ ζωγράφου τῆς Ἀλταμούρας: Beazley, AV. 335, 28. Ἀγγεῖον τῆς Βιέννης: Ann. d. Inst. 1849 πίν. D.—Beazley, Berliner Maler, σελ. 17 ἀρ. 39. (ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ξίφους καταπίπτει πέλεκυς). Κρατῆρα Λούβρου G 424: Pottier, πίν. 143 FR. III³ εἰκ. 148. Οἶνοχόην Βατικανοῦ: FR. 170,1.

Ἡ διωκομένη ὑπὸ τοῦ Μενελάου Ἑλένη παρίσταται καταφεύγουσα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης (Κύλιξ Corneto, ἀνωτ.) ἢ τῆς Ἀθηνᾶς (Μετόπη Παρθενῶνος: A. Michaelis, Der Parthenon, πίν. 24 - 25. Praschniker, Parthenonstudien, εἰκ. 75 - 76. Οἶνοχόη Βατικανοῦ, ἀνωτ.) ἢ τοῦ Ἀπόλλωνος (Σκύφος Μάκρωνος, ἀνωτ.—Ἡ παρουσία τοῦ Κρισεῶς καὶ τῆς θυγατρὸς του Κρισηΐδος ἐξηγεῖται μόνον, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ σκηνὴ λαμβάνει χώραν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Κρατῆρ Bologna 269 τοῦ ζωγράφου τῶν «Νιοβιδῶν». Beazl. AV. 337,3). Εἰς τὸ ἀγγεῖον τῆς Βιέννης (ἀνωτ.) καταφεύγει εἰς ἄγαλμα κούρου, χωρὶς ἄλλο παριστῶντος Ἀπόλλωνα, ἱσταμένου ἐπὶ στήλης, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπάρχει βωμός. Ἐνίοτε ὅμως ὁ ζωγράφος παριστᾷ τὴν σκηνὴν ἐκτὸς τόπου, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ ἀναφερθέντα ἤδη ἀγγεῖα: Λονδίνου E 161 (B. AV. 159,15), Λονδίνου E 263 (B. AV. 335,28), Bologna 154 (B. AV. 292,4).

Τὰ πρόσωπα, ἅτινα συνήθως παρίστανται ἐν τῇ σκηνῇ λαμβάνοντα ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλένης, εἶναι ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ἔρως, ὁ ὁποῖος συνήθως πετᾷ πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μενελάου καὶ προσφέρει εἰς αὐτὸν φιάλην. Πρβλ. Λήκυθον Leningrad τοῦ ζωγράφου τῆς Πετροπόλεως: JHS, 1928 πίν. III. Στάμνον Bologna: Pellegrini, Vasi Fels. 175, εἰκ. 37. Μετόπην Παρθενῶνος (ἀνωτ.). Πλὴν τούτων παρίστανται καὶ ἄλλα πρόσωπα, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ (κρατῆρ Bologna 269, ἀνωτ.), ὁ Ἀπόλλων (κελήβη Ferrara: S. Aurigemma, Il R. Museo di Spina in Ferrara, πίν. XC), ἡ Πειθώ

(οίνοχόη Βατικανοῦ, ἀνωτ.), ὁ Πριάμος (σκύφος Μάκρωνος, ἀνωτ. καὶ ἀμφορεὺς Λονδίνου Ε 294 τοῦ ζωγράφου τοῦ Διονοκλῆ: Β. ΑV. 137,8), θεραπαινίδες τῆς Ἑλένης (ὕδρεια Ἑθν. Μουσείου ἢ περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται) κ. ἄ.

Κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. ἡ δραματικότητα τῆς παραστάσεως ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς μεγαλοπρεποῦς σοβαρότητος, οἷα παρατηρεῖται τὴν προηγουμένην ἐποχὴν, καὶ ἀποκτᾷ χαρὰ κτῆρα ἀγριωπόν. Ὅποια ὁμολογουμένως διαφορὰ, ἐὰν συγκρίνωμεν οἶονδῆποτε ἀγγεῖον τῆς προηγουμένης ἐποχῆς πρὸς τὴν λήκυθον τῆς συλλογῆς Φραγκφούρτης (Schaal, Frankfurter Vasen, πίν. 52-53) ἢ πρὸς τὸν ἀμφορέα Λονδίνου F 278 (Bull. Nap. n, s. VI, πίν. 9)! Εἰς τὴν λήκυθον τῆς Φραγκφούρτης πρὸ πάντων ἡ παράστασις τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης εἶναι πολὺ πραγματιστική.

Κατωτέρω παρατίθεται πίναξ παραστάσεων τινων Μενελάου καὶ Ἑλένης συλλεγεῖσθαι ὑπ' ἐμοῦ, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰς ἀναφερομένας ὑπὸ τοῦ Buschor (FR. III³ 307 - 311) καὶ Praschniker (ἐνθ. ἀν. σ. 101 ἐ.).

Α. ΕΙΣ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ ΑΓΓΕΙΑ:

1. Ἀμφ. Βατικανοῦ: Mus. Greg. II, 49, 2a. Overbeck, Die Bildwerke, ἀρ. 113. Albizzati, Vasi del Vaticano 350 πίν. 44. Ἐποχὴ Ἑξηκτίου.
2. Ἀμφ. Βατικανοῦ, τῆς αὐτῆς περιπτύξεως ἐποχῆς μὲ τὸν προηγούμενον: Albizzati 358 πίν. 47.
3. Λήκυθος Βρετ. Μουσ. Β 26: Haspels, Attic black - figured lekythoi, πίν. 9, 1 b. Μέσα 6^{ον} αἰ.
4. Λήκυθος ἐν Συρακούσαις 8156: Haspels, πίν. 7, 4 b. Τὸ ἐπὶ τῶν ὤμων κόσμημα τεχνοτροπίας Νικοσθένους.
5. Ἀμφ. Ρόδου 10604: CV. III He πίν. 1. Clara Rhodos, III, σ. 184, εἰκ. 180, 182 καὶ 183.
6. Ἀμφ. Villa Giulia 15537: CV. III He πίν. 3.
7. Ἀμφ. Compiègne: CV. πίν. 5, 5.
8. Ἀμφ. Βρ. Μουσ.: Gerhard, Aus. Vas. I, 2.
9. Ἀμφ. Βιέννης: Gerhard, III, 171.
10. Ἀμφ. ἐν Gerhard II, 129.
11. Ἀκροπόλεως. Graef - Langlotz, ἀρ. 220 πίν. 95. Τεμάχιον πυξίδος. Μέσα 6^{ον} αἰ.
12. Neck - amphora in the British Museum (B 244). JHS. 47 (1927) σελ. 79. εἰκ. 16.

Β. ΕΙΣ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ ΑΓΓΕΙΑ:

1. Ἀμφορεὺς τοῦ Νικοσθένους ἐν Λούβρῳ G 3: Hoppin, A handbook of Attic red - figured vases II 302 - 303.
2. Λήκυθος ἐν Leningrad τοῦ ζωγράφου τῆς Πετροπόλεως: JHS, XLVIII (1928) πίν. III.
3. Τεμάχιον τῆς Ἀκροπόλεως F 96 a, πιθανῶς ὕδρεια, Graef - Langlotz, II, 2, σελ. 74, ἀρ. 781. Ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 460 χρόνους. Ἄν καὶ ἀναφέρεται ἐκεῖ ὡς παρι-

στῶν Πηλέα καὶ Θέτιν, δὲν ἀποκλείεται ὁμως, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ ἐξηγηθῇ ἡ παράστασις ὡς Ἑλένης καὶ Μενελάου. Ὁ Μενέλαος καὶ δύο γυναῖκες ἔχουν ὅλοι κατεύθυνσιν πρὸς ἀριστερά. Ἡ μεταξὺ τοῦ Μενελάου καὶ τῆς ἀκραίας γυναικείας μορφῆς παρεμβالλομένη γυνὴ πιθανῶς εἶναι Ἀφροδίτη.

4. Κελήβη ἐν Ferrara: S. Aurigenima, Il R. Museo di Spina in Ferrara. πίν. XC.

5. Ἀμφ. Λονδίνου E 336: CV. III Jc. πίν. 65, 2a. Jahr. 52 (1937) σ. 44 εἰκ. 7.

6. Ἀμφ. ἐν Gallatin Collection (U. S. A.) CV. πίν. 18. 2. (Ὁρέστης καὶ Κλυταιμήστρα, ἀλλὰ καὶ Μενέλαος καὶ Ἑλένη)¹.

Ἐτρουσκικὸν κάτοπτρον ἐλληνικῆς τέχνης τοῦ 3^{ου} π. X. αἰ. Ὁ Μενέλαος συγκρατεῖται ὑπὸ τῆς Θέτιδος καὶ Ἀφροδίτης ἡ δὲ Ἑλένη καταφεύγει εἰς ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς. Springer¹ εἰκ. 855.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὴν παράστασιν τῆς ὑδρίας τοῦ Ἐθν. Μουσείου. Εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος ἐκτυλίσσονται δύο σκηναί: Ἡ μία ἐξ αὐτῶν παριστᾷ ἀσφαλῶς τὸν Αἴαντα, τοῦ ὁποῦ σφύζεται μόνον τὸ ἄνω σῶμα, ἀποσπῶντα τὴν Κασσάνδραν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς².

Φέρει ἀπτικὸν κράνος· εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ ἀσπίδα καὶ δόρυ, ἐκ τῆς ὁσφύος αὐτοῦ δὲ κρέματα φαρέτρα. Τὸ ἱμάτιον ἔχει ἐρριμμένον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, τοῦ λοιποῦ μέρους τοῦ σώματος καταλειπομένου γυμνοῦ. Τῆς πρὸ αὐτοῦ γονυπετοῦς Κασσάνδρας μικρὸν μόνον τμήμα διατηρεῖται. Αὕτη ἔχει καταφύγει εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, μέρος δὲ τῆς βάσεως καὶ μικρὸν μέρος τοῦ ἄνω σώματος τοῦ Παλλαδίου διακρίνονται, τῶν λοιπῶν μερῶν ἐλλειπόντων.

Ἐκ τῆς πληθώρας τῶν παραστάσεων τοῦ θέματος τούτου³ σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὸν κρατῆρα τοῦ Λονδίνου E 470 (Beazley, AV. 343, 2). Ἡ στάσις τοῦ Αἴαντος εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου, ἡ δὲ κάμψις τοῦ γόνατος τῆς ἐναγκαλιζομένης τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς γυναικὸς ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ σφύζομενον μέρος τῆς Κασσάνδρας τῆς ἡμετέρας ὑδρίας.

Ἀριστερὰ τῆς παραστάσεως ταύτης, εἰς τὸ ἕτερον μέρος τῆς ὑδρίας, ὑπάρχει τρίτη σκηνή. Γυνὴ ὀρθή, τῆς ὁποίας μόνον ὁ κορμὸς σφύζεται, φορεῖ τὸν λακωνικὸν πέπλον μὲ πλουσίαν πτύχωσιν καὶ μὲ ὥραιαν κόλπωσιν, ὑψώνει δὲ πρὸς τὰ ἄνω τὸν δεξιὸν βραχίονα, θέλουσα ἴσως νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἐφορμῶντα κατ' αὐτῆς νέον. Οὗτος φορεῖ πέτασον, ἐρριμμένον ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ ἀχειριδωτὸν χιτῶνα, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ κολεὸν ξίφους, τὸ ὁποῖον ἀνασύρας κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, ἕτοιμος νὰ διαπεράσῃ δι' αὐτοῦ τὴν διωκομένην γυναῖκα. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἐφήβου δὲν διατη-

¹ Ὁ σκύφος τῆς Συλλογῆς Robinson, Baltimore, ἔργον τοῦ «Πολυγνώτου II», παριστᾷ τὸν Τηλέμαχον, ἐκδιώκοντα ἐκ τοῦ ἀνακτόρου κακὴν θεραπαινίδα, καὶ ὅχι Μενέλαον καὶ Ἑλένην, ὡς παρεδέχοντο πρότερον (Ch. Dugas ἐν Revue des études anciennes. Tome XL, σ. 43-46 πίν. 1).

² Βλ. Allen, ἐνθ. ἀν. σ. 107: «Κασσάνδραν δὲ Αἴας ὁ Οἰλέως πρὸς βίαν ἀποσπῶν συνεφέλκεται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ξόανον . . . ». Καὶ Εὐριπ. Τρωάδ. 69: ΑΘ. οὐκ οἶσθ' ὑβρισθεῖσάν με καὶ ναοὺς ἐμούς; ΠΟΣ. οἶδ' ἡνίκ' Αἴας

εἶλε Κασσάνδραν βίᾳ. Περβλ. καὶ Πaus. 1, 15, 3. 5, 19, 5. 10, 26, 3.

³ Κατάλογον τούτων βλ.: Daremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités ἐν λ. Cassandra.—M. Pallotino, ἐν Bollettino d'Arte, Anno XXXI, Serie III, σ. 161 (ἐν ὑποσημειώσεσι 17-20.—Πλὴν τούτων σημειοῦμεν καὶ τὸ ἐν: ΑΕ, 1885, πίν. 5 ἀρ. 3. Καὶ τὸ Λονδίνου E 336 (βλ. ἀνωτέρω κατάλογον εἰς ἐρυθρόμ. ἀρ. 5) θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῇ Αἴας καὶ Κασσάνδρα.

ρεΐται. Εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν τὰ πρόσωπα ταῦτα, εἶναι ὅμως ἐκ τῶν πολλῶν συχνὰ ἀπαντώντων προσώπων εἰς παραστάσεις τῆς Ἰλίου πέρσιδος¹.

Ὅπως ἀνέφερα καὶ ἀνωτέρω, ἡ ὅλη παράστασις κατέχει ὅλον τὸ ὕψος τοῦ ὧμου μεταξὺ τῶν δύο ζωνῶν τοῦ κοσμήματος, μιᾶς στενωτέρας εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ ἄλλης πλατυτέρας ἐπὶ τῆς κοιλίας, εἰς τὸ ὕψος τῶν ὀριζοντίων λαβῶν.

Ὁ τύπος οὗτος τῆς ὑδρίας τάσσει αὐτὴν εἰς ὠρισμένην ὁμάδα ὑδριῶν, ἔχουσῶν τὴν διακόσμησιν περιορισμένην εἰς τὸν ὧμον, τούτων δὲ ἀντιπροσωπευτικούς τύπους ἔχομεν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ 5^{ου} αἰ. Ὁ κ. Beazley εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλῃ ἐκτενῆ κατάλογον τῆς ὁμάδος ταύτης, τὸν ὁποῖον καὶ παραθέτω².

Εἰδικώτερον ὅμως ἡ ὑδρία τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀνήκει εἰς σειρᾶν, ἡ ὁποία ἀρχίζει διὰ τῆς ὑδρίας τοῦ Βατικανοῦ: Mus. Greg. II, πίν. 15, 2 B. AV. 352, 32 τοῦ «ζωγράφου τῆς Villa Giulia» καὶ τελειώνει εἰς τὰς ὑδρίας τῆς Κοπενάγης 7359: CV. III J πίν. 156 καὶ τῆς Βολωνίας 170: Pellegrini, Vasi Fels. πίν. 1, αἵτινες εἶναι ὀλίγον μεταγενέστεραι τῆς ἰδικῆς μας, διατηροῦν ὅμως τὴν ἰδίαν παράδοσιν.

Ἐὰν παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑδρίας καθ' ὅλον τὸν 5^{ον} αἰ., ἀναγκάζομεθα νὰ τὴν περιλάβωμεν εἰς δύο μεγάλας ὁμάδας.

Ἡ πρώτη ὁμάς, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκει καὶ ἡ ὑδρία ἡμῶν, εἶναι ἡ φέρουσα τὰς παραστάσεις ἐπὶ τῶν ὧμων.

Εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην αἱ μορφαὶ ἄλλοτε μὲν καταλαμβάνουν μόνον τὴν κυρίαν ὄψιν περιοριζομένην διὰ κοσμήματος ἄνω καὶ κάτω (Τύπος Α¹), παρουσιαζομένην δὲ οὕτω σύγκλειστον καὶ συγκεντρωμένην (Richter, Red-figured Athenian Vases, πίν. 172, 11. Richter-Milne, Shapes εἰκ. 81-82.—Louvre CV III Jc πίν. 52 καὶ πίν. 54.—Oxford CV 1914.731 III J πίν. XXXI, 1-2.—Λούβρου G 177.—Ἐθν. Μουσείου ἀρ. 1691, 1262, 14499 κλπ.). Ἄλλοτε ἐλλείπει τὸ πλαίσιον ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους καὶ τῶν πλαγίων τῆς παραστάσεως (Τύπος Α²), δι' ἀνάγκην τοῦ τεχνίτου νὰ ἐλευθερώσῃ

1 Ἀναφέρω μόνον τὴν ὑδρίαν τῆς Νεαπόλεως 2422, τὴν γνωστὴν ὡς ἀγγεῖον τοῦ Vivenzio (Beazley, AV, 74, 50 καὶ Kleophradesmaler πίν. 27), τὸ δεξιὰ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Πριάμου καὶ Νεοπτολέμου σύμπλεγμα νέου καὶ γυναικός.

2 Palermo 1502: Inghirami, Museo Chiasino πίν. 60. Περί τὸ 500.—Naples 2422: FR. 34. Τοῦ ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδου.—London E 168: CV πίν. 73, 3 καὶ πίν. 74, 2. Τοῦ ζωγράφου τοῦ Συρίσκου.—Louvre G 428: Mon. I πίν. 6. Τοῦ ζωγράφου τῆς οἰνοχόης τοῦ Yale.—Rhodes 12145: Cl. Rh. 4 σ. 61; CV. πίν. 7, 2-3. Τοῦ «ζωγράφου τοῦ Ἀκράγαντος».—Marseilles 3229: Γυνή, παῖδες καὶ ἔρως. «Manneriste».—Cab. Méd. 445: De Ridder pp. 340 καὶ 339. Ἡρακλῆς καὶ Ἑσπερίδες.—Vaticani: Mus. Greg. II πίν. 15, 2. Ἀπόλλων καὶ Μοῦσαι. Τοῦ «ζωγράφου τῆς Villa Giulia».—Bari: fragments. Eos & Tithonos? Τοῦ «ζωγράφου τῆς Villa Giulia».—Berlin: Gerhard TG. πίν. 17-18, 1-3; Gerrick πίν. 30.—London E 169: FR. πίν. 77, 2; CV. πίν. 75, 1 καὶ πίν. 76, 1.—Ferrara: Notizie 1927 πίν. 15; Anzeiger 1928 πίν. 130 εἰκ. 8: Aurigemma, R. Museo di Spina¹ σ. 227 =

σ. 267. Πολύγνωτος.—Edinburgh 1877, 29. Ἡὼς καὶ Τιθωνός. Πολύγνωτος.—Athens. Ἡ περί ἧς ὁ λόγος. Πολύγνωτος.—Naples 3232: FR. πίν. 171, 1 καὶ III σ. 320, 1. Πολύγνωτος.—Brunswick 157: AZ 1881 πίν. 15. Ὅμας Πολυγνώτου: Τοῦ «ζωγράφου τοῦ Ἐκτορος».—Brunswick 158: αὐτόθι. Ὅπως τὸ ἀνωτέρω.—Συλλογὴ Βλαστοῦ: Θεοξένια. Τοῦ «ζωγράφου τοῦ Christie».—Vienna 1152: Tischbein 5 πίν. 102. Τοῦ «ζωγράφου τοῦ Christie».—London E 270: CV. πίν. 75, 2 καὶ πίν. 77, 1. Τοῦ «ζωγράφου τοῦ Coghill».—Naples RC 157: FR. III σ. 33. Τοῦ «ζωγράφου τοῦ Coghill».—London 1921. 7-10-2: CV πίν. 83. Group of Polygnotos, and near him.—Leningrad 757 (St. 1206): Mon. 6-7 πίν. 12.—(Madrid 11124 Leroux 163). Repainted.—Rome, Torlonia, Noël des Vergers πίν. 39.—Munich, 2429 (σ. 338) Tahrbuch 31. σ. 177. Τοῦ «ζωγράφου τῆς κενταυρομαχίας τοῦ Λούβρου».—London South Kensington Museum. 663. 1864. Philippart, Vases en Angleterre πίν. 30.—Madrid 11126 (Leroux 164) μὲ μεγάλας συμπληρώσεις.—Copenhagen 7359: CV πίν. 156 III J. Bologna 170: Pellegrini, Vasi Fels. πίν. 1.

τὴν παράστασιν τῶν στενῶν ὀρίων τοῦ πλαισίου καὶ νὰ ἐνώσῃ αὐτὴν πρὸς τὸ ὅλον σῶμα τῆς ὑδρίας (Richter, ἐνθ' ἄν. πίν. 172, 14.— Λούβρου G 179.— Louvre CV III Jc. πίν. 54, 2, 4.— Oxford 1914. 734 CV III J πίν. XXXI 3-4.— Ἐθν. Μουσείου 13111 CV πίν. 7, 1 καὶ 1174 CV πίν. 7, 2 κλπ.). Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος ἀποτελεῖ μετάβασιν πρὸς τὸν τύπον B, καθ' ὃν ἡ παράστασις ἀπλοῦται περίξ τοῦ ἀγγείου καὶ ἐπὶ τῶν δύο αὐτοῦ ὄψεων καὶ καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸν ὄμον (Naples 2422: Beazley, AV 74, 50. London: CV III Jc πίν. 83. London E 168: CV III Jc πίν. 73, 3 καὶ πίν. 74, 2. Ἐθν. Μουσείου ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα κλπ.).

Εἰς τὰς ὑδρίας τῶν τύπων A 1, A 2 ἡ παράστασις εἶναι ἐνιαία, αἱ δὲ μορφαί, ὅχι περισσότεραι τῶν τεσσάρων - πέντε, παρίστανται κατὰ τρόπον συγκεντρωτικόν. Εἰς τὰς ὑδρίας τοῦ τύπου B ἄλλοτε μὲν ἔχομεν τὸν συγκεντρωτικὸν τρόπον (Λονδίνου CV πίν. 83 καὶ E 168 CV πίν. 73), ἄλλοτε ὅμως — σπανιώτερον — τὸν παρατακτικὸν ἢ φυγοκεντρικὸν τρόπον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἀγγεῖον Vivenzio καὶ εἰς τὸ τοῦ Ἐθν. Μουσείου.

Ἡ ἐτέρα ὁμάς τῶν ὑδριῶν περιλαμβάνει ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας αἱ μορφαί τῆς παραστάσεως ἀπλοῦνται ἐφ' ὅλης τῆς κοιλίας ἐπὶ τῆς μιᾶς μόνον ὄψεως, τὰ δὲ θέματα περιορίζονται εἰς ὀλίγας μορφάς. Παραδείγματα τοιούτων ἔχομεν ἄφθονα.

Ἐκ τῆς ομάδος ταύτης ἐξελίσσεται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰ. ὁ «κλασσικὸς» τύπος τῆς ὑδρίας, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπὶ τῆς κοιλίας παρίστανται συνήθως τρεῖς μορφαί, ὧν ἡ μία εἰς τὸ μέσον καθημένη μετὰ δύο ὀρθὰς ἐκατέρωθεν, ἀποτελουμένου οὕτω σχήματος ἀναλόγου πρὸς τὴν πυραμίδα τῆς Ἀναγεννήσεως (ιδίως εἰς τοὺς πίνακας τοῦ Ραφαήλ). Αἱ ὑδρίαὶ τοῦ τύπου τούτου φθάνουν μέχρι τέλους τοῦ 5^{ου} αἰ.

Εἰς ἰδιαιτέραν ὁμάδα πρέπει νὰ τεθῇ ἡ ὑδρία τοῦ Μειδίου (Λονδίνου E 224: B. AV. 459, 1) τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὅπου ὁ τεχνίτης παρὰ τὴν πληθώραν τῶν μορφῶν κατώρθωσε νὰ προσδώσῃ ἐξαιρετικὴν ἐνότητα εἰς τὸ θέμα τοῦ διὰ χρησιμοποίησεως διπλῆς ζώνης. Διὰ τῆς δευτέρας ζώνης ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς κοιλίας, ὅπου παρίσταται ὁ κῆπος τῶν Ἑσπερίδων, προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ συγκερασμὸν τῶν δύο προηγουμένων ομάδων καὶ ἐγκαινιάζει νέον τύπον ὑδρίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Μειδίας ἐπιχειρεῖ ἀπλῶς, τὸ κατορθώνει καλύτερον ἄλλος τεχνίτης, μεταγενέστερος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξαρτώμενος ἐκ τῆς τεχνοτροπίας του, ὁ ζωγράφος τὴν ὑδρίαν τοῦ Λονδίνου F 90: CV III Jc πίν. 101, 2 a-c. Πρβ. καὶ Compiègne CV πίν. 20, 7.

Ἄν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὰ χρονολογικὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται καὶ παρέρχονται οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθέντες τύποι, ἐν τούτοις ἐν γενικαῖς γραμμαῖς θὰ ἡδυνάμεθα ὡς ἐξῆς νὰ διαγράψωμεν ταῦτα: Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰ. ἔχομεν τὸν τύπον A 1 τῆς πρώτης ομάδος. Ἐξ αὐτοῦ κατάγεται ὁ τύπος A 2 καὶ ἐκ τούτου ὁ τύπος B τῆς αὐτῆς ομάδος. Οἱ τύποι A 1 καὶ A 2 ἐξαφανίζονται πολὺ ἐνωρίς, ἐνῶ ὁ τύπος B συνεχίζεται μέχρι τοῦ 430. Μετὰ τὸ 430 τὰ παραδείγματα καὶ τοῦ τύπου τούτου εἶναι σπάνια, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ἔπαυσε πλέον οὗτος νὰ ἀρέσῃ. Ἀντὶ τούτου ἡ δευτέρα ὁμάς, ἥτις ἀρχίζει σχεδὸν ἀπὸ τῶν ἰδίων χρόνων, συνηθίζεται περισσότερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐλευθέρου ρυθμοῦ, μέχρις οὔτου ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ ἐξῆς επικρατεῖ πλέον ὀριστικῶς ὁ «κλασσικὸς» τύπος.

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ τύπου τῆς ἡμετέρας ὑδρίας, ἃς προσπαθήσωμεν νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὴν καὶ εἰς ὠρισμένην χρονολογίαν. Τὸ σχῆμά της πρωτίστως φέρει εἰς τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 450. Διότι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑδρίαν τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ὅπου ἀκόμη ὁ λαιμὸς δὲν διακρίνεται σχεδὸν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ σώματος τοῦ ἀγγείου, ἡ δὲ κοιλία εἶναι ἀρκετὰ ἐξωγκωμένη¹, ἡ ὑδρία τοῦ Ἑθν. Μουσείου παρουσιάζει πλήρη ἁρμονίαν τῶν μερῶν αὐτῆς καὶ συμμετρίαν: ὁ λαιμὸς εἶναι ὑψηλὸς καὶ διακρίνεται ἀπὸ τοῦ κυρίου σώματος· ἡ κοιλία δὲν εἶναι πολὺ εὐρεῖα· ἡ ραδιότης τοῦ ὅλου ἀγγείου εἶναι ἤδη ἀρκούντως αἰσθητή· ἡ βάσις εἶναι διμερής.

Ἐξ ἄλλου ἡ ὑδρία τοῦ Λονδίνου CV πίν. 83, ὁμοία ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἰδικήν μας κατὰ τὸν τύπον καὶ τὴν διακόσμησιν, τοποθετεῖται μεταξὺ τοῦ 480 καὶ 460². Ἡ διακόσμησις ὅμως ταύτης περισσότερον ἐπιμεμελημένη καὶ αὐστηρά, παρουσιάζει αὐτὴν ἀρχαιοτέραν τῆς ἰδικῆς μας κατὰ μίαν περίπου δεκαετίαν. Ἡ ὑδρία τῆς Κοπενάγης 1351, τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς παραδόσεως, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸ 430. Καὶ ἐκ τοῦ σχήματος ὅμως καὶ ἐκ τῆς διακοσμήσεως φαίνεται ἀρκούντως παλαιότερα ἢ τοῦ Ἑθν. Μουσείου.

Ἐπειτα, ἐὰν παρατηρήσωμεν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν μορφῶν, βλέπομεν ὅτι κρατοῦν ἀκόμη μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ καλοῦ Γλαύκωνος (460) ἰδίως εἰς τὰς πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων τῶν θεραπεινίδων. Ἀλλ' ὁ ὀφθαλμὸς τῆς Ἑλένης ἔχων διπλὴν βλεφαρίδα ἀναγκάζει νὰ κατέλθωμεν ὀλίγον χαμηλότερον. Νομίζω λοιπὸν ὅτι εἴμεθα ἀσφαλέστεροι τοποθετοῦντες τὴν ὑδρίαν περὶ τὸ 450 καὶ μᾶλλον μεταξὺ τοῦ 450 καὶ 445.

Ἀπομένει ἤδη νὰ ἐξετασθῇ καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ ἀγγείου. Μετὰ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῆς τεχνοτροπίας ὅλων τῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰ. ἀγγειογράφων ἐξάγεται μὲ μεγάλην βεβαιότητα ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ ἀγγείου ἡμῶν εἶναι ὁ *Πολύγνωτος*. Μερικαὶ χαρακτηριστικαὶ λεπτομέρειαι εἰς τὰς μορφὰς τοῦ ἀγγείου κοιναὶ εἰς τὰ περισσότερα ἀγγεῖα τοῦ Πολυγνώτου δὲν καταλείπουν ἀμφιβολίαν ὅτι καὶ τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς ἐκείνου³.

Οὕτω ἡ διακόσμησις τῶν παρυφῶν τῶν χιτῶνων ἢ παρατηρουμένη εἰς τὸν Μενέλαον καὶ τὴν Ἑλένην, δηλ. διπλαῖ γραμμαὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων παρατίθενται μαῦραι κοκκίδες, ἀπαντᾷ εἰς τὰ περισσότερα ἀγγεῖα τοῦ Πολυγνώτου, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ στικτοὶ χιτῶνες ὡς παρουσιάζονται εἰς τὰς ἀνωτέρω μορφὰς τοῦ ἀγγείου ἡμῶν. Πρβ. ἀμφορέα Λούβρου G 430: Beazley ἀρ. 16 εἰς τὸν χιτῶνα τῆς Μαινάδος. — Ἀμφορ. Λονδίνου E 281: Beazley ἀρ. 18 εἰς τὴν γυναῖκα τὴν δεξιὰ τοῦ Τριπτολέμου ἱσταμένην. — Στάμνον Λονδίνου 96. 7-16. 5: Beazley ἀρ. 2 εἰς τὴν φεύγουσαν γυναῖκα, μόνον εἰς τὰς παρυφὰς τῶν χειρῶν· εἰς τὸν λαιμὸν ἔχει μὲν τὰς γραμμάς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς κοκκίδας. — Στάμνον Βρυξελλῶν A 134: Beazley ἀρ. 1 εἰς τὸν ἀγωνιζόμενον κατὰ

1 Πρβλ. Richter-Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases*, 1935, εἰκ. 81-86. — Σέμνης Παπασπυρίδης, Ὑδρία (ἐν περιοδικῷ «Ἀναγέννησις», 2 Ὀκτωβρ. 1926).

2 Ἡ δευτέρα χρονολογία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλέστερα.

3 Ὁ Καθηγ. κ. Beazley μοῦ ἔδωσε τὴν πρώτην ἰδέαν

περὶ τοῦ ζωγράφου, ὅτε εἶδε τὴν ὑδρίαν μου, νομίσας τότε ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ «ζωγράφου τοῦ Ἑκτορος». Κατὰ τὴν μελέτην μου ὅμως ἀντελήφθην ὅτι ἔχει μεγαλύτερας ὁμοιότητος πρὸς τὸν Πολύγνωτον. Τὴν ἰδέαν μου ταύτην ἐνίσχυσε καὶ ἡ Κα Καρούζου, καὶ ὁ κ. Beazley δὲ μετὰ ταῦτα ἐν ἐπιστολῇ του ἐπεβεβαίωσε τὴν γνώμην μου.

τῶν κενταύρων ὀπλίτην. Βλ. καί: Ὑδρίαν Νεαπόλεως: FR. 171, 1 εἰς τοὺς δύο πρὸ τῶν Μουσῶν νέους καὶ Beazley ἀρ. 14, 17, 26 εἰς τὰς ἀναξυρίδας τῶν παριστωμένων ἀμαζόνων.

Ὁ τύπος ἐπίσης τοῦ πολεμιστοῦ, ἰδίως ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὸν Αἴαντα μὲ τὸ κράνος του — τὸ ἰδιόρρυθμον κάπως κράνος τοῦ Μενελάου δὲν συνηθίζει ὁ τεχνίτης ἡμῶν καὶ ἴσως εἶναι μοναδικὸν παράδειγμα εἰς τὴν ὑδρίαν τοῦ Ἐθν. Μουσείου — ἢ κατατομή τοῦ προσώπου καὶ ὁ γυμνὸς κορμός, καθὼς καὶ ἡ ἄλλη λεπτομέρεια ἢ παρατηρουμένη εἰς τὸν Μενέλαον, δηλ. οἱ κάτωθεν τῆς περικεφαλαίας ἐπὶ τοῦ τραχήλου ὡς καὶ εἰς τὴν γενειάδα ἔμπροσθεν, προεξέχοντες ἀραιοί, ὀφιοειδεῖς, κάπως παχεῖς βόστρυχοι ἐπαναλαμβάνονται ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀγγεῖα τοῦ Πολυγνώτου (στάμνος Βρυξελλῶν A, 134. Ἀμφορεὺς Λονδίνου E 280: Beazley ἀρ. 17. Περίκη Συρακουσῶν 23507: Beazley ἀρ. 26. Κρατὴρ Βολωνίας 275: Beazley ἀρ. 11 ὁ καταφέρων διὰ τοῦ πελέκεως κτύπημα εἰς τὸν κένταυρον κ. ἄ.).

Καὶ διὰ τὰς ὁμοιότητας τῶν κεκρυφάλων πρβλ. ἀμφορ. Λονδίνου (Beazley ἀρ. 2), ἕτερον ἀμφορ. Λονδίνου (Beazley ἀρ. 18), ὑδρίαν Λονδίνου E 222 (Beazley ἀρ. 30) καὶ ὑδρίας Βρονσβίκης ἀρ. 157 καὶ 158: AZ. 1881 πίν. 15, 16.

Ὁμοιότης ἐπίσης μεγάλη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν — ἰδίως ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὴν Ἑλένην μετὰ τῆς διπλῆς βλεφαρίδος — καὶ εἰς τὸ πρόσωπον (μία λεπτομέρεια, ἢ μικρὰ λεπτὴ γραμμὴ ἢ σχηματίζουσα τὴν κάτω ὀπὴν τῆς ρινός). Ἀρκοῦμαι μόνον νὰ ἀναφέρω ὡς πλεόν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τὸ ὑπ' ἀρ. 2 Beazley, ἔνθα ἢ κατατομή τῆς φευγούσης γυναικὸς ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῆς Ἑλένης· στάμνον Ὁξφόρδης: CV III J πίν. 29-30: Beazley ἀρ. 3 (αἱ κατατομαὶ τῶν Διοσκούρων ἔχουν ὁμοιότητα πρὸς τὰς τῶν θεραπαινίδων). Στάμνον Gotha: Beazley ἀρ. 5 μετὰ τῆς κατατομῆς τοῦ κρατοῦντος τὴν λύραν νέου καὶ τῆς Ἑλένης.

Δὲν ἀπομένει λοιπὸν οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἡ ὑδρία τοῦ Ἐθν. Μουσείου προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Πολυγνώτου. Ἀλλ' εἰς ποίαν περίοδον τῆς σταδιοδρομίας του ὁ Πολύγνωτος ἐξωγράφησε ταύτην;

Ἡ ὅλη σταδιοδρομία τοῦ Πολυγνώτου θὰ ἡδύνατο νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὁ τεχνίτης μιμούμενος τὸν ζωγράφον τῶν «Νιοβιδῶν», τοῦ ὁποῦ πικανώτατα εἶναι μαθητὴς (Beazley, VA, 171), ἀρέσκεται εἰς πολὺν ἀπλᾶς συνθέσεις: δύο ἢ τὸ πολὺ τρεῖς μορφαὶ ἀπαρτίζουν τὴν ὅλην παράστασιν. Ἡ διπλῆ βλεφαρὶς ἀρχίζει νὰ παρατηρῇται μόνον εἰς τὰ τελευταῖα ἀγγεῖα τῆς περιόδου ταύτης. Τὰ θέματα τῆς προτιμήσεώς του εἶναι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κυρίως πολεμισταὶ (ἀμαζονομαχίαι-κενταυρομαχίαι) καὶ διονυσιακαὶ παραστάσεις, σπανιώτερον ὅμως ἀπεικονίζονται καὶ ἄλλα θέματα.

Εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς ἄλλης περιόδου αἱ παραστάσεις γίνονται συνθετώτεραι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μορφῶν αὐξάνει. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, τὸ ὁποῖον προτιμᾷ τώρα εἶναι, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἢ στάμνος, εἰς τὰ εὐρέα τοιχώματα τῆς ὁποίας ἡδύνατο ἐν πάσῃ ἀνέσει νὰ ἀπεικονίξῃ τὰ θέματά του. Προτιμᾷ νὰ παριστᾷ τώρα πρὸ παντὸς θυσίας ἢ νέους μετὰ γυναικῶν, ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ λαμβάνῃ ὡς θέματα ἀμαζονομαχίας καὶ κενταυρομαχίας.

Μετάβασιν ἐκ τῆς πρώτης περιόδου εἰς τὴν δευτέραν ἀποτελεῖ ὁ ἀμφορεὺς Λονδίνου Ε 284: Beazley ΑV. τελευταῖον.

Ἡ ὑδρία τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἔχει, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, πολλὰ ἀκόμη στοιχεῖα τῆς πρωΐμου κλασσικῆς ἐποχῆς. Αἱ ὁμοιότητες αὐτῆς εἶναι μεγαλύτεραι πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς α' ομάδος, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀνήκη, καὶ μάλιστα πρὸς τὰ παλαιότερα τῆς ομάδος ταύτης. Δηλ. ἐὰν ἠθέλομεν νὰ κατατάξωμεν τὰ κυριώτερα τῶν ἀγγείων τοῦ Πολυγνώτου κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, θὰ πρέπη νὰ ἔχουν ταῦτα τὴν ἐξῆς ἀκολουθίαν:

Α' Ομάς:

1. Στάμνος Βρυξελλῶν Α 134: Beazley ἀρ. 1.
2. Ἀμφορεὺς Λούβρου G 430: Beazley ἀρ. 16.
3. Κρατὴρ Νεαπόλεως: Beazley ἀρ. 13 bis.
4. Ὑδρία Ἐθνικοῦ Μουσείου.
5. Πελίκη Συρακουσῶν 23507: Beazley ἀρ. 26.
6. Ἀμφορεὺς Λονδίνου Ε 281: Beazley ἀρ. 18.
7. Ὑδρία Λονδίνου Ε 222: Beazley ἀρ. 30.
8. Ἀμφορεὺς Λονδίνου Ε 272: Beazley ἀρ. 14.

Β' Ομάς:

1. Στάμνος Λονδίνου Ε 455: Beazley ἀρ. 4.
2. Στάμνος Λονδίνου 96. 7-16 5: Beazley ἀρ. 2.
3. Στάμνος Gotha: Beazley ἀρ. 5.
4. Στάμνος Oxford: CV πίν. III J Beazley ἀρ. 3.
5. Στάμνος Oxford: 522: Beazley ἀρ. 10.
6. Ἀμφορεὺς Λονδίνου Ε 280: Beazley ἀρ. 17.
7. Κρατὴρ Βολωνίας 275: Beazley ἀρ. 11.

Ἡ ὑδρία τοῦ Ἐθν. Μουσείου δὲν εἶναι μόνον ἐκ τῶν παλαιότερων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐκ τῶν ὠραιότερων ἀγγείων τοῦ Πολυγνώτου καὶ εἶναι δυσάρεστον ὅτι δὲν σφύζεται ἀκεραία ἢ παρὰστασις. Καὶ ὅπως ὅμως τώρα ἔχει δὲν παύει νὰ εἶναι ἐν τῶν πολυτιμότερων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν Μουσείου.

UNE STATUE-CARYATIDE D'UNNEFER,

PREMIER PRÊTRE D'OSIRIS A L'ÉPOQUE DU PHARAON RAMSÈS II
DE LA XIXÈME DYNASTIE (1250 ANS AVANT J. C.)
AU MUSÉE NATIONAL D'ATHÈNES (N° 106)
ET L'IMPORTANCE DE SES INSCRIPTIONS POUR LA GÉNÉALOGIE D'UNNEFER

PAR GRÉGOIRE LOUKIANOFF

Les anciens Égyptiens n'érigaient jamais de monuments, statues, stèles votives ou funéraires, sans un but défini.

En étudiant un monument quelconque de l'ancienne Égypte, il faudra avant tout chercher à comprendre ce but-cause de son érection.

Une fois ce problème résolu, on voit ce même monument sous un nouveau jour.

J'ai trouvé cette statue-caryatide d'*Unnefer* au Musée National d'Athènes en 1935 et, comme elle était encore inédite, je l'ai décrite dans la série de mes articles sur « Les chefs-d'œuvre inconnus de la collection égyptienne du Musée National d'Athènes », publiés dans « *La Semaine Égyptienne* » en 1937 et dont je donne ici la liste suivante :

1. Statue d'un hippopotame de l'époque prédynastique en diorite, haute de 0^m 24. Nos 15-16 du journal, page 26.
2. Grande statue de l'Ancien Empire d'une femme moulant des grains, en bois de sycomore, haute de 0^m 60. Nos 7-8, page 23.
3. Buste d'un pharaon de la XIIÈME dyn. en quartzite jaune, haut de 0^m 33. Nos 17-18, page 27.
4. Statue de la XIIÈME dyn. d'un prêtre d'Ammon *Turai* en grès, haute de 0^m 80. Nos 19-20, page 23.
5. Tête en granit violacé du pharaon Toutankhamon, de la XVIIIÈME dynastie, haute de 0^m 14. Nos 11-12, page 10.
6. Stèle de la XIXÈME dyn. avec une scène d'adoration par Ramsès II de son aïeul divinisé Amenhotep Ier, en grès, haute de 0^m 59. Nos 9-10, page 28.
7. Statue-caryatide d'un prêtre *Unnefer* de la XIXÈME dyn., en granit rose, haute de 0^m 76. Nos 13-14, page 4.
8. Statue magique du quatrième prophète d'Ammon, *Mentouemhat*, de la XXVÈME dyn., en granit noir, haute de 0^m 48. Nos 21-22, page 26.

9. Statue d'un prêtre, *Psamtik-Sa-Neit*, de la XXVIème dynastie, en schiste verdâtre, haute de 0^m62. N°s 23-24, page 26.

10. Statue d'un prêtre, *Ankh-Ba-Djedt*, de l'époque ptolémaïque, en granit noir, haute de 0^m37. N°s 3-4, 1938, page 23.

L'étude des textes de la statue-caryatide d'Unnefer du Musée National d'Athènes me donna quelques traits curieux de la généalogie d'Unnefer, qui n'existent pas sur les autres monuments du même personnage au Musée du Caire, au Musée du Louvre et ailleurs. D'après les données d'une douzaine de monuments d'Unnefer, j'ai pu faire cette étude sur la généalogie d'Unnefer.

M. G. Legrain, dans son travail magistral sur « Les recherches généalogiques » publié dans les volumes 31 et 32 du *Recueil des Travaux...*, a réuni et étudié plus de 65 monuments en relation d'une façon ou d'une autre avec le nom du premier prêtre d'Osiris Unnefer.

Mais, malgré cette quantité impressionnante de monuments réunis, il s'égare dans ces études faute d'idée directrice et faute d'analyse suffisante; il n'a pas pu préciser la parenté d'Unnefer.

S'il avait trouvé l'idée qui inspirait l'érection de ces monuments, il n'aurait pas eu besoin de recourir parfois aux corrections de textes, qui ne présentaient pas d'obscurité.

Ayant abouti dans mon analyse à des résultats un peu différents de ceux de Legrain, je les publie tels qu'ils sont.

La plupart des monuments qui portent le nom du premier prêtre d'Osiris Unnefer sont sûrement de la même provenance — de la ville d'Abydos.

En 1862 Mariette a trouvé à Abydos une stèle avec le nom du prêtre Unnefer, datée de la 42ème année du règne du pharaon Ramsès II de la XIXème dynastie, dans le petit temple de l'Est, situé loin de la ville d'Abydos, presque au désert.

En décrivant cette trouvaille, Mariette ajoute que selon l'enquête qu'il a faite sur place on peut supposer que la statue-caryatide du prêtre Unnefer du Musée du Louvre provient aussi de ce petit temple.

On peut donc supposer qu'une autre statue-caryatide d'Unnefer, toute pareille, qui se trouve actuellement au Musée National d'Athènes, ainsi que la statue acéphale d'Unnefer du Musée du Caire, sont aussi de la même provenance.

Un groupe d'Unnefer avec son père Meri, du Musée du Caire, a été trouvé par M. Flinders Petrie également à Abydos.

Amélineau a trouvé à Abydos encore deux vases avec le nom du prêtre de la déesse Maat, Minmes, frère d'Unnefer et fils de Hora.

Malheureusement nous n'avons pas jusqu'à présent assez de pièces pour reconstruire ce petit temple funéraire d'Unnefer à l'Est d'Abydos, si étrange de l'extérieur, pour lequel les statues d'Unnefer, qui se trouvent actuellement aux Musées d'Athènes, du Louvre, du Caire, etc, servaient de colonnes et de caryatides.

L'ensemble des textes gravés sur tous ces monuments donne un arbre généalogique du premier prêtre d'Osiris, *Unnefer*, avec une particularité très curieuse au sujet de ses frères, qui le suivent dans les textes de tous ces monuments dans un ordre très strict selon leur parenté plus proche et plus importante avec *Unnefer*: *Meri*, *Parahotep*, *Minmes*, *Nebamon*.

La statue-caryatide d'*Unnefer* (N.106) du Musée National d'Athènes (Fig. 1), en granit gris rose, est conservée jusqu'aux genoux; le bas de la statue manque. Sa hauteur actuelle est 0^m76, sa largeur 0^m42, sa profondeur est 0^m34.

Cette statue a la forme particulière d'un pilastre, qui servit de support architectural, de la même forme qu'une statue-caryatide d'*Unnefer* du Musée du Louvre (A. 66) en diorite (?) (Fig. 5).

Le premier prêtre d'Osiris, *Unnefer*, est représenté debout, ayant sous ses bras deux bâtons verticaux, celui du côté droit, couronné de la tête de la déesse Hathor avec le disque lunaire et deux cornes, et celui du côté gauche couronné de la tête du dieu Osiris.

Le prêtre *Unnefer* porte dans ses mains une colonne hathorique avec une image du dieu Anubis-chacal au-dessus.

Sur la poitrine d'*Unnefer* on voit gravés deux cartouches du pharaon Ramsès II, celui de droite porte le nom de couronnement de ce pharaon *User-Maat-Ra Sotep en Ra* (c'est-à-dire en traduction: Forte vérité de Ra, choisie par Ra) et celui de gauche porte le nom propre de Ramsès II *Meri-Amon-Ramessu* (c'est-à-dire en traduction: Aimé par Ammon, né de Ra).

Tout le corps de la statue, les deux bâtons et la colonne hathorique sont couverts d'un texte hiéroglyphique de plusieurs colonnes.

En voici la traduction.

Sur le bâton hathorique: «Hathor, maîtresse de Akhori (ville de la province d'Oxyrrynchos), Isis, maîtresse d'Akhoui».

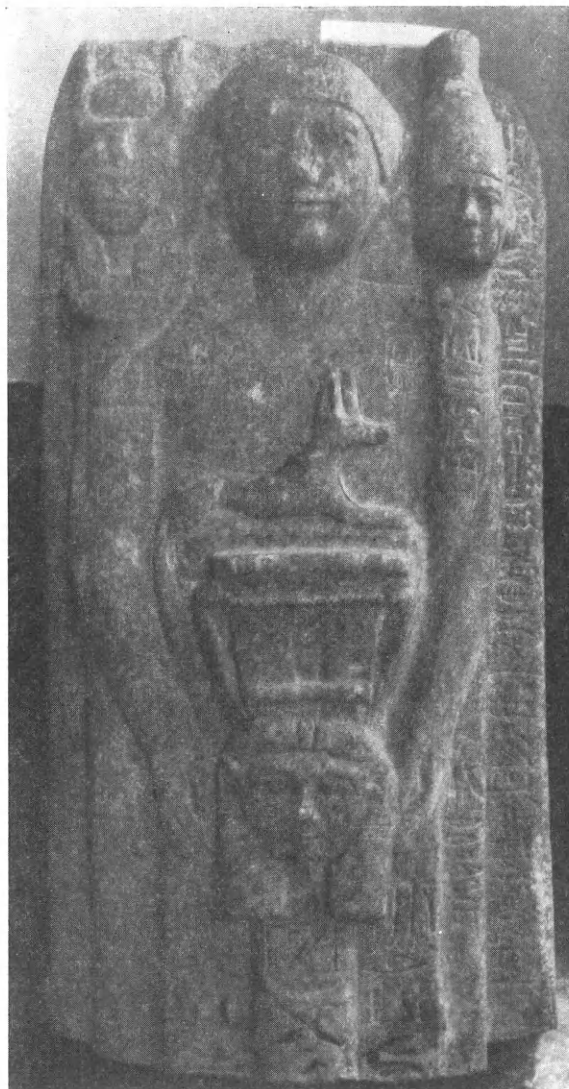

Fig. 1. Statue-caryatide du prêtre Unnefer, du Musée National d'Athènes.

Sur le bâton osirique: « Osiris, maître de la terre de vie, Anubis, maître de Roquerert (un des cercles de l'Enfer égyptien). »

Sous la main droite d'*Unnefer*: « Le premier prêtre d'Osiris *Unnefer*..... »

Sous la main gauche d'*Unnefer*: « Le premier prêtre *Unnefer*..... »

Sur la colonne hathorique: « Hathor, maîtresse de Paru..... »

Sur le côté droit il y a trois colonnes de texte: une colonne sur le bâton hathorique (côté droit):

« Maître de la ville, gouverneur de la ville [*Pa*]rahote^p véridique, le premier prêtre d'Osiris *Tat* véridique, né par *Maianou* véridique; son frère, que vive son nom, le premicr prêtre d'..... »

Une colonne sur la face du côté droit:

« Le premier prêtre d'Osiris *Unnefer*, véridique.

Il dit: Oh! tous les prêtres du dieu Upuatou (dieu-ouvreur des chemins), propres dans tous ses mois, tenez pour moi vos deux mains pour faire revivre l'offrande, sortant de..... »

Une colonne sur le côté droit:

« Le premier prêtre d'Osiris, *Unnefer*, véridique, le juge, le premier prêtre d'Osiris *Meri*..... »

Sur le côté gauche, il y a deux colonnes de texte: une colonne sur le bâton osirique (côté gauche):

« Le maître de la ville, le gouverneur de la ville, *Nebamon*, véridique, le noble, le prêtre *Rames*, véridique, né par *Chera*, véridique, son frère, le premier prêtre *Unnefer*..... »

Une colonne sur le côté gauche:

« Le premier prêtre d'Osiris, *Unnefer*, véridique, la maîtresse de la maison, *Tai*, véridique. »

Sur le dos de la statue il y a trois colonnes de texte:

1. « Le premier prêtre d'Osiris *Unnefer*, véridique, son frère, le maître de la ville, le gouverneur, *Parahote^p*, véridique.... »

2. « Le premier prêtre d'Osiris *Unnefer*, véridique, sa soeur (femme), la maîtresse de la maison, pallacide d'Osiris [*Tai*].... »

3. « Le premier prêtre d'Osiris, *Unnefer*, véridique, le noble, le premier prêtre d'Osiris, *Meri*.... »

L'abondance des noms de parenté d'*Unnefer*, que nous étudierons plus loin ensemble avec d'autres monuments d'*Unnefer*, donne une valeur historique à cette statue du Musée National d'Athènes.

Le monument principal de la famille d'*Unnefer* est le groupe d'*Unnefer* et de son père *Meri*, du Musée du Caire (N. 35257), en granit rose (Fig. 2).

Ce groupe est fait pour *Unnefer* lui-même; car toute sa parenté y est mentionnée en fonction de son nom.

Il nous donne de sa famille la composition suivante:

Fig. 2. Groupe du prêtre Unnefer et de son père Meri, du Musée du Caire, N° 35257.

1. Maîtresse de la maison, *Maiani*; son père, le premier prêtre d'Osiris, *Tat*; née de *Buia*.

2. Premier prêtre d'Osiris *Unnefer*, fils du premier prêtre d'Osiris *Meri*, fils du premier prêtre d'Osiris *Hat*, né de *Juü*; mère *Maiani*, fille du premier prêtre d'Osiris

Tat, née de *Buia*, maîtresse de la maison, pallacide d'Osiris *Tai*, fille du chef des greniers *Queni*, née de *Uaai*.

3. Cinq fils d'Unnefer: 1) Le prêtre, le chef du palais *Rames*, 2) le prêtre d'Isis *Jura*, 3) le prêtre d'Osiris *Saast*, 4) le prêtre d'Horus *Ut*, 5) le prêtre-purificateur d'Osiris *Meri* et cinq filles d'Unnefer: 1) *Chera*, 2) *Uaai*, 3) *Ast-nefert*, 4) *Mut-nefert*, 5) *Buia*.

Fig. 3. Stèle du prêtre Unnefer et de sa femme *Taï*, dite *Nefertati*, du Musée du Caire. N° 34505.

4. Son frère, le prêtre-purificateur *Meri*.

Le titre et le nom *Meri* ainsi que son image sont gravés sur l'avant de la chaise près des genoux de son père *Meri*, qui est aussi le père d'Unnefer.

Sa place étrange et sa position à côté de son père indiquent qu'il n'est que le frère consanguin d'Unnefer, issu du même père *Meri*.

Le fils cadet d'Unnefer a été appelé *Meri* en l'honneur de son oncle et de son grand-père et il avait, comme son oncle, le titre de prêtre-purificateur.

Un monument non moins important pour la famille d'Unnefer est une stèle du Musée du Caire N 34505 au nom d'Unnefer, datée de la 42ème année du règne de Ramsès II, trouvée à Abydos.

Nous constatons par le texte de cette stèle que le premier prêtre d'Osiris Unnefer qui était fils du premier prêtre d'Osiris *Meri* et de sa femme, musicienne d'Osiris, *Maianni*, avait pour femme, la maîtresse de la maison, pallacide d'Osiris, *Tai*, dite *Nefertari*, fille du chef des greniers de Haute et de Basse Égypte *Queni* et de sa femme *Uaai*.

Unnefer avait, selon le texte de cette stèle, deux frères: le gouverneur de ville, vizir *Parahotep* et le premier prêtre d'Ankhour *Minmes*.

Ainsi nous y trouvons, outre la famille d'Unnefer et de sa femme *Tai*, l'indication de deux frères d'Unnefer, *Parahotep* et *Minmes*.

Établissons donc que *Parahotep* tient partout la première place parmi les frères d'Unnefer.

Il la tient en qualité de frère le plus proche d'Unnefer — frère consanguin par leur mère commune *Maiani* et en même temps par son père *Tat*, qui, étant père de *Maiani*, était aussi son grand-père.

Cette particularité compliquée donne à *Parahotep* la première place immédiatement après *Unnefer* et *Tai* à la fois sur la statue-caryatide du Musée d'Athènes et sur la statue acéphale d'Unnefer du Musée du Caire, N. 35258 (Fig. 3).

Les textes de deux vases en terre-cuite trouvés par Amelineau à Abydos nous donnent :

1. Le prêtre de Maat *Minmes*, son frère, son fils (?) le gouverneur de ville, vizir du Nord et du Sud *Parahotep*.

2. Le prêtre de Maat *Minmes*, fils du noble, du prêtre de Maat *Hora*.

Le texte de la table d'offrandes du Musée du Caire N. 23095 nous indique que *Minmes* était le fils du prêtre *Hora* et de la dame *Anit*.

Nous voyons que *Minmes* ne pouvait être tout au plus que le demi-frère d'Unnefer mais, bien que né d'un père et d'une mère différents, ayant *Maiani*, mère d'Unnefer, pour marâtre (Fig. 4).

Le monument acéphale d'Unnefer du Musée du Caire mentionne deux frères d'Unnefer :

1. Son frère, le gouverneur de ville *Parahotep*.

2. Son frère, le gouverneur de ville, vizir *Nebamon*.

Et la statue-caryatide d'Unnefer du Musée d'Athènes ajoute encore quelques parents à la famille d'Unnefer.

1. Le gouverneur de ville, *Parahotep*, fils du premier prêtre d'Osiris *Tat*, né de *Maiani*; son frère, que son nom vive, le premier prêtre [d'Osiris *Unnefer*].

2. Le gouverneur de ville, vizir *Nebamon*, fils du prêtre *Rames*, né de *Chera*; son frère le premier prêtre de Ra *Unnefer*.

La statue-caryatide d'Unnefer du Musée du Louvre répète la même parenté d'Unnefer, que nous avons mentionnée déjà en étudiant les monuments précédents (Fig. 5).

Le frère d'Unnefer *Nebamon* ne pouvait être que cousin germain d'Unnefer : il était fils du prêtre *Rames* et de la dame *Chera*, les parents sans aucune doute les plus proches d'Unnefer, car *Unnefer* a appelé de leurs noms son fils aîné *Rames* et sa fille aînée *Chera*.

Nous avons constaté déjà un fait analogue pour l'autre fils d'Unnefer *Meri* ainsi appelé en l'honneur du frère consanguin d'Unnefer *Meri* et de son grand-père *Meri*.

M. Flinders Petrie dans son « History of Egypt », vol. III, p. 90, ajoute encore quelques parents à la famille d'Unnefer : le prêtre *Khaemnas*, fils de *Meri* et de *Maiani*, et le prêtre *Pennesutai*, fils de *Hora* et de *Maiani*.

La famille d'Unnefer, habitant à Abydos, était composée des prêtres de presque tous les cultes existants en Égypte, qui étaient tous professés à Abydos aux temps du Nouvel Empire.

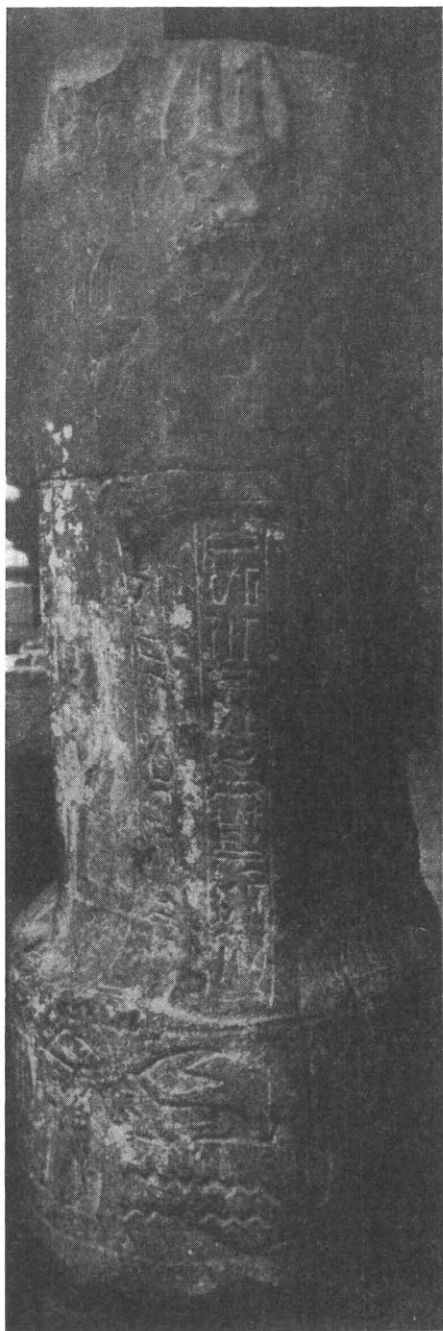
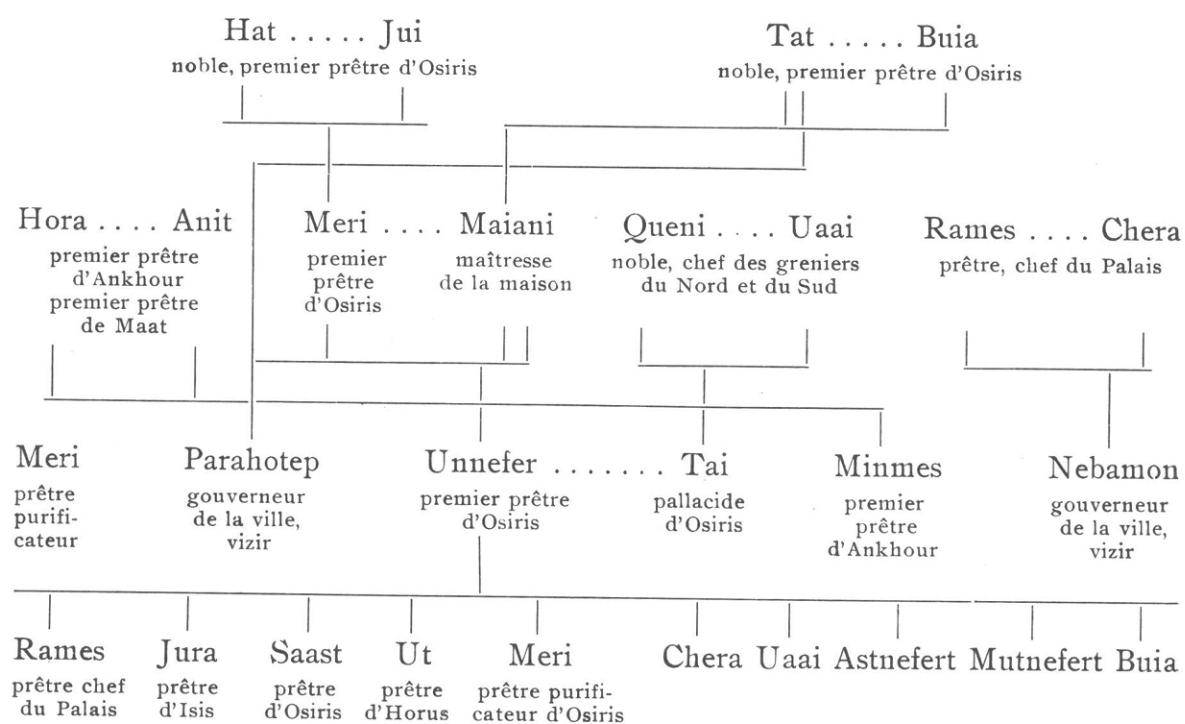

Fig. 4. Côte gauche du monument acéphale d'Unnefer du Musée du Caire, N° 35258.

Fig. 5. Statue-caryatide du prêtre Unnefer du Musée du Louvre, A. 66.

Arbre généalogique de la proche parenté du prêtre Unnefer.

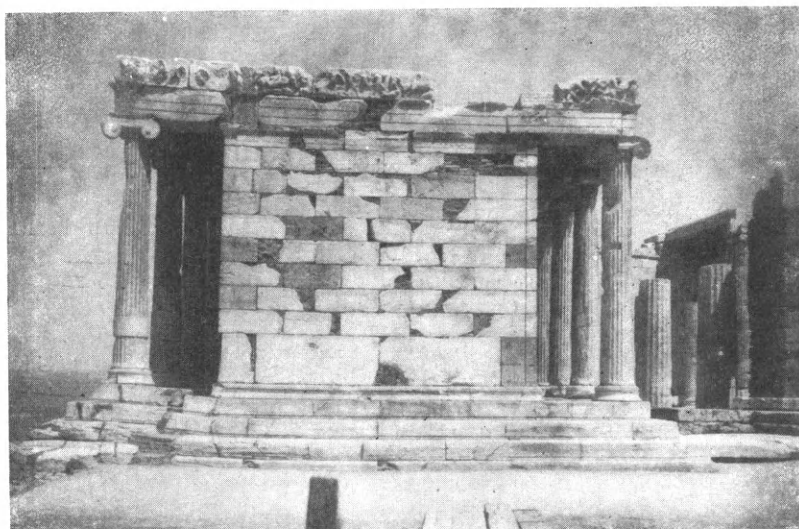

GRÉGOIRE LOUKIANOFF

Η ΝΕΑ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ (1935-1939)

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΥ

Α'. ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΥΡΓΙΟΥ ΠΡΟΣ ΝΕΑΝ ΑΥΤΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΝ

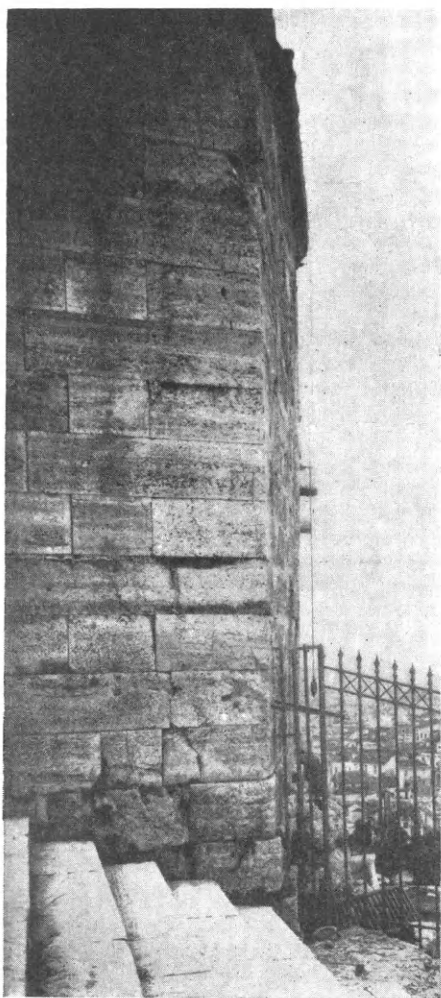
Εἰκ. 1. Ἡ πρὸ μεσημβριάν ἄποψις τοῦ ναοῦ ἐν ᾗ ἐμφαίνεται ἡ καθίζησις τοῦ κρηπιδώματος.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ. Κατεδαφίζων κατὰ τὸ ἔτος 1933 Τουρκικὸν ἐτοιμόρροπον προμαχῶνα κείμενον εἰς τὸ πρὸς μεσημβριάν ἄκρον τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ κατ' ἐπέκτασιν σχεδὸν τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τῶν ἀρχαιοτέρων Προπυλαίων, παρατήρησα ὅτι οἱ βράχοι, ἐφ' ὧν ἡδράζετο ὁ προμαχὼν οὗτος ἦσαν ἐντελῶς ἀπεσπασμένοι ἀπὸ τὸν κύριον βράχον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ μόλις συνεκρατοῦντο εἰς τὴν θέσιν των διὰ τινων χαλίκων καὶ φυτῶν. Δι' ὃ ἠναγκάσθην νὰ προβῶ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τούτων, κατασκευάσας πρὸς τοῦτο εἰδικὸν ἰκρίωμα πρὸς ἀποτροπὴν οἰουδήποτε ἀπευκταίου.

Ἡ πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὑπαρξίς τοιούτων ὄγκων ἀπεσπασμένων ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ παρόμοιαι παρατηρήσεις γενόμεναι εἰς τὸν βράχον τῆς βορείας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, αἱ διάφοροι καθιζήσεις τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1), ὡς καὶ ἡ ἐξόγκωσις τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ πύργου (εἰκ. 2), μὲ ἔπεισαν ὅτι πάντα ταῦτα ὠφείλοντο εἰς καθιζήσιν τῶν θεμελίων, ἐφ' ὧν ἡδράζετο ὁ ναός.

Ἐπὶ τῇ γνωστοποιήσει τῶν φόβων μου τούτων εἰς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον, τοῦτο ὥρισεν ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν κ.κ. Ἀγγ. Οἰκονόμου Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῶν Δημοσίων Ἔργων, Α. Δημητρακοπούλου Διευθυντοῦ τοῦ τμήματος σχεδίου πόλεως τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνίας, Γεωργ. Π. Οἰκονόμου Διευθυντοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, Α. Ὁρλάνδου Διευθυντοῦ τοῦ γραφείου συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως

τῶν ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων, Ν. Κυπαρίσση Ἐφόρου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου, Θ. Μιχαλοπούλου Διευθυντοῦ τῶν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, Γ. Πάντζαρη Νομομηχανικοῦ ἐν τῇ αὐτῇ ὑπηρεσίᾳ, Νικ. Κρητικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Σεισμολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, Ἀ. Ρουσσοπούλου Καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου,

Εἰκ. 2. Ἐξόγκωσις τοῦ τοίχου κατὰ 0,10 τοῦ πρὸς δυσμὰς περιβλήματος.

Εἰκ. 3. Ἡ πρὸς δυσμὰς ὄψις τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ ἐν ᾗ ἐμφαίνονται τὰ κάθετα ῥήγματα τοῦ περιβλήματος.

Γ. Γεωργαλᾶ Καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐμοῦ πρὸς ἐξέτασιν τῆς ὅλης καταστάσεως τοῦ τε ναοῦ καὶ τοῦ πύργου.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνελθοῦσα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὴν 12^{ην} Ἰανουαρίου 1934 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ τότε ὑπουργοῦ κ. Ἰ. Μακροπούλου, ἀφοῦ ἐξήτασε τὰς ὑπαρχούσας ρωγμὰς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου τοῦ πύργου (συμπληρωθείσας εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν δι' ἐνθέτων πλίνθων) (εἰκ. 3), τὴν ἀπόσπασιν ἀμφοτέρων τῶν ἐγκαρσίων τοίχων ἀπὸ τῆς δυτικῆς προσόψεως, τὴν κατὰ 10 καὶ πλέον ἑκατοστὰ ἐξόγκωσιν ταύτης κατὰ τὸ κέντρον τῆς ἐπιφανείας ταύτης, ὡς καὶ τὴν ἀνώμαλον καθίζησιν

τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἰδίως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ (περὶ τὰ 0,20), ἀπεφάνθη ὅτι δὲν ὑφίσταται μὲν ἄμεσος κίνδυνος καταπτώσεως τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ διὰ τῆς ἀνορύξεως φρεάτων ἐπὶ τοῦ δαπέδου του, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως ὑποστηριχθῶσιν ἡ δυτικὴ πλευρὰ καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν γωνία τοῦ πύργου δι' ἰσχυροῦ ἱκριώματος. Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ συνίστα ταυτοχρόνως καὶ τὴν καταλληλοτέραν διαρρύθμισιν τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως. Προτάσει δὲ τοῦ ἰδίου ὑπουργοῦ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτοῦ τῆς 13 Ἰανουαρίου 1934 ἐνέκρινεν πίστωσιν ἐκ δραχμῶν ἑκατὸν χιλιάδων πρὸς ἔναρξιν τῶν ἔργων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, καὶ τὴν διαρρύθμισιν τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐγκριθείσης καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης.

Εἰκ. 4. Ἀποψὶς τοῦ θόλου τῆς Τουρκικῆς κρύπτης, ἧς ὁ πυθμὴν ἐξικνεῖται μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ θόλου, κάτωθεν ριπτὰ χῶματα καὶ ὀγκόλιθοι. (φωτ. Ἱταλικῆς Ἀρχ. Σχολῆς).

Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀπαιτούμενου ἱκριώματος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πύργου προέβην εἰς τὴν ἀνόρυξιν φρεάτος πρὸς ἐξέτασιν τῶν θεμελίων παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὴν μερικὴν ἐκβάθυνσιν τῆς ἐν τῷ σηκῷ κατασκευασθείσης κρύπτης κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ ναοῦ ἐν ἔτει 1687.

Αἱ ἐκσκαφαὶ αὗται ἀπέδειξαν: ὅτι οἱ πρὸς δυσμὰς καὶ μεσημβρίαν τοῖχοι τοῦ σηκοῦ ἠδράζοντο ἐπὶ κυβολίθων ἐκ πώρου, ἐντελῶς σεσαθρωμένων καὶ ὅτι ὑπὸ τούτους εὐρίσκοντο ῥιπτὰ χῶματα καὶ ἀκατέργαστοι ὀγκόλιθοι, ἐξ οὗ εἶχε προέλθει καὶ ἡ μεγάλη καθίζησις τῶν τοίχων τούτων (εἰκ. 4).

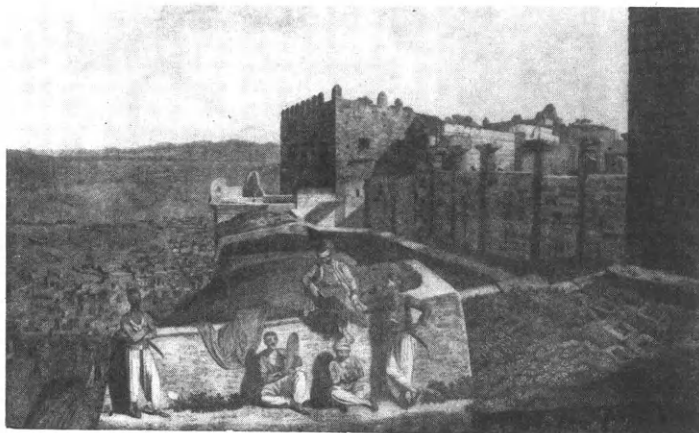
Συνεπεία τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐνεκρίθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 59959 τῆς 7ης Σεπτεμβρίου 1935 ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἡ σχετικὴ πρᾶξις τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου περὶ ἀποσυνθέσεως τοῦ ναοῦ, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος, ὡς καὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν περιβλήματος, ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ κατ' ἐπέκτασιν τούτου κατασκευασθέντος πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ τουρκικοῦ πυροβολείου νεωτέρου τοίχου.

Ἡ ἀνακαίνισις τῶν τοίχων τοῦ πύργου θὰ ἐγίνετο διὰ νέου ὕλικου, προερχομένου ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς, (ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀρχαῖον ὕλικόν τοῦ περιβλήματος), ἀνατοποθετουμένων εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν τῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων λίθων διατηρησίμων. Οἱ δὲ ἐλλείποντες λίθοι τοῦ ναοῦ θὰ συνεπληροῦντο διὰ μαρμάρων.

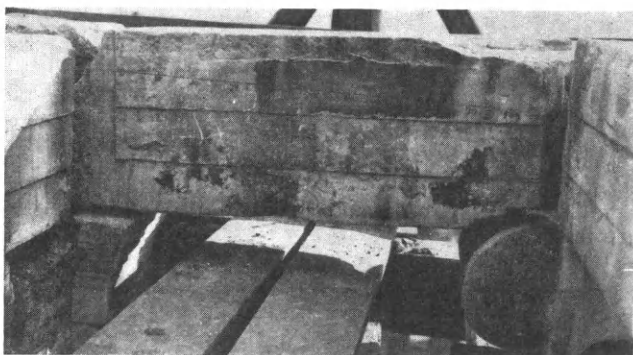
ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ. Αἱ ἐργασίαι τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ναοῦ ἤρξαντο τὴν 16^{ην} Ὀκτωβρίου 1935.

Ὡς γνωστὸν ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης κατηδαφίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1687, ὅπως ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ πυροβολεῖον (εἰκ. 5). Εἰς τὸ κέντρον δὲ τοῦ ναοῦ καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον αὐτοῦ κατεσκευάσθη δεξαμενὴ ἢ κρύπτη (εἰκ. 3).

Τὸ ὕλικόν τοῦ ναοῦ ἐνετοιχίσθη τότε ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ κατασκευασθέντος κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μεταξὺ τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τοῦ βάθρου τοῦ μνημείου τοῦ Ἀγρίππα. Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ τείχους τούτου (1833-34) τὸ ἀνευρεθὲν ὕλικόν τοῦ ναοῦ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Schaubert, Ross καὶ Hansen, ὅπως ἀναστηλώσωσι τὸν ναὸν ἐπὶ τοῦ κατὰ χώραν κρηπιδώματος, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιχειρηθῇ προηγουμένως ἰσο-

Εἰκ. 5. Ἀποψὶς τοῦ Τουρκικοῦ πυροβολείου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 6. Τὸ γωνιαῖον πρὸς δυσμὰς ἐπιστύλιον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, λαξευθὲν κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν αὐτοῦ, ὅπως ἰσοφαρίσῃ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕψους τῶν βάσεων τῆς παραστάδος καὶ τοῦ γωνιαίου κίονος. Ἡ ἄλλη γωνία τοῦ αὐτοῦ ἐπιστυλίου δὲν προσηρμόζετο εἰς τὸ τοῦ σηκοῦ.

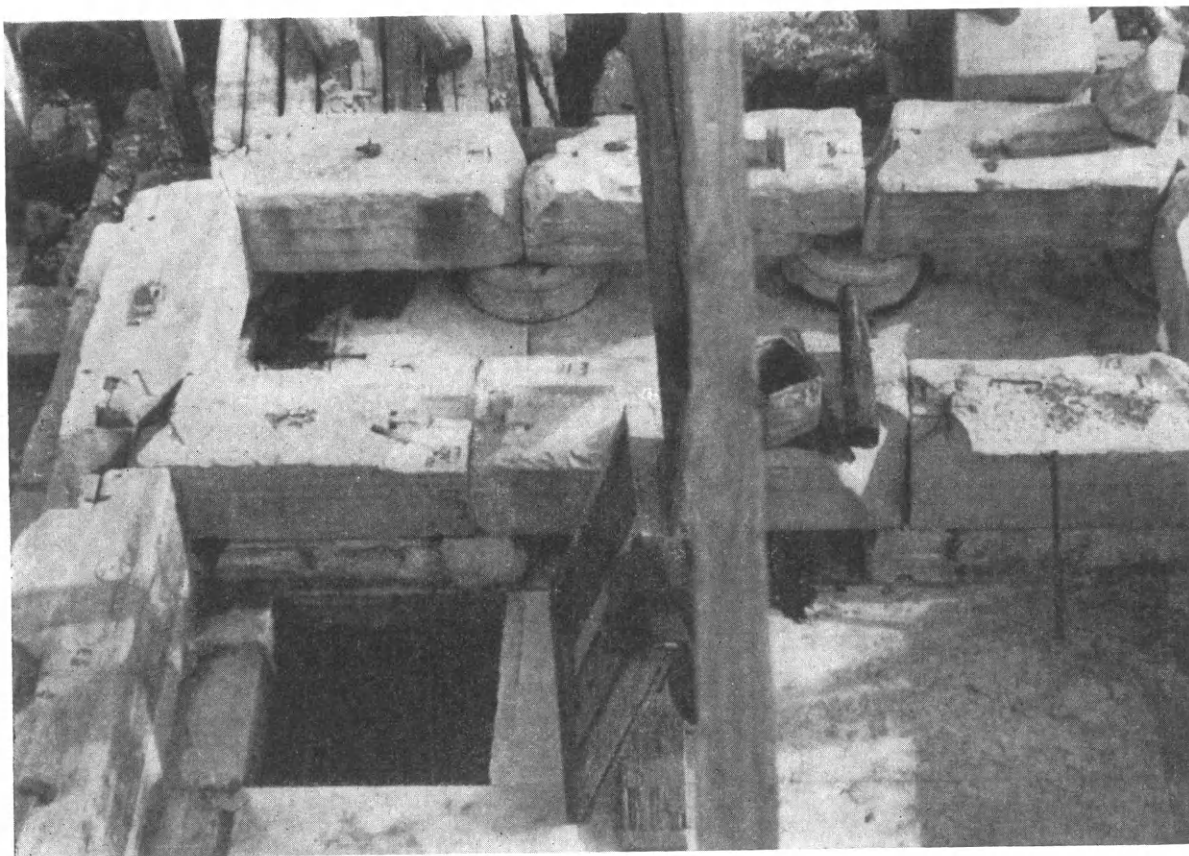
πέδωσις τούτου¹, δι' ὃ καὶ διτηρηθήσαν κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ναοῦ σχεδὸν ὅλαι αἱ ὑψομετρικαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ βάθρου μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ἐπιστυλίων. Ὅπως δὲ ὀριζοντιώσωσι ταῦτα ἠναγκάσθησαν νὰ λαξεύσωσι τὴν πρὸς τὴν ΝΔ γωνίαν ἑδραν τοῦ ἐπιστυλίου τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἐπὶ ὕψους 0,07, ἵνα ἰσοφαρίσωσιν ἐν μέρει τὴν ἐξ εἴκοσι δύο ἑκατοστῶν ὑφισταμένην ὑψομετρικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς βάσεως τοῦ γωνιαίου ΝΔ κίονος καὶ τῆς ἀντιστοίχου παραστάδος τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 6). Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐλαξεύθησαν αἱ θέσεις, ἐφ' ὧν ἡδράζοντο βάσεις κίωνων τινῶν τῶν προστάσεων, ἐνῶ ἀνυψώθησαν αἱ βάσεις ἄλλων δι' ὑποστρώματος ἐξ ἀμμοκονίας. Κατὰ δὲ τὴν ἀποσύνθεσιν ἐξηκριβώθη ὅτι αἱ

πλεῖστοι πλίνθοι τοῦ σηκοῦ εἶχον κακῶς τοποθετηθῇ, ὅτι τινὲς τούτων εἶχον κακῶς συμπληρωθῇ (εἰς λίθος μάλιστα τοῦ ὀρθοστάτου τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τοῦ σηκοῦ εἶχε συμπληρωθῇ δι' ἀρχαίου τεμαχίου καλύμματος τῶν Προπυλαίων) καὶ ὅτι κατὰ τὴν

¹ Ὡς τοῦτο ἐγένετο τῇ συστάσει μου καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων ἐν Δελφοῖς.

τοποθέτησιν τῶν πλινθίδων τοῦ σηκοῦ, τῶν ὀρθοστατῶν, τῶν παραστάδων καὶ τῶν ἐπιστυλίων (εἰκ. 7), δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν οἱ τόρμοι οἱ πρὸς τοποθέτησιν τῶν ὀριζοντίων καὶ καθέτων σιδηρῶν συνδέσμων χρησιμοποιούμενοι, ὥστε ἐπὶ τῇ βάσει τούτων νὰ ἀνατοποθετηθῶσιν οἱ ἀρχαῖοι λίθοι εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν θέσεις καὶ νὰ μὴ ἀποβῇ ἢ τοποθέτησις τῶν λίθων κακότεχνος.

Ἐκ τῶν ὀκτὼ ἀρχαίων δοκίδων τῶν ὀροφῶν τῶν προστάσεων εἶχον ἀνευρεθῇ τέσσαρες μόνον, ταύτας δὲ εἶχον συγκεντρώσει οἱ ἐκτελέσαντες τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ

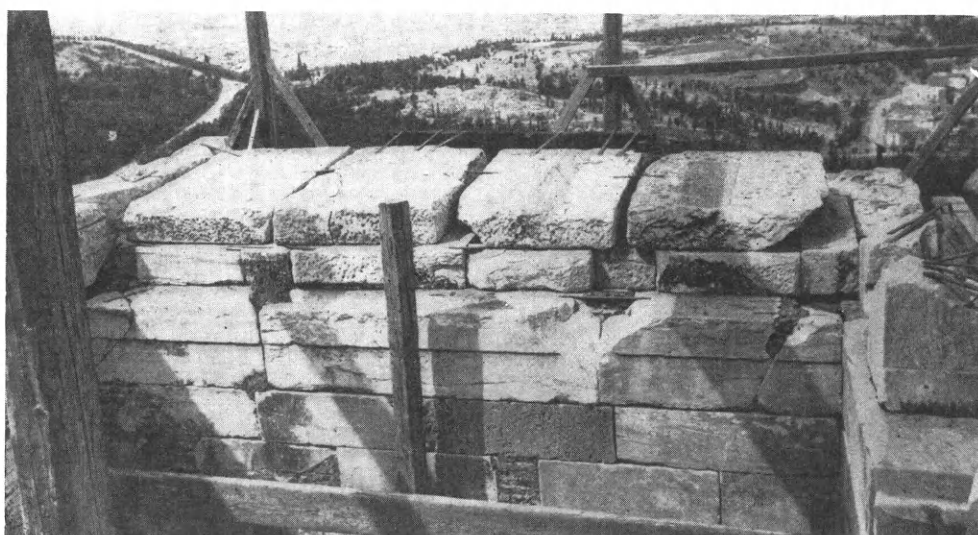

Εἰκ. 7. Ἀποψὶς τῶν λίθων τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν τούτων ἐναπόθεσιν ἐπὶ τῆς σπείρας. (φωτογρ. Τ. Βόγλη).

1834-38 εἰς τὴν ὀροφὴν τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως, ἐν ᾧ αἱ τῆς δυτικῆς προστάσεως εἶχον κατασκευασθῇ ἐκ νέου ὕλικου, ἀλλ' ἄνευ κυματίου. Ἐπίσης ἐσφαλμένως εἶχον τοποθετηθῇ τὰ καλυμμάτια τῶν ὀροφῶν ἀμφοτέρων τῶν προστάσεων, καθόσον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τεσσάρων ἐκ τῶν λίθων τούτων καὶ πρὸς τὴν μίαν τῶν πλευρῶν παρατηρεῖται ἰδιαιτέρα κατεργασία ἐπὶ λωρίδος πλάτους 0,30 περίπου, ἐξ οὗ καθίσταται δῆλον ὅτι ἐπὶ τούτων ἠδράζοντο αἱ οὐραὶ τῶν γείσων τῆς βορείας καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ καὶ ὅτι οὗτοι ἀνὰ δύο ἀνῆκον εἰς τὰς πλευρὰς ταύτας. Τὰ τέσσαρα ταῦτα καλυμμάτια εἶχον συγκεντρωθῇ πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 8). Ἐσφαλμένως ὡσαύτως εἶχον τοποθετηθῇ οἱ κίονες καὶ αἱ βάσεις αὐτῶν.

Κατάστασις νεωτέρων σιδηρῶν συνδέσμων. Κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ ναοῦ παρατηρήθη, ὅτι πάντες οἱ σιδηροὶ σύνδεσμοι οἱ χρησιμοποιηθέντες κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834-1838 ἦσαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὀξειδωμένοι καὶ βεβλαμμένοι, ὥστε νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ἂν οἱ σύνδεσμοι οὗτοι ἦσαν ἐκ σιδήρου ἢ ἐκ ξύλου, δι' ὃ καὶ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων μαρμάρων ἰδίως τὰ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν λίθων τῆς σπείρας εἶχον ὑποστῇ σημαντικὰς βλάβας ἐκ τῆς ὀξειδώσεως τῶν σιδηρῶν τούτων¹, ὥστε καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐπεβάλλετο ἡ ταχυτέρα ἀποσύνθεσις τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἐκ νέου ἀναστήλωσις αὐτοῦ.

Ταῦτα εἶναι τὰ σπουδαιότερα μειονεκτήματα τῆς γενομένης ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ 1834-38, ἅτινα ὅμως δὲν ἡμπόδισαν ἐπὶ ἓνα ὁλόκληρον αἰῶνα νὰ θιασθῇ ἡ κομψότης καὶ ὡραιότης τοῦ μοναδικοῦ τούτου ναοῦ, ὅστις ἂν δὲν ἀνεστηλοῦτο

Εἰκ. 8. Καλυμμάτια τῆς ὀροφῆς τῆς δυτικῆς προστάσεως θεώμενα ἐκ τῶν ἄνω.
Χαρακτηριστικὴ ἐπεξεργασία λαορίδων εἰς τέσσαρα καλυμμάτια.

τότε θὰ ἐπροικίζετο ἡ Ἀκρόπολις δι' ἐνὸς ἐπὶ πλέον σωροῦ μαρμάρων, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ διάσημος ἀρχιτέκτων Durm.

Προκαταρκτικὴ μελέτη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ ἀπέδειξεν ὅτι: α) Τὰ καλυμμάτια δὲν συνεδέοντο διὰ σιδηρῶν συνδέσμων οὔτε πρὸς ἄλληλα, οὔτε μετὰ τῶν δοκίδων, ἐφ' ὧν ἡδράζοντο.

β) Αἱ δοκίδες αὗται συνεδέοντο διὰ δύο μικρῶν γόμφων μόνον μετὰ τῶν ἐπιστυλίων τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ.

γ) Ὅτι πάντα τὰ ἐπιστύλια καὶ οἱ λίθοι τῶν δόμων τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα δι' ὀριζοντίων καὶ καθέτων σιδηρῶν συνδέσμων ἐνσφηνωθέντων διὰ χυτοῦ ἢ σφυρηλατημένου μολύβδου.

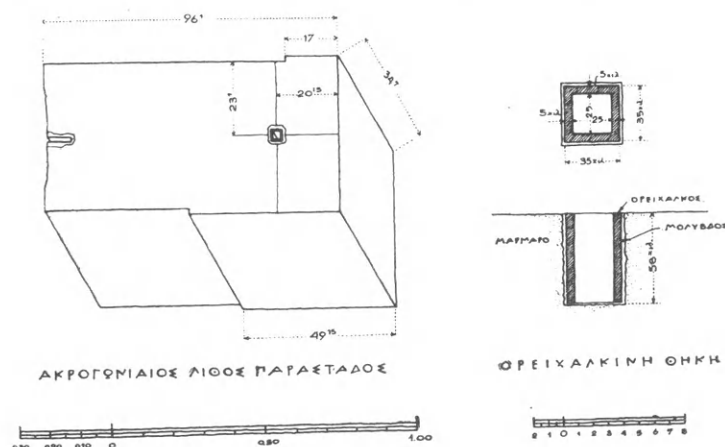
1 Μόνον οἱ ἀρχαῖοι σιδηροὶ σύνδεσμοι τοῦ κρηπιδώματος εὐρέθησαν ἐν ἀρίστη καταστάσει, ἀκέραιοι μὲν ἔνθα οἱ λίθοι τούτου εἶχον διατηρήσει τὰς θέσεις των,

τεθραυσμένοι δὲ κατὰ τοὺς ἄρμους τῶν συνεχομένων λίθων, ὅπου οὗτοι εἶχον μετακινήθῃ.

δ) Ὅτι αἱ πλίνθοι αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς γωνιαίας παραστάδας συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ κατακορύφων λοστῶν ἐκ μετάλλου τοποθετουμένων ἐντὸς ὀρειχαλκίνου τετραγώνου θήκης (αἱ ἐξωτερικαὶ διαστάσεις τῶν θηκῶν τούτων ἦσαν $0,044 \times 0,044$, αἱ ἐσωτερικαὶ $0,025 \times 0,025$ καὶ τὸ βάθος αὐτῶν $0,056$) (εἰκ. 9).

Ἀφ' ἐτέρου οἱ γωνιαῖοι λίθοι τῶν ἀναβαθμῶν καὶ τῶν ὀρθοστατῶν συνεδέοντο καθέτως πρὸς ἀλλήλους διὰ σιδήρων, διαστάσεων πάχους $0,016$ ὕψους $0,14-0,15$ καὶ σχήματος \perp .

Οἱ γόμφοι οὗτοι ἐσφηνοῦντο πρῶτον εἰς τὸν ὑπερκείμενον λίθον, ἐνῶ εἰς τὸν ὑποκείμενον ἐλαξεύετο ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἀντίστοιχος θέσις τοῦ γόμφου τούτου, δι' ἐδικοῦ

Εἰκ. 9. Διάγραμμα ὀρειχαλκίνης θήκης (χοινίχης) εἰς πλινθίδα παραστάδος πρὸς ἐγκιβωτισμὸν ἐν αὐτῇ γόμφου ἐσφηνωμένου εἰς τὴν ὑπερκείμενην πλινθίδα τῆς ἰδίας παραστάδος.

δὲ αὐλακος λελαξευμένου ἐπὶ τοῦ λίθου τούτου περιεχέετο τὸ κάτω τμήμα τοῦ \perp διὰ ζέοντος μολύβδου, δι' ὃ καὶ ἐκχύλισις μολύβδου παρατηρεῖται περίξ τῶν γόμφων τούτων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀκρογωνιαίου ΒΑ λίθου τῆς εὐθυνηρίας παρατηρεῖται λάξευμα ἐν σχήματι ἀκανονίστου διπλοῦ \perp , ὅπερ εὐρέθη πλήρης μολύβδου. Διὰ τοῦ λαξεύματος τούτου διωχευέθη ζέων μολύβδος πρὸς σφήνωσιν τοῦ καθέτου γόμφου.

Ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀπόκλισις τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν τῆς ἄνω ἑδρας τῶν ὀρθοστατῶν καὶ εἰς τὴν παραλληλόγραμμον διατομὴν τῶν πλινθῶν τῶν δόμων, ὡς τοῦτο ἐξηκριβώθη καὶ εἰς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος. Ἔτι δὲ παρατηρήθη ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐτοποθετοῦντο οἱ λίθοι τῶν παραστάδων καὶ ὅτι ἡ τοποθέτησις τῶν ὑπολοίπων λίθων ἐγένετο πρὸς τὸ κέντρον τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, ἔνθα ὁ μεσαῖος λίθος ἐτοποθετεῖτο ἐν καταφραγῇ¹.

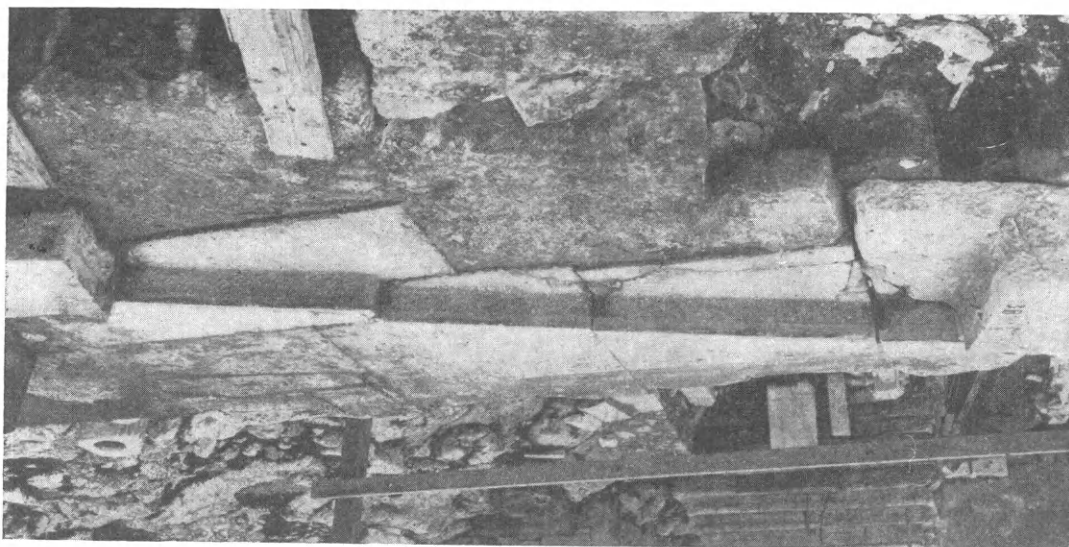
Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ σπουδαιότεραι παρατηρήσεις, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐκ νέου ἀναστήλωσις τούτου θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν συμπλήρωσιν τούτων.

ΕΝΑΡΞΙΣ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΕΩΣ ΚΡΗΠΙΔΩΜΑΤΟΣ. Τὴν 9^{ην} Ἰανουαρίου 1936 ἤρξατο ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ κρηπιδώματος, ὅπερ εἶχε μείνει ἄθικτον κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ ναοῦ ἐν ἔτει 1687. Τὸ ἐσωτερικὸν ὅμως τοῦ σηκοῦ εἶχεν ἀνασκαφῇ τότε πρὸς κατασκευὴν δεξαμενῆς ἢ πυριτιδαποθήκης καλυφθείσης διὰ θόλου, οὗτινος τὸ ἐξωρράχιον ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ (βλ. εἰκ. 4). Ὅπως δὲ κατασκευασθῇ εἰσοδος

¹ Ἐν κατάψει οἱ λίθοι οὗτοι παρουσιάζουσι ἡτο τοποθετημένον πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ τοίχου σχῆμα σφηνοειδές, τὸ δὲ πλατύτερον τούτων μέρος τοῦ σηκοῦ.

εἰς τὴν κρύπτῃν ταύτην ἀπεκόπησαν οἱ ἀναβαθμοὶ τοῦ κρηπιδώματος πρὸς τὸ κέντρον τῆς ἀνατολικῆς προόψεως ἀφαιρεθέντος καὶ τμήματος τοῦ στυλοβάτου τοῦ προνάου. Τοῦτο ἀντικατεστάθη διὰ νέων μικροτέρων μαρμάρων κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834-1838 ἅτινα διετηρήθησαν κατὰ τὴν νέαν ἀναστήλωσιν.

Ἡ χωροστάμησις τῆς εὐθυνητρίας ἀπέδειξεν ὅτι λαμβανομένης ὡς βάσεως τῆς ΒΔ γωνίας ἢ ΝΔ γωνία εὐρέθη χαμηλοτέρα ταύτης κατὰ 0,020, ἢ ΑΜ κατὰ 0,012 καὶ ἢ ΒΑ κατὰ 0,010 μ. ἐνῶ κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς εὐθυνητρίας καὶ τῶν ἀναβαθμῶν παρουσιάζονται διάφοροι ὑψομετρικαὶ διαφοραὶ καὶ ἰδίως ὅτι ἡ βάσις τῆς παραστάδος τῆς ΝΔ γωνίας ἦτο χαμηλοτέρα κατὰ 0,22 τῆς βάσεως τοῦ ἀντι-

Εἰκ. 10. Ἐντομὴ τῶν τεσσάρων πρώτων πλίνθων τῆς κορωνίδος τῆς βορείας ὄψεως τοῦ περιβλήματος (ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας αὐτοῦ) πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν λίθων τῆς εὐθυνητρίας.

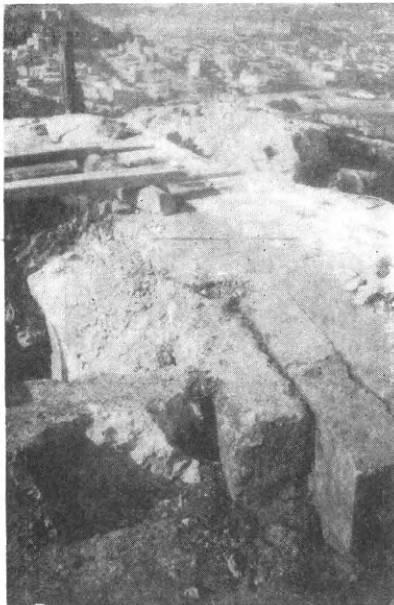
στοίχου κίονος καὶ τέλος ὅτι ὁλόκληρος ὁ πρὸς δυσμὰς τοῖχος τοῦ σηκοῦ εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν κατὰ 0,12-0,20 ἐν σχέσει πρὸς τὴν βάσιν τῶν κιόνων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Ἡ εὐθυνητρία καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ συνίστανται ἐκ κανονικῶν ὀρθογωνίων μαρμάρων, μόνον δὲ ἡ εὐθυνητρία τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι λελαξευμένη εἰς τοὺς λίθους τῆς σχετικῆς κορωνίδος τοῦ τοίχου τοῦ πύργου, ἐνῶ οἱ πρὸς βορρᾶν τέσσαρες πρῶτοι λίθοι τῆς κορωνίδος τοῦ πύργου εἶναι λελαξευμένοι πρὸς ἐναπόθεσιν ἐντὸς αὐτῶν τῶν λίθων τῆς εὐθυνητρίας (εἰκ. 10).

Οἱ λίθοι τῆς εὐθυνητρίας τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὡς καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἀπαρχῶν τῆς τε βορείας καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἡδράζοντο ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς κανονικῶν λίθων ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς μέσου πλάτους 0,60, μήκους 1,20 καὶ ὕψους 0,60, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῶν πλευρῶν τούτων ἡδράζοντο ἐπὶ πωρίνων λίθων, εὐρεθέντων ἐντελῶς σεσαθρωμένων, δι' ὃ καὶ αἱ παρατηρηθεῖσαι μεγαλήτεραι καθιζήσεις τῶν τοίχων τούτων. Κάτωθεν τῶν δόμων τούτων ὑπῆρχον τέσσαρες ἢ πέντε ἄλλοι δόμοι (βλ. εἰκ. 4) ὡσαύτως ἐκ πώρου τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν θεμελίωσιν ὁλοκλήρου τοῦ ναοῦ, καὶ οἵτινες ἡδράζοντο ἐπὶ ῥιπτῶν χωμάτων. Οἱ κυβόλιθοι δὲ οὗτοι

ἦσαν τοσοῦτον σεσαθρωμένοι, ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἐξαγωγή αὐτῶν εἰς ἀκέραια τεμάχια, ἀλλ' ἀνεσκάπτοντο διὰ τῆς σκαπάνης.

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΒΑ ΓΩΝΙΑΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ. Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν λίθων τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ 2^{ου} ἀναβαθμοῦ παρατηρήθη, ὅτι οὗτοι ἡδρά-

Εἰκ. 11. Οἱ δύο συνεχόμενοι κάθετοι λίθοι τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος ἀναδειχθέντες μετὰ τὴν ἀνάσυσιν τοῦ 2^{ου} ἀναβαθμοῦ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ. Ὁ ἔμπροσθεν τούτων ἐκ πώρου χρησιμεύει πρὸς προφύλαξιν τῆς λελαξευμένης ἐπιφανείας τῆς πρὸς μεσημβρίαν ὀψευς τοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος.

ζοντο ἐν μέρει ἐπὶ δύο ὀρθογωνίων λίθων ἐκ τιτανολίθου, πάχους 0,31, τοποθετημένων καθ' ὕψος (εἰκ. 11), τοῦ ἐνὸς τούτων ἀμφοτέραι αἱ κάθετοι ἐπιφάνειαι ἦσαν τελείως κατειργασμένα. Ἡ περὶ τοὺς λίθους τούτους ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι οὗτοι ἀπετέλουν τὸ πρὸς βορρᾶν τοίχωμα ἀρχαιοτέρου κτίσματος (εἰκ. 12).

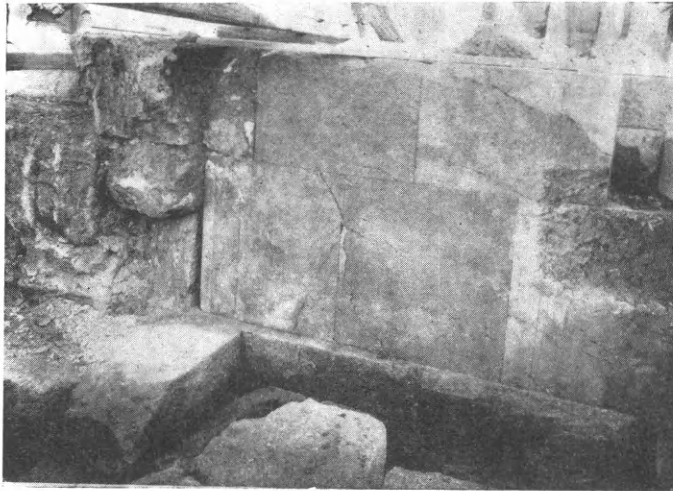
Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος ἀπαρτίζεται ἐκ δύο δόμων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν κατώτερος ἀποτελούμενος ἐκ τριῶν λίθων ὀλικοῦ μήκους 2,70 μ. ἔχει ὕψος 0,942 μ., ὁ δὲ ἄνωθεν αὐτοῦ ἀποτελούμενος ἐκ δύο λίθων κατὰ μῆκος ἔχει ὕψος μόνον 0,60 μ., καθ' ὅσον οὗτος εἶχεν ἀποκοπῇ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ νεωτέρου ναοῦ εἰς τὸ ὕψος τῆς στάθμης τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ πρὸς τοποθέτησιν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ 2^{ου} ἀναβαθμοῦ. Οἱ λίθοι τοῦ κατωτέρου δόμου συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος —|— ἐνεσφηνωμένων διὰ μολύβδου.

Ὁ ἀρχαιότερος οὗτος τοῖχος ἐστηρίζετο ἐπὶ ὀριζοντίας σειρᾶς κανονικῶν λίθων ὕψους 0,36 μ. καὶ πάχους 0,48, τῶν ὁποίων ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀκμὴ προεξεῖχε τῆς ὀψευς τοῦ τοιχώματος ἀπὸ 0,065 μ. μέχρις 0,09 μ. (εἰκ. 13). Οἱ λίθοι οὗτοι ἀπετέλουν τὴν εὐθυνητήριαν τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τοῦ κτίσματος τούτου. Κατ' ἐπέκτασιν τῆς στάθμης τῶν λίθων τούτων καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς μεσημβρίαν εὐρέθησαν κατὰ

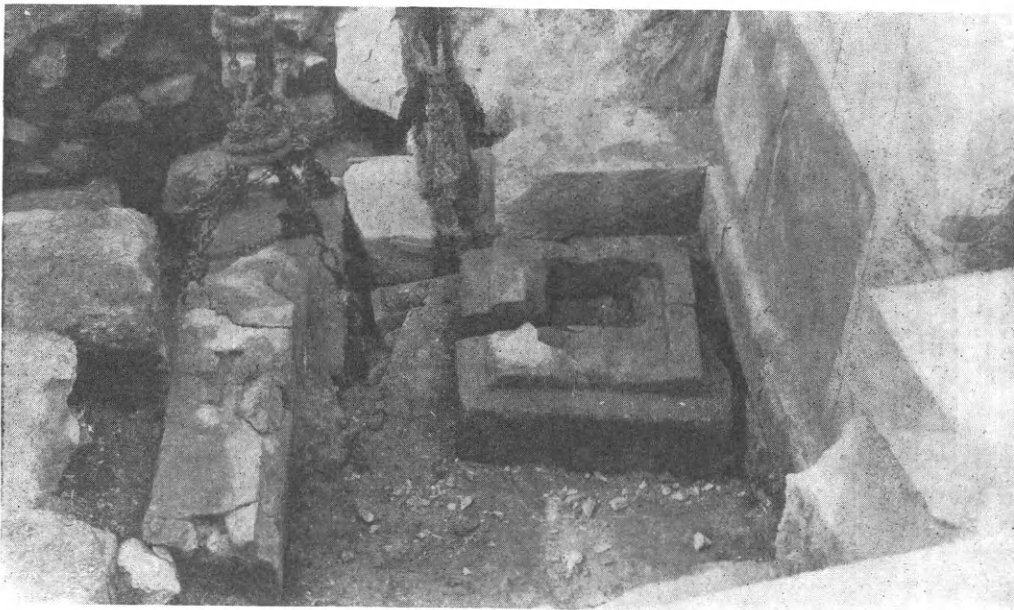
χώραν (οἱ ἐν τοῖς σχεδίοις καὶ ταῖς φωτογραφίαις ἐμφαινόμενοι) κανονικοὶ λίθοι, ἀποτελοῦντες τὴν εὐθυνητήριαν τῶν πρὸς δυσμὰς καὶ μεσημβρίαν τοίχων τοῦ κτίσματος τούτου, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν πλάτος ἦτο 1,78 μ. τὸ δὲ μῆκος ἄγνωστον, καθόσον τοῦτο θὰ ἐπεξετείνετο μέχρι τῆς ἀνατολικῆς προόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ θὰ κατηδαφίσθη κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τούτου. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος τούτου εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους (περὶ οὗ κατωτέρω) καὶ ἀπέχει ταύτης κατὰ 2,40 μ. Αὕτη ὥς καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν πλευρὰ θὰ κατεστράφησαν ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τῆς ὑπογείου κρύπτης, καθ' ὅσον τεμάχιον λίθου ὁμοίου κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν κατεργασίαν πρὸς τοὺς κατὰ τὸ ἄνω τμήμα καθέτους λίθους τοῦ κτίσματος εὐρέθη ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν πλευρὰν τῆς κρύπτης, ἐνῶ ἄλλοι ὅμοιοι λίθοι εὐρέθησαν ἐντετοιχισμένοι παραπλεύρως τῶν πρὸς μεσημβρίαν μαρμαρίνων ἀναβαθμῶν τοῦ νεωτέρου

ναοῦ¹. Οἱ λίθοι τῆς θεμελιώσεως τῆς εὐθυνητῆρας ταύτης ἡδράζοντο ἐπὶ δόμου ἐκ πώρου πάχους 0,58-0,60 καὶ οὗτοι ἐπὶ ἐπιχώσεων.

Εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ περιφράκτου τούτου χώρου καὶ ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς βάσεως τῆς θεμελιώσεως τῆς εὐθυνητῆρας, εὐρέθησαν δύο κανονικοὶ λίθοι παρακείμενοι ἀποτελοῦντες ὀρθογώνιον ὄγκον (βόθρον) ὁριζοντίων διαστάσεων $0,925 \times 0,925$ καὶ ὕψους περὶ τὰ 0,35-0,40 μ. Εἰς τὸ μέσον τούτου ὑπάρχει λαξευτὸν ὀρθογώνιον κοίλωμα βάθους 0,28 μ., εὐρεθὲν πλήρες ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ θραυσμάτων μικρῶν ἀγγείων (εἰκ. 13). Ἐλάχιστα εἰδώλια εὐρέθησαν πέριξ τῶν λίθων τούτων, ἐξαχθέντα πιθανώτατα κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῆς κρύπτης, δι' ὃ εἰς τὰς ὑπολοίπους ἐπιχώσεις δὲν ἀνευρέθησαν τοιαῦτα. Οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν

Εἰκ. 12. Ὁ πρὸς βορρᾶν τοῖχος τοῦ κτίσματος.

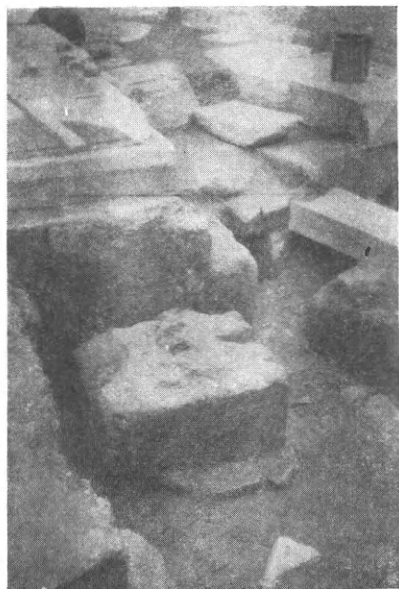
Εἰκ. 13. Ἡ πρὸς δυσμὰς καὶ μεσημβρίαν εὐθυνητῆρα τοῦ κτίσματος. Ἀποψὶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος βόθρου.

εὐθυνητῆριαν τοῦ κτίσματος ἡδράζοντο, ὥς προεῖπον, ἐπὶ ἐπιχώσεων, δι' ὃ ἠναγκάσθη νὰ τοὺς ἐξαγάγω, ὅπως ἀνατοποθετήσω τούτους ἀργότερον ἐπὶ νέων στερεῶν θεμελίων.

1 Οἱ λίθοι οὗτοι θὰ προήρχοντο ἀσφαλῶς ἐκ τῶν καταδαφισθέντων δόμων τοῦ κτίσματος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νεωτέρου ναοῦ. Εἰς ἓνα ἐκ τῶν

λίθων τούτων φαίνεται ὅτι ἀπεκόπη προεξέχον κυμάτιον πλάτους 12-13 ἑκατοστῶν.

Κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ καὶ 0,72 μ. χαμηλότερον τῆς στάθμης τῆς εὐθυνηρίας τούτου ἀπεκαλύφθη λαξευτὸς λίθος ὁριζοντίων διαστάσεων 0,96×0,96 καὶ ὕψους 0,47 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου τούτου ἐμφαίνοντα ἐγκαύματα (εἰκ. 14).

Εἰκ. 14. Ὁ ἀνακαλυφθεὶς βωμὸς πρὸς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 15. Τὸ ὑπὸ τὸν βωμὸν ἐνεπίγραφον τεμάχιον λίθου πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ΝΑ γωνίας τούτου. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Ὁ κυβόλιθος οὗτος ἠδράζετο ἐπὶ ἐπιχώσεων, πρὸς στερέωσιν δὲ τῆς ΝΔ γωνίας τούτου εἶχε τοποθετηθῇ κάτωθεν τούτου τεμάχιον λίθου ὁμοίας φύσεως, ἐφ' οὗ ἀναγράφεται (εἰκ. 15).

ΤΕΣ ΑΘΕΝ . . .

ΤΕΣ ΝΙΚΕΣ . . .

ΒΟΜΟΣ . . .

ΠΑΤΡΟΚ . . .

ΕΠΟΙΕΣΕ . . .

Τῆς Ἀθην[αίας

τῆς Νίκης

βωμὸς

Πατροκ[λῆς ἡ - λείδες

ἐποίησε

Κατὰ δὲ τὴν γενομένην μερικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς προόψεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς δυτικῆς τῶν προπυλαίων ἀπεκαλύφθη ὁ κατὰ τὸ 1922 ἀνευρεθεὶς βωμὸς ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου Gabriel Welter δι' ἀνασκαφῆς ὑπογείου κάτωθεν τοῦ ἐκ τσιμεντοκονίας δαπέδου τοῦ χώρου τούτου τοῦ κατασκευασθέντος ἐν ἔτει 1888 (εἰκ. 16).

Ἡ πρὸς δυσμὰς πλευρὰ τοῦ βωμοῦ τούτου ἀπέχει τῆς δυτικῆς προόψεως τοῦ κτίσματος, τῆς ὁποίας εἶναι καὶ παράλληλος κατὰ 5,85 μ. ὁ δ' ἄξων τούτου συμπίπτει πρὸς τὸν τοῦ κτίσματος. Ἡ στάθμη τῆς βάσεως τοῦ βωμοῦ (οὔτινος αἱ διαστάσεις εἶναι $1,43 \times 0,97$ μ.) ὑπέρκειται τῆς τοῦ κτίσματος κατὰ 0,10.

Εἰκ. 16. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς βωμὸς ὁ ἀνήκων εἰς τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα. (Φωτ. Τ. Βόγλη).

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΠΕΛΑΣΓΙΚΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ. Ἡ ἀποσύνθεσις τῆς πρὸς δυσμὰς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ἀπὸ τοῦ 4^{ου} δόμου καὶ κάτω, ἡ ὁλοσχερῆς ἀνασκαφὴ τῶν ἐκ πύργου δόμων τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἡ κατεδάφισις τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀνεγερεθέντος τοίχου κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ περιβλήματος ἀπεκάλυψεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πύργου ὁλόκληρον σύμπλεγμα Πελασγικοῦ τείχους, ὕψους περὶ τὰ 3,80 μ., ἐδραζόμενον ἐπὶ τῆς χθαμαλῆς βραχώδους προεξοχῆς τοῦ συμπαγοῦς ὄγκου τῆς Ἀκροπόλεως, ἧς ἡ στάθμη εὐρίσκεται εἰς 6,30 μ. κάτωθεν τῆς στάθμης τῆς εὐθυνητηρίας τοῦ ναοῦ. Ἡ δ' ἀνωτάτη στάθμη τοῦ τείχους τούτου ἦτο χαμηλοτέρα τῆς εὐθυνητηρίας τοῦ κτίσματος κατὰ 0,10 ἑκατοστὰ κατὰ μέσον ὅρον (εἰκ. 17).

Τὸ Πελασγικὸν τοῦτο τεῖχος εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀκατεργάστων ὀγκολίθων, προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐν μέρει ἐκ τοῦ βράχου τῆς Πνυκός, τὰ μεταξὺ δὲ τούτων κενὰ ἦσαν πλήρη χώματος καὶ λιθαρίων.

Ὁ **πίναξ 1** ἐμφαίνει τὴν θέσιν τοῦ τείχους τούτου, τὸ νεώτερον περίβλημα, τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα, τὰς κόγχας καὶ τὸν ἀποκαλυφθέντα βωμόν.

Τὸ πρὸς μεσημβρίαν σκέλος τοῦ τείχους τούτου, παράλληλον πρὸς τὸ νεώτερον περίβλημα, βαίνει σχεδὸν καθέτως πρὸς τὸ κατ' ἐπέκτασιν τῶν ἀρχαιοτέρων Προπυλαίων

Πελασγικὸν τεῖχος. Τὸ πρὸς δυσμὰς σκέλος ἀποκλίνει πρὸς βορρᾶν σχηματίζον ὀξεῖαν γωνίαν μετὰ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν σκέλους, ἐνῷ τὸ πρὸς βορρᾶν ἐφάπτεται τοῦ νεωτέρου περιβλήματος. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Πελασγικοῦ τείχους σχηματίζει κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ μικρὰν καμπύλην πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ παραλλήλως τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου 4,50 περίπου μέτρων ἀνευρέθη καὶ ἕτερον σκέλος πολυγωνικοῦ τείχους συνεχό-

Εἰκ. 17. Ἀποψὶς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους μετὰ τὴν ἀνάσυσιν τοῦ 7ου δόμου τοῦ περιβλήματος. Οἱ πρὸς τὰ ἀριστερὰ δόμοι εἶναι οἱ τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος θεώμενοι ἔσωθεν μετὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν ἐκ πόρου δόμων. Οἱ πρὸς τὰ δεξιὰ δόμοι 4 καὶ 5 ἐκ πόρου λίθου ἀποτελοῦσι τὴν θεμελίωσιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ.

μενον ἐν μέρει μετὰ τοῦ βορείου σκέλους, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν βάσιν, ἐξικνούμενον δὲ μέχρι τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τμήματος. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἦτο θεμελιωμένον ἐπὶ ἐπιχώσεων. Τὸ μεταξὺ τῶν διαφόρων τοιχωμάτων τοῦ Πελασγικοῦ τείχους κενὸν ἦτο πληρὲς ῥιπτῶν χωμάτων μετὰ λιθαρίων.

ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΛΗΜΑ. Τὸ ἐξωτερικὸν νεώτερον περίβλημα εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ κανονικῶν λίθων ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα. Οἱ λίθοι τοῦ περιβλήματος κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν εὐρέθησαν μᾶλλον ἐν καλῇ καταστάσει ὑπὸ ἔποψιν ποιότητος, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν τοσοῦτον τεμαχισμένοι, ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἢ ἐκ νέου χρησιμοποίησις ὅλων τῶν ἀρχαίων τούτων λίθων (βλ. εἰκ. 3).

Οἱ δρομικοὶ δόμοι ἀπετελοῦντο ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων μέσου ὕψους 0,45, πάχους 0,60-0,70 καὶ μήκους 1,20-1,22, ἐνῷ οἱ ἐμβατικοὶ ἴσου ὕψους, ἀλλὰ πάχους 0,60-0,61 καὶ μήκους 1,30, ἠδράζοντο ἐν μέρει ἐπὶ τῶν δρομικῶν λίθων τοῦ ὑποκειμένου δόμου.

καὶ ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἐκ σεσαθρωμένου πώρου λίθου συμπληρώσεως τῶν δόμων τούτων, ἐξ οὗ καὶ ἄλλη ἀφορμὴ τῆς καθιζήσεως καὶ ἐξογκώσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος (βλ. εἰκ. 2).

Εἰς τινὰς τῶν δόμων τῆς τε δυτικῆς καὶ ἰδίως τῆς βορείας πλευρᾶς οἱ ἐμβατικοὶ λίθοι ἀντικαθίστανται διὰ δρομικῶν λίθων μήκους 1,20-1,22, ἐφ' ὧν ἐχαράσσετο κατακόρυφος γραμμὴ εἰς τὸ μέσον μήκος τοῦ λίθου τούτου, πρὸς ἀναπαράστασιν ἐμβατικῶν λίθων, τοῦτο δ' ἐγένετο ἔνεκα τοῦ ὀπισθεν τοῦ περιβλήματος εὕρισκομένου Πελασγικοῦ τείχους, οὗτινος ἡ γειτνίασις δὲν ἐπέτρεπε τὴν χρῆσιν ἐμβατικῶν λίθων. Πάντες σχεδὸν οἱ λίθοι τῶν διαφόρων δρομικῶν δόμων συνεδέοντο μεταξύ των δι' ἐνὸς ἢ δύο σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος —|— ἢ —/— καὶ ἐσφηνωμένων διὰ μολύβδου, ἐνῶ εἰς τοὺς ἐμβατικούς δόμους μόνον οἱ γωνιαῖοι λίθοι (διαστάσεων περίπου $0,95 \times 2,90 \times 0,45$) συνεδέοντο μετὰ τῶν παρακειμένων διὰ σιδηρῶν συνδέσμων. Ἡ θέσις καὶ αἱ διαστάσεις τῶν λίθων ὡς καὶ τῶν σχετικῶν σιδηρῶν συνδέσμων δι' ἕκαστον δόμον καταγράφονται εἰς εἰδικὰ σχέδια συντεταγμένα, ὡς καὶ πάντα τὰ σχέδια τοῦ ναοῦ, ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Β. Δούρα καὶ τοῦ ὑπομηχανικοῦ Μ. Μπαμπινιώτη.

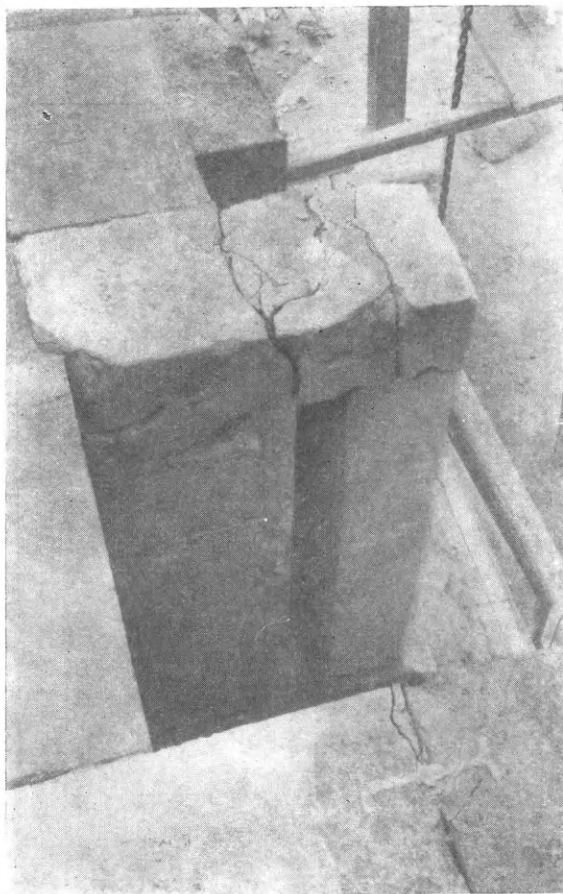

Εἰκ. 18. Ἀποψὶς τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, εἰς ἣν ἐμφαίνονται οἱ ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευτοὶ ἀναβαθμοὶ πρὸς ἔδρασιν τῶν σχετικῶν δόμων τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ οἱ τοποθετηθέντες κατὰ τὸ 1901 λίθοι πρὸς στερέωσιν τῆς βάσεως τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ περιβλήματος.

Ἐπειδὴ ἡ πρὸς τὴν ΝΔ γωνίαν τῆς δυτικῆς ὄψεως πλευρὰ τοῦ περιβλήματος ἐφήπτετο τοῦ φυσικοῦ βράχου πρὸς ἔδρασιν τῶν λίθων τῶν διαφόρων δόμων ἐλαξέυθη οὗτος κατὰ ἀναβαθμοὺς ὕψους 0,45 ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τοὺς δόμους τοῦ περιβλήματος (εἰκ. 18) ἐνῶ ἐπὶ μέσου ὕψους 2,50 καὶ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ ὁ βράχος ἀπεκόπη καθέτως πρὸς στερεωτέραν θεμελίωσιν τοῦ περιβλήματος.

Αἱ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΚΑΙ Αἱ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑΙ ΚΟΓΧΑΙ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΨΕΩΣ. Ὡς γνωστὸν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ νεωτέρου περιβλήματος ὑπῆρχον δύο κόγχαι συνεχόμεναι μὲν, ἀλλὰ διαφόρου βάθους: Ἡ μὲν πρώτη, ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῷ θεωμένῳ, πλάτους 1,85 μ. καὶ βάθους 1,036 μ., ἡ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ πλάτους 1,320 μ. καὶ βάθους 0,628 μ. (βλ. εἰκ. 3).

Αἱ δύο αὐται κόγχαι διεχωρίζοντο δι' ἐνὸς κιονίσκου πλάτους 0,617 καὶ βάθους 0,407 μ., τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς βορρᾶν πλευρὰ εὐρίσκετο κατ' ἐπέκτασιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τῆς πρώτης κόγχης καὶ ἐπομένως τὸ πλάτος τῆς δευτέρας κόγχης περιοριζέτο εἰς 1,338 μ. (εἰκ. 19). Ἡ στήλη αὕτη δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ τοιχώματος τῆς κόγχης, ἀλλ' ἀπεῖχε τούτου κατὰ 0,218 μ.¹ Τὸ ὕψος τῶν κογχῶν ἦτο 2,77 μ. ἡ δὲ βάσις αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν 17^{ον} δόμον.

Εἰκ. 19. Τὸ ἐπικράνον κατεστραμμένον τοῦ διαμέσου κιονίσκου. Οὗτος δὲν ἐφάπτεται τοῦ ὀπισθεν τοίχου.

διότι ἦτο ἐντελῶς σεσαθρωμένη ὡς ἦσαν σεσαθρωμένοι καὶ οἱ ἐκ πώρου λίθοι τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ καὶ οἱ ὀπισθεν τοῦ περιβλήματος δόμοι.

Ἄτυχῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῇ τὸ βάθος τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης κόγχης ἔνεκα ἐσωτερικῶν καταπτώσεων, ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ἦτο ἀρκετὰ ἀνώμαλον, ὡς ἐξηκριβώθη τοῦτο κατὰ γενομένην ἀνασκαφὴν ἐν αὐτῇ. Τὸ ὀλικὸν μῆκος τῆς ἀρχαιο-

τοῦ πάχους τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ (ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὸν 14^{ον} δόμον τοῦ περιβλήματος) χαμηλὴ τεχνητὴ θολωτὴ κόγχη πεπληρωμένη διὰ ξηρολιθιδᾶς ἐκ μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων, σχηματίζοντων ἐπίπεδον παράλληλον ἐπιφάνειαν κατὰ 15-20 ἑκατοστὰ βαθύτερον τῆς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους (εἰκ. 20).

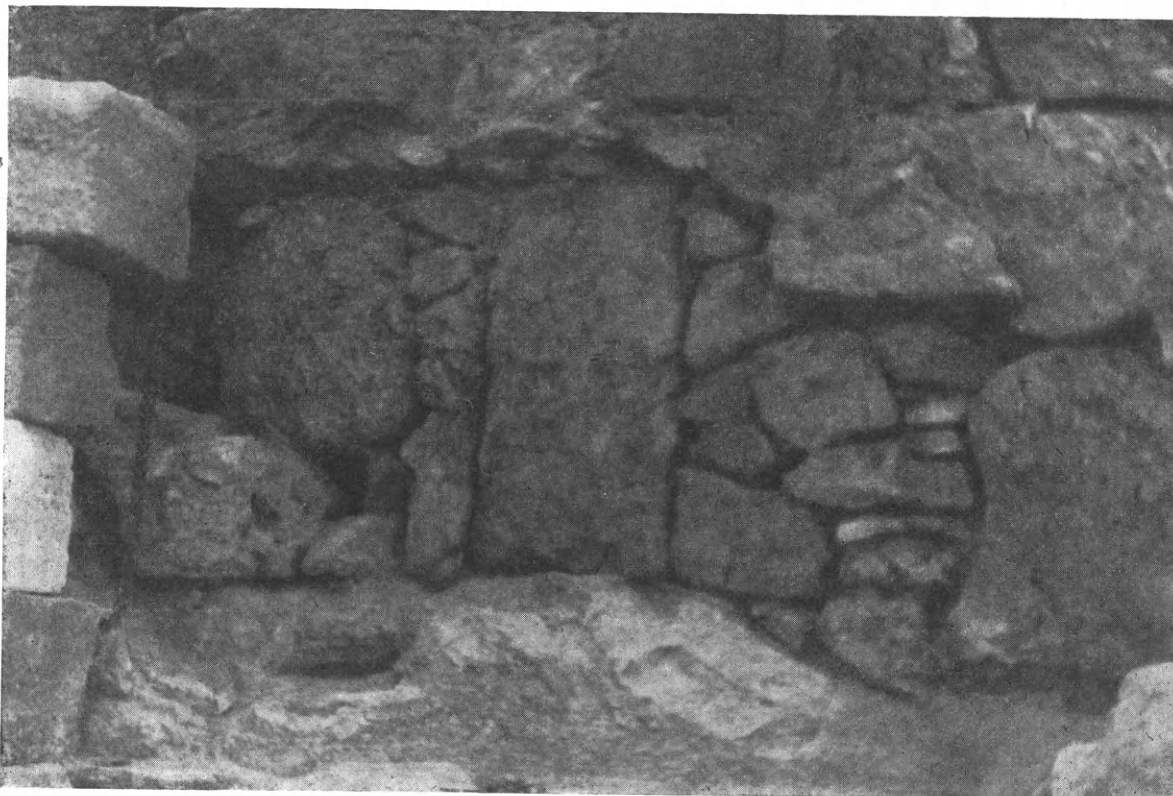
Τὸ ἐκ ξηρολιθιδᾶς τοίχωμα διεχωρίζετο διὰ μιᾶς στήλης ἐκ πώρου λίθου διαστάσεων 0,60×0,35 καὶ ὕψους 1,25 μ. τῆς ὁποίας ἡ ὀπισθία πλευρὰ δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ ὀπισθεν βράχου ὡς καὶ ἡ τοῦ νεωτέρου περιβλήματος. Ἐπειδὴ δ' ὁ λίθος οὗτος ἦτο ἐκ πώρου, ἦτοι ὅμοιος πρὸς τοὺς χρησιμοποιθέντας διὰ τὴν ἐσωτερικὴν θεμελίωσιν τοῦ ναοῦ, πρέπει νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι ἡ πλήρωσις τῆς κόγχης ταύτης ἐγένετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δομήσεως τοῦ περιβλήματος καὶ ὅτι ἡ στήλη αὕτη ἐτοποθετήθη ἐκεῖ πρὸς ἀντικατάστασιν ἄλλης ἀρχαιοτέρας στρογγύλης ἴσως στήλης, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ κυκλικοῦ λαξεύματος ἐπὶ τοῦ βράχου κατὰ τὴν βάσιν τούτου (εἰκ. 21). Τὴν στήλην ταύτην ἠναγκάσθη νὰ ἀντικαταστήσῃ διὰ νέου λίθου ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς,

¹ Κατὰ τὸ 1866 ἀνηγέρθησαν ἐντὸς τῶν κογχῶν τούτων δύο «πεσσοὶ» ἐξ ἀγκωναρίων πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερκειμένων εὐμεγέθων ἐπιστυλίων, καθ' ὅσον

ἡ ἀρχαία παραστάς, τὸ ἐπικράνον ταύτης ὡς καὶ τὰ ἀρχικὰ ἐπιστύλια ἦσαν βεβλαμμένα.

τέρας ταύτης κόγχης εἶναι 5 μ. περίπου, ἐνῶ τὸ τῆς τοῦ περιβλήματος εἶναι 3,135 μ. Πρὸς ἐξέτασιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης κόγχης προσέβην εἰς τὴν ἀπόσπασιν ὀγκολίθων κειμένων πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς προμνημονευθείσης στήλης. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν λίθων τούτων ἀπέδειξεν ὅτι ὁ βράχος, ἐφ' οὗ ἡδράζοντο οἱ λίθοι οὗτοι εἶχεν ἰσοπεδωθῇ.

Ἐπὶ ἐνὸς τῶν λίθων τοῦ τοιχώματος τοῦ Πελασγικοῦ τείχους βορείως τῆς ἀναφερομένης κόγχης ὑπάρχει μικρὸν κοῖλον λάξευμα, κάτωθεν δὲ τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ

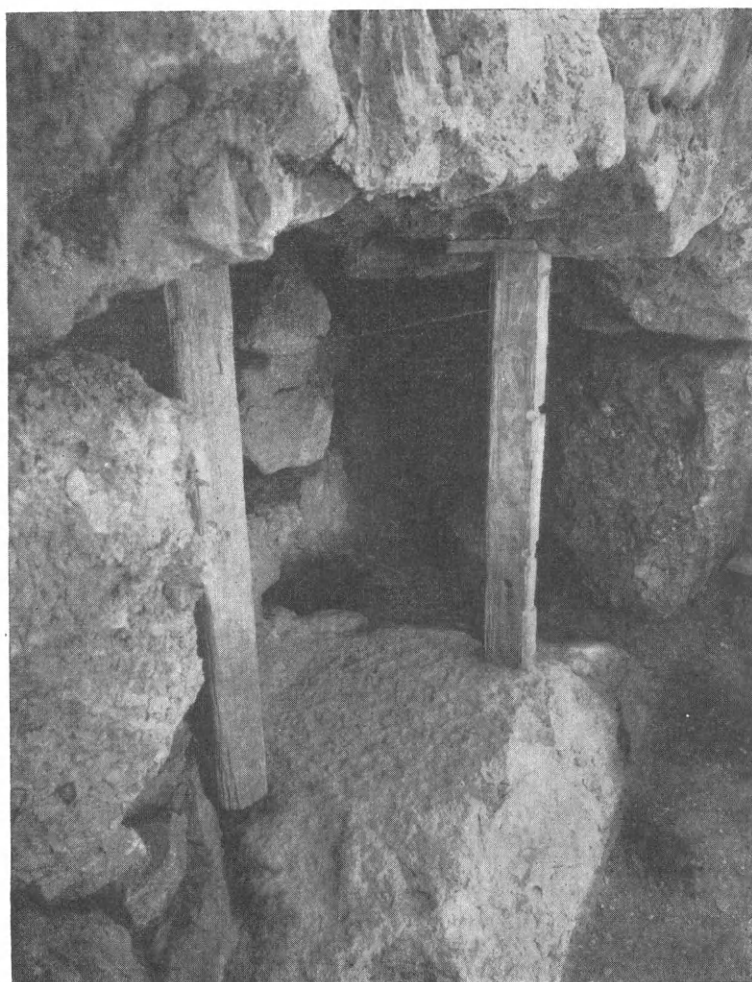

Εἰκ. 20. Ἡ ἀρχαιοτέρα κόγχη ἐντὸς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἡ ὀπισθεν τῶν κογχῶν τοῦ δυτικοῦ περιβλήματος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

ὠριζοντιωμένου βράχου ὀρθογώνιον κοῖλωμα διαστάσεων 0,30 × 0,22 μ. καὶ μέσου βάθους 0,15. Παραπλεύρως καὶ πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν εὐρέθη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου τούτου κεκαυμένη ὡς καὶ τεμάχιον ἀγγείου κεκαυμένον (εἰκ. 22).

Κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ περιβλήματος παρατηρήθη ὅτι ἐνῶ μέχρι τοῦ 18^{ου} δόμου τὰ μεταξὺ τοῦ περιβλήματος καὶ τοῦ ὀπισθεν τούτου Πελασγικοῦ τείχους ἢ τοῦ φυσικοῦ βράχου κενὰ τῶν ἀντιστοιχῶν δόμων ἐπληροῦντο διὰ λίθων ἐκ πώρου, εἰς τὸν 18^{ον} δόμον οἱ ἐκ Πειραιῶς λίθοι ἐπεξετείνοντο μέχρι τοῦ ὀπισθεν βράχου (εἰκ. 23). Κάτωθεν τοῦ δόμου τούτου συνεχίζεται ἡ χρῆσις λίθων ἐκ πώρου πρὸς συμπλήρωσιν τῶν μεταξὺ τοῦ περιβλήματος καὶ τοῦ βράχου κενῶν. Τὸ δάπεδον τοῦ 18^{ου} δόμου εὐρίσκεται ἐν προβολῇ κάτωθεν τῶν προμνημονευθέντων λαξευμάτων.

Ἄτυχῶς ἡ πρόοψις τοῦ δόμου τούτου εἶχεν ἀνακαινισθῆ κατὰ προγενεστέραν ἐποχὴν¹, ὥστε κατέστη ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἡ ἀκριβὴς θέσις καὶ διεύθυνσις τῆς προόψεως τοῦ περιβλήματος τοῦ τμήματος τούτου. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι οἱ ἄρμοι τῶν λίθων τοῦ 18^{ου} δόμου κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτῶν μέρος καὶ ἐπὶ βάθους 0,60-0,70 μ. κατευθύνονται καθέτως πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ νεωτέρου περιβλήματος,

Εἰκ. 21. Κυκλικὸν λάξευμα, ἐφ' οὗ ἡδράζετο ἡ ὀρθογώνιος στήλη.

ἐνῶ πρὸς τὸ βάθος κάμπτονται καὶ λαμβάνουσι διεύθυνσιν σχεδὸν παράλληλον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος. Ἀντιθέτως εἰς τὸν 19^{ον} δόμον ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς ἀρχαίου λίθου καὶ τὸ λάξευμα τοῦ βράχου πρὸς τοποθέτησιν τῶν λίθων τοῦ περιβλήματος καθώρισε τὴν θέσιν τῆς προόψεως τοῦ δόμου τούτου. Ἀνάλογα

¹ Πιθανώτατα κατὰ τὸ 1866, ὅτε ἐστερεώθησαν διὰ λιθοκτίσεων «πεσσῶν» τὰ ἐπιστύλια τῶν δύο κογχῶν. Κατὰ δὲ τὸ 1901 ἀντικατεστάθησαν ὑπ' ἐμοῦ λίθοι τινὲς τοῦ ΝΔ τμήματος τοῦ δόμου τούτου ὡς καὶ τῆς βάσεως τῆς πρὸς Ν πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος μετὰ γνώμην τοῦ Dörpfeld καὶ τοῦ τότε Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιο-

τήτων Π. Καβαδία. Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ τὴν ΝΔ ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ἡδράζετο ἐπὶ στρωμάτων εὐθραύστου σχιστολίθου, ἀργίλου καὶ ἄλλων μαλακωτέρων πετρωμάτων, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Judeich.

λαξεύματα καθώρισαν τὴν πρόοψιν τοῦ 20^{ου} δόμου κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβλήματος.

Ἡ προεξοχή δύο λίθων τοῦ 17^{ου} καὶ 18^{ου} δόμου, ἀποτελούντων τὴν ΒΔ γωνίαν πρὸς τὴν βορείαν ὄψιν τοῦ περιβλήματος, ὡς καὶ ἡ κατεργασία ὅλων τῶν διασωθέντων λίθων τῆς βάσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νεώτερον περίβλημα θὰ ἦτο ὁρατὸν μόνον ἀπὸ τοῦ 16^{ου} δόμου καὶ ἄνω. Ἄλλως τε ἡ στάθμη τοῦ δόμου τούτου συμπίπτει περίπου πρὸς τὴν τοῦ κατὰ χώραν ἀναβαθμοῦ τῆς μεταγενεστέρας Ρωμαϊκῆς κλίμακος.

Ἡ κατ' ὀρθὴν γωνίαν ἀρχικὴ διατομὴ τῶν δύο ἀκρογωνιαίων λίθων τοῦ 17^{ου} καὶ

Εἰκ. 22. Ἀποψὶς τοῦ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἐνθα παρατηρεῖται ὀρθογώνιον λάξευμα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίθου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ ἕτερον ἐπὶ τοῦ βράχου ἐφ' οὗ ἐδράζεται ὁ Πελασγικὸς τεῖχος.

18^{ου} δόμου τῆς ΒΔ γωνίας δεικνύει ὅτι ἡ βορεία ὄψις τοῦ ἀρχαίου κατασκευάσματος κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην θὰ εἶχε διεύθυνσιν κάθετον πρὸς τὴν δυτικὴν ὄψιν καὶ ὅτι ἡ βορεία αὕτη ὄψις μόνον ἀπὸ τοῦ 16^{ου} δόμου προσέλαβε τὴν ὑφισταμένην διεύθυνσιν. Ἐπίσης ἡ διεύθυνσις καὶ ἡ κατεργασία τῆς βορείας ὀψεως τοῦ δευτέρου λίθου μετὰ τὸν ἀκρογωνιαῖον πρὸς βορρᾶν λίθον τοῦ αὐτοῦ 16^{ου} δόμου ἀποδεικνύει τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν.

Οἱ δόμοι τῆς ὀψεως τοῦ περιβλήματος δὲν ἀπετέλουν ἐν κατακορύφῳ προβολῇ καμπύλην, ὡς ἡδύνατό τις νὰ ἀναμένῃ. Διότι οὔτε γενικὴ τις καμπυλότης παρετηρήθη κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην εἰς τοὺς προκειμένους δόμους οὔτε οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς δόμους τούτους ὡς καὶ τὴν μαρμαρίνην κορωνίδα τοῦ περιβλήματος εἶχον τὰς ἐπὶ τῆς ὀψεως γωνίας ἀμβλείας ἢ ὀξείας ἀναλόγως τῆς θέσεως αὐτῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει

Εἰκ. 24. Τμήμα ἀναγλύφου ἀνευρεθέντος ἐντὸς τοῦ κατεδαφισθέντος τουρκικοῦ τοίχου πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πυροβολείου. (Φωτογρ. G. Welter).

Εἰκ. 23. Ἡ ἐκ λίθων Πειραιῶς ἐπίστρωσις τοῦ 18ου δόμου.

εἰς τὸν Παρθενῶνα. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν ὅλαι αἱ γωνίαι τῶν διαφόρων τούτων λίθων ὀρθαί. Ἐπίσης καὶ τὰ πρὸς μεσημβρίαν λαξεύματα τοῦ βράχου, ἐφ' ὧν ἐθεμελιούντο οἱ δόμοι, εὐρέθησαν ὀριζόντια.

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τοῦ κατασκευασθέντος εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου περιβλήματος καὶ ἀνεγερθέντος πρὸς στερέωσιν τοῦ ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ πυροβολείου εὐρέθη εὐμέγεθες τεμάχιον (εἰκ. 24) ὡς καὶ μικρότερα τεμάχια ἀνήκοντα εἰς τὸ γλυπτὸν θωράκιον τοῦ ναοῦ, κορμὸς λέοντος, μικραὶ ἐνεπίγραφοι πλάκες καὶ μικρά τινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 5 ἀποκειμένην ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως πλάκα τοῦ θωρακίου. Δύο δὲ ἄλλα μικρὰ τεμάχια τοῦ θω-

ρακίου ἀνήκουσιν εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς πλάκας, ἔνεκα τῆς χαρακτηριστικῆς λαξεύσεως τῆς βάσεως τῶν τεμαχίων τούτων, ἐδραζομένων ταυτοχρόνως ἐπὶ τῆς κορωνίδος καὶ τῆς εὐθυνηρίας καὶ ἔνεκα τῆς μεγαλητέρας καὶ ζωηροτέρας προεξοχῆς τῶν ἀναγλύφων καθ' ὅσον ταῦτα ἦσαν ὁρατὰ ἀπὸ μεγαλειτέρας ἀποστάσεως ἢ τὰ τῆς βορείας πλευρᾶς.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης χώρου καὶ ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ περιβλήματος τοῦ πύργου, ἐφ' οὗ ἐδράζεται ὁ ναός, ἐξάγεται: α') ὅτι ἐπὶ τῆς χθαμαλῆς πρὸς δυσμὰς ἐπεκτάσεως τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως θὰ προϋπῆρχεν ἀρχαιοτάτον ἱερόν, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν μαρτυροῦσι τὸ ἀνευρεθὲν θολωτὸν κατασκευάσμα (ἀρχαιοτέρα κόγχη) κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, καὶ τὰ πρὸς τὴν ΒΔ αὐτοῦ γωνίαν ἀνευρεθέντα λαξεύματα ἐπὶ λίθου τοῦ τείχους τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου, ὡς καὶ ἡ ἐπίστρωσις τοῦ 18^{ου} δόμου. β') ὅτι ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους θὰ προϋπῆρχεν ἕτερον ἱερόν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀργότερον ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἀνευρεθέντος ὑπὸ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης κτίσματος, εἰς ὃ ἀνήκει καὶ ὁ ὑπὸ τοῦτο ἀποκαλυφθεὶς βόθρος ὁ περιέχων εἰδώλια ὡς καὶ ὁ βωμὸς ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἀνευρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ὡς ποιηθεὶς ὑπὸ ΠΑΤΡΟΚ, καὶ γ') ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ περιβλήματος τοῦ πύργου καὶ τὴν θεμελίωσιν τοῦ νεωτέρου ναοῦ διετηρήθη πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων κτισμάτων, ἀναπαρασταθεῖσων μάλιστα ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος τῶν δύο συνεχομένων κογχῶν τοῦ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους θολωτοῦ κατασκευάσματος διετηρήθη δὲ καὶ τὸ δάπεδον τοῦ 18^{ου} δόμου.

Εἰς ὅσα δὲ μέρη τὸ νέον περίβλημα ἐφήπτετο τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, οἱ ἐμβατικοὶ λίθοι τοῦ περιβλήματος ἀντικαθίστανται διὰ δρομικῶν, ἵνα μὴ κατεδαφισθῇ τὸ Πελασγικὸν τεῖχος, δι' ὃ καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας τῶν δρομικῶν τούτων λίθων ἐχαράσσετο γραμμὴ κάθετος, ὅπως ὑποδείξῃ τὴν ἀρχῇθεν δι' ἐμβατικῶν λίθων κατασκευὴν αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ σημεῖον τοῦ βορείου περιβλήματος, ὅπου ἡ προεξοχὴ τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἦτο μεγαλητέρα, ἡ δὲ ἐπένδυσις αὐτοῦ διὰ τοῦ νεωτέρου περιβλήματος ἀδύνατος, κατελείφθη κενὸν εἰς τὸ νεώτερον περίβλημα ἀντὶ νὰ λαξευθῶσιν εἰς βάθος τι οἱ λίθοι τοῦ Πελασγικοῦ. Ὡσαύτως ὁλόκληρον τὸ ὑπὸ τὸν νεώτερον ναὸν ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ἀρχαίου κτίσματος διετηρήθη ὡς ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν. Πρὸς προφύλαξιν μάλιστα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοιχωμάτων τοῦ κτίσματος τούτου εἶχον τοποθετηθῇ παραπλεύρως τούτων κάθετοι λίθοι ἐκ πώρου. Ἡ μὴ ὑπαρξίς τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὡς καὶ τμήματος τοῦ μεσημβρινοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς μεταγενεστέρας κρύπτῃς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ. Εὐτύχημα εἶναι ὅτι τότε δὲν ἐθίγησαν αἱ εὐθυνηρίαι τῶν τοίχων τούτων.

Β'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ πύργου καὶ τοῦ ναοῦ ἡ προσπάθειά μου συνεκεντρώθη ὅχι μόνον ὅπως ἀνεγείρω ταῦτα συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχικὰς τῶν γραμμῶν, ἀνατοποθετῶν τοὺς λίθους τοῦ ναοῦ εἰς τὰς πραγματικὰς αὐτῶν θέσεις¹ καὶ χρησιμοποιοῶν

¹ Κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834 ὑπὸ τοῦ Schaubert καὶ Ross ἅπαντες σχεδὸν οἱ λίθοι τοῦ ναοῦ εἶχον τοποθετηθῇ ἐσφαλμένως ὡς τοῦτο ἀπεδείχθη κατὰ τὴν

γενομένην δοκιμαστικὴν καὶ ὀριστικὴν ἀναστήλωσιν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ.

ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τὸ ἀρχαῖον ὕλικόν τοῦ περιβλήματος, ἀλλὰ καὶ ὅπως καταστήσω προσιτὰ τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν ἀρχαιότερον κτίσμα, τὰ περισσότερα τμήματα τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, τὴν ἀρχαιότεραν κόγχην καὶ τὰ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους λαξεύματα.

Ἀντικατάστασις τῶν διαφόρων ἐπιχώσεων διὰ πετροκονιάματος. Τὸ τμήμα τῆς ἐξ ἐπιχώσεων καὶ δόμων ἐκ πώρου θεμελιώσεως τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τμήματος τοῦ ναοῦ, τὸ ὀριζόμενον δυτικῶς μὲν ὑπὸ τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, μεσημβρινῶς δὲ καὶ ἀνατολικῶς ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἀρχικῶν ὀρίων τῆς θεμελιώσεως τοῦ κρηπιδώματος (ἐξικνουμένων κατὰ 20 ἐκ. ἐπέκεινα τῶν κατὰ τὰς πλευρὰς ταύτας ὀρίων τῆς εὐθυνητηρίας) ἀντικατεστάθη δι' ἰσχυροῦ πετροκονιάματος εἰς βάθος μὲν ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, καθ' ὕψος δὲ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς στάθμης τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, εὐρισκομένης κατὰ 20 ἐκ. χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου ἐδράσεως τῶν θεμελίων τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος.

Ἐπὶ τῆς θεμελιώσεως ταύτης ἀνφοδομήθη εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν τὸ πρὸς ἀνατολὰς τμήμα τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, ὅπερ ἡδράζετο ἐπίσης ἐπὶ ἐπιχώσεων. Τοῦτο προεξέχει τοῦ δαπέδου τῆς ἐκ πετροκονιάματος θεμελιώσεως κατὰ 0,50 μ., διατηρῆσαν οὕτω τὴν στάθμην, εἰς ἣν εὐρέθη.

Θεμελίωσις καὶ καθορισμὸς τῆς στάθμης τῆς εὐθυνητηρίας. Κλίσις τῆς εὐθυνητηρίας κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ. Ἐπὶ τῆς θεμελιώσεως ταύτης ἀνυψώθησαν τὰ πρὸς τὴν ΝΑ γωνίαν θεμέλια τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς εὐθυνητηρίας. Ἵνα δὲ τοποθετηθῇ ἐπακριβῶς εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁ γωνιαῖος ΝΑ λίθος τῆς εὐθυνητηρίας, δὲν προέβην εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ΒΑ γωνίας τῆς εὐθυνητηρίας, πρὸ τῆς ὀριστικῆς τοποθετήσεως τοῦ ΝΑ γωνιαίου λίθου. Πρὸς καθορισμὸν τῆς στάθμης τοῦ λίθου τούτου ἐλήφθη ὡς βάσις ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τῆς εὐθυνητηρίας τοῦ ναοῦ, ἥτις, ὡς ἐλέχθη, εἶναι λελαξευμένη εἰς ἓν ἐνιαῖον τεμάχιον μαρμάρου μετὰ τῆς κορωνίδος, ἡδράζετο δὲ ἐπὶ τῆς στερεᾶς ΒΔ γωνίας τοῦ περιβλήματος. Τῆς εὐθυνητηρίας τὸ ὕψος κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην εἶναι 86 χιλιοστά. Τὸ ὕψος τοῦτο τῆς εὐθυνητηρίας βαίνει ἀυξανόμενον κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἀπὸ δυσμᾶς πρὸς ἀνατολὰς εἰς ἀπόστασιν δὲ 3,50 μ. ἀπὸ τῆς ΒΔ γωνίας (δηλαδὴ εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον, ὅπου αὕτη ἐξακολουθεῖ νὰ ἐδράζεται ἐπὶ τῶν εἰδικῶς λελαξευμένων λίθων τῆς κορωνίδος) φθάνει τὰ 94 χιλιοστά κατὰ δὲ τὴν ΒΔ γωνίαν τὰ 10 ἐκ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ ὕψος τῆς εὐθυνητηρίας καθορίζεται ἐκ τοῦ ἴχνους, ὅπερ ἀπετύπωσεν ἡ ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων φθορὰ τοῦ μαρμάρου κατὰ μῆκος τῆς ἐπαφῆς τῆς εὐθυνητηρίας μετὰ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου. Οὕτω ἡ εὐθυνητηρία παρουσιάζει κατὰ τὴν βορείαν αὐτῆς πλευρὰν καὶ κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἀπὸ Δ πρὸς Α αὕξησιν τοῦ ὕψους τῆς κατὰ 14 χιλιοστά. Τὸ παρὰ τὴν εὐθυνητηρίαν τῆς πλευρᾶς ταύτης τμήμα τῆς πλακοστρώσεως τριγωνικοῦ αβγ σχήματος (ἰδὲ πίν. 1) παρουσιάζει κλίσιν μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ τῆς εὐθυνητηρίας πρὸς τὴν κορωνίδα. Ἡ κλίσις αὕτη ἐμφαίνεται 1) ἐκ τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ κατακόρυφος πλευρὰ τῆς εὐθυνητηρίας μετὰ τοῦ δαπέδου κατὰ τὰ τμήματα, ὅπου αὕτη εἶναι λελαξευμένη ἐν ἐνιαίῳ μαρμάρῳ μετὰ τμήματος τοῦ δαπέδου καὶ 2) ἐκ τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς κορωνίδος μετὰ τῆς κατακορύφου αὐτῆς πλευρᾶς.

Ἡ κλίσις αὕτη μετρηθεῖσα ἐπὶ μήκους 67 ἑκατοστῶν εὐρέθη ἴση πρὸς 66 χιλιοστά, ἥτοι 10 χιλιοστὰ κατὰ μέτρον περίπου. Τὴν αὐτὴν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω παρουσιάζει ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τελευταίου δόμου τοῦ περιβλήματος, ἐφ' οὗ ἐδράζεται ἡ κορωνίς, δεδομένου ὅτι τὰ μάρμαρα τῆς κορωνίδος εἶναι ἰσοπαχῆ.

Ἡ κλίσις αὕτη τοῦ δαπέδου δικαιολογεῖ καὶ τὰς ὁπὰς ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν κατὰ διαστήματα αἱ πλάκες τῶν θωρακίων αἱ περιφράσσουσιν τὸν ναὸν κατὰ μῆκος τῆς κορωνίδος.

Τὸ ὑψόμετρον τοῦ δαπέδου κατὰ τὸ σημεῖον β εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀριζοντίαν γραμμὴν α γ τῆς κορωνίδος ὑπερυψωμένον κατὰ 35 χιλιοστὰ δεδομένου ὅτι τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς β γ εἶναι 3,10 μ. ἡ δὲ ρύσις ἐκ τοῦ β πρὸς γ 10 χιλ. κατὰ μέτρον.

Ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ εὐθυντηρία α, β, ἦτο ὀριζόντιος τὸ ὕψος αὐτῆς θὰ ἔπρεπε νὰ βαίνειν ἀπὸ α πρὸς β, ἐλαττούμενον ἔνεκα τῆς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ρύσεως ὑπερυψώσεως τοῦ δαπέδου. Κατὰ τὸ σημεῖον β ἡ ἐλάττωσις αὕτη θὰ ἦτο 35 χιλιοστά (ὅση δηλαδὴ ἡ ὑπερύψωσις τοῦ δαπέδου κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο) ἥτοι τὸ ὕψος τῆς εὐθυντηρίας κατὰ τὸ β θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι $86 - 35 \text{ χιλ.} = 51 \text{ χιλιοστά}$. Ἀλλ' ὥς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸ ὕψος ταύτης κατὰ τὸ σημεῖον τὸ μετρηθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἵχνους φθορᾶς ἐξ ὕδατος εὐρέθη 10 ἐκ. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ εὐθυντηρία δὲν εἶναι ὀριζοντία ἀλλ' ὅτι ἔχει κλίσιν ἀπὸ α πρὸς β, ἥτοι ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἴσην πρὸς 49 χιλιοστά (ὥστε $49 - 51 \text{ χιλιοστά} = 0,100 \text{ χιλιοστά}$).

Ἀποσύνθεσις τοῦ ὑπολοίπου κρηπιδώματος. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ΝΑ γωνίας καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ταύτης ἀρχαίων λίθων ὡς καὶ τῶν προϋπαρχόντων κυβολίθων Πειραιῶς ὑπὸ τὴν μαρμαρίνην διάστρωσιν, προέβην εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ὑπολοίπου πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος ὡς καὶ τμήματος τῆς κορωνίδος τοῦ πύργου κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν.

Ἀποσύνθεσις ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν ταύτην ἐπηκολούθησεν ἡ τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος, καθ' ὅσον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, οἱ πλείστοι τῶν λίθων τοῦ κτίσματος τούτου καὶ τῆς θεμελιώσεως τῆς εὐθυντηρίας αὐτοῦ ἦσαν τεμαχισμένοι καὶ ἠδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων. Δι' ὃ ἐπεβάλλετο ἡ ἐπὶ στερεᾶς θεμελιώσεως ἀνοικοδόμησις καὶ τοῦ κτίσματος τούτου.

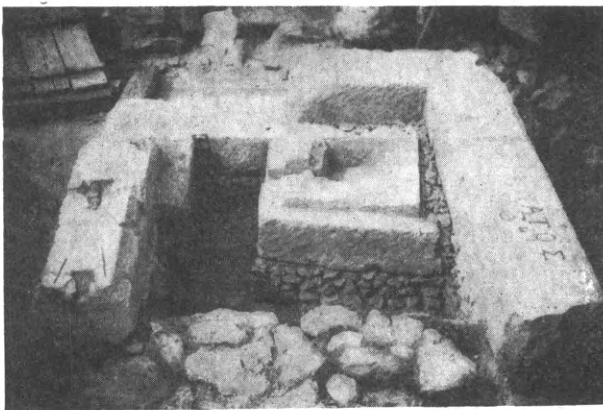
Συμπλήρωσις θεμελιώσεως. Ἡ γενικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τούτου μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου ἐπέτρεψε τὴν ἀντικατάστασιν διὰ σκυροκονιάματος τῆς ἐξ ἐπιχώσεων θεμελιώσεως μέχρι τῆς προμνημονευθείσης στάθμης ἥτοι κατὰ 20 ἐκ. χαμηλότερον τῆς βάσεως τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Κατὰ τὴν διάστρωσιν τοῦ πετροκονιάματος ἀφηρέθησαν πάντες οἱ ἐκ πώρου λίθοι οἱ κείμενοι ὀπισθεν τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν ἀρμῶν χώματα καὶ μικροὶ λίθοι ἀπεμακρύνθησαν, ὅπως ἀντικατασταθῶσι διὰ πετροκονιάματος καὶ ὕδαροῦς τσιμεντοκονίας.

Ἀναστήλωσις ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω καθορισθέντος δαπέδου ἀνεστηλώθησαν πάντες οἱ λίθοι τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος, τοποθετηθέντες εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν καὶ στάθμην, συμφώνως πρὸς τὰ καταρτισθέντα σχέδια καὶ τὰς ληφθεῖσας φωτογραφίας πρὸ τῆς ἀποσυνθέσεως τούτου, πρὸς ὑπόμνησιν δὲ ὅτι οἱ λίθοι τῆς βάσεως τοῦ κτίσματος τούτου ἠδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων, κάτωθεν τῶν

ἀνατοποθετουμένων λίθων τῆς εὐθυνητρίας, κατεσκευάσθη ἐπὶ ὕψους 20 ἐκ. τοιχίσκος ἐκ τσιμεντοκονίας καὶ λιθαρίων, προερχομένων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων (εἰκ. 25).

Πάντες οἱ ἀρχαῖοι λίθοι συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλους διὰ καθέτων σιδηρῶν γόμφων καὶ συνδέσμων σχήματος —|— στερεωθέντων διὰ μολύβδου.

Μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος συνεπληρώθησαν τὰ πρὸς ἀνατολὰς θεμέλια τοῦ ναοῦ¹ καὶ τμήμα τῶν πρὸς βορρᾶν², ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπε τοῦτο

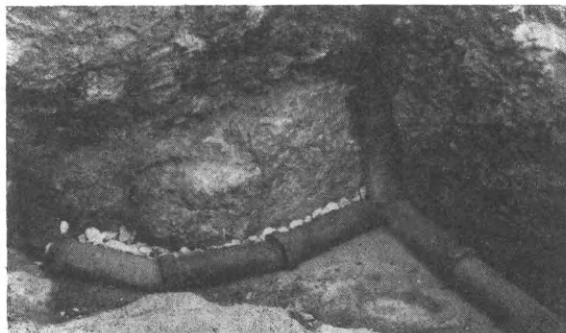

Εἰκ. 25. Ἀποψὶς τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος μετὰ τὴν ἀνατοποθέτησιν. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

ἡ διατήρησις τοῦ ἀρχαίου κτίσματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ἐπεκτείνεται ἰδίως ὑπὸ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προνάου (βλ. πίν I). Ἡ ἀνύψωσις τῶν θεμελίων τούτων ἐπέτρεψε τὴν ὀριστικὴν τοποθέτησιν τοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς εὐθυνητρίας καὶ τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως³, ἣτις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προλεχθέντων, καθορισθείσης τῆς στάθμης τῆς ΒΑ γωνίας τῆς εὐθυνητρίας κατὰ 49 χιλ. ὑψηλότερον τῆς στάθμης τῆς ΒΔ γωνίας.

Ἀνοικοδόμησις περιβλήματος. Ἐφ' ὅσον προϋχῶρει ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ περιβλήματος ἤρξατο ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς ΝΔ γωνίας τούτου ὡς καὶ τῆς πρὸς μεσημβρίαν πλευρᾶς αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν βάσιν τῆς ΝΔ γωνίας, ὡς ἐλέχθη ἤδη, παρουσιάσθησαν στρώματα ἐξ ἀργίλλου μετ' ἄλλων μαλακωτέρων πετρωμάτων, δι' ὃ ἡ θεμελίωσις τῆς γωνίας ταύτης προϋχώρησε πολὺ βαθύτερον τῆς ἀρχαίας στάθμης, μέχρις ἐξευρέσεως στερεοῦ βράχου. Ὅμοίως καὶ ἡ θεμελίωσις τοῦ πρὸς μεσημβρίαν σκέλους τοῦ περιβλήματος ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου. Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς θεμελίωσης ταύτης ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων κατεσκευάσθησαν ἐγκαρσίως τοῦ τοίχου κατάλληλοι ἀποστραγγιστικοὶ ὀχετοὶ πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐπὶ τοῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους συσσωρευομένων ὑπογείων ὑδάτων ἐκ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ἅτινα εἶχον ἐπιφέρει τὴν διαπιστωθεῖσαν ἀποσύνθεσιν τῶν λίθων τῶν ἀρχαίων θεμελίων.

Εἰκ. 26. Τοποθέτησις ἡμισωλήνων πρὸς ἀποστράγγισιν τῶν ἐκ τῶν βράχων ὑδάτων.

1 Ταῦτα ἀπεκόπησαν ἐπὶ ὀλικοῦ πλάτους 1 μ. ἐκατέρωθεν καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ἄξονος τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος, ὅπως ἐπικοινωνῇ ὁ ἀνευρεθεὶς ἀρχαιότερος βωμὸς μετὰ τοῦ ἐν λόγῳ κτίσματος.

2 Ταῦτα ἐπεξετάθησαν μέχρι τοῦ ἐκ λίθων Πειραιῶς περιβλήματος τῆς βορείας ὄψεως.

3 Τῶν δύο τούτων δόμων τὰ δύο ἐλλείποντα πρὸς τὸ κέντρον τεμάρια συνεπληρώθησαν διὰ νεωτέρων.

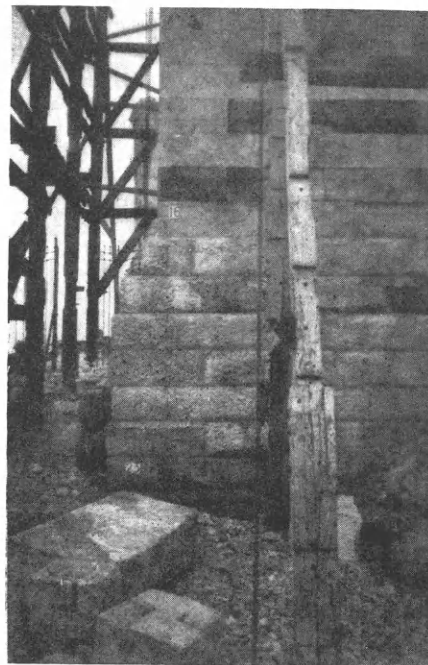
Ὡσαύτως κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν τελευταίων δόμων τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ περιβλήματος παρουσιάσθησαν ἐντὸς τοῦ βράχου ρωγμαὶ πλήρεις ὕδαρου ἀργίλλου, αἵτινες κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ἀπεστραγγίσθησαν καταλλήλως διὰ ἡμισωληνωτῶν διοχετεύσεων, τοποθετηθεισῶν κατὰ μῆκος τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 26).

Ἀρχικὴ θέσις δόμων κατεργασία καὶ σύνδεσις αὐτῶν. Ἡ ὄψις τῶν λίθων τῶν δόμων τῆς τε μεσημβρινῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς μέχρι τοῦ 16^{ου} δόμου ἦτο ταινία κατεργασμένη, ὡς ἐξάγεται ἐκ διατηρηθέντων ἀρχαίων λίθων (μόνον ἀπλῆ ταινία καθώριζε τὰς ἀκμὰς τῶν λίθων τούτων). Οἱ τοποθετηθέντες νέοι λίθοι τῶν δόμων τούτων ἠκολούθησαν τὰς ἀρχικὰς προεξοχὰς (εἰκ. 27) ὡς καὶ τὴν ἀρχικὴν κατεργασίαν. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ κατεργασία τῶν λίθων τῶν ὑπερκειμένων δόμων ἐγένετο παρεμφερῆς πρὸς τὴν τῶν διασωθέντων λίθων τῶν ἀντιστοίχων δόμων.

Πάντες οἱ ἀνατοποθετηθέντες λίθοι συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ ὀπισθεν αὐτῶν πετροκονίαμα, τὸ ἀντικαταστήσαν τὸ ἐκ πωρίνων λίθων συμπλήρωμα τούτων, διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος Γ ¹. Προετιμήσαμεν τὸ σχῆμα τοῦτο, ἵνα μὴ ἐπέρχεται σύγχυσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν Γ ἢ \sqcap καὶ διότι ἐθεωρήσαμεν ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο ἦτο εἰς τοὺς λίθους ὀλιγώτερον ἐπιβλαβὲς ἢ τὰ δύο ἄλλα ἀρχαῖα σχήματα¹.

Στερέωσις βράχων δυτικῆς πλευρᾶς. Ἡ θεμελίωσις καὶ ἀνοικοδόμησις τοῦ περιβλήματος ὑπὸ τὰς κόγχας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιλαμβανομένου μεταξὺ δύο προεξοχῶν τοῦ φυσικοῦ βράχου παρουσίασε δυσχερείας τινάς, καθ' ὅσον ἀμφοτέρω τὰ τμήματα ταῦτα τοῦ βράχου εἶχον μετακινηθῆ ἀποσπασθέντα τοῦ κυρίως σώματος τοῦ βράχου συνεπεῖα ἀρχαιοτέρων καθιζήσεων, δι' ὃ ἠναγκάσθη νὰ ὑποστηρίξω ταῦτα διὰ νέας ὑποθεμελιώσεως καὶ νὰ ἐπαναφέρω εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Αὕτη καθωρίζετο ἐκ τῆς λελαξευμένης ἐπιφανείας τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τοῦ βράχου, τοῦ χρησιμεύοντος πρὸς ἔδρασιν τοῦ ὑπερκειμένου δόμου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ τμήμα τοῦ βράχου, ἐφ' οὗ ἠδράζετο ἡ βᾶσις τῆς στήλης τῆς διαχωριζούσης τὰς δύο κόγχας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς παρουσίαζε ρωγμὰς τινάς, ἀντικατεστάθη καὶ τοῦτο διὰ προβόλου ἐκ σιδηροπαγοῦς σκιροκονιάματος ἔδραζομένου ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν στερεοῦ βράχου ἐνσφηνωθέντος ἐντὸς αὐτοῦ.

Ὁ 18^{ος} δόμος. Εἰς τὸν 18^{ον} δόμον, ὅστις ἀπετέλει ἀσφαλῶς τὸ δάπεδον ἀρχαιοτέρου ἱεροῦ, ἀνετοποθετήθησαν οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἀντικατασταθέντων μόνον διὰ νέων ἐκείνων, οἵτινες ἦσαν τελείως βεβλαμμένοι καὶ ἰδίως τὰ κατὰ τὴν πρόοψιν

Εἰκ. 27. Ἡ ΝΔ γωνία τοῦ ἀνακατασκευασθέντος περιβλήματος.

¹ Ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν δόμων καὶ αἱ διπλαῖ ἐντομαὶ τοῦ σχήματος Γ πρὸς ἀλάσεσιν αἱ δύο ὀξεῖαι γωνίαι τῶν ἐντομῶν τοῦ σχήματος \sqcap ὡς θραύσιν τῶν λίθων.

τμήματα, ἅτινα ἦσαν ὀλοσχερῶς ἐφθαρμένα. Αἱ διαστάσεις τῶν λίθων τούτων καθωρίσθησαν ἐκ τῶν κατὰ χώραν διατηρηθεισῶν οὐρῶν τούτων, ἐνῶ ἡ διεύθυνσις τῶν ὀψεων καθωρίσθη ἐπὶ τῆς κατὰ χώραν λαξεύσεως τοῦ βράχου πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ἐπιπέδου ἐδράσεως τοῦ δόμου τούτου.

Ἀνοικοδόμησις περιβλήματος. Ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ τῆς ΒΔ γωνίας αὐτοῦ προϋχώρησε κανονικῶς ἀνατοποθετουμένων εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν θέσεις ὅχι μόνον τῶν ἀκεραίων ἀρχαίων λίθων ἀλλὰ καὶ τῶν τεμαχισμένων, ἐφ' ὅσον τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσίαζον τὴν δέουσαν ἀντοχήν.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὀλόκληρος ὁ 11^{ος} δόμος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὁ περιλαμβάνων τὰ ἐπιστύλια τῶν δύο κογχῶν τῆς ὀψεως ταύτης, ἀντικατεστάθη διὰ τεσσάρων νέων λίθων μήκους ἐκάστου 2,88 μ., καθ' ὅσον, ὡς προελέχθη, οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἦσαν σεσαθρωμένοι¹.

Οὕτω συνετελέσθη ἡ ἀνακατασκευὴ ὀλοκλήρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος, ἀνατοποθετηθείσης καὶ τῆς διατηρηθείσης μαρμαρίνης κορωνίδος, ἣτις ἀποτελεῖ συγχρόνως, ὡς ἐλέχθη, καὶ τὴν εὐθυνητήριαν τῆς δυτικῆς ὀψεως τοῦ ναοῦ. Τῆς κορωνίδος ταύτης κατεσκευάσθη ἐκ νέου ὑλικοῦ τὸ δεύτερον τεμάχιον ἀπὸ βορρᾶ ὡς καὶ τμήμα αὐτῆς ὑπὸ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ. Ἐπίσης ἐτοποθετήθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ ὀλόκληρος ἡ ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ἀρχαία κορωνίς, συμπληρωθέντος μόνον ἐλλείποντος μικροῦ τεμαχίου δι' ἀρχαίου λίθου, οὗτινος ἡ ἀρχικὴ θέσις δὲν κατέστη δυνατόν νὰ καθορισθῇ.

Τὰ διατηρηθέντα προσιτὰ τμήματα τοῦ Πελασγικοῦ τείχους. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν σκέλος τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, ἡ ΝΔ γωνία αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ πρὸς δυσμὰς ἐπέκτασις τούτου (ἐπὶ μήκους 0,40 - 0,50 μ.), διετηρήθησαν προσιτὰ καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῶν μείον 0,50 μ. ὑπὲρ τὴν ἔδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ κατὰ 0,50 ἐκ. ἐντείχισις τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἐγένετο πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς θεμελιώσεώς του, συμπληρωθέντος τοῦ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ περιβλήματος κενοῦ διὰ πετροκονιάματος.

Ἴνα δὲ καὶ ἡ μεσημβρινὴ ὄψις τοῦ Πελασγικοῦ τείχους παραμείνῃ ὁρατὴ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ σκέλους τοῦ περιβλήματος ἀφέθη μικρὸς διάδρομος πλάτους 0,60 μ. κατὰ μῆκος τῶν δύο τειχῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον περιώρισα τὸ πάχος τοῦ μεσημβρινοῦ σκέλους τοῦ περιβλήματος εἰς 0,60 μ. (διότι τοῦτο οὐδεμίαν πλέον ὥθησιν εἶχε νὰ ὑποστῇ ἔσωθεν). Κατ' ἀποστάσεις δὲ 3 μέχρι 3,50 μ. ἀπ' ἀλλήλων κατεσκευάσθησαν ἀντηρίδες πρὸς ἐνίσχυσιν τούτου.

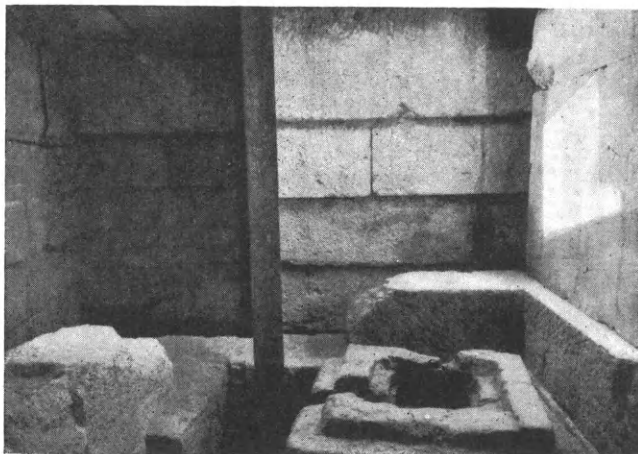
Ἐντείχισις περιβλήματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ πλεῖστον τῆς ὀψεως ταύτης τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, οὗτινος ἡ βάσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν 14^{ον} δόμον τοῦ περιβλήματος² καὶ ὅπερ δὲν παρουσιάζει τι τὸ ἰδιαίτερον, ἐνετειχίσθη ἐντὸς τοῦ περιβλήματος, συμπληρουμένων τῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πελασγικοῦ τείχους κενῶν διὰ πετροκονιάματος ἀντὶ τῆς ἐκ παλινῶν λίθων ἀρχικῆς συμπληρώσεως.

¹ Δι' ὃ καὶ κατὰ τὸ 1866 κατεσκευάσθησαν στήλαι ἐξ ἀγκωναρίων ἐντὸς τῶν κογχῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν σεσαθρωμένων ἐπιστυλίων.

² Τῆς μετρήσεως τῶν δόμων ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τὴν μαρμαρίνην κορωνίδα περιβλήματος τοῦ δόμου.

Ἡ ἐντείχισις αὕτη δὲν ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ὀλικοῦ ὕψους τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, ἀλλὰ κατὰ 0,50 μ. περίπου χαμηλότερον τῆς ἀνωτάτης στάθμης τούτου, ἵνα καθίσταται ὁρατὴ ὁλόκληρος ἡ διεύθυνσις τῆς δυτικῆς ὄψεως τούτου ἀπὸ τῆς ΝΔ γωνίας μέχρι τῆς ΒΔ αὐτοῦ γωνίας.

Ἐντὸς δὲ τοῦ τμήματος τοῦ ἐντειχισθέντος Πελασγικοῦ τείχους, καὶ ἀκριβῶς ὀπισθεν τῆς πρὸς μεσημβρίαν κόγχης τοῦ περιβλήματος εὐρίσκετο ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρχαιοτέρας κόγχης (βλ. εἰκ. 20) καὶ ἡ ἐν αὐτῇ στήλῃ ἐκ πώρου λίθου, ἡ ἀντικατασταθεῖσα ἐπίσης, ὡς προελέχθη. Ἵνα δὲ καταστήσω τὴν λεπτομέρειαν ταύτην ὁρατὴν ἀπεφάσισα νὰ μὴ συμπληρώσω τὸν ἀντίστοιχον λίθον τοῦ περιβλήματος τοῦ 12^{ου} δόμου κατὰ τὸ βάθος τῆς κόγχης, τελειῶς ἄλλως τε σεσαυρωμένον. Διὰ τοῦ οὗτω ἀφεθέντος ἀνοιγματος δύναται τις, ἀνερχόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς ἐξωτερικῆς κόγχης, νὰ βλέπῃ ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν ἀρχαϊκὴν κατασκευὴν. Ἐπίσης καὶ τὸ πρὸς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους μέρος, ἔνθα ἀνευρέθησαν τὰ ἀρχαῖα λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου ὡς καὶ ἐπὶ λίθου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, διετηρήθη προσιτὸν ἔσωθεν καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτοῦ ἐπὶ πλάτους δύο μέτρων περίπου.

Εἰκ. 28. Ἀποψὶς τῆς κατασκευασθείσης κρύπτης ὑπὸ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

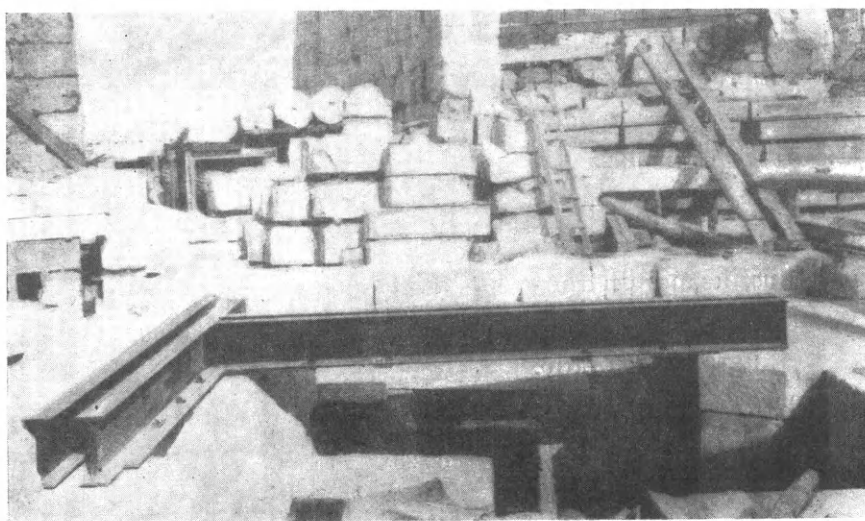
Ἡ διατήρησις τοῦ ἀρχαῖοι κτίσματος. Ἡ εἰκὼν 28 δεικνύει τὴν σχηματισθεῖσαν κρύπτην πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀρχαῖοι κτίσματος μετὰ τὴν γενομένην ἀναστήλωσιν αὐτοῦ. Τὸ δάπεδον ταύτης εἶναι ἐκ πετροκονιάματος, ἐνῶ τὰ πρὸς βορρᾶν, μεσημβρίαν καὶ δύσιν τοιχώματα ταύτης εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ λίθων Πειραιῶς πρὸς ὑπόμνησιν τῶν προϋπαρχόντων ἐκεῖ δόμων ἐκ πώρου λίθου. Οἱ ἀλλεπάλληλοι δόμοι τῶν τοιχωμάτων τούτων κατεσκευάσθησαν κλιμακῶδον ἐν προεξοχῇ διὰ νὰ περιορισθῇ τὸ πλάτος τῆς ὀροφῆς τῆς κρύπτης, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ταύτης κατεσκευάσθη ἐκ πετροκονιάματος, ἵνα ἐπιτρέψῃ τὴν ἔδρασιν μαρμάρου μήκους 1,90 μ., σχηματίζοντος δοκὸν ὑπερθεῖν τοῦ ἀνοιχθέντος διαδρόμου τοῦ ἐπιτρέποντος τὴν θέαν πρὸς τὸν ἀνευρεθέντα ἀρχαῖον βωμόν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ σηκοῦ ὡς καὶ ὁ πρὸς βορρᾶν πεσσὸς τῆς ἀνατολικῆς προόψεως ἠδράζοντο ἐπὶ τμήματος τοῦ στυλοβάτου, ὅστις ἐστηρίζετο ἐν μέρει καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος, διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ κατασκευάσω πρὸς τὸ μέρος τοῦτο εἰδικὴν κατασκευὴν ἐκ σιδηροδοκῶν, ὣν τὸ πάχος συμπεριελήφθη εἰς τὸ πάχος τοῦ στυλοβάτου.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη (εἰκ. 29) συνίσταται ἐκ δύο σιδηροδοκῶν, ὕψους 0,22 μ., τοποθετημένων ὑπὸ τὸν πρὸς βορρᾶν τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐκ δύο ἐτέρων ἐν καθέτῳ γωνίᾳ πρὸς τὰς πρώτας, ἐπίσης ὕψους 0,22 μ., τοποθετημένων ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πρόοψιν

τοῦ σηκοῦ. Αἱ τελευταῖαι αὗται δίδυμοι δοκοὶ στηρίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῶν διδύμων ἐπίσης δοκῶν, τῶν ὑπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τεθεισῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τῆς στερεᾶς ἐκ πετροκονιάματος βάσεως κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐτέθη καὶ σιδηροῦς τετράγωνος στῦλος ($0,04 \times 0,04$) εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ μήκους τῶν δύο τούτων δοκῶν καὶ ὑπὸ τὴν θέσιν τοῦ προμνημονευθέντος «πεσσοῦ» τῆς ἀνατολικῆς προόψεως πρὸς ἀσφαλεστέραν ὑποστήριξιν τούτου¹. Ἐπὶ τῶν δοκῶν τούτων καὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς κρύπτῃς κατεσκευάσθη ἡ ὀροφή ταύτης ἐκ σιδηροπαγοῦς πετροκονιάματος, εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τῆς ὁποίας ἀφέθη ὀρθογώνιον ὀπαῖον, ἵνα φαίνεται ἐκ τῶν ἄνω τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα.

Ἐπὶ τῆς κατασκευασθείσης ταύτης ὀροφῆς, ἣτις ἐκτείνεται ἐν συνεχείᾳ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν θέσεις πάντες οἱ λίθοι τοῦ στυλοβά-

Εἰκ. 29. Τοποθέτησις ζεύγους σιδηροδοκῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ ναοῦ.

του. Ἡ ἀρχαία πλακόστρωσις, συμπληρωθεῖσα καταλλήλως διὰ νέων πλακῶν τῶν αὐτῶν διαστάσεων ταύτης, ἀνετοποθετήθη ὡς καὶ τὰ ἐλλείποντα τμήματα τοῦ στυλοβάτου.

Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τούτου ἐτοποθετήθη ὁλόκληρος ἡ κατὰ χώραν διασωθεῖσα σπεῖρα. Τὸ κατώφλιον τοῦ μεσαίου πρὸς ἀνατολὰς θυρώματος ἐλλείπει, τοῦ κατωφλίου τούτου τὸ πρὸς μεσημβρίαν εἶναι μᾶλλον κατεστραμμένον, ἐνῶ τὸ πρὸς βορρᾶν εἶναι σχεδὸν πλήρες.

Τοποθέτησις τῶν βάσεων τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Τὴν τοποθέτησιν τῆς σπεύρας ἐπηκολούθησεν ἡ τοποθέτησις τῶν βάσεων τῶν κιόνων. Αὗται μετρηθεῖσαι καθ' ὕψος καὶ δὴ κατὰ τὰς διευθύνσεις τῶν ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένων ἀξόνων εὐρέθησαν μὴ οὔσαι ἰσοῦψεῖς.

Οὕτω αἱ δύο βάσεις ἐμφανίζουν κλίσιν διαγωνίως πρὸς τοὺς ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένους ἄξονας, ἐξ ὧν ἐγένετο δυνατόν νὰ καθορισθῶσι καὶ αἱ ἀκριβεῖς αὐτῶν θέσεις, τῆς μὲν ἐν τῇ ΒΑ τῆς δὲ ἐν τῇ ΒΔ γωνίᾳ τῆς προστάσεως (μόνον ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ὀρθῶς τοποθετημένη ἐν τῇ προγενεστέρᾳ ἀναστηλώσει τῇ γενομένῃ κατὰ τὸ 1834-38).

¹ Καὶ αἱ τέσσαρες σιδηροδοκοὶ ἐπηλείφθησαν διὰ μινίου καὶ ἐπενεδύθησαν διὰ πλακὸς ἐκ μολύβου συγκολληθείσης κατὰ τὰς πλευρὰς αὐτῆς.

Τὴν τοποθέτησιν τῶν δύο γωνιαίων βάσεων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως ἐπεβεβαίωσε καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων ἀποτυπωμάτων τῶν μεταξὺ τῆς παραστάδος καὶ τῶν βάσεων τῶν κιόνων τοποθετουμένων κατωφλίων, ὧν ἓν τεμάχιον ὑφίσταται.

Ἡ ἀκριβὴς θέσις τῶν ἀξόνων τῶν δύο ἀκραίων βάσεων καθορίζεται ἐκ τῆς προεκτάσεως τῶν ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν παραστάδων κεχαραγμένων ἀξόνων (εἰκ. 30).

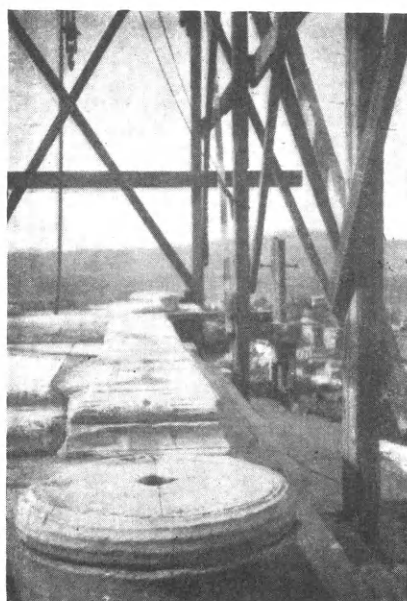
Ἡ ἀπόστασις τῶν ἀξόνων τούτων μετὰ τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησιν τῆς σπείρας εὐρέθη 4,652 μ. Ἐὰν εἰς τὴν διάστασιν ταύτην προστεθῇ $2 \times 0,374$ ἥτοι 0,748 μ., (ἥτις εἶναι ἡ ἀπόστασις τῶν ἀξόνων τῶν ἀκραίων βάσεων ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον κατακόρυφον πλευρὰν τοῦ στυλοβάτου) ἔχομεν $4,65 + 0,75 = 5,40$ ὅσον ἀκριβῶς εἶναι τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου μετρηθὲν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων πλακῶν τῆς στρώσεως τοῦ ναοῦ. Αἱ ἄλλαι τέσσαρες βάσεις τῶν κιόνων εὐρέθησαν ἔχουσαι κλίσιν μόνον κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἄξονος ἀπὸ Α πρὸς Δ ἢ ἀπὸ Δ πρὸς Α· ἡ θέσις ἄρα αὐτῶν καθορίζεται ὡς ἐνδιάμεσος. Ἐπομένως ἡ ἀπόκλισις τῶν κιόνων κανονίζεται ὑπὸ τῶν βάσεων τῶν κιόνων.

Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις τῶν ἐπιστυλίων. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν ὀρθοστατῶν ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνατοποθέτησις ἐπὶ τῆς σπείρας τῶν ἐπιστυλίων πρὸς ἐξακριβώσιν τῆς πραγματικῆς αὐτῶν θέσεως, κατ' ὅσον κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν εἶχεν ἤδη παρατηρηθῇ ὅτι λίθοι τινὲς τούτων εἶχον ἐσφαλμένως τοποθετηθῇ (βλ. εἰκ. 7).

Οὕτω ἐξηκριβώθη διὰ τῶν τῶν τῶν σιδηρῶν συνδέσμων, τῶν γόμφων καὶ λοιπῶν, ὅτι αἱ θέσεις τῶν ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 14 ἐπιστυλίων ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθῶσιν ἀμοιβαίως ὡς καὶ αἱ τῶν ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 19.

Τοποθέτησις ὀρθοστατῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξηκριβώθησαν καὶ καθωρίσθησαν αἱ πραγματικαὶ ἀρχικαὶ θέσεις τῶν διαφόρων ὀρθοστατῶν. Οὕτω ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 2 ἐτοποθετήθη κατὰ τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9, διότι κατὰ τὴν ἀναθύρωσιν αὐτοῦ ἔφερε τὴν χαρακτηριστικὴν διατομὴν, ἥτις παρατηρεῖται ἀντιστοιχῶς εἰς τοὺς γωνιαίους ὀρθοστάτας ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 8. Ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 5 ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ὀρθοστατοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ οὕτω ὁ γόμφος του συνέπεσε μὲ τὸ τοῦ ἀντιστοίχου λαξεύματος τοῦ γόμφου ἐπὶ τῆς σπείρας. Ἀντιστοιχῶς ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 7 ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 στραφεὶς καὶ κατὰ 180° διότι ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ του εἶχε τοποθετηθῇ ἐσωτερικῶς. Ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 9 ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10, ὁ δὲ ὑπ' ἀριθ. 10 τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2¹.

Ταῦτα σαφῶς προέκυψαν ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀντιστοιχῶν λαξευμάτων τῶν γόμφων ἐπὶ τῆς σπείρας καὶ ἐκ τῆς ἐκ τῶν ἰχνῶν τῶν μοχλῶν ἐμφαινομένης φορᾶς ἐργασίας.

Εἰκ. 30. Ἡ βάση τοῦ ΒΑ κίονος, ἐν ᾗ ἐμφαίνεται ἡ χάραξις τοῦ ἄξονος κατ' ἐπέκτασιν τοῦ τῆς σπείρας.
(Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

1 Ἡ ἀρίθμησης τῶν λίθων τῶν δόμων ἄρχεται ἀπὸ τὸν γωνιαῖον λίθον τῆς ΒΑ παραστάδος· ἡ δὲ ἀλφαβη-

τικὴ σειρά τῶν δόμων, ἀπὸ τὸν πρῶτον δόμον κάτωθεν τοῦ ἐπιστυλίου.

Κατὰ ταῦτα πρῶτον ἐτοποθετήθησαν οἱ δύο ὀρθοστάται τῶν παραστάδων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἥτοι οἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 8 ὀρθοστάται. Ἡ ἐργασία δὲ ἔβαινε ἐκ τῶν γωνιῶν καὶ πρὸς τὰς 4 κατευθύνσεις, τοποθετηθέντων τελευταίων τῶν δύο ὀρθοστατῶν τῶν παραστάδων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 ὀρθοστάτου τῆς δυτικῆς ὡς καταφραγῆς.

Ἡ στερέωσις τῶν ὀρθοστατῶν τῶν δύο παραστάδων τῆς ἀνατολικῆς προόψεως ἐγένετο διὰ γόμφων, στερεωθέντων διὰ ζέοντος μολύβδου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐδράσεως αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν ὁλοσχερῇ τοποθέτησιν τῶν δύο τμημάτων τῶν ὀρθοστατῶν (τῆς βορείας δηλαδὴ καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς) συνεπληρώθη καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν ὑπαρχόντων λίθων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, τὸ δὲ ἀπομείναν μετὰ αὐτῶν κενὸν ἔδωκε τὰς ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ ἐλλείποντος ὑπ' ἀριθ. 6 ὀρθοστάτου, οὗτος ὡς καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 γωνιαῖος ΒΑ ὀρθοστάτης ἀντεκατεστάθησαν διὰ νέων μαρμάρων. Οἱ ὀρθοστάται 5 καὶ 7 παρουσίαζον τὸ χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰ μήκη τῶν ἐσωτερικῶν τῶν πλευρῶν ἦσαν μικρότερα τῶν ἐξωτερικῶν, οὕτω δὲ τὸ μετὰ τούτων κενὸν κωνικοῦ ἐν κατόψει σχήματος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μετὰ αὐτῶν, ὑπ' ἀριθ. 6, ὀρθοστάτης ἐτοποθετήθη ἐν καταφραγῇ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ διατομὴ αὐτοῦ ἦτο κωνική. Ἐπίσης παρατηρήθη ὅτι ἐσωτερικῶς οἱ ὀρθοστάται οὗτοι εἶναι τοποθετημένοι, ὡς πρὸς τὴν σπείραν, κατ' ἐσοχὴν 6-8 χιλ. περίπου, μὴ δυναμένην νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ὡς ἐκ τῆς μεγάλης φθορᾶς τῶν λίθων τούτων.

Παραστάδες τοῦ ναοῦ. Ἡ σύνδεσις τῶν λίθων τῶν ἀπαρτιζόντων τὰς παραστάδας ἐν τῇ προδόμῳ, ἔνεκα τῆς μὴ ὑπάρξεως ἐγκαρσίου τοίχου μετὰ αὐτῶν, εἶχον πλὴν τῶν συνδέσεων διὰ τοῦ κατὰ τὸ ὀπίσθιον μέρος αὐτῶν γόμφου καὶ τῶν ὀριζοντίων συνδέσεων μετὰ τῶν παρακειμένων λίθων, ἰδιαιτέραν κατακόρυφον σύνδεσιν πρὸς πληρεστέραν ἐξασφάλισιν τῆς στερεότητός των. Οὕτω δύο ἀλλεπάλληλοι λίθοι ἔφερον πρὸς τὸ πρόσθιον αὐτῶν μέρος κατὰ τὰ ἀντίστοιχα ἐπίπεδα ἐπαφῆς ἐσφηνωμένας ὀρειχαλκίνας θήκας (χοινίκας), ὧν ἡ ἀκριβὴς ἀντιστοιχία καθορίζετο δι' ἀξόνων κεχαραγμένων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὡς ἄνω ἐπιπέδων. Ἐντὸς τῶν θηκῶν τούτων ἐφηρμόζετο ὀρειχάλκινος τετράγωνος γόμφος ἐξασφαλίζων οὕτω τὴν κατακόρυφον σύνδεσιν τῶν παραστάδων κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτῶν μέρος (εἰκ. 9).

Ὁ τοιοῦτος τρόπος συνδέσεως ἐπεβάλλετο, πιθανῶς, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ τοποθέτησις μόνων τῶν συνήθων ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς γόμφων καὶ σιδηρῶν ὀριζοντίων συνδέσμων θὰ ἐκρίθη μειονεκτική.

Τοιαύτη ὀρειχαλκίνη θήκη εὐρέθη, ὡς ἐλέχθη ἤδη, μία κατὰ χώραν. Αἱ ἄλλαι θὰ ἀφηρέθησαν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεδάφισιν τοῦ ναοῦ. Πάντως ὅμως διετηρήθησαν τὰ ἐν τοῖς λίθοις λαξεύματα διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τοποθέτησιν τῶν ὀρειχαλκίνων θηκῶν, ὡς ἐπίσης διετηρήθησαν καὶ εἰς πλείστους λίθους οἱ χαρακτοὶ ἄξονες οἱ καθορίζοντες ταύτας.

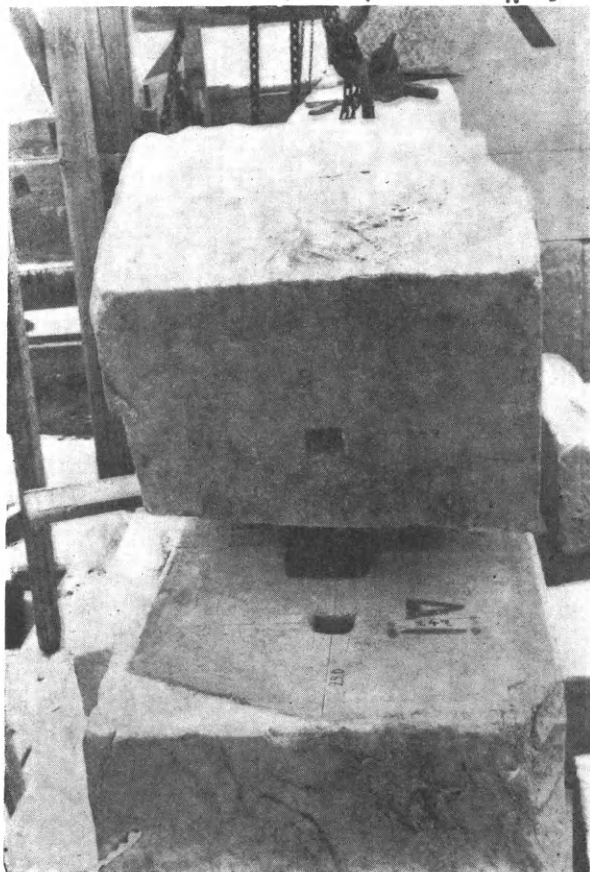
Ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἀξόνων τούτων ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῶν ἐπαλλήλων ἀντιστοιχούντων λίθων τῶν παραστάδων, διότι οἱ ἄξονες οὗτοι δὲν εἶχον ἐπὶ τῶν διαφόρων λίθων τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ συνέπιπτον μόνον διὰ δύο ὑπερκειμένους λίθους. Ἐνθα οἱ χαρακτοὶ ἄξονες ἐλλείπουσιν, εὐκόλως ἠδυνήθημεν νὰ καθορίσωμεν

αὐτοὺς διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀξόνων τῶν λαξευτῶν θέσεων, αἵτινες ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀρειχαλκίνων θηκῶν (εἰκ. 31).

Ἡ οὕτως εὐρεθεῖσα καθ' ὕψος σειρὰ τῶν λίθων τῶν παραστάδων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἀξόνων ἐβεβαιώθη καὶ ἐξ ἄλλων στοιχείων καὶ δὴ ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας λαξευμάτων ἐπὶ τῶν παραστάδων ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν κιόνων καὶ τῶν «πεσσῶν» ἀφ' ἑτέρου, ἅτινα ἐχρησίμευον πιθανῶς διὰ τὴν τοποθέτησιν κιγκλιδωμάτων. Οὕτω προέβημεν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν δοκιμαστικὴν ἀναστήλωσιν ἀμφοτέρων τῶν παραστάδων (εἰκ. 11), μετὰ ταῦτα δὲ καὶ εἰς τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν ἀναστήλωσιν¹.

Τοποθέτησις δόμων τοῦ σηκοῦ. Ἐκ τοῦ καθορισμοῦ τῶν θέσεων τῶν λίθων τῶν παραστάδων προέκυψε καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τῶν δόμων καθ' ὕψος, ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν μεταξὺ τούτων ὑψῶν, τὰ ὅποια κατὰ τὴν τοποθέτησιν των ἔπρεπε νὰ συμπίπτουν μετὰ τῶν ἀντιστοιχῶν ὑψῶν τῶν λίθων τῶν παραστάδων. Δι' ἓνα ἕκαστον τῶν λίθων τῶν δόμων ἐξευρέθη ἐπίσης μετὰ πάσης βεβαιότητος ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ θέσις ληφθεῖσης ὡς ἀσφαλοῦς ἀφειτηρίας τῆς ἀκριβοῦς τοποθετήσεως τῶν ὀρθοστατῶν καὶ πλείστων ἄλλων χαρακτηριστικῶν (γόμφοι, σύνδεσμοι, ἴχνη θέσεως μοχλῶν, σύνδεσμοι μετὰ τῶν παρακειμένων λίθων τοῦ δόμου κτλ.).

Οὕτως ἐξηκριβώθη ὅτι οἱ κατὰ τὴν βορείαν καὶ μεσημβρινὴν λίθοι τοῦ σηκοῦ εἶναι διαστάσεων 0,96 μ. καὶ 0,92 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν οἱ μὲν παρὰ τὰς παραστάδας εἶναι 1,045 μ. οἱ δὲ ἐνδιάμεσοι 1,025 μ. Ἐκ τῶν λαξευμάτων τῶν γόμφων καὶ τῶν ἰχνῶν τῆς τοποθετήσεως τῶν μοχλῶν ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκαταστήσωμεν καὶ τὴν μέθοδον τῆς προόδου τῆς ἐργασίας. Οὕτω κατ' ἀρχὴν ἐτοποθετοῦντο οἱ 4 γωνιαῖοι λίθοι τῶν παραστάδων ἡ περαιτέρω δὲ τοποθέτησις τῶν ὑπολοίπων λίθων ἐγένετο μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς τοῦ μεσαίου λίθου τοποθετουμένου ἐν καταφραγῇ καὶ διατομῇ κωνικῇ. Ἐλαμβάνετο δὲ πάντοτε πρόνοια ὥστε αἱ ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις δόμοις καταφραγαὶ μὴ ὑπέρκεινται ἀλλήλων ἕνεκα ἀσφαλῶς τῆς μειονεκτικωτέρας στερεώσεως αὐτῶν καὶ ἵνα μὴ σχηματίζεται ἀσθενὴς κατακόρυφος ζώνη.

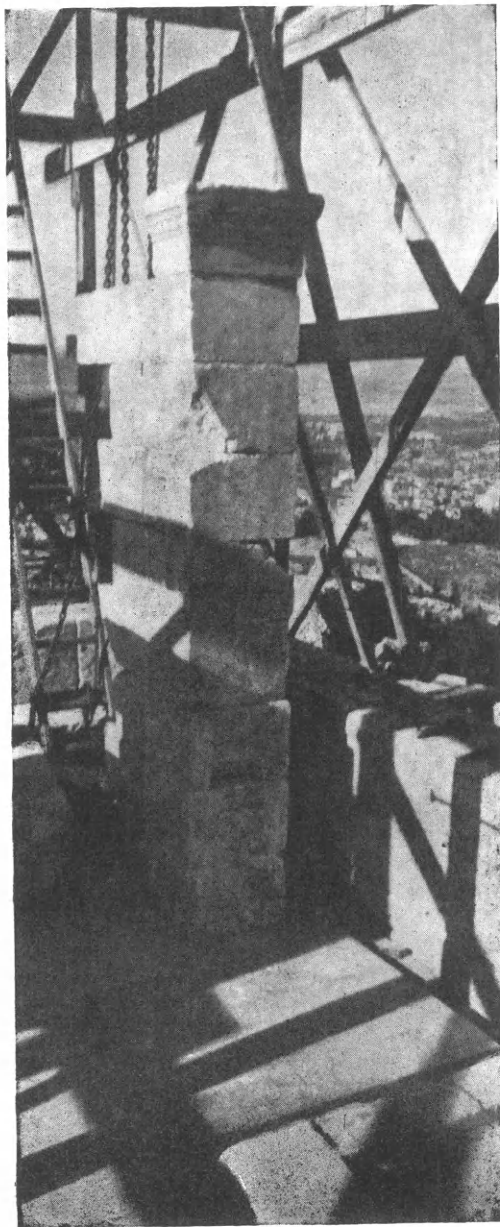

Εἰκ. 31. Χάρσις ἀξόνων τετραγώνου λαξεύματα πρὸς ἐναπόθεσιν ὀρειχαλκίνης θήκης εἰς δύο ὑπερκειμένους λίθους τῆς αὐτῆς παραστάδος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

¹ Ἡ καθ' ὕψος καὶ ἐν γένει τοποθέτησις τῶν λίθων τοῦ σηκοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ὑποδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ

Ἀμερικανοῦ ἀρχαιολόγου κ. Δίνσμορ ἐν σημειώματι, ὅπερ μοὶ εἶχεν ὑποβάλλει.

Ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν ἡ παρὰ τὰς παραστάδας ἀκριβὴς θέσις τῶν λίθων τῶν δόμων καθορίζετο ἐκ τῆς τεθλασμένης λαξέυσεως τῆς ἐν τῇ μιᾷ αὐτῶν πλευρᾷ ἀναθυρώσεως, ἀντιστοιχοῦσης πρὸς ὁμοίαν λάξευσιν τῶν ἀναθυρώσεων τῶν λίθων τῶν παραστάδων.

Εἰκ. 32. Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις
ΒΑ παραστάδος. (Φωτ. Τ. Βόγλη).

Ἐκ τῶν λεπτομερῶν καταμετρήσεων τῶν παρὰ τὰς παραστάδας τοῦ ὀπισθοδόμου λίθων τοῦ σηκοῦ ἐν τῇ βορείᾳ καὶ μεσημβρινῇ πλευρᾷ ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναοῦ δὲν ἦτο κάθετος πρὸς τὰς μακρὰς πλευράς, ἀλλὰ ἔτεμνε ταύτας λοξῶς, ὥστε ἡ μὲν ἐσωτερικὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ ἦτο ἀμβλεία ἡ δὲ ἀντίστοιχος ΒΔ ἦτο ὀξεῖα.

Ἡ μέτρησις τῶν γωνιῶν, τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ τῆς βορείας καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τῶν προμνημονευθέντων λίθων μετὰ τῶν ἐπιπέδων ἀναθυρώσεως αὐτῶν, ἐπεβεβαίωσε τὴν ἐντελῶς ἀπροσδόκητον ταύτην λεπτομέρειαν. Εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς ἤχθη ὁ ἀρχιτέκτων κατὰ τὴν δόμησιν τοῦ ναοῦ παρατηρήσας ὅτι ἡ κορωνὶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβλήματος, ἣτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν εὐθυντηρίαν τῆς δυτικῆς ὀψεως τοῦ ναοῦ, δὲν εὐρέθη παράλληλος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, δι' ὃ καὶ ἠναγκάσθη νὰ παρεκκλίνῃ τὴν δυτικὴν ὄψιν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς θέσεως.

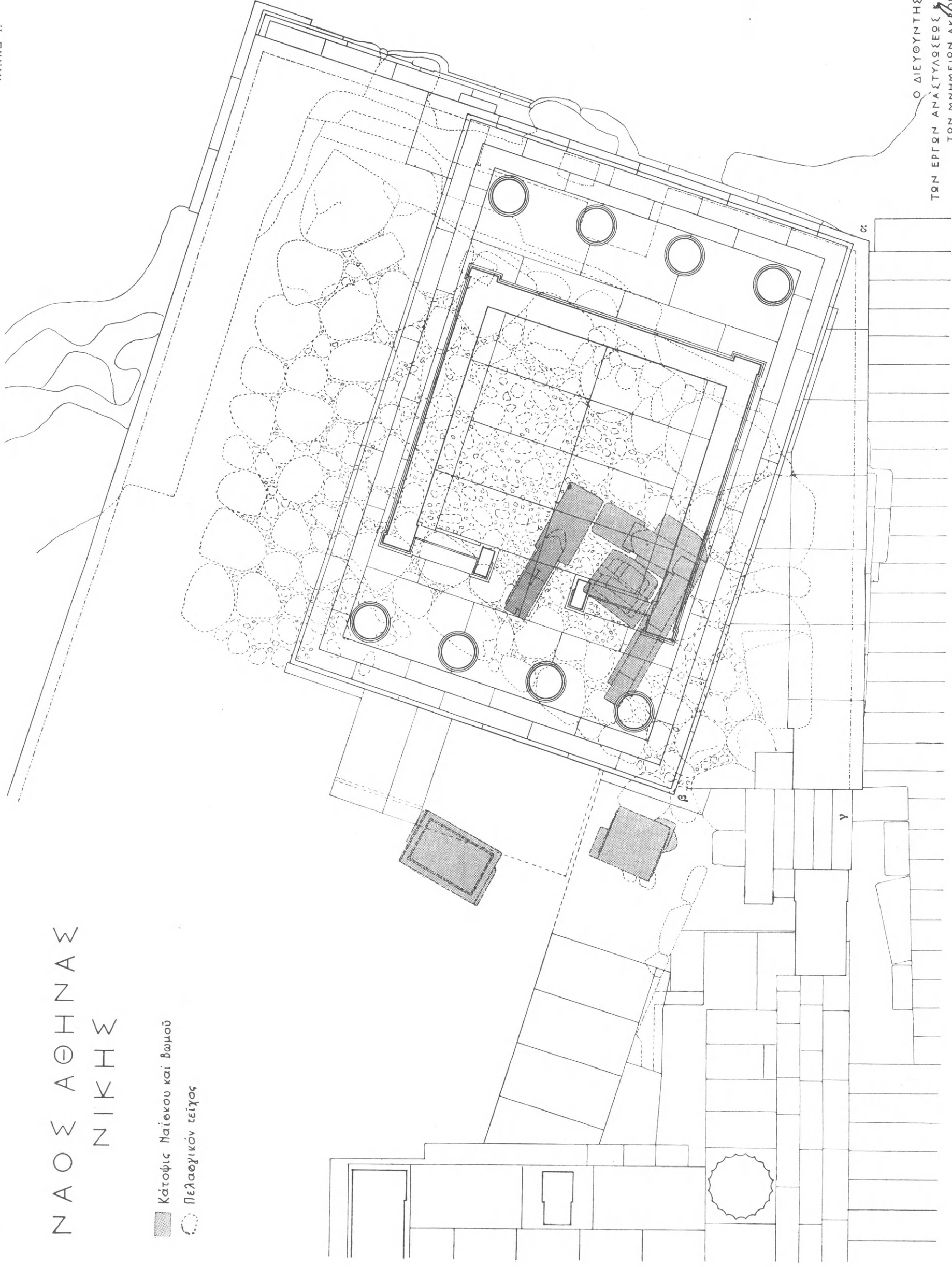
Ἡ παράγωνος αὕτη τοποθέτησις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς θὰ δεικνύεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν παραλληλόγραμμον κάτοψιν τῶν 4 καλυμματίων τῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου.

Ἄλλη χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ εἶναι ὅτι ὁ μὲν δυτικὸς τοῖχος εἶναι κατακόρυφος (ὅπερ ἐξάγεται ἐκ τῆς κατακόρυφου διατομῆς τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸν λίθων), ἐνῶ ὁ βόρειος καὶ μεσημβρινὸς τοῖχος ἐμφανίζουν κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω καὶ δὴ 6 χιλ. κατὰ μέτρον, ἐξ οὗ καὶ ἡ διατομὴ τῶν λίθων τούτων δὲν εἶναι ὀρθογώνιος ἀλλὰ παραλληλό-

γραμμος (αἱ ὡς ἄνω λεπτομέρειαι ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα). Ἐπίσης καθωρίσθη καὶ ἡ θέσις τῶν κιόνων, τῶν ὁποίων τινὲς τῶν πρὸς δυσμὰς εἶχον τοποθετηθῇ πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834-1838. Τοῦτο ἐνδείκνυται ἐκ τῶν λελαξευμένων ὀπῶν τῶν ἀντιστοιχοῦσων πρὸς τὰς τῶν παραστάδων. Μετὰ τὴν

ΝΑΟΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ

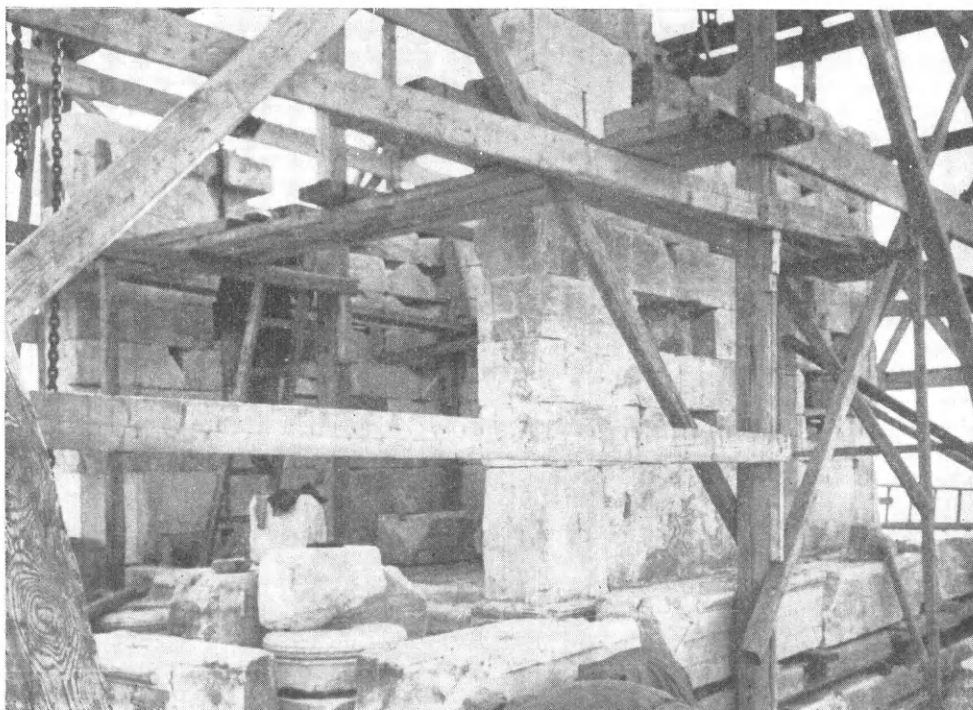
- Κάτοψις Ναΐκου και βωμού
- Πελασγικόν τείχος

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ & ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ
ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Μπαλάνος

ὀριστικὴν τοποθέτησιν τῶν ὀρθοστατῶν, τὴν ἀναστήλωσιν τῶν πρὸς ἀνατολὰς παραστάδων καὶ τὴν τελικὴν μελέτην περὶ τῆς θέσεως τῶν διαφόρων λίθων τοῦ σηκοῦ ἤρχισεν ἡ δοκιμαστικὴ κατ' ἀρχὴν ἀναστήλωσις τούτου (εἰκ. 32 καὶ 33), μεθ' ἧς ἐπηκολούθησεν ἡ ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη ἐργασία ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Βασ. Δούρα, ἐργασθέντος μετ' ἐμοῦ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ Ναοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω ὅλως ἰδιαιτέρως τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν ὁ κ. Δούρας διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ὁδηγιῶν μου, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀναστηλώσεως

Εἰκ. 33. Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις τοίχων σηκοῦ. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

τοῦ μνημείου τούτου. Περὶ τὸ τέλος ὅμως τῆς ἐργασίας ταύτης δὲν προϋστάμην πλέον αὐτῆς, διότι ἀπεσύρθη ἀπὸ τῆς διευθύνσεως τῶν ἀναστηλωτικῶν ἔργων τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ Μάρτιον 1939.

Συμπληρῶν διὰ τοῦ παρόντος δημοσιεύματος τὴν περιγραφὴν τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀναστηλωθέντων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν εὐτυχῆ, διότι οὐ μόνον προπαρασκεύασα καὶ ἐπραγματοποίησα τὴν μερικὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀλλὰ καὶ ἀνεῦρον τὰ ἀρχαιότερα ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ ἐντὸς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους κτίσματα, διετήρησα δὲ καὶ κατέστησα ταῦτα προσιτὰ εἰς τοὺς μελετητὰς καὶ θαυμαστὰς τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀποτελεῖ δὲ δι' ἐμὲ μεγάλην ἱκανοποίησιν ὅτι διὰ τῶν ἔργων τούτων οὐ μόνον προέλαβον τὸν κίνδυνον τῆς καταπτώσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσα τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀναστηλώσεως τούτου, οὕτω δὲ ἡδυνήθην νὰ συμπληρώσω τὴν ἀναστήλωσιν πάντων τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΠΑΛΑΝΟΣ

ΙΕΡΟΣ ΝΟΜΟΣ ΒΕΝΔΙΔΕΙΩΝ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΑΠΠΑΔΑΚΙ

Τὰ ἐν τῷ προσηρημένῳ **πίνακι** φωτογραφημένα τρία ἐνεπίγραφα τεμάχια πεντελικοῦ μαρμάρου ὀφείλω εἰς ὑπόδειξιν πρὸ ἐτῶν συμπολίτου μου ἐργοστασιάρχου χαλκουργείου ἐν Πειραιεῖ, μακαρίτου σήμερον, τοῦ Ι. Δροσινοῦ, ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς ΝΔ κλιτύος τῆς Μουνιχίας· σήμερον ὑπάρχει μόνον τὸ Β ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Πειραιῶς, ὅπου μετεκόμισα αὐτό, ἀργὰ δυστυχῶς, μετὰ δύο ἔτη ἐπανελθὼν ἐκ Θηβῶν, ὅπου ἤδρευον ὡς ἔφορος ἀρχαίων· ἡ χήρα τοῦ ἐκσκάψαντος αὐτὰ τυχαίως ἐργατικοῦ, ἀδελφοῦ ἐκείνου, ἀνακαινίσασα ἐν τῷ μεταξὺ τὴν οἰκίαν της, εἶχεν ἐνοικοδομήσει τὰ δύο ἄλλα παρὰ συστάσεις μου ἀρχικὰς νὰ φυλαχθοῦν κλπ. Εὐτυχῶς τὰ εἶχον ἐξ ἀρχῆς φωτογραφῆσει.

Πιστώσας μὲ τὸ πρῶτον βλέμμα ὅτι εἶχομεν αὐτὸν τὸν καταστατικὸν νόμον τῶν ἐπισήμων Βενδιδείων τοῦ Πειραιῶς, μάτην ἐζήτησα ἵχνη αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ εἰς περιδρόμους ἐπανειλημμένους, μὲ συνοδὸν ἰδίᾳ τὸν συμπολίτην ἐπίσης τοῦ εὐρόντος καὶ γνώστην τῆς συγχρόνου ἐκεῖ οἰκοδομικῆς ἱστορίας (ὡς φύλακα παλαιόν), ἀλλ' ὅχι καὶ τοῦ ἀγνώστου τόπου εὐρέσεως, τὸν Ἑμμ. Καλλιγιάννην· ἐνεθυμεῖτο τὰς ἐξαιρέσεις τῶν περὶ τὴν ὀφρὺν τοῦ λόφου λίθων τοῦ ἀρχαίου τείχους ὑπὸ τοῦ ἐργολάβου τῆς ἐκεῖ ὑδαταποθήκης (ἣς ὁ θρυγκὸς ὄλος τοῦτο τὸ ὑλικὸν ἔχει), ἀλλ' οὐδὲν θεμέλιον ἢ ἄλλο ἀρχαῖον κατὰ τὴν κλιτύν, ἐκτὸς δεξαμενῶν τινων ἢ σιρῶν σποραδικῶν.

Μόνον 50 μ. περίπου ὑπὸ τὴν θρυλικὴν «Σπηλιὰν τῆς Ἀρετούσας» εἶδον ἀκόμη βραχὺ μονόδομον πώρινον θεμέλιον τείχους καὶ ἄλλα 30 μ. χαμηλότερον ἄλλα τινὰ «κασσόνια», ὅλα ἀποκυλισμένα, — καὶ πολὺ κατωτέρω πρὸς τὴν Ζέαν παρὰ τὰ γνωστὰ ὀπισθεν τοῦ θεάτρου «Τσόχα» θεμέλια τοῦ Ἀσκληπιείου δεξαμενὰς τινας πάλιν, καὶ βορειότερον ἀμέσως ὑπὲρ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Βενδιδείου ἄλλα θεμέλια ἀρχαῖα ἐν χώρῳ ἀκτίστῳ τότε, ἀλλὰ προωρισμένῳ δι' ἐκκλησίαν Σπηλιοπούλου τινὸς δωρητοῦ. Τέλος οὐδ' ἔκτοτε προεφάνη τι ἀσφαλὲς ἵχνος ἱεροῦ¹. κακὴ παρηγορία εἶναι ὅτι οὐδὲ κατὰ χώραν εὐρέθησαν προφανῶς οἱ λίθοι οὐδὲ νεόθραυστοι φαίνονται· καὶ τοῦ Γ τὰ νῶτα φαίνονται **ἀρχαιόθεν** ἀποκεκρουμένα.

Τοῦ Α	ὑψ. μέγ.	0,39	πλ. μέγ.	0,23	πάχ.	0,11
» Β	»	» 0,40	»	» 0,37	»	0,11
» Γ	»	» 0,26	»	» 0,19	»	0,07

Κατὰ τὴν διὰ τῆς μετροταινίας μου μέτρησιν ἐπέχουν

πέντε γράμματα τοῦ Β καθέτως 0,075 μ., ὀκτὼ δὲ ὀριζοντίως 0,11 μ.

» » » Γ » 0,07 μ. » » » 0,09 μ.

ὥστε ὕψος γραμμάτων ἀμφοτ. 0,004 περίπου.

1 Καὶ ὁ ἐν ΑΕ 1884, 220 ΗΟRΟῦ ἱεροῦ ἀβέβαιον ἂν τῆς Βενδίδος ἢ τῆς Μουνιχίας Ἀρτέμιδος.

Καὶ ἡ μὲν ἐνότης περιεχομένου (ὡς καὶ τῆς προελεύσεως) καὶ τῶν τριῶν εἶναι ἀμέσως πρόδηλος (*Βενδίδι* B 18 καὶ Γ 12 καὶ 7· *Θραῖται* Γ 14 καὶ *πομπή* 2· ἀλλὰ καὶ ὁ «ἀσκληπιοειδής», *Δηλόπιης* βέβαια, ὑπὲρ τὸ Α ἀνάγλυφος κλπ.), ἀλλὰ καὶ ἡ ταυτότης γραμμάτων καὶ *ὀρθογραφίας* — τῆς γνωστῆς τῶν ἀρχῶν μᾶλλον τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹. Μόνον, ἀφοῦ ἐν B 22 ἔχομεν προφανῶς τὴν κατακλείδα πρώτου ψηφίσματος καὶ ἐν Α τὴν ἀρχήν, τὸ Γ περιέχει ἀπόσπασμα, ὅσονδήποτε πενιχρόν, δευτέρου συμπληρωτικοῦ, ὡς δεικνύει κυρίως τὸ ἐν στίχῳ 1 ἀσφαλές, πιστεύω, *[ἐγρα]μμάτευεν*, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Γ 8 νέα περὶ *στήλης* (μετὰ τὰ B 21) πρόνοια, ἅτινα καὶ ἀποκλείουν ἔνταξιν τούτου εἰς τὸ μεταξὺ Α καὶ Β χάσμα, ἐπιτρέπουν δὲ μόνον ἐπίταξιν τοῦ τὸ πολὺ ὡς συνεχείας κάτω τοῦ Β (στ. 23) ἀμυδρῶν λειψάνων (ΓΑ). Ἡ μνεία *Θραιτῶν* Γ 14 καὶ ὁ ὅρος *αἰεὶ ἐκατέρ[ος]* 13 ἐνθυμίζουν τὴν χωριστὴν Θρακῶν καὶ Ἀθηναίων εἰς τὰ Βενδιδεῖα τῆς πλατωνικῆς πολιτείας *πομπήν* (πρβλ. στ. 2) καὶ καθιστῶσι πιθανώτατον, ὅτι εἰς τὸ Γ πρόκειται ψήφισμα δεύτερον, ρυθμίζον τὰ τῆς συμμετοχῆς καὶ τῶν Θρακῶν — ἐπὶ αἰτήσῃ βεβαίως αὐτῶν, — ἐκδοθὲν δὲ ὀλίγους ἴσως μῆνας ὕστερον τοῦ πρώτου, κατόπιν, πιθανῶς, τοῦ ἀπὸ B 12 προσδοκητοῦ χρησιμοῦ — συμπληρωτικοῦ καὶ αὐτοῦ (διότι, πιστεύω, ὁ κύριος χρησμός κατεχωρίζετο μεταξὺ Α καὶ Β (ιδὲ κατωτ.), — εἰς ὃν ρητῶς ἀναφέρονται τὰ Γ 6 καὶ *ἰάλλα ἃ παραινεῖ* — καὶ δημοσιευθὲν ὅχι ἴσως εἰς ἰδιαιτέραν τότε στήλην, ἀλλ' ὑπ' αὐτὸν τὸν (ἀπὸ B 22) συμπληρωτικὸν χρησμόν.

Ἡ στήλη θὰ ἦτο βεβαίως ἐκ τῶν μεγίστων· τὸ πλάτος ὑπολογίζεται μετ' ἀσφαλείας ἐκ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγραφῆς τεκμαρτῶν, ἀλλ' ἐδῶ ἀποκεκρουμένων, στοιχείων τοῦ πρώτου στίχου εἰς ἓν σχεδὸν μέτρον (γράμματα 63 κατ' ἐλάχιστον ὄρον, μὲ τὰ βραχύτατα δηλ. ὀνόματα φυλῶν καὶ κύρια εἰς -*κλῆς* σύνθετα)· καὶ τὸ ὕψος λοιπὸν μὲ τὴν ἐπὶ κεφαλῇ ἀνάγλυφον παράστασιν ἴσως καὶ πλεον τοῦ 1,5 μ. Ὡστε τὸ σφῆζόμενον κείμενον εἶναι ράκος μόνον τοῦ ἀρχικοῦ· εὐτυχῶς μεθ' ὅσα περὶ Βενδιδείων γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς πλατωνικῆς πολιτείας ἰδίᾳ καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν² ὅχι μόνον σαφηνίζεται ὁ ὅλος εἰρμός, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ προσέγγισιν («δείγματος ἕνεκα» τὸ πλεῖστον) *συμπλήρωσις* τοῦ κειμένου εὐκολύνεται. Sit venia facto! ἀξιίζει καὶ ἐπιβάλλει τὴν προσπάθειαν τὸ σεπτὸν λείψανον, ἔστω καὶ μόνον ὡς προϋπόθεσις τῆς ἀλησμονήτου πλατωνικῆς «ἐστιάσεως ἐκ Βενδιδείων».

1 Οὐδὲν ἔχνος ἀκόμη ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου (ἐνῶ τὸ ὑπὲρ Μεθωναίων ψήφισμα τοῦ 427. (IG² I 57) ἔχει καὶ Η καὶ Ω καὶ Λ=λ), ἐδῶ *εἶναι* ἀκόμη (B 20) καὶ πάντα τὰ ἐκ συναιρέσεως ἢ ἀντεκτάσεως μακρὰ Ε, ὅχι *ει* (θύν B 8, *ποῖν* 10, ... *σάσεν* Α 6)· μόνον τὸ δασὺ *h* περιωρισμένον ἤδη κυρίως εἰς τὰ συντηρητικὰ *ἡερός* καὶ σύνθετα (ὡς καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἱεροῦ Κόδρου, Νηλέως κλπ. ψήφισμα τοῦ 418 π. Χ. IG² I 94 = ΑΕ 1884, 161, ἔνθα ἰδὲ Κουμανούδην 163· ἀλλ' ἐκεῖ ἤδη καὶ ἰωνικὸν Η=Ε μακρόν, τρίς!) — καὶ εἰς τὸ *ἡενδεκάτει* B 11. Τούναντιον τὸ ἀπλοῦν Ρ τοῦ *Φρεαροῦ* B 7 δὲν ὀφείλεται βέβαια εἰς ἀρχαϊκὴν ἀπλογραφίαν· μᾶλλον φαίνεται ὅτι τὸ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς πανταχοῦ (ἢ σχεδὸν) διπλοῦν τοῦ *Φρεάρο* προῆλθεν, ὡς καὶ εἰς τὰ Βορέας — Βορράς κλπ. *Κυθήριος*, (σπανιώτερον,

ὡς καὶ τὰ Θεσσαλικά ἀργύρεον κλπ.) ἐκ τῆς κατὰ συνήθειαν προφορᾶς (Ἰδὲ Γ. Χατζιδάκιν Ἀκαδ. ἀναγν. Α 525, 6 καὶ 282 ἐ. σημ.) — *Γραφή ὅχι στοιχηδὸν ἀκριβῶς* — Συμφωνεῖ καὶ ἡ μορφὴ τῆς ἐλαφρῶς ἀνω στενουμένης καὶ χωρὶς ἀκόμη, ὑποτυπώδεις ἔστω, παραστάδας περὶ τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν στήλης.

2 Μετὰ τὴν ὑπὸ Α. Wilhelm ἐν Öst. Jh. 1902, 128 συγκεφαλαίωσιν — καὶ εἴτα Gruppe Griech. Myth. 1555 ἐ., Deubner Att. Feste 169 κ. ᾧ. — προσετέθησαν νέαι 2 ἐκ Σαλαμῖνος ΑΕ 1915 (Δραγούμη) = νῦν IG² II 1317 b· ἡ αὕτη καὶ Ἀθηνᾶς Α (1917) 380 (Φουρίκη) καὶ ἄλλαι 2 ἐν «Ἀποτυμπανισμῷ» Κεραμοπούλλου σ. 113. Μίαν συμπληροῦ ἐπιτυχῶς ὁ Α. Χατζῆς ΑΕ 1923, 53 ἐ. Μόνον ἀντὶ Ἀσκληπιοδώρου πιθανώτερος Ὀλυμπιό, ἐκ τῆς IG² II 1284.

Α

Π]ασιφῶν Φρεάρ[ριος ἐγραμμάτευεν
 Ἔδοχσεν τῇ βολῇ καὶ [τῷ δέμοι· Δ. ἐπρυτάνευε. Πασιφῶν ἐγραμμάτευεν ...
 κλῆς ἐπεστάτε. Κλε[όνυμος εἶπεν. ἐπειδὴ καὶ Ἄρτεμις ἐ Θραικία ὑπὲρ τὸ μεδὲν τρο-
 παῖον ἀπὸ τῆς πόλε[ος σταθῆναι ἐμφανὸς τῷ δέμοι ἐν τῷ πολέμοι συμμαχεῖ, διὰ
 5 ταῦτα εὐχσασ[θαι μὲν αὐτίκα μάλα Βενδίδι θύσεν τε κατ' ἐνιαυτὸν καὶ πομπὴν ἐχ-
 σ[ά]χσεν, ἐὰν[καὶ Δοδοναῖοι χσυνδοκεῖ. πέμψαι δὲ τὸς χρесоμένους τῷ θεῷ]
 . . . ο α . . ν

Β

ε ρ

αι ἐννέα

Ἀθυναί]ος καὶ ἐπά[ρχεσθαι τὸ καρπὸ τῇ θεῷ κατ' ἐνιαυτὸν ...
 καὶ τὴν πρόσοδον τ]ὲν γενομέ[νεν τὸς ἀποδέκτας τοῖς ταμίαις τὸν ἄλλον θεὸν με-
 5 ρίζεν. ἀπὸ δὲ τῆς ἐπαρχῆς ἐς τὰς κατ' ἐνιαυτὸν ἀναλίσκεν θυσίας. Μισθῶσαι δὲ
 καὶ τὴν ἐν. οἰκί]αν ὅσο δ' ἂν πρ[αθῇ, ἔστο ἐς ἐπισκευὴν αἰεὶ ἀμφοῖν τοῖν ἱεροῖν
 Πειραιῶι τε καὶ Φρ]εαρῶι. Τὸς δὲ ἀ[ποδειχθέντας ἱεροποιὸς τῆς θυσίας ἐπιμέλε-
 σθαι, ὅπως ἂν ἔχει ὅς κ]άλλιστα. θύεν δὲ ἐ[πὶ ὑγίαι καὶ σοτερίαι. ἐπιθυόντων δὲ
 καὶ Θρᾷκες κατὰ τέ]λε καὶ ἄλλος, ὅστις ἂν [βόλεται. Καὶ κρεανομίαν δὲ τὸς ἱεροπ-
 10 οῖος καὶ τ]ὴν παννυχίδα ποῖν ὅς [καλλίστην
 Θαργελιδνο]ς μενὸς τῇ ἡενδεκάτει [φθίνοντος Περὶ δὲ
 ἱεροσύνης,] εἴτε χρὲ γυναιῖκα ἱερέος [ἱερᾶσθαι τῇ θεῷ εἴτε ἑτέραν κατασ-
 τέσαι ἐχς Ἀθυνα]ῖον ἀπάντων, πεμφσάντων [ἐς Δοδόνην δύο ἄνδρας τὸς καὶ τοῦ-
 το ἐπερεσομένους] ὅς τάχιστα. ὅ τι δ' ἂν ἀνέλει, [κατὰ ταῦτα ποῖν.—Τὰ δὲ νῦν ὁ ἱερε-
 15 ὤς θυέτο] λαμβάνον τὸν δεμοσίαι θυο[μένον σκέλος ἐκάστο καὶ τὰ δέρματα πάντα
 μέχρι ἀπ]ὸ δέκα ἱερείον. τὰ δὲ ἄλλα δέρματ[α ἀποδίδοσθαι ἱερὰ τῇ θεῷ.
 καὶ τὸ λο]ιπὸν κλερῶν περὶ τούτων τὸς ἱερο[ποέσοντας. Καὶ πριαμένος δὲ βῶς προ-
 σάγεν ἐ]κάστοτε τῇ Βενδίδι ἀπὸ πεντέκοντ[α μνὸν, πάσας τυθεσομένας, πρὸ τῆς
 ἐνάτης πρ]υτανείας. οἱ δὲ κολ[ακρέται διδόντων τὸ ἀργύριον. Ἐὰν δέ τι προσδέει
 20 παρὰ ταῦτ]α, τὴν βολὴν αὐτοκράτορα εἶναι [καθ' ὅτι ἂν αὐτῇ δοκεῖ. Τὸ δὲ φσέφισμα τό-
 δε ἀνα]γράφας ὁ γραμματεὺς ὅ[τῆς βολῆς ἐν στέλει λιθίνει καταθέτο ἐν τῷ ἱερῷ
 Πειραιῶι. οἱ δὲ πολεταὶ ἀπομισθοσ[άντων τὴν στέλεν.

. τ α

Γ

... [Δ. εἶπε· περὶ ὃν λέγο-
 [σι Θρᾷκες κατὰ τὰ δόξαντα ἐπὶ τῆς βολῆς, εἰ Πασιφῶν Φρεάρ]ριος ἐγρα[μμάτευεν,
 [καὶ τὸν ἐγ Δοδόνες χρεσμὸν αἰτῶντες ἐχσῆναι καὶ τοῖς Βενδὶν ἱλ]άσασθαι διὰ πομπ-
 [ῆς καὶ ἀγάλματος ἐν ἱερῷ, ἐχσέστο ταῦτα, ὅς ἀπέγγελεν Ἄρχε; σ]τρατος. Μετὰ δὲ
 5 [τῆς βολῆς καὶ ἐπιμελετὰς δέκα προσελῆσθαι τὸν δῆμον, ἑνὰ] τῆς φυλῆς ἐκάστε-
 [ς, οἱ χαριστέρια τῇ θεῷ, χσὺν εἶπερ ἐ πόλις τὰς τροπὰς πεπόε]ται τὸν πολεμίων, κα-
 [θάπερ ὁ θεὸς κελεύει, τέν τε πομπὴν δισσὲν μετὰ τὸν Θραικὸν κα]ὶ τᾶλλα ἃ παραινεῖ

[τελῶσιν' τό τε Πειραιοῖ δεδομένον χορίον καθιερόσοσι Βενδῖ]δι καὶ τὸ ἄγαλμα ἐ-
 [νιδρύσονται ἐς τὸ πρὸς τῇ Ἀρτέμιδι τῇ Μονιχίαι hier]ὸν καὶ τὴν στέλε-
 [ν στέσοσιν ἐν ἐπιφανεῖ καὶ πάντον, ὅπως ἂν ἄριστα ἔχει, χσυνεπι]μελεθέσονται, 10
 [ὅς ἂν δύνονται. Καὶ hiέρειαν δὲ ἔχσ' Ἀθηναίων ἀπάντον προσελέ]σθαι τὸν δῆμον
 [πρὸς τῷ hier]εῖ.]πρὸς δὲ τοῦτο τ-
 [ἐν Θραῖτταν ὅσον ἂν βιῶι χρόνον hier]ᾶσθαι. Τὴν δὲ πομπὴν πέμπεν]τῇ Βενδιδί[ἀπ-
 [ὸ τῆς ἐστίας τῆς ἐκ τῷ Πρυτανεῖο ἐς τῷ Πειραιοῖ hier]ὸν ἔχσ[ε]ς]αῖεῖ ἐκατέρ[ος,
 [Ἀθηναῖος τε καὶ Θραῖκας κατὰ τὰ πάτρια. ἔχσ[ε]ναι δὲ συμπέμπεν καὶ]Θραῖττα[ς... 15
 [Πόεσα]σθαι[δὲ καὶ
 [λαμπάδα, καθάπερ τοῖς Προμεθείοις, τὸς δὲ Θραῖκας καὶ ἀφ' ἵππων, τῇ]θεδι.

Α

Τῆς τυπικῆς *εἰσαγωγῆς* τοῦ ψηφίσματος ἀσφαλῆς εἶναι ὅχι μόνον ὁ ἐπὶ τοῦ γεί-
 σου τῆς στήλης διὰ μειζόνων γραμμάτων κατὰ τὸ ἀρχαῖκόν ἔθος προτασσόμενος γραμ-
 ματεὺς τῆς βουλῆς, *Πασιφῶν*, ὁ γνωστὸς βραδύτερον (410-9) Syll.³ 109, 36 στρατηγός,
 ἀλλὰ, πιστεύω, καὶ ὁ εἰπὼν τὸ ψήφισμα *Κλε[ώνυμος]*, ἅπαξ ἀποκλειομένου ἄρχοντος
Κλε[οκρίτου] τοῦ 413-2, ἔτους τῆς ἐν Σικελίᾳ καταστροφῆς, ὅπως ἀσυμβιβάστου πρὸς
 τὸ ὅλον περιεχόμενον, — ἀφοῦ μάλιστα οὐδὲ τίθεται συνήθως εἰς τὰ παλαιότερα τῶν
 ψηφισμάτων τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος (ὅπερ ἄλλως ἐδῶ οὐδὲ θὰ ἐχώρει!) — εἶναι
 αὐτὸς ὁ Κλεώνυμος ὁ εἰπὼν καὶ τὸ ὑπὲρ Μεθωναίων συμπληρωτικὸν ἐκείνου ψήφισμα,
 νῦν IG² I 57 ἀπὸ στ. 34 τοῦ 427 καὶ τὸ περὶ συντονωτέρας εἰσπράξεως τῶν συμμαχικῶν
 φόρων νῦν IG² I 64· ὁ μᾶλλον εὐρέων ὀριζόντων πολιτικὸς (Kirchner PA 8680), παρὰ
 τὰς φρικτὰς τοῦ Ἀριστοφάνους προσβολάς, ἀρμόζει καὶ ἐδῶ ὡς ἀντιπρόσωπος φιλοθρα-
 κικῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς, καθ' ἣ καὶ ὁ Λυκοῦργος εἰσηγεῖται μετὰ αἰῶνα χάριν
 τῶν Κιτιέων τὴν «ἐγκτησιν χωρίου, ἐν ᾧ ἰδρύσονται ἱερὸν Ἀφροδίτης, καθάπερ καὶ
 Αἰγύπτιοι τὸ τῆς Ἰσιδος ἱερὸν ἱδρυνται» (IG² II 337, 31 ἐ.), καὶ οὗτοι (κατ' εἰκασίαν
 καλὴν τοῦ Köhler) εἰσηγήσει πιθανώτατα πάππου καὶ ὁμωνύμου *Λυκούργου*, τοῦ
 σκωπτομένου δὴ ὑπὸ τῶν κωμικῶν μὲ τὰς ἐπωνυμίας *Ἰβις* καὶ *Αἰγύπτιος* (Kirchner
 PA 9249). Πολὺν ἀπιθανώτερος *Κλεόπομπος* ὁ περὶ Λοκρίδα στρατηγὸς τοῦ 431 καὶ
 ὁ τοῦ 428 *Κλεῖππίδης* ἢ καὶ ὁ ἥδη νεοφανὴς *Κλέων*.

Στ. 3 ἐ. Ἀντὶ προχειροτέρου [ὅπως ἂν μεδὲν τρο]παῖον . . . [σταθεῖ] φαίνεται μοι
 πιθανώτερα ἢ ἐν τῇ μεταγραφῇ συμπλήρωσις, ὡς συμφωνοτέρα πρὸς τὴν βεβαιου-
 μένην, νομίζω, ἐν Γ 5 ἥδη ἐπικούρησιν τῆς Βενδιδίος ([τροπὴν πεποίη]ται τὸν πολεμίων
 βέβαια ἢ ἢ θεὰ ἢ ἢ πόλις βοηθουμένη ὑπ' αὐτῆς).

Στ. 5 - 6. Ὁ ἐν 6 ἀσφαλῆς μέλλων . . . *σάχσεν*¹, *ἐάν*» μετὰ τὸ τοῦ 5 *εὐχασ[θαι]*
 βεβαιώνει ὅτι ἐδῶ ἢ εὐχή = τάξιμον, votum, ὑπὸ ὄρους, ὡς λοιπὸν ἐν Syll.³ 180 καὶ
 181 (= IG II 57 καὶ Addenda 57β)· συμπληρώσιμον λοιπὸν εἴτε π. χ. «ἐάν [χσυνενέγκει

1 Ὅχι μὲν ἀδύνατον ἐσάξειν (ὡς τελετὴν πονηράν
 Εὐρ. Βα. 260 ἢ ἔθος Δημ. 19,2 ἢ σόφισμα Εὐρ. Φοιν.
 1408, οὕτω καὶ θεὸν κατὰ τὰ εἰσφέρειν δαιμόνια καινά,
 ἐπάγεσθαι ἥρωα Ἡρ. Ε67,3 — καθ' ἣ καὶ τὸ εἰσάγειν ἄγαλμα

εἰς ναὸν —)· ἀλλὰ καὶ πομπὴν ἐξάγειν ἐλέγετο (π. χ. Syll.³
 589,34), συνήθως δὲ ἔξω τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἐνταῦθα εἰς
 Πειραιᾶ, καθ' ὃ καὶ Syll.³ 1016,2 ἱερεῖα ἐξάγειν.

χουμμαχῶσιν Σιτάλκει], εἴτε, ὡς προεκρίναμεν κατὰ τὴν φωτεινὴν καὶ φωτεινῶς ὑπὸ A. Wilhelm ἐκδεδομένην Ö. Jh. 1902, 128 ἐπιγραφὴν (= νῦν IG² II 1283) «ἐπειδὴ τοῦ δήμου δεδωκότος Θραξὶ μόνοις τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἔγκτησιν καὶ ἰδρυσιν τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν μαντείαν τὴν ἐν Δωδώνης»¹. πιστεύομεν δὲ ὅτι καὶ ὁ χρησμὸς ἢ καὶ ἐπιφάνεια τῆς θεοῦ, οἷα π.χ. ἡ τῆς Λευκοφρυηνῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ τῆς Μαγνησίας (νῦν Syll.³ 557)², παρενεβάλλετο εἰς τὸ μεταξὺ A καὶ B κενόν, ὡς καὶ IG² I 80 π.χ. ὁ θεὸς τάδε ἔχρεσεν. «Δώϊον καὶ ἄμεινον εἶναι Ἀθηναίοις Βενδῖν θυσίαις καὶ προσόδοις καὶ ἱερῶι θεραπεύουσιν (καὶ Σιτάλκει χουμμαχῶσιν)».

B

Μετὰ τὴν γενικὴν ἐν A ἔγκρισιν τῆς νέας λατρείας (= θυσίας καὶ πομπῆς ἢ προσόδου ἱερῶς, ὡς συνήθως) — καὶ ἱεροῦ ἴσως ἰδρυτέου ὑπὸ Θρακῶν ἢ μᾶλλον προῖδρυμένου — ἔπονται ἐδῶ αἱ ἐπὶ μέρους καθιερωτικαὶ διατάξεις καὶ δὴ πόροι αὐτῆς (3-7), πομπὴ καὶ θυσία (δημοτελὴς καὶ ἰδιωτικὴ) ἀπὸ 7-9, παννυχίς (10), χρόνος (11), κανονισμὸς ἱερατείου καὶ γερῶν αὐτοῦ (12-16), καὶ τῆς διοικούσης ἀρχῆς (ἱεροποιῶν 17), χορηγία τῆς πόλεως εἰς τὰς θυσίας (18 ἐ.), καὶ μετ' ἐξουσιοδότησιν τῆς Βουλῆς διὰ τὰ περαιτέρω ἀπρόβλεπτα (20) ἢ ἀναγραφῇ τοῦ νόμου πρὸς δημοσίευσιν.

Στ. 3-6. Ὡς πόροι προβλέπεται κυρίως εἰδικὴ ὑπὸ τῶν πολιτῶν εἰσφορὰ καρπῶν (ἐπαρχέ 5³, ἀλλ' ἀπὸ 3 ἤδη προφανῶς, ἐπά[ρχεσθαι]) καὶ μίσθωσις ὑπὸ τῶν πωλητῶν, ἐννοεῖται, ἀκινήτου τινὸς (6) οἰκίας ἢ ἐπικαρπίας γῆς⁴, ἥτιον δὲ πιθανῶς (ἐλλείπει χώρου) καὶ μετάλλου τινὸς [Φρ]εαρῶι (7). Ὅχι δὲ μόνον αἱ θυσίαι ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπισκευαὶ τῶν ἱερῶν ἐξ ὁμοίων πόρων ἐτελοῦντο, ὡς γνωστόν.

Ἡ ἀπαρχὴ νοητέα ὄχι ἐφάπαξ, ἀλλὰ συνεχῆς, ἀφοῦ ταύτης βεβαίως προῖον εἶναι τὸ ἐν IG I 210 K (= νῦν 2I 310, 207) ἀναγραφόμενον ὑπὸ τῶν ταμιῶν τῶν ἄλλων θεῶν ἔσοδον τοῦ 429, μετὰ τὰ Ἀδραστείας καὶ Βενδῖδος, «ἐγκυκλίῳ καρπῷ ἐκ τῶν ἱερῶν»· οὔτε λοιπὸν ἐκ τῆς περιφήμου ὑπὲρ τῶν Ἐλευσινίων θεῶν ἀπαρχῆς (ἥς μετὰ τὸν γνωστὸν νόμον (τοῦ 423-2) IG IV σ. 57 ἀρ. 27^β (= νῦν IG² I 76) ἔχομεν ἀπὸ 30 ἐτῶν καὶ νεώτερον ἐν ΑΕ 1910 — ὑπὸ Γ. Οἰκονόμου ἐκδοθέντα — νῦν IG² II 140) οὔτ' ἐκ τῆς ἐπίσης περιφήμου τῇ Ἀθηνᾷ ἐκ τῶν συμμαχικῶν φόρων ἐξαιρουμένης ἐξηκοστῆς θὰ λαμβάνεται τὸ ἔσοδον τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τοῦ κατ' ἔτος θερισμοῦ (ὡς δὴ καὶ τὰ θαργήλια τῷ Ἀπόλλωνι ἀρχικῶς Ἡλίῳ καὶ Ὠραίῳ) καὶ ἄλλαι ἄλλοις ἀπαρχαὶ (Πυθίῳ IG I 212, Ἀρτέμιδι Μουνιχίᾳ, Καβεῖροις ἔτι κλπ.)· διὸ καὶ στ. 4 [τ] ἐν γενομένην (ἐτῶν ἢ ἔτους ἐκάστου) πρόσδοτον. Τὰ ἔχνη τοῦ πρώτου γραμματος τοῦ στ. 3 δὲν ἐπιτρέπουν Δ (ὅτε θὰ συνεπληροῦτο προχείρως δι' ἐννέα [ἐτῶν], ἀλλὰ Α. Περὶ τῶν ἀποδεκτῶν (στ. 4) γνω-

1 Γνωστὸν ἄλλως ὅτι μόνον γνώμη θεοῦ ἰδρύοντο νέαι λατρεῖαι· πρβλ. Πλάτ. νομ. 738B «περὶ θεῶν καὶ ἱερῶν, ἅττα ἐν τῇ πόλει ἰδρῦσθαι δεῖ... οὐδεὶς ἐπιχειρήσει κινεῖν νοῦν ἔχων ἄνθρωπος, ὅσα ἐκ Δελφῶν ἢ Δωδώνης ἢ τινες ἐπεισαν παλαιοὶ λόγοι ὅπῃ δὴ τινες φασμάτιον γενομένων ἢ ἐπιπνοίας λεχθείσης θεῶν κλπ.».

2 Περὶ ἐπιφανειῶν θεῶν ὡς ἀφορμῶν εἰσαγωγῆς νέων λατρειῶν, ἐκτὸς τῆς πασιγνώστου τοῦ Πανὸς κατὰ τὰ Μηδικά, πρβλ. τὸ καλὸν ἄρθρον τοῦ Pfister ἐν RE

Suppl. Bd. VI ἰδίᾳ ἀπὸ σελ. 298 ἐ.

3 Ὅτι οὐδὲν διαφέρει τῆς ἀπαρχῆς, ὡς ἤθελεν ὁ Foucart π.χ., ἰδὲ Dittenb. Syll.² 587, 264 σημ. 177 — τώρα καὶ Herwerden Lex. Suppl. λ. ἐπάργματα.

4 Πρβ. — ἐξ ἀφθόνων — τὸ ὑπὸ Νικίου τῷ Δηλίῳ ἀφιερῶθαι κτῆμα, ἵνα ἐκ τῆς προσόδου θύωσι κλπ., ὅπερ κατὰ Homolle BCH 1909, 402 θὰ εἶναι ὁ ἐν ἐπιγρ. Ρηνείας «Νικούχωρος».

στὸν ὅτι οὗτοι *μερίζουσιν* «*τοῖς ταμίαις τῶν ἄλλων θεῶν*» πλέον ἀπὸ τοῦ 434 τὰ ἔσοδα τῶν ἱερῶν αὐτῶν, ἵνα τὰ δίδουν εἰς *ἱεροποιούς* ἢ *ἐπιμελητάς* πρὸς τὴν νόμιμον χρῆσιν. Τοὺς πρώτους, πιστεύω, ἔχομεν εὐθὺς ἐν στ. 7, αἵρετοὺς ἔτι, ἐκ βουλευτῶν ἀσφαλῶς, ὡς σύνηθες παλαιότερον καὶ δὴ π.χ. ἐν τῷ περὶ Ἑφαιστίων ψηφίσματι ΑΕ 1883, 167 ἐ. — νῦν IG² I 84, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον πολὺ ἐν ΑΕ 1910 (= IG² I 140), 27· ἐφεξῆς κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ στ. 17 *θὰ κληρῶνται* (βέβαια ἐκ βουλευτῶν πάλιν), ὅ, τι δηλ. μαρτυρεῖ καὶ περὶ τῶν ἐπιμελητῶν τῶν Διονυσίων ὁ Ἀριστοτέλης Ἀθ. Π. 56, 4· νοητέοι δὲ βέβαια εἰδικοί τῶν Βενδιδείων ἱεροποιοί, ὡς τόσων ἄλλων ἐορτῶν, καὶ ὅχι οἱ «κατ' ἐνιαυτὸν»· πρβλ. Dittenb. εἰς Syll.² 496, 13 (καὶ νῦν Hiller von Gättringen Syll.³ 271, 6 καὶ 83, 9. — Ἀρχ. Δελτ. 1921-22, 272 ἐ.: Γ. Οἰκονόμος). Εἰς δὲ τὰς θυσίας, ἃς κυρίως ἐδῶ διοικοῦσι, κατὰ τὴν ἐν στ. 15 διαστολὴν τῶν «*δημοσίᾳ θυομένων*» προδήλως ἦσαν δεκταὶ καὶ ἰδιωτῶν καὶ δὴ ἀσφαλῶς *Θρακῶν* μετοίκων.

Τὸ στ. 7. [*Φρε*]αροῖ ἔρχεται ὡς εὐπρόσδεκτος ἅμα μὲν διαφώτισις τῆς ἐν Λαυρείῳ εὐρέσεως δύο ὄλων ἀγαλματίων Βενδίδος (Mélanges Perrot 95 καὶ Rev. arch. 1903 II πίν. 16, ἀλλὰ καὶ Rev. ét. anc. 1905, 88), ἅμα δὲ κύρωσις ἔμμεσος τῆς ὑπὸ Löper ἐν AM 1892, 380 εἰς τὰ ΝΔ τοῦ Λαυρείου τοποθετήσεως τοῦ μεγάλου ποτὲ δήμου «ὅπου τὰ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων ἀργυρείων λείψανα» (ἅτινα λοιπὸν ὄντως οἴκεια, ὡς δημότης, θὰ ἐγνώριζεν ὁ Θεμιστοκλῆς· «μοὶ ἀρέσκει, ἀλλ' ἀποδεικτέον!» ἔγραφεν ὁ Wilamowitz Aristot. u. Athen II 136, 35). Μάλιστα ἐν *Φρεάροις* πιθανώτερον θὰ ἰδρύθῃ ἡ πρώτη ἐν Ἀττικῇ, ἰδιωτικῇ ἐν ἀρχῇ, λατρεία Βενδίδος ὑπὸ τῶν πολυπληθῶν ἐκεῖ δὴ Θρακῶν (οἰκοθεν μεταλλευτῶν!) ἐργατῶν ἢ καὶ ἐπιχειρηματιῶν, ὡς ὁ ἀπὸ ἐπιστάτου ἔπειτα καὶ μισθωτῆς τῶν χιλίων τοῦ Νικίου ἀνδραπόδων καὶ (πάντως ἐλεύθερος πλέον «ἐπὶ ἰσοτελείᾳ») ἐπιχειρηματίας Σωσίας (Ξενοφ. πόρ. Δ 14 ἐ. — καὶ Ἀθήναιος VI 272^c). Ἐκεῖθεν δὲ ἀφιδρύθῃ καὶ εἰς τὸν ἀπὸ μεσοῦντος Ε' αἰῶνος μεγαλυνόμενον Πειραιᾶ, ὡς κέντρον πλέον καὶ *Θρακῶν* μετοίκων.

Στ. 9. Ὅχι πολὺ σαφὲς τὸ [*καὶὰ τέ:*]λη πρόωρον θὰ ἦτο [*σκέ:*]λη πρὸ τοῦ στ. 15. Ἀθηναίων δὲ *τέλη* οὕτως ἀπλῶς (ὡς Πελοποννησίων κλπ.) = ἀρχαί, οὐδὲ θὰ ἐλέγετο πιθανῶς. Ἴσως νοοῦνται ὀργανώσεις τινὲς Θρακῶν κατὰ τμήματα θιάσων· πάλιν ὑποδιαίρεσις τῶν Ἀθηναίων καθ' ὁμάδας, οἷον π.χ. κατὰ δήμους ἐν τῷ ψηφίσματι IG II 163 (= Syll.³ 271), 26 «ἀπονέμειν τὰς μερίδας εἰς τὸν δῆμον ἕκαστον κατὰ τοὺς πέμποντας, ὅπόσους ἂν παρέχῃ ὁ δῆμος ἕκαστος» θὰ ἦτο μὲν νοητὴ πρακτικῶς ἐν κρεανομίᾳ, ἀλλὰ πρωτοφανὴς ἢ ἔκφρασις ἐν θυσίαις (γνωστὰ μόνον τὰ παρὰ Θουκυδίδῃ πλεονάκις «*τρία τέλη*» *τῶν νεῶν* ἢ *ἱππέων*).

Στ. 11. Λοιπὸν ἡ παννυχὶς τῶν Βενδιδείων ὀρίζεται Θαρρηλιῶνος τῇ ἐνδεκάτῃ [*φθίνοντος* βέβαια!]. Ἔστω καὶ μετ' ἐκπλήξεως, ἀναγκαζόμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι, ἀφοῦ μᾶς παραδίδεται ρητῶς καὶ ἐπανειλημμένως ἡ *ἐνάτη ἐπὶ δέκα* Θαρρηλιῶνος (καὶ *εἰκοστή*, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἀσφαλῆ τοῦ A. Mommsen Heortol. 425 νοητέα διὰ τὴν παννυχίδα ἢ νῦξ πάλιν αὐτῆς τῆς 19^{ης}, κατὰ τοὺς ἀρχαίους δὲ ἀνήκουσα εἰς τὴν 20^{ήν}) ὑπὸ Πρόκλου εἰς Πλάτωνος Τίμαι. 9^B καὶ 27^A = σ. 29, B καὶ 35, 28 Diels, δὲν ἔχει *ἀκόμῃ παρωθῆ* ὁ ὅρος *φθίνοντος* καὶ ἡ ὀπισθοβατικὴ ἀρίθμησης διὰ τὸ τρίτον μόνον δεκαήμερον τοῦ

1 Ἀφοῦ δὲν χωρεῖ ὥς τις προθεσμία (προκαταβολῆς τινος π. χ. ὡς ἐν IG² II 1631, 19) ἡ ἐνδεκάτη *ἱσταμένον*.

μηνός, ἀλλ' ὅτι διχοτομοῦντες αὐτὸν κατὰ φύσιν ὠνόμαζον (μέχρι καὶ Μέτωνος, ὕστερον ἴσως ἀλλάξαντος) ὅλον τὸ μετὰ τὴν πανσέληνον («διχομηνίαν») δευτέρου ἡμῖς *μῆνα φθίνοντα* καὶ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ μετὰ τὴν 15^{ην} εὐθύς (τελευταίαν τοῦ *ἱσταμένου*) ὀπισθοβατικῆς, *πέντε καὶ δεκάτην φθίνοντος, τετάρτην καὶ δεκάτην κλπ.*¹.

Στ. 12. Ἡ διάταξις νὰ ζητηθῇ (νέος, πιστεύω) χρησμός περὶ ἱερείας ἐκμαιεῦει πιθανῶς μεταβίβασιν ἢ ἐπέκτασιν τῆς ἐτέρας ἱερωσύνης ἀπὸ Θράκης, φαίνεται, κατεχούσης ἔτι, εἰς Ἀθηναίᾳς *ἀδιακρίτως γένους*, ὡς εἶχε ψηφισθῇ καὶ διὰ τὴν ἱερείαν τῆς Ἀθηναῖς Νίκης ΑΕ 1897, 174 (δημοκρατικῶς ἅμα). Ὅτι δὲ καὶ ἡ Βενδῖς, ὡς τόσοι, εἶχεν ἱερέα καὶ ἱερείαν ἅμα ἐφεξῆς, γνωστὸν πολλαχόθεν π.χ. ἐκ τῆς ἐπιγρ. IG² II 1283, 7 (ὀργεῶνων Βενδίδας) καὶ ἐκ τῆς IG II 610 (= νῦν 2 II 1361), ἣν ἤδη ὁ Köhler ἀπέδωκεν ἀσφαλῶς κατ' ἄλλα κριτήρια εἰς τὴν Βενδίδα.

Στ. 15. Συνήθη καὶ πάγκοινα τὰ *ἱερώσυνα* ἢ *γέρα* ἱερέων θυόντων², γνωστὴ δὲ καὶ ἡ *πώλησις τῶν πέραν αὐτῶν δερμάτων* ὑπὲρ τῆς πόλεως συνήθως καὶ ἡ ἐντεῦθεν μεγίστη διὰ τὴν πολυτέλειαν τῶν δημοτελῶν θυσιῶν πρόσοδος ἐπὶ Λυκούργου (ἐκ μόνων τῶν Βενδιδείων δρχ. 457 τῷ 333-2) ἐκ τῶν IG II 741^α 22.

Στ. 12. Ἰσως καὶ *[δ]όδεκα*. Ἄν καὶ δωδεκαΐδας ἔξ Ἀθηνῶν γνωρίζομεν μόνον ρωμαϊκῶν χρόνων Colin BCH 1906, 307 ἔ., ἀλλὰ τυπικὸς ὁ ἀριθμὸς (πρβ. Σοφ. Τρ. 760).

Στ. 17 ἔ. Καὶ ἄλλοθεν³ γνωστὴ ἡ ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν, ἔγκαιρος φυσικά, διὸ *πρὸ τῆς ἐνάτης* πρυτανείας ἐδῶ, τῆς τοῦ Θαραγγιλιῶνος ἀκριβῶς, *βοωνία* τὸ γενναιότατον ἐδῶ ποσὸν τῶν 50 *μνῶν* ἐνθυμίζει τὴν λαμπρότητα καὶ πολυτέλειαν ὅχι μόνον Παναθηναίων καὶ Διονυσίων, ἀλλὰ καὶ τῶν *ἐπιθέτων*, κατὰ *ψηφίσματα*, ἐορτῶν, καθ' ἧς γογγύζει ὁ Ἰσοκράτης ἐν τῷ Ἀρεοπαγιτικῷ (§ 29, ὅτι δῆθεν οἱ ἀρχαῖοι «οὐκ ἤγον μὲν ὡς ἡμεῖς τὰς ἐπιθέτους ἐορτάς, αἷς ἐστίαςίς τις προσεῖη, μεγαλοπρεπῶς»).

Στ. 19-21. Τὰ ἐφεξῆς πλέον πολὺ γνωστά· ὅτι οἱ *κωλακρέται* καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἀποδεκτῶν μένοντες καθ' ὅλον τὸν Ε' αἰῶνα, ὡς ταμίαι τῶν εἰς θεοὺς ἀναλωμάτων—καὶ τοῦ δικαστικοῦ κλπ.,—πληρώνουν τὴν τιμὴν τῶν ἱερείων· ὅτι ἡ *βουλή* συχνὰ ἐξουσιοδοτεῖται δι' ἀπρομελετήτους ὑπὸ νόμων περιπτώσεις, ἄλλως δὲ φύσει ἐπιτροπεία τις μόνιμος οὔσα τοῦ δήμου καὶ δὴ τῶν ἱερῶν πραγμάτων γενικῶς ἀνωτάτη ἐπόπτis, καὶ ὅτι τέλος τὴν ἀναγραφὴν καὶ δημοσίευσιν τῶν ψηφισμάτων φροντίζει μὲν ὁ κατὰ πρυτανεῖαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς, ἐκμισθοῦσι δὲ τὴν στηλογράφησιν οἱ *πώληται*.

Γ

Κατὰ τὸν ἐν σελ. 809 ἤδη γενικῶς ὑποτυπωθέντα εἰρμόν, ὡς τὸν βλέπομεν, τοῦ συμπληρωτικοῦ ψηφίσματος ρυθμίζεται ἐν αὐτῷ—ὡς τὰ τῶν θυσιῶν ἐν γένει εἰς τὸ Β—ἡ συμμετοχὴ τῶν Θρακῶν μετοίκων εἰς τὴν πομπήν, τὴν περίφημον ἐκ τῆς ἐγκωμια-

¹ Ἀλλὰ περὶ τῶν Συνεσίου ἐπιστ. Δ' Migne 66, 1336^α «*τρεῖςκαὶδεκάτη φθίνοντος ἀπάρχαντες*» ὁρθῶς ἐν Θησ. Ἑρρ. Στεφάνου σημειοῦται ὅτι νοητέα ἡ 13^η ἀπὸ τῆς πανσέληνον πλέον. Συνηγορεῖ ἡ τελικὴ τῆς ἐπιστολῆς συμβουλὴ «*οὐ μήποτε πλεύσειας· εἰ δὲ πάντως δεήσοι, ἀλλὰ μήτοι φθίνοντός γε μηνός*» ἀρμόζοντα κυρίως περὶ *λήγοντος*, ὅχι π. χ. περὶ 17^{ης}.

² Καὶ *ἱερείων* μετὰ τὴν τῆς Ἀθηναῖς Νίκης ΑΕ 1897,

176=IG² I. 24,5 περίφημα τὰ γέρα παντοίων ἱερείων IG² II 1356 καὶ ἐκ τῆς Ἀττ. Τετραπόλεως 1358 καὶ τῆς Μαραθωνίας τριτύος IG² I 190. Πρβ. γενικῶς Ziehen L. S. II 10 (ἔξ ΑΕ 1902, 29).

³ Π. χ. Syll.³ 271, 17=IG II 163 (ἐκ τῶν *μικρῶν* Παναθηναίων τοῦ 335 «ἀπὸ τῶν 40 μνῶν καὶ τῆς μῆς τῶν ἐκ τῆς μισθώσεως *βοωνήσαντες* οἱ ἱεροποιοὶ... πέμψαντες τὴν πομπὴν *θυόντων ταύτας τὰς βοῦς ἀπάσας*» κλπ.

στικῆς διηγήσεως τοῦ Σωκράτους ἐν ἀρχῇ τῆς Πολιτείας, διπλὴν πομπήν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς τὴν ἐπίσημον πλέον λατρείαν τῆς Βενδίδος· ἴσως-ἴσως αὐτοὶ ἔχουν καὶ τὸ στ. 7 *ἀγαλμά* τῆς ἤδη παραγγεῖλει καὶ ἐτοιμάσει, ὡς ἔχουν πάντως, νομίζω, ἤδη πρότερον ζητήσῃ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν *ἐγκτησιν ἐκείνην* ἐν Πειραιεὶ χωρίου πρὸς ἴδρυσιν Βενδιδείου κατὰ τὰ ἐν IG² II 1283. Τοῦτό μοι φαίνεται βέβαιον ὅτι ὑπάρχει ἤδη πρότερον, ἀκριβῶς διότι λείπει ἐκτενέστερος τῆς ἀπλῆς ἀναθέσεως «ἐν τῷ ἱερῷ» B 21 λόγος σχετικὸς πρὸς τὴν δωρεάν καὶ ἐνίδρυσίν του· μόνον ἴσως ἐνθροονισμός, ἐγκαίνια τινα, τοῦτου ἐδῶ προβλέπονται — καὶ συνιεράτευσις κατὰ χάριν ἀκόμη Θράττης, φαίνεται ἤδη διωρισμένης, ἱερείας (στ. 11), πρὸς τῇ καθισταμένη κατὰ τὰ B 13 τοῦ λοιποῦ ὀριστικῶς ἐξ Ἀθηναίων ἀπάντων — καὶ τῷ ἱερεὶ προσέτι (διὸ τὰ στ. 10 πρὸς δὲ τούτω). — Ἡ πρόνοια περὶ χωριστῆς ἐσαεὶ καὶ ἀσυγχύτου πομπῆς Ἀθηναίων καὶ Θρακῶν ἐπαλλήλως εἶναι σαφὴς ἐν 13· δὲν χωρεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι εὐχαρίστως ἐδόθη εἰς τοὺς δευτέρους ἢ ἄδεια καὶ ἐν ὅπλοις καὶ ἔφιπποι νὰ συμπομπεύσουν, ὡς ὑπεμφαίνου· καὶ τοῦ Σωκράτους ἐκεῖνα «οὐ μέντοι ἦττον ἐφαίνετο πρέπειν, ἣν οἱ Θραῖκες ἔπεμπον» καὶ αἱ στ. 15 *Θραῖται* βέβαια θὰ *συμπέμπωσιν* ἐπίσης, ἴσως μὲ τοὺς πατέρας στάχους (Ἡροδ. Δ' 33). Τέλος πιθανώτατα καὶ λαμπὰς προεβλέπετο ad maiorem deae gloriam τῇ νέᾳ θεῷ, τῶν δὲ Θρακῶν καὶ ἡ ἐν τῇ Πολιτεῖα 328 A *ἀφιππολαμπὰς* (κατὰ τὸν Θεσσαλικὸν ὄρον), διότι ἀπτικὴ κυρίως ἦτο ἡ πεζῇ λαμπαδηδρομία, ἀρχικῶς (καὶ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ πυρφόρου θεοῦ) ἐν τοῖς Προμηθεύοις, ἐξ αὐτῶν δὲ καὶ εἰς τὰ Ἡφαίστια («*καθάπερ ἐν τοῖς Προμηθεύοις* IG² I 84, 34· ἰδὲ Deubner Att. Feste 211), ἀλλὰ καὶ εἰς Θησεῖα, Παναθήναια κ. ἄ. Ὡς γνωστὸν καὶ τὸν Πᾶνα (Ἡροδ. ζ' 105) *λαμπάδι ἱλάσκοντο* ἤδη.

Πρὸς ταῦτα δὲ προβλέπεται προσεκλογὴ καὶ ἰδιαιτέρας ἀρχῆς εὐρυτέρας ἢ οἱ ἱεροποιοὶ δικαιοδοσίας, *ἐπιμελητῶν* πιστεύω, ἀπὸ στ. 3 κ. ἐξ., ἴσως μάλιστα ἐξ ἐπιφανεστέρων τινῶν προσώπων (ὡς οἱ τῶν Ἀμφιαρεῖων ἐκεῖνοι ΑΕ 1891, 85 ἀρ. 38 (=νῦν Syll.² 639) Λυκοῦργος, Δημάδης κλπ., διὰ πρώτην λατρείαν, ἀναγραφομένων δὲ ὀνομαστὶ ἐν τέλει ὡς ἐκεῖνοι. Ἦδη κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῶν πολυχρηστότεροι, μαρτυροῦνται καὶ ῥητῶς *γενικωτέραν* ἔχοντες ἀποστολὴν οἱ *ἐπιμεληταὶ* ὑπ' Ἀριστοτέλους ΑΠ. ἔ.δ. καὶ πολιτ. 1322 β 19 (ὅπου ὡς εἶδη αὐτῶν ἀναφέρονται ἱεροποιοί, ναοφύλακες κλπ.)· εὐλόγως δὲ εἰς πρωῒμους χρόνους ἦσαν συχνότεροι, πρὶν νὰ εἰδικευθοῦν ποικίλοι ὑπαλλήλων ἐπωνυμίαι· ἀλλὰ καὶ εἰς ψηφίσματα ὕστερα, ἰδίᾳ *ὀργεῶνων τῆς Βενδίδος*, συχνότατ' ἀπαντῶσι παρὰ τοὺς ἱεροποιοὺς (π.χ. IG² II 1361, 16), ἀλλὰ καὶ μόνοι IG² II 1256, ἐν δὲ 1324 εἰς ἐπιμελητῆς *πέμπας τὴν πομπήν* ἀξίως τῆς θεοῦ (ἐν δὲ 1317 ταμίας καὶ *συνεπιμεληταί*), μόνοι δὲ ἱεροποιοὶ ἐν 1255. Ἐνταῦθα, βλέπομεν, ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ δήμου *μετὰ τῆς βουλῆς* (βέβαια ἵνα προσδοθῇ μεγαλυτέρα εἰς πρώτην ἐγκατάστασιν σπουδαιότης καὶ τιμὴ εἰς τὴν Βενδίδα), ὡς οἱ ἱεροποιοὶ ἐν IG² I 76, 41.

Εἶναι δὲ σαφὲς ἐκ τῆς ὅλης συναφείας ὅτι οὔτε ὁ *γραμματεῦων* τοῦ στ. 1 εἶναι ὁ τῆς ψηφίζουσης τὸ Γ βουλῆς — ὡς διακόπτεται ἀπὸ τὸν τότε ἐπιπροτείνοντα βέβαια *στρατον* τοῦ 3¹ — οὔτε ὁ δεύτερος πράγματι ἐπιπροτείνει, ὅτε θὰ ἐπηκολούθῃ

1 Συνδυασμός τούτου μὲ τὸν ἐν Α 3 εἰπόντα εἰς [Κλέο]στρατον — πάππον ἴσως τοῦ ἐν IG II 114, 34 γραμματέως κλπ. ἀλλ' ἄγνωστον κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὁμώνυμον,

—μοὶ ἐφάνη ἐξ ἀρχῆς ἄγαν ἐξεζητημένος. Τῶν — *στράτων* τότε ἀφθονώτατοι οἱ Ἀρχέστρατοι.

τουλάχιστον τὸ (ἀεὶ ἐπιτασσόμενον) εἶπεν, ἂν μὴ καὶ τὸ σύννηθες «τὰ μὲν ἄλλα καθάπερ Κλε[όνυμος]»· προφανῶς ἀναφέρονται ταῦτα εἰς τὰ ἐψηφισμένα γραμματεύοντος τοῦ Πασιφῶντος καὶ εἰς πληροφορίαν (ἢ γνώμην, ἔστω, ἀλλ' ὅχι ἐπιπρότασιν) τοῦ -σιράτου, ὑποθέτω δὲ εἰς ἀπαγγελίαν χρησιμοῦ ὑπ' αὐτοῦ, προσταλέντος ὡς *θεοπρόπου*, ἂν καὶ ἀήθης ἢ διατύπωσης· τοῦ δὲ χρησιμοῦ, τοῦ συμπληρωτικοῦ, εἶπομεν¹, θὰ εἶναι πραγμάτων ὅλη τῶν ἐπιμελητῶν ἢ φροντίς, βέβαια καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ *παραίνει* (7) ὁ θεός· διότι καὶ περὶ θεῶν λέγεται τὸ ρῆμα (καὶ ἡ *παραίνεσις*· πρβλ. Wilhelm εἰς Ö. Jh. 1901, Beibl. 25)· περιεργον ὅτι διὰ τὴν *στήλην* (8) ἔχουν καὶ αὐτοὶ κάτι νὰ φροντίσουν μετὰ τὸν γραμματέα τοῦ Β τέλ. Ἄν δὲν εἶναι τις στήλη τοὺς ὀργεῶνας ἢ ἐρανιστὰς καταλέγουσα, ὡς δὲν φαίνεται πιθανόν, πιστεύω ὅτι ὁ προτείνας θὰ ἠθέλε νὰ τονίσῃ ἰδιαιτέρως ἀξίαν *τοποθέτησιν τῆς ἐνιαίας*² (διότι καὶ ἰδιαιτέρα διὰ τὸ Γ στήλη δέν μου εἶναι νοητὴ) καὶ *ισοπλατοῦς*, ὡς θὰ ἦτο, καθὰ φαίνεται ἐκ τοῦ ὅλου κειμένου.

II

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ κείμενα· ἀλλ' ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτα εἶναι τὰ Α 3 [*τρο*]/*παῖον* ἀπὸ *τῆς πόλεως* καὶ Γ 5—*ται*³ *τῶν πολεμίον*, πολῦτιμα προκειμένου περὶ Βενδίδος (διότι εἰς αὐτὴν βέβαια ἀναφέρεται ἡ πρᾶξις—προφανῶς βοήθεια εἰς νίκην—, καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῇ -*νται*—πεποίηνται οἱ Θρᾶκες π.χ.). Ἐξ αὐτῶν βεβαιούμεθα, ὅτι ὅχι μόνον ἐν πολέμῳ ψηφίζει ταῦτα ὁ δῆμος, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀντὶ ἥτις, προσδοκηθείσης κατὰ τὸ ἀρνητικὸν «οὐδὲν τροπαῖον ἀπὸ τῆς πόλεως», νικητὴς μᾶλλον ἤδη εὐχαριστήρια τὰ ψηφίζει ὡς ὑπερμάχῳ τῇ Βενδίδι. Οὕτω δὲ καὶ ὡς *πολεμικῇ* ὀριστικῶς κυροῦται ἡ Θρακική, ἄλλη αὕτη Σώτειρα⁴, κατὰ τὴν Ἀγροτέραν, τὴν ἐπίσης κυνηγέτιν ἅμα (πότιαν θηρῶν) καὶ πολεμικήν, ὡς γνωστόν, καὶ δὴ ἐπὶ τῇ νίκῃ τοῦ Μαραθῶνος δεχομένην ἐπὶ αἰῶνας τὰς περιφήμους κατ' εὐχὴν αἰγῶν ἐκατόμβας· καθ' ὃ καὶ ἀπλῶς Ἀρτεμιν καλεῖ ὁ Ἡρόδοτος Α 33 καὶ Ε 7 τὴν θρακικὴν θεάν. Καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν Ἀγροτέραν λοιπὸν ἐπικλίνεται κυρίως ἡ νέα θεός. Ἀλλ' ὅχι μόνον διὰ τὴν ἐν Μουνιχίᾳ παροικίαν Θρακῶν πολυαρίθμων—ὡς σήμερον Κρητῶν κατὰ τὰ πρᾶν ἡ πάλιν τῆς «Καστέλλας», ἐνῶ οἱ ἐγγύριοι κατοικοῦν μᾶλλον τὰ πεδινὰ καὶ ἔφαλα—παριδρύθη καὶ συνεδέθη διὰ παντός μετὰ τὴν *Μουνιχίαν* Ἀρτεμιν· καὶ αὕτη ἀκόμη, ἄδηλον ἀπὸ τίνος ἀκριβῶς χρόνου, συνεδέετο μετὰ *νίκην*—τὴν Σαλαμινίαν—ὡς γνωστόν, ὡς ἐπιλάμψασα κατὰ Πλούταρχον Πότ. Ἀθην. ἐνδοξότ. 249 F πανσέληνος τότε τοῖς Ἑλλήσι κλπ. καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι ἐπὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (κατὰ τὰ Μουνίχια τὸν Μάϊον, ἐνῶ ἡ ναυμαχία κατὰ Σεπτέμβριον) ἐτελοῦντο *νεῶν ἄμιλλαι* IG² II νῦν 1006, 29 ἐ. 1011, 16 ἐ. 1029, 13 ἐ. Μήπως συνετέλεσε συνάρτησις τῆς Βενδίδος; καὶ μὴ τὸ ἐν Σαλαμῖνι ἀπὸ Ἡροδ. Η 77 ἤδη γνωστὸν Ἀρτεμίσιον ἐδέχθη ἀφίδρυμα μεικτοῦ Βενδιδείου; ἰδὲ κατωτέρω.

1 Βέβαια τῆς καὶ ἀρχῇθεν εὐμενοῦς πρὸς Θρᾶκας καὶ Βενδῖν τῶν Δωδώνης, ἥς ἄλλως τὸ καὶ νοτιώτερον ἀεὶ κύρος ἐπαρκῶς μαρτυροῦν καὶ μόνα τὰ Ξενοφ. πόρ. ἐν τέλει καὶ Δημοσθ. κ. Μειδίου 51.

2 Κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἱεροῦ νόμου· πρβ. Λυσ. Α 17 χρὴ θύειν τὰς θυσίας τὰς ἐκ τῶν τύρβων καὶ τῶν στηλῶν.

3 Βεβαιούμεν καὶ ρητῶς ὅτι κατὰ τὰ ἔχνη μόνον Τ

δύναται νὰ εἶναι τὸ πρῶτον γράμμα ἐδῶ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦ Γ 11.

4 Ἄλλη ὅμως εἶναι προδήλως ἡ Σώτειρα, περὶ ἥς τελετῶν ἐρωτᾷ ὁ Περικλῆς καὶ τὸν Λάμπωνα π. Ἀριστ. Ῥητ. 1419α 2· εἶναι Ἐλευσινία, ὡς δεικνύουν τὰ ἐφεξῆς περὶ ἀτελέστου (πρβλ. Blaydes εἰς Ἀριστοφ. Βατρ. 378).

Καὶ ἡ ἔμβλεψις αὐτὴ εἰς τὴν φύσιν τῆς Βενδίδος, ἄλλως ἤδη ἐμφανῆ ἐκ τῆς τοῦ λαοῦ τῆς, καθ' οὗ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἦσαν καὶ οἱ θεοὶ τοῦ¹, εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων διδαγμάτων τῆς ἐπιγραφῆς². Ὅπως δὲ ὅποτε ὅλως διάφορος καταφαίνεται τῆς Κοτυτιοῦς καὶ τῶν γυναικομίμων ἐπ' αὐτῇ χορῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν τοιούτων, σεπτοτέρα πάντως (ἴσως ἐξ ἄλλου ἢ ἐκείνῃ Θρακῶν φύλου προελθοῦσα) καὶ συμφωνεῖ ὁ σεβασμὸς Σωκράτους, *προσευχομένου τῇ θεῷ*, καὶ Πλάτωνος ἐν ἀρχῇ καὶ Πολιτείας καὶ Τιμαίου, πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ Ἀριστοφ. (ἀπ. Λημνίων 365 «*τὴν κρατίστην δαίμον*», ἥς νῦν θερμὸς ὁ βωμὸς» καὶ ἀπ. 368 «*Μεγάλῃν θεὸν τὴν Βενδὶν*»),— ἂν καὶ ἀληθῶς ἄδηλον μὴ ὁ κωμικὸς καὶ μᾶλλον εἰρωνεύετο τὴν ἄρτι ἐπισήμως λατρευομένην.

Οὕτω δὲ ἔνοπλον θὰ τὴν φαντασθῶμεν καὶ ἐπὶ τοῦ κορυφαίου τῆς στήλης ἀναγλύφου, μέσῃ μεταξὺ τοῦ ἐν μέρει σφζομένου ἀριστερὰ «*παρέδρου*» τῆς *Δηλόπτου*³ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς δεξιόθεν (ἐπίσης μετὰ δόρατος καὶ ἀσπίδος), πρὸς ἣν θὰ ἔδιδε καὶ ἐλάμβανε δεξιάν, ὡς ἡ Σαμία Ἡρα ὑπὲρ τὸ γνωστὸν τῆς ἰσοπολιτείας ψήφισμα τοῦ 405 (προχείρως παρὰ Schede Die Burg v. Athen, Tafelbild 90) καὶ τόσοι ἄλλοι πολιοῦχοι θεοὶ καὶ προσωποποιήσεις πόλεων ὑπὲρ ψηφίσματα συνθηκῶν, τιμῶν κλπ. (Collignon Hist. d. la sculpt. Γερμ. μεταφρ. II 152 ἔ.). Δὲν πιστεύομεν ὅτι ἤδη ἔκτοτ' ἐκράτει δύο ἀκόντια ἐν τῇ ἀριστερᾷ κατὰ τὴν γνωστήν, ἤδη ἀρχαίαν ἀλλὰ μεταγενεστέραν, παρερμηνείαν τοῦ ἐπιθέτου *δίλογχος*, οὗ τὴν πραγματικὴν, ἀρχικὴν, σημασίαν *διχαλωτῆς λόγχης* θηρευτρίας, εἰκαζομένην καὶ πρότερον, ἐπικυροῖ τελευταῖον ἢ ἐν τῷ αὐτῷ τούτῳ τόμῳ σ. 647 δημοσιευομένη ὑπὸ A. Della Seta θρακοτυρρηνικὴ ἐκ Λήμνου ἀγγειογραφία. Ὅμοιά δὲ γενικῶς θὰ ἦτο καὶ τοῦ ἐν Γ 7 λατρευτικοῦ *ἀγάλματος* ἢ μορφῇ, εὐτυχῶς μὲ ἀρκετὴν προσέγγισιν ἀναπλαστὴ—ἤδη ὑπὸ Trendelenburg Bendis—ἐκ τοῦ ἐν Glyptothek Ny-Carlsberg ἀριθ. 231 τοῦ καταλόγου 1914, ἔστω αἰῶνα ὑστέρου, ἀναγλύφου

1 Ἀρχοῦν καὶ μόνα τὰ ἐκ τοῦ Ἡροδ. Ε' 7 «*σέβονται μόνους θεοὺς τούτους Ἀρεὰ τε καὶ Διόνυσον καὶ Ἀρτεμιν καὶ Ε 6, 2 τὸ ξὺν ἀπὸ πολέμου καὶ ληϊστῆος κάλλιστον*».

2 Φαίνεται, καὶ γεωργικῇ πως θὰ ἦτο, ὡς δὴ καὶ ὁ πατριώτης αὐτῆς Διόνυσος ἀρχικῶς καὶ οἱ Κάβειροι τῆς Σαμοθράκης—καὶ ὡς τοιαύτη θὰ ἐτελοῦντο τινα ὄργια καὶ αὐτῇ, τείνοντα εἰς γῆς εὐφορίαν, τὰ ἐν συγχύσει μὲ Κοτυτιῶ ἐν Λήμνῳ ἢ Πῶλον ἐν Θάσῳ, τῇ πάλαι Ἡδωνίδι, ὡς καὶ ἐν Ἡδωνοῖς Αἰσχύλου, ὥστε γενικῶς Θρακικά, φαίνεται θὰ ἐβεβαίωτο, ἂν ἐν Γ' 14 ἐσώζετο ἢ ὑπὸ Ἡροδ. Δ 33 παραδιδόμενη πόμπησις σταχῶν ὑπὸ τῶν Θρακτῶν. Ἀλλὰ φυσικὰ ὅλως ἄδηλον πάραμένει ἂν ὄντως καὶ «*ζυγία*» ἢ Ἀρμονία ἐτύμως ἦτο, ὡς ἠκαζεν ὁ Tomaschek Die alten Thraker 47 ἔ. ἐκ τοῦ ἱαπετικοῦ bendh = συνδέω. Συμφωνότερον πρὸς τὴν κυρουμένην ἐνταῦθα φύσιν τῆς θὰ ἦτο νὰ ἡρκετεύοντο καὶ αὐτῇ (καὶ ὅχι τῇ Μουνιχίᾳ Ἀρτέμιδι κυρίως, ὡς παραδίδεται ἐν σχολ. Ἀριστοφ. Λυσ. 645 καὶ Ἀρποκρ. π. λ. ἀρκετεῖσαι = Ἀριστοφ. ἀπ. 370 K.), ὡς τῇ Βραυρωνίᾳ, παρθένῳ. ἀλλ' ὀρθῶς, βλέπομεν, ἀμφιβάλλει ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς διπλῆς παραδόσεως ὁ Deubner A. F. 206.—Πάντως ὁμῶς παρακεκινδυνευμένοι ἦσαν καὶ μένουσι ἔτι μᾶλλον αἱ ἐκ τῶν τοῦ Ἡσυχ. λ. *δίλογχον* τὴν Βενδὶν Κρατῖνος ἐν

Θράκιαις (ἀπ. 80 K.), ἥτοι ὅτι δύο τιμὰς ἐκκληρώσατο οὐρανίαν τε καὶ χθονίαν... οἱ δὲ ὅτι δύο φῶτα ἔχει κλπ.» ἀντιλήψεις αὐτῆς, ὡς δὴθεν *σεληνιακῆς*, εἰς ἃς ἔδωκε λαβὴν καὶ ἡ ἐκ τῶν Προμηθείων ὡς εἰς τόσων ἄλλων θεῶν ἑορτὰς τελουμένη καὶ τῇ Βενδίδι *λαμπαθηδρομία* ἐν Πειραιεῖ (ἴσως δὲ καὶ Λήμνῳ κατ' ἐπέκτασιν, ἂν σχετικὸς ὁ Ἀριστοφ. Λημνίαις 375 K φανός). Σχεδὸν δὲ ἀλλόκοτα καταντοῦν τὰ τοῦ Andreae Plato's Staatsschriften II 2, 36 καὶ 165 ἔ. περὶ βαθυτέρου δὴθεν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συσχετισμοῦ τῶν γενεθλίων τῆς Πολιτείας τοῦ πρὸς τὴν «*συνάπτουσιν εἰς κοινωνίαν καὶ φωτὸς διπλοῦ κυρίαν θεῶν κλπ.*»· δὲν ἤρκει ἡ σκηνογραφικὴ ἀπλῶς, καλλιτεχνικὴ, σκοπιμότης τῆς ἑορτῆς ὡς πλαισίου τοῦ διαλόγου; καὶ τί θέλει ἐδῶ ἢ ἐν Νόμ. 776α παρομοίωσις τῶν γενεῶν μὲ τὴν μεταδιδόμενην λαμπάδα; ἔστω καὶ ἂν οἴκοθεν ἡ Βενδὶς ἐλατρεύετο μὲ νυκτερινὰς λαμπαδουχίας, ὡς ἡ Ζηρυνθία Σρυμόνος μέδουσα παρὰ Λυκόφρ. 1178 ἔ.

3 Μᾶς τὸν ἐγνώρισε πρῶτον τὸ μετ' ἀναγλύφου ψήφισμα ὀργεῶνων Πειραιῶς, τὸ ὑπὸ Demargne ἐκδοθὲν BCH 1899, 370· ὀλίγον ὕστερον καὶ ἐκ Σάμου ἀνάγλυφον A.M. 1900, 172 ἐν ὁμοίᾳ στάσει καὶ μετ' ἐπιγραφῆς *Δηλόπτης*.

— ἀλλὰ τελειότερον ἐκ τοῦ ἀκόμῃ ὠραιότερου ἐν τῷ Βρετταν. Μουσείῳ Reliefs Catal. 2155 πίν. 24 ἐκ Πειραιῶς ρητῶς, τοῦ ὑπὸ Hartwig Bendis 13 ἐ. ἀξίως ἐκτιμηθέντος: θὰ εἶχεν ἐκτὸς τῶν ἤδη τῆς ἐλληνικῆς Ἀρτέμιδος χαρακτηριστικῶν— ὑψηλῶν ἐνδρομίδων (θηρακικῶν ἴσως ἀρχῇθεν καὶ αὐτῶν), βραχέος χιτῶνος καὶ νεβρίδος ἢ παρδαλῆς ἐπιζωννυούσης — ἤδη προσλάβει καὶ τὰ *θηρακικά*, κυρίως τὸν κωνικόν, ἄνω ἐπίκαμπτον σκοῦφον (ἀλωπεκῆν) καὶ χειρίδας, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ ἀρχαιότερα ἐλληνικὴ *Μήτηρ* (θεῶν, εἰς ἣν θὰ ἦτο ἀφιερωμένον τὸ ἀθηναϊκὸν Μητροῶν) προσελάμβανε περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως ἐν τῷ αὐτῷ τεχνικῷ — ἐπικρατεστέρω δὴ τότε ἐν Ἀθήναις — ἐργαστηρίῳ, τῷ Φειδιακῷ, διὰ τοῦ Ἀγορακρίτου, τῆς Φρυγικῆς ἐνθρόνου Κυβέλης τὸ τύμπανον καὶ τὸν παρὰ τοὺς πόδας λέοντα ἢ λέοντας κατὰ τὴν καλὴν τοῦ v. Salis μελέτην ἐν A. Jahrb. 1913, 1 ἐ. (ιδίᾳ 7). Μόνον αὐστηρότερον βέβαια καὶ σεμνότερον ἔτι (χωρὶς π. χ. τὴν εὐμενῇ τῆς Λονδίνιας κλίσιν τῆς κεφαλῆς πρὸς τοὺς σεβίζοντας) θὰ φαντασθῶμεν τὸ σύνολον, ὥς εἶναι αὐστηρὰ ἔτι, εἶδομεν, καὶ ἡ μορφή τῆς ἀναγλύφου στήλης, ὅχι μόνον ἄνευ ὑποτυπωδῶν, ἔστω, ἀκόμῃ παραστάδων, ἀλλὰ καὶ ἐλαφρῶς ἄνω στενεύουσα (πρβλ. Rodenwaldt Das griech. Relief 69 καὶ Pfuhl Jahrb. 1926, 135, 5)¹.

Ἄλλ' ἀφοῦ κατὰ ταῦτα ἀφορμὴ τῆς ιδρύσεως τῆς νέας λατρείας ὑπῆρξεν ἐπικουρία τῆς θηρακικῆς θεᾶς ἐν πολέμῳ, ἔστω καὶ ἀπλῶς πιστευθεῖσα, τελεσφόρος, συγκαθορίζεται καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς: θὰ εἶν' ἐν πρώτοις, εἶδομεν, πρὸ τοῦ 429, διότι ἤδη εἰς τοὺς λογαριασμοὺς τῶν κατ' αὐτὸ ταμιῶν τῶν ἄλλων θεῶν (ἐπὶ Ἑπαμείνωνος ἄρχοντος) ἀναγράφεται ἡ ἐκ τῆς θεσπιζομένης ἐν Β 3 ἐ. ἀπαρχῆς ἐτησίᾳ πρόσσδος (IG I 210 K=²Π 310, 208 *Βενδίδος τῷ ἐγκυκλίῳ καρπῷ*). Ἀλλὰ καὶ ἐν γένει, ἵνα συντόμως εἴπωμεν, οὐδένα καταλληλότερον καιρὸν θὰ εὕρωμεν παρὰ τὸ 431, ὅτε συνετελέσθη μὲν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θέρους μετὰ τὴν πρώτην καὶ ματαίαν εἰς Ἀττικὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἀρχιδάμου² ἢ συμμαχία μετὰ τοῦ Σιτάλκου (Θουκ. Β 29), προσετέθη δὲ τὸ φθινόπωρον ἢ πανδημεὶ ὑπὸ τὸν Περικλέα νικηφόρος ἐπιδρομὴ εἰς Μεγαρίδα μετεχόντων τρισχιλίων ὅλων μόνον ὀπλιτῶν μετοίκων («χωρὶς δὲ ὁ ἄλλος ὄμιλος τῶν ψιλῶν» Θουκ. Β 31, 2), ὧν ἀσφαλῶς μέγα μέρος ἦ καὶ τὸ μέγιστον θὰ ἦσαν Θωᾶκες — ἀλλὰ καὶ τοσοῦτοι κατὰ θάλασσαν συνετελοῦντο καὶ τόσον ἐπιτυχεῖς ἐπίπλοι περὶ τὴν Πελοπόννησον καὶ Λοκρίδα, τῇ συμμετοχῇ πάντως ἐρετῶν Θωακῶν παμπόλλων³. Αἱ μακραὶ καὶ ποικίλαι πρὸς τὸ μαχίμωτατον «μαχαιοφόρον κλπ.» ἔθνος σχέσεις — καὶ φιλικαὶ μὲν, ιδίᾳ τῶν Μιλτιάδων, ἀλλὰ καὶ ἐχθρικαὶ τοσάκις (τίς λησμονεῖ Βρέας, Δραβησκούς, Ἐννέα Ὀδοὺς, ἔτι καὶ Χερρόνησον, ἀπαύστως ἐπιτρεχομένην ὑπὸ Θωακῶν καὶ ἀφ' ἧς ἔτι κατεκληρουχήθη τῷ 447 ὑπὸ Περικλέους;) — ἐπεστέφοντο τόσον εὐτυχῶς καὶ ἐπικαίρως διὰ συμπράξεως συμμαχικῆς πλέον, — ἧς προπαρασκευὴν συστηματικὴν οὐδεὶς θ' ἀμφιβάλλῃ ὅτι αὐτὸς ὁ Περικλῆς ἐφρόντισεν, ἔτι πρὶν ἀρχίσῃ ὁ μέγας ἀγὼν (πρβλ. προξενίαν Νυμφοδώρου, τοῦ

1 Ἡ ἄνευ παραστάδων λιτὴ μορφή — μόνον μ' ἐπιστύλιον ἀνάγραπτον — μένει ἀληθῶς καὶ ὕστερον πολὺ, π. χ. εἰς τὸ πρὸς τιμὴν Μενελάου τοῦ Πελαγόνος ψήφισμα, Syll.³ 174 = O. Kern Inscr. gr. Tab. 21, 2.

2 Διὸ ἐν Γ 5 δυνατὴ καὶ συμπλήρωσις [τὴν ἐσβολὴν

ἀπέμνται τῶν πολεμίων (ἢ [ἀπέσσ]ται).

3 Ἀλλὰ καὶ «παρ' ἑπαλξιν καὶ ἐν τοῖς φρουρίοις» ὑπηρεσίαι μετοίκων Θωακῶν — ὡς ἐπετρέπετο Θουκ. Β. 13, 7), δὲν ἀποκλείονται, ἂν ὅχι καὶ ἱπποτοξοτῶν κατὰ τὴν βραχεῖαν ἱππομαχίαν Θουκ. Β 22, 2.

Ἀβδηρίτου καὶ πολιτογράφῃσιν Σαδόκου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Σιτάλκου!)—καὶ δὴ μετὰ τοῦ ἰσχυροτάτου τότε Θρακὸς δυνάστου, ὑπισχνουμένου ἀρχῇθεν «τὸν ἐπὶ Θράκης πόλεμον καταλύσειν», ἀλλὰ καὶ τὴν φιλίαν Περδίκκου τοῦ Β' αὐτομάτως συνεπάγοντος. Δὲν θὰ ἦτο πολὺ νὰ ἦκαζέ τις ὅτι καὶ αὕτη ἡ 19^η Θαρρηλιῶνος, καθ' ἣν ὠρίσθη νὰ τελῶνται ἐφεξῆς τὰ Βενδίδεια, δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὸν θερισμόν¹, ἐν Θράκῃ δὰ ὀψιμώτερον, ὥς θέλει ὁ Pfuhl — καὶ εὐλόγως — De Athen. pompis sacris 88) —, ἢ τοῦλάχιστον ὄχι δι' αὐτὸν μόνον, ἀλλ' ἦτο αὕτη ἡ ἡμερομηνία τῆς συνομολογήσεως τῆς συμμαχίας, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀντίστροφος δυνατότης, νὰ συνωμολογήθῃ αὕτη καθ' ἣν ἡμέραν οἱ Θραῖκες ἐώρταζον πάλαι τὴν Βενδὶν των. Ὅπωςδήποτε οὐδὲν φυσικώτερον τῆς συνάψεως καὶ θρησκευτικοῦ δεσμοῦ διὰ τῆς πολιτογραφήσεως τώρα καὶ τῆς πολεμικῆς τῶν Θρακῶν θεᾶς, ἕως τότε ἀπλῶς ἀνεκτῆς ὡς μετοίκου².

Περὶ τοῦ 431 θὰ ἦτο εὐνόητον καὶ πῶς ὁ Δωδωναῖος θεὸς καὶ ὄχι ὁ Πύθιος ἐπερωτᾶται καὶ χρησιμοδοτεῖ εὐμενῶς νὰ δοθῇ «ἐγκτησις καὶ ἱδρυσις ἰδίου ἱεροῦ τοῖς Θραξὶ μόνοις τῶν ἄλλων ἐθνῶν» κατὰ τὰ IG² II 1283 ἀρχῇ· μόλις πρὸ μηνῶν ὁ Πύθιος μετὰ τὴν περίφημον τῆς Σπάρτης ἀπόφασιν, κατόπιν τῶν κερκυραϊκῶν καὶ ποτειδαιτικῶν, «λελύσθαι τε τὰς σπονδὰς καὶ Ἀθηναίους ἀδικεῖν», ἐπερωτηθεὶς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων «εἰ πολεμεῖν ἄμεινον ἔσται, ἀνεῖλεν αὐτοῖς, ὥς λέγεται, κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι καὶ αὐτὸς ἔφη ξυλλήψεσθαι καὶ παρακαλούμενος καὶ ἄκλητος» (Θουκ. Α 118, 3 καὶ Β 54, 4). Καὶ ὁ λακωνισμὸς τῶν Δελφῶν ἦτο εὐεξήγητος· δὲν εἶχε συμπληρωθῇ εἰκοσαετία ἀφ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσαντες ἀφῆρσαν τὸ μαντεῖον ἀπ' αὐτῶν καὶ παρέδωκαν Φωκεῦσιν (Θουκ. Α 112 τελ.). Ἀκριβῶς λοιπὸν τόσῳ εὐμενέστερον καὶ ἡ Δωδώνη θὰ διετέθη ὑπὲρ Ἀθηναίων ἅμα—ἴσως καὶ τι πλέον θεραπευσάντων—καὶ τοῦ ἐπιδόξου ἅμα βορείου συμμάχου των, ἄλλως τε καὶ ἐγγυτέρου εἰς τὸ διαφέρον αὐτῆς, τοῦ Θρακικοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ὄχι, εἴπομεν! ἀρχαιότερος μᾶλλον φαίνεται ὁ πρῶτος ἐκεῖνος χρησμὸς καὶ ἡ ἐγκτησις τοῦ ἐν Πειραιεῖ οἰκοπέδου χάριν ἱεροῦ καθαρῶς θρακικοῦ ἀκόμη: πιθανώτατα μετὰ τὴν εἰς Χερρόνησον κληρουχίαν τοῦ Περικλέους ἢ κατὰ τὰς εὐθὺς ἐπομένους χαλεπὰς ἡμέρας (ἡττης μὲν ἐν Κορωνεῖᾳ, ἀποστασίας δὲ Εὐβοίας καὶ Μεγάρων καὶ τῆς κλονήσεως τοῦ Στερεοελλαδικοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων), ὅτ' ἐπίσης ἐπικαιρὸς ἦτο ἡ πρὸς τοὺς Θραῖκας φιλοφροσύνῃ³· καὶ τότε εὐαρμοστεῖ καὶ ἡ ὑπὸ Κρατίνου (Θράτταις ἀπ. 80 Κ.) διακωμώδησις Περικλέους — καὶ Βενδιδὸς του βέβαια:

¹ Ἐτι δὲ ὀλιγώτερον πρὸς τὰ συμπίπτοντα Πλυντήρια καὶ «κουροτροφίαν» ἐπιτυχεστέραν δῆθεν ὑπὸ τῆς Βενδιδὸς, ὥς ἤθελεν ὁ Α. Mommsen Heortol. 426.

² Παρὰ τὴν γνωστὴν τάσιν τῶν ἀρχαίων, νάναγνωρίζουν καὶ εἰς τοὺς ἄλλοδαποὺς θεοὺς ἀντίτυπα τῶν ἰδίων, γνωστὸν ὅτι ἥμισυ ἐπέλειπε καὶ ἡ συνείδησις τῶν διαφορῶν θὰ ἦρκουν τὰ σκώμματα τῆς συντηρητικῆς (ἐκ γενετῆς δὰ ἀγρότιδος) κωμωδίας κατὰ τῶν ξένων λατρεῶν, Κρατίνου ἐν Θράτταις, Ἀριστοφάνους ἐν Ὀρνισιν ἰδίᾳ κατὰ τοῦ «Τριβαλλοῦ» θεοῦ, Εὐπόλιδος ἐν Βάπταις. Μόνον λοιπὸν μεγάλοι πολιτικοί, καὶ δὴ πολεμικοί, λόγοι ἐξηγοῦν τὴν εἰσποίησιν ταύτην ξένης λατρείας, ἄλλως παραδοξοτέρας καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολιτογραφῆσιν τοῦ Σαδόκου.

³ Ἀργὰ ἀλλ' εὐχαρίστως βλέπω τὴν ὑπὸ Pettazzoni La relig. nella Grecia 286 ἔ. καὶ σημ. 128 καιρίαν διάγνωσιν τῶν πολιτικῶν ἐλατηρίων τῆς εἰσαγωγῆς, ἀσχέτως τοῦ ὑποτιθεμένου ὑπ' αὐτοῦ, ὑστέρου, χρόνου· «τοὺς Θραῖκας ἐχρειάζοντο ἰδίᾳ ὡς ναύτας, κατόπιν μάλιστα τόσης ἐκ τοῦ λοιμοῦ καὶ τοῦ πολέμου αἱμορραγίας κλπ.». Ἀλλ' ἀξίως ἐκτιμᾷ καὶ τὴν ἐν γένει θρησκευτικὴν πολιτικὴν τοῦ Περικλέους (σ. 248), παροχετεύοντος μὲν π. χ. τὰ ξένα μυστήρια εἰς τὰ Ἐλευσίνια, ἐπικλίνοντος δὲ τὰς ἅπαξ εἰσελαυνούσας ἐξωτικὰς, ὀργιαστικὰς, θρησκείας τῶν μετοίκων εἰς Ἀττικὸς γνησίας μὲ κορύφωμα τὴν τῆς Πολιάδος.

³ Διὸ καὶ ὁ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μετριασμὸς τοῦ Θρακικοῦ καὶ γενικῶς τοῦ συμμαχικοῦ φόρου.

«Ὁ σχινοκέφαλος Ζεὺς ὁδὶ προσέρχεται . . . ἐπειδὴ τοῦστρακον παροίχεται» (ἀφοῦ δηλ. διέφυγε τὸν ὀστρακισμόν τῷ 445).

Ὡστε τῷ 431 προστίθεται πλέον ἢ ἐπίσημος εἰς τὰς δημοσίας τῶν Ἀθηναίων ἀποδοχὴ τῆς καινῆς λατρείας, φυσικὰ διὰ ψηφίσματος βουλῆς καὶ δήμου, ὡς ἦτο μόνον θεμιτόν¹, κατόπιν νέου χρησμοῦ, καὶ δι' ἐπιχορηγίας ἐκ τῶν γενναιοτέρων². — ὡς εἶδομεν, ὅχι μόνον δι' εἰσφορᾶς τῶν πολιτῶν ἐκ τῶν καρπῶν ἐτησίας, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκατόμβης ἀξίας 50 μνῶν, ἐπίσης κατ' ἔτος πάντως (κατὰ τὰ Β 17-19, ἰδίᾳ ἐκάστοτε 18).

Ἡ λατρεία εἶναι ἅμα καὶ ἐκ τῶν πολυμερέστερον ρυθμιζομένων, μὲ (προϋνὴν βέβαια) θυσίαν καὶ πομπὴν λαμπράν, διμερῆ, ἣν καταβαίνουν δὰ καὶ παρακολουθοῦν ἐξ Ἀθηναίων π.χ. Σωκράτης καὶ Γλαύκων, καὶ ἐσπερινὴν λαμπαδηδρομίαν καὶ παννυχίδα, ἥς αὐτονοήτως μέρος καὶ ἐστίαις³ δημοτελῆς, ὡς συμβαίνει πάντοτε μετὰ δημοτελεῖς θυσίας, καὶ συναφεῖς τέρψεις· πάντοτε ὅμως εἶν' ἐλληνικὴ λατρεία, ἥκιστα μυστηριακὴ ἢ ὀργιαστικὴ, ἀλλ' ἐξωτερικὴ ἀπλῶς, βλέπομεν, ἀφοῦ μάλιστα οὔτε τὰς ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ ἐδῶ ἐκ παραδόσεως εὐχὰς ἱερέως καὶ ἱερείας (IG² II 1283, 21^a) ἔχομεν οὔτε κανένα ὕμνον ἀτυχῶς πρὸς τὴν νέαν θεὸν (οἷους ἔχομεν ἀργότερα πρὸς τὴν Ἴσιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς Καβείρους τὸν ὀρφικὸν ἐκεῖνον O. Kern Die griech. Mysterien 37), ὁπόθεν νὰ διεβλέπομεν πλέον τι περὶ τοῦ μύθου καὶ τῆς οὐσίας τῆς Βενδίδος. Ἀλλὰ οὐδὲ εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, ταῦτα τόσον, οὐδὲ ἡ πίστις λοιπὸν ἀφθόνων, ἔστω, ἥδη προσηλύτων⁴ Ἀθηναίων εἰς θείας ιδιότητας καὶ «δυνάμεις» τῆς θεᾶς τῶν Θορακῶν, τὰ ἐξηγοῦντα τὴν ἐπισημοποίησιν τῆς λατρείας· ἀλλὰ ἡ θεραπεία συμμαχίας ἰσχυρᾶς⁵ καὶ τόσον εὐπροσδέκτου κατ' αὐτὴν τὴν ἀνάληψιν τοῦ μεγάλου πολέμου, προσθέτου εἰς τὸν Ποτειδαιτικὸν καὶ γενικῶς Χαλκιδικόν.

Τότε εὐλόγως θ' ἀνεξωπυρήθησαν ἢ καὶ προσεξευρέθησαν καὶ δεσμοὶ κηδεσίας δῆθεν Ἀθηναίων παναρχαίας πρὸς Θορᾶκας, τὸν θρυλικὸν δὲ Τηρέα, ὡς σύζυγον τῆς Πανδιονίδος Πρόκνης — καὶ πρόγονον, βέβαια θὰ ἐβεβαιούτο, τῆς νῦν Θορακικῆς Ὀδρυσῶν δυναστείας, ἀφοῦ Τήρης καὶ ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς, ὁ πατὴρ τοῦ Σιτάλκου καὶ οὐδόλως ἀπίθανος ἡ εἰκασία (Schmid-Stählin Gesch. d. griech. Litt. II 511, 11) ὅτι τότε ἀκριβῶς θὰ ἐδιδάχθη καὶ τοῦ Φιλοκλέους ἡ Πανδιονίς, ἣν αἰνίσσεται λοιπὸν καὶ ὅχι ἀπλῶς τὸν δημῶδη θρῦλον ὁ Θούκυδίδης (Β 29, 3) πραγματολογῶν «Τηρεὶ δὲ τῷ Πρόκνῃ

1 Πρβλ. Πλάτ. πλὴν τῶν ἀνωτέρω¹ ἐκ Νόμ. 738 B-C καὶ Νόμ. I Βιβλ. τέλ. (909 d) «Μὴ ἐξεῖναι θεοπολεῖν παρὰ νόμον. . . ἱερὰ μὴδὲ εἷς ἐν οἰκίαις ἰδίαις ἐκτίσθω. θύσειν δ' ὅταν ἐπὶ νοῦν ἦ τι, πρὸς τὰ δημόσια ἔτω θύσων» (ἐνῶ, λέγει ἐπ' αὐτοῦ «γυναῖκες καὶ ἀσθενοῦντες . . . καθιεροῦσι τὸ παρὸν αἰεὶ καὶ θυσίας εὐχονται καὶ ἰδρύσεις ὑπισχνοῦνται θεοῖς καὶ δαίμοσιν). . . ἵνα μὴ . . . ἱερὰ καὶ βωμοὺς ἐν ἰδίαις οἰκίαις ἰδρυόμενοι, λάθρα τοὺς θεοὺς ἴλεως οἰόμενοι ποιεῖν. . . εἰς ἄπειρον τὴν ἀδικίαν αὐξάνωσι . . . καὶ πᾶσα οὕτως ἡ πόλις ἀπολαύῃ τῶν ἀσεβῶν.

2 Εἰς τῶν μεγ. Παναθηναίων τοῦ 410 τὴν ἐκατόμβην δαπανῶνται ὑπὸ τῆς πόλεως 5114 δρ. κατὰ τὸν λογαριασμόν IG² I 304, 7 (ἀληθῶς ὅμως καὶ ἀθλοθέταις χωριστὰ 5 τάλαντα).

3 Πρβ. τὰ εἰρωνικά τοῦ Θρασυμάχου ἐν Πλάτ. Πολ. 354a «ταῦτά σοι εἰσιτάσθω ἐν τοῖς Βενδιδαίοις», ἃν καὶ βέβαια καὶ ἐξ ἄλλων δημοθροινίων εἰθισμένα, ὡς καὶ 352 β Εὐωχοῦ τοῦ λόγου. — Ἴθι δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐστιάσεως ἀποπλήρωσον.

4 Ἐννοεῖται, ὑπῆρχον ἤδη πολυάριθμοι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῆς πολυειδοῦς συνταράξεως καὶ διαφωτίσεως δὰ κλονημένοι εἰς τὴν πάτριον πίστιν καὶ προσφεύγοντες εἰς τὰς νέας θρησκείας· πρβλ. πυκνότερα καὶ περιεκτικώτερα τὰ παρὰ Glotz Hist. d. Grèce II, 424 ε. Ἀλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ τὰ ἐλατήρια ἐτι ἰσχυρότερα τῆς ἀθηναϊκῆς «φιλοξενίας καὶ θεῶν» τοῦ Στράβ. 471.

5 Πρβλ. καὶ τὰ τοῦ Ἀριστοφ. προσπαίζοντος Ἀχ. 141 ε., ἐπικάρινα λοιπὸν καὶ μετὰ ἐξ ἑτῆ καὶ ἥδη ἀποθι- νόντος τοῦ Σιτάλκου.

τὴν Πανδίωνος ἐξ Ἀθηνῶν σχόντι γυναικα προσήκει ὁ Τήρης οὗτος οὐδὲ ἓν»· ἀναλόγως μάλιστα πιθανὸν ὅτι ἐπίσης καὶ τὸ ἀπ. 365 τῶν Ἀριστοφ. Λημνίων περὶ τῆς «μεγάλης θεοῦ, ἧς νῦν θερμὸς ὁ βωμός», ἀνεφέρετο εἰς (ὅχι ἐντελῶς ἀρτιίδρυτον, ἔστω) τὴν νέαν ταύτην λατρείαν, τὴν δημοσίαν πλέον.

Καὶ τὴν ἐν Πειραιεῖ πλέον, ἐν τῷ Βενδιδεῖ τῆς Μουνιχίας, ὁ μνημονεύει ἤδη ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. Β 4, 11) κατὰ τὸν ἀγῶνα τῶν ἐκ τῆς Φυλῆς πρὸς τοὺς τριάκοντα, λατρείαν παρακολουθοῦμεν εἰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας συνεχιζομένην καὶ ὑπὸ Θρακῶν καὶ ὑπὸ ἐπιχωρίων ὀργεῶνων (ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς πόλεως αὐτῆς, εἶδομεν, π.χ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς προσόδου ἐκ τοῦ *δερματικοῦ* τοῦ 334 νῦν IG² II 1496, 86 — μὲ ἱεροποιούς καὶ ἐπιμελητὰς καὶ μηνιαίας συνόδους μάλιστα («συλλόγους») τῶν ὀργεῶνων ψηφίζόντων καὶ τιμὰς ἀλλὰ καὶ νέας τῶν ἱερῶν ρυθμίσεις· οὕτω γνωρίζομεν καὶ ὀνομαστὶ δύο ἐπιμελητὰς Θρακῆς, *Εὐφύη καὶ Δέξιον* IG² II 1256, ἀσφαλῶς ἀπελευθέρους κατὰ τὰ δουλικά, ἐνδεικτικὰ χρησιμότητος εἰς δεσπότην ἀλλὰ καὶ ἄνευ δημοτικῶν, ὀνόματα¹. ἄλλα δὲ Θρακῶν ψηφίσματα διακρίνονται ἐκ τῶν ψηφιζομένων δρυὸς στεφάνων· τὸ σπουδαιότατον ὧν εἶναι τὸ ἐπὶ Πολυστράτου ἄρχοντος, ἐπανειλημμένως ρηθὲν διὰ τὴν ἐξόχως περὶ παντὸς βενδιδείου διδακτικὴν ἔκδοσίν του ὑπὸ Wilhelm Ö. Jh. 1902, 127 ἐ.=νῦν IG² II 1283. Δι' αὐτοῦ ρυθμίζονται δι' ἐνιαίας πομπῆς ἀξιώσεις ἰδιαίτερου ἐν Ἀθήναις ἰδρυμένου ἐν τῷ μεταξὺ θιάσου Θρακῶν ὀργεῶνων παρὰ τὸν πειραιαιτικόν, ἐμφανίζεται δὲ ζωηρὰ καὶ ἡ ἐθνικὴ των συνοχὴ περὶ τὴν πάτριον λατρείαν (ἢ καὶ ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἐξ ἐπιγρ. λατινιστὶ γνωστὴ *diis patriis* ἐμμονή). Τῶν δὲ ἀφθονωτέρων ψηφισμάτων ἐπιχωρίων τὸ σπουδαιότατον εἶναι τὸ IG² II 1361, κανονίζον κυριαρχικῶς καὶ συνόδους καὶ δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις τῶν ὀργεῶνων καὶ ἱερώσυνα ἐκ νέου καὶ οἰκονομικὰ ζητήματα². ἀλλὰ περὶ ἑκατέρου εἶδους προβλ. νῦν τὰ συνοπτικὰ τοῦ Kirchner εἰς IG² II 1361.

Καὶ δὲ μνημονεύουν μὲν τὸ Βενδίδειον οἱ Κιτιεῖς τῷ 332 (ἐν IG² II 337 νῦν), ἐνῷ ἀναφέρουν «καθάπερ οἱ Αἰγύπτιοι τὸ τῆς Ἰσιδος ἱερὸν ἵδρυνται» ζητοῦντες καὶ αὐτοὶ ἔγκτησιν ἱεροῦ Ἀφροδίτης των· ἀλλὰ ὁ λόγος ἀπλούστατος· τὸ Βενδίδειον δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θρακικὸν οὐδὲ ἢ ἐν αὐτῷ λατρεία, ἀλλ' ἤδη ἀθηναϊκὴ τῆς πόλεως, ἐνῷ οἱ Κύπριοι ζητοῦν ὥς ξένοι τὴν εἰς ἄλλους ξένους προδεδομένην χάριν· ἢ Βενδὶς εἶναι Ἀρτεμις πλέον. Καὶ ὅταν ἀργότερα, λήγοντος τοῦ Β' αἰῶνος καὶ ἀρχομένου τοῦ Α' π.Χ. βλέπωμεν νεῶν ἀμίλλας τῶν ἐφήβων—ἢ καὶ ναυμαχίας ἔτι βραδύτερον—ἐν τῷ λιμένι καὶ θυσίας πρὸς τιμὴν τῆς Μουνιχίας Ἀρτέμιδος καὶ πλοῦς αὐτῶν συναφῶς πρὸς τὸ τρόπαιον τῆς Σαλαμῖνος (IG² II 1006, 29 ἐ. 1011, 16. 1029, 13 ἐ.)³, τοῦναντίον δ' ἐκλείπη ἡ μνεῖα Βενδίδος, δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν προηγμένην ἤδη τὴν συνταύτισιν

1 Dittenberger ἤδη ἐν Syll.² 724.

2 Γνωστὸν ὅμως, ὅτι καὶ ὀργεῶνων ἢ θιασωτῶν ὄρισμοί, «ὅ,τι ἂν διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους», τηροῦντες τοὺς νόμους τῆς πόλεως, ἦσαν κύριοι κατὰ τὸν παρὰ Γαῖφ σωθέντα «Σολώνειον» νόμον, ὃν βλ. σήμερον ἐν τῇ ἐλληνικῇ—τύχῃ ἀγαθῇ—ἐκδ. Περ. Βιζουκίδου τόμ. III σ. 251 ἀρ. 468.

3 Ἡ πομπὴ ὅμως τῶν «μεγάλων θεῶν» ἢ συναναφερομένη δὲν ἀναφέρεται εἰς Βενδίδα (καίπερ ὁμοίως, εἶδομεν, ἐπικαλουμένην ἐν Λημνίαις Ἀριστοφ.), ἀλλ' (ἀφοῦ καὶ τοῖς θεοῖς ἅπαξ) εἰς τοὺς *Καθεῖρους*: Pfuhl De pompis κλπ. 99. Φαίνεται *μεγάλους* ἀπεκάλουν ἀκριβῶς τοὺς ξένους θεοὺς μεγαλωνυμοῦντες· τὴν σχετικὴν μελέτην ὅμως τοῦ Br. Müller μόνον «ἀκοῇ ἴσμεν».

καὶ ἀπορρόφησιν ταύτης ὑπ' ἐκείνης. Πάντως ἡ ἀπορρόφησις ἔχει συντελεσθῆ πλεόν ἐπὶ Παυσανίου, ὡς παρατηρεῖ ὁ μακ. Φουρίκης ἐκδίδων πληρέστερον ἐν Ἀθηνᾶ Λ' 1919, 378 ἐ. τὴν ἐκ Σαλαμῖνος (ὑπὸ Μ. Δραγούμη τὸ πρῶτον ἐκδεδ. ἐν ΑΕ 1915) Βενδίδειον ἐπιγραφὴν (νῦν IG² II 1317^β), ἀφοῦ οὔτε ἀναφέρων τὸν ναὸν τῆς Μοινηχίας Ἀρτέμιδος (Α 1, 44) μνημονεύει ὅλως Βενδίδειον οὔτε ἐν Σαλαμῖνι μνημονεύων Ἀρτεμίσιον καὶ τὸ ἀπαντικρὺ τρόπαιον (Α 1, 36) λέγει τίποτε περὶ Βενδιδείου.

Καὶ ὅμως τοῦτο, ἀφίδρυμα βέβαια *Σαλαμινίων* προσηλύτων ἐκ Πειραιῶς, εἶναι βεβαιωμένον ἐξ ἐπαλλήλως ἐμφανισθεισῶν, ὡς εἶδομεν, ἐν Σαλαμῖνι ἐπιγραφῶν, παρὰ τὰς ἐν ἀρχῇ ἀντιρρήσεις καὶ εἰκασίας, ὅτι μᾶλλον οἱ λίθοι (ἐφ' ὅσον ἦσαν εἰς καὶ δευτερος, πρβλ. Kirchner εἰς 1317^β) εἶχόν ποτε ἐκ Πειραιῶς μετακομισθῆ. Ἰδίᾳ ἐδικαιώθη ὁ Φουρίκης ἐπιμένων (ἐ. ἀ. 390) εἰς Σαλαμῖνιον Βενδίδειον μετὰ τὴν ἐπὶ γηλόφου ἀρκετοῦ ὕψους καὶ εἰς βάθος ὅλου μέτρου ἐν Πούντᾳ τῆς Σαλαμῖνος εὗρεσιν τῆς εἰρημένης (ἐπὶ Ἰέρωνος) ἐπιγραφῆς του, ὅτε καὶ ὁ Κεραμόπουλλος ἀνέσκαψεν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σαλαμῖνος τὴν (ἐπὶ Θερσιλόχου ἄρχοντος, περίπου τῶν αὐτῶν χρόνων τοῦ Γ' αἰῶνος κατὰ τὰ συμπίπτοντα ὀνόματα Ρύθμου, Νικίου, Στρατοκλέους), ἐπιγραφ. Ἀποτυμπανισμῶ σ. 112, προσδιέσωσε δ' ἐπίσης ἐκ Σαλαμῖνος εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἀλλὰ πολυτιμότεραν (ἐπὶ Κυδήνορος) αὐτ. σ. 114, ἀμφοτέρας καταφανῶς ψηφίσματα θιασωτῶν, ἐγχωρίων κατὰ τοὺς ἐκ θαλλοῦ στεφάνους, εἰς ἐπιμελητὰς ἱεροῦ ἐγχωρίου Βενδίδος (καὶ συναφῶν «θεῶν», κυρ. Δηλόπτου βεβ., ἀλλ' ἴσως καὶ *Μοινηχίας Ἀρτέμιδος* καὶ ἐδῶ, συναφιδρυθείσης ὀνομαστί ὑπὲρ τὸν τόπον τῆς ναυτικῆς νίκης, εἰς ἣν ἐπιστεύετο ὅτι συνεβοήθησεν). Ὅτι ἡ λατρεία καὶ ἐν Σαλαμῖνι θὰ ἦτο οἷα ἐν Ἀθήναις, *ἐξηλληνισμένη*, δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν θαρρούντως¹.

Ἐν κεφαλαίῳ ἔχομεν ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἐπιγραφικὸν μαρτύριον λατρείας εὐχαριστηρίου πρὸς θεὸν ὡς βοηθὸν ἐν πολέμῳ, ἀλλὰ καὶ τὸ παλαιότατον ἴσως παράδειγμα ἐπισήμου παραδοχῆς λατρείας ξένης², ἥς νὰ μετέχωσι καὶ ξένοι, καὶ ἐκ πολιτικῶν ὀρμωμένης ἐλατηρίων.—Βεβαίως βρίθκει ἔκτοτε *ἀνεκτῶν* λατρειῶν ξένων ὁ Πειραιεὺς ἰδίᾳ—*φιλοξενούντων καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς τῶν Ἀθηναίων* κατὰ Στράβ. 471. ἀλλ' αὕτη μόνη, εἶδομεν πῶς, ἀναβιβάζεται εἰς ἐπίσημον τῆς πόλεως.

Καὶ εἶναι μὲν λυπηρόν, ὅτι τόσον κολοβὸν διεσώθη τὸ κείμενον, ὥστε μήτε τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς νεοπολίτιδος θεοῦ μήτε αὐτὴ ἡ σύναψις πρὸς τὴν πάτριον λατρείαν νὰ εὐκρινῇται (ἄρᾳ γε ἀπλῶ ὀνόματι, ὡς συνεπληρώσαμεν ἡμεῖς, Θρακία Ἀρτεμις-Βενδὶς ἀδιακρίτως). Ἀλλὰ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν παρακολουθοῦμεν τοῦλάχιστον — ἀπὸ τοῦ 431 λοιπόν³, ὅτε τόσον τιμητικῶς, σχεδὸν μεγαλοπρεπῶς, ἐγίνετο δεκτὴ —

1 Τὸ αὐτὸ ἄλλως βλέπομεν πιστούμενον ἐκ τῶν μορφῶν τῶν ἀφθόνων βενδιδείων ἐκ Τάραντος εἰδωλίων, ἃν καὶ ὁ ἐκδίδων ἐν Α. Jahrb. 1932, 314 ἐ. Ὁλλανδὸς Scheurleer ἀποδεικνύει ὅτι τυπολογικῶς δὲν κατάγονται ἐκ τῶν ἀττικῶν, ἀλλ', ὡς φαίνεται, ἀπ' εὐθείας ἐκ Θράκης ποθέν, λέγει (ἢ Ἰωνίας; πρβ. τὸ ἐκ Νοτίου κολοβὸν ἀγαλμάτιον Ö.Jh. 1921, 59, εἰκ. 31).

2 Διότι ἡ IG² I 79 ἱερὸν ἴδιον καὶ ταμίαν ἔχουσα

Μήτηρ δὲν εἶναι βέβαια ἀκόμη ἡ «Μήτηρ ὄρεα, ταυροκτόνων λεόντων ἔφεδρος» τοῦ Σοφ. Φιλ. 400· οὐδὲ φαίνεται ἡ ἐπιγραφὴ παλαιότερα τῆς προκειμένης.

3 Ὅχι ἀπὸ τοῦ 429 κατὰ τὸν Α. Mommsen κ. ἀ. ἐν συναρτήσῃ μὲ τὸν λοιμὸν, καθ' οὗ ἀνεπαρκῆς δῆθεν ἐφάνη ἡ Ἀθηνᾶ κλ., οὐδὲ ἀπὸ τοῦ 410, ὡς ὑπελόγιζεν ὁ Susemihl ἐν σχέσει μὲ τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν.

Α

Β

ΤΕΜΑΧΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ ΕΚ ΠΕΙΡΑΙΩΣ: ΙΕΡΟΣ ΝΟΜΟΣ ΒΕΝΔΙΔΕΙΩΝ.

Γ

ἐπὶ 2 ἢ 3 αἰῶνας τιμωμένην τὴν Βενδίδα κυρίως ἐν Πειραιεῖ—καὶ Σαλαμῖνι—δημοσίᾳ ἅμα καὶ ὑπὸ Θρακῶν ἰδίᾳ, μέχρι ἀπορροφήσεώς της ὑπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας ἀδελφῆς.

Ἄλλ' ὅχι μόνον ὁ ἄμεσος τῆς εἰσδοχῆς της σκοπὸς ἀσφαλῶς ἐξεπληρώθη·—ἀφοῦ ἡ *θρακικὴ φιλία* διαρκεῖ σταθερὰ περίπου καὶ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ἰδίᾳ ἐπὶ Σεύθου τοῦ Α', πολιτογραφημένου δὲ καὶ αὐτοῦ Ἀθηναίου· ἀλλὰ προβλ. καὶ τὰς συμμαχίας με Βηρισάδας, Κερσοβλέπτας, Κετριπόρεις IG² II 126-7· τὴν δὲ *συγγένειαν* δὲν λησμονεῖ ν' ἀναφέρει καὶ Σεύθης ὁ Β' πρὸς τὸν Ξενοφῶντα τῷ 400 (Ἀν. Ζ' 2, 31). Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἀσφαλῶς θὰ συνετέλεσεν εἰς ἐξημέρωσιν καὶ ἐκπολιτισμὸν τῶν Θρακῶν: ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἐμετριάσθη καὶ ἡ ἀκρατοποσία των ἢ διαβόητος καὶ ἡ ἄλλη ἀγριότης—πρὶν ἀπὸ Λυσιμάχου κυρίως προβῇ ὁ ἐξελληνισμὸς των: Ἴδου ἐν λίθοις ἀττικοῖς τοὺς βλέπομεν πῶς ἔμαθον «νόμοις τε χρῆσθαι μὴ πρὸς ἰσχύος κράτος» καὶ αὐτοὶ νομοθετεῖν (ιδίᾳ IG² II 1283).

Ὅτι *ἐντεῦθεν* κυρίως ἡ Βενδῖς προσέλαβε καὶ πλαστικὴν μορφήν ἑλληνικὴν, τὴν τῆς Ἀρτέμιδος, ἦν καὶ διὰ παντὸς τηρεῖ, ὥς καὶ γενικῶς οἱ θρακικοὶ θεοὶ (ὥς καὶ τὰ θρακικὰ νομίσματα ἀπὸ Σπαραδόκου πάντα ἐξ ἑλληνικῶν τύπων) καὶ αἱ λατρεῖαί των, εὐδηλον, ἀλλὰ προβλ. καὶ Kazanow ἐν R. E. ἄρθρ. Thrakische Religion ἀπὸ σ. 474 καὶ περὶ Βενδίδος ἰδίᾳ ἀπὸ 505.

ΝΙΚ. Γ. ΠΑΠΠΑΔΑΚΙΣ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΟΝ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΡΥΠΑΝΗ

Τὸ πλῆθος τῶν ἀνευρεθέντων ἀνεπιγράφων ἀναθημάτων, ἅτινα ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ ἤδη ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος π. Χ.¹, δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφὴ δὲν ἦτο ἀναγκαῖον στοιχεῖον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀναθήματος· ἡ ἴδρυσις τοῦτου ἐν τινι ἱερῷ ἐξήρκει πρὸς δήλωσιν τῆς ἀφιερώσεως². Παρὰ ταῦτα ὅμως ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος π. Χ.³, καθ' ὃν καὶ ἡ γραφὴ εὐρύτερον διεδόθη, ἤρξαντο οἱ Ἕλληνες νὰ χαράσσωσι πολλάκις τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἀφιερωμάτων πρὸς ἀνάμνησιν καὶ δόξαν τοῦ ἀναθέτου.

Αἱ ἀρχαιόταται ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀναγράφουσιν ἀπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου⁴, πολλάκις δὲ καὶ ῥημά τι πρὸς δήλωσιν τῆς ἀφιερώσεως⁵. Ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης ὠρμήθη καὶ ἡ ἐκτενεστέρα ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ, ἣτις ἀκολουθοῦσα συνήθως εἰς ἀπλοῦς καὶ καθιερωμένους τύπους ἀπαντᾷ ἐν πεζῷ λόγῳ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος⁶.

Ἄλλ' ἡ ἀνάμνησις, ὡς γνωστόν, ὑποβοηθεῖται διὰ τῆς ἐμμέτρου ἀναγραφῆς τοῦ μνημονευτέου, καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν, ὡς εὐστόχως παρατηρήθη⁷, ἡ αἰτία τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ ἐμμέτρου ἐπιγράμματος⁸, δι' ὃ καὶ τὰ πρῶτα ἐπιγράμματα, τὰ τε ἀναθηματικά καὶ τὰ ἐπιτύμβια, περιοριζόμενα εἰς τὴν ἀπλὴν μνησίαν τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐπεθύμει ὁ ἐπιγράφων νὰ παραμείνωσιν ἐν τῇ μνήμῃ, δὲν ἔχουσι κυρίως εἰπεῖν ποιητικὴν τινα ἀξίαν· ὅτι πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ στίχου παρενέιρεται, ἐπίθετα καὶ χρήσεις κυρίως ἐπικάϊ, εἶναι κατ' ἀρχὰς ἀσήμαντος προσθήκη δευτερευούσης σημασίας.

1 Πρβ. E. Reisch Griechische Weihgeschenke, Wien 1890 (Abhandlungen des archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien, H. VIII) σ. 2 κέξ. Ἐν καὶ παλαιὰ ἡ μελέτη αὕτη παραμένει ἡ ἀρίστη περὶ τοῦ θέματος.

2 Πρβ. W. H. D. Rouse Greek Votive Offerings, Cambridge 1902, σ. 322.

3 Πρβ. J. Geffcken Studien zum griechischen Epigramm, Neue Jahrbücher für Pädagogik u. Philologie 39, 1917, σ. 90.

4 Ἐπὶ παραδείγματι H. Roehl Inscriptiones graecae antiquissimae Berolini 1882, εἰς ἃς παραπέμπω IGA

521 Χρυσόππου, IG VII 3595 Θηβαίων κ.λ.

5 IGA 247a Γοργυιάδῳ ἡμι, IGA 420 Λαμοκρέων ἀνέθηκε, IG I² (ed. min.) 559 Ἀρχονίδες, ἡεδομίας, Λευκολοφίδω ἀνέθετεν κ.λ.

6 Πρβ. W. H. D. Rouse ἔ. ἀ. σ. 323 κέξ.

7 Πρβ. U. v. Wilamowitz-Moellendorf Hellenistische Dichtung, Berlin 1924 I, σ. 123.

8 Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας ἀνεπτύχθη καὶ τὸ διδακτικὸν ἔπος: Σημειωτέον, ὅτι καὶ αἱ μὴ ἐμμετροὶ ἐπιγραφαὶ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν παλαιῶν «ἐπιγράμματα». Πρβ. Σουῖδ. ἐν λέξει ἐπίγραμμα: «πάντα τὰ ἐπιγραφόμενά τοι, κἄν μὴ ἐν μέτροις εἰρημένα, ἐπιγράμματα λέγεται».

Τοιούτων ἐμμέτρων ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων προερχομένων ἐκ διαφόρων τόπων τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, διεσώθη¹ ἀξιόλογος ἀριθμὸς ὅστις συντελεῖ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῆς πρώτης περιόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀναθηματικοῦ ἐπιγράμματος, τῆς ἐξικνουμένης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῶν χρόνων τῶν Περσικῶν πολέμων². ἡ ἔρευνα τῆς περιόδου ταύτης ἀποβαίνει χρήσιμος διὰ τε τὴν ἱστορίαν τοῦ ποιητικοῦ τούτου γένους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σαφεστέραν κατανόησιν τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων.

Τὰ μέτρα, τὰ ὅποια μεταχειρίζονται οἱ συνήθως ἀνώνυμοι ποιηταὶ τῆς πρώτης ταύτης περιόδου εἶναι τὰ ἀπαγγελτικά, δηλαδὴ τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον³, τὸ ἐλεγεινόν⁴ καὶ οἱ ἱamboi⁵. ἅπαξ ἀπαντᾷ καὶ τὸ τροχαϊκὸν τετράμετρον⁶. χρήσις τῶν μελικῶν μέτρων⁷ δὲν γίνεται, διότι ταῦτα ἦσαν ἀκατάλληλα πρὸς βραχεῖαν καὶ ἀντικειμενικὴν ἔκφρασιν τῶν πραγμάτων⁸.

Ἀδεξιότης μετρικὴ διέπει πλεῖστα τῶν ἀρχαϊκῶν ἐπιγραμμάτων, φθάνουσα πολ-
λάκις μέχρι χονδροειδοῦς παραβάσεως καὶ τῶν στοιχειωδῶν μετρικῶν νόμων⁹, ἰδίως ἐν τῇ παραθέσει κυρίων ὀνομάτων¹⁰, ὅπερ πείθει ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐπιγραμματοποιοὶ τῆς περιόδου ταύτης ἦσαν ποιηταὶ αὐτοσχεδίων στίχων καὶ ἀνάξιοι τοῦ ὀνόματος. Ὑπὲρ τούτου συνηγορεῖ καὶ ἡ συνήθης ἔλλειψις πάσης ἐξάρσεως, ὡς καὶ ἡ ἀνάμειξις διαλε-

1 Ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐν τῷ 'Corpus' τῶν ἐπιγραφῶν (CIG, IG, IG I²) κατὰ καιροῦς προχειρότεροι συλλογαὶ εἶναι τοῦ G. Kaibel *Epigrammata Graeca ex lapidibus collecta*, Berlin 1878, μετὰ παρατήματος ἐκδοθέντος ἐν Rhein. Museum 34, 1879, σ. 181 κέξ., τοῦ E. Hoffmann *Sylloge epigrammatum graecorum, quae ante medium saeculum a. Chr. n. III incisa ad nos pervenerunt*, Halle 1893, τοῦ J. Geffcken *Griechische Epigramme*, Heidelberg 1916, τοῦ D. Levi *Sillogie in corsiva delle iscrizioni metriche cretesi*, Stud. Italiani N. S. 2, 1922, σ. 321 κέξ. καὶ τοῦ F. Hiller v. Gärtringen *Historische gr. Epigramme*, Bonn 1926. Τὰ ἀνά τοὺς συγγραφεῖς ἀπαντῶντα καὶ μὴ ἐκ λίθων προερχόμενα ἐπιγράμματα συνέλεξεν ὁ Th. Preger *Inscriptiones graecae metricae ex scriptoribus praeter anthologiam collectae*, Leipzig 1891. Δὲν μνημονεύω ἐνταῦθα βεβαίως τὴν Ἑλληνικὴν ἀνθολογίαν (Παλατίνην καὶ Πλανούδειον). Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ παραπέμπω πάντοτε μὲν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐν τῷ 'Corpus' ἐκδόσεως τοῦ ἐπιγράμματος, ἐκ παραλλήλου δὲ καὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆς προχειροτέρας τῶν συλλογῶν τούτων, ἥτοι πρῶτον μὲν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Geffcken, ἐὰν δὲ δὲν περιλαμβάνηται ἐν αὐτῇ εἰς τὴν τοῦ Hoffmann, ἢ τοῦ Hiller v. Gärtringen. Προκειμένου περὶ φιλολογικῶς μόνον παραδοθέντων ἐπιγραμμάτων παραπέμπω πάντοτε εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Preger.

2 Κατὰ τὸν C. M. Bowra *Early Greek Elegists*, London 1938, σ. 173 τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων εἶναι τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος, προέρχεται ἐκ Περσώρας, καὶ δὲν ἔχει καὶ καλῶς ἀναγνωσθῇ ἔνεκα τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ λίθου. Ὁ Bowra δὲν παραπέμπει εἰς ἔκδοσιν τινὰ τούτου, οὐδ' ἡδυ-
νήθην ἄλλοθεν νὰ μάθω τι περὶ αὐτοῦ, γνωστοῦ ὄντος

ὅτι ἡ πέραν τοῦ πρώτου τόμου (1940) δημοσίευσις τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Περσώρας ἀνεβλήθη μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου. Ἀπὸ τῶν Περσικῶν πολέμων ἀρχεται νέα περίοδος καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιγράμματος, ἀναθηματικοῦ καὶ ἐπιτυμβίου, διότι καὶ τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ οἱ μεγάλοι ποιηταί, οἱ διατρίψαντες περὶ τὸ ἐπίγραμμα κατέστησαν τοῦτο ἀληθὴ 'ποίησιν' καὶ πανελλήνιον μέλημα' πρὸ τούτου τὸ ἐπίγραμμα ἦτο μέλημα ὀλίγων συγγενῶν καὶ φίλων ἢ ἔστω μίᾳ μόνον πόλει.

3 Πρβ. IG I² 469=Geffcken 5, IG XII 3, 449=Geffcken 18, IG IX 1, 649=Geffcken 24, 'Hrod. E' 59=Preger 79=Geffcken 38 κ.λ.

4 Πρβ. IG I² 499=Geffcken 7, IG XII 3, 1075 (πρβ. IG XII Suppl. σ. 91)=Geffcken 19, IG XII 5, 216=Geffcken 33 κ.λ.

5 IGA 32 (πρβ. IG I² 1009=Geffcken 48, ὅπερ ὁμοῦς ἐπιτύμβιον).

6 IG XII, 5, 219.

7 Ἡ ἀβεβαία καὶ παράδοξος μετρικὴ μορφή τοῦ παρὰ Πανσ. Γ' 7, 4 ἐπιγράμματος (=Preger 138, =Geffcken 25) δὲν δύναται ἐνταῦθα νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν πρβ. Crusius, Pauly-Wissowa 5, σ. 1912.

8 Πρβ. U. v. Wilamowitz-Moellendorf *Hellenistische Dichtung I*, σ. 123.

9 Ἐξαίρετος ἡ περὶ τούτου ἐργασία τοῦ F. D. Allen *On Greek Versification in Inscriptions*, Papers of the American School of Class. Studies at Athens 4, 1885/6, σ. 35 κέξ.

10 Πρβ. J. Bertels *De pentametro inscriptionum Graecarum, quaestiones*, Münster 1912 (Diss.), σ. 132 κέξ.

κτικῶν ιδιωτισμῶν¹ μετὰ ᾿πανελληνίων² ἐπικῶν χρήσεων, ἢ χρήσεων τῆς λυρικῆς καὶ ἐλεγειακῆς ποιήσεως³.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῆς ἀντικειμενικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων τὸ ἀρχαϊκὸν ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα⁴ ποιεῖται, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μνεῖαν τοῦ ὀνόματος τοῦ τε ἀναθέτου καὶ τῆς θεότητος, πρὸς ἣν ἡ ἀφιέρωσις·

Οὕτω ἐπὶ παραδείγματος·

φο[φαγόρας μ' ἀνέθεκεν Διὸς γλανφ]όπιδι φόρει⁴
ἢ φνλοῖδας μ' ἀνέθεκε Πο[τεδάφονι Φάνακτι.]⁵.

Ἐνίοτε παραλείπεται τὸ ὄνομα τῆς θεότητος, διότι ὑπελαμβάνετο γνωστὸν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἐν ᾧ ἰδρύετο τὸ ἀνάθημα⁶, οὐδέποτε ὁμως ἐν ἐμμέτρῳ⁷ ἀναθηματικῷ ἐπιγράμματος παραλείπεται τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου. Τοῦτο δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων μεταχειρίζεται ὁ ἀναθέτης τὸ ἔμμετρον ἐπίγραμμα ὡς μέσον πρὸς ἐπίδειξιν καὶ πρὸς διαιώνισιν τοῦ ἰδίου ὀνόματος.

Ἡ αἰτία τῆς ἀφιέρωσεως πολλάκις δηλοῦται, ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀναθημάτων τῶν γενομένων μετὰ ἀθλητικῆν⁸ ἢ πολεμικῆν⁹ νίκην· ἐπίσης συνήθως δηλοῦται προκειμένου περὶ δεκάτης¹⁰, ἀπαρχῆς¹¹ ἢ εὐχολῆς¹² (εὐξάμενος). Πολλάκις συνοδεύει τὸ ἀνάθημα εὐχὴ ἢ παράκλησις¹³, ἥτις, ὡς καὶ οἱ ἔπαινοι αὐτοῦ τοῦ ἀναθέτου περὶ τοῦ ἀναθήματος¹⁴, πείθει ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς ἀφιέρωσεως ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπομόρφου¹⁵ παραστάσεως τῆς θεότητος¹⁵. ἐνομιζέτο ὅτι καὶ οἱ θεοὶ χαίροντες ἐπὶ τῇ προσφορᾷ

1 IG IX 1 649=Geffcken 24, IG XII 5, 42=Geffcken 32, IG XII 5, 215=Geffcken 34, IG V₁, 1562=Geffcken 37 κ.λ. μετὰ τῶν σχετικῶν παρατηρήσεων τοῦ Geffcken. Πρβ. καὶ Schmid - Stählin Geschichte d. griech. Literatur I, σ. 385, καὶ ὑποσ. 5, καὶ ἰδίως B. Kock De epigrammatum graecorum dialectis, Göttingen. 1900. (Diss.).

2 Πρβ. F. A. Gragg A Study of the Greek Epigram before 300 B. C., Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences 46, 1910, 1, σ. 20 καὶ J. Geffcken Studien zum griechischen Epigramm, σ. 91. Περὶ τῆς καθόλου ῥοπῆς τῆς ἐλεγείας ἐπὶ τὸ ἐπίγραμμα πρβ. P. Kägi Nachwirkungen der älteren griech. Elegie in den Epigrammen der Anthologie, Zürich 1917 (Diss.).

3 Περὶ τῶν ἐμμέτρων ἀναθηματικῶν πρβ. IGA 151, 327, 373, 549 κ.λ.

4 IG I², 468=Geffcken 5.

5 IG IV₂₁₀ α=Geffcken 22. Πρβ. καὶ IG IX₁, 649=Geffcken 24, IG I² 643=Geffcken 8, IG I² 623=Geffcken 9 κ.λ.

6 Π. χ. IG I² 627=Geffcken 10.

[Μ]υεσιάδες κεραμεύς με καὶ Ἀνδοκίδες ἀνέθεκεν. Πρβ. καὶ IG XII 3, 449=Geffcken 18, IG I², 834=Geffcken 13, Ἡροδ. Ε' 59=Preger 79=Geffcken 38 κ.λ.

7 Πολλάκις παραλείπεται ἐν τοῖς ἐν πεζῷ λόγῳ ἀναθηματικοῖς ἐπιγράμμασιν· οὕτω π. χ. IGA 123, 559, 561, 565, IG VII, 3906, 3907 κ.λ.

8 IG I² 802=Geffcken 6

καλ(λ)όμενος νίκησεν Ἑπαίνετος ὁνέκα τῷδε

κα[λτῆρ . . .]. πρβ. καὶ IG IX, 1, 649=Geff-

cken 24, IG I² ὑπὸ τὸν ἀριθ. 472=Hiller v. Gärtringen 4, IGA 512α Geffcken 20 κ.λ. περὶ νίκης ἐν μουσικῷ ἀγῶνι πρβ. Πaus. I' 7, 4=Preger 138=Geffcken 25.

9 IG XII 8, 356=Geffcken 35, ἔτι δὲ καὶ Ἡροδ. Ε' 59=Preger 79=Geffcken 38.

10 IG I² 623=Geffcken 9

Σοῖμ[ε], θεά, τόδ' ἄγα[λμ' ἀνέθ]εκε Μελάνθυρο[ς ἔργον] εὐχόμενος δε[κάτ]εν παιδὶ Διὸς μεγάλῳ.

(Πρβ. IG I² 543=Hoffmann 224, IG I² 573=Hoffmann 226 κ.λ.).

11 IG I² 499=Geffcken 7

Παλλάδι Ἀθαναίᾳ Λύσον ἀνέθεκεν ἀπαρχὴν
ἥδ' αὐτῷ κτ[εά]νον, τῷ δὲ θεῷ χαρίεν
Θεβάδες ἐπ[οί]εσαν ἡὸ τέρπ[η]νο παῖς τόδ' ἄγαλμα.

(Πρβ. IG I² 701=Hoffmann 221, IG I² 688=Hoffmann 222 κ.λ.). Σημειωτέον ὅτι τῶν λέξεων δεκάτη καὶ ἀπαρχή δὲν γίνεται πλέον χρῆσις κατὰ κυριολεξίαν.

12 Πρβ. ὑποσ. 3, καὶ IG I² 623=Geffcken 9, (πρβ. IG I² 625=Hoffmann 267, IG I² 721, κ.λ.).

13 IG I² 650=Geffcken 12

Φαρθένε, ἐν ἀκροπόλει Τελεσῖνος ἄγαλμ' ἀνέθεκεν
Κέτ(τ)ιος, ἡὼι χαίροσα διδοίς ἄλ(λ)ο ἀναθεῖναι

(πρβ. IG I² 834=Geffcken 13, IG XII 1, 737=Geffcken 17, IG IV 212=Geffcken 23 κ.λ.).

14 IG XII 3, 1075=Geffcken 19 ἀμεινπὴς ἄγαλμα, IG V₁, 231=Geffcken 21 περικαλλὲς ἄγαλμα, IG V₁, 1562=Geffcken 37 καλὸν ἄγαλμα κ.λ.

15 Πρβ. E. Reisch Griech. Weihgeschenke, σελ. 4, καὶ O. Kern Die Religion der Griechen Berlin 1926, I, σ. 49 κέξ.

ῥαλῶν' πραγμάτων ἦσαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσι τοὺς δωρητάς¹. χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι προσφωνεῖται πολλάκις ἀπ' εὐθείας ἢ θεότης² καὶ ὅτι ἐξαίρεται ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα ταύτης³, ἔτι δὲ ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἀνάθημα ὁμιλεῖ⁴, καὶ δὴ ὡς μεσάζον μεταξὺ ἀναθέτου καὶ θεότητος⁵.

Τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχου τοῦ ποιήσαντος τὸ ἀνάθημα σπανιώτατα περιλαμβάνεται ἐν τῷ κυρίως ἐπιγράμματι⁶. ἐνίοτε παρατίθεται ἐν ἰδίῳ ἐμμέτρῳ στίχῳ⁷, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνεξάρτητος, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπεξηγηματικαὶ ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι πολλάκις ἀπαντῶσι.

Παρὰ τὴν ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα καὶ πεζότητα, καὶ τὴν ἐμμονὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς ὀρισμένους τύπους, ἔχομεν περὶ τὸ τέλος τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν περιόδου καὶ παραδείγματά τινα ἀληθοῦς ποιητικῆς ἀξίας, προαγγέλλοντα τὴν σπουδαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐπιγράμματος κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους.

Ἀπὸ τῆς Ἰωνίας καὶ πάλιν ἦλθεν ἡ ποιητικὴ πνοή, ὡς καταφαίνεται ἀπὸ τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ γεφυρώσαντος τὸν Βόσπορον Μανδροκλέους.

Βόσπορον ἰχθυόεντα γεφυρώσας ἀνέθηκε

Μανδροκλέης Ἡρῇ μνημόσυνον σχεδίσας,

αὐτῷ μὲν στέφανον περιθείς, Σαμίοισι δὲ κῦδος,

Δαρείου βασιλέως ἐκτελέσας κατὰ νοῦν⁸.

Καὶ ἐνταῦθα ἐκτίθενται τὰ πράγματα, τὸ ὄνομα καὶ ἡ πατρις τοῦ ἀναθέτου, ἡ θεότης, πρὸς ἣν ἡ ἀφιέρωσις, καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀναθέσεως, ἀλλὰ μετὰ χάριτος καὶ δεξιότητος Ἰωνικῆς· πρὸς τούτοις ἀπαντᾷ καὶ ἡ ἀντίληψις ἡ ἥδη γνωστὴ⁹ ἀπὸ τῆς ἐλεγείας, ὅτι ἡ δόξα ἐνὸς ἀνδρὸς τιμᾷ καὶ τὴν ὅλην πατρίδα τούτου.

Ἰδιαίτερος λόγος πρέπει νὰ γίνῃ περὶ τῶν ὑπεροπτικῶν καὶ ἀληθῶς «*τυραννικῶν*» ἐπιγραμμάτων τῶν ἀφιερωμάτων τῶν τυράννων τοῦ ἔκτου αἰῶνος.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσοῦ κολοσσοῦ, ἀναθήματος κατὰ Φώτιον¹⁰ Κυψέλου τοῦ Κορινθίου,

εἰ μὴ ἐγὼ σφυρήλατός εἰμι κολοσσός,

ἐξώλης εἴη Κυψελιδῶν γενεά¹¹.

1 Πρβ. Ἡσιόδου ἀπόσπ. 272 (Rzach, ed. min.) ὁδῶρα θεοὺς πείθει, δῶρ' αἰδοίους βασιλῆας' (Πλάτ. Πολιτεία Γ' 390 e), κ. λ.

2 Πρβ. IG I² 643 = Geffcken 8. IG I², 650 = Geffcken 12. IG V₁, 1562 = Geffcken 37 κ. λ.

3 Συνήθως δι' ἐπιθέτων· πρβ. IG I² 643 = Geffcken 8 *πολιέοχε πότινι* Ἀθάνᾳ, IG V₁, 1562 = Geffcken 37 *Φάν[α]ξ Κρον[ί]δα [Ζ]εῦ Ὀλύμπιε*, IG IX 1, 649 = Geffcken 24 *Διὶ Φόρον μεγάλοιο κ. λ.*

4 IG XII 3, 449 = Geffcken 18.

Εὐμάστας με ἄκρην ἀπὸ χθονὸς ἡο Κριτοβόλο. Πρβ. IG I² 468 = Geffcken 5, IG I² 585 = Geffcken 11 κ. λ.

5 IG I² 700 = Geffcken 60.

[Κλε]όδορός μ' ἀνέθεν' Ἀφροδίτῃ δῶρον ἀπαρχήν, πότνια, τῶν ἀγαθῶν· τῷ σὺ δὸς ἀφθον[ί]αν. ἦοι τε λέγ[ο]σι λόγος ἀδίκ[ο]ς φρενῶς κα[τ]ε[ρ]εῖν[ο] τῶν - - -

6 Πρβ. Loewy Inschriften griechischer Bildhauer, Leipzig 1885 = Geffcken 29.

Μικκιά[δ]ημ τόδ' ἄγαλμα καλὸν [εἰργασμένον ἡνιῶ] [Ἀ]ρχέρομο σο[φ]ίεισιν, ἡ(ε)κηβό[λε] δέξο Φάνασσα], [τ]ῷ Χίοι, Μέλα[ν]ος πατρίον ἄσ[τ]ρ λιπόντι]. Πρβ. καὶ J. D. Beazley The Epigram of Bupalos and Athenis, J.H.S., 1939, σ. 282.

7 IG XII 5, 216 = Geffcken 33 (Loewy ἔ. ἀ. σ.).

8 Ἡροδ. Δ' 88 = Proger 109 = Geffcken 7 - 9 = Hiller v. Gärtringen 7.

9 Τυρταῖος ἀπ. 9 (12), στ. 23 κέξ. παρὰ E. Diehl Anthologia Lyrica.

10 Φώτιος, Λέξεων Συναγ. ἐν λ. *Κυψελιδῶν ἀνάθημα ἐν Ὀλυμπίᾳ*, ἐξ οὗ καὶ ὁ Σουῖδας ἀντλεῖ ἐν λ. *Κυψελιδῶν*.

11 Preger 53 = Geffcken 36. Ἀπελλᾶς ὁ Ποντικὸς παραδίδει τὸ ἐπίγραμμα οὕτω· *εἰμὴ (εἰμὴ Phot) ἐγὼ ραξὸς (ράξος Phot) παγχρύσεος εἰμὴ κολοσσός*

ἐξώλης εἴη Κυψελιδῶν γενεά,

ὅπερ ὁ Cobet «recte iocum lepidi poetae esse indicavit»· πρβ. Preger ἔ. ἀ.

δηλοῖ κάλλιστα τὴν ἀλαζονείαν τοῦ τυράννου, τοῦ καυχωμένου διὰ τὸ πολύτιμον τοῦ ἀφιερώματος. Ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὴν Ἀνατολὴν εἶχεν ἤδη μεταφέρει καὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἀνατολικὰς δεσποτικὰς ἀντιλήψεις καὶ συνηθείας¹.

Περὶ τοῦ ἐπιγράμματος τούτου παρατηροῦμεν ὅτι ἀφίσταται τῶν παραδεδομένων τύπων μὴ μνημονεῦον οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου, οὔτε τὸ ὄνομα τῆς θεότητος, οὔτε τὴν αἰτίαν τῆς ἀφιερώσεως. Περιγράφει ἐπιδεικτικῶς μόνον αὐτὸ τὸ ἀνάθημα (χρύσεος σφυρήλατος κολοσσός), καὶ προσγράφει τὸ ὄνομα τοῦ γένους τοῦ ἀναθέτου ἐν ἀρχῇ²!

Ἔτερον ἐπίγραμμα ἐπίσης διαπνεόμενον ὑπὸ τυραννικοῦ πνεύματος εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πausanίου διασωθὲν τοῦ ἐξ ἐλέφαντος εἰργασμένου κέρατος τῆς Ἀμαλθείας, ὅπερ εἶχεν ἀφιερώσει ἐν Ὀλυμπίᾳ Μιλτιάδης ὁ πρεσβύτερος³ «ὅς τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐν Χερρονήσῳ τῇ Θρακίᾳ».

Ζηνί μ' ἀγαλμ' ἀνέθηκαν Ὀλυμπίῳ ἐκ Χερρονήσου

τεῖχος ἐλόντες Ἀράτου· ἐπῆρχε δὲ Μιλτιάδης σφιν⁴.

Κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι κανονικὸν ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα, ἀλλ' ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ὁποῖος «ἐπῆρχε» δηλοῖ πνεῦμα τυραννικόν. Πρὸς κατανόησιν τούτου πρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν, ὅτι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἡξίου ἀνωνύμως νὰ γίνωνται νὰ ἀναθήματα τῶν στρατηγῶν⁵, καὶ ὅτι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι «ἐξεκόλασαν» εὐθύς ἀπὸ τοῦ τρίποδος τὸ ἐλεγείον

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων

Πανσανίας, Φοῖβῳ μνημ' ἀνέθηκε τόδε,

ὅπερ ὁ Πausanίας «ἤδη τυραννικὰ φρονῶν ἐπέγραψεν ἐν Δελφοῖς⁶» μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, διότι ἐμνημόνευε τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ.

Τέλος ἐξεταστέα καὶ τὰ ἐπιγράμματα τῶν περιφήμων Ἱππαρχείων Ἑρμῶν, οὓς ἔστησεν ὡς ὄρους ἀνὰ τὴν Ἀττικὴν ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου⁷. Περὶ τούτων λέγει ὁ Ψευδοπλάτων ἐν τῷ Ἱπάρχω: «τῆς σοφίας τῆς αὐτοῦ..... ἐκλεξάμενος [δὴλ. ὁ Ἱππαρχος] ἃ ἡγεῖτο σοφώτατα εἶναι, ταῦτα ἐντείνας εἰς ἐλεγείον αὐτοῦ ποιήματα καὶ ἐπιδείγματα τῆς σοφίας ἐπέγραψεν..... ἐστὼν δὲ δύο τῶπιγράμματα· ἐν μὲν τοῖς ἐπ' ἀριστερὰ τοῦ Ἑρμοῦ ἐκάστου ἐπιγράφεται λέγων ὁ Ἑρμῆς, ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ ἄστεως καὶ τοῦ δήμου ἔστηκεν, ἐν δὲ τοῖς ἐπὶ δεξιὰ

Μνημα τόδ' Ἱπάρχου· στείχε δίκαια φρονῶν

φησὶν. ἔστι δὲ τῶν ποιημάτων καὶ ἄλλα ἐν ἄλλοις Ἑρμαῖς πολλὰ καὶ καλὰ ἐπιγεγραμμένα· ἔστι δὲ καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ Στειριακῇ ὁδῷ, ἐν ᾧ λέγει

Μνημα τόδ' Ἱπάρχου· μὴ φίλον ἑξαπάτα⁸»

1 Πρβ. τὰ παρ' Ἡροδότῳ Α' 50 κέξ. λεγόμενα περὶ τῶν ἀναθημάτων τοῦ Κροίσου, ὡς καὶ J. Geffcken Studien zum griech. Epigramm, σ. 90. Ἡ παρὰ Φωτίῳ (ἔ. ἀ.) πληροφορία «Λίδνμος δὲ κατασκευάσαι τὸν κολοσσόν φησι Περίανδρον ὑπὲρ τοῦ τῆς τρυφῆς καὶ τοῦ θράσους ἐπιχεῖν τοὺς Κορινθίους· καὶ γὰρ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ καιρῶν β' λέγει οὕτως». οὐδαμῶς πείθει, διότι βεβαίως ἢ κατασκευὴ χρυσοῦ κολοσσοῦ δὲν ἦτο κατάλληλον πρὸς τοῦτο· ἄλλως τε οἱ μεταδίδοντες τὴν πληροφορίαν ἀπέχουσι πλείστον καὶ τῶν χρόνων καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Κυψελιδῶν.

2 Παρατηρήσαμεν ἤδη ὅτι πολλάκις αὐτὸ τὸ ἀνάθημα ὀμιλεῖ.

3 Πρβ. J. Kirchner Prosopographia Attica, 10209.

4 Πaus. 19, 6 = Preger 54 = Hiller v. Gärtringen 3.

5 Αἰσχ. Γ' 183, πρβ. καὶ J. F. Crome, Ath. Mitt. 60/61, 1935/36, σ. 308 κέξ.

6 Θουκ. Α' 132, 2, καὶ Πλούταρχος περὶ τῆς Ἡροδ. κακοηθ. 42, σ. 873^c.

7 Πρβ. J. F. Crome ἔ. ἀ., σ. 306 κέξ.

8 Ἱπάρχω 228d. = Preger 197 = Geffcken 4.

Ἐσχάτως ἐπανευρέθη¹ εἰς τῶν Ἑρμῶν τούτων, πρὸ ἐτῶν ἀπολεσθεῖς, καθ' ὅλα ὅμοιος πρὸς τὴν ἀνωτέρω περιγραφὴν, φέρων τὸ ἐξῆς ἐν ἑξαμέτρῳ ἐπίγραμμα

[Ἐ]ν μέσοι Κεφαλῆς τε καὶ ἄστειος ἀγλαὸς ἡερμῆς²

Τὸ ἐν ἑξαμέτρῳ ἐπίγραμμα τοῦτο οὐδὲν τὸ ἰδιάζον παρέχει³, ἀλλ' οἱ ἐν τῷ Ἰππάρχῳ διασωθέντες πεντάμετροι εἶναι ἄξιοι πολλῆς προσοχῆς.

Ἡ ἐν ἀρχῇ μνεῖα πάντοτε τοῦ Ἰππάρχου καὶ δὴ ἡ χρῆσις «μνημα τόδ' Ἰππάρχου» κακῶς ἐνομίσθη ὅτι εἶναι μόνον κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Φωκυλίδου (καὶ τότε Φωκυλίδου) ἢ ὡς ἀνταγώνισμα τῆς βραχυλογίας τοῦ Δελφικοῦ μαντείου καὶ τῶν γνωμῶν τῶν ἐπὶ σοφῶν⁴. Εἶναι χρῆσις κυρίως 'τυραννική', ἀνάλογον τῆς ὁποίας ἔχει καὶ τὸ διασωθὲν ἐπίγραμμα τοῦ βωμοῦ, ὃν ἀφιέρωσεν ἐν Πυθίου Πεισίστρατος ὁ νεώτερος (512-1)⁵.

μνημα τόδε ἡῆς ἀρχῆς Πεισίσ[τρατος] ἡπυίο *h*/υῖος

θῆκεν Ἀπόλλωνος Πυθ[ί]ο ἐν τεμένει⁶.

Καὶ τοῦ Πεισιστράτου τούτου τὰ ἀφιερώματα ἐνομίσθησαν ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς χρήσεως ταύτης ('μνημα τόδε ἡῆς ἀρχῆς') τυραννικά, καὶ ἠφανίσθησαν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ δήμου⁷.

Οἱ πεντάμετροι οὗτοι τοῦ Ἰππάρχου εἶναι ἀξιόλογοι διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιγράμματος, διότι ἐνταῦθα πρῶτον ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ἐπιγράμματι «διδασκτική» ἀποστολή, ἣτις βεβαίως ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τῆς ἐλεγείας, ἐξ ἧς εἶχε παραλάβει καὶ τὸ μέτρον⁸.

Ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰ «τυραννικά» ἐπιγράμματα ἐξεταστέα τὰ ἐπιγράμματα τῶν δημοσίων ἀναθημάτων, ἅτινα αἱ πόλεις ἀφιέρουν μετὰ νίκην ἢ ἄλλο σημαντικὸν γεγονός.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκει τὸ ἐπίγραμμα τῆς βάσεως τοῦ συμπλέγματος τῶν τυραννοκτόνων, ὃπερ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐποίησεν αὐτὸς ὁ Σιμωνίδης⁹. τμήμα τῆς βάσεως ταύτης ἀνευρέθη ἐσχάτως¹⁰, ἐκ δὲ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων φαίνεται ὅτι τὸ ἐπίγραμμα εἶχε χαραχθῇ ὑπὸ τὸ δεύτερον σύμπλεγμα, τὸ τοῦ Κριτίου καὶ Νησιώτου, τοῦ ἔτους 477-6¹¹.

Ἄλλο ἐπίγραμμα ἐπὶ βάσεως δημοσίου ἀναθήματος εἶναι τὸ τοῦ τεθρίππου ἄρματος, τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως μετὰ τὴν νίκην αὐτῶν κατὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων τοῦ τέλους τοῦ ἕκτου αἰῶνος (506-5 π.Χ.)¹². Καὶ

1 Πρβ. Peek, Hermes 70, 1935, σ. 461 κέξ., καὶ J. Kirchner-S. Dow, Ath. Mitt. 62, 1937, σ. 1 κέξ.

2 IG I² 837.

3 Ἡ μόνη διακόσμησις τὸ ἐπίθετον ἀγλαὸς εἶναι καὶ πάλιν Ὀμηρικὸν A 23, 377, B 871, καὶ Ὀμηρ. ὕμν. εἰς Ἑρμῆν 451.

4 Schmid-Stählin Geschichte d. griech. Litteratur I 1, σ. 384, ὑποσ. 2.

5 Ἡ γνώμη τοῦ B. D. Meritt, Hesperia 8, 1939, σ. 64, καθ' ἣν Πεισίστρατος ὁ νεώτερος ὑπῆρξεν ἄρχων τῷ 497/6 δὲν φαίνεται πιθανή, πρβ. G. Welter, Arch. Anzeiger 54, 1939, σ. 23, ὑποσ. 1.

6 IG I² 761 = Hiller v. Gärtringen 8 = Geffcken 15.

7 Θουκ. Ζ' 54, 7.

8 Καὶ τοῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ Ἰππαρχος 'συνετυράννευσε' μετὰ τοῦ Ἰππίου, πρβ. Busolt Gr. Geschichte² II, σ. 376 κέξ., Beloch Gr. Geschichte I, σελ. 333 καὶ Pauly-Wissowa 8, σ. 1663.

9 Ἡφαιστιῶν IV, 6 [29]. Πρβ. Shear, Hesperia 6, 1937, σ. 352.

10 B. D. Meritt, Hesperia 5, 1936, σ. 355 κέξ.

11 Ἀλλ' ἐὰν τὸ αὐτὸ ἐπίγραμμα ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ πρώτου συμπλέγματος, τοῦ Ἀντήνορος, τοῦ ἔτους 510/9 καὶ πάλιν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ ἐνταῦθα μόνον ὡς ἀνήκον εἰς τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Σιμωνίδου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιγράμματος, ἐγκαινίζον τὴν ἐπομένην περίοδον.

12 Ἡροδ. Ε' 77,3.

τοῦ ἀναθήματος τούτου διεσώθησαν ἀποσπάσματα δύο διαφόρων βάσεων, τῶν ὁποίων ἡ μία ἐξ Ἑλευσινίου μελανοῦ λίθου φέρει γράμματα τοῦ τέλους τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἡ δ' ἄλλη ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου φέρει γράμματα τῶν μέσων τοῦ πέμπτου· τὸ ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας βάσεως ἐπίγραμμα, ὡς ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου συμπληροῦται, ἦτο τὸ ἑξῆς·

[δεσμοῖ ἐν ἀχνυόεντι σιδερέοι ἔσβεσαν *ἡύβ*]ριν
παῖδε[ς Ἀθηναίων ἔργμασιν ἐν πολέμῳ]
[ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες]
τὸν *ἡίππος* δ[εκάτην Παλλάδι τάσδ' ἔθεσαν]¹.

Ἡ νεωτέρα βάσις ἔφερε τὸ αὐτὸ ἐπίγραμμα, ἀλλὰ μετ' ἐναλλαγῆς τῶν δύο ἐλεγείων². ὁρθῶς παρατηρήθη ὅτι τοῦτο συνδέεται πρὸς ἐπισκευὴν καὶ μετάρθεσιν τοῦ ὅλου ἀναθήματος, εἰς θέσιν ἔνθα οἱ ἐπίσης ἀφιερωνθέντες «*ἀχνυόεντες σιδερέοι δεσμοί*» δὲν ἦσαν πλέον ἐμφανεῖς³.

Καὶ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ποιητής, ἀκολουθῶν εἰς συνήθη τύπον ἀναθηματικοῦ ἐπιγράμματος, μνημονεύει κυρίως τὰ πράγματα⁴, κατὰ τρόπον ὅμως γνησίως δημοκρατικὸν ὁμιλεῖ περὶ κατασβέσεως τῆς «*ὑβρεως*»⁵, καὶ ἀποφεύγει νὰ παραθέσῃ τὸ ὄνομα στρατηγοῦ ἢ ἄλλου τινός⁶.

Τελείως διάφορον πνεῦμα διαπνέει τὸ ἐπίσης διασωθὲν ἐπίγραμμα τῆς πόλεως Σπάρτης·

[Δέξ]ο, *Φάν*[α]ξ, *Κρον*[ί]δα [Ζ]εῦ Ὀλύμπιε, καλὸν ἄγαλμα
*ἡλέ*Φο[ι θυ]μοῖ τοῖ[λ] Λακεδαιμονί[ας],

τὸ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Διός, τοῦ ἀφιερωνθέντος «*ἡνίκα ἀποστᾶσι Μεσσηνίοις δεύτερα τότε ἐς πόλεμον κατέστησαν*»⁷.

Δωρικὴ σοβαρότης καὶ μετριοφροσύνη ἐπικρατεῖ ἐνταῦθα· οὐδὲ λόγος γίνεται περὶ νίκης οὐδ' ἔχνος ἐπιδείξεως ὑπάρχει (πρβ. *δεσμῶ ἐν ἀχνυόεντι σιδερέοι ἔσβεσαν ἡύβ*]ριν..... *ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες*). Τοῦναντίον καταφαίνεται βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα *Φάναξ, Κρονίδα, Ὀλύμπιε Ζεῦ, ἡλέΦοι θυμοῖ*...)⁸.

Ὡστε καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων φαίνεται, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἐπιγράμμασι τῶν δημοσίων ἀναθημάτων ἀπεικονίζετο ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος τὸ ὅλον πνεῦμα τῆς πόλεως, αἱ διαφοραὶ φύλων καὶ πολιτισμοῦ.

Καταλήγοντες τὴν μελέτην ταύτην παρατιθέμεθα τινα καὶ περὶ τῶν ὀλίγων ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων τῆς περιόδου ταύτης, τὰ ὅποια παραδίδονται ὡς ἔργα γνωστῶν μεγάλων ποιητῶν.

Τῆς Σαπφοῦς τὸ μοναδικὸν ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα⁹ ὡς καὶ τὸ τοῦ Ἀρχιλόχου¹⁰

1 IG I² 394 II.

2 IG I² 394 I.

3 G. P. Stevens, *Hesperia* 5, 1936, σ. 505.

4 Τὴν αἰτίαν τῆς ἀναθέσεως (*ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες*), τὴν θεότητα, πρὸς ἣν ἡ ἀφιέρωσις (*Παλλάδι . . . ἔθεσαν*), ὅτι πρόκειται περὶ δεκάτης.

5 Περὶ ταύτης πρβ. C. M. Bowra *Greek Lyric Poetry*, Oxford 1936, σ. 336.

6 Πρβ. Αἰσχ. Γ' 183. Περὶ τοῦ ἐπιγράμματος τούτου πρβ. καὶ P. Friedländer, *Studi Italiani di Filologia*

Classica 15, σ. 89 κέξ.

7 IG V 1, 1562 = Geffcken 37. — Πaus. E' 24. 3 = Preger 57. Ὁ Hiller v. Gärtringen (ὕπ' ἀριθ. 13) νομίζει ὅτι εἶναι ἀνάθημα πιθανῶς τοῦ ἔτους 490.

8 Τὰ μόνα ἐπίθετα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἐπιγράμματος (*ἀχνυόεντι σιδερέοι*), ἀποδίδονται εἰς τὸν *δεσμόν*, ἐν ᾧ εἰς τὸ Σπαρτιατικὸν τὰ ἐπίθετα ἀποδίδονται εἰς τὴν θεότητα καὶ τὸν «*θυμόν*» αὐτῆς. Χαρακτηριστικὴ ἡ διαφορὰ.

9 Ἀπόσπ. 157 (118) παρὰ Diehl.

10 Ἀπόσπ. [17] (18) παρὰ Diehl.

δὲν νομίζονται γνήσια¹, ἀλλ' ἀδίκως ἔχει ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης ἐπιγράμματος τοῦ Ἀνακρέοντος² ἐπιγεγραμμένου ἐπὶ Ἑρμοῦ, ὁ ὁποῖος πρό τινων ἐτῶν ἀνευρέθη καὶ ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι δὲ τοῦτο·

*Πρὶν μὲν Καλλιτέλες ἡδρῶσαι[ο. τόνδε δ' ἐκείνο]
[ἐ]γ[γ]ονοι ἐστέσαν [θ' ἡοῖς χάριν ἀντιδίδο]³.*

Νομίζεται τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο οὐχὶ γνήσιον ἀπὸ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τοῦ λίθου, ἅτινα ἀνήκουσι κατὰ τοὺς ἐπιγραφικοὺς⁴ εἰς τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Ἀλλ' ἀκριβὲς ἐξέτασις τοῦ λίθου ἔπεισεν ἡμᾶς, ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶναι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ὡς τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ βωμοῦ τοῦ Πεισιστράτου τοῦ νεωτέρου⁵, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἀσφαλῶς τῷ 512-1 π.Χ.⁶. Τοιαύτη ἀνάμειξις καὶ πρῶτος ἐμφάνισις ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι καὶ γραμμάτων τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ⁷, ἀποδοτέα δὲ ἴσως εἰς χαράκτας Ἰωνας ἐργαζομένους ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι. Κατ' ἀκολουθίαν οὐδὲν κωλύει καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν Πεισιστρατιδῶν, καθ' οὓς, ὡς γνωστόν, καὶ ὁ Ἀνακρέων διέτριψεν ἐν Ἀθήναις⁸.

Ἡ παράδοσις ὁμῶς φέρει ὡς ἔργα τοῦ Ἀνακρέοντος καὶ ἕτερα δύο ἐπιγράμματα Ἑρμῶν, οὓς ἰδιῶται ἀφιέρωσαν ἐν Ἀττικῇ·

*Τέλλιδι ἡμερόεντα βίον πόρε, Μαιάδος νιέ,
ἀντ' ἐρατῶν δώρων τῶνδε χάριν θέμενος.
δὸς δέ μιν εὐθυδίκων εὐωνυμέων ἐνὶ δήμῳ
ναίειν αἰῶνος μοῖραν ἔχοντ' ἀγαθήν⁹.*

καὶ

*Εὐχεο Τιμόνακτι θεῶν κήρυκα γενέσθαι
ἥπιον, ὃς μ' ἐρατοῖσ' ἀγλαίην προθύροισι
Ἑρμῇ τε κρείοντι καθέσματο. τὸν δ' ἐθέλοντα
ἀστῶν καὶ ξείνων γυμνασίῳ δέχομαι¹⁰.*

Ἐὰν πράγματι, ὡς ἔδειξεν ὁ J. F. Crome¹¹, ἰδιῶται ἤρχισαν νὰ ἀφιερώνωσιν Ἑρμᾶς μόνον μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους 500 π.Χ. καὶ ἑξῆς, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ὁ Ἀνακρέων ἐποίησε τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα κατὰ

1 Περὶ τῆς Σαπφῆος πρβ. U. v. Wilamowitz-Moellendorf Sappho und Simonides, Berlin 1913, σ. 97, ὑποσ. 2, καὶ τοῦ αὐτοῦ Textgeschichte der gr. Lyriker, Berlin 1900, σ. 35 κέξ. περὶ δὲ τοῦ Ἀρχιλόχου πρβ. Reitzenstein Epigramm u. Skolion, Giessen 1893, σ. 107.

2 Ἀνθ. Παλ. 6. 138.

3 IG I² 834=Ceffcken 13, Diehl ἀπόσπ. 103 (104).

4 IG I 381, Roberts-Gardner Introduction to Greek Epigraphy, Cambridge 1905, ἀρ. 193 κ.λ.

5 Καὶ ἡ παραβολὴ τῶν παρὰ Roberts-Gardner 193 παρατιθεμένων γραμμάτων πρὸς τὰ παρὰ J. Kirchner Imagines Inscriptionum Atticarum, Berlin 1935,

πίναξ 5 πείθει περὶ τούτου. Τὰ ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ γράμματα εἶναι ἐπίσης ἀβαθῆ (*ἀμυδροῖς γράμμασιν*;) καὶ ὀλίγον μικρότερα.

6 Πρβ. G. Welter, Archäol. Anzeiger 54, 1939, σ. 23 ὅστις ἐπίσης ἀπορρίπτει τοῦ B. D. Meritt, Hesperia 8, 1939, σ. 64 χρονολογίαν 497/6 π.Χ. πρβ. Beloch Griech. Geschichte I² σ. 300.

7 Πρβ. G. Welter ἑ.ἀ. σελ. 34 καὶ ἰδίως E. Kunze καὶ H. Schleif, Jahrbuch des deutschen archäol. Instituts 53, 1938 σ. 129.

8 Πρβ. Ψευδοπλάτ. Ἰπάρχω 228^c.

9 Ἀπόσπ. 105 (112) Diehl.

10 Ἀπόσπ. 106 (111) Diehl.

11 Ath. Mitt. 60/61, 1935/6, σ. 307.

τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος¹. Ὅθεν συνάγεται ὅτι ὁ Ἀνακρέων ἐπανήλθε² τότε εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπερ ἄλλοθεν δὲν ἦτο γνωστόν. Ὑπὲρ τῆς ἐπανόδου τοῦ Τηίου ποιητοῦ καὶ τῆς διατριβῆς ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις Ἀθήναις συνηγορεῖ τὸ ὅτι ὑπῆρξε δημοφιλεστάτη μορφή τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐν Ἀττικῇ³, καὶ ἀγγεῖα Ἀττικά ὑπάρχουσι φέροντα τὴν παράστασιν τούτου⁴ καὶ ἀνδριάς αὐτοῦ ἰδρῦθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως⁵.

Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα, ὡς καὶ ἕτερα δύο⁶ ἐπίσης νομιζόμενα γνήσια⁷, καὶ ποιηθέντα πιθανῶς κατὰ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ διατριβὴν τοῦ Ἀνακρέοντος, ἐμφανίζουσι τοῦτον ὡς τὸν πρῶτον μέγαν ποιητὴν, ὅστις κατέγινε καὶ περὶ τὸ ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα⁸.

Καὶ κατέγινε κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν μεταχειρισθεὶς τὸν ἐπικὸν πλοῦτον⁹ χωρὶς νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ¹⁰.

Ὡστε παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα τοῦ ἐβδόμου καὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἤρξατο μὲν ὡς ἄσημος ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις, μνημονεῦον πρόσωπα καὶ πράγματα ἀδεξίως καὶ ἄνευ ποιητικῆς ἐξάρσεως, κατέληξε δὲ εἰς ἀξιόλογον καλλιτεχνικὸν δημιούργημα· τὰ τυπικὰ καὶ περὶ ἀναθηματικὰ ἐπιγράμματα ἐξηκολούθησαν ποιούμενα μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ πέμπτου αἰῶνος¹¹, ἀλλ' ἐκ παραλλήλου τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ ὁ μέγας Σιμωνίδης ἐνεκαίνισαν τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπιγράμματος καταστήσαντες τοῦτο Πανελλήνιον μέλημα καὶ καύχημα, ἀληθὲς ἀριστούργημα, ἐν ᾧ ἡμιλλᾶτο ἡ κομψότης καὶ ἡ χάρις μετὰ τῆς ἐξάρσεως καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΤΡΥΠΑΝΗΣ

¹ Ἰδίως τὸ ἐπίγραμμα IG I² 834=Geffcken 13.

Πρὶν μὲν Καλλιτέλες ἠδρῶσατο[ο] τόνδε δ' ἐκείνο]

[ἔ]γ[γ]ονοι ἐστέσαν[θ] τοῖς χάριν ἀντιδίδω], δηλοῖ ὅτι ἀπὸ τινων γενεῶν ἤδη εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἀφιέρωσις Ἑρμῶν ὑπὸ ἰδιωτῶν.

² Ὑποτίθεται ὅτι ἀφῆκε τὰς Ἀθήνας μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἰππάρχου, καὶ ὅτι διέτριψεν ἐν Θεσσαλίᾳ. Πρβ. Schmid-Stählin Geschichte d. griech. Litteratur I 1, σ. 433.

³ Schmid-Stählin Geschichte d. griech. Litteratur I 1, σ. 434.

⁴ F. Winter, Österr. Jh. 3, 1900, σ. 89.

⁵ Πανσαν. Α' 25, 1.

⁶ Diehl. ἀπόσπ. 107 (103), Παλ. Ἀνθ. 6, 142.

Σάν τε χάριν, Διόνυσσε, καὶ ἀγλαὸν ἄσπει κόσμον

Θεσσαλίας μ' ἀνέθηκ' ἀρχὸς Ἐχεκρατίδας, καὶ

Diehl ἀπόσπ. 108 (109), Παλ. Ἀνθ. 6, 136

Πρηνιδίκη μὲν ἔρεξεν, ἐβούλευσεν δὲ Δύσηρις
εἶμα τόδε ξυγὴ δ' ἀμφοτέρων σοφίη.

⁷ Πρβ. Schmid-Stählin Geschichte d. griech. Litteratur I 1, σ. 433 καὶ C. M. Bowra Early Greek Elegists, σ. 180 κέξ.

⁸ Πιθανῶς πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Ἀνα-

κρέοντα καὶ τὸ συνήθως εἰς τὸν Σιμωνίδην ἀποδιδόμενον ἐπίγραμμα. Ἀπόσπ. 101 (150) παρὰ Diehl.

[Σ]τροῖβο π[α]ῖ, τὸ [δ] ἄγαλ[μα] Δεό[κρατες, εὖτ' ἀνέθεκας]
ἡερμεῖ, καλλικόμως οὐκ ἔλαθες [Χάριτας], τὸ ὁποῖον ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ φέρεται τὸ μὲν ὡς ποίημα τοῦ Ἀνακρέοντος (6, 144), τὸ δὲ ὡς Σιμωνίδειον (μετὰ τὸν ἀρ. 6, 213).

⁹ *Ἰμερόεις, ἐρατὸς, ἥπιος (κρείων), ἀγλαὸς κ.λ.*

¹⁰ Τὸ Ὀμηρικὸν ἰμερόεις συνάπτει πρὸς τὴν λέξιν βίος, ὅπερ μὴ Ὀμηρικὴ χρῆσις, τὸ Ὀμηρικὸν δῶρ ἐρατὰ (Γ 64) μεταχειρίζεται ἐν ἄλλῃ ἐννοίᾳ, ἀντὶ τοῦ Ἡσιοδείου ἰθυοδίκων (Ἔργα 230) μεταχειρίζεται τὸ Ἀττικὸν εὐθυοδίκων (Αἰσχύλ. Εὐμ. 312, Ἀγαμ. 761), τὴν Ὀμηρικὴν λέξιν αἰὼν μεταχειρίζεται ἐν μὴ Ὀμηρικῇ χρῆσει αἰῶνος μοῖραν (πρβ. Σόλ. ἀπόσπ. 24, 4 (20, 21, 18) Diehl, καὶ Μιμνέρμου ἀπόσπ. 6, 2 (6) Diehl μοῖρα θανάτου), τὸ Ὀμηρικὸν ἐπίθετον ἐρατὸς συνάπτεται πρὸς τὴν λέξιν πρόθυρα, ὅπερ χρῆσις μὴ Ὀμηρικὴ, ἡ λέξις κρείων παρ' Ὀμήρῳ δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἑρμῆν κ.λ.

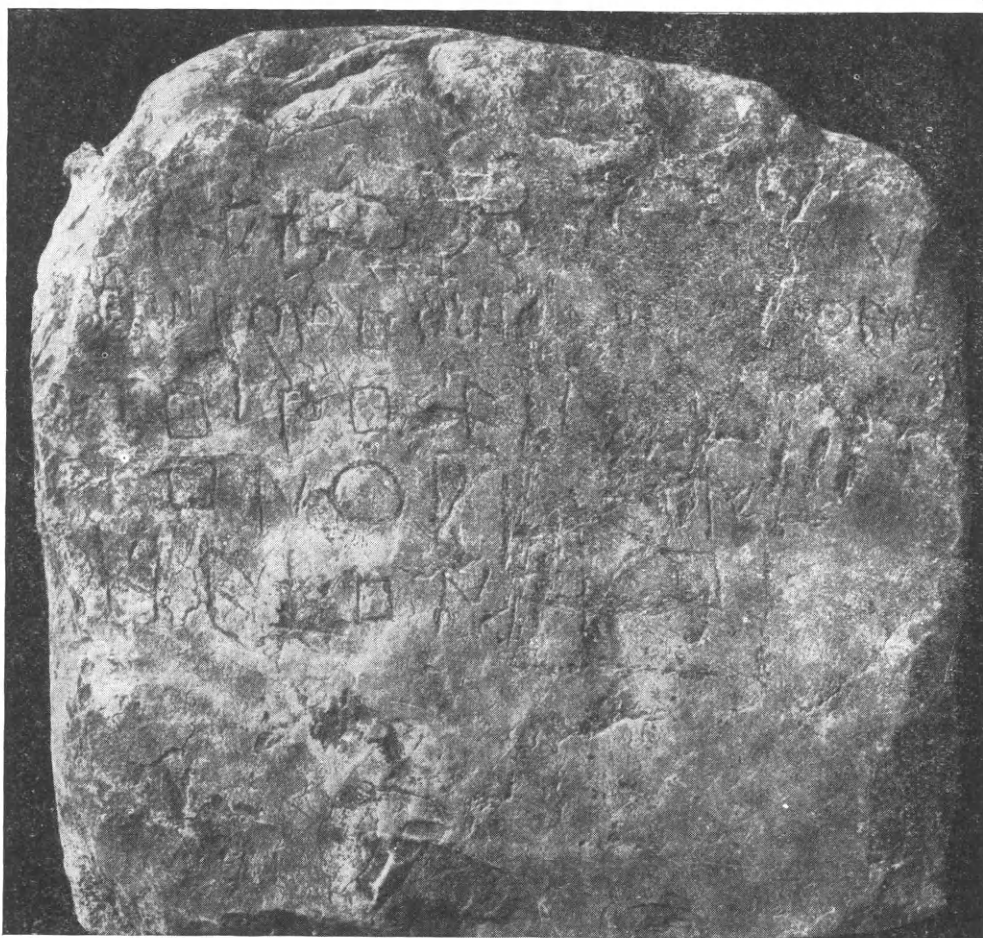
Οἱ στίχοι «δὸς δέ μιν εὐθυοδίκων Εὐωνυμέων ἐνὶ δήμῳ ναίειν αἰῶνος μοῖραν ἔχοντ' ἀγαθὴν.» ὑπαινίσσονται τοὺς στίχους 255 κέξ. τῶν Ἑργῶν τοῦ Ἡσιόδου κ.λ.

¹¹ Πρβ. J. Geffken Studien zum griechischen Epigramm, σ. 91.

ΘΡΑΝΙΣ

ΥΠΟ Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗ

Τὸν κατωτέρω δημοσιευόμενον ἐνεπίγραφον λίθον μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἐλευσίνος τὸν Ἰούνιον τοῦ 1933 ¹ ἀπὸ τὴν θέσιν «Ἐλευσίνια» παρὰ τὴν ἀπὸ

Ἐλευσίνος εἰς Μεγάλο Πεῦκο ὁδὸν κειμένην, ὀλίγα δὲ χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος ἀπέχουσιν, ὅπου πρῶτος τὸν ἐπρόσεξεν ὁ συνεργάτης τῶν ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφῶν φίλος ἀρχιτέκτων - ἀρχαιολόγος κ. Ἰ. Τραυλός, ἡ δὲ δημοσίευσίς

¹ Τὴν ἐπὶ τῶν Ἐλευσινιακῶν ἐπιγραφῶν ἐργασίαν μου ἤρχισα τότε εἰς Ἐλευσίνα, συνέχισα βραδύτερον, χάρις εἰς τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Καθηγητοῦ μου κ. B. D. Meritt, εἰς τὸ Institute for Advanced Study

του μοῦ ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ μακαρίτου διδασκάλου μου Κ. Κουρουνιώτη, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶχεν ἤδη ἀναθέσει καὶ τὴν ὅλην μελέτην καὶ δημοσίευσιν τῶν ἐπιγραφῶν Ἑλευσίνος.

Ὁ λίθος εἶναι σκληρὸς ἑλευσίνιος, σώζει δὲ ἐπὶ τῆς ἀδρῶς ὠμαλισμένης ἐπιφανείας του πέντε στίχους γραμμάτων ἀμελῶς πως χαραγμένων. Ἐπίσης κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευράς, τὴν ἀριστεράν, τὴν δεξιάν καὶ τὴν κάτω, εἶναι χονδροειδῶς πελεκημένος. Ἡ κατεργασία αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἔγινε, διὰ τὰ προσαρμοσθῆ ὁ λίθος εἰς τοῖχον, εἰς κτιστὸν ἐδῶ βωμόν, οὐδόλως δὲ ἔθιξε τὴν ἐνεπίγραφον ἐπιφάνειάν του. Ἐπομένως ἡ χάραξις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ κατεργασία τῶν πλευρῶν τοῦ λίθου πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονοι.

Διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιος, ἂν καὶ ἔχει ὑποστῇ φθορὰς τόσον ἐπὶ τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας του ὅσον καὶ εἰς τὰς πλευράς του. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ εἶναι: ὕψος 0,53 μ., πλάτος μέγιστον 0,53 μ. καὶ πάχος 0,24 μ.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ¹:

ΑΥΤΑ[ΝΔ]ΡΟ[ΣΚΑΙ] ΜΥ[Σ]
ΤΟΝ ΒΟΜΟΝ: ΗΙΕΡ[ΟΝΔΕ]ΘΕΝ
ΤΟΙΡΟΣ ΕΙΔΟΝΙ
ΤΟΝ ΘΥΡΑΝΙΝ
ΗΕΛΟΝΤΕ

ἦτοι:

Αὔτα[νδ]ρο[ς καὶ] Μῦ[ς]
τὸν βομόν: ἡιερ[ὸν ἀνέ]θεν
τοῖ Ποσειδῶνι
τὸν θυράνιν
ἡελόντε.

Τὴν σημαντικὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν, τὴν ὁποίαν ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐδῶ δημοσιευομένης μικρᾶς περὶ θυράνιδος μελέτης μου εἶχον ἔτοιμον πρὸς ἔκδοσιν ἀπὸ τοῦ 1939, ἐδημοσίευσεν ἄνευ τῆς ἀδείας μου καὶ ἐν ἀγνοίᾳ μου ὁ W. Peek, μαζὺ μὲ ἄλλας, εἰς τὸ Ath. Mitt. τοῦ ἔτους 1942, τόμ. 67, σ. 38-39, πίν. I, εἰκ. 2. Ἐν τούτοις ἡ δημοσίευσις ἐκείνη κατ' οὐδὲν μειώνει τὴν σημασίαν τῆς ἰδικῆς μας ἐργασίας, διότι ὁ Peek δὲν κατενόησε τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἀμέσως, ἐὰν γίνῃ ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο ἀναγνώσεων, τῆς ἰδικῆς του καὶ τῆς ἰδικῆς μου.

τοῦ Princeton καὶ ἐπανήρχισα τελευταίως. Ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ ἢ ἐκ νέου δημοσίευσιν ὅλων τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἑλευσίνος θὰ βραδύνῃ ἴσως, ἔκρινα καλὸν νὰ δημοσιεύσω πρὸς τὸ παρὸν τὰς σπουδαιοτέρας ἐξ αὐτῶν κάμων ἀρ-

χὴν μὲ τὴν ἀναθηματικὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν, τῆς ὁποίας τὸ θέμα παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον.

1 Τὸ σχεδιάσμα τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλω εἰς τὸν ζωγράφον κ. Ἀ. Κοντόπουλον.

Ἀσφαλῶς τὰ ὀλίγα ἀμυδρῶς διακρινόμενα γράμματα τοῦ πρώτου στίχου πρέπει ν' ἀποδοθοῦν εἰς ὀνόματα. Ὁ Αὐτανδρος ὅμως καὶ ὁ Μῦς, οἱ ἀφιερῶσαντες τὸν βωμόν, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἄλλοις καὶ οὐχὶ ναῦται, ὡς θέλει ὁ Peek. (Πρβλ. A. Raubitschek, *Dedications from the Athenian Akropolis*, Cambridge 1949, σ. 299-301).

Μετὰ τοῦ Peek συμφωνοῦμεν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ δευτέρου στίχου, ἃν καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου μου κ. B. D. Meritt, ὁ ὁποῖος εἶδε καὶ ἐμελέτησε τὸν λίθον κατόπιν ἰδικῆς μου παρακλήσεως, προτεινομένη ἀνάγνωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ τμήματος τούτου: *ἡδε[ύσας]θεν* εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὴ καὶ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν συμπλήρωσιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμα κατὰ τὰς πρώτας ἀποπείρας μου πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ στίχου. Ἔχει δὲ αὕτη ἐπὶ πλέον ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τὴν συμφωνίαν τῆς πρὸς τὸν δυϊκὸν τοῦ *ἡελόντε*¹.

Ἐὰν ὅμως τελικῶς δεχθῶμεν τὴν γραφὴν *ἱερὸν ἀνέ]θεν*, θὰ ἔχωμεν μίαν ἔκφρασιν, ὅμοιαν ἢ ἀνάλογον πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφικὴν μας παραδόσιν. Πρβλ. τὸν στίχον τοῦ Εὐριπίδου (Ἴων 1285)

ἱερὸν τὸ σῶμα τῷ θεῷ δίδωμ' ἔχειν,

ὅπου τὸ *ἱερὸν δίδοναι* ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἀφιερῶναι. Ἐπίσης τὴν ἐπὶ τοῦ χεῖλους κρατῆρος, εὐρεθέντος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας, ἐγγράσκτον ἐπιγραφὴν ΑΡΤΑ]ΜΙΔΟΣ ΗΙΑΡΟΣ². Ἰδίως δὲ τὴν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ.: [ΤΟΝΔΕ] ΣΠΟ[Υ]ΔΙΣ: ΛΑΙΣ[ΠΟ-ΔΙΟ: ΗΙ]ΕΡΟΝ ΑΝΕ[ΘΕΚΕΝ]³, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκει εἰς ἐπίστεψιν βωμοῦ καὶ ὅχι εἰς βάσιν τρίποδος, ὅπως ὑποθέτει ὁ A. Raubitschek.

Εὐχερὲς εἶναι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ τρίτου στίχου, ἐνῶ ἡ τοῦ τετάρτου ἀπαιτεῖ μεγαλύτεραν προσπάθειαν, τούτου δὲ ἀκριβῶς ἡ κακὴ ἀνάγνωσις ἔκαμε τὸν Peek νὰ ἀλλοιώσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ νόημα τῆς ἐπιγραφῆς. Διότι ἀντὶ τὸν *θράνιν* ἀναγινώσκει ἐσφαλμένως τὸν *Θραικῶν*.

Τέλος εἰς τὸν πέμπτον στίχον καὶ μετὰ τὴν μόνην αὐτοῦ λέξιν *ἡελόντε* ὁ Peek διακρίνει τὸ φυλλόσχημον σημεῖον στίξεως τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνῶ τοιοῦτόν τι δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀπλῆς συμπτώσεως διαφόρων χαραγμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλωστε γέμει ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου.

Χρονολογικῶς ἡ ἐπιγραφή μας ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π. Χ. αἰ., ὡς δεικνύει τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων⁴, καὶ εἶναι γνησίως Ἀττική.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Peek προβαλλόμενον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῆς, ὅτι δηλ. ἡ ἔκφρασις τὸν βωμόν *ἱερὸν ἀνέ]θεν* δὲν ἀπαντᾷ εἰς ἐκείνους τοὺς χρόνους, δὲν

¹ Διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ἀορίστου βλ. S.E.G. X, 326.

² Fr. Poulsen - K. Rhomaïos, *Erster vorläufiger Bericht über die dänisch-griechischen Ausgrabungen von Kalydon* (1927) σ. 9 πίν. 3. Τὴν πληροφορίαν ταύτην, καθὼς καὶ τὴν παραπομπήν, ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Ρωμαίου. Ἐπίσης βλ. Ditt. Syll.³ 1021 [στήλη] *Διὸς ἱερὰ* καὶ 1100 *ἱερὰ Διονύσου*.

³ A. Raubitschek, *ἔ.δ.* σ. 94-95. Ἐπίσης βλ. σ. 405, 412 κέξ. Ὅμοια παραδείγματα βλ. ἐν M. Z. Pease, *The*

Cave on the East Slope of the Acropolis, *Hesperia* V (1936) σ. 272. B. Καλλιπολίτου καὶ D. Feytman's, *Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνῃ* A.E. 1948-1949, σ. 92-96.

⁴ J. Kirchner - G. Klaffenbach, *Imagines*, Berlin 1948, πίν. 8, 9 καὶ 10, εἰκ. 18, 19, 21. Röhl, *Imagines*, ἀρ. 83, 84, 86, 88. Otto Kern, *Inscriptiones Graecae*, πίν. 10, εἰκ. 5 καὶ 10.

εὐσταθῆι, ὡς καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευομένης ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰ. (βλ. A. Raubitschek, *ἐ. ἀ. σ.* 94-95). Οὔτε καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ διπλοῦ τύπου διὰ τὸ αὐτὸ γράμμα, ὡς τοῦ □ καὶ ○, εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν εἶναι τόσον ἀσυνήθης εἰς τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους. Ἀντιθέτως τοῦτο εἶναι ἀκόμη περισσότερο δικαιολογημένον, ἂν δεχθῶμεν, ὡς ἐγὼ πιστεύω, ὅτι χαράσσεται τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀφιερωταὶ τοῦ βωμοῦ, δύο πτωχοὶ καὶ ἀπλοῖκοι ἄλιεῖς.

Τέλος ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὀνόματος *Mῆς* οὐδόλως ἀποτελεῖ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Peek, ἔνδειξιν τοῦ μὴ ἀττικοῦ αὐτῆς, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας ἀττικὰς ἐπιγραφάς¹.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μίαν καθαρῶς ἀττικὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν βωμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀφιερώνουν εἰς τὸν Ποσειδῶνα Ἐλευσίνιοι ἄλιεῖς, ἐπειδὴ συνέλαβον τὸν «θράνιν».

Ἡ λέξις θράνις ἢ θρανίς ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν Ξενοκράτην²: *Θράνις, ἣ ξιφίας, κητώδης ἐστί, καὶ τεμαχίζεται ἄστομος δ' ἐστί, ψαφαρός, δυσκατέργαστος, πολύτροφος, βρομώδης. Δι' ὃ μετὰ σινάπνος ἐσθίεται, καὶ λοιπὰς κρεῖττον δὲ τὸ ὑπογάστριον*³.

Ὁ Κοραῆς ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ ἐκδόσει τοῦ Ξενοκράτους ἐκτὸς ἄλλων τινῶν διορθώσεων, ἃς ἐπιφέρει εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον, δέχεται ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τῶν κωδίκων παραδεδομένου θηλυκοῦ τύπου τῆς λέξεως θρανίς-ίδος τὸν ἀρσενικὸν ὁ θράνις.

Τὴν ἐπιτυγῇ αὐτὴν διόρθωσιν τοῦ Κοραῆ, τὴν ὁποίαν ἐδέχθησαν καὶ ὁ Ideler⁴ καὶ ὁ Thompson⁵, ἐπιβεβαιώνει δὲ ἤδη ἡ ἐπιγραφή μας, δὲν ἀπεδέχθη, ὡς καὶ τὰς

1 Πρβλ. τὴν εἰς Γλυφάδα καὶ ἐν τῷ κτήματι Ζυγομάχου κατὰ Μάιον τοῦ 1929 ὑπὸ Ν. Κυπαρίσση εὑρεθεῖσαν ἐπιτύμβιον λήκυθον τὴν φέρουσιν τὴν ἐπιγραφὴν ΜΥΣ ΣΩΚΛΕΙΔΗΣ ΜΗΤΡΟΔΩΡΑ ΦΙΛΙΑ IG II-III 3², 12215. Ἐπίσης 12214 καὶ 12216. Ἰδίως ὁμοῦ IG II-III 2¹, 1673 στίχ. 6 ΜΥΣ ΦΑΛΗ[ΡΕΥΣ].

2 Ἀδ. Κοραῆ, Πάρεργα (Παρίσιος 1814) τόμ. Γ' κεφ. Α' σ. 3. Ξενοκράτους, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, ἔκδ. Ideler, *Physici et Medici Graeci Minores* (Βερολῖνον 1841), τόμ. Α, IV σ. 123.

3 Παρομοία πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ξενοκράτους εἶναι καὶ ἡ τοῦ Συμεῶνος Σήθ (B. Langkavel, *Simeonis Sethi, Syntagma de Alimentorum Facultatibus, Lipsiae 1868*, σ. 73-74, ἔχουσα ὡς ἐξῆς: *Ξιφίας κακόχυμος ἐστί καὶ περιττωματικός καὶ δύσπεπτος καὶ ναυτιώδης, καὶ διὰ τοῦτο τελέως τῆς τοῦτο ἐδωδῆς ἀπέχεσθαι κρεῖττον. Εἰ δέ τις αὐτοῦ ἐνίοτε θελήσει μεταλαβεῖν, δριμέσι τοῦτον ἀρτύμασι θεραπευέτω καὶ οἶνον ἐπιπινέτω πάνην παλαιὸν καὶ λεπτὸν.*

Ὁ χαρακτηρισμὸς ὁμοῦ, τὸν ὁποῖον μᾶς δίδουν διὰ τὸ κρέας τοῦ ξιφίου καὶ ὁ Ξενοκράτης καὶ ὁ Σήθ δὲν εἶναι ὀρθός. Διότι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (Ἀρχέστρατος παρ' Ἀθηναίῳ, *Δειπν.* VII 314e:

ἀλλὰ λαβὲ ξιφίου τέμαχος Βυζάντιον ἐλθὼν οὐραίου τ' αὐτὸν τὸν σφόνδυλον. ἐστί δὲ κεδνὸς κὰν πορθμῷ, πρὸς ἄγκραισι Πελωριάδος προχοαῖσι)

ἡ ἄλεια τοῦ εἶναι ἀπὸ τὰς πλουσιωτέρας, ὁ «ξιφίος», ὅπως τὸν ὀνομάζουν σήμερον (ξιφίος παρὰ τὸ ξιφίας, ὅπως κοιλίος παρὰ τὸ κοιλίας καὶ κοιλίος παρὰ τὸ κοιλίας, λέγει ὁ Κοραῆς) θεωρεῖται, καὶ πράγματι εἶναι, ἀπὸ τὰ ἐκλεκτότερα καὶ εὐγευστότερα ἐδέσματα.

Ὁ δὲ ἐκ Σιγῆς τῆς Προποντίδος ἱατρός καὶ ποιητής Ἀπόστολος Μαρμέλης, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργον κατέχει ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὴν Νέαν μας Λογοτεχνίαν καὶ διὰ τὴν καθαρῶς ποιητικὴν τοῦ ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εἰδωλολατρικὴν, θὰ ἔλεγε κανεῖς, πρὸς τὴν θάλασσαν ἀγάπην τοῦ καὶ τὴν βαθεῖαν τῆς γνώσιν, ὁμιλῶν εἰς τὰ «Θαλασσινά» του (Ἀθήνα 1925, σ. 111) διὰ τὸν ξιφίον λέγει τὰ ἐξῆς: *Ἐρχεται ἐποχή, πὺν ὁ Ξιφίος εἶναι πῶ ἀκριβὸς ἀπ' τῇ Γλῶσσᾳ κι' ἀπ' τὸ Καμπουρομπάρμποννο. Ἡ γλυκεῖα τρυφεράδα του κι' ἡ μυθικὴ του νοστιμάδα (σουβλάκι μὲ δάφνη) σ' ὅσους τὸν φάγαν καὶ ζοῦν σὲ μέρη πὺν δὲν παραύεται, φέρει κάποια αὐτόματη ἐνόχληση στὴ γλῶσσα καὶ λιγούρα!*

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐδῶ Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἄλεια τοῦ εἶναι σπανιωτέρα—ἀλιεύεται συνήθως εἰς τὸν κοιλίσκον Βαλτούδι παρὰ τὴν Μηλίαν τοῦ Βόλου (Δελτίον Ὑπ. Ἐθν. Οἰκονομίας, ἔτος Α' Τεύχος Γ' σ. 32)—θεωρεῖται ὡς εἰς τῶν νοστιμωτέρων ἰχθύων.

4 Ideler, *ἐ. ἀ. σ.* 123.

5 D'Arcy Wentworth Thompson, *A Glossary of Greek Fishes*, London 1947, σ. 77 ἐν λέξει θρανίς.

ἄλλας τοῦ αὐτοῦ χωρίου, ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Ξενοκράτους Raeder¹ προτιμήσας τὴν γραφὴν τῶν κωδίκων, τὴν ὁποίαν διατηροῦν καὶ τὰ λεξικά τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐν οἷς καὶ τὸ τῶν Liddell-Scott².

Βεβαίως δὲν εἶναι ἀπίθανον παραλλήλως πρὸς τὸν ἀρσενικὸν τύπον θράνις νὰ ὑπῆρχε καὶ ὁ θηλυκὸς θρανίς, ὅπως θύννος καὶ θυννίς, φύκης καὶ φυκίς· ἄγνωστον ὅμως, ἂν δι' αὐτοῦ θὰ ἐδηλοῦτο τὸ γένος ἢ τὸ μέγεθος τοῦ ἰχθύος³.

Ἄλλον τύπον τῆς λέξεως, κατ' ἀρσενικὸν καὶ αὐτὸν γένος, μᾶς δίδει ὁ Μάρκελλος ὁ Σιδῆτης, ἰδὲ *ξιφίαί, θρανίαί τε*⁴, κατ' ἀρσενικὸν δὲ γένος, ἐὰν βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ ἑλξεως τοῦ ἀναφορικοῦ, παραδίδει τὴν λέξιν καὶ ὁ Πλίνιος⁵: *thranis—quem alii xiphian vocant*—.

Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ὁ Κοραῆς δέχεται ταύτην συγγενῇ πρὸς τὸ θράνος=πάσσαλος, διὰ τὸ μακρόν, παραπλήσιον πρὸς πάσσαλον ῥύγχος του, ἀκολουθῶν τὸν Ἡσύχιον⁶, ὅστις λέγει *θρανίον... πάσσαλος*.

Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἰς τὴν λέξιν θρανίον ἀποδίδει καὶ ὁ Πολυδεύκης⁷. Ἀριστοστοφάνης τῷ ὀνόματι ἐπὶ πατταλίον κέχρηται ἐν τοῖς Βατράχοις, λέγει ἀναφερόμενος εἰς τοὺς στίχους 121 καὶ 122 τῶν Βατράχων:

*Μία μὲν γὰρ ἐστὶν ἀπὸ κάλω καὶ θρανίου,
κρεμάσαντι σαντόν.*

Τὴν ἐρμηνείαν ὅμως τοῦ Πολυδεύκου ἀπορρίπτουν ὁ Blaydes⁸ καὶ ὁ Χαριτωνίδης⁹ δεχόμενοι τὸ θρανίον ὡς σημαῖνον ἐνταῦθα τὸ ὑποπόδιον, τὸ σκαμνίον δηλαδὴ εἰς τὸ ὁποῖον ἀναβαίνοντες οἱ κρεμῶντες ἑαυτοὺς καὶ ἀπολακτίζοντες αὐτὸ αὐτοκτονοῦν. Ἡμεῖς ὅμως νομίζομεν, ὅτι ὀρθῶς ὁ Ἡσύχιος καὶ ὁ Πολυδεύκης δέχονται τὸ θρανίον ὡς σημαῖνον πασσάλιον, διότι εἰς τὸν ἀπαγχονισμὸν δύο εἶναι τὰ ἀπαραίτητα, τὸ σκονινίον—ὁ κάλως—καὶ ὁ πάσσαλος ἢ ἡ δοκός, ἀπὸ ὅπου θὰ κρεμασθῇ τις. Πρὸβλ. καὶ τὴν παρ' Ἀλκίφρονι (III, 4) ἔκφρασιν ἀπὸ *μοχλοῦ καὶ καλωδίου ἀπάγξασθαι*.

Πρὸς τὴν Ἀριστοφάνειον δὲ ἔκφρασιν ἀπὸ κάλω καὶ θρανίου θαυμασίως ἀντιστοιχεῖ τὸ *λαϊκὸν τοῦ σκονινοῦ καὶ τοῦ παλουκιοῦ*, τὸ ὁποῖον λέγεται περὶ ἀνθρώπων διεφθαρμένων ἀξίων ἀπαγχονισμοῦ¹⁰.

1 Joh. Raeder, Ξενοκράτους, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς ἐν C. M. G. VI¹, 47-55 παρ' Ὁρειβασίῳ B 58, 10, 1-152: *Θρανίς ἢ ξιφίας κητώδης ἐστὶ τεμαχίζεσθαι ἄστομος δ' ἐστὶ, ψαφαρός, δυσκατέργαστος, πολύτροφος, βρωμώδης, διὸ μετὰ σινάπεως ἐσθίεται καὶ λοιπὸν κρεῖττον δὲ τὸ ὑπογάστριον*.

2 Liddell-Scott, Greek-English Lexicon (London 1929) σ. 680 ἐν λέξει.

3 Ἀθήναιος, Δειπν. VII 303b: *Σώστρατος δ' ἐν δυνάτεσσι περὶ ζώων τὴν πηλαμίδα θυννίδα καλεῖσθαι λέγει, μείζω δὲ γινόμενὴν θύννον, ἔτι δὲ μείζονα ὄρχυνον, ὑπερβαλλόντως δὲ αὐξανόμενον γίνεσθαι κῆτος*.

4 Ideler, ἔ.ἀ. τόμ. A, v: *Ἐκ τῶν Μαρκέλλου τοῦ Σιδῆτου ἱατρικῶν περὶ ἰχθύων στίχ. 29*.

5 Plin. Nat. Hist. XXXII, 151.

6 Ἡσύχιος, ἔκδ. M. Schmidt (Hesychii Alexandrini Lexicon, Jenae 1840) τόμ. B σ. 322 ἐν λέξει.

7 Πολυδεύκης X, 48. Ἐπίσης Ἐρ. Στέφανος, Θησαυρὸς τῆς Ἑλλ. Γλώσσης, τόμ. 4ος σ. 406 ἐν λέξει.

8 F.H.M. Blaydes, Aristophanis Ranae (Halis 1889) στίχ. 121 σχόλ. σ. 215.

9 X. Χαριτωνίδης, Φιλολογικά Ἀνάλεκτα, ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Θεσσαλονίκη 1947) τόμ. Γ' σ. 27.

10 Κατὰ διάφορον τρόπον ἐρμηνεύει τὴν νεοελληνικὴν ταύτην ἔκφρασιν ὁ Ἀνθιμος Παπαδόπουλος, Φρασεολογικά, ἐν Λεξικογραφικῷ Δελτίῳ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1948, σ. 95. Βλ. ἐπίσης Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἑγκυκλοπαιδεῖαν τόμ. ΙΘ' σ. 488 ἐν λέξει παλούκι.

Τέλος ἄς σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἢ λέξις *θραῖνος* σημαίνει τὴν ἐπὶ τοίχου ἐπικαθημένην δοκόν¹.

Ἄλλοι ὁμως, ὡς ὁ Salviani², συσχετίζουν τὴν λέξιν πρὸς τὸ *θορηνεύς*, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Ἡσύχιον³ σημαίνει *ξιφίας ἰχθύς*. Ὁ δὲ Κοραῆς ἐνθ' ἀνωτέρω ἀναφέρων τὴν ἐρμηνείαν ταύτην τοῦ Ἡσυχίου λέγει: Ὁ δ' αὐτὸς *λεξικογράφος καὶ θορηνέα τὸν ἰχθύν ὀνομάζει*. Ἐπομένως ὁ *ξιφίας ἰχθύς* παρὰ τὸ *θορεῖν*, ὥσπερ καὶ ὁ θύννος παρὰ τὸ *θύνειν* ὀνομαζέται⁴.

Πράγματι δὲ τὸ ρῆμα *θρώσκω* ἐλέγετο καὶ ἐπὶ ἰχθύων. Πρβλ. τὸν στίχον τῆς Ἰλιάδος Φ 126:

*θρώσκων τις κατὰ κῦμα μέλαιναν φρεῖν ὑπαῖξει
ἰχθύς.*

Τὸ *θρώσκω* ὁμως σημαίνει καὶ ὀρμῶ καὶ ἐφορμῶ. Πιθανὸν ἐπομένως τὸ ὄνομα *θορηνεύς* νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ταχύτητα καὶ ὀρμητικότητα τοῦ ἰχθύος.

Ὁ Κοραῆς πρὸς τοῦτοις νομίζει, ὅτι ἡ λέξις *θράνις* δὲν εἶναι ἀκριβῶς συνώνυμον τοῦ *ξιφίου*, ἀλλ' ὅτι δηλοῖ γένος παραπλήσιον ἐκείνου, ἐπικαλεῖται δὲ τὴν γνώμην τοῦ Lacerpède⁵, ὅστις διακρίνει τὸν *xiphias érée* ἀπὸ τοῦ κυρίως *ξιφίου*, τοῦ καλουμένου *xiphias espadon*. Καὶ τοῦτο διότι, λέγει, ὁ *ξιφίας érée* ἐπιεικῶς ἀμβλύτερον καὶ παχύτερον θατέρου, καὶ πατάλλω μᾶλλον ἢ ξίφει ἐμφερές, φέρει τὸ *ρύγχος*.

Ἡμεῖς ὁμως νομίζομεν, ὅτι *θράνις*⁶ εἶναι ἀπλῶς ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ ὀνόματα τοῦ ἰδίου ἰχθύος⁷, τοπικὸν ἴσως τῆς ἐδῶ Ἑλλάδος ἢ καὶ τῆς Ἀττικῆς, διότι γνωστὸν εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ὀνομάτων, τὰ ὅποια καὶ σήμερον φέρουν διάφοροι ἰχθύες ἀναλόγως τοῦ τόπου ἢ τοῦ μεγέθους των, ὅπως λ.χ. ὁ θύννος, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται καὶ τόννος, ὄρκυνο, μαγιάτικο, τοννίνα, τοννόπουλο, γόφος, γλουπέας, κοπάνι⁸. Ἄλλως τε καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὁ *ξιφίας* ἔφερε καὶ ἄλλας ἀκόμη ὀνομασίας, ὡς *σκιφίας*⁹ *δωριστὶ* καὶ *γαλεώτης*¹⁰.

1 Πολυδ. I, 49 *θραῖνοι τὰ ξύλα τὰ κατακλείοντα τοὺς πλινθίνους τοίχους* καὶ Liddell-Scott Lex. τόμ. Α' σ. 804 ἐν λέξει.

2 Salviani, Aquatil. σ. 27, D'Arcy Thompson, *ἔ.δ.* σ. 77.

3 Ἡσύχιος, *ἔ.δ.* σ. 320 ἐν λέξει *Θορηνεύς* Ὁ *θορηνεύς*. Εἰς τὰ χειρόγραφα ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις *θορινεῦσαι*. Βλ. καὶ Liddell-Scott σ. 803.

4 Ἀριστοτέλους *Περὶ τὰ Ζῷα Ἱστοριῶν* Η, 19 (Ἀριστοτέλης *Opera Omnia Graeca et Latina*, ἔκδ. Didot).

5 Lacerpède, *Histoire naturelle des poissons*, τόμ. IV σ. 218.

6 Ἡ ἄλλη ὀνομασία, *θρανίας*, ἢ παρὰ Μαρκέλλω Σιδίτη (*ἔ.δ.*) ἀπαντῶσα, θὰ ἔγινε πιθανῶς κατ'ἀναλογίαν, ὅπως *ξίφος*-*ξιφίας* καὶ *θραῖνος*-*θράνις*-*θρανίας*.

7 Δι' ὀνόματα ἰχθύων βλ. ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος βιβλίου τοῦ Thompson καὶ τὰς ἐξῆς ἐργασίας: F. A. Wood, *Fish - Names*, ἐν A.J. Ph. τόμ. XLVIII (1927) σ. 297-325, ἰδίᾳ ἐν σ. 306 καὶ 317-318. Τοῦ ἰδίου ἐν A. J. Ph. τόμ. XLIX (1928) σ. 36-37 καὶ

167-187. M. Feyel, *Nouvelles Inscriptions d'Akraiphia*, B. C. H. τόμ. LX (1936) σ. 11-36, 175-183 καὶ 389-415, ἰδίᾳ ἐν σ. 27-36. Léon Lacroix, *Une liste des noms de poissons dans une inscription béotienne*, ἐν *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales Slaves*, τόμ. VI (1938) σ. 49-56 (*Mélanges*, Emile Boisacq) καὶ τὴν παλαιότεραν ἐργασίαν τοῦ D'Arcy W. Thompson, *Note sur une liste des noms de poissons*, ἐν B.C.H. τόμ. LXII (1938) σ. 439-440. Τέλος σημαντικὴ διὰ τὴν μελέτην τοῦ θαλασσίου κόσμου εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Henk Höppner, *Halieutica* (Amsterdam 1931).

8 Θέμος Ποταμιᾶνος, Ἐφημερίς «Τὰ Νέα» σ. 2 τῆς 13-9-1948. Τοῦ ἰδίου «Ἐδῶ Βυθός» σ. 119-121. Βλ. ἀκόμη Ἐφημερίδα «Ἀνεξαρτησία» τῆς 27-2-1950.

9 Ἐπίχαρμος παρ' Ἀθηναίῳ, Δειπν. VII, 282: ... *τούτου μένηται Ἐπίχαρμος ἐν Ἡβας γάμῳ*. Καὶ *σκιφίας* *χρόμις* θ', (ὅς) ἐν τῷ ἡρι κατιόν Ἀνάιον *ἰχθύων πάντων ἀριστος, ἀνθίας δὲ χεῖματι*.

10 Στράβων I, 2, 15: *τοὺς γὰρ θύννους ἀγέληδόν φερο-*

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα σκόπιμον θεωροῦμεν νὰ δώσωμεν σύντομον περιγραφὴν τοῦ ἰχθύος. Ὁ ξιφίας, ὁ γίγας μετὰ τῶν τελεοστέων ἰχθύων, ἔχει μῆκος φθάνον πολλάκις τὰ 3 ἢ καὶ τὰ 4 μέτρα. Τὸ ρύγχος του μακρὸν καὶ ὀξύ, σχηματιζόμενον διὰ τῆς προεκτάσεως τῆς ἄνω σιαγόνος, εἶναι ἴσον περίπου πρὸς τὸ τρίτον τοῦ ὅλου αὐτοῦ μήκους. Τὸ σῶμά του, στερούμενον λεπίων, καλύπτεται ὑπὸ δέρματος σκληροῦ, ἐπὶ μὲν τῶν νώτων χρώματος χαλυβδόχρου, ἐπὶ δὲ τῆς κοιλίας ἀργυρολεύκου. Φέρει ἓν μόνον νωτιαῖον περὺγιον μὲ 3 ἀκανθώδεις καὶ 40 μαλακὰς ἀκτῖνας. Ὀδόντες ἢ λείπουν ἐντελῶς ἢ εἶναι πολὺ μικροί, ἔχει δὲ διπλᾶ βράγχια, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης. *Τοῦτον Ἀριστοτέλης φησὶν ἔχειν τοῦ ρύγχους τὸ μὲν ὑποκάτω μικρόν, τὸ δὲ κατ' ὀρθὴν ὁσπῶδες μέγα, ἴσον τῷ ὅλῳ αὐτοῦ μεγέθει· τοῦτο δὲ καλεῖσθαι ξίφος· ὁδόντας δὲ οὐκ ἔχειν τὸν ἰχθύν*¹.

Ζῇ εἰς τοὺς ὠκεανούς καὶ τὰς ἀνοικτὰς θαλάσσας, ἀλλὰ κατ' ὠρισμένην ἐποχὴν, τοὺς μῆνας Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον ἰδίως, ἐμφανίζεται καὶ πλησίον τῶν ἀκτῶν. Κατὰ δὲ τοὺς ἀρχαίους ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν Δούναβιν².

Ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ἀγέληδόν πλεόντων ἰχθύων εἰσχωρεῖ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀγέλης τῶν καὶ πλήττων διὰ τοῦ ξίφους του δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κατακρεουργεῖ πρῶτον αὐτοὺς καὶ κατόπιν τοὺς καταβροχθίζει.

Ὁ ξιφίας, ὅπως καὶ ὁ θύννος, ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν σκομβροειδῶν³, διακρίνεται δὲ διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν του δύναμιν καὶ ταχύτητα. Ἡ ὀρμητικότης του κατ' ὠρισμένην ἐποχὴν τοῦ ἔτους ἐξελίσσεται εἰς ἀληθινὴν μανίαν καὶ εἶναι τότε ἄκρως ἐπικίνδυνος.

Ὁ Ἀριστοτέλης πάλιν⁴, περιγράφων τὴν μανίαν τῶν θύννων καὶ ξιφίων, λέγει: *Οἱ δὲ θύννοι καὶ οἱ ξιφίαι οἰστρῶσι περὶ κυνὸς ἐπιτολήν· ἔχουσι γὰρ ἀμφοτέρω τῇ καυτῇ περὶ τὰ περὺγια οἶον σκολήκιον τὸ καλούμενον οἰστρον, ὅμοιον μὲν σκορπίῳ, μέγεθος δ' ἡλίκον ἀράχνης. Ποιοῦσι δὲ ταῦτα πόνον τοσοῦτον ὥστ' ἐξάλλεσθαι οὐκ ἔλαττον ἐνίοτε τὸν ξιφίαν τοῦ δελφῖνος· διὸ καὶ τοῖς πλοίοις πολλάκις ἐμπίπτουσιν.*

Περισσότερας πληροφορίας διὰ τὸν ξιφίαν ἔχει ὁ Αἰλιανὸς εἰς τὸ περὶ Ζῴων σύγγραμμά του. Εἰς τὸ κεφάλαιον Θ 40 λέγει: *Οἶδε δὲ ἅρα τῶν ζῴων ἕκαστον ἐν ᾧ μέρει κέκτεται τὴν ἀλήνην, καὶ τούτῳ θαρρεῖ, καὶ ἐπιβουλεύον μὲν χρῆται ὡς ὀπλῳ, κινδυνεύον δὲ*

μένους . . . ἐκ δὲ τῆς θήρας αὐτῶν πιαίνεσθαι τοὺς γαλεώτας, οἷς καὶ ξιφίας λέγεσθαι καὶ κύνας φησί.

Ἡ σημερινὴ ὀνομασία τοῦ ξιφίου, ὅπως μᾶς τὴν παραδίδει καὶ ὁ Κοραῖς (ἔ.ἀ. σ. 62 καὶ Ἀτακτα, τόμ. Α' σ. 259. Βλ. ἐπίσης M. D. Bikelas, Sur la nomenclature moderne de la faune grecque, Extrait de l'Association pour l'encouragement des études grecques, 1878 σ. 21, N. Apostolides, La pêche en Grèce, Athènes 1907, σ. 13) εἶναι ξιφίος. Ἀπαντοῦν ἐν τούτοις καὶ ἄλλαι, ὅπως ξιφίος (Θησαυρὸς Γ. Βλάχου, Κρητὸς) καὶ ξοφίος (M. Φιλήντα, Γλωσσολογικά, τόμ. Γ', σ. 141). Ἡ κοινοτέρα ὁμῶς εἶναι ξιφίος. Οὕτως ἀποκαλεῖ τὸν ἰχθύν ὁ λαὸς εἰς τὰ περισσότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος, οὕτως ἀποκαλοῦν αὐτὸν οἱ ποιηταὶ

καὶ λογοτέχναι μας, ὡς ὁ Βλαστός, ὁ Μαιμέλης, ὁ Ποταμιᾶνος κ.ἀ.

*Τὰ μάτια ἀκόμα ζωντανὰ
θὰ σᾶς τὰ βγάζουν οἱ ξιφιοὶ
καὶ θὰ τὰ σκίζουν!*

λέγει ὁ Βλαστός εἰς τὴν «Ἀργώ» του, σ. 237.

1 Ἀθήναιος, Δειπν. VII 314 e, ὅπου παρατίθεται τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ζωϊκὰ Fragm. 325).

2 Αἰλιανός, Περὶ Ζῴων ΙΔ, 23.

3 Th. de Heldreich, La faune en Grèce, Ἀθῆναι 1878, σ. 80. N. Apostolides, ἔ.ἀ. σ. 13 Xiphias Gladius.

4 Ἀριστοτέλης, Περὶ τὰ Ζῴα Ἱστοριῶν Θ, 19 - 25 (ἔκδ. Didot). Ἀθήναιος, Δειπν. VII, 302 b καὶ c.

ὡς ἀμυντηρίῳ. Ὁ γοῦν ξιφίας ἀμύνεται τῷ ῥύγχει ὡς ξίφει, ἔνθεν τοι καὶ κέκληται. Κατωτέρω δὲ λεπτομερέστερον περιγράφει αὐτὸν ὡς ἐξῆς: τὸ μὲν ἄλλο πᾶν σῶμα ἀπαλοὶ τε εἰοὶ καὶ ἄλνυτοι προσαπτομένῳ, καὶ ὀδόντες οἱ οὐ πᾶν τι σκολιοὶ οὐδὲ ἀπηνεῖς ἰδεῖν, οὐκ ἄκανθα ἐπὶ τῶν νώτων ὀρθῇ ἐκπέφυκεν, οὐ κατὰ τὸ σὺραῖον· ὃ δὲ ἐστὶ θαῦμα καὶ ἀκούσαντι καὶ ἰδόντι, ὑπ' αὐτὴν τὴν ῥῖνα, δι' ἧς καὶ ἀναπνεῖ καὶ τὸ ῥεῦμα αὐτῷ διαρρεῖ ἐς τὰ βράγχια καὶ ἐκπίπτει, ἐς ὃξὺ οἱ προήκει ἢ γένυς, καὶ εὐθεῖά ἐστι καὶ ἀνξάνεται κατ' ὀλίγον ἐς μῆκος τε καὶ πάχος, καὶ κητουμένῳ τῷ ἰχθύϊ συναύξεται καὶ ἐκείνη, καὶ ἔοικε τριήρους ἐμβόλῳ. Καὶ διὰ εὐθείας ἐμπίπτων ὁ ξιφίας ἰχθύσι καὶ ἀποκτείνας εἴτα θοινᾷται, καὶ ἀμύνεται δὲ τῷ αὐτῷ τὰ μέγιστα τῶν κητῶν. Καὶ ἀχάλλευτόν γε τοῦτο τὸ ὄπλον προσπέφυκέν οἱ, καὶ τέθηκται φύσει. Οὐκοῦν οἶδε οἱ ξιφίαι ἐς μέγεθος προήκοντες ἔρχονται καὶ νεῶς ἀντίοι. Καὶ νεανιεύονταί γέ τινες λέγοντες ναῦν Βιθυνίδα ἰδεῖν ἀνασπωμένην, ἵνα αὐτῇ ποιήσασα ὑπὸ γήρως ἢ τρόπιδος τύχῃ τῆς δεούσης κομιδῆς. Οὐκοῦν προσηλωμένην θεάσασθαι ξιφίου κεφαλὴν τοῦ γὰρ θηρὸς ἐμπήξαντος μὲν τῷ σκάφει τὴν αἰχμὴν τὴν συμφυῆ, ἀποσπάσαι δὲ αὐτὸν πειρωμένον ὑπὸ τῆς ῥύμης τῆς πολλῆς σχισθῆναι μὲν ἀπὸ τοῦ τένοντος τὸ πᾶν σῶμα, τὴν δὲ ἐναπομεῖναι πεπηγμένην, ὡς ἐνέπεσεν ἐξ ἀρχῆς. Θηρᾷται δὲ οὗτος ἄρα καὶ ἐν τῇ θαλάττῃ καὶ ἐν τῷ Ἰσθρῷ, χαίρει δὲ καὶ πικρῷ ὕδατι καὶ γλυκεῖ ῥεύματι¹.

Ὁ δὲ Πλίνιος εἰς τὴν Φυσικὴν του Ἱστορίαν ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: *Trebius Niger auctor est, xiphian, id est gladium, rostro mucronato esse, ab hoc naves perfossas mergi*².

Τὴν ζωηροτέραν ὅμως περιγραφὴν τοῦ ὀπλισμοῦ καὶ τῆς δυνάμεως τῶν θαλασσίων αὐτῶν θηρίων μᾶς δίδει ὁ Ὀπιανὸς εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Ἀλιευτικῶν του, ὅπου εἰς στίχους ἑξαμέτρους καὶ ὕφος πομπῶδες μᾶς ὁμιλεῖ διὰ τὸν ξιφίαν καὶ λέγει:

τῷ μὲν ὑπὲρ γένυν ἐστήριξεν
ὄρθιον, αὐτόρριζον, ἀκάχμενον, οὔτι σιδήρου
φάσγανον, ἀλλ' ἀδάμαντος ἰσόσθενες ὄβριμον ἄορ.
Οὐ κείνου κρούεσσαν ἐπιβρίσαντος ἀκωκὴν
οὐδὲ μάλα στερεὴ τλαίη λίθος οὐτηθεῖσα³.

Ἄλλοῦ πάλιν μᾶς περιγράφει τὴν μανίαν, ἢ ὁποία καταλαμβάνει τὸν ξιφίαν καὶ τὸν θύννον, ὅταν δηχθοῦν ἀπὸ τὸν ἄγριον οἷστρον⁴:

1 Αἰλιανός, Περὶ Ζῴων ΙΔ, 23.

2 Plinius, ἔ.δ. XXXII, 15.

3 Ὀπιανός, Ἀλιευτικά II στίχ. 464 καὶ ἐξῆς (Orpian Colluthus Tryphiodorus ὑπὸ Α. W. Mair ἔκδ. The Loeb Classical Library, London-New York 1928).

Ἄξιζοι ἐδῶ νὰ παρατεθοῦν οἱ ὠραῖοι στίχοι ἀπὸ τὰ «Θαλασσινά» τοῦ Ἀποστόλου Μαμμελή (ὁ Ξιφίος—17 σ. 43), ὅπου ζωηρότατα περιγράφεται ὁ φοβερός ἀλλὰ καὶ πολῦτιμος ἰχθύς:

Μὲ τὴ γερὴ καὶ κοφτερὴ του μούρη,
οβέλτος, τεράστιος ὁ Ξιφίος τρυπάει
σιτὴν πλώρη του ὅ,τι βρεῖ καὶ ξαπολάει
τὸν τρομό! Πῶς τὸν θέλγει τὸ Μουρμούρι,

τὸ ἐφτάπαχο Σιβρί, τὸ Μελανούρι
κ' ἢ λάβρη Συναγρίδα σὰ χυμάει
στ' ἀσπρόψαθα αἰμοβόρα καὶ σκορπάει
τὸ χαμό...

Καὶ κατωτέρω:

Ψάρι πανάκριβο, ἂν πιασεῖ, δροοῖζει
τὸν ψαῖ μὲ παρὰ καὶ τὸν πλουτίζει
ὁ διχτοχάλαστῆς, ὁ λατρεμένος!

4 Ὁ Πλίνιος, Nat. Hist. IX, 54, μᾶς δίδει καὶ τὴν ἐξῆς περιγραφὴν τοῦ σκοληκίου τούτου: *Animal est parvum scorpionis effigie, aranei magnitudine. Hoc se et thynno et ei qui gladius vocatur crebro delphini magnitudinem excedenti sub pinna adfigit aculeo tantoque infestat dolore, ut in naves saepe numero exsiliant.*

ὅς σφισι, καυστηροῦτο κυνὸς νέον ἱσταμένοιο,
κέντρον πενκεδανοῦτο θοὴν ἐνερείδεται ἀλκήν,
ὁξὺ μάλ' ἐγχρίπτων, χαλεπήν δ' ἐπὶ λύσσαν ὀρίνει,
θωρήξας ὀδύνησιν¹.

Καὶ κατωτέρω:

πολλάκι καὶ νήεσσιν εὐκραίοις ἐνόρουσαν
ῥιπῇ ἐλανιόμενοι δυσκραεῖ· πολλάκι δ' ἄλμης
ἐκθορον ἐς γαῖάν τε κατέδραμον ἀσπαίροντες
καὶ μῶρον ἡμείψαντο πολυκμήτων ὀδυνάων².

Τὴν μανίαν δὲ ταύτην παραβάλλει πρὸς τὴν τῶν βοῶν λέγων: καὶ τὸ μὲν ἰχθύεσιν ἄλγος ὁμοῖον ἢ δὲ βόεσσι³.

Ὡς ἑξῆς δὲ περιγράφει ὁ Στράβων (1,2,16) τὴν περὶ τὸ Σκύλλαιον τῆς νοτίου Ἰταλίας διεξαγομένην συστηματικὴν ἀλιεῖαν τοῦ πολυτίμου τούτου ἰχθύος: σκοπὸς γὰρ ἐφέστηκε κοινὸς ὑφορμοῦσιν ἐν δικώποις σκαφιδίοις πολλοῖς, δύο καθ' ἕκαστον σκαφιδίον· καὶ ὁ μὲν ἐλαύνει, ὁ δ' ἐπὶ τῆς προῶρας ἔστηκε δόρυ ἔχων, σημήναντος τοῦ σκοποῦ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ γαλεώτου· φέρεται δὲ τὸ τρίτον μέρος ἕξαλον τὸ ζῶον συνάψαντος δὲ τοῦ σκάφους, ὁ μὲν ἐπληξεν ἐκ χειρός, εἴτ' ἐξέσπασεν ἐκ τοῦ σώματος τὸ δόρυ, χωρὶς τῆς ἐπιδορατίδος· ἀγκιστρῶδης τε γὰρ ἐστὶ καὶ χαλαρῶς ἐνήρμυσται τῷ δόρατι ἐπίτηδες, καλῶδιον δ' ἔχει μακρὸν ἐξημμένον· τοῦτ' ἐπιχαλῶσι τῷ τρωθέντι τέως ἕως ἂν κάμῃ σφαδάζον καὶ ὑποφεῦγον· τότε δ' ἔλκουσιν ἐπὶ τὴν γῆν, ἢ εἰς τὸ σκάφος ἀναλαμβάνουσιν, ἐὰν μὴ μέγα ἢ τελέως τὸ σῶμα. Καὶ ἐκπέσῃ δὲ εἰς τὴν θάλατταν τὸ δόρυ, οὐκ ἀπόλωλεν· ἐστὶ γὰρ πηκτὸν ἐκ τε δρυὸς καὶ ἐλάτης, ὥστε βαπτίζομένου τοῦ δρυῖνος βάρει μετέωρον εἶναι τὸ λοιπὸν καὶ εὐανάληπτον. Συμβαίνειν δέ ποτε καὶ τιρώσκεσθαι διὰ τοῦ σκαφιδίου τὸν κωπηλάτην διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ξίφους τῶν γαλεωτῶν καὶ τὸ τὴν ἀκμὴν τοῦ ζώου συναγρώδῃ εἶναι καὶ τὴν θήραν.

Πόσον δ' ἐφοβοῦντο οἱ ἀλιεῖς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ξιφίου, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν περίεργον συνήθειαν νὰ συνοδεύῃ τὰς ἀγέλας τῶν θύννων εἰς τὰ ταξιδιά των τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν καὶ τιμωρῶν μὲ θάνατον πάντα ἐκτρεπόμενον τῆς ἀγέλης, μᾶς μαρτυρεῖ τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ Αἰλιανοῦ: Θύννων δὲ ἄρα ἡρημένων τῇ θήρᾳ τῇ Ποντικῇ... τῷ οὖν δικτύῳ ἤδη περιπλακέντων αὐτῶν Ποσειδῶνι πάντες εὐχονται ἀλεξικάκῳ τηρικᾶδε. Καὶ ὁπόθεν καὶ τοῦδε τοῦ δαίμονος ἀξιῶ τὸ ὄνομα εἰπεῖν, ἐμάντον καὶ μάλα γε ἀπαιτῶν τε καὶ βουλόμενος ἐπευφήμησα τοῦτό οἱ, δέονται τοῦ Διὸς ἀδελφοῦ τοῦ θαλάττης κρατοῦντος μήτε τὸν ἰχθὺν τὸν ξιφίαν τῇδε τῇ ἔλῃ συνέμπορον ἀφικέσθαι μήτε μὴν δελφῖνα. Ὁ γοῦν γενναῖος ξιφίας πολλάκις τὸ δίκτυον διέκειρε, καὶ ἀφῆκεν ἐλεύθερον διεκπαῖσαι τὴν ἀγέλην⁴.

Τόσον λοιπὸν μεγάλη ἦτο ἡ καταστροφή, τὴν ὁποίαν προεκάλει εἰς τὰ δίκτυα ὁ

1 Ὀππιανός, Ἀλιευτικὰ II στίχ. 508.

2 Ὀππιανός, ἔ.ἀ. στίχ. 512.

3 Ὀππιανός, ἔ.ἀ. στίχ. 520-532.

4 Αἰλιανός, Περὶ Ζῴων ΙΕ, 6.

γενναῖος ξιφίας, ὥστε οἱ ἄλῃεις προσηύχοντο εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀλεξίκακον νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τὸν κίνδυνον αὐτόν¹.

Ὑπῆρξεν ἐπομένως κατόρθωμα διὰ τοὺς ἄλῃεις τῆς ἐπιγραφῆς μας ἡ σύλληψις τοῦ θράνιδος-ξιφίου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ ἐπέφερε καταστροφὰς εἰς τὰ δίκτυά των, ἂν μὴ καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μικρὸν σκάφος των, μὲ τὸ ὁποῖον ἠλίευν ἐντὸς τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνος ἢ εἰς τὴν παρὰ τοῦτον θάλασσαν. Καὶ εἰς ἔκφρασιν εὐγνωμοσύνης ἰδρύνουν βωμὸν εἰς τὸν Ποσειδῶνα, τὸν κύριον τῆς θαλάσσης, διότι εἰσήκουσε τὰς παρακλήσεις των.

Ἐχομεν δηλαδὴ ἐδῶ μίαν περίπτωσιν τῆς παλαιότητος συνηθείας, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἀκόμη σώζεται εἰς τὸν λαόν μας, νὰ προσφέρωμεν *ταξίματα* μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας μας ἢ ἐπὶ τῇ διασώσει μας².

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀφιέρωσιν βωμῶν εἰς ἔκφρασιν εὐχαριστίας, ὑπενθυμίζομεν ἐνταῦθα τὴν ὑπὸ τῶν Ἀργοναυτῶν ἀνίδρυσιν προχείρων *ἐπακτίων* βωμῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος *ἐκβασίον*, τὴν ὁποίαν μᾶς περιγράφει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος εἰς τὰ Ἀργοναυτικά του, Α 359, 403, 966 καὶ Β 686-687, ὅπου ὁ Ὀρφεὺς συμβουλεύει τοὺς συντρόφους του νὰ ἀνεγείρουν, καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, βωμὸν ἐπάκτιον·

καὶ τοὶ μὲν ἄφαρ βωμὸν τεύκοντο χερμάσιν.

Εἰς τοιοῦτος βωμός, ὅχι ὅμως τόσον πρόχειρος, μὲ ὀγκώδεις λίθους κτισμένος³, θὰ ἦτο καὶ ὁ ἰδικός μας, εἰς δὲ τῶν λίθων αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ ἐνταῦθα ἐρμηγευόμενος. Δὲν πρόκειται ἐπομένως ἐδῶ περὶ μεγαλοπρεποῦς ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἀφιερώματος, ἀλλὰ περὶ ταπεινοῦ λιθοκτίστου βωμοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πιθανῶς οἱ ἄλῃεις ἀνήγειρον, μαρτύριον τῆς εὐλαβείας ἀλλὰ καὶ τῆς πτωχείας των. Τοῦναντίον εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρομοίων γεγονότων, ὡς τοῦ τῆς ἀλῃείας μεγίστου ἀριθμοῦ ἰχθύων, τὰ ἀφιερώματα δὲν εἶναι πτωχικοὶ βωμοί, ἀλλὰ πλουσιώτατα ἀναθήματα, πολλάκις δὲ ἀληθῆ ἔργα τέχνης. Παράδειγμα τὸ ἐν Δελφοῖς ἀφιέρωμα τῶν Κερκυραίων, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Πausanίας καὶ τοῦ ὁποίου τὸ βᾶθρον ἐπιστεύετο ὅτι σώζεται μέχρι σήμερον κατὰ χώραν⁴.

1 Σύγχρονον περιγραφὴν τῆς ὑπὸ τοῦ ξιφίου καταστροφῆς τῶν δικτύων ἀναγινώσκουμεν εἰς διήγημα δημοσιευθὲν εἰς τὸν «Ἑβδομαδιαῖον Τύπον» τῆς 2 Αὐγούστου 1934: «*Ἀμα τέλειωνε τὸ σκοτάδι καὶ τὸ φεγγάρι ἀσήμερον τὰ περιγιάλια, τότες δούλενε μπαλωματῆς. Μαντάριξε τὸ δίχτυ καὶ τῶκανε καινούργιο καὶ ἄς τῷχε ομπαραλιάσει ὁ ξιφιὸς μὲ τὸ στιλέτο του.*»

2 Γ. Α. Κυριακίδης, Ἡ Θαλασσήτρια Παναγία καὶ ὁ Θαλασσίου Ἅγιος, Περιοδικὸν «Ἐκλογή» τόμ. ΣΤ', 1950, σ. 93-94. Ν. Γ. Πολίτης, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 57-60.

3 Μνεῖαν παρομοίων λιθοκτίστων βωμῶν ἔχομεν συχνότατα καὶ εἰς ἐπιγραφὰς καὶ εἰς συγγραφεῖς. Βλ. Ditt. Syl³ 486, 10 καὶ Pausanias, VII 22, 5: «*Ἐν Φαραῖς δὲ ἐν τῷ ἁλσι βωμός λίθων λογάδων ἐστὶ.*» Ἐπίσης περὶ βωμῶν βλ. P. Stengel, Die griechischen Kultusaltertümer, 3η σ. 11-17 εἰς τὴν σειρὰν τοῦ

Handbuch der klass. Alter. τόμ. 5ος. W. Wrede, Attika σ. 13 σχέδ. 9. Βλ. ἀκόμη C. G. Yavis, Greek Altars (Origins and Typology) Saint Louis University Press, Saint Louis Missouri 1949, σ. 101 κέξ. Ὁ Yavis συγκεντρώνει πολλὰ παραδείγματα λιθίνων βωμῶν εἰς τὸ πολύτιμον βιβλίον του. Ἀκόμη βλ. Κ. Καραπάνον, Περὶ Δωδώνης καὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς, Β. C. H. τόμ. 1ος (1877) σ. 250. Κ. Κουρουνιώτη, Ἀνασκαφαὶ Λυκαίου, Α. Ε. 1904, σ. 153-214. G. Mylonas, The Altar of Lykaeos Zeus, in Classical Studies in honor of William Abbott Oldfather, σ. 122-133.

4 Ὁ P. Amandry, Notes de topographie et d'architecture delphiques, Β. C. H. τόμ. LXXIV 1950-1951 σ. 20, ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ ἐν Δελφοῖς σωζόμενον βᾶθρον εἶναι τοῦ ἀφιερώματος τῶν Κερκυραίων, πιστεύων ὅτι τοῦτο ἀνήκει μᾶλλον εἰς ἀφιέρωμα τῶν Πλαταιῶν διὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς νίκην.

¹Ἦτο, μᾶς λέγει ὁ περιηγητής, χαλκοῦς ταῦρος τέχνη μὲν Θεοπρόπου Αἰγινήτου, Κορκυραίων δὲ ἀνάθημα. Ἡ δὲ ἀνάθεσις τοῦ καλλιτεχνήματος τούτου, ἔργου ὀνομαστοῦ καλλιτέχνου τῆς ἐποχῆς, ἔγινε, διότι ταῦρος ἀποχωρισθεὶς τῆς ἀγέλης του καὶ κατελθὼν πρὸς τὴν θάλασσαν μυκώμενος ὑπέδειξε τρόπον τινὰ εἰς τὸν βουκόλον του ἰχθύων τῶν θύννων ἀτέκμαρτόν τι ἀριθμῶ πληθός¹. Ἐγινε δηλαδὴ εἰς ἔκφρασιν εὐχαριστίας πρὸς τὸν θεὸν διὰ τὴν ἀπιστεύτως πλουσίαν αὐτὴν ἀλιεῖαν τῶν θύννων². Ἄλλο δὲ ὅμοιον ἀνάθημα ἀνετέθη καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀμφότερα ὡς δεκάτη.

²Ἐκ παρομοίας ἄλλωστε ἀφορμῆς, πλουσίας δηλαδὴ ἀλιείας θύννων, ἐδημιουργήθη προφανῶς καὶ ὁ καλλιτεχνικὸς τύπος τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος κρατοῦντος διὰ τῆς μᾶς χειρὸς τὴν τρίαιναν — ἐργαλεῖον ἀλιείας θύννων — διὰ δὲ τῆς ἄλλης θύννον· τύπος ἀπαντῶν ἤδη εἰς τὴν πρῶτον ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν. Τοῦτον δὲ γνωρίζομεν ὅχι μόνον ἀπὸ τὰ διασωθέντα καλλιτεχνήματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μαρτυρίας συγγραφέων, ὡς τὴν τοῦ Ἀθηναίου λέγοντος: *Οἶδα δὲ καὶ τὴν ἐν τῇ Πισάτιδι γραφὴν ἀνακειμένην ἐν τῷ τῆς Ἀλφειώσας Ἀρτέμιδος ἱερῷ (Κλεάνθους δ' ἐστὶ τοῦ Κορινθίου), ἐν ᾗ Ποσειδῶν πεποιήται θύννον τῷ Διὶ προσφέρων ὠδίνοντι, ὡς ἱστορεῖ Δημήτριος ἐν ὀργῳ Τρωικοῦ διακόσμου*³.

Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι αἱ παραστάσεις αὐταὶ τοῦ Ποσειδῶνος ἀπαντοῦν συνήθως εἰς μέρη, ὅπου ἡ ἀλιεῖα, καὶ ἰδίως ἡ τῶν θύννων, εἶναι πλουσία, ὅπως π.χ. εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰς τὰ νομίσματα τοῦ ὁποίου ὁ θεὸς παρίσταται μὲ τρίαιναν καὶ θύννον⁴.

Παράλληλος πιθανῶς θὰ ἦτο καὶ ὁ τύπος Ποσειδῶνος μὲ δελφῖνα, ἢ νεώτερος κατὰ τὸν Nilsson⁵.

³Ἐκτὸς ὅμως βωμῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἔργων, πολὺ δὲ συνηθέστερον, οἱ ἀλιεῖς ἀνέθετον τὰ ἐργαλεῖα των, τὰ δίκτυά των, ἢ καὶ τὸ ἀλιευτικόν των πλοιάριον· ὅχι δὲ μόνον εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας θεότητας, ὡς λ.χ. εἰς τὸν Ἑρμῆν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιερώνοντο δίκτυα⁶.

Γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι οἱ ἀλιεῖς ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τὴν ἀλιεῖαν, διὰ νὰ μὴ καταστραφῶν τὰ δίκτυά των πρὸ πάντων, συνήθιζον νὰ προσφέρουν θυσίαν ὡς ἀπαρχὴν εἰς τὸν θεὸν τὸν πρῶτον ὑπ' αὐτῶν συλλαμβανόμενον ἰχθύν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θύννον, ἢ καὶ μέρος τῆς λείας των⁷.

Τῆς περιπτώσεως αὐτῆς, δηλαδὴ τῆς θυσίας ἰχθύων, ἔχομεν χαρακτηριστικώτατον

1 Πρβλ. καὶ A. Raubitschek, ἔ.ἀ. σ. 261 ἀριθ. 229: *[τέ]νδε κόρην ἀνέθεκεν ἀπαρχὴν [Ἰσό]λοχος ἄγρας: ἐν οἷ ποτιμέδ[ον] χρο[υ]σοτρίαν' ἔπορεν.*

2 Fouilles de Delphes, τόμ. III, σ. 1-3. Ditt. Syll.³, 18. Ἀ. Κεραμοπούλλου, Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν, σ. 96. Γιάννη Μηλιάδη, Δελφοί, σ. 43-44. Οὔτε ὁ καθηγητής Ἀ. Κεραμόπουλλος οὔτε ὁ Ἐφορὸς ἀρχαιοτήτων Γ. Μηλιάδης δέχονται τὴν αἰτιολογίαν τοῦ Πausανίου διὰ τὸ ἀφιέρωμα τῶν Κερκυραίων, πιστεύουν δέ, ὅτι αἰτία τῆς ἀναθέσεως εἶναι πολεμικὴ ἐπιτυχία ἢ ἄλλη τις γενικὴ εὐδοκίμησις τοῦ ναυτικοῦ τοῦ Κερκυραϊκοῦ κράτους. Τόσον ὅμως ἢ Ἑλευσινιακὴ ἐπιγραφὴ ὅσον καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀκροπόλεως E.M. 6431 (A. Raubitschek, ἔ.ἀ. σ. 261 ἀριθ. 229) συνηγοροῦν, νομίζω, ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ὑπὸ τοῦ Πausανίου λεγομένων.

3 Ἀθήναιος, Δειπν. VIII, 346c.

4 Ἰ. Ν. Σβορώνος, Νομισματικά Ἀνάλεκτα ἐν Α.Ε. 1839 σ. 78 ἀφ. 26. Martin Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, σ. 422 κέξ.

5 M. Nilsson, ἔ.ἀ. σ. 423.

6 A. P. VI 11-16, 23, στίχ. 3, 24, 33, 69, 70, 90, 179 καὶ 187. Βλ. ἐπίσης W. H. D. Rouse, Greek Offerings, σ. 51 καὶ 71.

7 Ἀθήναιος, Δειπν. VII, 297e καὶ 303b. Βλ. ἐπίσης M. Nilsson, ἔ.ἀ. σ. 416-423. Φαίνεται δὲ ὅτι ὅχι μόνον ζῶντας ἰχθῦς ἀλλὰ καὶ ὁμοιώματα αὐτῶν προσέφερον εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ὡς δεικνύει τὸ τμήμα χαλκοῦ ἰχθύος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΠΟΗΟΙΔΑΝΟΣ τὸ εὑρεθὲν εἰς τὸ Ἀμυκλαῖον (Wilhelm von Massow, Vom Amyklaion, Ath. Mitt. τόμ. LII [1927] σ. 63).

παράδειγμα τὸ τῶν Βοιωτῶν, οἱ ὅποιοι προσέφερον θυσίαν ἐκ τῶν περιφήμων ἐγγέλεων τῆς Κωπαΐδος. Ἴδου πῶς περιγράφει τὸ περίεργον τοῦτο βοιωτικὸν ἔθιμον, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τὴν θυσίαν ἰχθύων, ὁ Ἀθήναιος: *Φησὶ γοῦν Ἀγαθαρχίδης ἐν ἔκτῃ Εὐρωπιακῶν τὰς ὑπερφυεῖς τῶν Κωπαΐδων ἐγγέλεων ἱερείων τρόπον στεφανοῦντας καὶ κατευχομένους οὐλὰς τ' ἐπιβάλλοντας θύειν τοῖς θεοῖς τοὺς Βοιωτοὺς· καὶ πρὸς τὸν ξένον τὸν διαποροῦντα τὸ τοῦ ἔθους παράδοξον καὶ πυρθανόμενον ἐν μόνον εἶδέναι φῆσαι τὸν Βοιωτὸν φάσκειν τε οὕτω δεῖ τηρεῖν τὰ προγονικὰ νόμιμα καὶ οὐ μὴ καθήκει τοῖς ἄλλοις ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογίζεσθαι. Οὐ γὰρ θανμάζειν εἰ ἱερείων τρόπον ἐγγέλεις θύονται, ὅποτε καὶ Ἀντίγονος ὁ Καρύσιος ἐν τῷ περὶ λέξεως τοὺς ἀλιέας¹ λέγει θυσίαν ἐπιτελοῦντας τῷ Ποσειδῶνι ὑπὸ τῇ τῶν θύνων ὥραν, ὅταν εὐαγρήσωσι, θύειν τῷ θεῷ τὸν πρῶτον ἀλόντα θύνον, καὶ τὴν θυσίαν ταύτην καλεῖσθαι θυνναῖον. Καὶ τάριχοι δὲ παρὰ Φασηλίταις ἀποθύνονται².*

Κατ' ἐπέκτασιν ὅμως τῆς εἰς τὸν Ποσειδῶνα προσφερομένης θυσίας ἐθύνοντο ἰχθύες καὶ εἰς ἄλλας πλὴν τοῦ Ποσειδῶνος θεότητος — θύειν τοῖς θεοῖς τὰς ἐγγέλεις λέγει ὁ Ἀθήναιος — καὶ προφανῶς εἰς τὰς περισσότερον λατρευόμενας ἐν ἐκάστῳ τόπῳ. Εἰς τὴν Ἀρτεμιν π.χ. ὁ Μῆνις ὁ δικτυοβόλος θύει τρίγλαν ἐπ' ἀνθρακιῆς καὶ φνκίδα³.

Ἐνταῦθα ὅλως παρεπιπτόντως σημειοῦμεν, ὅτι ἰχθύες τινὲς ἐθεωροῦντο ἱεροὶ καὶ οὔτε ἐτρώγοντο, οὔτε καὶ ἐθυσιάζοντο⁴, ἐνῶ ἄλλοι πάλιν ἐτρώγοντο μόνον ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς, ὅπως π.χ. οἱ ἱεροὶ ἰχθύες τῆς λίμνης τοῦ Κουμουन्दούρου, τῶν ἀρχαίων Ρεϊτῶν, οἱ ὅποιοι ἐτρώγοντο μόνον ἀπὸ τὸ ἱερατεῖον τῆς Ἐλευσίνος, ἀπηγορεύετο δὲ ἡ βρώσις των εἰς τοὺς κοινούς θνητούς⁵. Ἀντιθέτως οἱ ἱερομνήμονες, ἱερεῖς τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὰ Μέγαρα, δὲν ἐπετρέπετο νὰ τρώγουν κανενὸς εἵδους ἰχθύν⁶.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς καθαρῶς λατρευτικῆς σημασίας των ἡ ἀνάθεσις τοῦ βωμοῦ εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ σπανία διὰ τὸ περιεχόμενόν της ἐπιγραφή — παρο-

1 Ο G. Kaibel, *Athenaei Naucraticae Dipnosophistarum* (Lipsiae 1875) VII 297 e, δέχεται τὴν διόρθωσιν τοῦ Wilamowitz *Aioléas* (Wilamowitz, *Antigonos von Karystos*, σ. 174). Βλ. καὶ S. Solders, *Die ausserstädtischen Kulte und die Einigung Attikas* (Lund 1931) σ. 7-8. Ἡμεῖς ὅμως θεωροῦμεν ὀρθὴν τὴν γραφὴν τῶν κωδίκων *ἀλιέας*.

2 Ἀθήναιος, *Δειπν.* VII, 297 d καὶ e, VIII 364 e καὶ W.H.D. Rouse, *ἔ.δ.* σ. 51.

3 A. P. IV, 105. Ἐκτὸς ὅμως τῶν θυσιῶν ἰχθύων εἰς θεότητα, ὥς εἰς τὸν Ἑρμῆν, τὴν Ἀρτεμιν, τὴν Ἐκάτην κ.ἄ. ἀναφέρονται θυσίαι ἰχθύων καὶ εἰς θανόντας ἥρωας, ἰδίως εἰς τὰς νήσους. Βλ. P. Stengel, *ἔ.δ.* σ. 123-124, τοῦ ἰδίου *Opferbräuche der Griechen*, σ. 197 καὶ ἰδίᾳ σ. 201.

4 Ὁ Πανσανίας λέγει (III, 21, 5), ὅτι εἰς τὰς παρὰ τὸ Γύθειον Αἰγίαις, ὅπου λίμνη τοῦ Ποσειδῶνος καλουμένη καὶ ναὺς καὶ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, τοὺς ἰχθύς δεδοίκασι νὰ φάσιν, τὸν θηρεύσαντα ἀλιέα γίνεσθαι λέγοντες *ἔξ ἀνθρώπου*. Παρόμοιον ἐπίσης παρὰ Πανσανία (VII, 22, 4):

Ἐρμου νᾶμα μὲν τῇ πηγῇ τὸ ὄνομα, τοὺς δὲ ἰχθύς οὐκ αἰροῦσιν ἐξ αὐτῆς, ἀνάθημα εἶναι τοῦ θεοῦ νομίζοντες. Βλ. καὶ P. Stengel, *ἔ.δ.* σ. 123.

5 Πανσανίας (I, 38, 1): *Λέγονται δὲ οἱ Ῥεῖτοι Κόρης ἱεροὶ καὶ Διμήτρος εἶναι, καὶ τοὺς ἰχθύς ἐξ αὐτῶν τοῖς ἱερεῦσιν ἔστιν αἰρεῖν μόνοις.* Παρόμοιον βλ. παρ' Ἀθηναίῳ (*Δειπν.* VIII, 346 d καὶ e): *Μνασέας δ' ἐν δευτέρῳ περὶ Ἀσίας φησὶν οὕτως. Ἐμοὶ μὲν ἡ Ἀταργάτις δοκεῖ χαλεπὴ βασίλισσα γεγονέναι καὶ τῶν λαῶν σκληρῶς ἐπεσταιγκέναι, ὥστε καὶ ἀπονομίᾳ αὐτοῖς ἰχθύν μὴ ἐσθίειν, ἀλλὰ πρὸς αὐτὴν ἀναφέρειν διὰ τὸ ἀρέσαι αὐτῇ τὸ βρῶμα. Καὶ διὰ τὸδε νόμιμον εἶναι διαμένειν, ἐπὶ εὐξωνται τῇ θεῷ, ἰχθύς ἀργυροῦς ἢ χρυσοῦς ἀνατιθέναι· τοὺς δὲ ἱερεῖς πᾶσαν ἡμέραν τῇ θεῷ ἀληθινούς ἰχθύς ἐπὶ τὴν τράπεζαν ὀφιοποιησμένους παρατιθέναι, ἐφθούς τε ὁμοίως καὶ ὀπιούς, οὓς δὲ αὐτοὶ καταναλίσκουσιν οἱ τῆς θεοῦ ἱερεῖς...* Ἡ δὲ γε Ἀταργάτις, ὥσπερ Ξάνθος λέγει ὁ Λυδός, ἐπὶ Μόρου τοῦ Λυδοῦ ἀλοῦσα κατεποντίσθη μετὰ Ἰχθύος τοῦ νιού ἐν τῇ περὶ Ἀσκάλωνα λίμνῃ διὰ τὴν ὕβριν καὶ ἐπὶ τῶν ἰχθύων κατεβρόνθη.

6 M. Nilsson, *ἔ.δ.* σ. 423.

μοίου περιεχομένου επιγραφαι δὲν διεσώθησαν ἄλλαι, ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν — ἔχουν καὶ ἄλλην δι' ἡμᾶς σπουδαιότητα· ἐπιβεβαιώνουν δηλαδὴ τὴν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἐλευσίνος διενεργουμένην καὶ τότε ἐντατικὴν ἀλιείαν, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ἐξ ἄλλων πηγῶν. Περίφημοι λ.χ. κατὰ τὸν Ἀθήναιον ἦσαν αἱ Ἐλευσινιακαὶ ψῆται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ αἱ *Φαληρικαὶ ἀφύαι*¹.

Τόσον δὲ μεγάλη ἦτο ἡ κατανάλωσις ἰχθύων ἐν Ἐλευσίνι, ὥστε κατὰ τὰς Ἐλευσινιακὰς ἐορτὰς ἡ ἐπάρκεια τῆς ἀγορᾶς ἐξησφαλίζετο δι' εἰσαγωγῆς ἰχθύων ἐκ τῶν γειτονικῶν μερῶν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ φιλαθήναιος καὶ μύστης αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἐπιτρέπει τὴν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν ἰχθύων ἐκ Πειραιῶς εἰς Ἐλευσῖνα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἐορτῶν². Ἐξ αὐτοῦ δὲ κυρίως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἔχομεν μίαν ἰδέαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν παρεπιδημούντων ἐκεῖ ἐκάστοτε ξένων καταναλώσεως ἰχθύων, ὅπως ἀπὸ ἄλλας πηγὰς ἔχομεν σαφὴ εἰκόνα τῆς ἀφθόνου καταναλώσεως ἰχθύων ἐν Ἀθήναις, ἐν Βοιωτίᾳ³ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ποῦ ὅμως ἦτο ἰδρυμένος ὁ ἀναθηματικὸς αὐτὸς βωμός, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν.

Ὁ λίθος εὐρέθη, ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, εἰς τὴν θέσιν, ὅπου τὸ ἐξοχικὸν κέντρον «Ἐλευσίνα». Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον ἐκεῖ νὰ ἦτο κτισμένος καὶ ὁ βωμός, εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς αὐτήν, ἀπ' ὅπου ὁ κόλπος μᾶς παρέχει μίαν ἀπὸ τὰς ὥραιοτέρας τοῦ θεᾶς, ἡ δὲ παραλία καταλληλοτάτη δι' ἀνέλκυσιν ἀλιευτικῶν πλοιαρίων καὶ ἅπλωμα δικτύων προσεφέρετο φιλόξενος εἰς τοὺς ταλαιπωρημένους ἀλιεῖς. Καὶ ἐκεῖ εἰς τὸν ἐπάκιον βωμόν των, ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς κοπιώδους καὶ ἐπικινδύνου ἐργασίας των, οἱ καλοὶ ἐκεῖνοι ἐργάται τῆς θαλάσσης θὰ προσέφερον μετὰ πᾶσαν ἐπιτυχὴ ἀλιείαν θυσίαν εὐχαριστήριον εἰς τὸν προστάτην των θεὸν τὸν πρῶτον ἢ τὸν ἐκλεκτότερον τῶν ἀλιευθέντων ἰχθύων.

Νὰ ὑπῆρχεν ἄρα γε ἐκεῖ πλησίον καὶ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος; Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς οὐδεμίαν πληροφορίαν μᾶς παρέχουν διὰ τὴν ὑπαρξιν ἱεροῦ τινος ἢ βωμοῦ τοῦ θεοῦ μεταξὺ Ἐλευσίνος καὶ Μεγάρων — ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς θέσεως αὐτῆς διήρχετο ἡ ἀρχαία ἀπὸ Ἐλευσίνος εἰς Μέγαρα ὁδός.

Καὶ τὸν μὲν βωμόν, ταπεινὸν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς κτίσμα, εὐρίσκομεν πολὺ φυσικὸν νὰ παρεῖδεν ὁ Περιηγητής. Προκειμένου ὅμως περὶ ἱεροῦ δὲν εἶναι τοῦτο ἐξ ἴσου πιθανόν.

Ἐν τούτοις μεταξὺ Ἐλευσίνος καὶ Μεγάρων ὁ Πausanίας ἀναφέρει μετὰ τοὺς τάφους τῶν Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας *μνήμα Ἀλόπης, ἣν τεκοῦσαν Ἰπποθόωντα ἐκ Ποσειδῶνος ἀποθανεῖν ἐνταῦθά φασιν ὑπὸ τοῦ πατρὸς Κερκύνος*⁴. Ἐπομένως δὲν εἶναι καθόλου πα-

1 Ἀθήναιος, Δειπν. VII, 285e καὶ f καὶ VII, 330.

Εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως ἡ τριγλή, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Αἰλιανός (Περὶ Ζῴων, Θ, 51): *Τριγλῆς πέρι ἀνωτέρω εἶπον· ὁ δὲ οὐκ εἶπον, νῦν ἐρῶ. Ἐν Ἐλευσίνι τιμὰς ἔχει ἐκ τῶν μυουμένων, καὶ διπλοῦς ὁ λόγος τῆς τιμῆς τῇδε. Οἱ μὲν φασιν, ἐπεὶ τρεῖς τοῦ ἔτους τίκτει· οἱ δέ,*

ἐπεὶ τὸν λαγὼν ἐσθίει, ὅσπερ οὖν ἐστὶν ἀνθρώπου θανατηφόρος.

2 P. Graindor, Athènes sous Hadrien σ. 127-129.

3 Ἀ. Κεραμοπούλλου, Μυκηναϊκά, Α. Δ. τόμ. 4ος (1918) σ. 88-94.

4 Πausanίας, I, 39, 3.

ράδοξον, ἂν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ἐτιμᾶτο ἡ μήτηρ τοῦ ἐπωνύμου τῆς Ἱπποθοωντίδος φυλῆς ἥρωος, ἐλατρεύετο καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ Ποσειδῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι ἀπλαῖ ὑποθέσεις, ἔρευναι δὲ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν δὲν ἔγιναν μέχρι τοῦδε, μολονότι ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς θέσεως, ὅπου εὐρέθη ὁ λίθος, σώζονται ἔχνη ἀρχαίων ἐρειπίων.

Μία δευτέρα ὑπόθεσις εἶναι, ὅτι ὁ λίθος δὲν εὐρέθη κατὰ χώραν, ἀλλὰ μετεφέρθη ἐκεῖ μεταγενεστέρως ἐξ Ἐλευσίνος, πάλιν ἴσως ὑπὸ ἀλιέων ἢ ναυτικῶν, διὰ τὰ χρησιμοποιοιῦν, ἢ ἀφοῦ ἐχρησιμοποιήθη, ὡς ἔρμα τοῦ πλοιαρίου των. Πρᾶγμα ὅχι ἀσύνηθες. Διότι καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν διάταγμα τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ εὐρέθη εἰς δύο τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐν Πειραιεῖ, ὅπου καὶ σήμερον ὑπάρχει, τὸ δὲ ἄλλο ἐν τῇ νήσῳ Τήνῳ, ὅπου προφανῶς εἶχε μεταφερθῇ ὑπὸ ναυτικῶν¹.

Ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως ταύτῃ θὰ πρέπη ἴσως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ βωμὸς ἦτο ἰδρυμένος ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος, πιθανὸν εἰς τὴν αὐλήν, πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος Πατρὸς. Γνωρίζομεν ἄλλωστε, ὅτι ὁ Ποσειδῶν εἶχε καὶ αὐτὸς τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν συλλατρευομένων θεαινῶν καὶ θεῶν εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ἡ δὲ σπουδαιότης τῆς λατρείας του καταφαίνεται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων θεμελίων τοῦ ναοῦ του, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν μὲν εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους², ἀλλὰ μετὰ τὰς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν γενομένας ἐκεῖ ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας οὐδόλως ἀποκλείεται ἡ ὑπαρξίς καὶ παλαιότερου ναοῦ³.

Ἐκεῖ λοιπόν, ἀνάμεσα εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀφιερωμάτων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ καὶ παρὰ τοὺς περὶ τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος Πατρὸς μεγαλοπρεπεῖς βωμούς⁴, πολὺν πιθανὸν καὶ οἱ ἀλιεῖς τῆς ἐπιγραφῆς μας νὰ ἵδρυσαν τὸν ἰδικόν των ἀπέριπτον βωμὸν εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐβοήθησεν εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ θράνιδος καὶ τοὺς ἀπήλλαξε τῶν καταστρεπτικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ θαλασσίου αὐτοῦ ἐχθροῦ των.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

1 A. Wilhelm, Oest. Jahresh. XII, 1909, σ. 146. IG II² 1 103 καὶ P. Graindor, ἔ.ἀ. σ. 127 σημ. 5.

2 Ἀ. Ὀρλάνδου, Ὁ ἐν Ἐλευσίνι ναὸς τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος, Ἐλευσινιακά, σ. 209-223. Κ. Κουρουνιώτη, Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς τῶν Ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ Μουσείου, ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 28-29.

3 Κ. Κουρουνιώτη, ἔ.ἀ. σ. 29. Τοῦ ἰδίου: Ἀνα-

σκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, Π.Α.Ε. 1940 σ. 15 καὶ Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐλευσινιακῆς Θρησκείας, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΕ' (1940) σ. 275-278.

4 Κ. Κουρουνιώτη, Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς κλπ. σ. 28-29. O. Rubensohn Die Mysterienheiligtümer, σ. 106, σημ. 35.

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΚΑΜΑΡΩΤΟΙ ΤΑΦΟΙ

(Καταγωγή καὶ λατρευτικαὶ ἰδέαι)

ΥΠΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΛΛΑ

Διὰ τῆς παρούσης μελέτης — περὶ τῶν χριστιανικῶν καμαρωτῶν τάφων — συμπληρώνω παρατηρήσεις τινὰς περὶ τῶν χριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν ταφῶν, δημοσιευθείσας παρ' ἐμοῦ εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφημ. 1950-1951 σ. 163 κέ. Ἐδῶ ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἀπλοῦ καμαρωτοῦ τάφου καὶ περὶ τοῦ σπανιότερου διωρόφου. Ὁ καθ' αὐτὸ τύπος τοῦ χριστιανικοῦ καὶ βυζαντινοῦ καμαρωτοῦ τάφου εἶναι ὁ ἀπλοῦς· συνεξετάζω ὅμως καὶ τὸν διωρόφον, ἐπειδὴ ἀμφότεροι οἱ τύποι παρουσιάζουν ἐν πολλοῖς κοινὰ προβλήματα.

Α'. Ο ΑΠΛΟΥΣ ΚΑΜΑΡΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ

1. Ὁ ἀπλοῦς βυζαντινὸς καμαρωτὸς τάφος εἶναι μικρὸν ὀρθογώνιον κτίσμα ὑπὸ τὸ ἔδαφος, καλυπτόμενον ὑπὸ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου καὶ προσιτὸν διὰ θυρίδος, ἀνοιγόμενης εἰς τὴν μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν του, τὴν πρὸς Α., μέχρι τῆς ὁποίας διολισθαίνει τις διὰ στενῆς διόδου μὲ μίαν ἢ περισσοτέρας βαθμίδας. Σπανιώτερον ἀντὶ θυρίδος ὑπάρχει ἄνοιγμα ἐπάνω, σχηματιζόμενον διὰ διακοπῆς τῆς συνεχείας τῆς καμάρας καὶ διὰ τοῦ ὁποίου κατολισθαίνει τις ἐντὸς τοῦ τάφου. Ἀρχαιότερον εἶναι τὸ εἶδος μετὰ στενῆς διόδου. Ἀλλὰ τόσον τὸ ἐπάνω ἄνοιγμα ὅσον καὶ ἡ στενὴ διόδος καλύπτονται δι' ὀριζοντίου κινητῆς πλακός. Εἰς τὸν Σάλωνα (Manastirine, Marusinac καὶ Karljuc) ἡ εἴσοδος εἰς τὸν καμαρωτὸν τάφον ἀποκλείεται ἐνίοτε καὶ διὰ δευτέρας πλακός, αὐτῆς καθέτου· ἡ κάθετος δὲ αὕτη πλάξ ἢ προσαρμόζεται εἰς τὴν καθ' αὐτὸ θυρίδα τοῦ τάφου¹ ἢ κινεῖται πρὸ τῆς θυρίδος ἐν εἴδει καταρρακτῆς μεταξὺ δύο ἐπιμήκων ἐγκοπῶν, κατεσκευασμένων εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τοιχάρια². Τέλος ἀπαντοῦν καμαρωτοὶ τάφοι μετὰ θυρίδος μὲν εἰς τὴν μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν, ἀλλ' ἄνευ διόδου προσπελάσεως· εἰς αὐτοὺς ἡ θυρὶς ἀνοίγεται συνήθως ἀρκετὰ ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, ὡς «παράθυρον»³. Αἱ βαθμίδες τοποθετοῦνται κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἐγ-

¹ E. Dyggve - R. Egger, *Forschungen in Salona* III, 7. Πρὸς τὸν τάφον τῆς νησίδος Lopudu (V. Novak, *Bull. Arch. et Hist. Dalmate*, LI, 1930-34, σ. 172 καὶ 195 εἰκ. 2-4 σερβ.). Ἐν Ἑλλάδι δευτέρα πλάξ, κάθετος, ἔχει σημειωθῇ μόνον εἰς τάφον τῆς Κορίνθου (O. Broneer, *Amer. Journ. Arch.* XXXIX, 1935, 55 εἰκ. 2).

² Dyggve-Egger, ἔ.δ. σ. 9 εἰκ. 14, Fr. Bulić-R. Egger, *Forsch. in Sal.* II, 36 κέ. εἰκ. 33, 34, 37, J. Brønd-

sted ἐν *Recherches à Salone*, I, 135-6, Dujic Rendić-Miočević, *Archaeol. Jugoslavica* I, 1954, 59 πίν. I4 καὶ εἰκ. 2.

³ Ὁμοίαν μέθοδον ἀπαντῶμεν καὶ εἰς Μακεδονίαν (Κροῦπνικ Βουλγαρίας) (A. Rachénov, *Bull. Inst. Arch. Bulg.*, VIII, 1934, 434 κέ. εἰκ. 246-249 βουλγ.).

³ Τάφος εἰς Βιστρίτσαν παρὰ τὴν Σόφίαν (S. Stančev, *Bull. Inst. Arch. Bulg.* XVII, 1950, 281 κέ. εἰκ. 228 κέ.). Ἡδη εἰς ἐθνικοὺς τάφους τῆς Θεσσαλονίκης (X. Μακαρόνας, Πρ. Ἀρχ. Ἐτ. 1949, 149 εἰκ. 4).

καρσίως πρὸς τὸν ἄξονα¹. Ἐπίσης δ' ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ καμαρωτοῦ τάφου τοποθετεῖται ἐξέχον ἐνεπίγραφον «σῆμα»².

Οἱ μετὰ διόδου καμαρωτοὶ τάφοι ἀποτελοῦν εἶδος νεκρικῆς αἰθούσης, «οἴκου», πτωχικοῦ βεβαίως ἢ τὸ πολὺ μετρίας ἐμφανίσεως, ἀλλὰ προσφερομένου εἰς ἀλληλοδιαδόχους ταφάς. Οἱ ἄνευ διόδου τάφοι προσωρίζοντο συνήθως διὰ μίαν μόνην χρῆσιν, τῆς εἰς αὐτοὺς εἰσόδου φρασσομένης διὰ παντὸς μετὰ τὴν ταφήν. Εἰς τοὺς τελευταίους δὲ τούτους τάφους ἀρμόζει πρὸ πάντων ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς εὐθηνῶν ἀντικαταστατῶν τῶν λαξευτῶν σαρκοφάγων³. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ ἀτομικῶν καμαρωτῶν τάφων καὶ ὁμαδικῶν (οἰκογενειακῶν) εἶναι διαφορὰ μεγέθους μόνον, ὅχι δὲ τύπου ἢ καὶ ἰδεῶν· οἱ ἀτομικοὶ — μικρότεροι — καμαρωτοὶ τάφοι προϋποθέτουν τοὺς μεγαλυτέρους.

Εἶναι χρήσιμον νὰ σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι οἱ χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι ἀπαντοῦν ἢ ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων ἢ διατεταγμένοι καθέτως πρὸς τὴν μίαν ἢ πρὸς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς διαδρόμου, ὡς στοιχεῖα εὐρυτέρου ταφικοῦ συμπλέγματος.

Εἰς τὸν ἐν λόγω τύπον τάφου ἀνήκουν βεβαίως καὶ τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν καμαρωτὰ ὀστοφυλάκια.

Ἐκ τῶν πολυαρίθμων παραδειγμάτων ἀπλῶν καμαρωτῶν τάφων σημειώνω μόνον ἐλλαδικὰ τινά, εὐρεθέντα ἐν Ἀθήναις⁴, Θήβαις⁵ καὶ Θεσσαλονίκῃ⁶, ἀνήκοντα δὲ εἰς διαφόρους ἐποχάς. Παραλλήλως πρὸς τοὺς ἀπλοῦς τούτους καμαρωτοὺς τάφους σημειώνω καὶ τὰ διώροφα νεκρικὰ προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Νέας Ἀγχιάλου (Φθιωτίδων Θηβῶν)⁷.

2. Οἱ καμαρωτοὶ τάφοι εἰσάγονται εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν νεκρικὴν ἀρχιτεκτονικὴν διὰ τῶν πολυτελῶν μακεδονικῶν τάφων, μὲ ἀρχαιοτέρους — ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παραδειγμάτων — τοὺς τάφους τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τῶν Παλατισιῶν (4^{ου} αἰ. π.Χ.)⁸. Οἱ μακεδονικοὶ τάφοι εἶναι δαπανηρὰ οἰκοδομήματα ὑπόγεια, ἐνίοτε μὲ μνημειώδη πρόσο-

1 Εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης (Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ἐν Ἀθήναις 1952, 101 εἰκ. 36). Πρὸβλ. προχριστιανικοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους ἐν Αἰγίνῃ (G. Welter, Aeginetica XVIII, Jahrb. d. a. Inst. 53, 1938, Anz. 509 ἀριθ. 12 εἰκ. 36-37).

2 Καμαρωτὸς τάφος τῆς βασιλικῆς Βραυρωῶνος (Ε. Στίκας, Πρ. Ἀρχ. Ἐτ. 1952, 80 εἰκ. 7). Συνήθως ἡ ἐπιτάφιος ἐπιγραφή χαράσσεται ἐπὶ τῆς πλακῆς, ἢ ὁποῖα φράσσει τὴν θυρίδα τοῦ καμαρωτοῦ τάφου.

3 Egger, Forsch. in Sal. II, 36. Περίπτωση τοιοῦτου τάφου μετὰ πολλαπλῶν ταφῶν βλ. ἐντὸς τοῦ τριγώνου τῆς βασιλικῆς τῆς Κορίνθου (Jos. Shelley, Hesperia XII, 1943, 181. Ἐδῶ εἰς τὰ τοιχώματα τοῦ τάφου ἔχουν κατασκευασθῇ κοιλώματα στηρίξεως τῶν ποδῶν πρὸς διευκόλυνσιν τῆς εἰς αὐτὸν καθόδου).

4 Τάφοι: βασιλικῆς Ἰλισοῦ (Γ. Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφ. 1919, 29 εἰκ. 3 καὶ 29), ἐκκλησίας παρὰ τὸν Ἀρειον Πάγον (Γ. Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. 2, 1916, 133 κέ.), Θησείου (Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. 2, 1936, 214 κέ. εἰκ. 6 καὶ 14 καὶ William B. Dinsmoor, Ob-

servations on the Hephaisteion, Hesperia, Suppl. V. 1941, 8 εἰκ. 19), Ἀγίου Ἀνδρέου Πατησίων, μετοχίου τῆς ἄλλοτε μονῆς τῆς Ὁσίας Φιλοθέης (Ὀρλάνδος, ἔ.ἀ. 3, 1937, 200 εἰκ. 8).

5 Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεολόγου (Γ. Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφ. 1924, 8 εἰκ. 6).

6 Τάφοι: καθολικοῦ τῆς Μονῆς Λατόμου (Ἀ. Ευγγόπουλος, Ἀρχ. Δελτ. 12, 1929, 151 εἰκ. 2-3), ἐκκλησίας ἀνασκαφείσης ὑπὸ τὴν θέσιν τοῦ Σουλεϊμάν Τζαμίου (Δ. Εὐαγγελίδης, Ἀρχ. Ἐφ. 1937, I, 343 εἰκ. 4), τῆς Ἀγίας Σοφίας (Ἀ. Ευγγόπουλος, Ἀρχ. Δελτ. 9, 1924-5, Παράρτημα σ. 66). Πρὸβλ. καὶ τὸ ταφικὸν συγκρότημα τῆς Ὁδοῦ Λαγκαδᾶ (Στ. Πελεκανίδης ἐν Archaeology 2 [1949] τευχ. Μαρτίου, 49 εἰκ. 7).

7 Γ. Σωτηρίου, Πρ. Ἀρχ. Ἐτ. 1935, 61 κέ. καὶ Χριστ. Βυζ. Ἀρχαιολ. 68 καὶ 298 εἰκ. 37 καὶ 109.

8 Λαγκαδᾶ (Θ. Μακρίδης, Jahrb. d. a. I XXVI, 1911, 199 κέ. πίν. 2-3), Παλατισιῶν (L. Heuzey - H. Dautmet, Mission archéol. de Macédoine, 1876, 226 κέ. πίν. 15). Ἄλλα παραδείγματα βλ. ἐν Κ. Ρωμαίου, Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1951, 13 κέ.

ψιν καὶ συχνὰ ὑπὸ ὀγκώδη τύμβον· ἦσαν προσιτὰ διὰ μακρᾶς καὶ στενῆς διόδου, τοῦ «δρόμου» ἢ καὶ δι' ἀπλῆς βαθμιδωτῆς εἰσόδου, τὸ δ' ἐσωτερικόν των, κοσμούμενον διὰ τοιχογραφίων, προσέφερε πλουσίαν καὶ ἄνετον κατοικίαν εἰς τὸν νεκρόν, κατακεκλιμένον ἐπὶ πολυτελοῦς κλίνης.

Θὰ ἐπιμείνωμεν ὀλίγον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ τύπου τῶν μακεδονικῶν τάφων, παρ' ὅλον ὅτι περὶ τούτων ἔχομεν ἤδη τὰς ἐξ ἀφορμῆς τοῦ τάφου τῆς Βεργίνας παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ρωμαίου¹.

Ὁ χαρακτήρ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ὡς αἰθούσης μὲ μίαν ἢ περισσοτέρας κλίνας, ὁ χαρακτήρ του δηλαδή ὡς κατοικίας τῶν ἐν αὐτῷ νεκρῶν κατὰ μίμῃσιν τῆς κατοικίας τῶν ζώντων, συμπύπτει πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν ἀρχαιοτέρων του μικρασιατικῶν (Φρυγίας, Παφλαγονίας κλπ.) καὶ ἐτρουσκικῶν θαλαμοειδῶν μὲ κλίνας τάφων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἔννοια τοῦ οἴκου ἐπεξητήθη συνειδητῶς νὰ ἐκφρασθῇ καὶ εἰς τὴν ὀροφήν των, μιμουμένην τὴν ξυλίνην ὀροφήν τῶν οἰκιῶν². Ἡ μεταξὺ τῶν τάφων τούτων καὶ τῶν μακεδονικοῦ τύπου τάφων διαφορὰ εἶναι διαφορὰ ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ ὄχι χαρακτῆρος³. Ὁμοία διαφορὰ χωρίζει καὶ τὸν μακεδονικὸν τάφον ἀπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν εἰς τύπον «οἴκου», ὡς οἱ τάφοι τῆς νεκροπόλεως Μουσταφᾶ Πασᾶ⁴.

Δὲν εἶναι ἀκόμη ὁμοφώνως παραδεδεγμένον τὸ ποῦ ὀφείλει τὴν καμαρωτὴν μορφήν του ὁ μακεδονικὸς τάφος· ἂν, δηλαδή, οὗτος ἔχῃ ἐπηρεασθῇ ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῆς παλαιᾶς Ἀνατολῆς ἢ ἂν ἀποτελῇ ἐπιβίωσιν τῆς ἀρχαιοτέρας παραδόσεως νεκρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἀνανεωθείσης παρὰ τῶν οἰκοδόμων τῶν μεγιστάνων τῆς Μακεδονίας. Τὸ δεύτερον τοῦτο εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὰ πράγματα, ἐπεὶ δὴ λείπουν διάμεσα μνημεῖα καὶ σχετικαὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐγεφυροῦτο ἡ χρονικὴ καὶ τοπικὴ ἀπόστασις, ἡ μεταξὺ τῶν παλαιῶν ἀνατολικῶν καμαρῶν καὶ τῶν ἐπὶ ἐλληνικοῦ ἐδάφους ἀρχαιοτέρων ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐλληνιστικῶν καμαρῶν, ὡς αἱ τῶν τάφων τῶν Παλατιτίσιων καὶ τοῦ Λαγκαδᾶ⁵. Εἶναι ὁμως βέβαιον ὅτι ὁ τύπος τοῦ μακεδονικοῦ τάφου διεδόθη διὰ τῶν μακεδόνων ἀρχι-

1 Βλ. Ρωμαῖον, ἔ.ἀ. 50 κέ. Τὸ παρὸν ἄρθρον ἔτυχε νὰ εἶχε γραφῇ καὶ νὰ εἶχε παραδοθῇ πρὸς δημοσίευσιν πρὶν ἢ ἔλθῃ εἰς φῶς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ρωμαίου, δὲν βλέπω δὲ ἀκόμη τὸν λόγον, διὰ τὸν ὅποιον τυχὸν θὰ ἔπρεπε — μετὰ τὸ βιβλίον τοῦτο — νὰ περικόψω ἐκ τοῦ παρόντος μελετήματος ἢ νὰ τροποποιήσω τὸ μέρος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς μακεδονικοῦ τύπου τάφους καὶ νὰ ἀλλάξω τὴν σύνθεσίν του· κυρίως διότι ὅσα λέγονται εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεσιν ὅσων ἀναπτύσσονται κατωτέρω.

2 K. G. Vollmoeller, Griechische Kammergräber mit Totenbetten, Bonn 1901, 1 κέ., 9 κέ.

3 Περὶ τῆς σχέσεως τῶν τυρρηνικῶν τάφων πρὸς τοὺς μικρασιατικούς πρβλ. G. Karo, Altetruskische Baukunst, Die Antike, 1, 1925, 219 κέ. Περὶ τῶν τυρρηνικῶν τάφων βλ. καὶ Åke Åkerström, Studien über die etruskischen Gräber, 1934, 141 κέ. Ὁ Vollmoeller, ἔ.ἀ. 49 κέ., 53 κέ. ἐξηγεῖ τὸν χαρακτήρα πάντων τῶν ἀνωτέρω τάφων ἐκ τῆς νεκρικῆς λατρείας τῶν ἀρ-

χαίων ἐλλήνων.

4 Περὶ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ τάφου-«οἴκου» βλ. Ach. Adriani, La nécropole de Moustapha Pacha ἐν Ann. Mus. Grecorom. II, 1933/34-1934/35, 75 κέ.

5 Πρβλ. R. Delbrueck, Hellenistische Bauten in Latium, II, Strassburg 1912, 63 κέ., ἐνθα κατάλογος τῶν μνημείων προσθετέα ἡ Ἀνω Πειρήνη ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου (Rich. Stillwell, Corinth III, 1 σ. 31 κέ.). Ὁ Vollmoeller, ἔ.ἀ., προϋποθέτει μυκηναϊκοὺς καμαρωτοὺς τάφους ὡς πρότυπα τῶν μακεδονικῶν. Ὁ Ρωμαῖος, ἔ.ἀ. 50 σημειώνει γεωμετρικῆς ἐποχῆς καμαρωτοὺς τάφους ἐν Θεσσαλίᾳ. Ὁ Delbrueck σ. 68 δέχεται παλαιοανατολικὴν τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ τριῶν ὁμοκέντρων τόξων προσόψεως ἐλληνιστικῶν τινων καμαρῶν. Ὁ Adriani, ἔ.ἀ. 77-78, θεωρεῖ ἀνατολικῆς καταγωγῆς τὸν μακεδονικὸν τάφον. Περὶ τῆς καμάρας εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν ἀρχιτεκτονικὴν πρβλ. R. Vallois, L'architecture hellénique et hellénistique à Délos, Paris 1944, 264 κέ.

κῶς εἰς τὴν Αἴγυπτον — ἐντὸς μακεδονικοῦ τάφου ἀπετέθη ἡ σορὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου¹ — καὶ ἐπίσης ὅτι ἐπηρέασεν οὗτος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν σπηλαιοειδῶν τάφων τῶν χωρῶν τῆς σημιτικῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἔκτοτε ἀπέκτησαν εἴσοδον βαθμιδωτὴν, εἶδος δρόμου κατὰ τὰ πρότυπα τῶν μακεδονικῶν τάφων, ἀντὶ τοῦ πρότερον φρεατοειδοῦς στομίου των². Ἐκ τῆς ἐλληνιστικῆς δὲ Ἀνατολῆς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (καμάρα κτιστὴ διὰ μεγάλων δόμων) μετεδόθη καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν³.

Ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. ὁ μακεδονικὸς τάφος ἀπετέλει τὸ ἐπιδεικτικώτερον — βεβαίως μετὰ τὸ μνημεῖον τῶν Νηρηίδων ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας — εἶδος τάφου, ὅλος ἀρχαϊκὴν ἐπιβλητικότητα διὰ τοῦτο καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ἀριστοκράτου Πλάτωνος ὡς ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ τιμητικὰς ταφάς⁴. Ἀπέβη λοιπὸν ὁ μακεδονικοῦ τύπου τάφος ὁ τύπος προτιμήσεως ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν πλουσίων διὰ τὴν τελευταίαν των κατοικίαν. Παρὰ τούτων δὲ βεβαίως, ὅτε ἡ ἐνοποίησης τοῦ ἀρχαίου κόσμου διηκόλυνε τὴν διασπορὰν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν, ὁ καμαρωτὸς τάφος διεδόθη καὶ εἰς ἀπομακρυσμένους τόπους.

Ἐκ τῶν ἔξω τῆς Μακεδονίας ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων εἶναι οἱ ἐν Εὐβοίᾳ καμαρωτοὶ τάφοι: τῆς Ἐρετρίας (μετὰ δρόμου) καὶ τῆς Βάθειας (ἄνευ δρόμου)⁵. Τὴν μεγαλυτέραν ὁμως διάδοσιν ἔσχεν ὁ καμαρωτὸς τάφος κατὰ τοὺς ὀψίμους ἐλληνιστικοὺς καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε καὶ συνήθως ἐλευθεροῦται οὗτος ἐκ τοῦ τύμβου καὶ ἀνέρχεται τὸ κτήριον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὡς ὑπέργειον καμαρωτὸν μανσωλεῖον (βλ. κατωτ. σ. 851 κ.ε.). Αἱ δὲ ὑπόγειοι καμάραι δὲν κτίζονται πάντοτε· ἄλλοτε λαξεύονται ἀπλῶς ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Σημειώσω παραδείγματα ἐκ διαφορῶν περιοχῶν: ἐκ τῆς Ἑλλάδος (ἐν Αἰγίνῃ καὶ Τροιζίνι)⁶, Θράκης (ἐν Βιζύῃ καὶ Ἀδριανουπόλει)⁷, ἐκ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου (ἐν Ζάμοτσκι τῆς Ν. Ρωσίας)⁸, ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας (ἐν Προύσῃ καὶ Γεμιτζίκιοι

1 Πausan. I 6, 3: τὸν μὲν (Ἀλέξανδρον) νόμφ τῶν Μακεδόνων ἔθαπτεν ἐν Μέμφει. Πρβ. Ρωμαῖον, ἔ.δ. 51, H. Thiersch, Die alexandrinische Königsnekropole, Jahrb. d. a. I. XXV, 1910, 55 κ.ε., O. Rubensohn, Bull. de Soc. Archéol. d'Alex. XII, 1910, 84 κ.ε., R. Pagenstecher, Nekropolis, Leipzig 1919, 97 κ.ε. καὶ 114 εἰκ. 73-4 (τάφος Suk-el-Wardian).

2 Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων τούτων βλ. C. Watzinger ἐν Th. Wiegand, Palmyra, Berlin 1932, 79 κ.ε. (παραδείγματα ἐν σ. 58 ἀριθ. 79-82, σ. 59 καὶ σ. 61 ἀριθ. 111-12), τοῦ αὐτοῦ, Denkmäler Palästinas, II, Leipzig 1935, 19 κ.ε. Πρβ. τὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ R. Vallois, ἔ.δ. 311, ἐνθα καὶ πληρεστέρα βιβλιογραφία.

3 Åkerström 172, 179 κ.ε. Ἡδη οἱ Heuzey-Daumet, Miss. archéol. ἔ.δ. 252 κ.ε. εἶχον ἀμφισβητήσει τὴν ρωμαϊκὴν καταγωγὴν τῶν καμαρωτῶν τάφων. Πρβ. καὶ Delbrueck, ἔ.δ. 66, 71 κ.ε.

4 Πλάτ., Νόμοι XII (Stallbaum 947 D-E). Πρβ. Vollmoeller, ἔ.δ. 50 κ.ε., Matz ἐν Die Antike, 4, 1928, 272, Ρωμαῖος, ἔ.δ. 52.

5 Ἐρετρίας: K. Κουρουνιώτης, Ἀρχ. Ἐφ. 1899, σ. 221

πίν. 12, σ. 230 κ.ε. εἰκ. 4-5, K. Vollmoeller, Ath. Mitt. 26, 1901, 338 κ.ε. εἰκ. 2. Βάθειας: Κουρουνιώτης, ἔ.δ. 230 κ.ε. εἰκ. 4-5 καὶ Vollmoeller, ἔ.δ. 366 κ.ε.

6 Αἰγίνης: ἀνασκαφὴ G. Welter καὶ P. Strack (Jahrb. d. a. I. 46, 1931, Anz. 274 κ.ε.). Ἐν Αἰγίνῃ εὐρέθησαν καὶ λαξευτοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι. Βλ. L. Ross, Archäologische Aufsätze, I, Leipzig 1855, 46 κ.ε. πίν. 2, πρβ. Vollmoeller, Kammergräber 42-3, Welter, Aeginetica ἔ.δ. καὶ Jahrb. d. a. Inst. 69, 1954, Anz. 46 κ.ε.). Τροιζήνης: ὑπέργειος κτιστὸς ἐκ πλίνθων εἰς τὴν θέσιν «Λουτρά» (G. Welter, Troizen und Kalaureia, Berlin 1941, 41 πίν. 23, 25 a-b.).

7 Βιζύης: Arif Müfid Mansel, Jahrb. d. a. I. 56, 1941, Anz. 152 κ.ε. εἰκ. 17-24. Ἀδριανουπόλεως: G. Perrot, Compt. Rend. Acad. Inscr. 1892, 35. Πρβ. καὶ βορειότερον τὸν τάφον τῆς Καλλιπίας (σημ. Δοβρουτσᾶς): O. Tafrali, Rev. Arch., 5me Sér. 21, 1925, 241 κ.ε. εἰκ. 2.

8 S. Reinach, Antiquités du Bosphore Cimmérien², 1892, 37 ἀριθ. 7-8 καὶ 9-10 πίν. C. Πρβ. καὶ Vollmoeller, ἔ.δ. 27 κ.ε.

τῆς Βιθυνίας, ἐν Δελελί τῆς Καππαδοκίας)¹ καὶ τοῦ Ἀλγερίου². Ὅσα ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημείων ἔχουν χρονολογηθῇ, συμπίπτουν εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ 2^{ου} π.Χ. καὶ τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνος διάστημα. Ἀλλ' ἄφθονοι καὶ ἐπίσης κατεσπαρμένοι εἶναι καὶ αἱ ἐπιγραφικαὶ πληροφορίαι, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς καμαρωτὸν τάφον («καμάρα», «ἡρῶν καμαρωτόν»)³.

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων καμαρωτῶν τάφων οἱ ὑπόγειοι συνεχίζουσιν τὴν παράδοσιν τῶν μακεδονικῶν· οἱ ὑπέργειοι ὅμως ἀντιπροσωπεύουσιν νέαν φάσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ τύπου, ἡ φάσις δὲ αὕτη ἐξηγεῖται ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς νεκρικῆς λατρείας καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξ εὐρυντέρων ἱστορικῶν λόγων.

Οἱ μεταγενέστεροι δηλαδὴ καμαρωτοὶ τάφοι ἀνήκουν εἰς κοινωνίαν δομῆς διαφόρου τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκον οἱ παλαιότεροι μακεδονικοὶ τάφοι. Διότι κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἡ μεγάλη κυκλοφορία τοῦ νομίσματος⁴ εἶχε μετριάσει τὸν ἀποθησαυριστικὸν χαρακτήρα τῶν πολυτελῶν τάφων τῶν παλαιότερων μακεδόνων ἀριστοκρατῶν· εἶχε καταστήσει τοὺς καμαρωτοὺς τάφους ἀπλουστέρους, ὀλιγώτερον πολυτελεῖς καὶ ἐπιδεικτικούς, ὅχι ἀπαραιτήτως ἐφωδιασμένους διὰ τύμβου, οἰκονομικῶς δὲ προσιτοὺς εἰς πλατύτερον κοινωνικὸν στρῶμα. Ἡ μεσαία τάξις, ἡ τῶν «ἀστών» (bourgeoisie) — ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται κατὰ συνθήκην — τῶν ἐλληνιστικῶν πόλεων, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἰδιαίτερος τὴν κοινωνίαν τοῦ 3^{ου}-2^{ου} π.Χ. αἰ., εἶναι ἀπλῶς εὐκατάστατος⁵. αὕτη δὲν διαθέτει περισσεύματα (ἀχρησιμοποίητα πλούτη) διὰ νὰ τὰ ἀποθησαυρίσῃ εἰς δαπανηροὺς τάφους, διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ δὲ τὴν — ἄλλωστε τόσον ἀνθρωπίνην — ματαιοδοξίαν της, ἀρκεῖται αὕτη εἰς τὸ ν' ἀπλουστεύσῃ τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων της, ν' ἀποκτήσῃ εὐθηνότερους ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τάφους, διατηροῦσα μόνον τὸ βασικόν των γνώρισμα, τὴν καμάραν τῶν πολυτελῶν προτύπων των, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ πολὺ πλούσιοι ἐχρησιμοποιοῦν τώρα ἐπιδεικτικώτερας μορφὰς τάφων (τύπου μαυσωλείου ἢ τύπου καπετωλείου ναοῦ). Ἐννοεῖται ὅτι ὅμοιοι ὅροι χαρακτηρίζουσιν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας⁶.

Κατὰ ταῦτα οἱ ἀπλοὶ (μεταμακεδονικοὶ) καμαρωτοὶ τάφοι, ὑπόγειοι ἢ ὑπέργειοι, δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς οἱ τάφοι τῆς μεσαίας κοινωνικῆς τάξεως. Εἰς τὴν Κόρινθον φαίνεται εὐκρινῶς ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι — αἱ ἀπλᾶ καμάραι — ἀντιπροσωπεύουσιν στρῶμα ἀπλῶς εὐκαταστάτων καὶ σχετικῶς μειριοφρόνων ἀστών, παραλλήλως πρὸς περιορισμένον στρῶμα πλουσίων, πιθανῶς ρωμαίων ἀριστοκρατῶν (τάφοι διώροφοι) καὶ πρὸς τὸ πλατὺ στρῶμα τοῦ λαοῦ (εὐτελέστεροι τάφοι)⁷. Εἰς τὴν Ἀττικὴν, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον

1 Προῦσης: Fr. K. Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, Berlin 1941, 18 κέ. εἰκ. 4. Γεμισίζιοῦ: G. Mendel, *Bull. Corr. Hell.* 24, 1900, 401. Δελελί: G. de Jerphanion - L. Jalabert ἐν *Mél. Fac. Or. Beyrouth*, V, 1911, 302 πίν. X. Ἄλλα παραδείγματα παρὰ Ρωμαίῳ, ἔ.ἀ. σ. 14 καὶ 54.

2 St. Gsell, *Les monuments antiques de l'Algérie*, Paris 1901, II, 58.

3 Ἐκ τῆς Βοιωτίας: IG VII ἀριθ. 2725 (G. Dittenberger)· ἐκ τῆς Ἀμοργοῦ: IG XII, 7 ἀριθ. 384 καὶ 478 (J. Delamarre)· ἐκ τοῦ Σηβοῦ-Χισά (παρὰ τὴν ἀρχαίαν Πέσσινοντα) (E. Pottier, *Bull. Corr. Hell.* 4, 1880, 179)

καὶ τῆς Τέω τῆς Μ. Ἀσίας (R. Demangel - A. Laumonier, *ἀντ.* 46, 1922, 337 ἀριθ. 24 καὶ 25). Ἐπιγραφή ἐξ Ἀπαμείας ἀναφέρει *κατάγειον καμάραν* (W. M. Ramsay, *Rev. Et. Gr.* 2, 1889, 29).

4 M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford MCMXLI, II, 1045 κέ.

5 *Αὐτόθι* 1054 κέ., 1115 κέ.

6 Τοῦ αὐτοῦ, *The Soc. and Econ. Hist. of the Roman Empire*, Oxford MCMXXVI, 17 κέ., 57 κέ. κ. ἄλλ.

7 Οἱ τάφοι τῆς Κορίνθου δὲν ἔχουν ἀκόμη μελετηθῇ

χιστον γνωρίζω, δὲν ἔχουν εὐρεθῇ ἀρχαῖοι καμαρωτοὶ τάφοι οἱ τῆς Κηφισιάς καὶ τοῦ Χαλανδρίου¹ φαίνεται, συμφώνως πρὸς νεωτέρας παρατηρήσεις, ὅτι ἔφερον ἄλλοτε καὶ δεύτερον ὄροφον (ναὸν)², περίπου κατὰ τὸν τύπον τοῦ ἐν Ἀθήναις μνημείου τοῦ Φιλοπάππου, ἡρώου τοῦ πλουσιωτάτου ἐκ Κομμαγηνῆς ἀριστοκράτου Γαίου Ἰουλίου Ἀντιόχου Φιλοπάππου³. Τὰ μνημεῖα τῆς Κηφισιάς καὶ τοῦ Χαλανδρίου θὰ ἦσαν καὶ αὐτὰ ἡρώα πλουσίων ἀθηναίων γαιοκτημόνων τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αἱ Ἀθῆναι εἶχον χάσει τὸν παλαιότερον ἐμπορικὸν χαρακτήρα, ἡ δὲ μὴ παρουσία ἐδῶ ἀπλῶν καμαρωτῶν τάφων, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγαλυτέρας διαδόσεως των, πιθανῶς προδίδει τὴν ἐκ τῶν Ἀθηναίων ἀπουσίαν ἰσχυρᾶς μεσαίας τάξεως.

Εἰς τὴν μεσαίαν ἐκείνην τάξιν φαίνεται ὅτι ὀφείλεται καὶ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνάπτυξις καὶ ἐπέκτασις τῆς νεκρικῆς λατρείας (ἀφηρωισμός), τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐξυπηρετεῖ τώρα ἀρκετὰ ἀξιοπρεπῶς ἡ ὑπέργειος καμάρα, ἀντὶ τῶν δαπανηρῶν τάφων τῶν εἰς τύπον ναοῦ (βλ. κατωτ. σ. 854 κέ.). Ἡ ὑπέργειος καμάρα ἐννοεῖται τώρα ὡς ἀπλούστερος ναός, ἀλλὰ μὲ κύριον αὐτοῦ γνώρισμα τὴν καμαρωτὴν ὀροφήν, σύμβολον τοῦ οὐρανοῦ⁴.

3. Ὅταν ὁ καμαρωτὸς τάφος, εἴτε ὑπόγειος εἴτε ὑπέργειος, ἔπαυσε ν' ἀποτελῇ ἐπιδεικτικὸν εἶδος ἡρώου, ἀξίου νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ματαιοδοξίαν τῶν οἰκονομικῶς δυνατῶν, ἔχασεν οὗτος τὴν λαμπρότητά του καὶ τὴν ἄνεσιν τοῦ χώρου του κατήντησεν ἀπλοῦν «θέμα». Ἀλλ' οὕτω ὁ καμαρωτὸς τάφος ἡδύνατο ἤδη νὰ ἐπαναλαμβάνεται εὐθηγότερον καὶ εὐκολώτερον καί, ὡς «θέμα», νὰ γίνῃ προσιτὸς καὶ εἰς τὰς κατωτέρας ἀλλ' ὅπωςδήποτε εὐπόρους τάξεις, χρησιμοποιούμενος ἀπεριορίστως. Περαιτέρω δέ, κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὁ καμαρωτὸς τάφος δὲν ἡδύνατο παρὰ νὰ καταντήσῃ πολὺ

εἰς τὸ σύνολόν των. Εὐρίσκονται παρὰ τὰς ὁδοὺς πρὸς τὸ Λέχαιον καὶ τὰς Κεγχρεάς, συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν τῆς ταφῆς παρὰ τὰς ἐξόδους τῶν πόλεων, ἔξω τῶν τειχῶν. Ἀριστερὰ τῆς στενῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς Κορίνθου πρὸς τὸ Λέχαιον ὑφθύνται τὰ ἐρεῖπια διωρόφου τάφου ἐπιβλητικοῦ εἰς ὄγκον ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας, βεβαίως καλυπτομένης ἄλλοτε διὰ πολυτελοῦς ἐπενδύσεως. Χαμηλότερον, παρὰ τὸ Λέχαιον δεξιὰ τῆς ὁδοῦ, σώζεται εἰσέτι μετρίων διαστάσεων ὑπέργειος καμάρα ἐκ κοινῆς τοιχοποιίας. Ὅμοιαι καμάραι μὲ τοιχογραφίας ἐσωτερικῶς, ἀλλ' ἤδη ἐπικεχωσμέναι, διακρίνονται παρὰ τὴν ὁδὸν πρὸς τὰς Κεγχρεὰς πλησίον τῆς ἐσχάτως ἀποκαλυφθείσης θέσεως τῆς ἀρχαίας γεφύρας ἐπὶ τοῦ χειμάρρου «Ποτάμι Σολομοδιώτικο» ἢ «Λεύκα». Πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ δεξιὰ τῆς σημερινῆς πρὸς τὸ Ἄργος δημοσίας ὁδοῦ σώζεται ὑπέργειος πιθανώτατα καμαρωτὸς τάφος, κοσμούμενος διὰ τοιχογραφιῶν μὲ μυθολογικὰς σκηνάς. Ἀνατολικώτερον, παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Ἑξαμιλίων, ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος καμάρα (Ch. Morgan, *Am. J. Arch.* 42 1938, 370), καὶ δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰ Ἑξαμίλια ὑφθύνται τὰ ἐρεῖπια μεγαλοπρεποῦς διωρόφου τάφου, ἔχοντος τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων κατεσκευασμένας διακοσμητικῶς ἐκ μικρῶν πελεκητῶν λίθων καὶ πλίνθων (opus reticu-

latum) ὁ τάφος οὗτος περιεκλείετο ἐντὸς περιβόλου, τοῦ ὁποίου διακρίνονται λείψανα ἐπίσης μὲ τοιχοδομίαν κατὰ τὸ opus reticulatum (θεωρῶ χρήσιμον νὰ σημειώσω ἐδῶ, ὅτι πρὸ τινῶν ἐγῶν περισυνέλεξα ἐκ τῶν πέριξ τοῦ τάφου τούτου καὶ μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον Κορίνθου ἐν πώρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς πακτώματος καὶ πωρίνην ἰωνικὴν βάσιν, ἀνήκοντα εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς προσόψεως τοῦ μνημείου). Ἦτοι ἔχομεν εἰς τὴν Κόρινθον δύο δαπανηρότερα μνημεῖα ἐν μέσφ τοῦλάχιστον πέντε ἀπλῶν καμαρῶν, ἐκτὸς ἐννοεῖται τοῦ πλήθους τῶν εὐτελεστέρων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς τάφων.

1 Χαλανδρίου: H. Mobius, *Ath. Mitt.* 52, 1927, 189 κέ. εἰκ. 4, 8, 9, 11. Κηφισιάς: αὐτ. 195 εἰκ. 10.

2 Arnold Tschira, *Jahrb. d. a. I.* 63/64, 1948/49 Anz. 90 κέ.

3 Βλ. τὴν ἀποκατάστασιν ὑπὸ Maria Santangelo, *Ann. Sc. Arch. At.* III-V, N. Ser., 1941-43, 153 κέ.

4 Ἡ καμάρα τοῦ τάφου τῆς Βιζύης φέρει ἐσωτερικῶς ἐξωγραφημένους ἀστέρας λευκοὺς ἐπὶ κυανοῦ βάθους (A. M. Mansel, *Jahrb. d. a. I.* 56, 1941, Anz. 167 εἰκ. 19, 24). Περὶ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς καμάρας βλ. A. Grabar, *Martyrium*, Paris 1946, I, 200-1 ἐνθα βιβλιογραφία.

μετριώτερος ακόμη. Τώρα πλέον οὗτος ἀποτελεῖ ἄσημον καὶ πτωχὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἄλλοτε πολυτελοῦς προτύπου του· αἱ διαστάσεις του γίνονται μικραί, ἡ δὲ χρῆσις του γενικεύεται¹. Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ χρονολογικὴ κατάταξις τῶν χριστιανικῶν τάφων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λεπτομερειῶν τῆς κατασκευῆς των κλπ., διότι πρὸς τὸ παρὸν αἱ σχετικαὶ περὶ τῶν χριστιανικῶν καμαρωτῶν τάφων πληροφορίες δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς.

Ἡ σμίκρυνσις τῶν διαστάσεων τοῦ χριστιανικοῦ καμαρωτοῦ τάφου ἐλαττώνει ἐν πολλοῖς τὸν χαρακτήρα του, ὡς οἴκου τοῦ νεκροῦ, καὶ δυσκολεύει τὴν εἴσοδον εἰς αὐτόν, εἰς τὴν περιοχὴν δὲ τῆς λατρείας μεταφερομένη ἡ δυσκολία αὕτη σημαίνει ὅτι δυσχεραίνεται τώρα ἡ ἐπικοινωνία τῶν ζώντων μετὰ τοῦ νεκροῦ, θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω (βλ. σ. 858 κέ.) ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπῆλθεν ἀλλαγὴ καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς νεκρικῆς λατρείας· τὸ περιεχόμενον τῆς συμπίπτει τώρα πρὸς τὸ νέον ὕψος τοῦ καμαρωτοῦ τάφου. Ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν του περίοδον ὁ καμαρωτὸς τάφος διετήρησε τὰ παλαιότερα γνωρίσματά του: τὴν καμάραν, τὴν στενὴν δίοδον—ἀντίστοιχον πρὸς τὸν «δρόμον» τῶν μακεδονικῶν τάφων—ἢ ἀπλὴν θυρίδα εἰς τὴν μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν· ἐπίσης διετήρησε τὴν γραπτὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων καὶ ἐνίοτε τὰς νεκρικὰς κλῖνας.

Ὁ χριστιανικὸς καμαρωτὸς τάφος ἔτυχεν εὐρυτάτης διαδόσεως—μέχρι τῆς Β. Ἀφρικῆς² καὶ τῆς Δύσεως³—καὶ ἀπέβη ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος τῶν βυζαντινῶν ἐπισημοτέρων πῶς τάφων, ἐπιζήσας μέχρι σχεδὸν τῶν νεωτέρων χρόνων ὡς τάφος οἰκογενειακὸς ἢ ὡς ὁστοφυλάκιον ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιῶν⁴. Ἐκ τοῦ καμαρωτοῦ τάφου κατάγονται καὶ τὰ ἐλάχιστα παραδείγματα ὑπογείων τάφων μετὰ διόδου μὲν ἢ θυρίδος, ἀλλ' ἀντὶ καμάρας μετὰ καλύμματος ἐπιπέδου⁵, κατὰ τὸ εἶδος τῶν χαμοσορίων⁶.

Β'. Ο ΔΙΩΡΟΦΟΣ ΚΑΜΑΡΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ

1. Ὁ διώροφος καμαρωτὸς τάφος ἀποτελεῖται ἐξ ὑπογείου καμαρωτῆς νεκρικῆς κορύπτῃς καὶ ἐξ ἐστεγασμένου ὑπεργείου λατρευτικοῦ χώρου· ἡ νεκρικὴ κορύπτῃ εἶναι προσιτὴ ἢ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ἔξω διὰ θυρίδος, ὅπως αἱ ἀπλαῖ καμάραι (βλ. ἄνωτ. σ. 847), ἢ ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ὀρόφου δι' ἀνοίγματος ἐν εἴδει καταπακτῆς ἐπὶ τοῦ δαπέδου του. Ὁ διώροφος καμαρωτὸς τάφος ἀνήκει εἰς ἄλλον τύπον καὶ ἀπαντᾷ σπανιώτερον τοῦ ἀπλοῦ, ἢ ἐνταῦθα ὅμως συνεξέτασις καὶ τούτου ἐνδείκνυται ἔνεκα τοῦ κοινοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ γνωρίσματος τῆς καμάρας.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παραδειγμάτων διωρόφων χριστιανικῶν τάφων τὰ

1 Πρβ. τοὺς τάφους δυτικῶς τῆς Ἀγορᾶς τῆς Κορίνθου (Ch. Morgan, *Am. J. Arch.* 40, 1936, 484). Ὁ ἀρχαιότερος (1ου μ. Χ. αἰ.) εἶναι μεγαλύτερος καὶ πλουσιώτερος, μετὰ κογχῶν διὰ τὰς τεφροδόχους, ὡς ἡ ὑπόγειος καμάρα παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Ἑξαμιλίων (βλ. ἄνωτ. σ. 852_ο). Οἱ μεταγενέστεροι, χριστιανικῆς ἐποχῆς, εἶναι εὐτελέστεροι.

2 Gsell, *Les mon. ant. Alg.* II, 409: τάφοι ὑπόγειοι κτιστοὶ καμαρωτοί, ἄλλοι κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπεργειοὶ καὶ ἄλλοι ὑπεργειοὶ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς Tipassa, Cherchel, Bénian κ.ά.

3 Πληροφορίαι παρὰ Grabar, *ἔ.ἀ.* I, 436, καὶ 439.

4 Ἀρχ. Ἐφ. 1950-1951, 166, 174 (Δ. Πάλλας).

5 Τάφοι Κορίνθου (C. Morgan, *Am. Journ. Arch.* 42, 1938, 370 εἰκ. 11) καὶ Θησείου (Dinsmoor, *Observations on the Hephaisteion* 8). Δὲν δικαιολογεῖται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Morgan (ἔ.ἀ.), ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι—μὲ τὸ ἐπίπεδον κάλυμμα—εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν ἐξευλιγμένων (ἐνν. τῶν καμαρωτῶν) βυζαντινῶν τάφων μὲ θυρίδα.

6 Περὶ τῶν χαμοσορίων βλ. Πάλλαν, *ἔ.ἀ.* σ. 170-171.

πρωιμότερα ἐσημειώθησαν συμπτωματικῶς εἰς σχετικῶς ἀποκέντρους περιοχάς: ἐν εἰς Pecs (Fünfkirchen) τῆς Οὐγγαρίας¹, δύο εἰς Magnusiac τῆς δαλματικῆς Σάλωνος — ἐν ἀνώνυμον μαυσωλεῖον καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀναστασίου² — καὶ ἐν μαρτύριον εἰς τὴν La Alberca τῆς Ἰσπανίας³. Τὸ ἀνώνυμον μαυσωλεῖον τοῦ Magnusiac ὁμοιάζει καταπληκτικῶς πρὸς τὸ ἡρῶν τοῦ Balčik⁴, τόσον κατὰ τὴν γενικὴν διάταξιν καὶ τὰς μορφάς του ὅσον καὶ κατὰ τὸ σύστημα καθόδου (καταπακτὴ) εἰς τὴν κρύπτην, ὡσάν τὸ ἐθνικὸν μνημεῖον τῆς ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου νὰ ὑπῆρξε τὸ ἄμεσον πρότυπον τοῦ χριστιανικοῦ μνημεῖου τῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς. Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀναστασίου — χρονολογούμενον πιθανῶς ἐντὸς τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 4^{ου} μ.Χ. αἰ. — ἐπαναλαμβάνει τὴν διάταξιν τοῦ ἀνώνυμου μαυσωλείου. Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ μαρτύριον τῆς La Alberca, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐδῶ ἡ εἴσοδος εἰς τὴν καμαρωτὴν κρύπτην γίνεται ἐκ τῶν ἔξω.

Τὰ χρονικῶς ἐπόμενα παραδείγματα νεκρικῶν μνημείων μεθ' ὑπογείου καμαρωτοῦ χώρου (νεκρικοῦ θαλάμου) καὶ ἀντιστοιχοῦ ὑπεργείου λατρευτικῆς αἵθουσας εὐρέθησαν ἐν Ἑλλάδι ὡς προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Νέας Ἀγχιάλου, κοιμητηριακῆς ἐκκλησίας τῶν Φθιωτῶν Θηβῶν. Ταῦτα εἶναι προσηρημένα ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος καὶ βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ἐκκλησίας. Αἱ ὑπέργειαι λατρευτικαὶ αἵθουσαι τῶν συγκοινωνούντων διὰ θυρῶν πρὸς τὰ ἀντίστοιχα πλάγια κλίτη τῆς βασιλικῆς, εἶχον τοὺς τοίχους ἐπενδεδυμένους διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν δὲ στενὴν πλευρὰν τῶν φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀνοικταὶ πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ εἴσοδος πρὸς ἐκάστην ἐκ τῶν ὑπογείων καμαρῶν ἐγένετο ἐκ τῶν ἔξω διὰ θυρίδος, ἀνοιγομένης εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν ὑπὸ τὸ ἄνοιγμα τῆς ὑπεργείου αἵθουσας⁵. Εἰς τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ πρὸς τὰ ἔξω ἄνοιγμα τοῦτο: πιθανῶς ἦτο τοξωτὸν καὶ ἴσως ἐκρέματο ἀπ' αὐτοῦ βῆλον, συμφώνως πρὸς γενικωτέραν παράδοσιν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰ μαρτύρια⁶. Ἀλλ' ἐδῶ πρόκειται περὶ ἰδιωτικῶν μνημείων — τὸ ἕτερον ἐκ τούτων, ὡς δηλοῦται ἐξ ἐπιγραφῆς, ἀπετέλει τὸν οἰκογενειακὸν τάφον τοῦ πρεσβυτέρου Ἡσυχίου. Ἡ βασιλικὴ Δ τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἀνάγεται εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα.

2. Εἰς τὰνωτέρω διώροφα μνημεῖα ἔχομεν ἐπιβίωσιν τοῦ τύπου τοῦ διωρόφου καμαρωτοῦ ἡρώφου⁷, τοῦ τάφου ὡς ναοῦ, γνωστοῦ καὶ ὡς ναοῦ καπετωλείου τύπου.

Οἱ τάφοι-ναοὶ οὗτοι ἔχουν ὡς κύριον γνώρισμα τὴν ὑπέργειον λατρευτικὴν αἵθουσαν, αἵθουσαν ἐμφανῶς προσιτήν, πολλάκις δὲ μάλιστα ἡ εἴσοδος τῶν συνδυάζεται πρὸς μνημειώδη πρόσοψιν εἰς τούτους ἡ νεκρικὴ κρύπτη ἀποτελεῖ δευτερεύοντα χαρακτῆρα καὶ δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ τοιαύτη ὑπὸ τὴν λατρευτικὴν αἵθουσαν⁸. Ὅταν

1 Περβ. Grabar, Martyrium, I, 94.

2 Forch. in Sal. III σ. 9 εἰκ. 14 καὶ σ. 80-81 εἰκ. 107 (διὰ τὸ μαυσωλεῖον) καὶ σ. 10 κέ. εἰκ. 16 καὶ σ. 82 κέ. εἰκ. 108-9 (διὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀναστασίου).

3 Helm. Schlunk, Jahrb. d. a. Inst. 69, 1954, Anz. 451 κέ. εἰκ. 127.

4 K. Škorpil, Bull. Inst. Arch. Bulg. VI, 1930/31, 58 κέ. εἰκ. 41 (βουλγαρ.), ἐνθα καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία περὶ τοῦ μνημείου.

5 Γ. Σωτηρίου, Πρ. Ἀρχ. Ἐτ. 1935, 61 κέ. καὶ Χριστ. Βυζ. Ἀρχαιολ. 68 καὶ 298 εἰκ. 37 καὶ 109.

6 Grabar, Martyrium, I, 73 εἰκ. 8 καὶ σ. 74, 80-81, 88, 89. Περὶ τοῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος γενικώτερον αὐτ. σ. 340.

7 Περβ. Grabar, ἔ. α., I, 87 κέ., 96-97 ἐν σχέσει πρὸς τὰ διώροφα μαρτύρια.

8 Περβ. ὅσα παραδείγματα συνεχέντησαν ὁ J. Roger, Bull. Corr. Hell. 63, 1939, 33 κέ. καὶ ὁ Grabar, ἔ. α. 96-97. Προσθετέα τὰ παρὰ St. Gsell, Les mon. ant. Algér., II, 60 κέ., ἰδίως τὰ ὑπ' ἀριθ. 36, 37, 48, 49 καὶ 50 παραδείγματα, τὰ τῆς Via Cristallini τῆς Νεαπόλεως (Giulio de Petra, Monum. dei Lincei VIII, 1898, 221 κέ. πίν. 5-7) κ. α.

δὲν ὑπάρχει κρύπτη, ὁ νεκρός — ἡ σαρκοφάγος — τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς λατρευτικῆς αἰθούσης, τότε δὲ τὸ μανσωλεῖον τοῦ ὑπ' ὄψει τύπου φαίνεται ὡς μνημειώδης παραλλαγή τῆς ἀπλῆς ὑπεργείου νεκρικῆς καμάρας, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ν' ἀποτελῇ γενετικῶς ἐξειλιγμένην βαθμίδα τῆς. Ἡ σύμπτωσις αὕτη τῶν δύο τούτων τύπων νεκρικῶν μνημείων — τῆς ἀπλῆς ὑπεργείου νεκρικῆς καμάρας καὶ τῆς ἀπλῆς ὑπεργείου νεκρικῆς αἰθούσης — ἀνταποκρίνεται βεβαίως εἰς κοινῆς μορφῆς νεκρικὴν λατρείαν, διότι, ὡς εἴπομεν, θεμελιώδης ἐδῶ εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ λατρευτικοῦ χώρου εἴτε πέριξ τοῦ τάφου (σαρκοφάγου) εἴτε ὑπεράνω τοῦ τάφου· τοῦ χώρου δὲ τούτου ὁ συνδυασμὸς πρὸς τὴν ὑπόγειον καμάραν δίδει τὸν διώροφον καμαρωτὸν τύπον. Θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ καμαρωτὸς τύπος ἠδύνατο καὶ ἄλλως νὰ προέλθῃ.

Τῆς νεκρικῆς λατρευτικῆς αἰθούσης τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐπεχείρησεν ὁ Fr. Matz νὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς προερχομένην ἐξ ἐπιδράσεως τῶν τυρρηνικῶν περὶ θανάτου ἰδεῶν, κατόπιν τῆς ἰταλικῆς ἐξαπλώσεως πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ὑπεστήριξε δηλαδὴ ὁ Matz ὅτι τὸ παλαιότερον ἑλληνιστικὸν ἥρωον, τὸ ἄνευ ἐμφανῶς προσιτῆς αἰθούσης (τὸ ἥρωον τύπου τοῦ μνημείου τῶν Νηρηίδων τῆς Ξάνθου καὶ τοῦ Μανσωλείου τῆς Ἀλικαρνασοῦ) καὶ προωρισμένον ἀποκλειστικῶς διὰ τὸν ἀφηρωισμένον νεκρὸν καὶ διὰ τοῦτο φαινομενικῶς ἀπρόσιτον εἰς τοὺς ζῶντας, ὅτι τὸ ἥρωον τοῦτο διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν τυρρηνικῶν περὶ θανάτου ἰδεῶν μετεμορφώθη τώρα εἰς χῶρον ἐμφανῶς προσιτὸν εἰς τοὺς ζῶντας πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς νεκρικῆς λατρείας καί, ἐπομένως, διὰ τῆς ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἐπικοινωνίας τῶν ζώντων μετὰ τῶν νεκρῶν τὸ ὡς ἀνωτέρω τύπου ἥρωον μετεμορφώθη εἰς χῶρον καταργοῦντα τὴν ἀπόστασιν τοῦ θανάτου ἀπὸ τῆς ζωῆς ¹. Ἡ γνώμη τοῦ Matz δὲν εὗρεν ἀπῆχσιν, διότι καὶ ἄλλως εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα. Ἡ λατρεία πρὸς τοὺς ἥρωας δὲν διαδραματίζει σπουδαῖον μέρος εἰς τὴν ρωμαϊκὴν θρησκείαν ², ἐν ᾧ ἀντιθέτως εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν Ἀνατολήν ἡ νεκρικὴ λατρεία ἔχει ὀπισθεν αὐτῆς μακρὰν παράδοσιν, ὁ δὲ ἀφηρωισμὸς τῶν κοινῶν θνητῶν εἶναι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, πυκνότερος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα (Βοιωτίαν, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν, Θράκην) ³. Τὸ φαινόμενον τοῦτο συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν μνημείων· διότι ἐπὶ περίπου εἰκοσιπέντε παραδειγμάτων ἡρώων τύπου καπετωλείου ναοῦ (ὅσα τὰ ἀνωτ. σ. 854_s) ἐν μόνον προέρχεται ἐξ Ἰταλίας (Ρώμης), ἐν ᾧ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας, ἐκ τῶν νήσων, ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς, ἐκ τῆς Β. Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ν. Γαλλίας. Μετὰ τὸν Matz ὁ Bandinelli ἀνεζήτησε τὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ⁴.

Νομίζω ὅτι ἡ νεκρικὴ λατρευτικὴ αἵθουσα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς αἰθούσας τῶν ἑλληνικῶν χθονίων λατρειῶν καὶ ὅτι ἡ ἐξάπλωσις τῆς χρήσεώς της ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν μεγάλην διάδοσιν τοῦ ἀφηρωισμοῦ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους· οἱ ναόσχημοι

¹ Fr. Matz, *Hellenistische und römische Grabbauten*, *Die Antike* 4, 1928, 274 κέ., 285 κέ. καὶ 291 κέ.

² Fr. Pfister, *Der Reliquienkult im Altertum*, II, Giessen 1912, 593 κέ.

³ Pfister, 577 κέ. καὶ 588.

⁴ Bianchi Bandinelli, *Sovona* (1929) 63. Πρβ. E. Dyggve-Fr. Poulsen-K. Rhomaios, *Das Heroon v. Kalydon*, *Mém. Acad. Sc. Lettr. Danemark*, Sect. des Lettres, 7me sér., IV, No 4, σ. 408 (σ. 120 τοῦ ἀνατύπου).

τάφοι είναι οί χώροι της οικογενειακής λατρείας της ανωτάτης κοινωνικής τάξεως (πρβ. άνωτ. σ. 850). Νομίζω δὲ περαιτέρω ὅτι ὁ χαρακτηριστικώτερος πρόδρομος τοῦ τύπου εἶναι τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ Ἐρεχθείου, ἀφιερωμένου εἰς τὴν λατρείαν τῶν σεβασμίων πρώτων οἰκιστῶν τῶν Ἀθηνῶν¹. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὑπῆρχον ταφικὰ κτίσματα μονόπτερα ἢ εἰς τύπον σηκοῦ ἐν παραστάσι² καὶ ὅτι ἐκ τῶν ἐλληνικῶν περιοχῶν ὁ τύπος τῶν κτισμάτων τούτων διεδόθη εἰς τὴν Αἴγυπτον³. Κύριος χαρακτήρ τούτων ἦτο ὁ παρ' αὐτῶν δημιουργούμενος ὑπεράνω τοῦ τάφου λατρευτικὸς χώρος (πρβ. καὶ κατωτ. σ. 858 κέ.). Εἰς τὸ Ἐρέχθειον ὑπάρχει μόνον ἡ διώροφος διάταξις, ὅχι δὲ καὶ τὸ θέμα τῆς καμάρας. Διώροφον διάταξιν ἄνευ καμάρας ἀπαντῶμεν καὶ εἰς μεταγενέστερα ταφικὰ οἰκοδομήματα⁴. Ὅθεν συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ὑπ' ὄψει κατηγορίας τὸ θέμα τῆς καμάρας δύναται νὰ ἀποτελῇ ἀπλῶς νέαν μορφήν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ τύπου.

Ἡ κρύπτη τῶν διωρόφων μνημείων, τῶν ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς ἀνωτέρω γραμμῆς, ἡδύνατο νὰ κατασκευασθῇ καμαρωτὴ κατ' ἐπίδρασιν τῆς καμάρας τοῦ ἀπλοῦ καμαρωτοῦ τάφου, ἔνεκα τοῦ συμβολισμοῦ τῆς ὡς οὐρανοῦ (βλ. άνωτ. σ. 852). Εἰς τὸν ἴδιον συμβολισμόν ὀφείλεται καὶ ἡ καμάρα — ὡς ἀνάγκη ὑπάρχει τοιαύτη — τῆς ὑπεργείου νεκρικῆς λατρευτικῆς αἰθούσης, τῆς ὁποίας ἀρχικὴ μορφή ἦτο ἡ μετὰ ξυλίνης στέγης. Εἰς ταφικὰ οἰκοδομήματα τῶν Μυλάσων ὁ ὑπεράνω τῆς κρύπτῃς θόλος φέρεται ἐπὶ κίωνων⁵, ἐνθυμίζει δὲ κατὰ τοῦτο τὴν μορφήν καὶ τὸν σαφεῖ συμβολισμόν τῆς χρυσῆς καμάρας τῆς ἐπικαθημένης ἐπὶ χρυσοῦ περιστύλου ἐπὶ τῆς ἀρμαμάξης, διὰ τῆς ὁποίας μετεκομίσθη τὸ σῶμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (Διοδ. Σικελ., Ἱστορ. Βιβλ. XVIII 26)⁶. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἡ καμάρα, ἀνεξαρτήτως τῆς σχέσεώς της πρὸς τὰς ἐλαφροῦς ἀρχιτεκτονικὰς κατασκευὰς τῆς Ἀνατολῆς ὡς π.χ. αἱ σκιάδες κ.ἄ.⁷, προϋποθέτει ἀντίληψιν περὶ τοῦ νεκροῦ ὡς περὶ οὐρανίου ἤδη ὑπάρξεως· ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ περιπολεῖ μετὰ τῶν ἄλλων μακάρων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς οὐρανίου τελειότητος, ἀπὸ τῆς ὁποίας μεταφορὰ καὶ σύμβολον εἶναι ἡ δεχομένη τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καμάρα. Εἰς τὸ τριώροφον μανσωλεῖον τοῦ Ksar-el-Ahmar — μὲ ὑπόγειον νεκρικὸν θάλαμον, ἰσόγειον χώρον ἀπρόσιτον (μὲ ψευδοθύραν) καὶ ἐπάνω καμάραν ἀνοικτὴν ἐμπρός⁸ — φαίνεται ἀναντιρρήτως ὅτι ἡ καμάρα, ἀπρόσιτος λόγῳ τοῦ ὕψους εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη εὐρίσκεται, κατεσκευάσθη διὰ τὴν περὶ τὸν τάφον περιπολοῦσαν ψυχὴν.

Τοιοιτοτρόπως, λοιπόν, ἡ λατρευτικὴ αἶθουσα τῶν ταφικῶν κτισμάτων ἀποβαίνει

1 Ν. Κοντολέοντος, Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, ἐν Ἀθήναις 1949, σ. 54, 65 κέ καὶ 71 κέ.

2 Μ. Collignon, Les statues funéraires dans l'art grec, Paris 1911, 41 κέ. καὶ 107 κέ. Πρβ. Κοντολέοντος, ἔ.ά. 72 κέ.

3 Th. Schreiber, Die Nekropole von Kôm-esch-Schukâfa, Leipzig 1908, σ. 173 κέ.

4 Ἡρῶα: τῆς Λατζανῆς ἐν Θράκη (G. Seure, Rev. Arch., 5me sér., 3, 1916, 364) καὶ ἐν Ἀλγερίῳ (Gsell, Mon. ant. Algér., II, 76 ἀριθ. 30 καὶ 31 εἰκ. 99-100 πίν. LXXX).

5 A. Philippson, Reisen und Forschungen im

westl. Kleinasien V (1915) 18 πίν. 4 εἰκ. 8. Πρβ. Μ. Santangelo, Ann. Sc. Arch. At., N.S., III-V, 1941-43, 237 εἰκ. 75.

6 Fr. Studniczka, Jahrb. d. a. Inst. IX, 1894, 234. Οὗτος ἀνάγει τὸν «οὐρανόν» αὐτὸν εἰς φοινικικά ταφικά ἔθιμα· ὁ Κοντολέοντος, Τὸ Ἐρέχθειον 76 καὶ 86 τὸν ἀνάγει εἰς τὰ ἐλληνικά ταφικά οἰκοδομήματα. Εἶναι σαφὲς ἡ μεταφορὰ τῆς ἰδέας ἐκ τῶν καμαρωτῶν τάφων τῆς Μακεδονίας.

7 H. Thiersch, Zwei antike Grabanlagen bei Alexandria, Berlin 1904, 13 κέ.

8 Gsell, Mon. ant. Alg., II, 70 ἀριθ. 21 εἰκ. 96.

χώρος μυστικός, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἄδυτα τῶν μυστηριακῶν λατρειῶν. Ἄλλως καὶ ἡ νεκρική λατρεία εἶναι λατρεία μυστηριακή¹. αὕτη τελεῖται τὴν νύκτα, περιλαμβάνει δεῖπνον, ἡ δὲ λατρευτική αἵθουσα φέρει τράπεζαν καὶ πέριξ ἐδῶλια ὡς αἱ αἵθουσαι τῶν τελεστηρίων² καὶ ὡς ἡ ἐντὸς τῶν τελεστηρίων τελουμένη λατρεία. Μεγάλη εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν διωρόφων τούτων καμαρωτῶν τάφων πρὸς τὴν διάταξιν συριακῶν τινων ναῶν μὲ καμαρωτὴν κρύπτην καὶ ὑπεράνω αὐτῆς μὲ καμαρωτὸν ἄδυτον (π.χ. ναὸς Α εἰς τὴν Niha τοῦ Λιβάνου)³.

Κατὰ ταῦτα ὁ καμαρωτὸς χώρος τῆς ὑπεργείου νεκρικῆς αἰθούσης σημαίνει χώρον ὑπερβατικόν· εἶναι δὲ ἡ ὑπερβατικότης τοῦ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς παρουσίας τοῦ νεκροῦ, ὅστις κατατίθεται ἐντὸς τῆς κρύπτης, ἀνεξάρτητος, ἀκριβῶς διότι διὰ τῆς ἐντὸς τῆς κρύπτης καταθέσεως τοῦ νεκροῦ ἀποχωρίζεται ἡ ἄμεσος συνάφεια μεταξὺ νεκρικῆς λατρείας καὶ σώματος τοῦ νεκροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ νεκρική λατρεία προσλαμβάνει ὑπερβατικὸν περιεχόμενον· ἐννοεῖται ὡς τελουμένη καθ' ἑαυτὴν καὶ διὰ τοὺς μετόχους αὐτῆς, μέσφ τῆς νεκρικῆς λατρείας ἐπιδιώκοντας τὴν τελείωσιν των. Ὡς χώρον δὲ τοιαύτης λατρείας θὰ ἐννοήσωμεν μικρασιατικὰς τινὰς καμάρας μὲ τὸν νεκρὸν ἐντὸς θήκης, ὅχι φυλασσομένης εἰς κρύπτην ὑπὸ τὸ ἔδαφος, ἀλλ' ἐκτεθειμένης ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ μνημείου, ὑπὸ τὴν ἄμεσον σκέπην τοῦ οὐρανίου θόλου⁴. Εἶναι φανερόν ὅτι ἐδῶ ἡ καμάρα δὲν κατεσκευάσθη διὰ τὸν νεκρὸν, ἀλλὰ διὰ τοὺς μύστας τῆς λατρείας του.

3. Χώρος ὑπερβατικοῦ χαρακτήρος, ὡς ὁ καμαρωτός, ἐχρησιμοποιήθη, ὡς ἦτο ἐπόμενο, καὶ παρὰ τῆς χριστιανικῆς λατρείας⁵, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὰ διώροφα μαρτύρια (βλ. ἀνωτ. σ. 853 κέ.). Τὰ διώροφα καμαρωτὰ μαρτύρια φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀρκετὰ διαδεδομένα τόσον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων των ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος τοῦ Δανιὴλ τοῦ Μουσείου Βερολίνου⁶, ὅσον καὶ εἰς τὴν Δύσιν (Γαλλία, Ἰσπανία)⁷. Εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἐπεβίωσεν ὁ τύπος των εἰς νεκρικὰ παρεκκλήσια προσηρτημένα εἰς τὰς ἐκκλησίας⁸, εἴτε παλατιανά τινα παρεκκλήσια, διασώζοντα τὴν ἀνάμνησιν τῶν ὁμοίου τύπου παλαιοχριστιανικῶν μαρτυρίων⁹. Εἰς τὴν Ἀνατολήν

1 Πρβ. O. Kern, Religion der Griechen, I, 28 κέ., 135 κέ. καὶ F. Robert, Thymélé, Paris 1939, 356 κ. ἀλλ. σποράδην.

2 Π.χ. ἐδῶλια καὶ τράπεζα εἰς τὸ Ἡρώον τῆς Καλυδῶνος, μόνον ἐδῶλια εἰς τὸ Ἡρώον τοῦ Balçik. Παραδείγματα τελεστηρίων μὲ ἐδῶλια βλ. εἰς Κοντολέοντος, Ἐρέθθειον σ. 82, 841.

3 D. Krencker - W. Zschietzschmann, Römische Tempel in Syrien, 1938, 113 εἰκ. 154-55 πίν. 55, 58. Ἡ σχέσις τῆς νεκρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐλληνιστικῶν ναῶν δὲν ἔχει μελετηθῇ συστηματικῶς. Βλ. τὰς διεισδυτικὰς παρατηρήσεις τοῦ René Vallois, L'architecture hellén. et hellénist. à Délos, 331 κέ., ἀφορώσας εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις. Πρβ. καὶ γενικὰς τινὰς παρατηρήσεις τῆς Maria Santangelo, ἔ. ἀ. 230 κέ.

4 Εἰς τὴν Ἐλεοῦσαν τῆς Σεβαστείας (σημ. Ayash) (Jos. Keil-Ad. Wilhelm ἐν Monum. As. Min. Ant. III, 1931, 223 πίν. 57 εἰκ. 180) κ. ἄ. Ἡ ἐπὶ τῆς στέγης

τοποθέτησις τοῦ νεκροῦ προδίδει ἐπιδράσιν ἀνατολικῶν ἰδεῶν.

5 Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χριστιανικῶν παραδειγμάτων: τὸ ἀρχικὸν μονόκλιτον ναῦδριον τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Σόφιας (V. Ivanova, Bull. Inst. Arch. Bulg. 8, 1934, 221 βουλγ.) καὶ τὸ ἀνασκαφέν εἰς τὴν Σάμον (A. Schneider, Ath. Mitt. 54, 1929, 110 κέ. εἰκ. 2).

6 Grabar, Martyrium, II, 87 κέ., 97, πίν. XIX, 2. Πρβ. Strzygowski, Orient oder Rom 91 κέ. πίν. IV καὶ Diehl, Manuel d'art byz., I, 86 εἰκ. 28.

7 Κρύπτη τοῦ Ἁγίου Εἰρηναίου εἰς τὴν Λυών (H. Leclercq, Dict. Arch. Chr. Lit. X 1, 251 κέ. [ἄρθρ. Lyon], Grabar, ἔ. ἀ., I, 410). Διὰ τὰ ἰσπανικά βλ. Grabar, 424 (δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν).

8 Fontenelle, Saint-Front de Périgueux κ. ἄ. (Grabar, I, 492. Πρβ. καὶ τὰ αὐτ. ἐν σ. 495-96 καὶ 506 παραδείγματα, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία).

9 Grabar, I, 574 κέ.

καὶ τὸ Βυζάντιον ὁ τύπος ἐπεβίωσεν εἰς τὸ πλῆθος τῶν διωρόφων ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς Ὑπερχανασίας μέχρι τῆς Βορείου Βαλκανικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος¹. Πρόκειται περὶ ἐκκλησιῶν καὶ παρεκκλησιῶν νεκρικοῦ χαρακτήρος· τούτων ἡ μὲν κρύπτη ἦτο ἀφιερωμένη εἰς ταφάς, ὁ δὲ ἄνω ὄροφος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας.

Γ'. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΝΕΚΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἀναγωγή τῶν χριστιανικῶν καμαρωτῶν τάφων εἰς τὰρχαῖα πρότυπά των καὶ ὁ γενόμενος ἐδῶ διεξοδικὸς πῶς λόγος περὶ τῶν προτύπων τούτων κατέστησαν φανερόν τὸ ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς χριστιανικῆς νεκρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἐντελῶς διάφορος τοῦ χαρακτήρος τῆς ἀρχαίας. Ἦδη παρατηρήσαμεν ὅτι οἱ χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι ἀποτελοῦν πτωχὴν ἐπιβίωσιν τῶν ἐλληνιστικῶν προτύπων των, ἐπιβίωσιν τοῦ θέματος μόνον. Γενικῶς κατὰ τὸν μεσαίωνα, διὰ λόγους ἱστορικοὺς καὶ θρησκευτικούς, δὲν ἀνεπτύχθη ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν τάφων.

Εἶναι ἐπὶ παραδείγματι γνωστὸν ὅτι τὸ σπουδαιότερον εἶδος χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τάφων, αἱ ρωμαϊκαὶ κατακόμβαι, δὲν ἀπέρρευσαν ἐκ τῆς προθέσεως πρὸς ἀνάδειξιν χριστιανικῶν νεκρικῶν κατασκευῶν μνημειώδους χαρακτήρος. Τὴν γένεσίν των ὀφείλουν αὐταὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τοῦ 3^{ου} αἰ., ἔνεκα τῆς ὁποίας αἱ μὲν σχετικῶς πλουσιώτεραι οἰκογένειαι ὑπεχρεώθησαν νὰ μεταφέρουν ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἀπλουστευμένας τὰς μορφὰς τῶν δαπανηρῶν ἐπιγείων νεκρικῶν κτισμάτων (ὑπόγεια κοιμητήρια: Δομιτίλλης, Πραιτεξτάτου, Πρισκίλλης), οἱ δὲ πτωχότεροι ἐκ τῶν χριστιανῶν ὑπεχρεώθησαν νὰ συνασπισθοῦν εἰς ταφικὰ σωματεῖα διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τοὺς νεκρούς των θέσιν τινα ὑπὸ τὸ ἔδαφος· ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν κατακομβῶν ὀφείλεται εἰς τὴν μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἀνάπτυξιν τῆς λατρείας πρὸς τοὺς μάρτυρας². Ἐπίσης τὰ ὑπέργεια χριστιανικὰ νεκρικὰ κτίσματα, ὡς αἱ ἀπλαῖ cellae trichorae, εἶναι οἰκοδομήματα σχετικῶς πτωχικὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ πολυτελῆ ἐθνικὰ πρότυπά των. Αἱ χριστιανικαὶ ταφαὶ διέπονται ὑπὸ νέου πνεύματος, ὁ πλοῦτος δὲν ἀποθησαυρίζεται πλέον εἰς νεκρικὰς κατασκευάς.

Ἄλλ' ὑπάρχει ἀλλαγὴ καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὸν χριστιανὸν νεκρὸν προσφέρεται μὲν ἡ συνήθης νεκρικὴ λατρεία, τὰ «νομιζόμενα», δὲν λατρεύεται ὅμως οὗτος ὡς οἰκογενειακὴ θεότης — ἡ λατρεία πρὸς τοὺς μάρτυρας συνιστᾷ ἰδιαιτέραν περίπτωσιν. Ὁ κοινὸς νεκρὸς ἀποτελεῖ ἀπλοῦν μέλος τῆς κοινότητος, μετὰ τῆς ὁποίας οὗτος συνδέεται εἰσέτι καὶ διὰ παντὸς διὰ τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἄλλ' ἡ θεία εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς κοινῆς λατρείας, κανονικῶς δὲ τελεῖται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐντὸς δηλαδὴ τοῦ εἰδικοῦ ἱεροῦ χώρου τῆς κοινότητος καὶ παρὰ τοῦ ἱερατείου τῆς κοινότητος. Δὲν δύναται πλέον ἡ λατρεία πρὸς τὸν νεκρὸν οὔτε νὰ ἀποκτήσῃ τὸν χαρακτήρα ἐπισήμου οἰκογενειακῆς λατρείας οὔτε νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς λατρείαν ἄσχετον

¹ Παραδείγματα παρὰ R. Egger, Forsch. in Sal. III, 107 κέ., J. Balz, Bull. Inst. Arch. Bulg. X, 1936 (= Actes IV Congr. Intern. Ét. Byz. II), 156 κέ., Grabar, Martyrium, I, 93 καὶ 544, ὅπου καὶ βιβλιογραφία, Ἄ. Ξυγγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσα-

λονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1952, 10 κέ. καὶ 13 εἰκ. 4-5 καὶ σ. 21 κέ. (παραδείγματα).

² A. M. Schneider, Die ältesten Denkmäler der römischen Kirche, Götting. Akademie-Festschrift, Phil.-hist. Kl. 1951, 166 κέ.

πρὸς τὴν λατρείαν τῆς κοινότητος, τρόπον τινὰ εἰς λατρείαν μὲ ἰδικόν της ἱερατεῖον, ἐφ' ὅσον διὰ τὴν τέλεσιν τῆς νεκρικῆς θείας εὐχαριστίας ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ἱερατεῖον τῆς κοινότητος (οἱ λαϊκοὶ δὲν δύνανται νὰ τελέσουν τὴν θείαν εὐχαριστίαν). Ἐπομένως ἡ ἀφιέρωσις εἰς τὸν νεκρὸν ἰδιαιτέρου ναοῦ-τάφου εἶναι — κατ' ἀρχήν — ἀδιανόητος εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν. Οὕτω διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ πολυτελής νεκρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀνεκόπτετο δυνάμει, ἐκ τῶν ἔσω.

Ὁ κατ' ἀρχὴν ὁμως διαχωρισμὸς οὗτος μεταξὺ τάφου καὶ ναοῦ, πολὺ σαφὴς εἰς τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν¹, οὐδόλως ἐσήμαινεν ὅτι ἦτο ἀπηγορευμένον εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ ἔχουν πολυτελεῖς τάφους. Περὶ τοῦ προκειμένου διδακτικαὶ εἶναι αἱ εἰδήσεις περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀβερκίου, τοῦ περιφήμου — ἐκ τῆς ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς του — ἐπισκόπου τῆς Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰῶνος. Ὁ Ἀβέρκιος ἀνῆκεν εἰς τὴν τότε καθολικὴν ἐκκλησίαν, εἰς τὴν μερίδα δηλαδὴ τῶν μετριοπαθῶν χριστιανῶν, ἡ ὁποία κατὰ τινὰ τρόπον συνεβιβάζετο πρὸς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν καὶ ἀντηγωνίζετο σφοδρῶς τὴν μερίδα τῶν ἀδιαλλάκτων, ὡς ἦσαν οἱ μοντανισταί. Οἱ μοντανισταί, ἰσχυρότατοι εἰς τὴν Φρυγίαν, ἐξεπροσώπων ἀυστηρὸν κίνημα, συντηρητικόν, ἐναντίον τῶν συμβιβαστικῶν προσανατολισμῶν τῆς ἐπικρατούσης ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καί, ὡς φαίνεται, προσεπάθουν νὰ διατηρήσουν οὗτοι τὰ κοινωνικὰ ἰδεώδη τῆς πρωτογενοῦς ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Ἀβέρκιος διεκρίθη εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν μοντανιστῶν, ἐπιδείξας ἱεραποστολικὴν καὶ διπλωματικὴν δραστηριότητα, ἕνεκα τῆς ὁποίας καὶ ἀνεκηρύχθη ἀργότερον εἰς ἅγιον. Ὁ Ἀβέρκιος, λοιπόν, δὲν διστάζει νὰ κατασκευάσῃ ἐν ζῳῇ ὁ ἴδιος σχετικῶς ἐπιδεικτικὸν τὸν ἰδικόν του τάφον².

Κατὰ τὴν παλαιότεραν αὐτὴν ἐποχὴν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῶν οἱ χριστιανικοὶ τάφοι ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν. Φαίνεται ὁμως ὅτι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία οἰκονομικῶς εἶχεν ἀναρρῶσει ἐνωρίτερον τῆς Δύσεως, ὑπῆρχον ἀρκετοὶ πολυτελεῖς χριστιανικοὶ τάφοι· ὁ δὲ τάφος τοῦ Ἀβερκίου εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χριστιανικῶν ἐπιδεικτικῶν τάφων, ὡς τοῦλάχιστον αἱ περὶ τούτου πληροφορίαι ἐπιτρέπουν νὰ κρίνωμεν μετὰ τινος ἀσφαλείας. Πάντως ἡ ἐκκλησία τότε δὲν εἶχε λάβει θέσιν κατὰ τῶν πολυτελῶν τάφων, εἴτε διότι δὲν εὗρέθη εἰς τοιαύτην ἀνάγκην, λόγῳ τοῦ διαχύτου τότε μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἐνθουσιαστικοῦ πνεύματος (ὁ Κύριος ἐγγὺς Φιλίπ. δ' 5, ὁ καιρὸς ἐγγὺς Ἀποκ. α' 3, κβ' 10), εἴτε διότι τοιαύτη τις, ἀνεκτικὴ στάσις τῆς ἐκκλησίας ὑπηρετοῦτο τότε, συμφώνως πρὸς τὴν γενικωτέραν θέσιν της νὰ μὴ εὐνοήσῃ αὕτη τὰς λανθανούσας τότε κοσμοπολιτικὰς τάσεις περὶ κοινωνικῆς, ἄρα καὶ περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος τῶν μελῶν της³. Εἰς τὴν Ρώμην π.χ. οἱ πλούσιοι χριστιανοὶ δὲν ἐθάπτοντο εἰς τὰ κοινὰ «κοιμητήρια», ὅπου ἐθάπτοντο οἱ πτωχοί — τοῦλάχιστον μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τῆς τάσεως πρὸς ταφὴν ad sanctos —, ἀλλ' εἰς ὑπέργεια μνημεῖα ἐπὶ ἰδιοκτησιῶν των· τὸ πολὺ ἐφρόντιζον οὗτοι νὰ θάπτουν τοὺς χριστιανοὺς δούλους των ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῶν ἰδικῶν

¹ Πληροφορίας βλ. ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1950 - 1951, 175 κέ. (Πάλλας).

² Βίος Ἀβερκίου ἐν Or. Christ. 4, 1904, 305 (E. Batareikh), Ἀβερκίου ἐπιγραφῆς στίχ. 2 (A. Abel, Byzantion 3, 1926, 334) Πρβ. Πάλλαν, ἔ.ἀ. 172. Περὶ τοῦ Ἀβερκίου καὶ τῆς δράσεώς του βλ. προχέιρως H. Leclercq,

Dict. Arch. Chr. Lit. I 1, 66 κέ. 76 κέ., καὶ Abel, ἔ.ἀ.

³ Α' Κορ. ζ' 20 κέ., Ἰγνατ., Ἐπιστ. πρὸς Πολύκ. 4 (Migne 5, 865). Πρβ. A. v. Harnack, Die Mission u. Ausbr. d. Christentums⁴, I, 192 κέ. καὶ Anne Hadjinicolaou - Marava, Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin, Athènes 1950, 12 κέ.

των ὑπεργείων τάφων (κοιμητήριον Λουκίνης) ¹. Μετὰ δὲ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος αἱ μαρμαρίναι σαρκοφάγοι τῶν πλουσίων χριστιανῶν δὲν ὑπολείπονται εἰς ἐμφάνισιν τῶν σαρκοφάγων τῶν συγχρόνων τῶν ἐθνικῶν πλουσίων. Ἀφ' ἑτέρου χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περὶ τῶν Χρυσοστόμου· οὗτος, παρακολουθήσας ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ κοινωνικῆς ὀξύτητας εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἐπολέμησε μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμονὴν τὴν κενὴν φροντίδα πρὸς κατασκευὴν πολυτελῶν τάφων ². Πάντως τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα αὐτοτελῆ χριστιανικὰ μανσωλεῖα (Θεοδορίου, El Bagawat κλπ.) ἀρκοῦν διὰ νὰ δείξουν ὅτι τὰ κηρύγματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων δὲν μετέβαλον ἐξ ὀλοκλήρου τὰ πράγματα. Ὁ πλοῦτος παρῶρα πάντοτε εἰς τὴν κατασκευὴν μανσωλείων συμφώνως πρὸς τὸν ἀποθησαυριστικὸν χαρακτῆρα (ἐκφραστικὴ εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ Χρυσοστόμου: τὸν πλοῦτον ὀγκωθέντα, τοὺς τάφους ἐγγεγεμένους) τῆς ἀρχαιοτέρας — τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως — νεκρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ τροπὴ ἐπῆλθε κυρίως ἀφ' οὗτου ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσήρτησε τὸ μανσωλεῖον τοῦ εἰς τὸ Ἀποστολεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ³, πιθανώτατα ἀκολουθῶν ἀρχαίαν παράδοσιν ⁴, ἀλλ' ἡ ὁποία ἐδῶ ἀνεξωπυρώθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος τῆς μετ' εὐσεβοῦς ζήλου ταφῆς ad sanctos ⁵. Τὰ μανσωλεῖα-προσκήσια δὲν ἀναπτύσσονται πλέον ἐλευθέρως, ἀλλ' ὑποτάσσονται εἰς τὸ κύριον οἰκοδόμημα καὶ βαθμηδὸν ἐξέλιπον καὶ αὐτὰ ἀφ' οὗτου, ἔνεκα ταπεινώσεως, αἱ ταφαὶ περιορίσθησαν εἰς τὸν νάρθηκα καὶ ἀκολούθως, διὰ λόγους εὐσεβείας, ἐπεκράτησε νὰ θάπτονται οἱ νεκροὶ ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν ⁶. Τώρα πλέον τὰ ἐλληνιστικὰ μανσωλεῖα ὑποκατεστάθησαν διὰ τῶν κτητορικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν νεκρικῶν παρεκκλησίων, ἀφιερωμένων εἰς ἱερὰ πρόσωπα ⁷, ὅχι δὲ εἰς τοὺς νεκρούς, οἵτινες, θαπτόμενοι ἐκεῖ, δὲν θεωροῦνται πλέον θεότητες ἀλλ' ἀπλῶς εὐσεβεῖς θνητοί.

Ἄλλως τε ἡ ταφὴ τῶν χριστιανῶν παρὰ τὰς ἐκκλησίας ἢ ἐντὸς νεκροταφείων μὲ κοιμητηριακὰ παρεκκλήσια ἔφερε τὴν νεκρικὴν λατρείαν εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν ὥρον τῆς τελέσεως τῆς εὐχαριστιακῆς λατρείας (πρβ. τὰς προσφορὰς Ὑπὲρ μνήμης).

1 Schneider, ἔ.ἀ. 177-178, 180 κέ., 190 κέ.

2 Ἄλλ' ὅταν ἴδωσι τὸν πλοῦτον ὀγκωθέντα, τοὺς τάφους ἐγγεγεμένους, τὰς ματαίας οἰκοδομὰς ἀπηρτισμένας (Migne, 55, 235). Πρβ. Πάλλα, ἔ.ἀ. 169.

3 Εὐσεβ., Εἰς τὸν βίον Κωνσταντ. IV 58-60 (Heikel 141-42). Περὶ τοῦ μανσωλείου πρβ. A. Heisenberg, Grabeskirche u. Apostelkirche (1908) 2, 100 κέ. καὶ 106, Ἀ. Φυτράκη, Ἡ πίστις τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐν Ἀθήναις 1945, 34 κέ.

4 Πρβ. Πλουτάρχ., Ἀντών. 75: θήκας ἔχουσα (ἢ Κλεοπάτρα) καὶ μνήματα κατεσκευασμένα περιττῶς εἰς τε κάλῳς καὶ ὕψος, ἃ προσωκοδόμησε τῷ ναὶ τῆς Ἰουδίας. Ἡ Κλεοπάτρα εἶχεν ὑπ' ὅψει διάταξιν ἀνάλογον πρὸς τὰ ταφικὰ προσκήσια (τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν πρόστασιν) τοῦ Ἐρεχθίδου· Περὶ τούτων βλ. Κοντολέοντος, Τὸ Ἐρεχθίδειον 69 κέ., 77-78 καὶ 80.

5 Περὶ τοῦ νοήματος τῆς κατασκευῆς τοῦ μανσωλείου τοῦ Κωνσταντίνου παρὰ τὸ Ἀποστολεῖον βλ. Φωτράκη, ἔ.ἀ. 60 κέ. Περὶ τῆς ad sanctos ταφῆς γενικώ-

τερον αὐτ. σ. 54 κέ.

6 Πρβ. Πάλλα, ἔ.ἀ. 178.

7 Πρβ. τὸ διάμεσον μονόκλιτον τρουλλωτὸν παρεκκλήσιον μεταξὺ τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἐλεούσης καὶ τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐγερεθὲν παρὰ τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰδικῶς ὡς μανσωλεῖον: Ἐπεὶ δὲ καὶ ναὸν ἠθέλησεν ἡ βασιλεία μου οἰκοδομηθῆναι πλησίον τῆς τοιαύτης μονῆς... καὶ μεταξὺ τοῦ τοιοῦτου ναοῦ καὶ τῆς μονῆς ἔτερον εὐκτιήριον ἐν σχήματι ἡρώου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ, ἐν ᾧ καὶ τοὺς τάφους ἡμῶν τεθῆναι διενεπωσάμην (Dmitrievskij, Τυπικά, I, 677). Περὶ τούτου βλ. A. M. Schneider, Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt, Berlin 1936, 68 κέ. εἰκ. 29 καὶ R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin κλπ. III. Les églises et les monastères, Paris 1953, 352-353. Χαρακτηριστικὸς ὁ ὅρος «ἡρώων» (=νεκρικὸν παρεκκλήσιον), μολονὶ χρησιμοποιοῖται ἀρχαῖστικῶς.

Οὕτω δὲ ὁ γῶρος τῶν ἐκκλησιῶν ἀντικατέστησεν ἐν μέρει τὴν νεκρικὴν λατρευτικὴν αἵθουσαν. Κατ' ἀκολουθίαν καθίσταντο περιττὰ πλέον τὰ μεγάλων διαστάσεων ταφικά κτίσματα, αἱ δὲ νεκρικαὶ καμάραι ἔγιναν ἀπλοῦν θέμα, ἴσης σημασίας πρὸς τὰ κοινότερα χαμοσόρια, θέμα ἐπαναλαμβανόμενον ἔκτοτε κατὰ παράδοσιν.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν δαπανηρῶν μαυσωλείων ἐπεβίωσεν εἰς τὰ μαρτύρια καὶ εἰς τὴν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένην ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐκκλησιῶν ¹, ἐν ᾧ ὁ τύπος τοῦ διωρόφου τάφου ἐπεβίωσε μόνον εἰς τὰ διώροφα νεκρικὰ παρεκκλήσια (βλ. ἄνωτ. σ. 857 κέ.), παραμείναντα πιστότερα εἰς τὸν ἀρχικὸν προσορισμὸν τοῦ τύπου.

Παρ' ὅλα ταῦτα εἶναι σχετικῶς μικρὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν διωρόφων νεκρικῶν παρεκκλησιῶν. Ἡ βυζαντινὴ ἀριστοκρατία κατεσκεύαζε τοὺς τάφους τῶν μελῶν τῆς συνήθως ὑπὸ τὸ δάπεδον τῶν κτητορικῶν ἐκκλησιῶν (εἶδομεν ὅτι ἡ οἰκογένεια π.χ. τῶν Κομνηνῶν εἶχεν ὡς μαυσωλεῖον τὴν Μονὴν τοῦ Παντοκράτορος [Zeyrek]) ² ἢ ἐτοποθέτει ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν πολυτελεῖς λάρνακας (π.χ. ἐντὸς τῆς Μονῆς τῶν Βλαχερνῶν ἐν Ἀρτη) ³. Ὅπως δὲ ποτε ἀπέναντι τῶν νέου εἶδους μαυσωλείων τούτων ἐλάχιστα καὶ σποραδικὰ εἶναι τὰ νεκρικὰ μνημεῖα τῶν ὀψίμων χρόνων, ὅσα διετήρησαν ἀρχαιοτέρας πολυτελεῖς μορφάς, ὡς οἱ μετὰ κιβωρίου τάφοι ⁴. Πρόκειται περὶ ἐπαρχιακῶν ἐξαιρέσεων. Εἰς ἀνάλογον ἀπομόνωσιν ὀφείλουν τὴν μορφήν των καὶ οἱ ἰσλαμικοὶ θολοσκέπαστοι νεκρικοὶ θάλαμοι. Οὗτοι ἀποτελοῦν ἐσχάτην ἐπιβίωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἐλληνιστικῶν ὑπεργείων ἡρώων μετὰ λατρευτικῆς αἰθούσης, ἀλλ' εἰς τὰς χώρας, ὅπου, διακοπεῖσα ἔνworis διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἢ χριστιανικῆς παράδοσις, δὲν ἐξελίχθη αὕτη περαιτέρω — ἐντὸς τοῦ ἰσλαμισμοῦ — πρὸς συνένωσιν τοῦ τάφου μετὰ τοῦ τεμένους, ὡς ἀντιθέτως δηλαδὴ συνέβη ἐντὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὰς ἰσλαμικὰς χώρας ἢ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν τάφων δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀπορροφηθῇ ὑπὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν «ἐκκλησιῶν» (ἐνν. τῶν ἰσλαμικῶν τεμενῶν). Εἰς τοὺς ἰδίους λόγους ὀφείλεται καὶ ἡ μέχρις ἐσχάτων, προφανῶς συνεχίζουσα παλαιοχριστιανικὴν παράδοσιν, συνήθεια τῆς προσαρτήσεως πολυτελῶν — συνήθως ὀκταγωνικῶν μετὰ τρούλλου — μαυσωλείων εἰς τὰ τζαμιά. Ἐκ τῶν τελευταίων παραδειγμάτων χριστιανικῶν μαυσωλείων προσηρτημένων εἰς μεγαλύτερα κτήρια εἶναι εἰς μὲν τὴν πρωτεύουσαν τὸ σταυρικὸν μαυσωλεῖον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσηρτημένον εἰς τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους ⁵, εἰς δὲ τὴν ἐπαρχίαν εἶναι τὰ νεκρικὰ προσκτίσματα τῆς παρὰ τὸ Κράνειον βασιλικῆς τῆς Κορίνθου ⁶ καὶ τὰ διώροφα προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Νέας Ἀγχιάλου (βλ. ἄνωτ. σ. 854), ἀμφοτέρων ἐκκλησιῶν κοιμητηριακῶν.

1 Grabar, I, 314 κέ.

2 Βλ. ἄνωτ. σ. 860.

3 Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. 2, 1936, 30 κέ.

4 Πρβ. τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν τάφον (Ἀ. Ξυγγόπουλος, Ἀρχ. Ἑφ. 1931, 80) καὶ τὸν τάφον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Δ' ἐν Τραπεζοῦντι (Μητροπολ. Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, Ἡ Ἑκκλησία Τραπεζοῦντος [=Ἀρχεῖον Πόντου τόμ. 4-5] 1933, σ. 386 κέ. εἰκ. 10-11

ἐνθα καὶ βιβλιογρ.). Ὅμοιοι — ὡς θόλος ἐπὶ τεσσάρων κιόνων ἢ κτιστῶν ποδαρικῶν — εἶναι οἱ ἀρχαῖοι μουσουλμανικοὶ τάφοι τῆς Καστοριάς (Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. 4, 1939, 212 εἰκ. 144).

5 Νικολάου Μεσαρίτου, Ἐκφρασις, 40 (Heisenberg, ἔ.ἀ. 85 κέ. καὶ 138 κέ.).

6 Jos. Shelley, Hesperia XII, 1943, 176 κέ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Οἱ ἀπλοὶ καμαρωτοὶ τάφοι τῆς Δαλματίας.

Ἀνωτέρω ἐπεκαλέσθην συχνὰ παραδείγματα καὶ λεπτομερείας ἐκ νεκρικῶν μνημείων τῆς Δαλματίας. Τὰ μνημεῖα ταῦτα δὲν διαφέρουν ἀπὸ τῶν ἀναλόγων μνημείων ἄλλων τόπων καὶ δὲν θὰ ἤξιζε νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν ἰδιαίτερος λόγος ἐδῶ, ἂν ἡ μορφή των δὲν εἶχε συνδεθῇ πρὸς τὸ πρόβλημα περὶ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς ἐπιδράσεων. Συγκεκριμένως ὁ κ. E. Dygge, *Forschungen in Salona* III, 104-105, ἐπικαλούμενος πολιτιστικὰς σχέσεις τῶν δαλματικῶν ἀκτῶν μετὰ τῆς Συρίας καὶ γενικώτερον μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπεχείρησε νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς ἀρχαίων καμαρωτῶν τάφων τοῦ Σάλωνος ἐπὶ τῇ βάσει ἀνατολικῶν προτύπων καὶ νὰ φέρῃ ἐν ἀκόμῃ παραδειγμα ἐξαρτήσεως τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν τῆς Δαλματίας ἐκ τῆς τέχνης τῆς Ἀνατολῆς.

Διὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐξηγεῖ ὁ Dygge ἀφ' ἑνὸς τὴν ἐκατέρωθεν διαδρόμου διάταξιν τῶν τάφων καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν καμαρωτὸν τύπον των.

α) Διάταξις ἐκατέρωθεν διαδρόμου: Ὁ Dygge ἀνήγαγεν εἰς συριακὰ πρότυπα τὴν ἐκατέρωθεν διαδρόμου διάταξιν τῶν ὑπὸ στοιχεῖον C τάφων τοῦ Marisina¹. Νομίζω ὅτι ἡ ἀπλὴ παραβολὴ πρὸς συριακὰ παραδείγματα δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ περὶ τῆς ἐξαρτήσεως τῶν δαλματικῶν τάφων ἐκ τῆς Συρίας, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνωτέρω δαλματικοῦ ταφικοῦ συμπλέγματος ἢ ἐν λόγῳ διάταξις δὲν ἦτο ἀποκλειστικῶς συριακὴ ἰδιομορφία. Ὡς ἴδωμεν τὰ πράγματα:

Ἡ ἐκατέρωθεν διαδρόμου διάταξις τῶν χριστιανικῶν κτιστῶν τάφων ἀσφαλῶς ἀνάγεται εἰς τὸν κοινότατον τύπον τῶν νεκρικῶν θαλάμων μὲ κλιβανοειδεῖς τάφους (τόπους, loculi) εἰς τὰ τοιχώματά των, περὶ τοῦ τύπου δὲ τούτου ὑπάρχει πράγματι ἡ γνώμη ὅτι κατάγεται ἐκ τῆς σημιτικῆς Ἀνατολῆς (Συρίας, Φοινίκης, Παλαιστίνης)². Περὶ τῆς καταγωγῆς του ὅμως ἐκ τῆς Ἀνατολῆς διετυπώθησαν ἐπιφυλάξεις³, ῥητῶς δὲ ὁ C. Watzinger ὡς πατρίδα τῶν loculi θεωρεῖ τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἐκ τῆς ὁποίας, ὡς λέγει, μετεδόθη ὁ τύπος εἰς τὴν Φοινίκην κλπ.⁴. Ἐκ τῆς ἰδίας ἐλληνιστικῆς ρίζης ἐξηγοῦνται καὶ οἱ loculi τῶν τυρρηνικῶν τάφων⁵.

Ὅταν οἱ ἀλεξανδρινοὶ ἐπενόησαν τοὺς loculi εἰς τὰ τοιχώματα τῶν ὑπογείων τάφων τῆς Ἀλεξανδρείας, ἦτο βέβαιον νὰ ἔχουν οὗτοι ὑπ' ὄψει ἀρχαῖα αἰγυπτιακὰ παραδείγματα⁶. ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τούτου εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι διὰ τῶν loculi ἐξυ-

1 *Forsch. in Sal.*, III σ. 7 εἰκ. 5-9. Παραβάλλει πρὸς τὰ παραδείγματα H. Cr. Butler, *Syria*, II A σ. 206 εἰκ. 185, σ. 207 εἰκ. 188 καὶ σ. 209 εἰκ. 190 καὶ A. Mader ἐν *Studien zur Geschichte u. Kultur d. Altertums* 8, 1918, εἰκ. 3 (δὲν εἶδον τὸ δημοσίευμα τοῦ Mader).

2 Schreiber, *Die Nekropole* κλπ. 202 κέ. Ὁ Adriani, *Ann. Mus. Gregor.* II, 1933/34-1934/35, 171 διατυπώνει τὴν ἀρνητικὴν ἀπλῶς θέσιν, ὅτι οἱ loculi δὲν

εἶναι κλασσικῆς καταγωγῆς.

3 Pagenstecher, *Nekropolis* σ. 166¹⁷⁹. Ἐπιφυλακτικὸς εἶναι καὶ ὁ Adriani, ἔ.ἀ.

4 Watzinger, *Denkmäler Palästinas*, II, 19-20 καὶ ἐν Th. Wiegand, *Palmyra* 79 κέ.

5 Åkerström, *Studien* κλπ. 173.

6 H. Thiersch, *Jahrb. d.a.I.* XXV, 1910, 63⁸⁴.

πρέρητον οἱ ἀλεξανδρινοὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ταχέως ἀναπτυσσομένης μεγαλοπόλεως¹. Ὁ Pagenstecher θέλει ἀκόμη νὰ βλέπῃ ἐδῶ καὶ πνεῦμά τι κοσμοπολιτικῆς ἰσότητος καὶ ἐκδημοκρατήσεως μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐλληνιστικῆς κοινωνίας². Ἀνάλογος εἶναι καὶ εἰς τὰ columbaria ἡ διάταξις τῶν κογχῶν διὰ τὰς τεφροδόχους ἢ καὶ ἡ κατὰ τὸν τύπον τῶν columbaria διάταξις τάφων εἴτε ἐστεγασμένων ἐντὸς νεκρικῆς κρύπτης³ εἴτε ὑπαιθρίων⁴. Τὰ ὑπαιθρία columbaria — σειρὰ ἐπιγείων τάφων καθέτων πρὸς τὴν μίαν ἢ πρὸς ἀμφοτέρους τὰς πλευρὰς διαδρόμου — συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ἐκ τῶν ὁποίων πιθανῶς προέρχονται οἱ ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευτοὶ τάφοι παρὰ τὸ ἐν Ἀγραις Μητροφῶν (*Παναγιά στήν Πέτρα*) ἐν Ἀθήναις⁵. Πρόκειται περὶ ὀρθολογιστικῆς χρησιμοποίησεως τοῦ χώρου, τόσον συνήθους κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὥστε νὰ καθίσταται ἄνευ νοήματος ἡ περαιτέρω ἀναζήτησις προτύπων. Ὁ P. Styger ἐξήγησε τὰ columbaria ὡς ἐπινόησιν τῆς μεσαιῶς εὐπορούσης τάξεως· ἐκείνων δηλαδή, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἐπαρκῆ τὰ οἰκονομικά μέσα πρὸς ἀπόκτησιν εὐπρεποῦς μνημείου⁶. Ἀλλαχοῦ ἴσως συνετέλεσαν καὶ ἄλλοι λόγοι, π.χ. εἰς τὴν Ρήνειαν, ἀλλὰ πάντως πρόκειται περὶ προσπαθείας πρὸς ἐξοικονόμησιν καὶ λογικὴν διευθέτησιν τοῦ χώρου.

Διάταξιν ὁμοίαν πρὸς τοὺς ὑπὸ στοιχεῖον C τάφους τοῦ Marusinak ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ Σπήλαιον τῶν Ἑπτὰ Παιδῶν ἐν Ἐφέσῳ⁷, εἰς τόπον δηλαδή με ἐμφανῇ καὶ πιεστικῇ τὴν ἀνάγκην ἐξευρέσεως χώρου — διὰ ταφὰς ad sanctos. Τὰ συμπλέγματα ταῦτα τάφων, τοῦ Marusinak καὶ τοῦ Σπηλαίου τῆς Ἐφέσου, ἐνθυμίζουν τὰ columbaria τῆς Ρηνείας καὶ τοῦ Γαλαξειδίου, ὅπου ἐπίσης οἱ τάφοι εἶναι κτιστοί· διαφέρουν μόνον κατὰ τὴν μορφήν τῶν τάφων· εἰς τὰ χριστιανικὰ παραδείγματα οἱ τάφοι εἶναι καμαρωτοί, ἐν ᾧ εἰς τὰ ἐθνικὰ φέρουν οὗτοι ἐπίπεδον κάλυμμα (ἐπὶ πλέον τὰ ἐθνικὰ παραδείγματα ἀπλῶς περικλείονται ἐντὸς ὑψηλοῦ περιβόλου καὶ ἔχουν ἀκάλυπτον τὸν διάδρομον).

Κατὰ ταῦτα ἡ διάταξις τῶν τάφων ἐκατέρωθεν ἢ καὶ πρὸς τὴν μίαν πλευρὰν διαδρόμου, κατὰ τὸν τύπον τῶν τάφων με loculi ἢ κατὰ τὸν τύπον τῶν columbaria, ἀποτελεῖ γενικώτερον ἐλληνιστικῆς καταγωγῆς γνώρισμα καὶ ὄχι ἀποκλειστικῶς συριακόν· εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν — ἐλληνιστικῆς καταγωγῆς — ἀνήκουν καὶ τὰ παραδείγματα ἐκ τῆς Συρίας. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ διακόψωμεν ἐδῶ τὴν ἀνάλυσίν μας, διότι ὁ περαιτέρω διαχωρισμός, ὅταν μάλιστα πρόκειται περὶ ὁπίμων μνη-

1 Watzinger, Palmyra ἔ.ἀ.

2 Πρβ. Pagenstecher, Nekropolis 101.

3 Ἑλληνιστικὸν ἡρώων τῆς Μιλήτου (Th. Wiegand, Jahrb. d.a.I. 21, 1906, Anz. 37 εἰκ. 16).

4 Ρηνείας (ἀνασκαφὴ Δ. Σταυροπούλου) Hesperia XVII, 1948, 245, πίν. 89, Γαλαξειδίου (ἀνασκαφὴ Ἰ. Θρεψιάδου) Jahrb. d.a.I. 57, 1942, Anz. 139 εἰκ. 26 (ἀχρονολόγητα).

5 Ἀ. Σκιας, Πρ. Ἀρχ. Ἐτ. 1897, 78 κέ. πίν. Α'.

6 P. Styger, Heidnische u. christliche Katakomben ἐν Pisciculi (=Ant. u. Christ., Ergänzungs-

band I, Münster i. W. 1939) 268 κέ. Πρβ. I. Kollwitz (Ph. Oppenheim †) ἐν Reallex. f. Ant. u. Christ. 3 (1955) 245 κέ. (ἀρθρ. Columbarium).

7 Fr. Miltner ἐν Forschungen in Ephesos IV, 2 σ. 27 κέ. εἰκ. 20 κέ. Ταφικὰ συστήματα μετὰ διαδρόμων ἐσημειώθησαν καὶ εἰς τὸν Βόλον (N. Γιαννόπουλος, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 12, 1936, 408) καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (Πελεκανίδης ἐν Archaeology ἔ.ἀ. εἰκ. 7). Πρβ. καὶ τὴν διάταξιν εἰς Κρουπνικ (Rachénon, ἔ.ἀ.).

μείων, είναι δύσκολος άνευ τῆς βοηθείας ρητῶν μαρτυριῶν, ἀλλὰ καὶ ἴσως άνευ πρακτικῆς σημασίας.

β) Καμαρωτὴ μορφή: Διὰ τὴν ἐξηγήσῃ τὴν καμαρωτὴν μορφήν τῶν δαλματικῶν τάφων ὁ Dyggve προσήγαγε παλαιομεσοποταμιακὰ παραδείγματα¹, τῶν ὁποίων εἶναι πράγματι ἀξιοσημείωτος ἡ ὁμοιότης πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς καμαρωτοὺς τάφους. Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ὁ καμαρωτὸς τάφος ἀπετέλει κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους μορφήν λίαν διαδεδομένην (βλ. ἀνωτ. σ. 847 κέ.), νομίζω ὅτι πρέπει νὰ προσέξωμεν τὴν διαφορὰν ὅφους. Οἱ χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ μετὰ διόδου τάφοι παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν σχετικῆς εὐρυχωρίας, ἀνέσεως τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ τάφου του, ἐν ᾧ οἱ παλαιομεσοποταμιακοὶ τάφοι φαίνονται στενόχωροι, ἀσφυκτικοί. Ἡ διαφορὰ τοῦ ὅφους των προδίδει καὶ διαφορὰν νεκρικῶν ἰδεῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται ἀντιστοίχως οἱ τάφοι οὗτοι.

Οἱ χριστιανικοὶ τάφοι φαίνονται προσιτώτεροι εἰς τοὺς ζῶντας· ἐντὸς αὐτῶν ἀναπαύονται ὑπάρξεις εὐμενεῖς, οἰκεῖαι, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ ζῶντες τελοῦν ἐν κοινωνίᾳ διὰ τῆς νεκρικῆς λατρείας, ἀμοιβαίως εὐεργετούμενοι. Πιστεύεται ὅτι οἱ νεκροὶ διάγουν τὸν περαιτέρω βίον των ἐντὸς τῶν νεκρικῶν κατοικιῶν των· διὰ τοῦτο οἱ τάφοι των εἶναι εὐχάριστοι «οἴκοι», ὅχι δὲ σπανίως οἱ τοῖχοί των γίνονται χαρωποί, καλυπτόμενοι διὰ γραπτοῦ διακόσμου². Οἱ χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι ἀποπνέουν κάποιαν ψευδαίσθησιν ζωῆς. Ἐντὸς τῶν «οἴκων» των τούτων οἱ νεκροὶ ἀναπαύονται, κατακείμενοι ἐπὶ κλίνης, ἐννοεῖται εὐτελοῦς³, ἢ καὶ ἐντὸς ἰδιαίτερας θήκης ἑκάστος⁴. Ὁ θάνατος θεωρεῖται ὕπνος, προέκτασις τῆς ζωῆς, ἀπλῶς δὲ «κοιμητήριον» ὁ τάφος. Αἱ ἰδέαι αὗται, ἐν τῷ πλαισίῳ πάντοτε τῆς χριστιανικῆς περὶ θανάτου παραδόσεως, ἀνάγονται εἰς τὴν γενικωτέραν περὶ τοῦ νεκροῦ ἀντίληψιν, ὡς περὶ δυνάμεως ἀγαθοποιοῦ⁵ καὶ μὴ ὑποκειμένης εἰς περιορισμούς. Οἱ χριστιανικοὶ δὲ καμαρωτοὶ τάφοι προϋποθέτουν ἄμεσον, καθὼς εἶδομεν, παράδοσιν ἐπιβλητικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τάφων, ὡς οἰκιῶν ἢ ὡς ναῶν, ἐν μέσῳ τῆς κοινωνίας τῶν ζώντων.

Ἀντιθέτως οἱ μεσοποταμιακοὶ καμαρωτοὶ τάφοι φαίνονται μικρῶν διαστάσεων κατασκευαί, χαμηλοὶ ἀτομικοὶ τάφοι, στενόχωροι καὶ ἀσφυκτικοί, καθὼς παρατηρήσαμεν· φαίνονται τάφοι ὡς φυλακαὶ καὶ ὅχι ὡς κατοικίαι τῶν νεκρῶν. Οἱ νεκροὶ δὲ τῶν

1 Tā Forsch. in Salona, III, εἰκ. 126 καὶ 127 ἐκ τῶν Mitt. d. deutsch. Orientalgesellschaft. 4 ἀριθ. 40 σ. 31 εἰκ. 8 καὶ ἀριθ. 25 σ. 55 εἰκ. 11 (ἐν Ἀθήναις δὲν εὑρον τὴν σειράν των Mitteilungen τούτων).

2 Brondsted 136 εἰκ. 127-129, Bulic-Egger, II, 37, Rendić-Miočević, ἔ.ἀ. Πρβ. τὰ παραδείγματα εἰς Σόφιαν (Kr. Miatev, Ἡ διακοσμητικὴ ζωγραφικὴ τῆς νεκροπόλεως τῆς Σαρδικῆς, Σόφια 1925, βουλγαρ.), τὰ ἐλλαδικὰ εἰς Θεσσαλονίκην (Ἄ. Ξυγγόπουλος, Ἀρχ. Δελτ. 9, 1924-25, Παράρτ. σ. 66-67 καὶ Πελεκανίδης, ἔ.ἀ. εἰκ. 8), Βόλον (Ν. Γιαννόπουλος, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 12, 1936, 407), Ἐδεσσαν (Μονὴ Ἀγίας Τριάδος) (Α. Plassart, Bull. Corr. Hell. 47, 1923, 188 κέ.) κ.ἀ. Γενικώτερον περὶ τοῦ τάφου ὡς οἴκου βλ. Franz Cumont, Lux perpetua, Paris 1949, 15, 24 κέ.

3 Bulic-Egger, Forsch. in Sal. II, 36 κέ. εἰκ. 34-36, τάφος εἰς Lopudu (βλ. ἀνωτ. σ. 847) κ.ἀ. Πρβ. Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολύμ. Σταχυολογίας, 5, ἐν Πετρούπολει 1898, 38 στίχ. 15 κέ. (καὶ παρὰ Γ. Σπυριδάκη ἐν Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδ. Κ', 1950, 158-159).

4 Πρβ. τὴν ἐκ Σαλαμῖνος ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀγάθωνος: Οἶκος αἰώνιος Ἀγάθωνος ἀναγνώστου καὶ Εὐφημίας ἐν δυοὶ θήκαις, ἰδίᾳ ἑκάστω ἡμῶν (C.I.G. IV ἀριθ. 9303, C. Bayet, De titulis Att. christ. ἀριθ. 107, Στ. Κουμανούδη, Ἀττικῆς Ἐπιγρ. Ἐπιτύμβ. ἀριθ. 3504).

5 Fr. Pfister, Die Religion der Griechen u. Römer, Leipzig 1930, 140, 143 καὶ RE² XI 2117, 2179-80 (ἄρθρον τοῦ ἰδίου).

τάφων τούτων—ἂν καὶ ἀπαντᾷ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ ἡ λατρεία πρὸς τοὺς νεκροὺς (τάφοι ἡγεμόνων)—οἱ νεκροὶ ἐδῶ θεωροῦνται δυνάμεις μᾶλλον κακοποιοί, ἐχθρικά¹, ἀπὸ τῶν ὁποίων φροντίζουν νὰ ἀσφαλισθοῦν οἱ ζῶντες διὰ τῆς κατακρατήσεως τῶν δυνάμεων τούτων ἐντὸς τῶν τάφων. Καὶ οἱ μεσοποταμιακοὶ τάφοι εἶναι κατοικίαι ἐπίσης, ἀλλὰ κατοικίαι ὅχι εὐχάριστοι· πρόκειται περὶ ὁμιχλωδῶν τόπων, περὶ σκοτεινῶν φυλακῶν². Ἡ καμαρωτὴ κρύπτη τῶν ἀνατολικῶν τάφων εἶναι συνώνυμος πρὸς τὸ σπήλαιον³.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι δὲν δικαιολογεῖται τῶν χριστιανικῶν καμαρωτῶν τάφων τῆς Δαλματίας ἡ ἐξήγησις μέσῳ τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας. Ἀρχιτεκτονικαί τινες μορφαὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀναστασίου, θεωρούμεναι ἀνατολικῆς προελεύσεως⁴, νομίζω ὅτι δὲν μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ἴδωμεν πανταχοῦ μορφὰς ἀνατολικάς. Καὶ ὁ Schlunk τελευταίως, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μαρτυρίου τῆς La Alberca, δέχεται περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀναστασίου, ὅτι ὁ τύπος του δὲν εἶναι τόσον στενῶς συνδεδεμένος μὲ τὴν Ἀνατολήν⁵.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΛΑΣ

1 Pfister, ἔ.ἀ

2 A. Parrot, *Malédiction et violations des tombes*, Paris 1939, 169 κέ.

3 Πρβ. τὴν ἐπιγραφὴν: *τὸ μνημεῖον καὶ τὸ σπήλαιον* (=ὑπόγειον καμάραν) *ᾧ κοδόμησαν* τοῦ μαισωλείου τῶν υἱῶν τοῦ Βηλσούρου ἐν Παλμύρᾳ (C. Watzinger-K. Wulzinger, *Palmyra* 57 ἀριθ. 68). Καὶ τῶν τάφων τῆς

Παλμύρας ἡ καμάρα ἴσως κατὰγεται ἐκ τῆς ἐλληνιστικῆς παραδόσεως. Μόνον ὁ ὅρος «σπήλαιον» εἶναι φορεὺς ἰδεῶν ξένων πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐλληνιστικοῦ «οἴκου».

4 R. Egger, *Bull. Inst. Arch. Bulg.* X, 1936, 220 κέ. Πρβ. καὶ Dyggve, αὐτόθι 236-37.

5 Schlunk, ἔ.ἀ.

Ο ΠΑΡΑ ΤΟ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (ΣΕΔΕΣ) Γ' ΤΑΦΟΣ

ΥΠΟ Ν. Χ. ΚΟΤΖΙΑ

Α'. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1938 κατασκευαζομένων στρατιωτικῶν ἔργων εἰς τὴν ὑπερθεῖν καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ διοικητηρίου τοῦ παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην ἀεροδρομίου Σέδες μικρὰν γήινην, φυσικὴν ἑξαρσιν, ἢ σκαπάνη τῶν ἐργατῶν προσέκρουσεν ἐπὶ μικροῦ τάφου. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κατασκευασμένος ἐκ τεσσάρων πωρί-

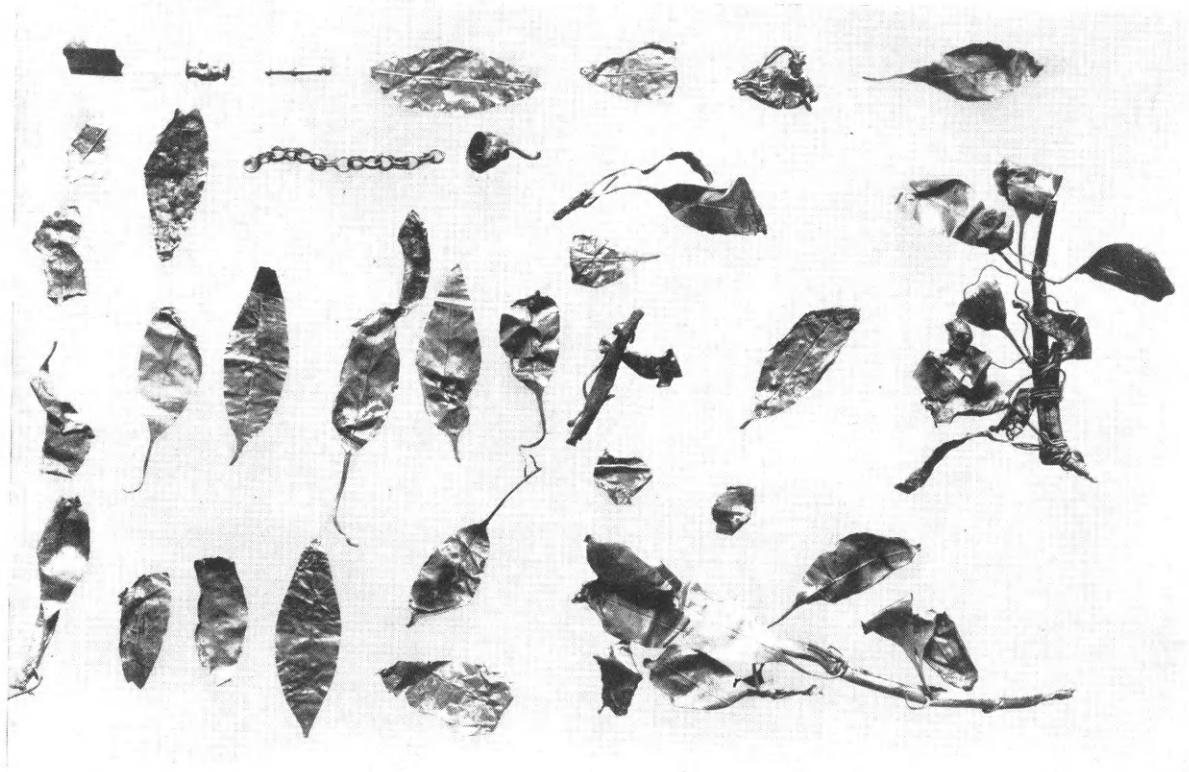

Εἰκ. 1. Ὁ μικρὸς Α' τάφος τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες
(μετατοπισθεὶς πρὸ τοῦ μεγάλου Β' τάφου).

νων ἡμειωρασμένων πλακῶν ποικίλλοντος πάχους ἀπὸ 0.21-0.32 μ., συνηρομολογημένων ἄνευ συνδετικῆς τινος ὕλης εἰς σχῆμα μικρᾶς σαρκοφάγου (ἥσπερ τὸ ἐσωτερικὸν μὲν μῆκος 1.25 μ., πλάτος 0.61 μ. καὶ ὕψος 0.60 μ., τὸ ἐξωτερικὸν δὲ μῆκος 1.81 μ. καὶ πλάτος 1.20 μ.) καλυπτομένης διὰ μονολίθου πλακός, μήκους 1.41 μ. καὶ μεγίστου ὕψους 0.33 μ., ἐχούσης σχῆμα ἀμφικλινοῦς στέγης (εἰκ. 1). Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο τεμάχια χρυσοῦ στεφάνου ἐλαίας· τὸ στέλεχος τοῦ στεφάνου ἦτο σωλὴν ἐκ χρυσοῦ λεπτοῦ ἐλάσματος φέρων κατ' ἀποστάσεις ἐκατέρωθεν τρήματα, ἐν οἷς εἶχον ἐμπαγῇ οἱ μίσχοι τῶν χρυσῶν φύλλων, οἱ ὅποιοι εἶχον στερεωθῇ διὰ λεπτοῦ χρυσοῦ σύρματος ἐπὶ τοῦ στελέχους. Τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ στεφάνου εὐρέθησαν ἀργότερον διεσκορπισμένα ἐντὸς τῆς τέφρας μεγάλης πυρᾶς καυθείσης ὑπεράνω τοῦ τάφου· φύλλα τινὰ τούτου εἶχον συγκολληθῇ, εὐμεγέθη δὲ τεμάχια τακέντα εἶχον τελείως παραμορφωθῇ, πλείστα δὲ θραύσματα ἐκ τοῦ λεπτοῦ χρυσοῦ σύρματος μήκους μὴ ὑπερβαίνοντος τὸ 0.01 μ. εἶχον διασκορπισθῇ εἰς τὸ περίξ ἔδαφος. Μεταξὺ τούτων εὐρέθησαν ἀνάμεικτα· φύλλα χρυσοῦ

στεφάνου, μικρὸς χρυσοῦς σωλήν, μικρὸν τμήμα ἀλύσεως ἐκ λεπτοτάτου χρυσοῦ σύρματος, πιθανῶς ἐκ περιδεραίου (εἰκ. 2), λαβαὶ καὶ ὑπολείμματα χαλκοῦ ἀγγείου, θραύσματα μικροῦ, λεπτοῦ χαλκοῦ κατόπτρου, χαλκαῖ κεφαλαὶ ἥλων, ἥλοι σιδηροῖ ἀκέφαλοι, πῆλινα εἰδῶλια τεθραυσμένα κ.λ.π. Ὀλικὸν βάρος τῶν χρυσῶν γραμμάρια 17.5.

Ὁ ἡμέτερος τάφος ὅμοιος τὴν μορφήν τῷ ἐν Duvanlij τῆς βορείου Θράκης ἢ νοτίου Βουλγαρίας ἀποκαλυφθέντι καὶ ἀναγομένῳ εἰς τὸ τέλος τοῦ Ε'. π.Χ. αἰῶνος¹ φαίνεται

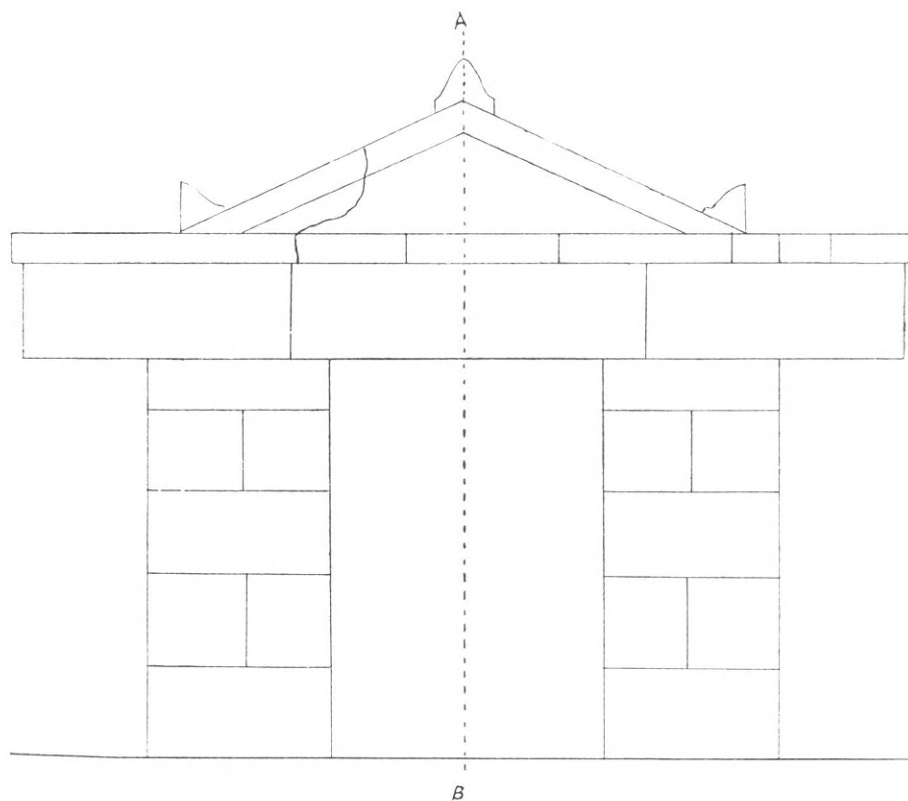
(Εἰκ. 2. Τεμάχια χρυσοῦ στεφάνου καὶ λοιπὰ χρυσὰ ἀντικείμενα εὑρεθέντα ἐν τῷ μικρῷ Α. τάφῳ.

ὢν νεώτερος ἐκείνου. (Ὁ τάφος διαλυθεὶς ἐξ ἀνάγκης μετεφέρθη εἰς τὸν παρακείμενον μέγαν τάφον συναρμολογηθεὶς, ὡς εἶχεν).

Β'. Εἰς ἀπόστασιν ἐπὶ τὰ περίπου μέτρων δυτικώτερον τοῦ προηγουμένου ἀπεκαλύφθη ἕτερος τάφος. Ἦτο δ' οὗτος μέγας ὑπόγειος νεκρικός θάλαμος μήκους 2.56 μ., πλάτους 2.12 καὶ ὕψους 2.07 μ. Κατὰ τὸ μέσον τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς ἔφερε θύραν ὕψους 2.07 μ. καὶ πλάτους 1.26 μ., πεφραγμένην ἔξωθεν διὰ τεσσάρων μεγάλων πωρίνων πλακῶν μήκους 1.52 μ., πλάτους 0.55 μ. καὶ πάχους 0.24 μ. (σχεδ. I), στέγην δὲ ἀμφικλινῇ κατεσκευασμένην δι' ὁμοίων πλακῶν μήκ. 1.76, πλάτ. 0.42 καὶ πάχ. 0.10 μ. (εἰκ. 3). Ἡ θύρα δὲν ἔφερε θυρόφυλλα. Ἡ δὲ στέγη κατὰ μὲν τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν ἐκλείετο διὰ τοιχαρίου, ἀμελῶς κατεσκευασμένου διὰ πωρίνων πλίνθων καλῶς ἔσωθεν λαξευθεισῶν, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο αἱ πλάκες τῆς τριγωνικῆς στέγης (εἰκ. 4), κατὰ δὲ τὴν

¹ B. Filow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij ..., Sofia 1934, σελ. 98 κ.ε., εἰκ. 123 - 126.

προσθίαν πλευράν ἐσχημάτιζεν ἀέτωμα, βεβλαμμένον ἀριστερά, φέρον πώρινα κινητὰ ἀνθεμοειδῆ ἀκρωτήρια (εἰκ. 5) ὑπενθυμίζουσα τὴν ὁμοίαν στέγην τῶν τάφων τῆς Ὀλύνθου¹ καὶ τοῦ Τριλόφου (ἀδημοσιεύτου). Ἐνταῦθα τὸ ἐπιστύλιον ἐκτεινόμενον περὶ τὸ μέτρον πέραν τῶν τοίχων τῶν μακρῶν τοῦ τάφου πλευρῶν ἐκατέρωθεν στηρίζεται ἐπὶ τοῦ καταλλήλως παρασκευασθέντος ἐδάφους (σχ. I καὶ II). Ὁ τάφος οὗτος συληθεὶς ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦτο, φαίνεται, πλούσιος, διότι ἔκτοτε τὸ ὕψωμα ἐκλήθη τουρκιστὶ Altin-terpe ἥτοι χρυσοῦν ὕψωμα, χρυσόλοφος, ἔφερε δὲ πιθανῶς καὶ κινητὴν

Σχεδ. I. Πρόσοψις τοῦ μεγάλου τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

νεκρικὴν κλίνην, ὥς τοῦλάχιστον δεικνύουσι τὰ τέσσαρα παρὰ τὰς γωνίας κοιλώματα τοῦ δαπέδου διαμ. 0.30 μ. Τῶν κοιλωμάτων ἐν διακρίνεται ἐν τῇ εἰκ. 4. Τῆς συλήσεως διέφυγον μία πελίκη καὶ σιδηροῦν ξίφος ἀμφοτέρω τεθραυσμένα, ἅτινα εὐρέθησαν ἔξωθεν καὶ δεξιὰ τῆς θύρας τοῦ τάφου.

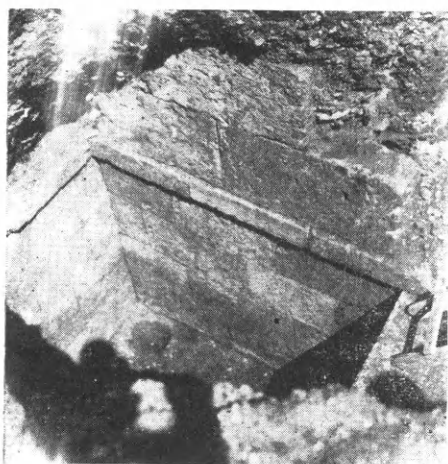
Γ'. Εἰς ἀπόστασιν τέλος ἑξ ἑπτὰ μέτρων βορειοδυτικῶς τοῦ μικροῦ καὶ ὀκτὼ μέτρων βορείως τοῦ μεγάλου τάφου, δι' εἰδικῆς ἐρεῦνης ἀπεκαλύφθη τρίτος τάφος, σχηματίζων μετὰ τῶν δύο ἐτέρων οἰονεὶ σκαληνὸν τρίγωνον· τὴν ἀκριβῆ θέσιν τούτων παρέχει τὸ σχεδιογρ. IV. Τοιαύτην περίπου θέσιν ἔχουσι καὶ οἱ παρὰ τὸ Τζάγεξι τοῦ Στρυμόνος ἀποκαλυφθέντες ἀργότερον τρεῖς πλούσιοι τάφοι, ὧν οἱ δύο κάθετοι (Schachtgräber) καὶ ὁ τρίτος καμαροσκέπαστος.

¹ Πρβλ. D. Robinson, Die Antike XI, 1935, σελ. 289 εἰκ. 8 καὶ A.J.A. 1935/39, σελ. 229, εἰκ. 27 καὶ 28.

Ὁ τρίτος οὗτος τάφος, περὶ οὗ κυρίως ἐνταῦθα ὁ λόγος, εὐρεθεὶς ἄθικτος, εἶχε διεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. καὶ ἐκαλύπτετο διὰ πέντε πωρίνων πλακῶν μῆκ. 2.30, πλάτ. 0.45-0.55 καὶ ὕψ. 0.22-0.23 μ., ἡμειωγασμένων, παραλλήλως τοποθετημένων καὶ καλῶς προσηρμοσμένων· οἱ ἄρμοι ἐκλείοντο, ὥς καὶ ἐν Τζάγεζι, διὰ λεπτοῦ ἐρυθροποῦ πηλοῦ. Πᾶσαι αἱ πλάκες εἶχον ραγὴ κατὰ τὸ μέσον περίπου ἐκ τοῦ βάρους τοῦ ὑπερκειμένου χώματος, τούτου δὲ ἀφαιρουμένου τὸ ἥμισυ τῆς δευτέρας πρὸς ἀνατολὰς πλακὸς ἐλευθερωθὲν καὶ πεσὼν ἐντὸς τοῦ τάφου παρουσίασε τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ οὗτος κάθετος, μῆκ. 2.66, πλάτ. 1.86 καὶ ὕψ. 1.78 μ. (σχεδ. III), ἐπενδυμένος διὰ τριῶν ἐπαλλήλων σειρῶν πωρίνων κυβολίθων κεκονιαμένων διὰ μαρμαροκονιάματος ἐστιλβωμένου, πάχους 0.0025-0.003 μ. καὶ διὰ λεπτῶν γραμμῶν μελανοῦ χρώματος σηπίας κεχωρισμένου εἰς ὀρθογώνια τμήματα, παρέχοντα τὴν ἐντύπωσιν ἰσοδόμου κατασκευῆς. Ἡ ἀνωτάτη σειρά τῶν λίθων, σχηματίζουσα τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, φέρει μικρὰν κατὰ πάσας τὰς πλευρὰς ἐντομὴν πλάτ. 0.05 καὶ ὕψ. 0.03 μ. (σχεδ. V καὶ VI), ἐν ἣ εὐρέθησαν κατὰ χώραν ὑπόλοιπα σανίδων ἐκ λευκῆς ξυλείας, συγκρατούμενα ὑπὸ τῶν πλακῶν τοῦ καλύμματος· αἱ σανίδες διαλυθεῖσαι ἐκ τοῦ χρόνου εἶχον καλύψει δι' ἐλαφροτάτης

Εἰκ. 3. Θύρα καὶ στέγη τοῦ Β.΄ τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Εἰκ. 4. Ἡ ἐναντι τῆς θύρας πλευρὰ τοῦ Β.΄ τάφου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

παχειάς ἐπιστροφῆς πάντα τὰ ἐν αὐτῷ κείμενα. Τὸ πλάτος ἐκάστης τούτων φαίνεται ὅν 0.25-0.3 μ., τὸ δὲ πάχος 0.025-0.03 μ. Αἱ σανίδες τοποθετημέναι ἢ μία παρὰ τὴν ἄλλην ἐσχημάτιζον ὀριζοντίαν ὀροφήν, ἣν ὑπεβάσταζε δοκὸς ἐκ ξύλου πλατάνου, πλάτ. 0.30 καὶ πάχ. 0.10 μ., στηριζομένη ἐκατέρωθεν εἰς ὑποδοχὴν λαξευθεῖσαν εἰς τὸ μέσον τῶν στενῶν τοῦ τάφου πλευρῶν (σχεδ. VI). Τῆς δοκοῦ τεμάχια ἐν διαλύσει εὐρέθησαν ἔν τε ταῖς ὑποδοχαῖς καὶ ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ τάφου.

Δι' ὁμοίων δοκῶν ἐκαλύπτοντο καὶ οἱ ἐν Βορείῳ Θράκῃ νῦν Νοτίῳ Βουλγαρίᾳ ἀποκαλυφθέντες τάφοι τῶν λόφων τῆς Baschova¹ καὶ τοῦ Ἀραμπατζῆ². Ξυλίνην ἀμφικλινῆ στέγην ἔφερε καὶ ὁ ἐν Ὀλύνθῳ μέγας τάφος³. Ἡ ξυλίνη ὀροφή φαίνεται, ὅτι ἔφερεν ἐπένδυσιν ἐκ πολυχρώμου ὑφάσματος κεκοσμημένου πιθανῶς δι' ἀστέ-

¹ Filow, Duvanlij σελ. 62 εἰκ. 79.

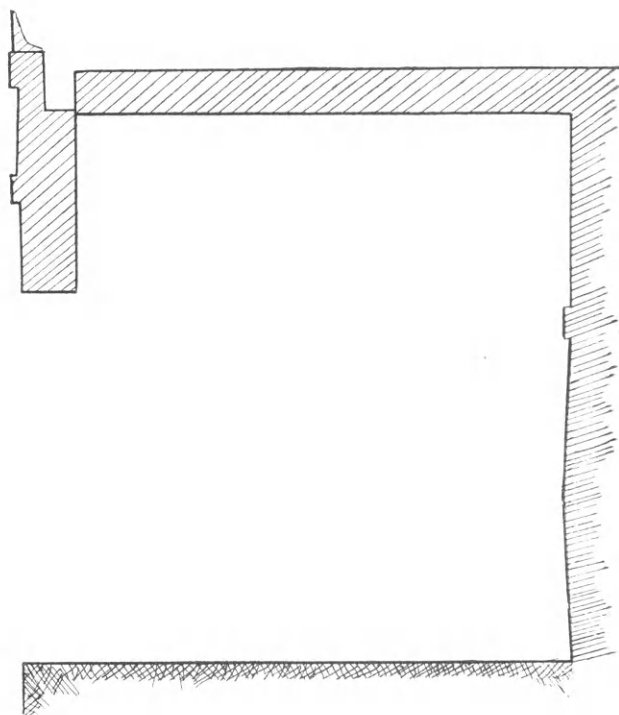
² Filow, αὐτ. σελ. 128 εἰκ. 152.

³ D. Robinson, Die Antike ἑ.ἀ. σελ. 289 κ.ἐξ. A J A 1935/39 σελ. 229.

ρων κ.τ.τ. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγω ἐκ τεμαχίου ὑφάσματος μόλις 0.01 - 0.02 μ. διαλυθέντος ἀργότερον, ὅπερ ἔφερε λευκόν (ὑποκίτρινον), βαθὺ κυανοῦν καὶ ἐρυθρὸν χρῶμα. Ὑφάσματα δὲ παρατηροῦνται μὲν ἐν τάφοις, δὲν φαίνονται ὅμως νὰ χρησιμοποιῶνται ὁμοίως. Οὕτω ἐν τῷ καμαροσκεπαστῷ τάφῳ τοῦ Τζάγεξι (Στρυμόνος) αἱ ἐκατέρωθεν τῆς θύρας καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου θέσεις τῶν νεκρῶν ἦσαν κεκαλυμμέναι δι' ἀργυροῦφάντου καὶ ἐκ τῆς ὑγρασίας διαλελυμένου ὑφάσματος, καίτοι ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων διατεταραγμέναι ἐν τῷ ἑτέρῳ τῶν αὐτόθι καθέτων τάφων ἀνεῦρον χρυσοῦς καὶ βαμβακίνους,

Εἰκ. 5. Ἡ πρόσοψις τοῦ Β' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

Σχεδ. II. Τομή τοῦ Β' τάφου κατὰ τὴν ΑΒ τοῦ σχεδίου III.

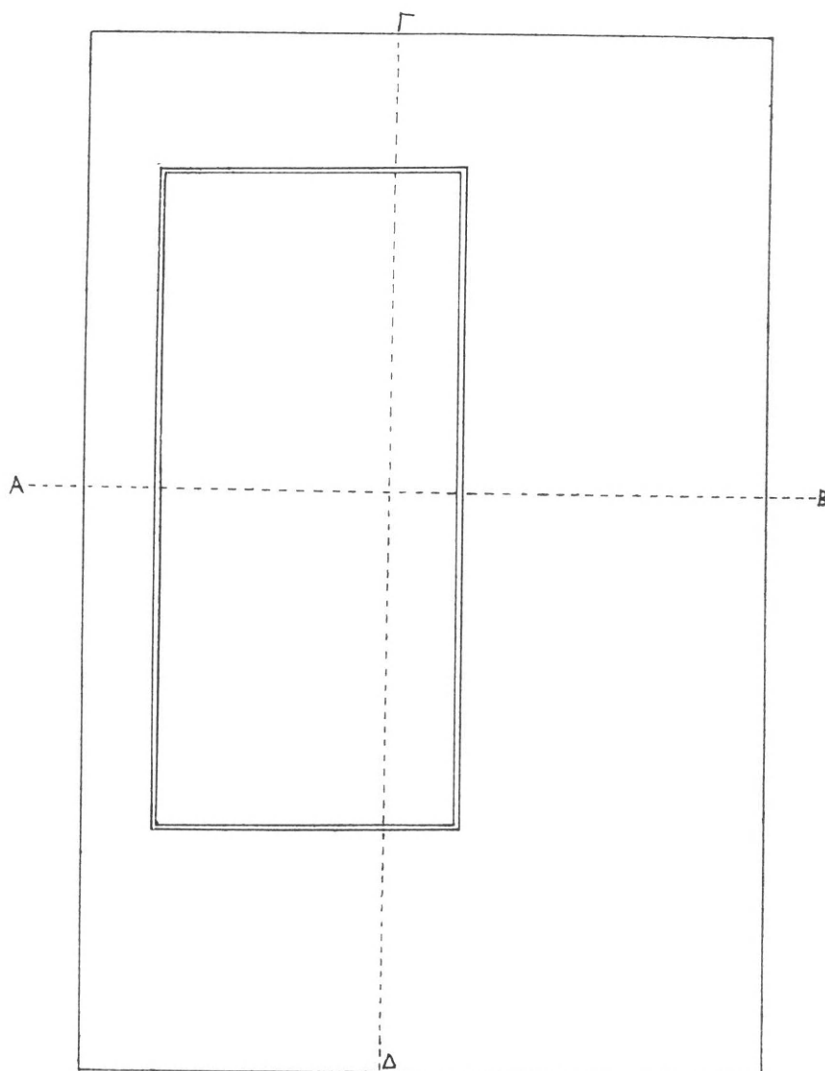
οἶονεὶ μεταξίνους μίτους, συνυφασμένους μετὰ μικρῶν χρυσῶν σφαιρικῶν ὀρμων διαμ. 0.0015 μ. ἐξ ὑφάσματος, πιθανῶς πέπλου· ἐν τῷ ἐν Golemata mogila (=μεγάλῳ τάφῳ) τῆς Ν. Βουλγαρίας τάφῳ ὁ Filow¹ παρατήρησεν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν χωμάτων, τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου κειμένων, καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ὑπόλοιπα ὑφάσματος χρώματος καρυμνίου καὶ ὠχροῦ, ἀρχικῶς λευκοῦ· ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἀνεῦρεν ἕτερον ἐλάχιστον τεμάχιον ἐρυθροῦ ὑφάσματος ἐπενδεδυμένου δι' ἑτέρου μὲ χρυσοῦς μίτους· ἐπίσης ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐκ Μεσημερίου τῆς Χαλκιδικῆς προερχομένων καὶ ἐν τῷ Ἀρχ. Μουσείῳ Θεσ/νίκης ἀποκειμένων (ἀδημοσιεύτων) χαλκῶν περικνημίδων διετηρήθη κατὰ τὸ γόνυ ἐπικεκολλημένον τεμάχιον λευκοῦ ὑφάσματος, ὁμοίου τοῖς ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἐργαλειῶ ὑφαινομένοις². Ὁ Filow ὑποθέτει, ὅτι διὰ τῶν πολυτίμων ὑφασμάτων ἐκαλύπτοντο τὰ

¹ Duvanlij, σελ. 103.

² Πρβλ. καὶ C.-R. de la Comm. Imper. Archéol., St-Petersbourg, 1865 σ. 9 καὶ 10, 1878/79 σ. 40 πίν. III-VI.

μετὰ τὴν καῦσιν ὑπόλοιπα τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ταφῆς εἶναι γνωστός ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἤδη χρόνων· καὶ αὐτὸς ὁ Ἑκτωρ οὕτως ἐτάφη:

*ὁστέα λευκὰ λέγοντο κασίγνητοι θ' ἔταροί τε
μυρόμενοι, θαλερὸν δὲ κατεΐβετο δάκρυ παρειῶν.*

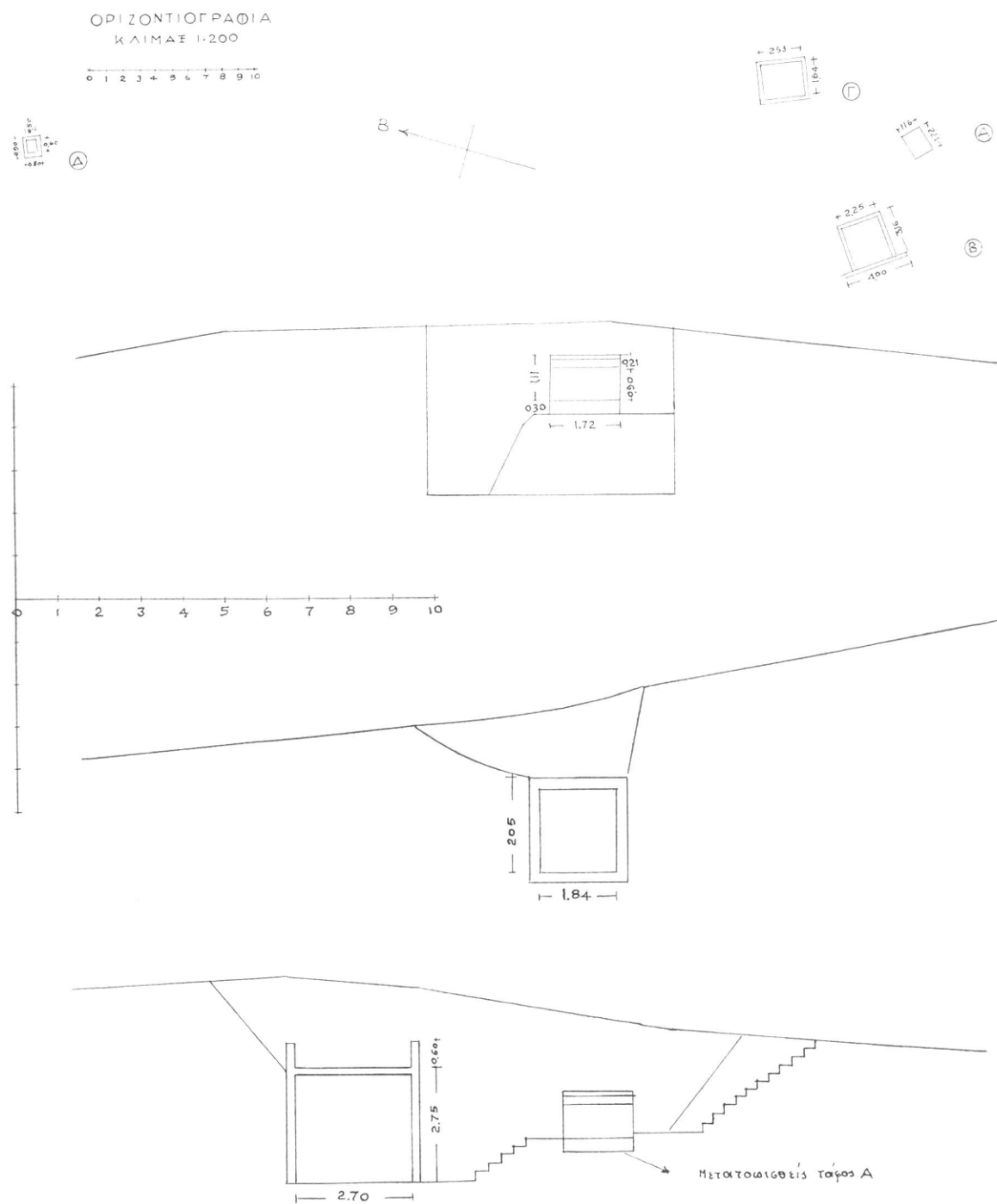

Σχεδ. III. Κάτοψις τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

*καὶ τὰ γε χρυσεῖην ἐς λάρνακα θῆκαν ἐλόντες,
πορφυρέοις πέπλοισι καλύψαντες μαλακοῖσιν.* (Ἰλ. Ω 793)

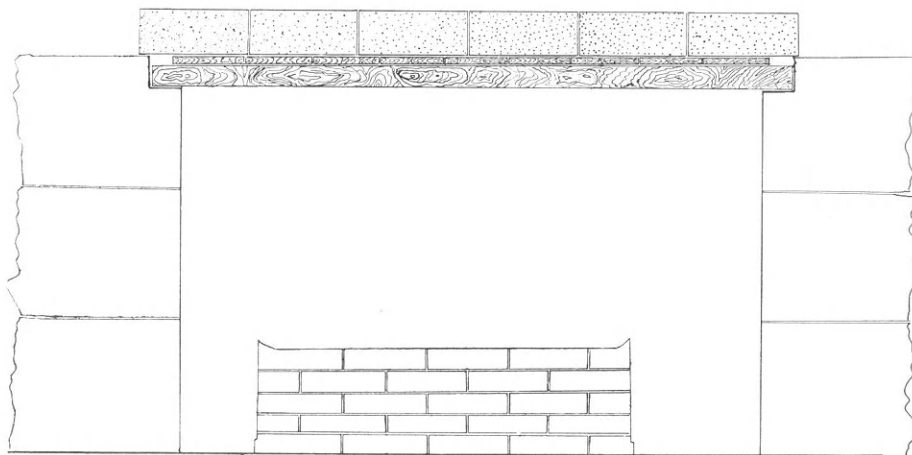
Ἡ προέλευσις λοιπὸν τῶν ἐν τοῖς τάφοις ἀνευρεθέντων ὑφασμάτων δὲν φαίνεται νὰ ᾖ ὁμοίας χρήσεως. Νομίζω δηλαδὴ, ὅτι τό τε ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Σέδες καὶ τὸ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν χωμάτων τοῦ ἐν Golemata mogila τάφου ὑπὸ Filow εὑρεθὲν προέρχονται ἐκ τῆς ὁροφῆς τῶν τάφων, ἥτις πεποικιλμένη ἀναλόγως ἐσχημάτιζεν οἷον τὸν οὐρανὸν τοῦ τάφου, ὡς συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ καλύμματος τῶν Αἰγυπτια-

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΑΦΟΙ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟΥ ΣΕΔΕΣ

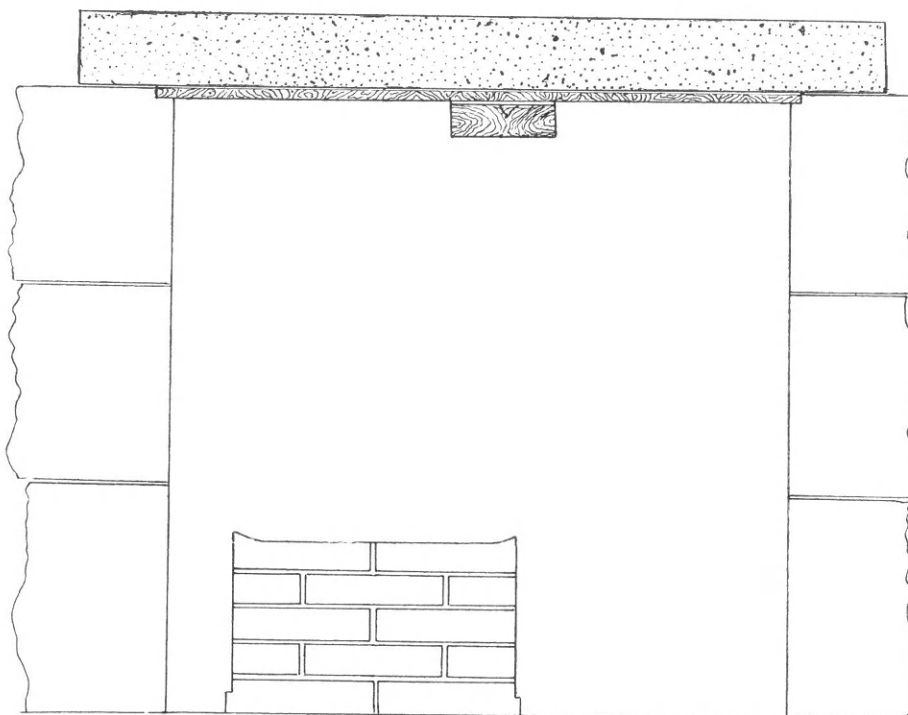
Σχ. IV.

κῶν τάφων ἢ σαρκοφάγων, ἦσαν δὲ διάφορα τῶν ὑφασμάτων τῶν εὑρεθέντων ἐν τοῖς ἐν Τζάγεζι, Golemata mogila καὶ Blisnitza τῆς Ρωσσίας τάφοις, ἅτινα προήρχοντο ἀναμ-

Σχεδ. V. Τομή κατὰ τὴν ΓΔ τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

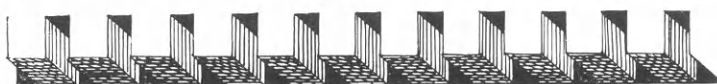
φισβητήτως ἐκ πολυτίμων ὑφασμάτων ἢ πέπλων διαστίκτων χρυσοῖς ἢ ἀργυροῖς μίτοις ἢ ἐλάσμασιν ἢ ὑαλίνοις κομβίοις κεκοσμημένων, δι' ὧν ἐκαλύπτοντο οἱ νεκροὶ ἢ περιε-

Σχεδ. VI. Κατακόρυφος τομή κατὰ τὴν ΑΒ τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

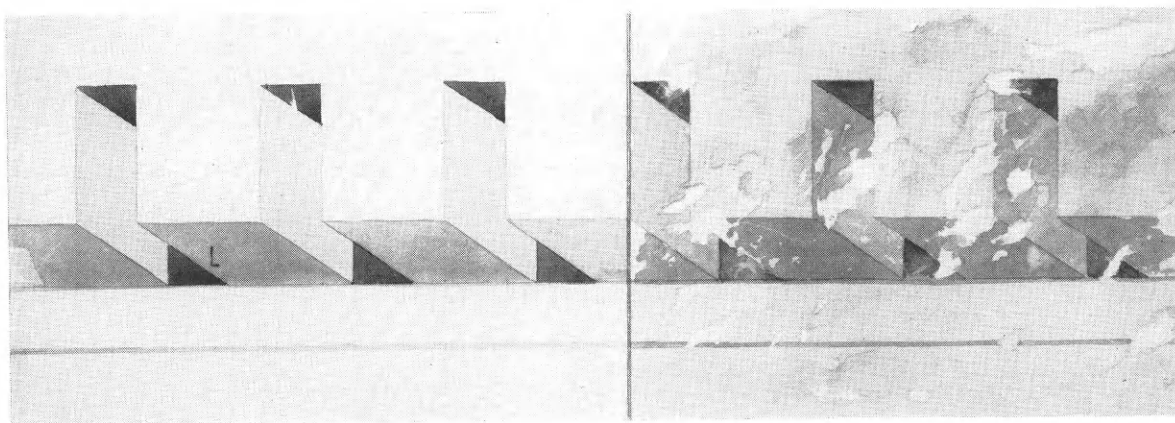
βάλλοντο τὰ ὅστις αὐτῶν καὶ ἐντελῶς διάφορα τοῦ τῆς περικνημίδος τοῦ τάφου τοῦ Μεσημερίου Χαλκιδικῆς, ὅπερ ἦτο τμῆμα τοῦ ἱματίου τοῦ νεκροῦ.

Ὅτι τὸ ὕφασμα προήρχετο ἐκ τῆς ἐπενδύσεως τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου τοῦ Σέδες δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο εὗρέθη εἰς τὸ μέσον τοῦ τάφου καὶ ἀρκετὰ μακρὰν τῆς νεκρικῆς κλίνης, ὡς τὸ ἐν Golemata mogila ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου

Σχεδ. VII. Οἱ ἐν τῷ Γ' τάφῳ χρώμασι προοπτικῶς δεδηλωμένοι γεισιπόδες.

χωμάτων¹. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἀμέσως κάτωθεν τῆς ἐντομῆς τοῦ χεῖλους περιθέει τὸν τάφον ζώνη προοπτικῶς χρώμασι δεδηλωμένων γεισιπόδων (σχεδ. VII - VIII) ὡς ἐν τῷ δρόμῳ καὶ τῷ νεκρικῷ θαλάμῳ τοῦ ἐν τῇ χερσονήσῳ Taman τοῦ Κέρης τάφου². Ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ τοὺς χρώμασιν ἐπίσης προοπτικῶς ἐξωγραφημένους ὁδόντας ὑπάρχει

Σχεδ. VIII. Οἱ γεισιπόδες τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες εἰς οἷαν κατάστασιν εὗρέθησαν.

καὶ κυμάτιον³ ἐν ἄλλοις πάλιν τάφοις καὶ ἰδίᾳ τοῖς καμαροσκεπάστοις π.χ. τῆς Παλατίσης⁴, τοῦ Δίου⁵, τῆς Πέλλης⁶, ὅστις κατὰ Heuzey⁶ εἶναι καθ' ὅλα ὁμοίος τῷ τῆς Παλατίσης, εἰς οὓς προσθετέοι καὶ οἱ τῆς Ἀζώρου καὶ Ἀνω Κοπανοῦ τῆς Ναούσης

Σχεδ. IX. Ἡ περιθέουσα τὰς πλευρὰς τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες γιρλάνδα.

(ἀδημοσίευτοι) τὸ κατὰ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας διάζωμα φέρει κυμάτιον. Ἡ δὲ διὰ γεισιπόδων καὶ κυματίων ἐγχρωμος διακόσμησις προϋποθέτει ἀναλόγως κεκοσμημένην ὀροφήν⁷ τοιαύτην δὲ ὀροφήν ἔφερον καὶ οἱ εἰρημένοι τάφοι τοῦτο ἄλλως τε ἦτο σύμ-

¹ Minns, Scythians and Greeks, Cambridge 1913, σελ. 212 καὶ 237 εἰκ. 113 καὶ 244.

² Πρβλ. Comp.-Rend. 1869 σελ. 17 καὶ 1872 πίν. XII.

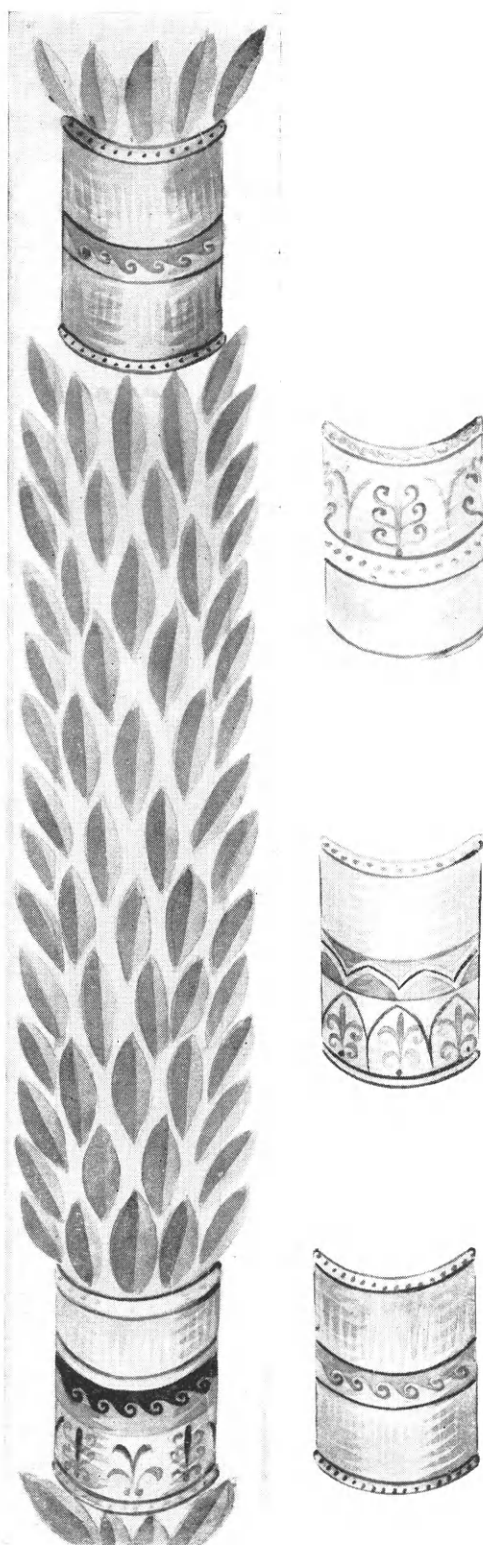
³ Heuzey, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, σελ. 226, πίν. 15, 17, 18. Δήμιτσα, Μακεδο-

νία σελ. 206 καὶ παρένθ. πίν.

⁴ Σωτηριάδης, Ἐπιστ. Ἐπ. Παν. Θεσσ. 1931 σ. 5 κ.έξ.

⁵ Delacoulonche, Annales de la mission scientifiques et littéraires 1858 σελ. 76.

⁶ Mission σελ. 251.

Σχεδ. X. Ἡ γιγλάνδα τοῦ Γ.΄ τάφου
τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

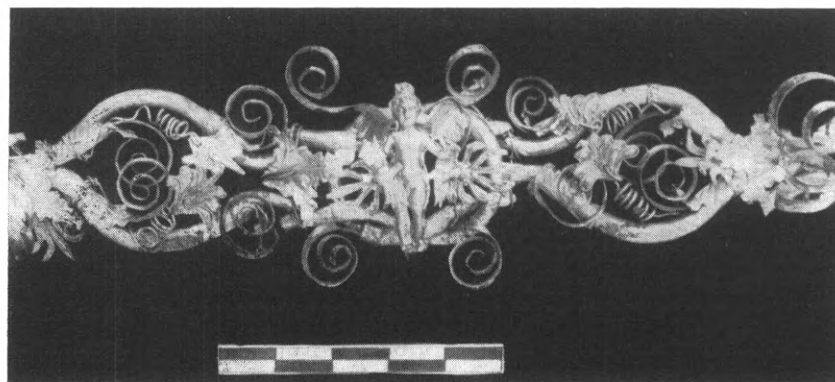
φωνον πρὸς τὴν αἰσθητικὴν τῶν μετὰ τούτης φιλοκαλίας κατασκευασάντων τὴν τελευταίαν κατοικίαν νεκρῶν φερόντων πλούσια καὶ ἄφθονα κτερίσματα¹.

Ἡμισυ μέτρον κάτωθεν τῶν γεισιπόδων περιθέει τὰς πλευρὰς τοῦ τάφου ἑγγχρωμος ἀνθοπλόκαμος (γιγλάνδα) ἐκ φύλλων δάφνης φέρουσα κατὰ διαστήματα 0.35 - 0.40 μ. δεσμοὺς ἐκ ροδίνης ταινίας πεποικιλμένης διὰ διασταυρούμενων ἀκτίνων, στιγμῶν, ἐλίκων, ἀνθεμίων καὶ σπειρομαϊάνδρων διαφοροτρόπως ἐν ἐκάστῳ διατεταγμένων (σχεδ. IX - X). Ὅμοίαν γιγλάνδαν φέρει καὶ ὁ τάφος τοῦ Δίου, παρεμφερῇ δὲ καὶ ὁ ἐν Τζάγεζι Στρυμόνος· ἐν τῷ τελευταίῳ ὅμως τάφῳ ἡ γιγλάνδα φέρει οἶονεϊ φύλλα δρυὸς μελανῷ μόνον χρώματι. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἐστρωμένον ἐπίσης ἀμμοκονιάματι εἶχε βαφῇ κατὰ τὰς παρυφὰς μελανῷ ἐξιτήλῳ χρώματι, παρὰ δὲ τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑπῆρχε μικρὰ πυρὰ καὶ περὶ ταύτην τρεῖς εὐμεγέθεις ἀργοὶ λίθοι. Ὅμοιοι λίθοι εὐρέθησαν ὀλίγοι καὶ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν πρὸς στερέωσιν ἴσως φθαρέντων ἀντικειμένων ἢ δι' ἄγνωστον λόγον. Τὸν παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν χώρον καταλαμβάνει ἡ νεκρικὴ κλίνη ἐκτισμένη διὰ τεσσάρων σειρῶν ὠμῶν πλίνθων, ὧν ἐκάστη 0.38 x 0.38 μ. καὶ ὕψους 0.09 μ. Αἱ πλίνθοι ἐναλλάσσονται κατὰ τὰς γωνίας διὰ δύο ἡμίσεων. Πᾶσαι αἱ πλευραὶ τῆς κλίνης ἦσαν ἐπιμελῶς κεκονιαμέναι, ἡ δὲ ἐπιφάνεια, ἐπίσης κεκονιαμένη, ἦτο ὑψηλοτέρα κατὰ τὰ χεῖλη οὕτως, ὥστε ἐσχημάτιζεν εἰς τὸ μέσον ἐλλειψοειδὲς ἐπίμηκες κοίλωμα. Ὀλικὸν μῆκος τῆς κλίνης 1.70 μ., πλάτος 0.80 καὶ ὕψος 0.50 μ. (σχεδ. V καὶ VI). Ἐπὶ τῆς κλίνης ἔκειτο εἰς νεκρὸς ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς ΝΑ., τοῦ ὁποίου τὰ ὀστέα εἶχον διαλυτῇ (εὐρέθη εἰς κοπτὴρ καὶ ὑπόλοιπα ἐκ τῆς

¹ Περὶ ζωγραφικῆς ἐν τοῖς τάφοις βλ. Ernst Fabricius, Ein bemaltes Grab aus Tanagra AM. 1885 σελ. 158 — K. Vollmöller, Über zwei euböische Kammergräber AM. 1901, σελ. 333 κ.έ., πίν. XIII - XVII — Compt. - Rend. 1864 σελ. V κ.έ.: 1872 σελ. 240: 1875 πίν. XXV — Perrot-Chipiez, IX σ. 175 κ.έ., X σ. 761 κ.έ.

δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός), καὶ ὅστις, ὡς ἐκ τῶν κτερισμάτων δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, ἀνῆκεν εἰς νεαρὰν γυναῖκα. Ἐπειδὴ δὲ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς κλίνης καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν σεσηπότα τεμάχια δοκίδων, φαίνεται ὅτι ἡ νεκρὰ εἶχε τοποθετηθῇ ἐντὸς θήκης. Ἐπὶ τε τῆς κλίνης καὶ διεσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ κάτωθι, ἥτοι:

Ι Χρυσᾶ. 1) Χρυσοῦς στέφανος χρυσοῦν ἔχων προμετωπίδιον Ἐρωτα κατ' ἐνώπιον φέροντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πόλον, τὸν δεξιὸν πόδα ἐλαφρῶς προβεβλημένον, τὸν δ' ἀριστερὸν ἐλαφρῶς κεκαμμένον, τὰς πτέρυγας ἀναπεπταμένας, τὰς χεῖρας πλαγίως καὶ κάτω τεταμένας καὶ κρατούσας ἀνὰ ἓν πτηνὸν ἔχον τὰς πτέρυγας ἀναπεπταμένας, τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐστραμμένην πρὸς τὸν Ἐρωτα¹ (εἰκ. 6). Προμετωπίδια (frontalia) ἐκ χρυσῶν κοσμημάτων καὶ πολυτίμων λίθων ἔφερον πολλοὶ τῶν

Εἰκ. 6. Ὁ ἐρωτιδεὺς ὡς προμετωπίδιον τοῦ χρυσοῦ στεφάνου τοῦ Γ. τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

ἐν Κέρτς τῆς Ρωσσίας εὐρεθέντων χρυσῶν στεφάνων, τῶν ἀποκειμένων ἐν τῷ Ἀρχ. Μουσείῳ τοῦ Ermitage· τινὲς τούτων φέρουσιν ὡς προμετωπίδιον γοργόνειον χρυσοῦν ἢ ἐπὶ πολυτίμου λίθου, Ἐρωτιδέα, Ἀρτεμιν, Ἥλιον κ.τ.τ.² Ἐπίσης ὁ ἐκ Παγασῶν στέφανος τοῦ Μουσείου Βόλου, νῦν ἐν τῷ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείῳ μετὰ ρουβινίου ὡς προμετωπίδος³. Ταῦτα ὁ Stephani⁴ ὀνομάζει φυλακτήρια. Μῆκος τοῦ στεφάνου 0.50 μ., ὀλικὸν βάρος 77 γραμμάρια.

Ὁ ἡμέτερος στέφανος σχηματίζεται διὰ δέκα ἑξ τεμαχίων σωλήνων σχήματος S, ἅπερ ἀνὰ δύο δεδεμένα διὰ λεπτῶν χρυσῶν συρμάτων δίδουσιν ὁκτὼ ἐλλειψοειδῇ ἢ λυροειδῇ σχήματα⁵, ἕκαστον δὲ τούτων κοσμεῖται ἔσωθεν καὶ κατὰ τὴν βάσιν ὑπὸ ζεύγους χρυσῶν φύλλων ἀκάνθης, ζεύγους σπειροειδῶν ἐλίκων ἐκ χρυσῶν ἐλασμάτων καὶ ζεύγους χρυσῶν ἀνθεμίων ἐξηρητημένων ἐπὶ ἐλικοειδῶν χρυσῶν συρμάτων καὶ στερεομένων

¹ Πρβλ. Arch. Anz. 1940 σελ. 268 εἰκ. 75.

² Πρβλ. Compt.-Rend. 1865 σελ. 166· 1868, 1g· 1875 σελ. 7. 16-31, πίν. II 5· 1880 σελ. 35, ἀρ. 6-8 — E. H. Minns, αὐτ. σελ. 383, εἰκ. 285 — Kondakof-Tolstoi-Reinach, Antiquités de la Russie Meridionale, σελ.

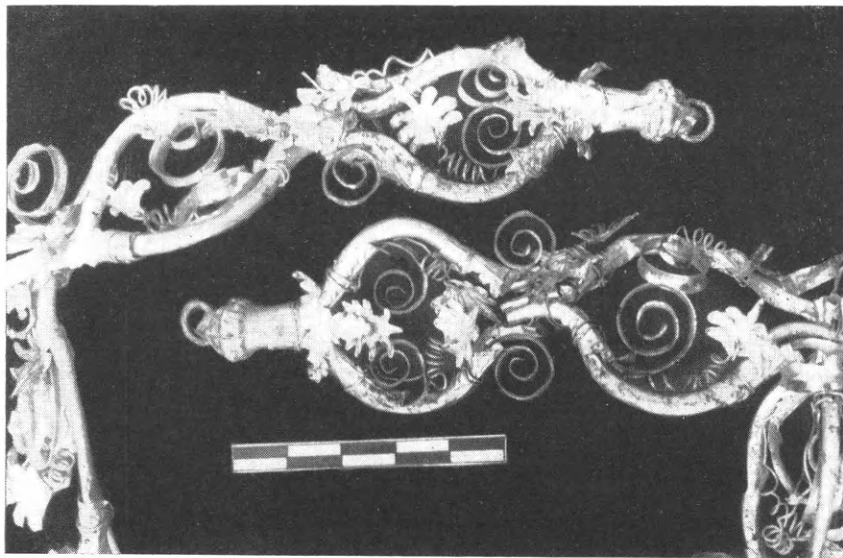
43-47 καὶ 60 εἰκ. 47-53 καὶ 78 — K. Vollmöller, αὐτ. σ. 364.

³ Ἡμερολογ. Μεγάλης Ἑλλάδος 1932 σελ. 284, 289.

⁴ Compt.-Rend. 1866 σελ. 70 κ.ε. καὶ 1869 σελ. 129.

⁵ Πρβλ. Kondakof-Tolstoi-Reinach, αὐτ. σελ. 58 εἰκ. 72.

ἐπὶ τοῦ λυροειδοῦς στελέχους διὰ λεπτοῦ χρυσοῦ ὥσαύτως σύρματος· ἡ αὐτὴ διακόσμησις ἐπαναλαμβάνεται ἐκατέρωθεν περὶ τὸ μέσον ἐκάστου λυροειδοῦς καὶ ἔξωθεν. Τὰ λυροειδῆ ἀνὰ τέσσαρα συνηρμοσμένα ἐκατέρωθεν σχηματίζουνσι δύο οἰονεὶ ἀλύσεις, αἵτινες ἐνοῦνται πρὸς ἀλλήλας εἰς τὸ μέσον διὰ πλοχμοῦ, οἰονεὶ Ἡρακλείου ἄμματος¹, ἐξ ὁμοίου χρυσοῦ σωλῆνος· τὰ σημεῖα τῆς ἐνώσεως καλύπτει ἀνὰ ἓν φύλλον ἀκάνθης καὶ ἓν ἀνθέμιον· ἄνω δὲ καὶ κάτω τοῦ ἄμματος ἐξέχουσι τέσσαρες ἑλικες· τὸ δὲ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἄμματος σχηματιζόμενον κενὸν πληροῖ ἡ παράστασις τοῦ Ἑρωτιδέως (εἰκ. 6). Ὁ ὁστέφανος καταλήγει ἐκατέρωθεν εἰς δύο λεοντοκεφαλὰς, ἐχούσας μακρὸν λαιμόν· τὰ ἐντὸς τούτου συγχωνευόμενα δύο ἐλεύθερα ἄκρα τῶν ἐκατέρωθεν λυροειδῶν στερεοῦν-

Εἰκ. 7. Αἱ κοσμοῦσαι τὰ ἄκρα τοῦ χρυσοῦ στεφάνου τοῦ Γ.΄ τάφου τοῦ Σέδες λεοντοκεφαλαί.

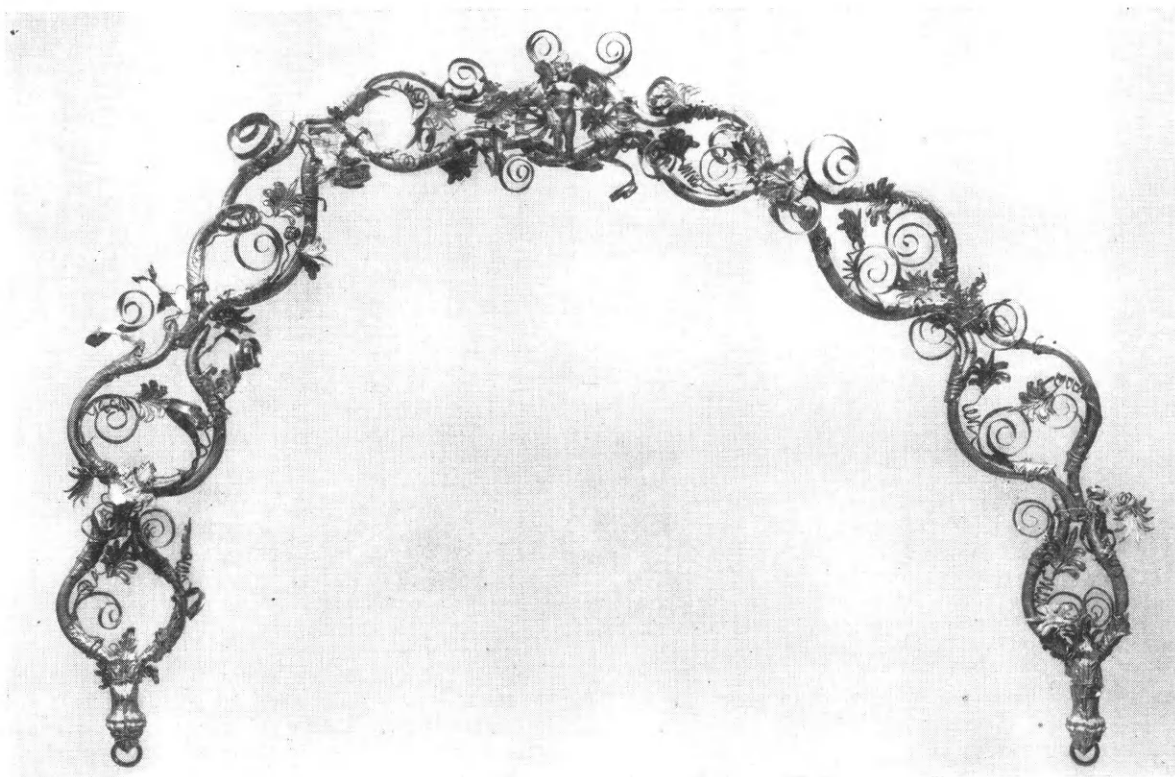
ται ἐπίσης διὰ χρυσοῦ σύρματος καὶ καλύπτονται κύκλῳ δι' ὁμοίων χρυσῶν φύλλων ἀκάνθης. Ὁ λαιμὸς εἶναι διηνητισμένος δι' ἀνθεμίων (filigran), ἐν δὲ τῷ στόματι ἐκατέρας τῶν λεοντοκεφαλῶν στηρίζεται ἀνὰ εἷς κρίκος (εἰκ. 7)². Ἡ ὑπαρξὶς κρίκων κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα τοῦ στεφάνου εἶναι δηλωτικὴ, ὅτι οὗτος ἐστερεοῦτο ἐν τῇ κεφαλῇ προσδεγόμενος ταινία ἢ ἄλλῳ τινὶ μέσῳ. Τὸ σύνολον τοῦ στεφάνου καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ κλίνῃ δίδει ἡ εἰκὼν 8, ἐξ ἧς φαίνεται, ὅτι οὗτος δὲν περιέβαλε τὴν κεφαλὴν τῆς νεκρᾶς, ἀλλ' εἶχε τεθῆ ἑπ' αὐτῆς ἀνοιχτός. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς παραστάσεως τοῦ Ἑρωτος ὡς προμετωπιδίου κρατοῦντος πτηνά, πιθανώτατα περιστεράς, καὶ τῶν λεοντοκεφαλῶν κατὰ τὰ ἄκρα δὲν εἶναι τυχαία, διότι ὁ μὲν λέων εἶναι συνόδός, ἡ δὲ περιστέρα τὸ ἱερὸν πτηνὸν καὶ ὁ Ἑρως ὁ υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης, ἣτις περιλαμβάνεται εἰς τὸν κύκλον τῶν Ἐλευσινίων θεῶν ἀφ' ἐτέρου ὁ λέων μετὰ τοῦ πάνθηρος

¹ E. H. Minns, αὐτ. σελ. 432 εἰκ. 322. Kondakof-Tolstoï-Reinach, αὐτ. σελ. 57 εἰκ. 71.

² Πρβλ. Eug. v. Mercklin, Führer durch das Hamburgische Museum für Kunst u. Gewerbe, Ham-

burg 1930, II σ. 124. C.-R. 1865 σελ. 9 καὶ 10 ἀριθ. κατ. 6 καὶ πίν. II, 4. S. Reinach, Antiq. du Bospore cimm. πίν. XI, 1.

εἶναι οἱ ἀχώριστοι σύντροφοι τῆς Ρέας, ἥτις νοεῖται πάντοτε στενώτατα συνδεδεμένη μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης. Ἐκτὸς τούτων ὁ λέων, ἡ ἄκανθα καὶ ἡ λοιπὴ διακόσμησις τοῦ στεφάνου ἔχει προφυλακτικὸν ἔννοιαν. Θὰ ἦτο δ' ὑπερβολὴ ἴσως νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ λυροειδῆ σχήματα ὑπονοοῦσι τὸν Μουσηγέτην Ἀπόλλωνα, ἐπίσης στενώτατα μετὰ τῶν χθονίων συνδεόμενον· ὁ αὐτὸς ἄλλως τε Ἀπόλλων παρίσταται κοσμῶν καὶ ἄλλα τοῦ τάφου εὐρήματα, περὶ ὧν κατωτέρω. Ἐν τῷ στεφάνῳ τούτῳ φύλλα ἀκάνθης, ἀνθέμια καὶ ἔλικες, ὁμοίας μορφῆς καὶ μεγέθους ἔχουσι τύπῳ

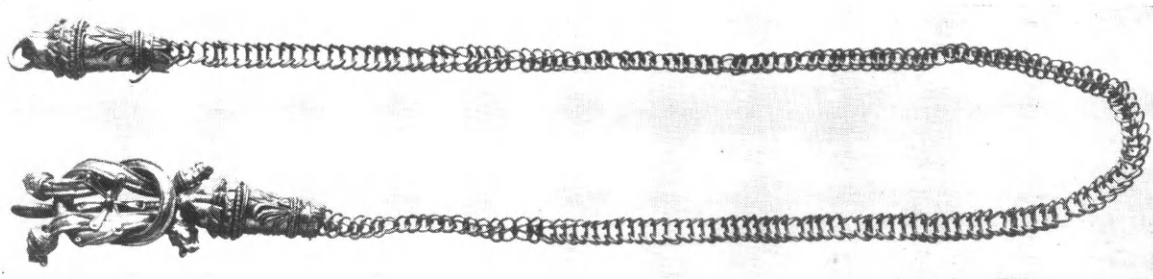

Εἰκ. 8. Ὁ χρυσοῦς στέφανος τοῦ Γ. τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

κατασκευασθῇ· καὶ αὐταὶ αἱ λεοντοκεφαλαὶ καὶ ὁ Ἑρωτιδεύς, κατασκευασμένα ἐκ δύο ἐμπιέστων ἢ τύπῳ πεποιημένων τεμαχίων συνηρμοσμένων κατὰ τὰ πλάγια (εἰκ. 6-8), δὲν παρουσιάζουσι ἔργον ἐξαιρετικῆς τέχνης· ἐκτὸς δὲ τούτων ἡ συναρμολόγησις τῶν τεμαχίων καὶ ἡ στερέωσις αὐτῶν διὰ σύρματος δεικνύει, ὅτι ὁ στέφανος εἶναι ἔργον τῆς συνήθους βιοτεχνίας. Ἀντιθέτως ὅμως ἡ σύνθεσις τῶν τεμαχίων καὶ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν ἐξαίρουσι τὴν αἰσθητικὴν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ ἀναδεικνύουσι τὸ σύνολον εἰς καλλιτέχνημα.

2) Χρυσοῦν περιδέρειον μήκ. 0.39 μ., βάρους 22 γραμμαρίων (εἰκ. 9)· ἀποτελεῖται ἐκ πλεκτῆς χρυσῇ σύρματι ἀλύσεως καὶ ἐκ τῶν κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα λεοντοκεφαλῶν· ἐν τῷ στόματι τῆς μιᾶς τούτων συγκρατεῖται χρυσοῦς κινητὸς κρικός, ἐν δὲ τῷ τῆς ἐτέρας στερεοῦται ἡράκλειον ἄμμα ἐκ τεσσάρων δρακόντων μετὰ λεοντοκεφαλῶν· τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἁμματος κενὸν πληροῖ ἄνωθεν μὲν ἐξάφυλλος ρόδαξ, κάτωθεν δὲ περόνη

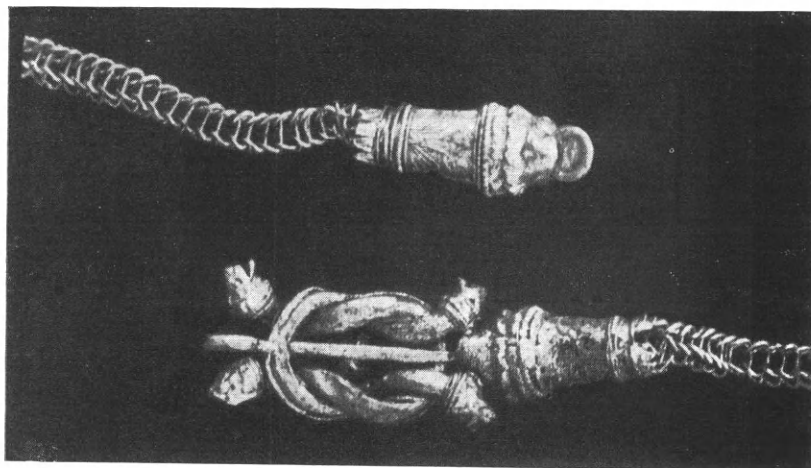
καταλήγουσα εἰς ἄγκιστρον (εἰκ. 10). Λεοντοκεφαλαὶ καὶ ἡράκλειον ἄμμα διηνηθισμένοι ἀνθεμίους καὶ σφαιρικοῖς κόκκοις, οἷονεὶ ἀστραγάλῳ, ἐκ λεπτοτάτου στρεπτοῦ σύρματος (filigran) εἶναι κατασκευῆς καὶ τέχνης ὁμοίας τῇ τοῦ στεφάνου. Παρεμφερῆ περιδέραια εἶναι καὶ τὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς χειρσονήσου Tapan τῆς Ρωσίας¹, ἀναγόμενα εἰς τὸν Δ΄

Εἰκ. 9. Χρυσοῦν περιδέραιον ἐκ τοῦ Γ.΄ τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

ἢ Γ΄ αἰῶνα, καὶ τοῦ ἐν Blisnitsa τάφου τῆς Δήμητρος ἱερείας τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰῶνος². Τὸ περιδέραιον, εὐρεθὲν κάτωθεν τοῦ στεφάνου ἡγκιστρωμένον, δεικνύει ὅτι κατὰ τὴν ταφὴν περιέβαλε τὸν λαιμὸν τῆς νεκρᾶς³.

3) Πόρπαι χρυσαῖ ἕξ, ἀποτελοῦσαι τρία ζεύγη· αἱ περόναι τούτων χαλκαῖ ὀλικὸν

Εἰκ. 10. Αἱ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ περιδεραίου τοῦ Γ.΄ τάφου λεοντοκεφαλαὶ ἢ φέρουσα τὸ ἡράκλειον ἄμμα παρίσταται ἀνεστραμμένη.

βάρος γραμμάρια τριάκοντα ἑννέα (εἰκ. 11). Ἐκάστη τούτων ἀποτελεῖται ἐξ ἡμικυκλικοῦ χρυσοῦ σωλήνος, ἐφ' οὗ προσαρμόζονται κατ' ἀποστάσεις τρεῖς φακοειδεῖς ἢ ρομβοειδεῖς σφαῖραι ἐκ δύο ἡμισφαιρικῶν τεμαγίων διπλῶ στρεπτῶ σύρματι συνηρμοσμένων καὶ πεποικιλμένων ἕξωθεν ὁμοίῳ σύρματι διὰ φύλλων, οἷονεὶ συγκλινόντων ροδάκων (εἰκ. 12). Ὅμοιαι φακοειδεῖς σφαῖραι κοσμοῦσαι περιδέραια εὐρέθησαν ἐν Ἀρα-

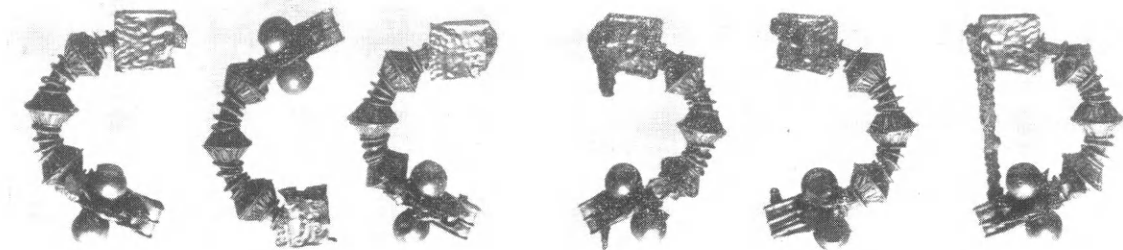
¹ Compt.-Rend. 1880 σελ. 6 πίν. I, 2, 3, 6.

² Compt.-Rend. 1865 σελ. 9-10, ἀριθ. κατ. 6 πίν. II, 4. E. H. Minns, σελ. 401 εἰκ. 294, 1. Et. Gàbrici,

Necropoli di età Ellenistica, Roma 1910, σελ. 43 εἰκ. 24 καὶ Ant. du Bosp. cimm. πίν. IX, 1-3 καὶ X, 1.

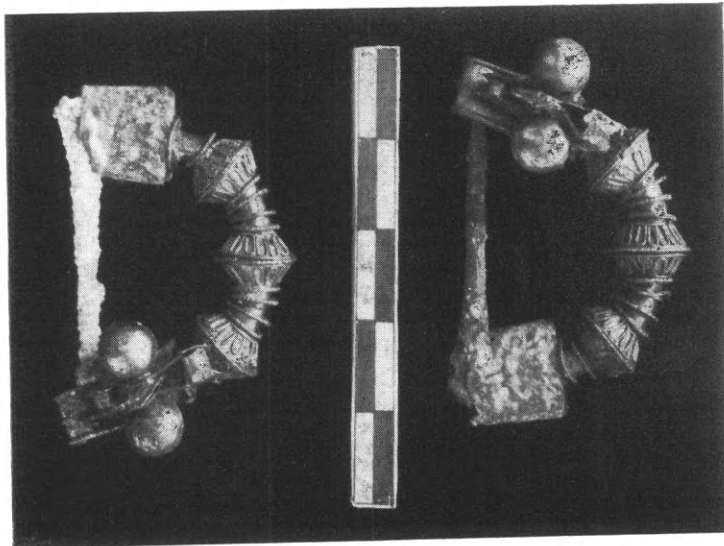
³ Arch. Anz. 1940 σελ. 268 εἰκ. 76.

μπατζίσκη καὶ Μουσοβίτζη τῆς νοτίου Βουλγαρίας ἀναγόμενα εἰς τὸν Ε΄ ἢ Δ΄ π.Χ. αἰῶνα¹, ἐν τοῖς τάφοις τοῦ Tamani² καὶ ἐν τοῖς c καὶ d τάφοις τοῦ Anapa ἐν Κερίτς³ τοῦ Δ΄ ἢ Γ΄ π.Χ. αἰῶνος· ὅμοιαι σφαῖραι ἐναλλασσόμεναι μετὰ χρυσῶν σωλῆνων κο-

Εἰκ. 11. Χρυσαὶ πόρπαι ἐκ τοῦ Γ΄ τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

σμοῦσι καὶ τὸ λαμπρὸν περιδέραιον τοῦ Τζάγεξι (ἀδημοσίευτον). Τὸ μεταξὺ τῶν σφαιρῶν διάστημα κοσμεῖται διὰ τεσσάρων δακτυλίων καὶ δύο ὁμοίων ἐν τῷ ἑτέρῳ τῶν ἄκρων, ἅτινα ἔνθεν μὲν καταλήγουσιν εἰς πεπλατυσμένην ἐκ δύο ἠνωμένων ἐλασμάτων,

Εἰκ. 12. Ζεῦγος χρυσῶν πορπῶν ἐκ τοῦ Γ΄ τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες ἐν μεγεθύνσει.

ὁμοίων ἄνω καὶ κάτω, λεοντοκεφαλὴν δάκνουσαν τὴν βάσιν τῆς κινητῆς περόνης, ἔνθεν δὲ εἰς πλατὺ ἐλάσμα, φέρον δύο ἐκατέρωθεν χρυσᾶς σφαίρας· τὸν μεταξὺ τῶν σφαιρῶν χώρον πληροῖ παράστασις Πηγάσου⁴ τρέχοντος ἐπὶ τοῦ ἐλάσματος, ὅπερ ἀναδιπλούμενον σχηματίζει τὸ εἰς τὸ ἄκρον ἄγκιστρον (σχεδ. XI). Ἡ παράστασις τοῦ Πηγάσου εὐρίσκεται ὡς κόσμημα ἐνδυμάτων ἐν τοῖς χρυσοῖς ἐλάσμασι τοῦ ἐν Blisnitsa τάφου⁵, ἀλλαχοῦ ἤρεται εἰς ἐνώτια, ὀμφαλοὺς

ἀσπίδων κλπ. ἐν πᾶσι δὲ τούτοις ἔχει προστατευτικὴν σημασίαν.

Ἡ ἡμικυκλικὴ πόρπη κατὰ τὸν Blinkenberg⁶ δὲν εἶναι ἐλληνικὴ, ἀλλ' ἀντιπρόσωπος τῆς μικρασιατικῆς τέχνης, ἥτις διὰ τῶν νήσων διαδοθεῖσα εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν

1 Filow, Duvanlij σελ. 85 εἰκ. 108 καὶ σελ. 132 εἰκ. 154.

2 Compt.-Rend. 1880 πίν. I, 4, II, 9, 10, 12.

3 Compt.-Rend. 1882 πίν. II, 11 καὶ IV, 13.

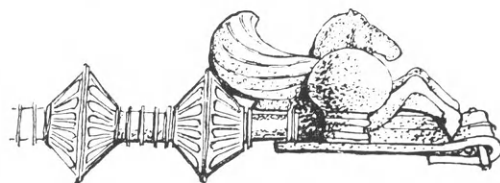
4 Τὸν καλλιτέχνην κ. Χ. Λεφάκη ἐκτελεστὴν τῶν ἐσχεδιασμένων παραστάσεων εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὴν

δωρεὰν παρασχεθεῖσαν βοήθειαν.

5 Compt.-Rend. 1865. σελ. 9 - 10 ἀριθ. 13, πίν. III 16· 1866 σελ. 69, πίν. II, 27. Πρβλ. καὶ Ant. du Bosp. cimm. πίν. VII, 2.

6 Fibules grecques et orientales, Copenhagen 1926, σελ. 207 - 208.

Ἑλλάδα εἰς εὐρείαν κλίμακα διαρκεῖ πέραν τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος. Ἡ μορφή ὁμως τῶν ἡμετέρων πορπῶν σχετίζεται πρὸς τὰς ἐν τῷ ἐν Παγασαῖς τεμένει τοῦ Θαυλίου Διὸς εὐρεθείσας¹. Τὸν τύπον τοῦτον ὁ Blinkenberg δέχεται δημιουργηθέντα ἐν Θεσσαλίᾳ. Ὁ αὐτὸς ὁμως τύπος δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ πρὸς τὰς ἐν σελ. 224 εἰκ. 257 XII 14κ ἐκ Δωδώνης καὶ σελ. 226, εἰκ. 259 XII 15b ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω τεμένους προερχομένας, οὐδὲ πρὸς τὴν ἐν εἰκ. 263 XXI 17a ἐξ Ἡλείου προερχομένην τοῦ Μουσείου τῆς Στοκχόλμης καὶ τὴν 264 XII 17e τοῦ Μουσείου τῆς Κοπεγχάγης, ἃς ἀκολουθῶν τὸν V. Curcié² ἀνάγοντα ταύτας εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος, δέχεται ὡς προερχομένας κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ βορείου ἐπιδράσεως καὶ οὕσας ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς Βοσνίας. Ἐπειδὴ ὁμως πολλαὶ ὁμοιαι εὐρέθησαν παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην ὑπὸ τοῦ Πε-

Σχεδ. XI. Ὁ κατὰ τὸ ἔτερον ἄκρον τῶν χρυσῶν πορπῶν τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες Πήγασος.

Εἰκ. 13. Ἀργυραὶ πόρπαι Μακεδονίας : αἱ μικραὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, ἡ μεγάλη ἐκ Κοζάνης.

λεκίδου³, ὧν δύο δείκνυνται ἀριστερὰ τῆς εἰκ. 13, ἑτέρα δὲ ὁμοία ὑπ' ἐμοῦ παρὰ τὴν Κοζάνην (ἐν Μαυροπηγῇ ἢ Καραμπουνάρ), ἡ δεξιὰ τῆς εἰκ. 13, πᾶσαι ἀργυραῖ, ἐπειδὴ δὲ ἀφ' ἑτέρου τὸ ρομβοειδὲς ἢ φακοειδὲς τῶν σφαιρῶν, τοῦ αὐτοῦ μεγέθους, ὁμοίως πεποικιλμένων καὶ χρησιμοποιουμένων συναντᾶται ἐν Θεσσαλονίκῃ, Τζάγεζι Στρυμόνος, νοτίῳ Βουλγαρίᾳ καὶ Ρωσίᾳ, ἄγομαι νὰ πιστεύσω, ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἐδημιουργήθη ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν αὐτῇ τῇ παρὰ τοὺς τάφους κειμένη Θέρμῃ μᾶλλον ἢ ἐν Θεσσα-

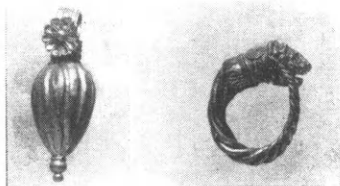
¹ Πρβλ. Blinkenberg, αὐτ. σελ. 116 εἰκ. 136 VI 11 a, σελ. 121 εἰκ. 149, VI 20 c, σελ. 122 εἰκ. 151 VI 21 a, VI 22 καὶ εἰκ. 152 VI 22 b.

² Jahrbuch für Altertumskunde II 1908 σελ. 3 κ.έ.

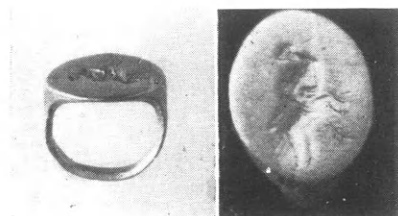
³ Τὸν κ. Εὐστρ. Πελεκίδην ἀσμένως ἐπιτρέψαντα τὴν φωτογράφησιν καὶ δημοσίευσιν τῶν πορπῶν εὐχαριστῶ ἐνταῦθα θερμῶς.

λία και ὅτι ἐντεῦθεν διαδοθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Ἰλλυρικὴν καὶ τὴν νότιον Ρωσσίαν ἐδέχθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ξενικὰς ἐπιδράσεις. Εἰς τοῦτο δὲ φαίνεται, ὅτι συνετέλεσε τὰ μέγιστα καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος ὁλονὲν αὔξουσα καὶ ἐπεκτεινομένη δύναμις τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις μεσοῦντος τοῦ Δ' αἰῶνος διὰ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' καὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κατέστη παντοδύναμος καὶ ὑπερπόντιος.

4) Ἐνωτίων χρυσῶν ζεύγος (εἰκ. 14). Τὸ ἐν τούτων, βάρους 3,5 γραμμ., καρδιόσχημον ἢ ἀπιόσχημον καταλήγει εἰς τρία ἐπάλληλα σφαιρίδια· ἄνω πλατὺ ἀναδιπλούμενον χρυσοῦν ἔλασμα σχηματίζει ἄγκιστρον ἐξαρθήσεως· πρὸ αὐτοῦ ρόδαξ ἐννεάφυλλος¹. Τὸ δὲ ἕτερον, βάρους 4,5 γραμμ., ἔχει στρεπτῷ σύρματι σῶμα ὅφως καταλήγον εἰς λεοντοκεφαλὴν, ἧς ἡ μὲν βάσις κοσμεῖται διὰ φύλλων οἰονεὶ ρόδακος, ὁ δὲ λαιμὸς διὰ σπειρῶν (filigran). Ὁ τύπος οὗτος ὧν πανελλήνιος συναντᾶται ἐν Αἰγίνῃ, Λαμῃ, Ἀμφιαρείῳ, Θεσσαλίᾳ, Ἐρετρίᾳ, Δημητριάδι, Πάτραις, Κρήτῃ (βλ. Εὐρ. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3428, 3476, 3508, 3509, 10879, 10880, 12121, 12123, 13733, 13734, 15468 καὶ τὸ ἐξ Αἰγάλεω ζεύγος, ἐν ᾧ αἱ λεοντοκεφαλαὶ καὶ αἱ οὐραὶ

Εἰκ. 14. Ζεύγος χρυσῶν ἐνωτίων ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.

Εἰκ. 15. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες· δεξιὰ ἢ ἐν τῇ σφενδόνῃ παράστασις.

τῶν ὁφρων ἔχουσι προσαρμοσθῇ ἐπὶ κυλινδρικών ρουβινίων μήκ. 0.012 μ. Τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῷ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείῳ²).

5) Δακτύλιος χρυσοῦς· βάρους 15 γραμμ. Σφενδόνῃ ἐλλειψοειδῆς· ἐπὶ ταύτης κοιλανάγλυφος παράστασις γυναικὸς καθημένης ἐπὶ ἔδρας καὶ θηλαζούσης βρέφος (κουροτρόφου) (εἰκ. 15). Ὁμοία ἐμπέστος παράστασις ἐπὶ δανάκης τοῦ δευτέρου τάφου τοῦ Τζάγεξι Στρυμόνος, παραπλησία καὶ ἡ παράστασις τῆς σφενδόνῃς τοῦ δακτυλίου τοῦ ἐν Τάμαρ τοῦ Κέρτς τάφου³.

6) Ἐλάσματα χρυσᾶ λεπτότατα, τετράγωνα καὶ ὀρθογώνια, φέροντα τύπων πεποιημένας παραστάσεις πλαισίους πανταχόθεν περιβαλλομένας (εἰκ. 16).

Τέσσαρα τούτων φέρουσι τὴν παράστασιν Ἀπόλλωνος κιθαρωδοῦ ἔχοντος ἔνθεν μὲν τὴν Δήμητρα κρατοῦσαν διὰ τῆς ἀνυψωμένης ἀριστερᾶς σκῆπτρον ἢ ἕτερόν τι ἀντικείμενον, ἔνθεν δὲ τὴν Κόρην φέρουσαν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου πυρσὸν κρατούμε-

¹ Πρβλ. Ant. du Bosp. cimm. πίν. VI, 1-2· VII, 1, 4, 5· XIX, 1, 4-7.—Compt.-Rend. 1865 σ. 9 ἀριθ. κατ. 6, 7 πίν. II, 4, 5.—Minns, Scythians and Greeks, Cambridge 1913, εἰκ. 316.—M. Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, Oxford 1922, πίν. XVIII, 1.—Filow, Duvanlij σελ. 42, 142 εἰκ. 47.

² Πρβλ. καὶ Hadaczek, Der Ohrschmuck der Grie-

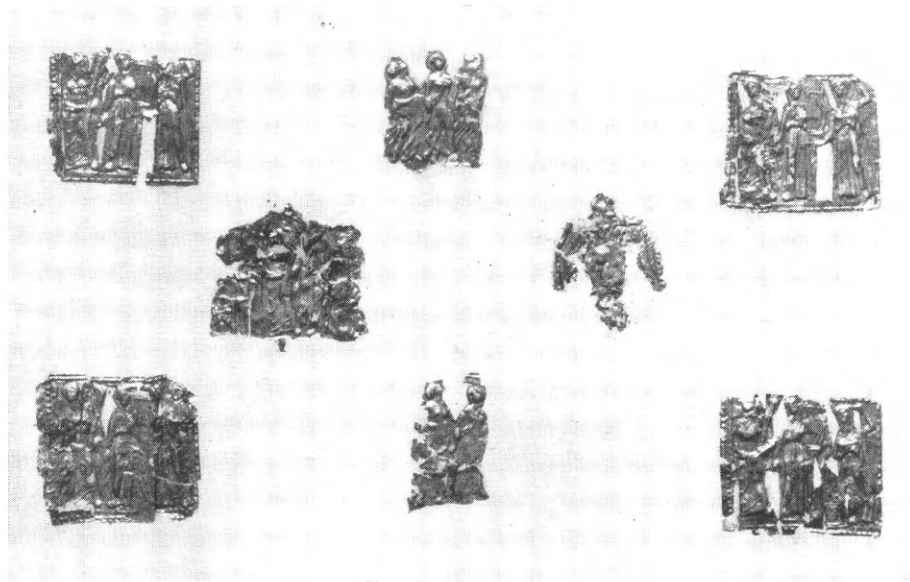
chen u. Etrusker, Wien 1903, σελ. 5 καὶ 21.—Rostovtzeff, αὐτ. πίν. XVI, 2.—Minns, αὐτ. 106, 42.—Εὐρετ. Βρεττ. Μουσείου πίν. XXXI ἀριθ. 1728-1729 καὶ πίν. X ἀρ. 1830 καὶ Α.Α. 1940 σελ. 268, εἰκ. 76.

³ Πρβλ. Compt.-Rend. 1859 σελ. 133 πίν. IV, 3· 1878/79 σελ. 37, παρένθ. πίν. 7 καὶ Α.Α. 1940 σελ. 268 εἰκ. 76.

νον διὰ τῆς ἀριστερᾶς. Ὁ ὄμιλος φαίνεται βαίνων ἀριστερά. Ὅμοια πρὸς ταῦτα τὰ ἐκ τοῦ ἐν Blisnitsa τοῦ Κέρτς τάφου Δήμητρος ἱερείας¹, τὰ ἐκ τοῦ τάφου Steblejevka τοῦ Κέρτς² καὶ τὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς Ἑρετρίας³.

Ἔτερα τέσσαρα, ὧν τὸ ἐν τελείῳς ἐφθαρμένον, τὰ δὲ τρία ἐλλιπῆ, παριστῶσιν ἀνὰ τρεῖς Μούσας βαινούσας κατ' ἀγκῶνα πρὸς δεξιὰ, κρατουμένας ἐκ τῶν χειρῶν ἢ κρατούσας ἐν χερσὶν ἀντικείμενόν τι, ὡς ἐν τοῖς ἀρχαῖκοις ἀναγλύφοις τοῦ Ἀπόλλωνος Νυμφαγέτου τῆς Θάσου⁴.

Ἔτερα τέσσαρα, ὧν τὸ ἐν μόνον βεβλαμμένον ἐσώθη, φέρουσι τὴν παράστασιν Ἐρωτος ἱπταμένου λοξῶς πρὸς ἀριστερὰ καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς πυρσόν. Ὅμοια

Εἰκ. 16. Τὰ μετὰ παραστάσεων χρυσᾶ ἐλάσματα τοῦ Γ.΄ τάφου τοῦ Σέδες μετὰ τὸν καθαρισμόν.

παράστασις ἐπὶ ὀστράκου ἐρυθρομόρφου ἀγγείου εὐρεθέντος ἐν τῷ παρὰ τὴν Λητὴν ἱερῷ τῆς Δήμητρος ἀναγομένῳ εἰς τὸν Δ΄ αἰῶνα π.Χ.⁵ καὶ ἐν ἐρυθρομόρφοις ἀγγείοις συνηθεστάτη.

Πάντα τὰ ἐλάσματα φέρουσιν εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν κολλητικὴν ὕλην, δι' ἧς εἶχον στερεωθῆ ἐπὶ ὑαλίνων πλακιδίων ἐν τῷ Ἀρχ. Μουσείῳ Θεσσαλονίκης ἀποκειμένων· ταῦτα δὲ εἶχον ἐπικολληθῆ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν ὀστεινῆς κίστεως, ἥτις εὐρέθῃ διαλελυμένη παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς κλίνης.

7) Στατήρος χρυσοῦ τὸ ὄγδοον. Ἐνθεν μὲν κεφαλὴ ἀγενείου Ἡρακλέους βλέποντος δεξιὰ (εἰκ. 17), ἔνθεν δὲ καὶ κατὰ τὸ μέσον κεραυνός, οὗ ἄνωθεν ΦΙΔΙ, κάτωθεν

¹ Compt.-Rend. 1865 σελ. 9 κ.ε. ἀριθ. καταλ. 13 b, c πίν. II, 7. 8.

² Αὐτ. σελ. 48 - 49, πίν. II, 6 - 9. Πρβλ. καὶ Compt.-Rend. 1864 σελ. 181, πίν. V, 6 - 9· 1872 πίν. III, 7 - 9.

³ K. Kourouniotis, Goldschmuck aus Eretria, AM. 1913 σελ. 289 - 328. πίν. XIV - XVIII καὶ G. Karo

ἐν Daremberg - Saglio III, 2 σελ. 1986 κ.ε. εἰκ. 5131.

⁴ E. Miller, Rev. arch. 1865 σελ. 438. Δήμιττας, Μακεδονία σελ. 846, παρένθ. πίν. 2. Πρβλ. καὶ τὰ ἐκ Μαντινείας O. Navarre, Daremberg-Saglio III, 2 σελ. 2064 εἰκ. 5208. Fougères BCH XII, 1888, σελ. 10 κ.εξ.

⁵ Πρβλ. Compt.-Rend. 1859 πίν. I - II.

ΠΠΟΥ (Α. Α. 1940, σελ. 268, εικ. 76). Βάρος αὐτοῦ γραμμ. 1¹. Ὁ στατήρ, χρησιμοποιοῦντες ὡς δανάκη, εὐρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου δεξιὰ τῆς κλίνης καὶ κάτωθεν τῆς θέσεως, ἔνθα ἡ κεφαλὴ, μετὰ τοῦ ἀπιοειδοῦς ἐνωτίου. Ἐξέφυγον δὲ τῆς κλίνης πιθανῶς ἀμφότερα μετὰ τὴν πτώσιν τῆς πλακὸς τοῦ καλύμματος. Διατήρησις καλή.

Εἰκ. 17. Τὸ ὡς δανάκη χρησιμοποιοῦντες 1/8 Φιλιππικοῦ στατήρος.

Ἡ παρουσία τοῦ νομίσματος τούτου ἐντὸς τοῦ τάφου δὲν δύναται νὰ δηλώσῃ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου, χρησιμεύει ὅμως ὡς ἀπόδειξις ἀναντίρρητος, ὅτι οὗτος ἀνάγεται εἰς τὴν μετὰ τὴν δευτέραν δεκαετηρίδα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος ἐποχὴν ἢ ἀκριβέστερον μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἄλωσιν τῆς Ὀλύμπου (348 π.Χ.), μεθ' ἣν ἐκόπησαν οἱ χρυσοὶ φιλιππικοὶ στατήρες πρὸς ἀνάμνησιν τῆς νίκης. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ τάφου κατωτέρω.

II. Ἀργυρᾶ. Σκύφος ἄπους, ἄωτος, ὀμφαλωτός, ὕψ. 0,055 μ., διαμ., 0,087 μ. (εἰκ. 18). Χεῖλη ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔξω ἀποκλίνοντα· λαιμὸς ὑψηλὸς λεῖος· ὦμος, κεχωρισμένος διὰ τριῶν σειρῶν στιγμῶν, οἷον ἀστραγάλων, εἰς δύο ζώνας, κοσμεῖται διὰ λεσβίου κυματίου· κοιλία ἡμισφαιρική μετὰ ραβδώσεων· ἐν τῷ ὀμφαλῷ τῆς βάσεως ὀκτάφυλλος ρόδαξ· διατηρεῖ ἵχνη ἐπιχρυσώσεως (εἰκ. 19). Τὸ ἰσχυρῶς ἀποτετριμμένον ἔν τισι τμήμασι τοῦ κοσμήματος τοῦ ὦμου δεικνύει, ὅτι ὁ σκύφος ἦτο ἐν χρήσει πολὺ πρότερον. Ὁμοῖος τῷ ἡμετέρῳ ὁ ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Ἀμβούργου ἀποκείμενος καὶ ἐπίσης ἐκ Μακεδονίας προερχόμενος, ὕψ. 0,065 μ.· τοῦτον ὁ Mercklin ἀνάγει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος².

Εἰκ. 18. Ἀργυροῦς σκύφος ἐκ τοῦ Γ' τάφου τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Σέδες.

Πανομοιότυπος σχεδὸν καὶ ὁ ἐν Βαρβίτση τῆς νοτίου Βουλγαρίας εὐρεθεὶς ἐπίσης ἀργυροῦς, ὃν ὁ εὐρέτης ἀνάγει εἰς τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα³.

Ὁμοῖος φαίνεται ὢν καὶ ὁ ἐν τῷ παρὰ τῷ Zlokucene τύμβῳ εἰς τεμάχια εὐρεθεὶς⁴.

Δὲν εἶναι ἄσχετοι πρὸς τοὺς ἀνωτέρω καὶ δύο ἕτεροι, ὧν ὁ εἰς ἐν μέρει ἐπίχρυσος ἐξ Ἰθάκης⁵, ὁ δὲ ἕτερος, ὕψ. 0,06 καὶ διαμ. 0,082 μ., ἐπίσης ἐκ Βαρβίτσης τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ πῆλινος⁶. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι κέντρον τῆς κατασκευῆς τῶν τοι-

¹ Gaebler, Die Münzen Nordgriechenlands σελ. 164 ἀριθ. 13. Α. Α. 1940 σελ. 268 εικ. 76.

² E. v. Mercklin, Führer durch das Hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe. II Griechische und römische Altertum, Hamburg 1930, σελ. 134, ἀριθ. 634, πίν. XXV, 1.

³ B. Filow, Duvanlij, σελ. 173, 214-215 εικ. 188-189.

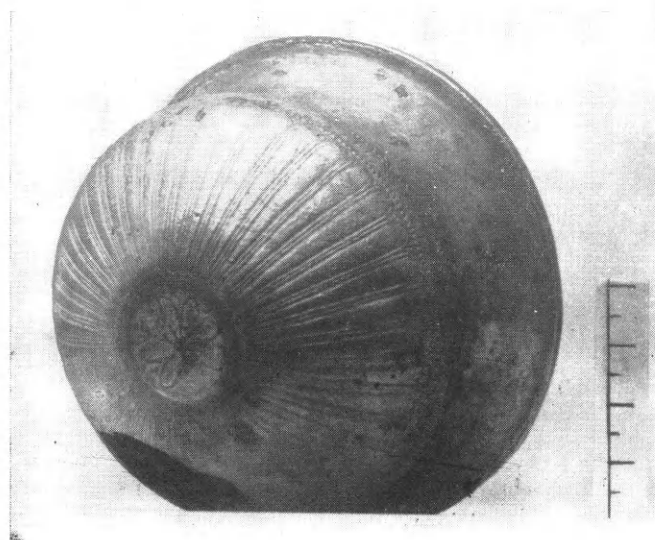
⁴ Πρβλ. Velkoff, Bullet. Institut. Archéol. VI, 1931, σελ. 255, εικ. 187.

⁵ Daremberg - Saglio I σελ. 807 εικ. 980.

⁶ Filow, Duvanlij, σελ. 179 εικ. 200.

ούτων σκύφων εἶναι ἡ Μακεδονία· τοῦτο δὲ ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν γνώμην, ὅτι τὸ ἐργαστήριον ἴσως ἔκειτο ἐν τῇ παρακειμένῃ Θέρμῃ. Ὅτι δὲ ἡ τορευτικὴ ἦνθη ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ Γ' ἤδη αἰῶνος π.Χ. βεβαίως ὁ Ἡρόδοτος (H 119):

τοῦτο δὲ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ποτήρια τε καὶ κρητῆρας ἐποιεῦντο (οἱ Ἀκάνθιοι) καὶ τᾶλλα ὅσα ἐπὶ τράπεζαν τιθέεται πάντα. Ὁ σκύφος εὐρέθη εἰς τὸ μέσον τῆς κλίνης.

Εἰκ. 19. Ὁ αὐτὸς σκύφος ἐν πλαγίᾳ θέσει.

III Χαλκᾶ. 1) Στέφανοι χαλκοῖ ἐπίχρῃσοι τέσσαρες· εὐρέθησαν κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς κλίνης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους· ὁ ἐν τῇ ΒΑ. γωνίᾳ εὐρεθεὶς ἔφερε χοινικίδα ξυλίνην, ἑλικας σπειροειδεῖς μετ' ἀνθέων ὑακίνθου καὶ φύλλα χαλκᾶ, πάντα ἐπίχρῃσα· οἱ κατὰ τὰς λοιπὰς γωνίας εἶχον χοινικίδια ἐκ χαλκοῦ σωλῆνος, φύλλα μύρτου ἢ ἐλαίας

χαλκᾶ καὶ ἄνθη ἢ σφαιρικοὺς καρποὺς ἐκ πηλοῦ ἐπιχρῃσωμένους.

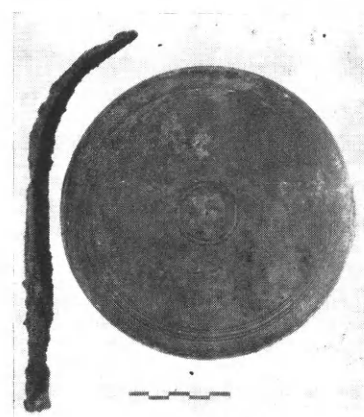
Οἱ στέφανοι οὗτοι δὲν φαίνεται νὰ ἔχωσι τιμητικὸν χαρακτήρα, διότι ἄλλως θὰ ἔκειντο ἐπὶ τῆς κλίνης ἢ θὰ ἦσαν ἀνηρτημένοι ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ τάφου, ὡς ἐν Ὀλύνθῳ, Ἐρετρίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ¹, τεθέντες δὲ ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ στηριζόμενοι ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς βάσεως τῶν γωνιῶν εἶναι πρόδηλον, ὅτι προωρίζοντο, ἵνα προστατεύσωσι τὴν ἐπὶ τῆς κλίνης κειμένην νεκρὰν ἐκ τῶν κάτω, ὡς ἐπροστάτευεν αὐτὴν ἐκ τῶν ἄνω ὁ ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῆς χρυσοῦς στέφανος. Νομίζω δηλ. ὅτι καὶ οἱ στέφανοι ἦσαν φυλακτῆριοι.

2) Φιάλη χαλκῇ· ἐλαφρῶς συμπεπιεσμένη καὶ ἐφθαρμένη· ὕψ. 0.053, διαμ. 0.20. Εὐρέθη παρὰ τὸν ἀργυροῦν σκύφον.

3) Κάτοπτρον χαλκοῦν, διαμ. 0.142 μ., φέρον ἐτέρωθεν χεῖλος ἐλαφρῶς ἐξέχον καὶ τρία ζεύγη ὁμοκέντρων κύκλων (εἰκ. 20). Εὐρέθη παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς κλίνης, ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

4) Ἦλοι χαλκοῖ σφυρήλατοι τεσσαράκοντα τέσσαρες μήκ. 0.06 - 0.09 μ. ἄρτιοι ἀκέφαλοι 2.

5) Ἦλοι χαλκοῖ, σφυρήλατοι· ἄρτιοι τέσσαρες μήκ. 0.04 - 0.05 μ. ἄνευ περόνης

Εἰκ. 20. Κάτοπτρον χαλκοῦν καὶ στεγγὴς σιδηρὰ ἐκ τοῦ Γ. τάφου τοῦ Σέδες.

¹ Robinson, αὐτ. — Vollmöller, αὐτ. σελ. 310.

τρεις· ἡ κεφαλὴ τούτων στρογγύλη, ἰσχυρῶς πεπλατυσμένη.

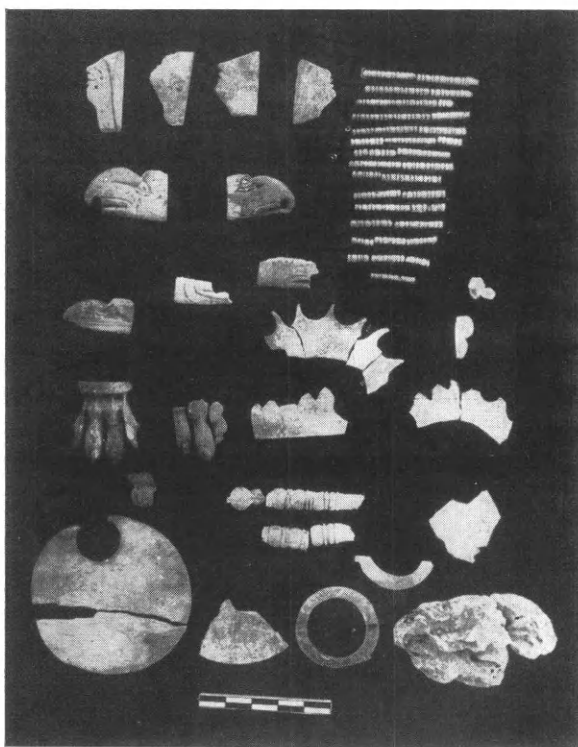
6) Κρίκοι χαλκοῖ μικροῖ ἄρτιοι τρεῖς διαμ. 0.015 μ.· τεθραυσμένοι δύο.

IV. Σιδηρᾶ. 1) Σιλεγγίς σιδηρᾶ, πλήρης, τεθραυσμένη εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια· ὅλ. μῆκ. 0.165 (εἰκ. 20). Εὐρέθη εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τάφου, παρὰ τὴν πυρὰν μεταξὺ ξυλίνων ὑπολοίπων.

2) Ἴηλοι σιδηροῖ σφυρήλατοι τεσσαράκοντα τέσσαρες εἰς τεμάχια· οὗτοι εὐρεθέντες κατὰ μῆκος καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διαπέδου προήρχοντο προδήλως ἐκ τῆς ὀροφῆς·

τινὲς τούτων ἴσως προήρχοντο ἐκ τῆς θήκης. Οἱ Ἴηλοι εἶναι πολλοὶ καὶ ὑποθέτομεν, ὅτι θὰ προέρχωνται ὅχι μόνον ἐξ ἐργασίων οἰκοδομικῶν τοῦ τάφου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ξυλίνης λάρνακος.

V. Ὅστεϊνα. 1) Πλάκες ὀρθογώνιοι, ὀστεῖναι, ποικίλων μεγεθῶν μέγ. μῆκ. 0.125 μ., μέγ. πλ. 0.025 μ., πᾶχ. 0.003 μ.· τινὲς τούτων φέρουσι κατ' ἀποστάσεις τρήματα· ἄλλαι κοσμοῦνται κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν δι' ὧν ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ πασῶν λεία· ἡ ἐσωτερικὴ φέρει κολλητικὴν ὕλην· αὗται προέρχονται ἐκ δύο κιστῶν ἀγνώστου μορφῆς καὶ μεγέθους· τούτων ἡ μὲν εὐρέθη παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς κλίνης, ἡ δέ, κατὰ τι πιθανῶς μεγαλυτέρα, παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου. Φαίνεται δέ, ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ τῶν κιστῶν πλευραὶ ἔφερον ποικίλον διάκοσμον, ἐξ οὗ διεσώθησαν δύο ἰωνικοὶ κιονίσκοι, ὧν ὁ εἷς ἄρτιος, ὁ ἕτερος εἰς τεμάχια, ἔχοντες κιονόκρανα

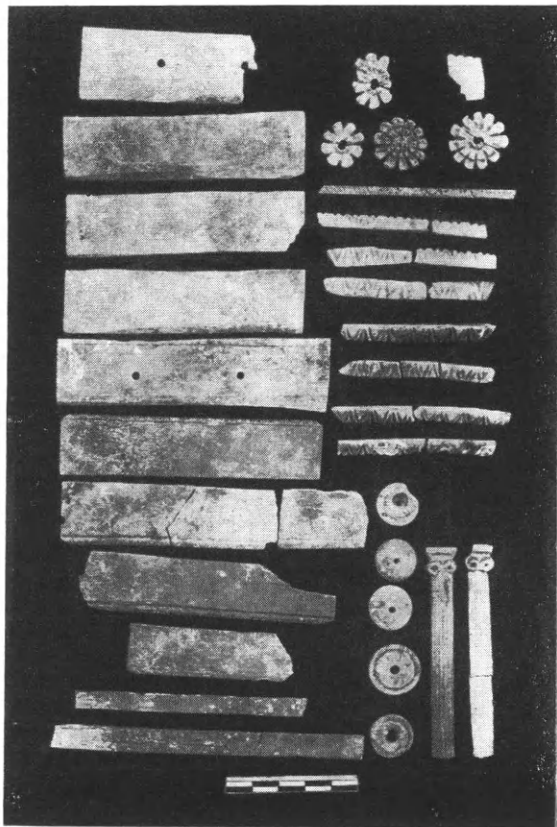
Εἰκ. 21. Ὅστεϊνα τεμάχια ἐκ τῶν κιστῶν τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.

μετ' ἐπιθήματος (imposte) ὅλ. ὕψ. 0,18 μ. καὶ ὑποστηρίζοντες γεῖσον πιθανῶς, κοσμούμενον διὰ τορευτοῦ ὀστεῖνου ἀστραγάλου καὶ κυματίου ἰωνικοῦ κεχαραγμένου ἐπὶ τριγωνικῶν ὀστεῖνων ράβδων. Τὰς γωνίας ἐπλήρουν ἴσως προτομαὶ γυναικείων κεφαλῶν, γρυπῶν, πιθανῶς μετὰ χαίτης καὶ καρποὶ χειρῶν· αἱ κίσται ἐστηρίζοντο ἐπὶ ποδῶν λεόντων ἢ γρυπολεόντων. Ὅστεῖνοι, ἐνδεκάφυλλοι, διπλοὶ ρόδακες, ὀστεῖνα κομβία, οἶονεὶ κεφαλὰὶ ἡλῶν, ἐστερεοῦντο εἰς διάφορα σημεῖα ἐκάστης ὀστεῖνῆς ἡλῶν ἢ πασσάλισκοις διὰ τοῦ ἐν αὐτοῖς τρήματος καὶ φύλλα μαλακῆς ἀκάνθης ἐκάλυπτον ἄλλα μέρη. Τὸν διάκοσμον τῆς μὲν κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου κίστης συνεπλήρουν χονδρά, ἀκανόνιστα καὶ διαφανῆ θραύσματα ὕαλου, οἶονεὶ πολύτιμοι λίθοι, τῆς δὲ ἐτέρας ὀρθογώνια καὶ τετράγωνα πλακίδια, ἐφ' ὧν τὰ μετὰ παραστάσεων χρυσᾶ ἐλάσματα (εἰκ. 16). Τὰ ἀνωτέρω ὀστεῖνα δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες 21 καὶ 22. Τὰ δὲ πεδία τῶν πλευρῶν τῶν κιστῶν, κατὰ μὲν τὰ στενὰ μέρη ἔφερον πιθανῶς ποικιλόσχημα ἀνθέμια, σπειρομαϊάν-

δρους καὶ ἄλλην διακόσμησιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν ταινιῶν τῆς γιρλάνδας τοῦ τάφου, ἐγγράρακτον ἐνταῦθα, κατὰ δὲ τὰς ἐπιμήκεις πλευρὰς παραστάσεις ἐπίσης ἐγγαράκτους, προφανῶς νεκρικός, ἀλλὰ μὴ δυναμένους νῦν νὰ καθορισθῶσιν· οὕτως ἐν τοῖς εὐρεθεῖσι θραύσμασι διασώζονται τμήματα ἀνθεμίων· προτομαί, ὀσφύες καὶ χεῖρες ἐνδεδυμένων γυναικῶν· πόδες ἀνδρῶν μετὰ τμημάτων ἱματίων· πρῶρα πλοίου καὶ παρ' αὐτὴν ἀνδρική χεὶρ κρατοῦσα δύο πιθανῶς δόρατα ἢ ἑτερόν τι παρεμφερὲς ἀντικείμενον κ.τ.τ.

Ταῦτα δείκνυνται ἐν τοῖς σχεδ. XII καὶ XIII.

2) Περίπτα πιθανῶς κυκλικά, ὀστέινα δύο· τὸ ἐν τεθραυσμένον εἰς δύο συνανή-

Εἰκ. 22. Ὀστέινα τεμάχια τῶν κιστῶν τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

Σχεδ. XII. Ὑπόλοιπα ἐγγαράκτων παραστάσεων τῶν κιστῶν τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

κοντα τεμάχια διαμ. 0.06 μ., μετὰ στρογγύλης ὀπῆς· τοῦ ἑτέρου διετηρήθη μικρὸν μόνον τμήμα (εἰκ. 21 ἀριστερὰ κάτω).

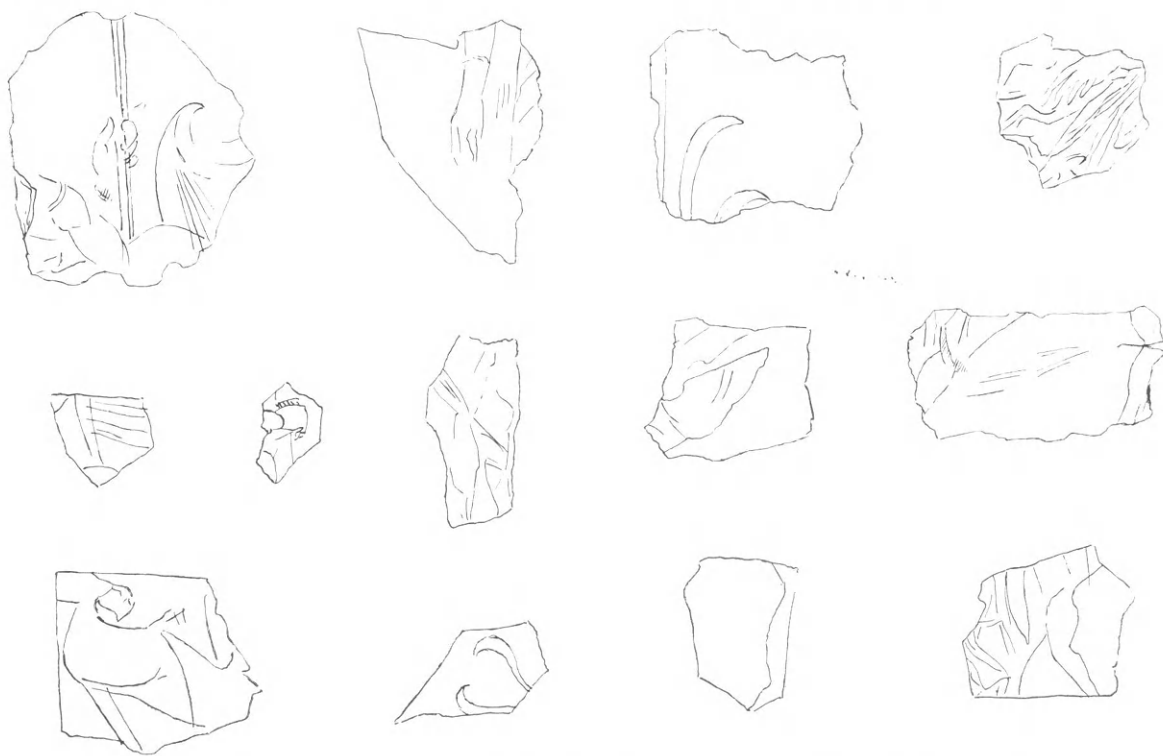
3) Περόνης ὀστέϊνης τὸ ὀπισθεν τμήμα εἰς τεμάχια, μετὰ τορευτῶν ἀστραγάλων καὶ σφαιρικῆς κεφαλῆς (εἰκ. 21 κάτωθεν τῆς ἀκάνθης).

4) Κυλινδρίσκοι ὀστέϊνοι μετὰ μικροῦ τρήματος μήκ. 0.015 (εἰκ. 21 κάτω). Οὗτοι, προσαρμοζόμενοι εἰς ἀναλόγους κυκλικὰς ὑποδοχὰς ἐτέρωθεν ἢ ἐκατέρωθεν τῶν ἀλαβάστρον καὶ κάτωθεν τοῦ λαιμοῦ ἐχρησίμευον πρὸς ἀνάρτησιν αὐτῶν διὰ νήματος ἐκ τοῦ τρήματος διερχομένου (εἰκ. 21· βλ. καὶ εἰκ. 24).

5) Ὀστέϊνον ἀνάγλυφον Περσεφόνης ἐπικεχρυσωμένον (εἰκ. 23). Ἡ θεὰ ἔχουσα τὸ σῶμα κατ' ἐνώπιον καὶ φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἐλαφρῶς δεξιὰ ἐστραμμένης, πιθανῶς στέμμα, βοστρύχους πίπτοντας ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, φορεῖ χιτῶνα ποδῆρη

καλύπτοντα τὰ ἀπὸ τῆς ὀσφύος κάτω καὶ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν καὶ πίπτοντα εἰς πλατὺ ἀπόπτυγμα, ὡς καὶ ἱμάτιον ἐξωσμένον· ἐν τῇ δεξιᾷ κρατεῖ πυρσόν· φαίνεται καθημένη. Ὁ τεχνίτης τοῦ ἀναγλύφου ἐκ τῆς στάσεως τῆς θεᾶς, τῆς διατάξεως τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῶν πτυχῶν δεικνύει, ὅτι ἡδύνατο νὰ κατασκευάσῃ ἔργον καλύτερον· φαίνεται ὅμως, ὅτι σκοπίμως ἔδωκε τὴν ἀοριστίαν τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν δυσμορφίαν εἰς τὸ πρόσωπον, ἵνα δηλώσῃ, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἄρχουσα τῶν νεκρῶν.

Ἡ Περσεφόνη εὐρέθη κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ τάφου ἐπὶ ἐφθαρμένης δοκίδος μῆκ. 0.35 μ. πᾶχ. καὶ πλάτ. 0.07 - 0.09, ἐφ' ἧς ἔχνη μικρᾶς βαθμίδος· πρὸ δὲ ταύτης εὐ-

Σχεδ. XIII. Ὑπόλοιπα ἐγχαράκτων παραστάσεων τῶν κιστῶν τοῦ Γ. τάφου τοῦ Σέδες.

ρέθησαν μετὰ τῶν κτερισμάτων οἱ κρίκοι καὶ οἱ μικροὶ χαλκοὶ ἥλοι. Καίτοι δὲ μετὰ τούτων εὐρέθησαν καὶ ἄλλα ξύλινα τεμάχια, προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τῆς κλίνης καὶ τῆς ὀροφῆς, ἀκαθορίστου ταῦτα μορφῆς καὶ σχήματος, νομίζω, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν εἰδικόν τι κατασκεύασμα, πιθανῶς μικρὸς θρόνος, ἐφ' οὗ εἶχε τοποθετηθῇ ἡ Περσεφόνη, καλυπτόμενος διὰ πέπλου ἢ ὑφάσματος κινουμένου διὰ τῶν κρίκων, τοιοῦτο δὲ παράδειγμα παρέχει ὁ ἐν Compt. - Rend. 1878 - 79 πίν. II, 1, ἐνθα ἡ θεότης καθημένη ἐπὶ θρόνου παρίσταται ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ τάφου διὰ τοῦ χρωστήρος.

Ὅστένα ὅμοια ἢ σχετικὰ πρὸς τὰ ἡμέτερα εὐρέθησαν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀνήκοντα εἰς διαφόρους ἐποχάς, οἷον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος ἐν Σπάρτῃ, ἐν Διπύλῳ, ἐν Ἡραίῳ τῆς Περαχώρας, ἐν τοῖς αὐτόθι τάφοις 2 καὶ 14 τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν, ἐν Δημητριάδι, ἐν τῷ Ἀργεῖῳ Ἡραίῳ κλπ.¹

¹ Εὐρετ. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3758, 3774 - 75, 3780, 3785 - 86, 3795 - 96, 3806. Πρβλ. καὶ

VI. Ὑάλινα. 1) Πλακίδια ὑάλινα, ὀρθογώνια τέσσαρα διαστ. 0.02×0.025 μ., τετράγωνα τέσσαρα διαστ. 0.02^2 μ., τεθραυσμένα τρία εὐρέθησαν παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς κλίνης μετὰ τῶν θραυσμάτων τῆς ὀστεϊνῆς κίστης· τινὰ τούτων ἔφερον προσκεκολλημένα τὰ μετὰ παραστάσεων χρυσᾷ ἐλάσματα. Ταῦτα δὲ φαίνεται, ὅτι ἐκόσμουσαν τὰς πλευρὰς ἢ ἐσχημάτιζον ζυφοφόρον τῆς κίστης.

2) Κομβία ὑάλινα ἡμισφαιρικά δέκα ἐπτά, καὶ ἓν τεθραυσμένον εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια. Τινὰ τούτων φέρουσι κατὰ τὴν βάσιν ἐπίχρισμα κολλητικῆς ὕλης, ἄλλα ζευγὸς ὁπῶν πρὸς τοποθέτησιν κρίκου ἐξαρτήσεως, ἐπὶ ἐνὸς δὲ τούτων διατηρεῖται εἰσέτι ὑπόλοιπον χαλκοῦ σύρματος. Εὐρέθησαν κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν τῆς κλίνης καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου κοσμοῦντα πιθανῶς τὰς παρυφὰς τοῦ καλύπτοντος τὴν νεκρὰν πέπλου.

3) Κομβίου ὑαλίνου ἡμισφαιρικοῦ θραύσματα δώδεκα, πολυγωνικά, ποικιλόσχημα, ἀνώμαλα· εὐρέθησαν μετὰ τῶν ὀστεϊνῶν τῆς ἐτέρας κίστης, ἐφ' ἧς ἴσως κατὰ τινα τρόπον ἦσαν πρὸς διακόσμησιν ἐπικεκολλημένα.

Τοιαῦτα ὑάλινα ἀντικείμενα εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ εἰς τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα ἀναγομένῳ μεγάλῳ τάφῳ τῆς Ὀλύνθου (Robinson, αὐτ.) ὀλίγα τὸν ἀριθμὸν, ὅμοια τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ποιότητα τῆς ὑάλου. Ταῦτα ἀποκείμενα νῦν ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Θεσσαλονίκης νομίζω, ὅτι ἔφερον ὡσαύτως ἐπικεκολλημένα χρυσᾷ ἐλάσματα μετ' ἀναλόγων παραστάσεων. Τῶν ὑαλίνων τούτων ἀντικειμένων ἡ καθαρότης, ἡ λαμπρότης καὶ ἡ διαφάνεια εἶναι ὅμοια κρυστάλλῳ. Τοιαῦτα ὑάλινα εὐρήματα παρουσιάσθησαν συχνότατα κυρίως ἐν τοῖς τάφοις τῆς τε ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τῶν νήσων, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἰδίως τῆς νοτίου Ρωσσίας¹. Ἄλλως τε ἡ ὕαλος (vitrum annulare) ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐφευρεθεῖσα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων εἰσῆχθη κατὰ Πλίνιον (XXXVI, 191) εἰς Φοινίκην, ἐξ ἧς διεδόθη ἀπανταχοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἤδη χρόνων (Schliemann, Μυκῆναι, σελ. 126, 136 κλπ.) εἰς διάφορα σχήματα καὶ ποιότητας, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος ἐχρησιμοποιεῖτο, εἰσαγομένη ἐκ Κύπρου, Καρίας καὶ Ἰνδιῶν, ὡς κόσμημα ἢ πρὸς διακοσμητικὸν σκοπὸν εἶναι δὲ τὰ καθ' Ἡρόδοτον λίθινα χυτὰ (Ἡρόδ. II 69) ἢ, ὡς ὀρίζει ὁ Πλάτων (Τιμ. 61b), *τό τε περὶ τὴν ὕαλον γένος ἄπαν, ὅσα τε λίθων χυτὰ εἶδη καλεῖται*. Τὰ ὑάλινα δὲ ταῦτα εἶδη, σπανίζοντα ἕνεκα τῶν

Εἰκ. 23. Περσεφόνης παράστασις ὀστεϊνῇ τοῦ Γ.΄ τάφου τοῦ Σέδες.

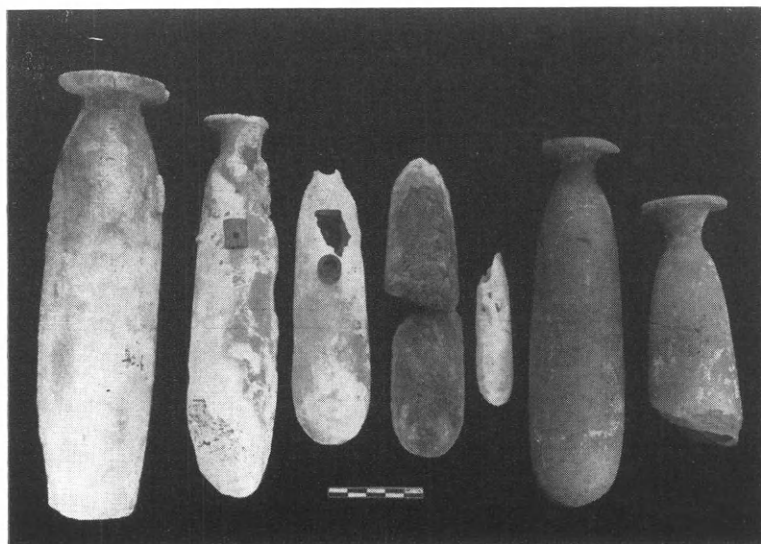
H. Waldstein, The Argive Heraeum II πίν. CXXXIX, 8· CXL· CXLIV, 7-8. 58-59. Compt.-Rend. 1866 σελ. 67 πίν. I καὶ II, 1-4. 22· 1876 σελ. 121 πίν. III, 1. Ant. de Bosp. cimm. πίν. 59 κ.ε. Minns, αὐτ. σελ. 204a,

204b καὶ σελ. 205 εἰκ. 104. Kondakof-Tolstoï-Reinach, σελ. 235-36 εἰκ. 209-210.

¹ Ant. du Bosp. cimm. πίν. 77 f.

δυσκολιῶν πρὸς εἰσαγωγήν, κατετάσσοντο μεταξύ τῶν πολυτίμων λίθων. Θέσιν δὲ πολυτίμων λίθων ἐπέχουσι καὶ τὰ ἡμέτερα¹.

VII. Ἀλάβαστρα. Ἀλάβαστρα εὐρέθησαν ἐν τῷ τάφῳ πέντε (εἰκ. 24) διαφόρων

Εἰκ. 24. Δοχεῖα ἀλαβάστρινα καὶ πήλινα ἐκ τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

μεγεθῶν· ἐν τούτων ἄρτιον ὕψ. 0.22, ἕτερον τετριμμένον ὕψ. 0.19, ἕτερον ἐλλειπὲς τὸ στόμα καὶ τετριμμένον τὴν ράχιν ὕψ. 0.14, ἕτερον εἰς δύο τεμάχια μὴ προσαρμοζόμενα ὕψ. 0.075 καὶ 0.077 καὶ τέλος ἐν ἐφθαρμένον τὸ χεῖλος ὕψ. 0.08. Τὸ τελευταῖον τοῦτο

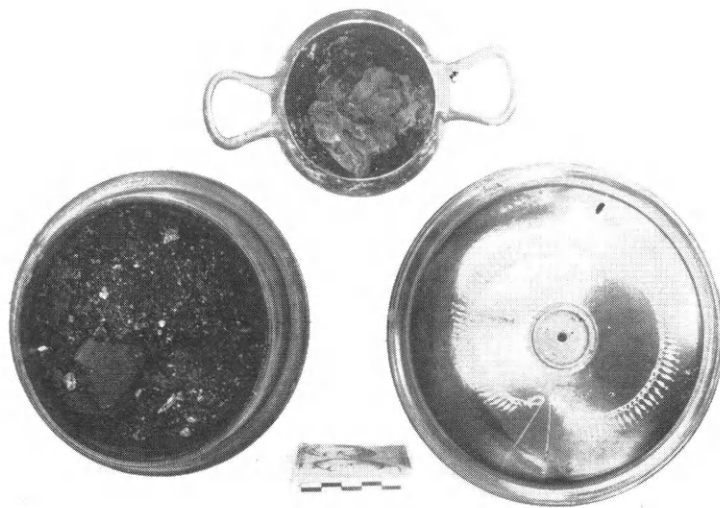

Εἰκ. 25. Ἡ πυξίς μετὰ τοῦ καλύμματος καὶ ὁ σκύφος τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

εὐρέθη μεταξύ τῶν ὀστεινῶν τεμαχίων τῆς παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς κλίνης κίστης πλήρης λευκῆς, λεπτοτάτης κόνεως, πιθανῶς ψιμνυθίου, στερεοποιηθείσης ἐκ τῆς πολυχρονίου ὑγρασίας· τὰ δὲ λοιπὰ μετὰ δύο ὁμοιοσχημῶν πηλίνων εὐρέθησαν κατὰ σειρὰν παραλλήλως πρὸς ἄλληλα τοποθετημένα μεταξύ τῆς ἐτέρας κίστης (τῆς παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου) καὶ τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς κλίνης μετὰ τοῦ κατόπτρου. Τὰ ἀλάβαστρα φέρουσι

¹ Πρβλ. Α. Kisa, Das Glas im Altertum, Leipzig 1901, σελ. 167.—Darembert-Saglio II, 2 σελ. 1464 καὶ 1468.—RE³, VII σελ. 1382.

κάτωθεν τοῦ ὧμου δύο ἐκατέρωθεν ἐπιμήκεις προεξοχάς, μεταξὺ δὲ τούτων κυκλικὴν ὑποδοχὴν, ἐν ᾗ ἐστερεοῦτο ὀστείνος κύλινδρος φέρων μικρὰν ὀπὴν, δι' ἧς διήρχετο τὸ

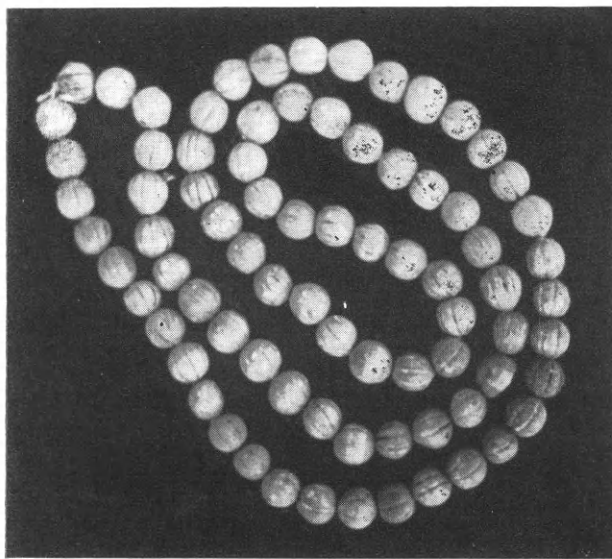

Εἰκ. 26. Ἡ πυξίς μετὰ τοῦ καλύμματος καὶ ὁ σκύφος τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες ὁρῶμενοι καθέτως.

διὰ τὴν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς οἰκίας ἢ τοῦ τάφου ἀνάρτησιν νῆμα. Τοιοῦτους ὀστεῖνους κύλινδρους ἐκ τοῦ ἰδίου τάφου προερχομένους καὶ προσαρμοσθέντας ἐν ταῖς ὑποδοχαῖς τῶν ἀλαβάστρων ὑπ' ἐμοῦ δεικνύει καὶ ἡ εἰκ. 21. Τὰ ἀλάβαστρα ἐν τοῖς ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος συγχρόνοις ἢ ἀρχαιοτέροις τάφοις εἶναι συνήθη¹.

VIII. Πήλινα. 1) Πυξίς πηλίνη, μελαμβαφής, ποὺς ταπεινός, γάνωσις λαμπρά, ἄνευ καλύμματος, διατήρησις ἀρίστη, διαμ. 0.15 (εἰκ. 25)· εὐρέθη εἰς τὸ μέσον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ τάφου.

2) Πυξίδος κάλυμμα μελαμβαφές, γάνωσις λαμπρά, διαμ. 0.128 μ. διατήρησις ἀρίστη· συνανήκει τῇ πυξίδι παρ' ἣν εὐρέθη ἀνεστραμμένον (εἰκ. 25, 26). Εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας κυκλικὴ ὑποδοχή, ἐν ᾗ δύναται νὰ προσαρμοσθῇ ὑάλινον κομβίον, ἢ ἑτερόν τι ὡς λαβὴ· ἐκατέρωθεν τῆς ὑποδοχῆς ἐρυθρόμορφον ἐν σχήματι περιδεραίου κόσμημα, ὅμοιον τῷ τῆς ἐκ τῶν τάφων τῆς Ἐρετρίας πυξίδος² ἢ τῷ ἐκ Blisnitsa τοῦ Κέρτς περιδεραίῳ³. Περὶ τὸ μέσον τῆς

Εἰκ. 27. Πήλινοι ἐπίχρυστοι ὄρμοι περιδεραίου τοῦ Γ.' τάφου τοῦ Σέδες.

¹ Βλ. καὶ Filow αὐτ. τὰ ἐκ τοῦ τάφου τοῦ λόφου Kukuva σελ. 56 ἀρ. 22 καὶ τὰ ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἀραμπατζῆ σελ. 137 ἀρ. 13 εἰκ. 162.

² Vollmöller, AM 1901 σελ. 357 εἰκ. 5.

³ C.-R. 1865 πίν. II, 4. 5.

κυλινδρικής επιφανείας τοῦ καλύμματος ζώνη δι' ἐναλλασσομένων φύλλων καὶ ἀνθέων κισσοῦ¹. Πυξίς καὶ κάλυμμα εὐρέθησαν πλήρη κόνεως καὶ τριμμάτων τῆς ὑπερκειμένης δοκοῦ.

3) Ἀλάβαστρα πήλινα δύο· τὸ ἐν ἄρτιον ὕψ. 0.18, τὸ ἕτερον ἐλλίπες ὕψ. 0.127 μ. (εἰκ. 24).

4) Σκύφος πήλινος, δίωτος, μελαμβαφής, ἄρτιος, μετὰ ποδὸς ταπεινοῦ, λαβῶν ὀριζοντίων, γανώσεως λαμπρᾶς, σχήματος κωδωνοειδοῦς ἢ ἀνεστραμμένου ἀπίου καὶ χει-

Εἰκ. 28. Πήλινα δισκία ἢ κομβία μετὰ παραστάσεων Γοργονείων, κεφαλῶν Ἀθηνᾶς, ἀστέρων καὶ σταφυλαί.

λέων συγκλινόντων ὕψ. 0.115 μ. διαμ., στόμ. 0.073 μ. εὐρέθη παρὰ τὸ κάτοπτρον (εἰκ. 25, 26)².

5) Ὅρμοι περιδεραίου πήλινοι, ραβδωτοί, σφαιρικοί, ἐπίχρυσοι ἐβδομήκοντα ἐπτά εὐρέθησαν περὶ τὴν κλίνην εἰς τὸ δάπεδον σποράδην (εἰκ. 27).

6) Κομβία ἢ δισκία πήλινα, στρογγύλα, ἐπίχρυστα, φέροντα ἔκτυπον ἀστέρα, περὶ τὸ περίγραμμα ἀστράγαλον ἄρτια τέσσαρα, τεθραυσμένον ἓν (εἰκ. 28).

7) Ὅμοια φέροντα παράστασιν Ἀθηνᾶς κρανοφόρου κατ' ἐνώπιον, ἐν προτομῇ ἄρτια ἐπτά, τεθραυσμένον ἓν (εἰκ. 28).

¹ Πρβλ. Minns, σελ. 392 εἰκ. 289.

² Πρβλ. Kondakof - Tolstoï - Reinach, αὐτ. σελ. 72

εἰκ. 96. Et. Gâbrici, αὐτ. σελ. 82 εἰκ. 51 d, σελ. 115.

εἰκ. 85 d.

8) Ὅμοια μετὰ Γοργονείου, ἄρτια εἴκοσι καὶ ἓν, τεθραυσμένα τρία (εἰκ. 28), διαφέροντα πρὸς ἄλληλα κατὰ τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν μορφήν. Οὕτω εἷς τινὰ τούτων, τὰ μεγαλύτερα, ἡ κεφαλὴ πλαισιουμένη ὑπὸ διπλοῦ ἀστραγάλου χωριζομένου διὰ κύκλου ἔχει στόμα χαῖνον, γλῶσσαν προέχουσαν, μῆλα ἐξέχοντα, ὀφθαλμοὺς βλοσυροὺς, κόμην ὀφιοειδῆ, ἔκφρασιν αὐστηροτέραν· εἰς ἄλλα ὁ ἀστράγαλος δηλοῦται ἐξωτερικῶς τοῦ κύκλου· εἰς ἄλλα οὗτος εἶναι ἐγγεγραμμένος ἐν τῷ κύκλῳ· ἐν ἀμφοτέροις τούτοις ἡ ἔκφρασις τῆς κεφαλῆς ἡπιωτέρα· ἐν ἄλλοις λείπει ὁ ἀστράγαλος παντελῶς, ἡ ἔκφρασις τῆς κεφαλῆς εἶναι ἐντελῶς ἡπία καὶ φωτεινὴ, ἡ δὲ διάμετρος τούτων μικρότερα τῶν λοιπῶν. Ὅθεν ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ δὴ τὰ αὐστηροτέρας ἐκφράσεως ἀρχαιότερα, τὰ δὲ φρυσικῆς νεώτερα πάντων· πιθανὸν ὅμως νὰ προέρχωνται ἐκ διαφορῶν ἐργαστηρίων.

9) Σταφυλαὶ πῆλιναι ἐπίχρῃσοι δέκα καὶ τρεῖς (εἰκ. 28).

Τὰ τε δισκία καὶ αἱ σταφυλαὶ εὐρεθεῖσαι ἐν τῷ περὶ τὴν κλίνην δαπέδῳ μετὰ τῶν ὑαλίνων κομβίων ἐκόσμουν ἴσως τὴν ἐσθῆτα ἢ πιθανώτερον τὸ τῆς νεκρᾶς κάλυμμα «stellis aureis distinctum», ἐφ' οὗ ἦσαν ἐπικολλημένα ἢ ἐρραμμένα ὡς Γοργόνες «ἐν μέσοισιν ἡτρίοις πέπλων» (Εὐρ. Ἰων 1421), διὰ συνδετικῆς ὕλης διατηρουμένης καὶ νῦν κατὰ τὴν ὀπισθεν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἢ διὰ μικροῦ χαλκοῦ κρίκου ἐξαρτήσεως. Ὅμοια εὐρέθησαν καὶ ἐν ὁμοίῳ καθέτῳ τάφῳ τοῦ Τριλόφου καὶ ἀλλαχοῦ¹. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἐν Ἑ. Ἀ. Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. εὐρ. 3562, 3563, 3586, 3603 ἐκ Τανάγρας· 3600, 3601 ἐκ Θεσπιῶν· 3875-3878 ἐξ Ἑρετρίας· καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 3590, 3607, 3621, 4202-4204, 13657. Αἱ δὲ σταφυλαὶ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ προέρχωνται καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν χαλκοῦ στεφάνου, πλησίον τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν, ὡς αὐταὶ εἶναι ἀνηρτημέναι καὶ εἰς τὸν ἐν τῷ Ἑ. Ἀ. Μουσείῳ καὶ ὑπ' ἀριθ. 11337 ὅμοιον στέφανον.

ΙΧ. Ἀρτίδιον. Εὐρεθὲν παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς κλίνης ἄρτιον διερράγη ἀργότερον εἰς τεμάχια, ἅτινα φαίνονται ἐντὸς τοῦ σκύφου εἰκ. 26. Τὸ ἀρτίδιον τοῦτο ἴσως εἶναι ἡ μελιτόεσσα, ὡς ἡ προτεθειῖσα τῷ φύλακι τῆς Ἀκροπόλεως ὀφεί καὶ ὑπὸ Ἡροδότου Θ 41 ἀναφερομένη: λέγουσι Ἀθηναῖοι ὅφιν μέγαν φύλακα τῆς ἀκροπόλεως ἐνδιατᾶσθαι ἐν τῷ ἱερῷ... (ῶ) ἐπιμήνια ἐπιτελέουσι προτιθέντες· τὰ δ' ἐπιμήνια μελιτόεσσά ἐστιν αὕτη δ' ἡ μελιτόεσσα ἐν τῷ πρόσθε αἰεὶ χρόνῳ ἀναισιμονμένη τότε ἦν ἄφανστος. Αὕτη ἐλέγετο καὶ μελιοῦττα, ὡς ἐν Ἀριστ. Νεφ. 507 καὶ Λυσιστρ. 601. Ἦτο δὲ πλακοῦς ἢ μᾶζα μέλιτι ἡδυσμένη. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἐμὸν εὗρημα δὲν εἶναι πεπλατυσμένη μᾶζα, ἀλλ' ἔχει σχῆμα ἀνεστραμμένου κώνου (σχεδ. XIV), οὗπερ αἱ πλευραὶ παρουσιάζουσι κοιλότητος ἀνωμάλους, φαίνεται, ὅτι ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τοῦτο κα-

Σχεδ. XIV. Πελανὸς εὐρεθεῖς ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες.

¹ Πρβλ. καὶ Compt.-Rend. 1865 σελ. 10 ἀρ. καταλ. 13 l. m. n, πίν. III, 6. 7. 18· σελ. 12 ἀρ. κατ. 5 c πίν. III, 29· 1866 σελ. 70 πίν. II, 8. 9. 28. 29· 1876 σελ. 121 ἀρ. 22, 23 πίν. III, 5. 6. 10. 11· 1877 πίν. II, 1 καὶ III, 9.

20. 21. Minns, αὐτ. σελ. 208 εἰκ. 106, 9-10.—Kondakof-Tolstoi-Reinach, σελ. 68 εἰκ. 91-92. Ant. du Bosp. cimm. πίν. XX, 2. 10-13.

τεσκευάσθη, ἣν ὑγρὰ ἢ ἡμίπηκτος ἐκ λεπτοτάτου ἀλεύρου μέλιτι καὶ ἐλαίῳ δεδευμένου ἢ μεμειγμένου εἶναι δηλ. πέλανος, ὅμοιος τῷ περιγραφομένῳ ὑπὸ Σουίδα ἐν λ.: *πέλανοι: πέμματα ἐκ παιπάλης, τοῦτέστιν ἀλεύρου λεπτοτέρου, εἰς θυσίαν ἐπιτήδεια*. Ἦσαν δὲ οὗτοι πέμματα ἐπιχώρια..., ἃ πελάνους καλοῦσιν ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς Ἀθηναῖοι (Πανσ. VIII, 2. 3), καρποὶ μέλιτι δεδενμένοι (Πλάτ. Νομ. 6 p. 782c) ἢ θεοῖς ἀπαρχαί τινες (Διονύσ. ὁ Θρᾷξ). Ὁ δὲ πέλανος ἔδει νὰ ἦτο ἱκανῶς ὑγρὸς, ὥστε νὰ χέηται ἐκ τοῦ ἀγγείου, ἐν ᾧ ἔκειτο καὶ ἱκανὸς πηκτός, ὥστε νὰ διατηρῇται συγκεντρωμένος, ἐξ οὗ καὶ τὸ πυραμιδοειδὲς σχῆμα αὐτοῦ διὸ συναντιᾶται πολλαχοῦ παρὰ ποιηταῖς καὶ ὡς *χοὴν πελάνους τε* Εὐρ. ἀποσπ. 904, *χέουσα τόνδε πέλανον ἐν τύμβῳ πατρὸς Αἰσχ.* Χοηφ. 92¹. Ἐνίοτε ὁ πέλα-

Εἰκ. 29. Ὁ Δ' τάφος τοῦ Σέδες.

νος ἐκαίετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ριπτόμενος ὡς Εὐρ. ἐν Ἰωνι 707, Τρφ. 1063. Ἀριστοφ. Πλούτ. 661 ἢ προσεφέρετο εἰς θυσίαν: *θῦσαι πέλανον* Αἰσχ. Πέρσ. 204, Εὐρ. Ἰων 226. Τὸ αὐτὸ ἀρτίδιον δὲν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν πόπανον ὡς Ἀριστοφ. ἐν Θεσμ. 285, Πλάτ. Πολ. 455c καὶ Ἀριστ. ἀποσπ. 447, διότι τοῦτο ἦτο στρογγύλος πλακοῦς ὠπτημένος, ἐνῶ ὁ ἡμέτερος οὐδεμίαν ἔνδειξιν ὀπτήσεως παρέχει, εἶναι ἄπυρος ὡς Εὐρ. ἐν ἀποσπ. 912: *σοί τε πάντων μεδέοντι χοὴν. πέλανόν τε φέρω Ζεὺς εἴθ' Αἰδης ὀνομαζόμενος σιέργεις. σὺν δέ μοι θυσίαν ἄπυρον παγκαρπέας δέξαι πλήρη προχυνθεῖσαν*². Ὁ πέλανος ἄρα οὗτος ἐχύθη ὡς προσφορὰ πρὸς τὴν ἔναντι τῆς κλίνης Περσεφόνην.

Δ'. Τεσσαράκοντα τέλος μέτρα βορειοδυτικῶς τοῦ Γ' τάφου εὐρέθη ἕτερος τάφος καὶ οὗτος πρὸ πολλοῦ συληθείς. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο μικρὸς, σχήματος κολούρου πυραμίδος ἐχούσης ὕψ. ἐνὸς μέτρου, πλευρῶν κάτω 0.615×0.56 , ἄνω 0.485×0.475 μ.

¹ Πρβλ. Ἀγαμ. 96, Εὐμ. 265, Περσ. 821, Εὐριπίδου Ἀλκ. 851, Ρῆσ. 430, Ὁρέστ. 220.

² Lud. Ziehen ἐν RE², XIX σ. 246, ὅς δέχεται τὸ

ὄνομα ὀξυτόνως πελανὸς καὶ Ph. Legrand ἐν Daremberg - Saglio 42 σελ. 970.

κατεσκευασμένος ἐκ πωρίνων πλακῶν πλάτ. 0.18 μ., κεκονιαμένος ἔσωθεν ἐκαλύπτετο δὲ ὁμοίως διὰ σειρᾶς πλακῶν (εἰκ. 29). Ὁ τάφος, καίτοι οὐδὲν ἐν αὐτῷ εὗρέθη, φαίνεται, ὅτι εἶναι σύγχρονος τοῖς προηγουμένοις.

Χρονολογία. Τὰ εὐρήματα τοῦ Γ' τάφου τοῦ Σέδες, καθ' ἃ ἀνωτέρω ἐξετέθη, ἀνήκουσιν εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Δ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος. Τὸν δὲ ἀργυροῦν σκύφον ὁ μὲν Filow χρονολογεῖ εἰς τὸν Δ' αἰ., ἐνῶ ὁ Mercklin τὸν ἐν Ἀμβούργῳ ὅμοιον καὶ τῆς αὐτῆς προελεύσεως ἀνάγει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος. Πρὸς ἀκριβέστερον ὅμως προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ἀνήκει ὁ τάφος, ἐκτὸς τῶν εὐρημάτων δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ἱστορικά τινα γεγονότα οὐχὶ ἄσχετα πρὸς τοῦτο. Οἱ χρυσοὶ δηλ. φιλιππικοὶ στατήρες καὶ αἱ ὑποδιαίρέσεις αὐτῶν, ὧν τὸ ὄγδοον στατήρος ἐχρησιμοποιήθη ἐνταῦθα ὡς δανάκη, ἐκόπησαν, ὡς γνωστόν, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἀλώσεως τῆς Ὀλύμπου (348 π.Χ.). Τὸ ἔτος τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν terminus post quem διὰ τὴν ταφὴν τῆς νεκρᾶς. Ἀφ' ἐτέρου οἱ τάφοι τοῦ Σέδες κεῖνται δύο περίπου χιλιόμετρα νοτίως τῆς ἀρχαίας Θέρμης, πρέπει δὲ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ τάφοι ἀνήκουσιν εἰς εὐπορὸν τινα οἰκογένειαν τῆς πόλεως ταύτης, ἣτις ὅμως συνεχωνεύθη, ὡς γνωστόν, μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου κτισθείσης Θεσσαλονίκης τῷ 316 π. Χ., ὅπερ ἔτος εἶναι terminus ante quem διὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τάφων. Καὶ ἂν ἔτι δεχθῶμεν, ὅτι ἡ μετοικεσία τῶν κατοίκων τῆς Θέρμης εἰς Θεσσαλονίκην δὲν ἦτο ἄμεσος, ἀλλ' ὅτι ἐξετελέσθη βραδέως καὶ σὺν τῷ χρόνῳ, αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ πέραν τῆς δεκαετίας, ἣτις ἀσφαλῶς θὰ εἶχε συντελεσθῇ περὶ τὸ 305 π.Χ. καὶ περὶ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνάγονται τὰ τε πλεῖστα εὐρήματα τῶν τάφων τοῦ Ταπαι καὶ τοῦ Απαρά τῆς Ρωσίας καὶ τὰ τῶν τῆς Ἑρετρίας, ὅμοια ἢ παρεμφερῆ πρὸς τὰ ἡμέτερα. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φαίνεται, ὅτι ἀνάγονται καὶ οἱ λοιποὶ τάφοι τοῦ Σέδες ὡς καὶ ὁ ἐν Duvaulij ἐν σχήματι σαρκοφάγου εὗρεθείς, ὃν ὁ Filow ἀνάγει εἰς τὸν Ε' π.Χ. αἰῶνα. Κατὰ ταῦτα ὁ Γ' τάφος τοῦ Σέδες μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκεῖ ἀνήκει εἰς τὴν πρώιμον ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἥτοι εἰς τοὺς μεταξὺ 320 καὶ 305 π.Χ. χρόνους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Χ. ΚΟΤΖΙΑΣ

ΑΝΔΡΙΑΣ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ*

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Θισόας τῆς πρὸς Ὁρχομενῶ, τὰς ὁποίας διεξήγαγον τῷ 1911 δαπάναις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹, εὑρον πρὸς ἄλλοις καὶ μικρὸν χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἀνδρός (εἰκ. 1, πίν. 1), τοῦ ὁποίου ἡ δημοσίευσίς δὲν εἶναι ἀναξία τοῦ πανηγυρικοῦ τόμου τοῦ ἐκδιδομένου διὰ παγκοσμίου πνευματικῆς συμβολῆς πρὸς τιμὴν τοῦ ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ἐκατονταετίαν.

Τὸ ἐκ Θισόας χαλκοῦν ἀγαλμάτιον² παριστᾷ γυμνὸν ἄνδρα γενειῶντα φέροντα ὑψηλὸν Κορινθιακὸν κράνος, πατοῦντα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἀναπαύοντα δὲ τὸ ἀριστερὸν σκέλος, τὸ ὁποῖον πατεῖ διὰ τοῦ προσθίου ἡμίσεος τοῦ ποδός. Ὑπ' ἀμφοτέρω τὰ πέλματα ὑπάρχουσι συμφυῇ ἔμβολα (εἰκ. 1) πρὸς ἐνσφήνωσιν εἰς βάσιν. Ὁ κορμὸς δὲν εἶναι εὐθυτενὴς ἀλλ' ἔχει ἐλαφρὰν κυμάτωσιν καμπτόμενος πρὸς τὰ ἀριστερὰ αὐτοῦ καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοῦ στήθους περίπου πάλιν πρὸς τὰ δεξιὰ, τῆς κινήσεως ταύτης συνεχιζομένης ἐν τῇ κεφαλῇ διὰ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσεως αὐτῆς.

Τῶν βραχιόνων ὁ δεξιὸς κινεῖται πρὸς τὰ κάτω ἐλεύθερος ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ὀλίγον πρὸς τὰ πρόσω καμπτόμενος, ἔχων δὲ σύγκλειστον τὴν χεῖρα πρὸς συγκράτησιν ἐλλείποντος νῦν πράγματος. Ὁ ἀριστερὸς βραχίονας κάμπτεται κατ' ἀγκῶνα, ἔχει δὲ ὁμοίως σύγκλειστον τὴν χεῖρα καὶ φέρουσάν ποτε ραβδόσχημον πρᾶγμα ὡς ἐκ τῆς σχηματιζομένης ὁπῆς εἶναι προφανές.

Ἡ κεφαλὴ παριστᾷ ἄνδρα ὄριμον φέροντα βραχὺ γένειον καὶ μύστακα, ἔχοντα δὲ ἔντονα τὰ χεῖλη καὶ οὐχὶ κατάκλειστον τὸ στόμα, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς ἐν βαθείᾳ σκέψει κατευθυνομένους ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω. Ἡ ἐντύπωσις αὕτη ἐνισχύεται διὰ τῆς ὁμορρόπου κλίσεως τῆς κεφαλῆς.

Ἡ ῥὶς εἶναι ἐν μέρει ἀποκεκρουμένη. Ἀξίον προσοχῆς εἶναι τὸ σχετικῶς ὑπερμέγεθες τοῦ κορινθιακοῦ κράνους.

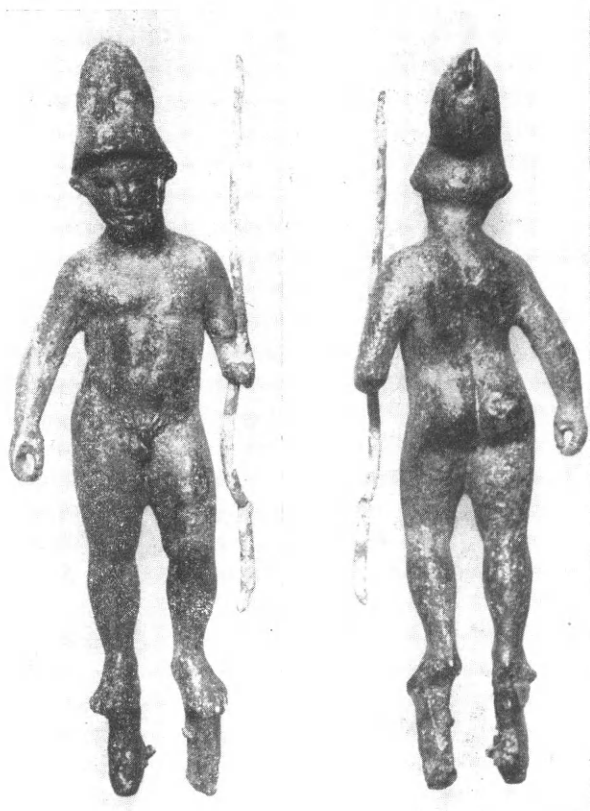
* [Τὸ παρὸν ἄρθρον γραφέν κατὰ τὸ 1939 δημοσιεύεται ἐνταῦθα ὅπως ἀκριβῶς εὐρέθη μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέως του. Μόνον τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἄρθρου δὲν ἔχει ὀριστικὴν μορφήν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως σελιδώσεως εἰς τὰ τελευταῖα φύλλα τοῦ χειρογράφου. Διὰ ἀγκυλῶν ([]) διεκρίθησαν αἱ ἐξ ἰδιαιτέρων δελτίων τοῦ συγγραφέως προερχόμεναι προσθήκαι, ὡς καὶ ὀλίγαι βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον, γενόμεναι ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Μ. Κοντολέοντος.]

1 Πρβ. βραχεῖαν ἔκθεσιν ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας 1911, 243. Berlin. Philol. Woch. 1911, 1206. IG V 2, ἀρ. 510. 511. RE² VI A 292, 11. Διὰ τῶν ὑπ' ἐμοῦ εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ἐπεβεβαιώθη ἡ ὀνομασία τῆς πόλεως Θισόας τῆς πρὸς Ὁρχομενῶ ἢ τῆς Μεθυδριεῦσιν ὁμόρου.

2 [Νῦν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀρ. εὔρ. 14765. Ὑψος τοῦ ἀγαλματίου ἄνευ τῶν ὑπὸ τοὺς πόδας ἐμβόλων 11 ἐκ. Ὑψος τῶν ἐμβόλων 1,5 ἐκ.]

Ἡ διαμόρφωσις τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ ἰδίᾳ τοῦ στήθους καὶ τῆς κοιλίας εἶναι σύμμετρα πρὸς τὴν ὥριμον ἡλικίαν τοῦ παριστωμένου, τὸ δὲ σύνολον τῆς διαπλάσεως καὶ τῶν ἀναλογιῶν δὲν εἶναι ῥαδινόν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς καθεστηκυῖαν ἡλικίαν σύμφωνον.

Παρὰ τὸ ἀγαλμάτιον εὐρέθη χαλκοῦν ῥαβδίον κεκαμμένον εἰς ἀκανόνιστον σχῆμα περὶπου τόξου, προσαρμοζόμενον δὲ ἀκριβῶς εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς ὀπῆς τῆς ἀριστερᾶς

Εἰκ. 1. Τὸ ἐκ Θισόας χαλκοῦν ἀγαλμάτιον μετὰ τῶν ὑπὸ τοὺς πόδας ἐμβόλων.

ἡμικλείστου χειρός, δι' ὃ καὶ ἐνετέθη εἰς αὐτὴν ὑπ' ἐμοῦ. Ἀνήκει τοῦτο ἀναμφισβητήτως εἰς τὸ ἀγαλμάτιον. Θὰ ἐπανέλθω δὲ εἰς τοῦτο κατωτέρω.

Τί ἐκράτει ἡ δεξιὰ χεὶρ δὲν εἶναι ἀμέσως σαφές.

Ἐντὸς τοῦ κτίσματος, παρὰ τὸ ὁποῖον εὐρέθη τὸ ἀγαλμάτιον, εὐρέθησαν δύο ψηφίσματα ἐπὶ χαλκῶν ἐλασμάτων, τοῦ τέλους τοῦ τρίτου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, τιμητικὰ ὑπὲρ τινος ἀγνώστου καὶ ὑπὲρ τινος Θελφουσίου Θύμωνος. Ἀμφότερα τὰ τιμητικὰ ταῦτα ψηφίσματα ἀναφέρουσιν ὡς τόπον δημοσιεύσεως τὸ ἱερὸν τοῦ Μεγάλου Θεοῦ, ὅστις δὲν εἶναι ἄλλος, ὡς ἤδη ἄλλοτε εἶπον, ἢ ὁ Ζεὺς, ὁ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ κάτωθεν τῆς Θισόας ἀναβλύζοντος ποταμοῦ Λουσίου γεννηθεὶς συμφώνως πρὸς τὴν Ἀρκαδικὴν παράδοσιν θεός, ὁ καὶ εἰς τὸν ποταμὸν διὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ὡς νηπίου λοῦσιν δοὺς τὸ ὄνομα.

Τὸ οἰκοδόμημα τῶν ψηφισμάτων εἶναι σχήματος οἰκίας μετὰ πλειόνων διαμερισμάτων καὶ προπύλου μετὰ τριῶν βάσεων φερουσῶν ποτε ξυλίνους κίονας.

Ἐάν τοῦτο ἦτο τὸ ἀγροτικὸν ἱερὸν τοῦ Μεγάλου Θεοῦ ἢ ἰδιωτικὴ τις οἰκία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν, ἀρκεῖ δὲ μόνον τὸ χρονολογικὸν στοιχεῖον τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν.

Ὁ τύπος τοῦ ἀγαλματίου δὲν φαίνεται συναπτόμενος πρὸς τὸ βαρὺ σχῆμα τῶν παλαιῶν Πελοποννησιακῶν ἀναλογιῶν, ἀλλὰ μᾶλλον τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ῥαδινωτέρας διαμορφώσεως, οἷαν ἐπεδίωκε καθόλου ἡ Ἀττικὴ τέχνη κατ' ἐξοχὴν καὶ ἡ νεωτέρα Πελοποννησιακὴ σχολὴ ἀπὸ τοῦ Λυσίππου.

Ἄλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀμέσως παρὰ τὸν πλαστικὸν τύπον προσπίπτει εἰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἶναι ἡ ἐντύπωσις τοῦ εἰκονικοῦ χαρακτῆρος τῆς κεφαλῆς καὶ δὴ τοῦ προσώπου. Βεβαίως αἱ μικραὶ διαστάσεις τοῦ ἀγαλματίου δὲν ἐπιτρέπουν εὐρείας παρατηρήσεις φυσιογνωμικάς, ἀλλ' ἡ μεγέθυνσις τῆς φωτογραφίας (πίν. 1, 2) παρέχει τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἀσφαλέστερον διαπιστωθῇ ὁ εἰκονικὸς χαρακτήρ τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἀτομικὴ αὐτοῦ ἑκφρασις.

Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην τῆς εἰκονικότητος ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον ἡ παρουσία τοῦ μεγαλητέρου ἢ κατὰ συμμετρίαν προσδοκωμένου κράνους, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει χαρακτηριστικὸν τόνον διὰ τὸ παριστώμενον πρόσωπον. Πρὸς τούτοις χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐλαφρὰ κλίσις τῆς κεφαλῆς, ἡ ὁποία τονίζει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σκεπτομένου καὶ τοῦ εἰς ἑαυτὸν συγκεντρωμένου προσώπου.

Τὸ παρὰ τὸ ἀγαλμάτιον εὐρεθὲν τοξοειδὲς σύρμα ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς κώλυμα, ὅπως τὸ ἀγαλμάτιον, τὸ παρέχον εὐθύς ἀμέσως εἰκονικὴν, ὡς εἶπον, ἐντύπωσιν, κατονομασθῇ διὰ τοῦ πραγματικοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, διότι ἐφαίνετο ἀσυμβίβαστον τὸ τόξον πρὸς τὸ παριστώμενον πρόσωπον.

Τὸ σύρμα ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο ἀρχῇθεν τοξοειδές, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι προσέλαβε τὸ σχῆμα τοῦτο ἐντὸς τῆς γῆς ἐκ τῆς συμπίσεως χωμάτων καὶ λίθων, εἰς δὲ τὸ συμπέραςμα τοῦτο ἦλθιν ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὸ σύρμα δὲν εἶναι καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μῆκος ἰσοπαχές, ὡς θὰ ἀπῆται τὸ τόξον, ἀλλ' ἔχει σχηματισμὸν ἐλαφρῶς στενούμενον πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων. Κατὰ ταῦτα τὸ σύρμα ἦτο ἀρχῇθεν εὐθύ, χωροῦν δὲ ἀκριβῶς εἰς τὸν διὰ συγκλείσεως σχηματιζόμενον αὐλὸν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ ἀνῆκον διὰ τοῦτο προφανῶς εἰς τὸ ἀγαλμάτιον δὲν δύναται νὰ παριστᾷ ἄλλο τι ἢ δόρυ.

Μετὰ τοῦτο δὲν ἔχῳρει πλέον δισταγμός, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τις ἐν αὐτῷ ἀδρομερέστερον βεβαίως, ἀλλ' ἐπαρκῶς ἀποδεδομένα τὰ χαρακτηριστικὰ διασημοτάτου ἀνδρὸς τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, οἷα παρέδωκεν εἰς τοὺς νεωτέρους ἢ ἐκ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Κρησίλα προερχομένη καὶ διὰ πλείονων ἀντιγράφων μεμαρτυρημένη προτομὴ τοῦ Περικλέους.

Παρὰ πᾶσαν τὴν σμικρότητα αὐτοῦ τὸ ἀγαλμάτιον ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα, διότι παριστᾷ τὸν εἰκονιζόμενον ἄνδρα πλήρη ἄνευ οὐδεμιᾶς κολοβώσεως ἢ φθορᾶς οὐδὲ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τὰ πέλματα ἐμβόλων ἐξαिरουμένων, ὥστε οὐχὶ μόνον νὰ ἔχωμεν ἀκέραιον τοῦ ὅλου σχήματος τοῦ σώματος εἰκόνα, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἔννοιαν, τῆς ὁποίας ἀπολύτως μέχρι τοῦδε ἐστερούμεθα.

ΤΟ ΕΚ ΘΙΣΘΑΣ ΧΑΛΚΟΥΝ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟΝ ΕΝ Τῷ ΕΘΝΙΚῳ ΑΡΧΑΙΟΛ. ΜΟΥΣΕΙῳ. 1: ΠΡΟΣΘΙΑ ΟΨΙΣ·
2: Η ΚΕΦΑΛΗ (ΕΝ ΜΕΓΕΘΥΝΣΕΙ) 3: ΠΛΑΓΙΑ ΟΨΙΣ ΕΚ ΔΕΞΙΩΝ· 4: ΠΛΑΓΙΑ ΟΨΙΣ ΕΞ ΑΡΙΣΤΕΡΩΝ.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως ὅτι τοῦ Περικλέους εἷς μόνον ἀνδριάς ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Κυδωνιάτου πλάστου Κρησίλα.

Ἡ παρὰ τῷ Πausanία I 25, 1 μαρτυρία λέγει: "Ἔστι δὲ ἐν τῇ Ἀθηναίων ἀκροπόλει καὶ Περικλῆς ὁ Ξανθίππου καὶ αὐτὸς Ξανθίππος, ὃς ἐνανμάχησεν ἐπὶ Μυκάλη Μήδοις. Ἀλλ' ὁ μὲν Περικλέους ἀνδριάς ἐτέρωθι ἀνάκειται, τοῦ δὲ Ξανθίππου πλησίον ἔστηκεν Ἀνακρέων ὁ Τήμιος κλπ. Ὁ αὐτὸς δὲ Πausanίας κατωτέρω I 28, 2 ἀναφέρει ὅτι παρὰ τὸ ἄρμα τὸ χαλκοῦν, τὴν δεκάτην ἀπὸ Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων τῶν ἐν Εὐβοίᾳ, δύο δὲ ἄλλα ἐστὶν ἀναθήματα, Περικλῆς ὁ Ξανθίππου καὶ τῶν ἔργων τῶν Φειδίου θέας μάλιστα ἄξιον Ἀθηναῖς ἄγαλμα ἀπὸ τῶν ἀναθέντων καλουμένης Αἰμυλίας.

Παρὰ τοῦ Πλινίου NH, 34, 74 μανθάνομεν ὅτι: *Cresilas vulneratum deficientem (fecit), in quo possit intellegi quantum restet animae et Olympium Periclem dignum cognomine, mirumque in hac arte est quod nobiles viros nobiliores fecit*¹.

Κατὰ ταῦτα συνδυαζόμεναι αἱ δύο ἀρχαῖαι μαρτυρίαι ἀποδίδουσιν ἀνδριάντα τοῦ Περικλέους ποιηθέντα ὑπὸ τοῦ Κρησίλα (Πλίνιος) καὶ ἀνιδρυμένου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (Πausanίας). Ὅτι δὲ περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος πρόκειται, διδάσκει ἡ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἀκροπόλεως εὐρεθεῖσα ἐπιγραφή

-ικλέος

-ίλας ἐποίη

τὴν ὁποίαν ὀρθῶς συνεπλήρωσεν ὁ πρῶτος αὐτῆς ἐκδότης Lolling: Περ/ικλέος | Κρησ/ίλας ἐποίη².

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη διὰ τε τὴν ἀσυνήθη διατύπωσιν καὶ συντομίαν τοῦ πρώτου στίχου, ὥς τοῦλάχιστον οὗτος συνεπληρώθη, καὶ τὴν σμικρότητα τοῦ ὅλου βάθρου προεκάλεσε συζητήσεις, τῶν ὁποίων παρέχει ἀκριβῆ εἰκόνα ὁ Bernoulli, Griech. Ikonographie I 109 ἔ.

Τὸ νέον ἀγαλμάτιον εἶναι κατὰ τοῦτο πολύτιμον ὅτι αἶρει πᾶσαν συζήτησιν, ἥτις ἐγεννήθη ἐκ τῆς φαινομένης διαφωνίας τῶν σφριζομένων ἐρμαϊκῶν στηλῶν πρὸς τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν, ἥτις ἀναφέρει μόνον ἀνδριάντα³.

¹ Πρβ. E. Sellers, The Elder Pliny's Chapters on the History of Art σελ. 58 ἔ. καὶ addenda σ. 235 εἰς σ. 60, 1. [Νεώτεροι ἐσχολιασμένοι ἐκδόσεις ὑπὸ S. Ferri, Ρώμη 1946 καὶ ὑπὸ H. Le Bonniec καὶ H. Gallet de Santerre, Παρίσι (Coll. G. Budé) 1953]

² Πρβ. Ἀρχ. Δελτίον 1880, 36. Lolling-Wolters, Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ Μουσείου, Α (Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως) σελ. 50 ἀρ. 55. IG I² ἀριθ. 528. [Ἡ ὑπὸ τοῦ A. Raubitschek προταθεῖσα σύνδεσις τοῦ τεμαχίου τῆς βάσεως τοῦ Περ/ικλέος πρὸς τὸ τεμάχιον IG I² 635 θεωρουμένη καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ὥς οὐχὶ «beyond question», πρβ. A. Raubitschek, Dedications from the Acropolis ... σελ. 139 ἀρ. 131 (ἐνθα καὶ βιβλιογρ.), ὁφείλει ὅπωςδήποτε νὰ ἀπορριφθῇ· πρβλ. P. Orlandini, Kresilas, ἐν Atti d. Ac. Naz. d. Lincei, 1952, serie VIII, IV, fasc. 5, σελ. 296 κέ. Εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Orlandini γενομένας παρατηρήσεις δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ἡ μεταξὺ τῶν Ε διαφορά εἰς τὰ δύο τεμάχια.

Ὅτι ταῦτα δὲν συνανήκουσιν ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως βεβαιοῦν καὶ οἱ καλλιτέχναι τοῦ Ἑθν. Μουσείου κκ. Ν. Περραντίνος καὶ Ἰ. Μπάκουλης. Οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς βάσεως τοῦ Περικλέους ἀπομένει ὥς εἶχε πρότερον, ἀποκλειομένης τῆς συνδέσεως πρὸς τὴν βάσιν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Πείρων Ἀνδρο[κ]λέος... IG I² 635· πρβ. καὶ κατ.]

³ Ὁ Furtwängler, Meisterwerke 270 ἔ. διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ὁ Πausanίας λέγων ἀνδριάντα νοεῖ ἐρμαϊκὴν στήλην, διότι τὸ ἀνευρεθὲν βάθρον τοῦ Κρησίλα, οὗ τὸ ἀρχικὸν μήκος ὑπελογίσθη εἰς 0,44 μ., δὲν ἦτο ἐπαρκὲς δι' ἀνδριάντα. Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης ἔγραψεν εὐστόχως ὁ Bernoulli, Arch. Jahrb. 1896, 107 ἔ. καὶ Griech. Ikonographie I, 109 ἔ. Καὶ ἄνευ δὲ ἄλλης τινὸς ἐνδείξεως ἦτο καθ' ἑαυτὸ σαφές ὅτι ἡ λ. ἀνδριάς δὲν δύναται νὰ δηλοῖ ἐρμῆν. Οὐδεὶς δὲ πλέον σήμερον ἀμφισβητεῖ τὸ πρᾶγμα. Πρβ. καὶ Kekule, Über ein Bildnis des Perikles in den kgl. Museen (1901) 19 καὶ Strategenköpfe (1910) 12 ἔ. 31 ἔ., Lippold, Griech. Porträtsta-

Ἄλλα τὸ ἐκ Θισόας ἀγαλμάτιον ἐνέχει καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εὐρεθέντος βάθρου σημασίαν.

Εἶπον καὶ ἀνωτέρω ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦτο βάθρου ἐγέννησε συζητήσεις καὶ ἀμφιβολίας ὥς πρὸς τὴν ταυτότητα αὐτοῦ πρὸς τὸ βάθρον τοῦ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένου ἀνδριάντος τοῦ Περικλέους, ἡμφισβητήθη δὲ οὐχὶ μόνον ὅτι τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἔργον ἦτο ὁλόσωμος ἀνδριάς, θεωρηθείσης πιθανωτέρας ἐρμαϊκῆς στήλης, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Lolling γενομένη ὀρθὴ συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς *Περικλέος*, τὴν ἀμφιβολίαν κινήσαντος τοῦ Wolters δι' ἰδιαιτέρας σημειώσεως ἐν τῷ τοῦ Lolling Καταλόγῳ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου Α, 1 (1899) σ. 50 ἔ. εἰς ἀριθ. 55 (Ὁ λίθος νῦν φέρει ἐν τῷ Ἐπιγρ. Μουσείῳ ἀριθ. 6258). Καὶ μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Kekule, αὐτ., ἐπικουροῦντος καὶ τοῦ H. von Prott δι' ἰδίας ἐρεῦνης τοῦ λίθου, τοῦ ὁποίου καὶ φωτογραφία ἐδημοσιεύθη (Kekule, αὐτ. σ. 16 καὶ 17), ἐν IG I² ἀρ. 528 σημειοῦται ὅτι *supplementa incerta* καὶ ὅτι *De Pericle Xanthippi filio agi... probari non potest*.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔχοντες τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Πλινίου καὶ εὐρίσκοντες βάθρον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως φέρον ἐπιγραφὴν δεικνύουσαν τὰ λείψανα -ικλέος καὶ -ίλας ἐποίη, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ μὴ σχετίσωμεν ταῦτα πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κρησίλα ποιηθέντα ἀνδριάντα τοῦ Περικλέους. Διὰ τοῦτο συντασσόμεθα πρὸς τοὺς δεχομένους πιθανωτάτην τὴν ταυτότητα ταύτην. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κολοβὴ δὲν δυνάμεθα νὰ προσκρούσωμεν εἰς τὴν γενικὴν, διότι εἶναι ἐνδεχόμενον πρὸ ταύτης νὰ ὑπῆρχεν ἄλλη λέξις δικαιολογοῦσα τὴν γενικὴν *Περικλέους* οἷον π.χ. *ho δεῖμος τὲν εἰκόνα Περικλέος* ἢ μᾶλλον *τὲν εἰκόνα Περικλέος / ho δεῖμος*, ὥστε αἱ λέξεις *ho δεῖμος* νὰ εἶναι τυπικῶς ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς τοῦ δεξιοῦ ἄκρου *Κρεσίλας ἐποίη*, ἢ ἄλλη τις συμπλήρωσις παραπλησία¹. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ Kekule: [*Περικλῆς Ξανθίππο, Ξανθίππος Περικλέος / Κρεσίλας ἐποίη* εἶναι μὲν καὶ καθ' ἐαυτὴν ἀπίθανος, διότι προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν ἀριστερὰ προσκεκολλημένου προσθέτου βάθρου, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἀποκλείεται, διότι ἀντίκειται πρὸς τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου I 25, 1: *ἀλλ' ὁ μὲν Περικλέους ἀνδριάς ἐτέρωθι ἀνάκειται, τοῦ δὲ Ξανθίππου πλησίον ἔστηκεν Ἀνακρέων κλπ.* Καὶ ἐκ τῆς ἐνταῦθα λ. *ἀνάκειται* καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου χωρίου τοῦ Πausανίου I 28, 2, ἐνθα ρητῶς λέγεται: *δύο δὲ ἄλλα ἐστὶν ἀναθήματα Περικ-*

tuen (1912) 33 σημ. 1 τελευταῖον δὲ καὶ Lullies, *Die Typen der griech. Herme* (1931) 57 μετὰ σημ. 101, ὅστις ἔδειξεν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἀγνοεῖ τὴν εἰκονικὴν ἐρμαϊκὴν στήλην, ἣτις ἀναφαίνεται μόνον ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ περιόδῳ. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀπροσδόκητος ἡ βεβαίωσις τοῦ Suhr, *Sculptured Portraits of Greek Statesmen* (Baltimore 1931) 23 ὅτι οὔτε ὁ Πausanίας οὔτε ὁ Πλίνιος μνημονεύει ἂν ὁ Κρησίλας ἀπεικόνισε τὸν Περικλέα ὁλόσωμον ἢ ἐπὶ ἐρμαϊκῆς στήλης, διότι ὁ Πausanίας ῥητῶς μνημονεύει ἀνδριάντα, περὶ δὲ τῆς σημασίας τῆς λέξεως δὲν δύναται, ὡς εἶπον, νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Πρβ. καὶ Lippold, *Die Skulpturen des Vatikanischen Museums* τόμ. III, 1 (1936), 88. Τὴν γνώμην τοῦ Pfuhl, *Jahrb.* (20) 1905, 79, καθ' ἣν ὁ εἰκονικὸς ἐρμῆς εἶναι

εὔρημα τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, ἐκτὸς τοῦ Lippold, *Kopien u. Umbild.* 157 εἶχεν ἀποδεχθῆ καὶ ὁ Klein, *Geschichte der gr. Kunst*, II. 130.

1 [Ὁ P. Orlandini, ἔ.ἀ., ἀποκλείων ὅτι ὁ 2ος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς ἠδύνατο νὰ περιέχῃ τι πλεόν της ὑπογραφῆς τοῦ Κρησίλα, δέχεται ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ εἰς τὸν 1ον στίχον οὐδὲν ἕτερον ὑπῆρχε ἢ τὸ εἰς -ικλέος λήγον εἰς τὴν γενικὴν ὄνομα—ὁπωσδήποτε δὲ οὐχὶ τὸ τοῦ Περικλέους—ὑπονοουμένης τῆς λέξεως *ἀνάθημα* καὶ καὶ ὅτι οὕτω τὸ διασωθὲν τεμάχιον βάσεως κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Περικλέους. Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀναγκαστικὴ.]

κλῆς ὁ Ξανθίππου κλπ. δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συναγάγωμεν ὅτι θὰ ἐμνημονεύετο ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς ὁ ἀναθέσας, οὐδεὶς δὲ ἄλλος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι οὗτος, ὡς νομίζω, ἢ αὐτὸς ὁ δῆμος.

Ἀπίθανος ὅλως εἶναι ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Schrader, Die Antike 2 (1926) 118, ὅτι ὁ ἀνδριάς τοῦ Περικλέους ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἀνάθημα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Ἀθηνᾶν.

Σημειωτέον ὅτι περὶ τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ ἀνδριάντος ὑπὸ τοῦ Κρησίλα δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία, ἐπικρατεῖ δ' ὅμως ἡ γνώμη ὅτι ὁ ἀνδριάς ἐγένετο βραχύτατον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρός. Ὁ Hekler τελευταῖον ἀνάγει αὐτὸν εἰς τὸ ἔτος 420 π.Χ. (Forschungen u. Fortschritte 14, 1938, 149)¹.

Ὁ Furtwängler, Meisterw. 273 ἐ. θέτει τὸν ἀνδριάντα τοῦ Περικλέους εἰς τοὺς μετὰ τὸ 439 χρόνους ἤτοι μετὰ τὴν εὐτυχῇ κατὰ τῆς Σάμου ἐκστρατείαν, ὅτε ἐλαμ-
πρύνθη ὁ Περικλῆς καὶ ἐξεφώνησε περίφημον ἐπιτάφιον λόγον².

Ὁ Lippold, Porträtst. 32/3 ἀνάγει τὸ ἔργον εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 460 καὶ 430 π.Χ. χρόνους, ἐν δὲ Skulpturen Vatik. Museums III σ. 88 εἰς τὸ ἔτος 430 π.Χ.

Εὐλογώτερον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀνδριάς ἐποιήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός ἐν ἔτει 429 π.Χ.³ Εἶναι γνωσταὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ δημοσίου βίου τοῦ Περικλέους κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, ἡ περίφημος δίκη καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῆς στρατηγίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους 430/429, ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως γνωστόν, ὅτι ὁ πρὸς στιγμὴν παρασυρθεὶς ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ Περικλέους καὶ ἀμαρτήσας εἰς αὐτὸν δῆμος, αἰσθανθεὶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων τὴν κενότητα καὶ ἀσυναρτησίαν τῶν διαδεχθέντων αὐτόν, *ὅπερ φιλεῖ ὄμιλος ποιεῖν, στρατηγὸν εἴλοντο καὶ πάντα τὰ πράγματα ἐπέτρεψαν* (Θουκυδ. II, 65, 4) καὶ τοῦτο ὥστερον δ' αὖθις οὐ πολλῶ ἤτοι κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 429 διὰ τὸ ἔτος 429/28. Ὁ ἐκ τοῦ λοιμοῦ μετ' ὀλίγον ἐπελθὼν θάνατος τοῦ Περικλέους κατ' Αὐγούστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 429 ἐπηύξησε τὴν ἐκ τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου ὁδύνην τοῦ λαοῦ, τὸ δ' ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ μεγάλου ἀνδρός ἀκριβῶς τότε αἰσθητότατον γενόμενον κενόν, προσέδωκε μεγίστην αἴγλην εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

Τοῦ δὲ Περικλέους ταχεῖαν αἴσθησιν καὶ σαφῇ πόθον Ἀθηναῖοις ἐνείργαζετο τὰ πράγματα. Καὶ γὰρ οἱ ζῶντος βαρυνόμενοι τὴν δύναμιν ὡς ἀμαυροῦσαν αὐτούς, εὐθὺς ἐκποδὼν γενομένου, πειρώμενοι ῥητόρων καὶ δημαγωγῶν ἐτέρων, ἀνωμολογοῦντο μειριώτερον ἐν ὄγκῳ καὶ σεμνότερον ἐν πραότητι μὴ φθῆναι τρόπον ἢ δ' ἐπίφθορος ἰσχὺς ἐκείνη, μοναρχία λεγομένη καὶ τυραννὶς πρότερον, ἐφάνη τότε σωτήριον ἔργον τῆς πολιτείας γενομένη, Πλούτ., Περικλῆς 39, 4.

1 [Ἀλλ' ἐν Bildnisse berühmter Griechen, Berlin 1940, σελ. 18 χρονολογεῖ τὸν ἀνδριάντα «gegen 430», ὥστε εἶναι περίεργος ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐν Forsch. u. Forts. χρονολόγησις εἰς τὸ 420. Τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Περικλέους βλ. παρὰ G. Lippold, Gr. Plastik, σελ. 172 καὶ Orlandini, ἐ.ἀ., σελ. 296, σημ. 2.]

2 Πλούτ., Περικλῆς 28, 3 ἐ.: *ὁ δὲ Περικλῆς ... ὡς ἐπα-
νῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ταφὰς τε τῶν ἀποθανόντων κατὰ*

τὸν πόλεμον ἐνδόξους ἐποίησε καὶ τὸν λόγον εἰπὼν, ὥσπερ ἔθος ἐστίν, ἐπὶ τῶν σημάτων ἐθανμαστώθη.

3 [Γενικῶς ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Περικλέους τοποθετεῖται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ζωῆς τοῦ Περικλέους. Μόνον ὁ A. Raubitschek, Dedications... σελ. 510 μετὰ τὸν Γ. Π. Οἰκονόμον—καὶ τὴν εἰς τὸ 420 χρονολόγησιν ὑπὸ τοῦ Hekler—ἐσκέφθη τὴν δυνατότητα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνδριάντος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους.]

Τότε ἦτο ἡ καταλληλοτάτη στιγμή ὅπως ὁ πρὸς καιρὸν ἀγνωμονήσας δήμος σκεφθῇ περὶ ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ τόπῳ τῆς Ἀκροπόλεως.

Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἡ ἀνάθεσις τῆς εἰκόνος τοῦ Περικλέους εἰς τὴν Ἀκρόπολιν προῆλθεν ἐκ τοῦ δήμου. Ἄν νῦν ἡ τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς σύνθεσις ἦτο οἷα ἀνωτέρω, χάριν παραδείγματος, ἀνεγράφη, ἢ ἄλλη τις προσαρμοζομένη πρὸς τε τὸν χώρον καὶ τὰ διατηρηθέντα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν μετὰ πάσης ἀσφαλείας νὰ βεβαιωθῇ. Ἡ ἐκ τῆς γενικῆς *Περ/ικλέος* δυσκολία εἶναι μόνον σχετικὴ διὰ τὸ ἐλλειπὲς τῆς ἐπιγραφικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀτελής γνῶσις συντελεῖ ἐνδεχομένως εἰς τὴν ἀδυναμίαν ἀσφαλοῦς συμπληρώσεως ἐκ παραλλήλων παραδειγμάτων.

Τὴν πιθανότητα τῆς σχέσεως τοῦ σωζομένου τεμαχίου βάθρου πρὸς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Περικλέους ἐνισχύει τὸ ἐκ Θισόας ἀγαλμάτιον διὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ δόρατος ἐν τῇ ἀριστερᾷ, διότι καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ βάθρου ὑπάρχει δεξιὰ κυκλωτερῆς ὀπῆς, διαμέτρου 0.025, πρὸς ἐνσφήνωσιν κυλινδρικοῦ πράγματος οἷον εἶναι τὸ δόρυ¹.

Κατὰ ταῦτα εἶναι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πολύτιμος ἡ μαρτυρία τοῦ ἀγαλματίου τῆς Θισόας.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δεξιᾷ ἔφερε τι τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Θισόας, διότι καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ εἶναι σύγκλειστος εἰς στενὸν αὐλόν.

Σημειωτέον ὅτι ὁ δεξιὸς βραχίον εἶναι μὲν καθειμένος, οὐχὶ ὅμως νωχελῶς καὶ πλησιάζων πολὺ πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐλεύθερος, οἷον εἰς τελῶν λειτουργίαν τινὰ καὶ ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὸ φερόμενον ὑπὸ τῆς χειρὸς συμβολικὸν βεβαίως πρᾶγμα.

Τὸ σύμβολον τοῦτο θὰ ἠδύνατο μὲν νὰ εἶναι καὶ κλάδος τις δάφνης, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο καὶ τι σύμβολον εἰδικώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς γενικῆς περὶ τοῦ Περικλέους γνώμης ὡς θείου ἀνδρὸς καὶ δὴ Ὀλυμπίου καὶ δὴ καὶ ῥητῶς Διός, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν ὁ κωμικὸς Κρατῖνος ἐν ταῖς Θυράταις κατὰ τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν β. Περικλέους 13, 6 φερόμενον ἀπόσπασμα: *Ὁ σχινοκέφαλος Ζεὺς ὁδὶ προσέρχεται | ὁ Περικλῆς, τῶδεϊον ἐπὶ τοῦ κρανίου | ἔχων, ἐπειδὴ τοῦστρακον παροίχεται* (=Kock, CAF I σ. 35 ἀρ. 71).

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Πλίνιος ἐν τῷ μνημονευθέντι περὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Κρησίλα χωρίῳ (34, 74) λέγει ὅτι *Cresilas fecit... et Olympium Periclem dignum cognomine*, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ καλλιτέχνης παραστήσας τὸν Olympium Periclem δὲν ἀπέβλεψε μόνον εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ἀνδριάντος, ἵνα καταστήσῃ τὸν παριστώμενον *dignum cognomine*.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγαλματίου τῆς Θισόας ἐν τῷ συνόλῳ ἀναμνησκει τύπους ἱσταμένου γυμνοῦ Διός, στηρίζοντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς σκῆπτρον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κρατοῦν-

¹ Πρβ. Lolling - Wolters, Κατάλογος σελ. 50, ἀρ. 55. Ὁ Lippold ἐν *Skulpturen des Vat. Mus.* III σελ. 88 εἰκάζει τὸ δόρυ ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ πρωτοτύπου ἀνδριάντος παριδὼν τὴν ἐνδεικτικὴν μαρτυρίαν τοῦ βάθρου, τοῦ ὁποίου δὲν ἀρνεῖται διαρρήδην τὴν σχέσιν

πρὸς τὸν ἀνδριάντα, γράφων ἀπλῶς «IG I² 528?»· πρβ. καὶ *Porträtstatuen*, 33 σημ. 1. [Ὁ W. H. Schuchhardt, Bericht VI intern. Kongr. Berlin 1939 σελ. 399 νομίζει ὅτι ὁ ἀνδριὰς ἐκράτει δόρυ καὶ ἀσπίδα.]

τος δὲ ἐν τῇ πρὸς τὰ κάτω φερομένη δεξιᾷ κεραυνόν, ὡς φαίνεται παρὰ Reinach, Répertoire de la Statuaire II σελ. 2 ἀρ. 6. 7: σελ. 3 ἀρ. 1. 2. 3. 4. 5* 6: σελ. 4 ἀρ. 1. 2. 3. 5: σελ. 6 ἀρ. 9 (μεθ' ἱματίου ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου): σελ. 7 ἀρ. 1. 2 (ὁμοίως): σελ. 9 ἀρ. 7 (ὁμοίως): σελ. 10 ἀρ. 2 (ὁμοίως) 3¹.

Καὶ ὁ ἐν Βερολίῳ ὑπ' ἀριθ. 30835 χαλκοῦς ἱστάμενος γυμνὸς θεὸς (Ζεὺς ἢ Ποσειδῶν), τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐλλιπὴς τὰς χειρὰς καὶ τὴν κεφαλὴν, εἶναι τοῦ αὐτοῦ σχήματος. Πρβ. Berl. Museen XLII, 1920-21, σ. 6 εἰκ. 5-7 (Neugebauer). Neugebauer, Griech. Bronzen σ. 11 εἰκ. 16. Führer durch das Antiquarium (Berlin) σ. 26 πίν. 38².

Ἄλλ' ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν ὅτι θὰ ἡδύνατο Ἕλληνα καλλιτέχνης τῶν χρόνων ἐκείνων νὰ θέσῃ εἰς τὰς χειρὰς ἢ τὴν χεῖρα θνητοῦ τὰ θεῖα σύμβολα ἢ τὸ ἕτερον τούτων καὶ δὴ τὸν κεραυνόν;

Παραστάσεις θνητῶν χαρακτηριζομένων ὡς θεῶν διὰ τῶν οἰκείων τούτοις συμβόλων καὶ διὰ τοῦ ὅλου ἀγαλματικοῦ τύπου ἔχομεν συχνὰ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις προκειμένον περὶ αὐτοκρατόρων, οἵτινες εἶχον τὸ προνόμιον τῆς ἀποθεώσεως μετὰ θάνατον παρ' ἐκείνοις μὲν divi καλούμενοι, Ἕλληνιστὶ δὲ οὐχὶ θεῖοι, ἀλλὰ θεοί.

Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ πράγματος ἀνάγεται εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ ἀρχαιότερος Ἑλληνικὸς κόσμος δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Φειδίου μαχομένων κατὰ τῶν Ἀμαζόνων ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου προεκάλεσε δυσφορίαν, τῆς ὁποίας ἀπήχησιν ἔχομεν παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ Περικλ. 31, 4. Ἄλλ' ἡ δυσφορία αὕτη φαίνεται τεχνητή, παρασκευασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Φειδίου:

Ἡ δὲ δόξα τῶν ἔργων ἐπέεξε φθόνῳ τὸν Φειδίαν, καὶ μάλισθ' οὗ τὴν πρὸς Ἀμαζόνας μάχην ἐν τῇ ἀσπίδι ποίων αὐτοῦ τινα μορφὴν ἐνετύπωσε πρεσβύτου φαλακροῦ πέτρων ἐπληρομένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, καὶ τοῦ Περικλέους εἰκόνα παγκάλην ἐνέθηκε μαχομένου πρὸς Ἀμαζόνα. Τὸ δὲ σχῆμα τῆς χειρός, ἀνατεινούσης δόρυ πρὸ τῆς ὄψεως τοῦ Περικλέους, πεποιημένον εὐμηχάνως οἷον ἐπικρύπτειν βούλεται τὴν ὁμοιότητα παραφαινομένην ἐκατέρωθεν.

Ὁ Bernoulli I, 107. 116 στηριζόμενος καὶ εἰς τὸν Furtwängler, Meisterwerke 75 ἀρνεῖται τὸ ἀξιόπιστον τῆς παραδόσεως, εἰ καὶ τὸ ἀντίγραφον Straugford τῆς ἀσπίδος παρέχει ὄντως μορφάς, τοῦλάχιστον δὲ μίαν, τὴν τοῦ Φειδίου, πλήρως ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ διήγησιν. Τὴν διήγησιν ταύτην θεωροῦσιν ὡς ἐφεύρημα τῶν ἐξηγητῶν τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀδυνατούντων νὰ ἐξηγήσωσι τὰς πιθανῶς μυθικὰς ταύτας μορφάς.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος παραστάσεως τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Περικλέους ἀξία πάσης προσοχῆς εἶναι ἡ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ B. Schweitzer ὑποστηριχθεῖσα

1 [Ἐν ἰδιαιτ. δελτίῳ σημειώνονται καὶ αἱ ἐξῆς παραπομπαι]: Reinach, Rép. St. III σ. 2 4, 7, ἀρ. 8: σελ. 3 ἀρ. 1. Αὐτ. V, 2 ἀρ. 1, 2, 5, 7, 8.

2 [Nün F. A. Neugebauer, Die gr. Bronzen..., Berlin 1951, σελ. 18 ἀρ. 10, πίν. 12.]

γνώμη ότι ο λεγόμενος Φειδίας κατά την παρά τῷ Ampelius, Liber memorialis 8, φερομένην παροραθεῖσαν δὲ μέχρι τοῦδε παράδοσιν εἶναι ὁ Δαίδαλος (*in quo clipeo medio Daedali est imago ita collocata, quam si quis imaginem a clipeo velit tollere perit totum opus, solvitur enim signum*), τότε δὲ ὁ ὡς Περικλῆς φερόμενος ἐπὶ τῆς ἀσπίδος στρατηγὸς εἶναι κατὰ τὸν Schweitzer ὁ ἐξάδελφος τοῦ Δαιδάλου ἥρως Θησεύς, περὶ τοῦ οὐοῦ ὅμως οὐδὲν λέγει ὁ Ampelius. Ἡ πηγὴ τοῦ Ampelius θεωρεῖται Ἀλεξανδρεωτική (H. von Rohden, De mundi miraculis quaestiones selectae. Diss. Bonn 1875).

Ἡ παρά τῷ Ἀμπελίῳ πληροφορία ἀντὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν παρά τῷ Πλουτάρχῳ Περικλ. 31 καὶ ἄλλοις συγγραφεῦσι φερομένην εἶδῃσιν περὶ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Περικλέους ἐπὶ τῆς ἀσπίδος (πρβ. Overbeck, SQ 668 - 674), τοῦναντίον ἐνισχύει αὐτήν. Δέχεται δὲ καὶ ὁ B. Schweitzer ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατον ὁ Φειδίας νὰ προσέδωκεν ἀνεπιγνώστως (unbewusst) τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν μορφήν τοῦ Δαιδάλου. Οὐχὶ ἀνεπιγνώστως, ἀλλ' ἐν πλήρει ἐπιγνώσει, νομίζω, ἔπραξε τοῦτο ὁ Φειδίας, ὅπως οὐχὶ ἀνεπιγνώστως θὰ ἔπραξε τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὴν μορφήν τοῦ Θησεῶς διατυπῶν τοῦτον ὡς Περικλέα. Τὴν δὲ λαθραίαν τρόπον τινὰ ὑπεισαγωγήν τῆς ἰδίας φυσιογνωμίας εἰς τὴν μορφήν τοῦ Δαιδάλου ὡς καὶ τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Περικλέους εἰς τὴν τοῦ Θησεῶς, μαρτυρεῖ τὸ χωρίον τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγοι, 12, 6 p. 373 (Overbeck, SQ ἀρ. 668), καθ' ὃ Περικλέα δὲ καὶ αὐτὸν λαθῶν ἐποίησεν (Φειδίας), ὥς φασιν, ἐπὶ τῆς ἀσπίδος. Ἡ λέξις λαθῶν τοῦ Δίωνος δηλοῖ προφανῶς ὅτι εἰς ἄλλων προσώπων παραστάσεις δηλ. τοῦ Δαιδάλου καὶ τοῦ Θησεῶς ὑπεισήγαγε τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Περικλέους.

Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι μόνον τίς παρίστατο ἐπισήμως, ἀλλὰ τίνες λανθανόντως παρέστησεν ὁ Φειδίας. Τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο ἀπέβη οὕτω σημαντικόν, ὥστε ἐπεσκίασε τὴν ἐπίσημον ὀνομασίαν τῶν προσώπων, τὴν διασωθεῖσαν ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Ἀμπελίου, καὶ κατέκτησε τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν, μεταξὺ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται ὁ Ψευδοαριστοτέλης, Περὶ κόσμου πραγματεία 6 p. 399 B καὶ Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων 155 (=Overbeck, SQ 669), συμφωνῶν πρὸς τὸ δεύτερον μέρος τῆς εἰδήσεως τοῦ Ἀμπελίου ὡς πρὸς τὴν συνδυατικὴν τοῦ συνόλου σημασίαν τῆς εἰκόνης.

Τὸ ζήτημα ἀνεκίνησεν ὁ B. Schweitzer ἐν τῷ μονοσελίδῳ Winckelmannsblatt τοῦ ἀρχαιολογικοῦ φροντιστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Δειψίας τοῦ 1939, προαγγέλλει δὲ ἐκτενεστέραν περὶ τοῦ πράγματος διάληψιν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Σαξονικῆς Ἀκαδημίας¹.

Κατὰ τὰ προειρημένα ἐγὼ τοῦλάχιστον νομίζω ὅτι ἡ περὶ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Περικλέους ἀρχαία παράδοσις δὲν ἐσηματίσθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐξηγητῶν, ἀλλ' ἐγεννήθη ἐξ αὐτῆς τῆς πράξεως τοῦ Φειδίου εὐθύς μετὰ τὴν ποίησιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Παρθένου, ἐξέκρουσε δὲ τὰ ὀνόματα τῶν παριστωμένων μυθικῶν προσώπων.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῆς μετὰ θείων συμβόλων παραστάσεως θνητῶν ἀναφέρω ὅτι καὶ περὶ τοῦ τυράννου τῆς Ἡρακλείας Κλεάρχου (363 - 352), ὅστις ἦτο

¹ [Nün B. Schweitzer, Studien zur Entstehung des Porträts bei den Griechen (=Berichte u. Verh. Sächs Akad. 1939, 4 Heft) σελ. 58 κ.ε.]

μαθητῆς τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, παραδίδεται ὅτι συνήθιζε νὰ ἐμφανίζηται φέρων κεραιὸν ὡς Ζεὺς, εἰς ἓνα δὲ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἔδωκε τὸ ὄνομα Κεραινός: Πλούταρχος, Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς Π 5 (= Ἡθικά p. 338 B, Βερναρδ. Π 437): *Καίτοι τί ἂν περὶ τούτων λέγοι τις, οἷς ἔξῃν δι' Ἀλέξανδρον μέγα φρονεῖν, ὅπου καὶ Κλέαρχος Ἡρακλείας τύραννος γενόμενος σκηπτὸν ἐφόρει, καὶ τῶν υἱῶν ἓνα Κεραινὸν ὠνόμασε;* Ἐκεῖ δὲ διηγεῖται ὁ Πλούταρχος ὅτι καὶ ὁ Κλεῖτος ἐν Ἀμοργῷ τρεῖς ἢ τέσσαρας Ἑλληνικὰς ἀνατρέφας τριήρεις Ποσειδῶν ἀνηγορεύθη καὶ τρεῖς αἰνὰν ἐφόρει¹.

Καὶ ὁ Δημήτριος Καταιβάτης καλούμενος ἐπήκουε, καὶ πρόσβεις πρὸς αὐτὸν οὐκ ἔπεμπον, ἀλλὰ θεωρὸς αἱ πόλεις, καὶ τὰς ἀποκρίσεις χρησμοὺς προσηγόρευον (αὐτ. 338 A).

Περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου² εἶναι βεβαίως γνωστὸν ὅτι ὡς υἱὸν τοῦ Διὸς προέβαλλεν ἑαυτὸν ἤδη ἀρχομένης τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας διὰ τὴν συγγένειαν πρὸς τὸν Ἡρακλέα καὶ διὰ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐν ἑαυτῷ πίστιν περὶ ἐκτάκτου καὶ θείας ἀποστολῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἣτις καθιερώθη διὰ τῆς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος ἐπισκέψεως. Ἐν δὲ τῶν περιφήμων ζωγραφικῶν ἔργων τοῦ Ἀπελλοῦ, ἀμειψθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως δι' εἴκοσι χρυσοῦ ταλάντων (Cicer. in Verr. IV 60. 135. Plin. NH 35, 92) καὶ εὐρισκόμενον ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ τῆς Ἐφέσου, παρίστανε τὸν Μ. Ἀλέξανδρον ἔχοντα ἐν τῇ χειρὶ τὸν κεραινόν: *Pinxit et Alexandrum Magnum fulmen tenentem, in templo Ephesiae Dianae viginti talentis auri. Digiti eminere videntur et fulmen extra tabulam esse* e.t.c. (Plinius).

Περὶ τῆς ζωγραφίας ταύτης ὁ Πλούταρχος περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχης Π 2 (= Ἡθικά 335 A, Βερναρδ. Π 429) λέγει: *ὧν ὁ μὲν (Ἀπελλῆς) ἔγραψε τὸν κεραινοφόρον οὕτως ἐναργῶς καὶ κεκραμένως, ὥστε λέγειν, ὅτι δεῖν Ἀλεξάνδρων ὁ μὲν Φιλίππου γέγονεν ἀνίκητος, ὁ δ' Ἀπελλοῦ ἀμίμητος*³.

1 Περὶ τῆς σημασίας τῆς ναυμαχίας ταύτης καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Κλεῖτου, ὅστις ἐπωνομάζετο «Λευκός» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν γνωστὸν ἄλλον Κλεῖτον τὸν ἐπονομαζόμενον «Μέλανα» βλ. Berve II 209 ἀρ. 428 μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 380, ἀπέθανε δὲ τῷ 317 περίπου διακριθεὶς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὡς ναύαρχος.

Περὶ τῆς παρὰ τὴν Ἀμοργὸν ναυμαχίας, καθ' ἣν ἡττήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν ναύαρχον Εὐετίωνα (IG II² 505, 19=Dittenb. Syll.³ 346, 17) πληροφορεῖ ὁ Διόδωρος XVIII, 15, 8, 9, παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος παρεφθάρη εἰς Ἡετίωνα. Πρβ. καὶ Beloch III 1, 76, 1. Τὴν χρονολογίαν ἐπὶ Κηφισοδώρου ἄρχοντος (323/2) παρέχει τὸ Πάριον Χρονικόν (Jacoby, *Marmor Parium* 125). Ὅτι δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐνθ. ἀνωτ. ἀναφερομένη ναυμαχία εἶναι αὕτη, ἤκασεν ὁ Droysen, *Geschichte des Hellenismus* II² 1, 68 (Πρβ. RE² XI, 666 ἀρ. 10), ἐκυρώθη δὲ ἡ εἰκασία αὕτη ἐκ τοῦ Παρίου Χρονικοῦ Π § 9: *καὶ ἀπὸ τῆς ναυμαχίας τῆς γενομένης Μακεδόσιν πρὸς Ἀθηναίους περὶ Ἀμοργὸν ἦν ἐνίκων Μακεδόνες, ἔτη 137 III, ἄρχοντος Ἀθήνησιν Κηφισοδώρου*, Jacoby αὐτόθι 125 § IX. Τὴν περὶ τὴν Ἀμοργὸν ναυμαχίαν ἀνευ μνείας τοῦ Κλεῖτου ἀναφέρει ὁ

Πλούταρχος καὶ ἐν β. Δημητρίου 11, 3 καὶ Πολιτ. παρ. γγ. 3 (= Ἡθικά p. 399 f) περὶ τοῦ Στρατοκλέους. Τὸ ὄνομα τοῦ Κλεῖτου δὲν διεσώθη οὔτε ἐν τῷ Παρ. Χρονικῷ οὔτε ἐν ταῖς Ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς πλὴν τῆς IG CIA II 271 [=IG II 1(1) 506] στ. 12 ὅπου τὰ λείψανα ΚΛΓΙ ὁ Wilhelm συμπληροῖ: «Κλεῖτος» σχετίζων οὕτω καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πρὸς τὸν Λαμιακὸν πόλεμον.

2 [Ἐξ ἰδιαίτερου δελτίου] Αἰλ. Ποικίλη Ἰστ. 5, 12: *οὐ δύναμαι δὲ Ἀθηναίων μὴ οὐ φιλεῖν ταῦτα. Ἐκκλησίας οὐσης Ἀθηναίους παρελθὼν ὁ Δημάδης ἐψηφίσαιο θεὸν τὸν Ἀλέξανδρον τρισκαίδεκατον, τῆς δὲ ἀσεβείας ὁ δῆμος τὸ ὑπερβάλλον μὴ ἐνεγκὼν ζημίαν ἐτιμύσατο τῷ Δημάδῃ ταλάντων ἑκατόν, ὅτι θνητὸν αὐτὸν δὴ τὸν Ἀλέξανδρον ὄντα ἐνέγραψε τοῖς Ὀλυμπίοις.*

3 Πρβ. Sellers - Strong, Pliny's Chapters on the History of Art σελ. 128. H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopograph. Grundlage* (1926) I 94 ε. Π 53 ἀρ. 99 μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχῆς τῆς ἀποθεώσεως ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ βασιλέων διέλαβε συνοπτικῶς ἡδη τῷ 1890 ὁ Abbé Emille Beurlier ἐν *De divinis honoribus quos acceperunt Alexander et successores eius* σελ. 1 ε. (περὶ τῶν πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου χρόνων), ἀναφε-

Ἄλλα καὶ περὶ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' παραδίδεται ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Κλεοπάτρας¹ μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Νεοπτολέμου τῆς Ἡπείρου, τοὺς τελεσθέντας ἐν Ἑδέσση τῷ 336, ὅτε καὶ ἐδολοφονήθη ὁ Φίλιππος ὑπὸ τοῦ Πανσανίου, τὸ ἄγαλμα τοῦ βασιλέως Φιλίππου περιήχθη ἐν τῇ πομπῇ τῶν ἀγαλμάτων τῶν δώδεκα θεῶν.

Ἴδου δὲ πῶς περιγράφει ταῦτα ὁ Λιόδωρος XVI 92, 5: ...ἅμα δ' ἡμέρα τῆς πομπῆς γινομένης σὺν ταῖς ἄλλαις ταῖς μεγαλοπρεπέσι κατασκευαῖς εἶδωλα τῶν δώδεκα θεῶν ἐπόμενυσε ταῖς τε δημιουργίαις περιτῶς εἰργασμένα καὶ τῇ λαμπρότητι τοῦ πλούτου θανμασιῶς κεκοσμημένα· σὺν δὲ τούτοις αὐτοῦ τοῦ Φιλίππου τρισκαδέκατον ἐπόμενε θεοπρεπὲς εἶδωλον, σύνθρονον ἑαυτὸν ἀποδεικνύντος τοῦ βασιλέως τοῖς δώδεκα θεοῖς. (Πρβ. καὶ Ἰουστίνον IX, 6, 1. XIII, 6, 4).

Ἦδη δὲ πρότερον ὁ Ἰσοκράτης ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Φίλιππον ἔγραφε (Ἰσοκράτους, Λόγοι II σ. 253 § 5 ἔκδ. Benseler - Blass 1927): *Ἦγοῦ δὲ τόθ' ἔξιν ἀνυπερβλητον αὐτήν* (δηλ. τὴν δόξαν) *καὶ τῶν σοὶ πεπραγμένων ἀξίαν, ὅταν τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναγκάσῃς εἰλωτεύειν τοῖς Ἕλλησι πλὴν τῶν σοὶ συναγωνισαμένων, τὸν δὲ βασιλέα τὸν ῥῆν μέγαν προσαγορευόμενον ποιήσῃς τοῦτο πράττειν, ὅτι ἂν σὺ προστάτης. Οὐδὲν γὰρ ἔσται λοιπὸν ἔτι πλὴν θεὸν γενέσθαι.*

Περὶ τοῦ Φιλίππου ὡσαύτως γινώσκουμεν ὅτι οἱ ἐν Ἑφέσῳ φίλοι αὐτοῦ ἀνίδρυσαν τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ καὶ ἀπένειμαν αὐτῷ θείας τιμᾶς, Ἀρριανός, Ἀνάβ. I, 17, 11: *Ὁ δὲ δῆμος ὁ τῶν Ἑφεσίων, ὡς ἀφηρέθη αὐτοῖς ὁ ἀπὸ ὀλίγων φόβος, τοὺς τε Μέμνονα ἐπαγομένους ... καὶ τοὺς τὴν εἰκόνα τὴν Φιλίππου τὴν ἐν τῷ ἱερῷ καταβαλόντας ... ὥρμησαν ἀποκτεῖναι.*

Ὅρθως δὲ παρατηρεῖ ὁ Arnaldo Momigliano, Filippo il Macedone (1934) 176 ὅτι ὁ εἰκονικὸς οὗτος ἀνδριὰς τοῦ Φιλίππου δὲν ἦτο ἀπλοῦν ἀνάθημα, ἀλλ' ἐδήλου τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φιλίππου εἰς τὴν περιωπὴν τοῦ «συννάου». Ἀπλοῦν ἀναθηματικὸν ἄγαλμα θεωρεῖ τοῦτο ὁ Nock ἐν Harvard Studies of Classical Philology (XLI) 1930.

Ἐχομεν δὲ καὶ ἄλλα μαρτύρια τῆς εἰς τὸν Φίλιππον ἀπονεμηθείσης θείας λατρείας καὶ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις. Ὁ Ἀριστείδης ἐν Συμμαχικῷ Α' τῆς ἐκδόσεως Dindorf I p. 715 γράφει: *οὔτε γὰρ τῆς ἀξίας τῆς ὑμετέρας τοὺς ἔξω θαυμάζειν οὔθ' ὑπερβάλλουσθ' ἂν Ἀμφιπολίτας καὶ Πυδναίους, ὧν οἱ μὲν ἔθνον ὡς θεῶ, οἱ δὲ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ νεὼν εἶχον δεικνύναι.*

ρόμενος μόνον παρὰ τῷ W. Baeye, De Macedonum sacris σ. 229.

Μετὰ τοῦτον πρβ. Ed. Meyer, Kl. Schriften I 304 ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐν συντομίᾳ, ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ἀφορμῆς ὁ H. Berve ἔνθ. ἀνωτ., ἰδίᾳ δὲ ὁ Wilcken ἐν SB. Preuss. Akad. 1928 XXX. 1930 X, ὁ H. Lamer ἐν Klio 24 (1931), ὁ C. F. Lehmann-Haupt, Klio 24 (1931) ὁ H. Berve ἐν Gnomon 1929, 371, ὁ Wilcken, Alexander d. Gr. (1931) 104. 115. 128. 196. 198. [Ἐξ ἰδιατέρου δελτίου], Taylor, Divinity of the Roman Emperor, Amer. Philolog. Assoc. Philol. Mon. I. Middletown. Conn. 1931, σ. 6-28. P - W,

R E Suppl. IV 806-810 (Herzog - Hauser). Bickerman, Institutions des Séleucides (Haut Commiss. de la Rép. franç. en Syrie et au Liban, Serv. des Ant. Biblioth. archéol. et hist. XXVI, Paris 1938) σελ. 253-254. [Πρβλ. καὶ τὴν βιβλιογραφίαν H. Bengtson, Griech. Geschichte (1950) σελ. 241 σημ. 1, σελ. 332 σημ. 4 καὶ σελ. 333 σημ. 1.]

I Οἱ γάμοι αὐτοῦ τοῦ Φιλίππου μετὰ τῆς νεαρᾶς Κλεοπάτρας, ἀνεψιάς τοῦ Ἀτιάλου καὶ γόνου οἴκου εὐγενῶν τῆς Μακεδονίας, ἐγένοντο τῷ 337 π.Χ., Berve II 213 ἀρ. 434.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου μανθάνομεν ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ Φιλίππου ὑπῆρχεν ἐν Πύδνῃ ναὸς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀμύντου, τοῦτο δὲ μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἀρχαῖα σχόλια εἰς Δημοσθένους I 5 p. 44 Dindorf - Blass καλοῦντα τὸ ἱερὸν Ἀμύντειον.

Ὁ Berve, Alexanderreich I 97 σημ. 1 δέχεται ὅτι θεῖαι τιμαὶ ἀπενέμοντο εἰς τοὺς ἀποθανόντας Μακεδόνας βασιλεῖς (Σχόλ. εἰς Δημοσθ. Ὀλυνθ. I 10, 20), οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς ζῶντας παρὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστείδου· πρβ. ἤδη πρότερον Baege, De Macedonum sacris 208.

Περὶ τῶν Ἀθηνῶν μαρτυρεῖ τὸ πρᾶγμα ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρ. ἐν Προτρεπτικῷ IV 54, 5 σ. 42 ἔκδ. Stählin γράφων: *νῦν μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμύντου Φίλιππον ἐν Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν.*

Ἀλλὰ μήπως καὶ τὸ Φιλίππειον ἱδρυθὲν ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἱερᾶς Ἀλτεως τῆς Ὀλυμπίας, οὐχὶ μακρὰν δὲ τοῦ Ἡραίου καὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ, εἴτε τοῦτο εἶναι ἀνάθημα εἴτε εἶδος θησαυροῦ εἴτε καὶ ἡρῶν, δὲν μαρτυρεῖ περὶ ἰσοθέων τιμῶν πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Φιλίππου, κατ' ἐξοχὴν δὲ πρὸς αὐτόν, τοῦ ὁποίου καὶ τὸ ὄνομα φέρει; Ὁ Πausanias V 20, 9 - 10 καλεῖ τὸ Φιλίππειον ἀπλῶς οἶκημα¹.

Περὶ τῶν εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἡφαιστίωνος ἐναγισμῶν καὶ ἡρωικῶν, σχεδὸν ἰσοθέων, τιμῶν καὶ ἄλλων θυσιῶν προσενεχθεισῶν αὐτῷ παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἀρριανοῦ VII, 14, 7. 10 - VII, 23, 6 ἐ.— Πλούταρχου Ἀλεξ. 72 - Διόδωρου XVII, 115 καὶ Ἰουστίνου XII, 12, 12 καὶ Λουκ., Περὶ τοῦ μὴ ῥαδ. πιστ. διαβολῇ 17 (3, 141 Sommerbrodt).— *Τοῦ δὲ πένθους παρηγορία τῷ πολέμῳ χρώμενος, ὥσπερ ἐπὶ θήραν καὶ κυνηγέσιον ἀνθρώπων ἐξῆλθε... πάντας ἡβηδὸν ἀποσφάττων. Τοῦτο δὲ Ἡφαιστίωνος ἐναγισμὸς ἐκαλεῖτο* λέγει ὁ Πλούταρχος ἔ.ἀ. περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πρβ. Baege, De Maced. sacr. 211.

Ὡσαύτως προκειμένου περὶ ἀρχαιοτέρων χρόνων παραδίδεται περὶ τοῦ Λυσάνδρου ὅτι ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Σάμου, τοὺς ὁποίους κατήγαγεν οὗτος ἀπὸ τῆς ἐξορίας τῷ 404, ἐλατρεύθη ὡς θεὸς ἢ ἥρως διὰ βωμῶν καὶ παιάνων καὶ ἐπωνύμων αὐτοῦ ἀγώνων, αὐτῶν τῶν Ἡραίων μετονομασθέντων Λυσανδρείων, ἀνδριάς δ' αὐτοῦ ἀνετέθη ὑπ' αὐτῶν εἰς Ὀλυμπίαν. Εἶναι δὲ ὁ Λύσανδρος ὁ πρῶτος, ὅστις ζῶν ἐτιμήθη ὡς θεὸς ἢ ἥρως: Πλούταρχ. Λύσανδρος 18. Ἡσύχιος ἐν λ. Λυσάνδρεια. Πausan. VI 3, 14. X 9, 7. Πλουτ. Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν 8 (= Ἡθικά 397 F, Βερν. III σ. 36). Dittenb., Syll.³ I 115. Kahrstedt, RE² XIII 2505, 21.

Ὁ Πλούταρχος (Λύσανδρος 18, 3 ἐ.) λέγει: *Πρώτῳ μὲν γάρ, ὡς ἱστορεῖ Δοῦρις, Ἑλλήνων ἐκείνῳ βωμονὸς αἱ πόλεις ἀνέστησαν ὡς θεῷ καὶ θυσίας ἔθυσαν, εἰς πρῶτον δὲ παιᾶνες ἤσθησαν, ὧν ἐνὸς ἀρχὴν ἀπομνημονεύουσι τοιάνδε*

*Τὸν Ἑλλάδος ἀγαθέας
στραταγὸν ἀπ' εὐρυχόρου
Σπάρτας ὑμνήσομεν, ὦ,
ἢ Παιάν*

*Σάμιοι δὲ τὰ παρ' αὐτοῖς Ἡραῖα Λυσάνδρεια καλεῖν ἐψηφίσαντο*¹.

¹ [Περὶ τοῦ Φιλίππειου βλ. νῦν, F. Robert, Thymélé seel. 402 κέ. καὶ σκοράδην καὶ Olympische Forschungen I seel. 1 κέ. (Schleif-Zschiezschmann).]

Εἰς τοὺς μνημονευθέντας δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Εὐφρων ὁ Σικυώνιος ὅστις, φονευθεὶς τῷ 366 ὑπὸ τῶν Θηβαίων, ἀπήλαυσεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἡρωικῶν τιμῶν (Ξενοφ. Ἑλλην. VII 3, 12).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Τιμολέων ἀναφέρεται ὡς ὁμοίως τιμηθεὶς ὑπὸ τῶν Συρακοσίων ἐν τε τῇ ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον: Πλουτάρχ. Τιμολέων 38 ἐ. Corn. Nepos, Timol. 3-5. Διόδωρος, XVI 90. Beloch, Griech. Gesch. III, 1, 592.

Περὶ τοῦ Βίαντος τοῦ Πριηνέως, ἀκμάσαντος περὶ τὸ 550 π.Χ., ἱστορεῖται ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ τιμῶντες τὸν πρακτικὸν αὐτὸν νοῦν, τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην ἱδρυσαν εἰς μνήμην αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ *ιερόν*, ὀνομασθέν *Τευτάμειον*, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς τοῦ Βίαντος Τευτάμου ἢ Τευτάμεω. Πρβ. Σάτυρον παρὰ Διογένηι Λαερτίῳ 1, 5 ἀρ. 1. Δημήτρ. Φαληρέα παρὰ Στοβαίῳ Ἀνθολ. 3, 79, ζ: *Βίας Τευταμίδης Πριηνεὺς ἔφη...*

Παραδίδεται δὲ καὶ περὶ τῶν Σπαρτιατῶν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σοφοῦ Χίλωνος (περὶ τὸ 550 π.Χ.) ἱδρυσαν ἡρώον εἰς αὐτόν, Πausan. III, 16, 4: *Ἰόντι δὲ ὡς ἐπὶ τὰς πύλας ἀπὸ τοῦ Χιῶνος* (δηλ. τοῦ ἐργαστηρίου ἐν τῷ ὁποίῳ ὑφαίνετο ὁ χιτὼν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος) *Χίλωνός ἐστιν ἡρώον τοῦ σοφοῦ νομιζομένου*.

Ἀναμνησκῶ δὲ ὅτι καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐτιμήθη μετὰ θάνατον ὡς ἥρως *Δεξίων* ἐν ἰδίῳ ἡρώῳ, διότι ἐδέχθη ζῶν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ ἱδρυσεν εἰς αὐτὸν βωμόν, ὡς ἀναφέρει τὸ Μ. Ἑτυμολογικὸν 256, 6 (πρβ. Roscher ML I, 1001, 24).

Περὶ τοῦ Λυκούργου λέγει ὁ Πausanias, III 16, 6: *Λακεδαιμόνιοι δὲ καὶ Λυκούργῳ τῷ θεμένῳ τοὺς νόμους οἶα δὴ θεῷ πεποιήκασιν καὶ τούτῳ ἱερόν*. Ἀλλὰ τὸν ναὸν τοῦτον εἶναι ζήτημα, ἂν ἀρμόζει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ περὶ θνητῶν παραδείγματα διὰ τὰ περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Λυκούργου ἀπορήματα.

Ἀξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ εἶδσις περὶ τοῦ εἰς Πλάτωνα βωμοῦ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ πρᾶγμα συνάγεται κυρίως ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπ. 673 (Rose), ὅτι ὁ Εὐδήμος ἱδρυσεν ἐν τῇ Πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ βωμόν φιλίας ἥτοι αὐτοῦ τοῦ φιλοσόφου. Ὁ Ed. Meyer, Kl. Schr. 307 σημ., ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ βωμοῦ εἰς Πλάτωνα, ἱδρυθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἄνευ παραθέσεως πηγῆς τινος ἀρχαίας, πρόκειται δὲ ἐκεῖ προφανῶς περὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Πλατωνικῆς φιλίας².

Γνωστὰ δὲ εἶναι καὶ αἱ τιμαὶ καὶ θυσίαι αἱ ἀπονεμηθεῖσαι εἰς τὸν ἀποθανόντα τῷ 422 π.Χ. Βρασίδα ν ὡς ἥρωα ὑπὸ τῶν Ἀμφιπολιτῶν, διότι οὗτος ἔσωσεν αὐτοὺς ἀποστήσας ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων (Θουκυδ. V, 11 μετὰ τῶν ἀρχαίων σχολίων. Ἀριστ. Ἠθικὰ Νικομ. 5, 10 σ. 1134 b 23.—Ἀριστείδης 12, 85 (1, 141 Dindorf). Βλ. καὶ Baege, De Maced. sacr. 209. Περὶ τοῦ ἐν Σπάρτῃ κενοῦ τάφου τοῦ Βρασίδα Πausan. III, 14, 1. Sam Wide, Lakon. Kulte σ. 358).

1 [Ἐξ ἰδιαιτ. δελτίου]. M. Hammond, Hellenistic influences on the Structure of the Augustum Principate (Amer. Academy Rome, Memoirs XVII, 1940) σελ. 5 σημ. 40. [πρβ. καὶ M. P. Nilsson, Gesch. d. gr.

Religion II (1950) σελ. 132 κέ. καὶ Bengston, ἔ. ἀ. 241 σημ. 1.]

2 [πρβ. τὴν βιβλ. παρὰ M. P. Nilsson, αὐτ. II σ. 132 σημ. 1.]

Δὲν ἀναφέρεται συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐν ταῖς τοιαύταις ἀναγραφαῖς ὅτι καὶ ὁ μέγας Ἱπποκράτης (460 - 370 περίπου π.Χ.) θεῶν ἀπήλαυε τιμῶν.

Ὁ Πλίνιος ΝΗ. 7, 123 ἀναφέρει ὅτι *pestilentiam praedixit discipulosque ad auxiliandum circa urbes dimisit, quod ob meritum honores illi quos Herculi decrevit Graecia*.

Ἐν δὲ τῷ βίῳ Ἱπποκράτους σ. 450, 452 τῆς ἐκδόσεως Westermann λέγεται ὁριτῶς ὅτι ἐν Κῷ καὶ ἐν Ἀθήναις ἀπενέμοντο αὐτῷ τακταὶ θυσίαι.

Ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω παραδειγμάτων τὰ πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα σχετιζόμενα καὶ σαφῶς μαρτυροῦντα χοῆσιν θεῶν συμβόλων ἐν χερσὶ θνητῶν εἶναι τὸ τοῦ τυράννου τῆς Ἡρακλείας Κλεάρχου (363 - 352) κεραυνοφοροῦντος, τὸ τοῦ Κλείτου, ἀναγορευθέντος Ποσειδῶνος καὶ περιφερομένου μετὰ τριαίνης μετὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀμοργὸν ναυτικὴν νίκην...

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1 8 3 7 - 1 9 5 6)

Δραχμαί

1. **Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς** 1837-1953/4 (ΑΕ 1-92/3: πβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδου>),
Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.

Περίοδος Α': τόμος 1-16 (1837-1860).

1- 7 (1837-1843): τεύχη α'-ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιε' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη) ιζ'-κθ'. θ'.
8-16 (1852-1860): τεύχη λ'-νε'. πωλοῦνται τὰδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ'. ἕκαστον
τεύχος 14.—

Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).

17(1862): τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863). ἕκαστον τεύχος . . . 14.—
18-21 (1869-1874): 18 (1869): τεύχος ιγ'. 19 (1870): τεύχος ιδ'. 20 (1872): τεύχη
ιε' καὶ ιε' (τὸ ιε' ἐξεδόθη τῷ 1873). 21 (1874): τεύχος ιζ' ἕκαστον τεύχος . . . 14.—

Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).

22-62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος). ἕκαστος
τόμος 300.—

Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

- 63-74 (1924-1936): 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933,
1934/35, 1936: εἰς τόμος κατ' ἔτος. ἕκαστος τόμος 300.—
76 (1937): πανηγυρικὸς τόμος ἐκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυ-
πογραφικῶν φύλλων. ἕκαστον μέρος 600.—
77-91 (1938-1952): 1938, 1939/41, 1942/4, 1945/7, 1948/9, 1950/1, 1952.
ἕκαστος τόμος 300.—
92/3 (1953-4): Εἰς μνήμην Γεωργίου Π. Οἰκονομοῦ Α' Μέρους. 350.—
2. **Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου
Δαμπροπούλου** τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες 77 + στήλαι 550, 1902 240.—
 3. **Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας** 1837-1953 (ΠΑΕ 1-109: πβ. πινάκιον ἐν
ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

Περίοδος Α': τόμος 1-13 (1837-1848/9).

1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'-Γ' συνεδριάσεως> τῆς
Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδόσεις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ.

Δραχμαὶ

Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδόσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες, 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	—
5 (1840/1): Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδόσις 1η> Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/2): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Ε') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδόσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται)	—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'-ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδόσις 2α). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται).	—
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται).	—
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται).	—

Περίοδος Β': τόμος 14-25 (1858/9-1869/70).

14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859. (Δὲν πωλεῖται)	—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἑκαστον τεύχος	15.—

Περίοδος Γ': τόμος 26 - 74 (1870/1-1916/9).

26-74 (1870/1-1916/9): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.-1902, 1903 κέ.-1906 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.-1915, 1916/9. Σχῆμα 8ον ἑκαστος τόμος	100.—
---	-------

Περίοδος Δ': τόμος 75 κέ. (1920 κέ.).

75-107 (1920-1951): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/4, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον ἑκαστος τόμος	100.—
108: 1952	250.—
109: 1953	—
3Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 19ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται)	—
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον	15.—

Δραχμαί

5. *Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται)* —
6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλείστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860.* 15.—
- 6A. *Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινα, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται)* —
7. *Εὐθύμιος Καστόρχης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες ς' + 130. 1879.* 15.—
- 7A. *Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται).* —
8. *H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899.* 54.—
9. *Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900. (Δὲν πωλεῖται)* —
10. *Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.* 15.—
- 10A. *〈Βαλέριος Στάης〉· Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (= AE 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11* 22.—
11. *Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, Ière session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905* 27.—
12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Δεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906* 120.—
13. *P. Canvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890. Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906-1907.* 300.—
14. *Χρῆστος Τσουντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμητίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι ιϛ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908* 300.—
15. *Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910* 90.—
15. *Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας· Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911* 30.—
- 16A. *〈Βασίλειος Δεονάρδος〉· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)* —
- 16B. *〈Βασίλειος Δεονάρδος〉· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται).* —
17. *Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915* 45.—

	Δραχμαὶ
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας · Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915.	4.50
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος · Τοπογραφία τῶν Δελφῶν τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917.	15.—
20. Βαλέριος Στάης · Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920.	15.—
21. Georgius P. Oeconomus · <i>De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis.</i> Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921.	18.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος · Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923.	30.—
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος · Γραπτὰ σιῆλαι Δημητριάδος-Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἑγχρωμοὶ 10. 1928.	450.—
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς · Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	75.—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος · Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομαὶ 1400-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κβ' + 257, πίνακες 5. 1930.	75.—
26. Ἰωσήφ Χαϊζιδάκης · Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες, 74. 1931.	18.—
26 ^A . Γεώργιος Σωτηρίου · Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931.	300.—
27. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος · Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937, ἐν ἀλφαριθμητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938.	40.—
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος · Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14.	10.—
28 ^A . Λεύκωμα τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-1937. Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις [1937-1952]. (Δὲν πωλεῖται).	—
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων · Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες δ' + 102, εἰκὼν 1. 1949.	50.—
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλλος · Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950.	50.—
31. Ἀνδρέας Ευγγόπουλος · Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + 47, πίνακες 27. 1950.	140.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος · Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. Σχῆμα 8ον, σελίδες ς' + 131, εἰκόνες 8. 1951.	60.—
33. Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος · Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες ς' + 144, εἰκόνες 76. 1951.	200.—
34. Μάρκελλος Μισός · Ἀργολικὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952.	120.—
35. Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου · Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952.	250.—

Δραχμαὶ

36. Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου· Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον, εἰκόνες 549 πίνακες Α + Β :
Τόμ. Α' 1952	150.—
Τόμ. Β' 1954	250.—

Νέα σειρὰ ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον :
Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος.

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935 56.—
2. Κ. Κουρουνιώτης· Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936. 56.—
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950 45.—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

1. Βασίλειος Δεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901. . 56.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (76ος) τόμος τῇ 10ῃ Ἀπριλίου 1956

